

TURAN
UNIVERSITY

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

**«ТУРАН»
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**
Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА
«ТУРАН»
Научный журнал

№ 1 (97)
2023
Алматы

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі

Ақпарат және мұрағат комитетінің
2008 ж. 22 шілдедегі № 9394-Ж қуәлігі

Меншіктенуші: «Тұран»
Университеті» мекемесі

1999 ж. қаңтарынан бастап
тоқсанына бір рет шығады

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

1. Алшанов Р.А. - «Тұран» университетінің ректоры, э.ғ.д., профессор, Халықаралық инженерлік академиясының академигі, ҚР Ұлттық инженерлік академиясының вице-президенті, Қазақстанның экономикалық ғылымдар академиясының президенті (**кеңес төрағасы**)
2. Тазабеков К.А. - Қазақстан маркетинг қауымдастығының президенті, «Тұран» университетінің профессоры (**кеңес төрағасының орынбасары**)
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті, э.ғ.д., профессор
4. Тусупова Л.А. - Академиялық қызмет жөніндегі проректор, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
5. Арупов А.А. - Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институтының директоры, э.ғ.д., профессор, ХАА академигі
6. Аханов С.А. - Қазақстан қаржыгерлер қауымдастығы кеңесінің құрметті төрағасы, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
7. Дан Джим - Пенсильвания мемлекеттік университеті (АҚШ), PhD, профессор
8. Ержанов М.С. - э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
9. Қалимолдаев М.Н. - РМК «Ақпараттық және есептеуіш технологиялар институты» бас директорының кеңесшісі, ҚР БҒМ Ғылым комитеті, ф.-м.ғ.д., профессор
10. Петров П.С. - Великотырнов университеті (Болгария), PhD.
11. Попков В.К. - Новосібір мемлекеттік техникалық университетінің желілік ақпараттық технологиялар кафедрасының профессоры (РФ), ф.-м.ғ.д.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

1. Таменова С.С. - **бас редактор**, э.ғ.к., «Тұран» университетінің профессоры (Scopus h-index – 2)
2. Разакова Д.И. - **бас редактордың орынбасары**, «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры, PhD, э.ғ.к., (Scopus h-index – 2)
3. Таяуова Г.Ж. - «Тұран» университетінің сыртқы байланыс және докторантура жөніндегі проректоры, PhD (Scopus h-index – 2)
4. Селезнева И.В. - «Тұран» университетінің «Қаржы» кафедрасының меңгерушісі, э.ғ.д., профессор (Scopus h-index – 3)
5. Каленова С.А. - э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры (Scopus h-index – 2)
6. Айтказина М.А. - PhD, «Тұран» университетінің қауымдастырылған профессоры (Scopus h-index – 4)
7. Есімжанова С.Р. - э.ғ.д., К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университетінің «Менеджмент және бизнес» кафедрасының профессоры (Scopus h-index – 3)
8. Тлеубердинова А.Т. - э.ғ.д., ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институтының профессоры (Scopus h-index – 2)
9. Панзабекова А.Ж. - э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Экономикалық теория және пәнаралық зерттеулер орталығының жетекшісі, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты (Scopus h-index – 3)
10. Рахимбердинова М.У. - PhD, Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университетінің қауымдастырылған профессоры (Scopus h-index – 4)
11. Роланд Гизе - э.ғ.д., Циттау-Герлиц қолданбалы ғылымдар университетінің профессоры (Германия), (Scopus h-index – 2)
12. Онюшева И.В. - PhD, Stamford International University профессор-зерттеушісі (Бангкок, Таиланд; Янгон, Мьянма), (Scopus h-index – 6)
13. Поспелов Т.В. - э.ғ.к., Экономика жоғары мектебінің әлемдік саясат және экономика департаментінің доценті, Triple Helix (Ресейдегі үштік спираль қауымдастығы) атқарушы директоры, Mail.Ru Group бизнес-жаттықтырушысы (Ресей), (Scopus h-index – 2)
14. Гринева О.О. - э.ғ.к., Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университетінің «Маркетинг» кафедрасының доценті, халықаралық ғылыми-білім беру кеңістігінде университетті ілгерілету бөлімінің басшысы. (Ресей), (Scopus h-index – 2)
15. Жаппар К.З. - **редактор**, ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Тұран» университетінің редакциялық-баспа бөлімінің жетекшісі

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

© «Тұран» университеті, 2023

Свидетельство № 9394-Ж от 22 июля 2008 г.
Министерство культуры и информации Республики Казахстан
Комитет информации и архивов

Собственник: учреждение
«Университет «Туран»

Выходит с января 1999 г.
один раз в квартал

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (**председатель совета**)
2. Тазабеков К.А. - президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран» (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Тусупова Л.А. - проректор по академической деятельности, д.э.н., профессор университета «Туран»
5. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
6. Аханов С.А. - почетный председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
7. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
8. Ержанов М.С. - д.э.н., профессор университета «Туран»
9. Калимолдаев М.Н. - советник генерального директора РГП «Институт информационных и вычислительных технологий» Комитета науки МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
10. Петров П.С. - Великотырновский университет (Болгария), PhD
11. Попков В.К. - профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ), д.ф.-м.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Таменова С.С. - **главный редактор**, к.э.н., профессор университета «Туран», (Scopus h-index – 2)
2. Разакова Д.И. - **зам. главного редактора**, проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», PhD, к.э.н. (Scopus h-index – 2)
3. Таяуова Г.Ж. - проректор по внешним связям и докторантуре университета «Туран», PhD (Scopus h-index – 2)
4. Селезнёва И.В. - зав. кафедрой «Финансы» университета «Туран», д.э.н., профессор (Scopus h-index – 3)
5. Каленова С.А. - д.э.н., профессор университета «Туран» (Scopus h-index – 2)
6. Айтказина М.А. - PhD, ассоциированный профессор университета «Туран» (Scopus h-index – 4)
7. Есимжанова С.Р. - д.э.н., профессор кафедры «Менеджмент и бизнес» Университета международного бизнеса имени К. Сагадиева (Scopus h-index – 3)
8. Тлеубердинова А.Т. - д.э.н., профессор Института экономики КН МНВО РК (Scopus h-index – 2)
9. Панзабекова А.Ж. - к.э.н., ассоциированный профессор, руководитель Центра экономической теории и междисциплинарных исследований, Института экономики КН МНВО РК (Scopus h-index – 3)
10. Рахимбердинова М.У. - PhD, ассоциированный профессор Восточно-Казахстанского технического университета имени Д. Серикбаева (Scopus h-index – 4)
11. Гизе Роланд - д.э.н., профессор Университета прикладных наук Циттау-Герлиц (Германия) (Scopus h-index – 2)
12. Онюшева И.В. - PhD, профессор-исследователь Stamford International University (Бангкок, Таиланд; Янгон, Мьянма) (Scopus h-index – 6)
13. Поспелова Т.В. - к.э.н., доцент департамента мировой политики и экономики Высшей школы экономики, исполнительный директор Triple Helix (Ассоциация Тройной спирали в России), бизнес-тренер Mail.Ru Group (Россия), (Scopus h-index – 2)
14. Гринева О.О. - к.э.н., доцент кафедры «Маркетинг», начальник отдела продвижения университета в международном научно-образовательном пространстве ФГБОУ ВО «Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова» (Россия), (Scopus h-index – 2)
15. Жаппар К.З. - **редактор**, к.ф.н., ассоциированный профессор, руководитель редакционно-издательского отдела университета «Туран»

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

© Университет «Туран», 2023

SCIENTIFIC AND EDITORIAL BOARD

1. **Alshanov R.A.** - Rector of Turan University, doctor of economics, professor, academician of the International Academy of the Engineering, vice-president of the National Engineering Academy of the Republic of Kazakhstan, president of the Academy of Economic Sciences of Kazakhstan (**chairman of the council**)
2. **Tazabekov K.A.** - President of the Kazakhstan Association of Marketing, professor of Turan University (**deputy chairman of the council**)
3. **Aliev U.Zh.** - Vice-president of Turan Corporation, doctor of economic sciences, professor
4. **Tussupova L.A.** - Vice-rector for academic affairs, doctor of economic sciences, professor of Turan University
5. **Arupov A.A.** - Director of the Institute of World Economy and International Relations, doctor of economic sciences, professor, Academician of the MAI
6. **Akhanov S.A.** - Honorary chairman of the Council of the Association of Financiers of Kazakhstan, doctor of economic sciences, professor of Turan University
7. **Dan Jim** - State University of Pennsylvania (USA), PhD, professor
8. **Yerzhanov M. S.** - Doctor of economic sciences, professor of Turan University
9. **Kalimoldaev M.N.** - Adviser to the Director General of the RSE Institute of Information and Computing Technologies of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, doctor of physical and mathematical sciences, professor
10. **Petrov P.S.** - Velikotyrnovsky University (Bulgaria), PhD
11. **Popkov V.K.** - Professor of the department of Network Information Technologies of the Novosibirsk State Technical University (Russia), doctor of physical and mathematical sciences.

EDITORIAL BOARD

1. **Tamenova S.S.** - **editor-in-chief**, candidate of economic sciences, professor of Turan University (Scopus h-index – 2)
2. **Razakova D.I.** - **deputy of the editor-in-chief**, vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University, PhD, candidate of economic sciences (Scopus h-index – 2)
3. **Tayauova G.Zh.** - vice-rector for external affairs and doctoral studies of Turan University, PhD (Scopus h-index – 2)
4. **Selezneva I.V.** - head of the department of finance of Turan University, doctor of economic sciences, professor (Scopus h-index-3)
5. **Kalenova S.A.** - doctor of economic sciences, professor of Turan University (Scopus h-index – 2)
6. **Aitkazina M.A.** - PhD, associate professor of Turan University (Scopus h-index-4)
7. **Yessimzhanova S.R.** - doctor of economic sciences, professor of the department of Management and Business of the K. Sagadiyev University of International Business (Scopus h-index – 3)
8. **Tleuberdinova A.T.** - doctor of economic sciences, professor of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Scopus h-index – 2)
9. **Panzabekova A.Zh.** - candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Center for Economic Theory and Interdisciplinary Research, Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Scopus h-index – 3)
10. **Rakhimberdinova M.U.** - PhD, associate professor of D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University (Scopus h-index-4)
11. **Giese Roland** - doctor of economic sciences, professor of the University of Applied Sciences Zittau-Gerlitz (Germany) (Scopus h-index – 2)
12. **Onyusheva I.V.** - PhD, research professor, Stamford International University (Bangkok, Thailand; Yangon, Myanmar) (Scopus h-index – 6)
13. **Pospelova T.V.** - candidate of economic sciences, associate professor of the department of World Politics and Economics of the Higher School of Economics, executive director of Triple Helix (Triple Helix Association in Russia), business coach of Mail.Ru.Ru Group (Russia), (Scopus h-index-2)
14. **Grineva O.O.** - candidate of economic sciences, associate professor of the department of Marketing, head of the department of University Promotion in the International Scientific and educational Space of Plekhanov Russian University of Economics (Russia), (Scopus h-index – 2)
15. **Zhappar K.Z.** - **editor**, candidate of philological sciences, associate professor, head of the editorial and publishing department of Turan University

НӨМІРДЕ

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Туребекова Б.О., Сапарбаева С.С., Барышева С.К., Оразалинова М.С. Қазақстанға ІТ аудитті енгізу және жетілдіру жолдары.....	11
Алипбеки О.А., Женсхан Д., Турекельдиева Р.Т., Карбозов Т.Е. Азық-түлік өнімдерін қайта өңдеуші кәсіпорындардың негізгі проблемалары және оны шешу жолдары.....	24
Ералина Э.М., Алишанов Р.А. Экономиканың трансформациясы жағдайында Қазақстан еңбек нарығының даму тенденциялары	36
Отелбай Ш.К., Досаева А.Ж., Молдахожасев Ш.Ш. Бухгалтерлік есептегі жаңа технологиялар: автоматтандыру мен қателіктерді анықтауға арналған жасанды интеллект.....	49
Саханова Г.Б., Садыкова Ж.Е., Залучёнова О.М., Кыдырхан М.А. Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзекті мәселелері	63
Жанбырбаева А.Н., Саубетова Б.С., Байдәулетова Г.О., Чемирбаева М.Б. Пандемия жағдайындағы Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін басқару	76
Халитова М.М., Нурымова С.К., Дюсебаева Ж.К. Демографиялық жағдайды жақсарту үшін Қазақстан ауылдарының әлеуметтік инфрақұрылымын дамыту тетіктері	90
Жунусова Р.М., Ахметова Д.Т. Аграрлық несиелік корпорация қызметін даму институты ретінде бағалау.....	104
Алпысбаев К.С., Мухамадиева А.А., Оразғалиева А.К. Аграрлық сектордағы кадрлық әлеует: гендерлік аспект.....	116
Еримпашева А.Т., Липовка А.В., Тарақбаева Р.Е., Закирова А.А. Орталық Азия және Орталық Еуропадағы гендерлік стереотиптердің салыстырмалы талдауы	130

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Борбасова З.Н., Аяганова М.П. Қазақстандағы жастар туризмінің даму тенденциялары мен бизнес модельдерінің жұмыс істеу мәселелері: сараптамалық сауалнама	145

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ

Кайратқызы А., Хойч А., Демирал М.Ш. Қазақстан контекстіндегі жасыл қаржы: нарыққа шолу	157
Абдуррахман З.А., Нурмагамбетова А.З., Биктеубава А.С. Банк секторының ESG рейтингін бағалау	172
Калдыбаева Д.О., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С. Коронавирус пандемиясының ШҚО-ның аграрлық саласына және оның инновациялық әлеуетіне ықпалын талдау	184
Юксел К., Мустафа Нурсой, Жумаксанова К. Ел экономикасындағы агроөнеркәсіптік кешеннің тиімділігін бағалау	196

Оразбек Е., Давлетова М.Т.

Сандық маркетинг құралдарын пайдалану негізінде
ЖЖООКББҰ бәсекеге қабілеттілігін бағалау және жақсарту 212

Жанбозова А.Б., Азатбек Т.А., Дадабаева Д.М., Кашкинбаева К.

Бөлшек сауда сегментіндегі электрондық коммерция нарығының
даму тенденциялары 227

Нұралім А.Е., Ниеталина Г.К.

Технологиялық кәсіпкерліктің мәселелері мен болашағы:
Қазақстан Республикасының тәжірибесі 240

Жанасилова А.Т., Мукина Г.С., Султанова М.Б., Айдаралиева А.А.

Кәсіпорындарды дамыту стратегиясын қалыптастыруды
және оның бәсекелестік позицияларын талдау 254

Голубцов Д.И., Кожасметова А.К., Ахметкалиева С.К.

Логистикалық орталықтардың цифрлық трансформациясы:
библиометриялық талдау 267

Мукаев Д.Т., Шалболова У.Ж., Салыков А.М.

Қазақстандағы тұрғын үй құрылысы мен қолжетімділігінің
қазіргі жағдайы 279

Аюбаева С.С., Қусаинова Л.И., Тынышбаева А.А.

Мемлекеттік аппараттың репутациясын қалыптастыру үрдісіндегі
мемлекеттік қызметшілердің рөлі 297

Абданбеков А.А., Буралкиева Б.Б., Касымжанова А.А.

Мемлекеттік аппаратты қалыптастыру үрдісінің ашықтығы
мен сапасын арттырудың заманауи әдістері 311

Хегай Э.Л., Есимжанова С.Р.

Деректерді пайдалана отырып, мобильді қосымшаларда
функционалдылықты іске қосу тиімділігін зерттеу 325

Бейсекова П.Д., Сауранова М.М., Ильяс А., Есахметова Л.М.

Астық өнімдері кіші кешенінің салалық сегменттерінің жұмысын бағалау 336

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Дмитриенко А.С., Кужабекова А.С.

Қазақстанда STEM түлектерін жұмысқа орналастыру: қазіргі жағдай 349

Цеховой А.Ф., Некрасова Н.А., Оспанова А.Д.

Қазақстан университеттеріндегі жобалық менеджменттің даму факторлары 362

В НОМЕРЕ

1 ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Туребекова Б.О., Сапарбаева С.С., Барышева С.К., Оразалинова М.С. Внедрение и совершенствование IT-аудита в Казахстане.....	11
Алипбеки О.А., Женсхан Д., Турекельдиева Р.Т., Карбозов Т.Е. Основные проблемы предприятий по переработке пищевых продуктов и пути их решения	24
Ералина Э.М., Алишанов Р.А. Тенденции развития рынка труда Казахстана в условиях трансформации экономики.....	36
Отелбай Ш.К., Досаева А.Ж., Молдахожяев Ш.Ш. Новые технологии в бухгалтерском учете: искусственный интеллект для автоматизации и обнаружения ошибок.....	49
Саханова Г.Б., Садыкова Ж.Е., Залучёнова О.М., Кыдырхан М.А. Актуальные вопросы обеспечения продовольственной безопасности Республики Казахстан	63
Жанбырбаева А.Н., Саубетова Б.С., Байдаuletova Г.О., Чемирбаева М.Б. Управление продовольственной безопасностью Казахстана в условиях пандемии	76
Халитова М.М., Нурымова С.К., Дюсебаева Ж.К. Механизмы развития социальной инфраструктуры сел Казахстана для улучшения демографической ситуации	90
Жунусова Р.М., Ахметова Д.Т. Оценка деятельности аграрной кредитной корпорации как института развития.....	104
Алпысбаев К.С., Мухамадиева А.А., Оразалиева А.К. Кадровый потенциал в аграрном секторе: гендерный аспект	116
Еримпашева А.Т., Липовка А.В., Тарақбаева Р.Е., Закирова А.А. Сравнительный анализ гендерных стереотипов в Центральной Азии и Центральной Европе.....	130

2 ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Ташенова Л.В., Мамраева Д.Г., Борбасова З.Н., Аяганова М.П. Проблемы функционирования бизнес-моделей и тенденции развития молодежного туризма в Казахстане: экспертный опрос	145

3 ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Кайраткызы А., Хойч А., Демирал М.Ш. Зеленые финансы в контексте Казахстана: обзор рынка.....	157
Абдуррахман З.А., Нурмагамбетова А.З., Биктеубава А.С. Оценка ESG рейтинга банковского сектора	172
Калдыбаева Д.О., Молдакенова Е.К., Утегенова Ж.С. Анализ влияния пандемии коронавируса на аграрную отрасль Восточно-Казахстанской области и ее инновационный потенциал.....	184
Юксел К., Мустафа Нурсой, Жумаксанова К. Оценка эффективности агропромышленного комплекса в экономике страны.....	196

Оразбек Е., Давлетова М.Т.

Оценка и повышение конкурентоспособности ОВПО на основе использования инструментов цифрового маркетинга 212

Жанбозова А.Б., Азатбек Т.А., Дадабаева Д.М., Кашкинбаева К.

Тенденции развития рынка электронной коммерции в сегменте розничных продаж 227

Нұралім А.Е., Ниеталина Г.К.

Проблемы и перспективы технологического предпринимательства: опыт Республики Казахстан 240

Жанасилова А.Т., Мукина Г.С., Султанова М.Б., Айдаралиева А.А.

Анализ формирования стратегии развития предприятий и его конкурентных позиций 254

Голубцов Д.И., Кожсахметова А.К., Ахметкалиева С.К.

Цифровая трансформация логистических центров: библиометрический анализ 267

Мукаев Д.Т., Шалболова У.Ж., Салыков А.М.

Современное состояние жилищного строительства и доступности жилья в Казахстане 279

Аюбаева С.С., Қусаинова Л.И., Тынышбаева А.А.

Роль государственных служащих в процессе формирования репутации государственного аппарата 297

Абданбеков А.А., Буралкиева Б.Б., Касымжанова А.А.

Современные методы повышения прозрачности и качества процесса формирования государственного аппарата 311

Хегай Э.Л., Есимжанова С.Р.

Исследование эффективности запуска функционала в мобильных приложениях на основе больших данных 325

Бейсекова П.Д., Сауранова М.М., Ильяс А., Есахметова Л.М.

Оценка функционирования отраслевых сегментов зернопродуктового подкомплекса 336

4 ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Дмитриенко А.С., Кужабекова А.С.

Трудоустройство выпускников STEM в Казахстане: текущая ситуация 349

Цеховой А.Ф., Некрасова Н.А., Оспанова А.Д.

Факторы развития проектного менеджмента в вузах Казахстана 362

IN THE ISSUE

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

Turebekova B.O., Saparbayeva S.S., Barysheva S.K., Orazalinova M.S.	
Introduction and improvement of IT audit in Kazakhstan	11
Alipbeki O.A., Zhenshan D., Turekeldieva R.T., Karbozov T.E.	
Main problems of food processing enterprises and ways to solve them.....	24
Yeralina E.M., Alshanov R.A.	
Trends in Kazakhstan labor market development in the context of economy transformation	36
Otelbay Sh.K., Dossayeva A.Zh., Moldakhodzhaev Sh.Sh.	
New technologies in accounting: artificial intelligence for automation and error detection	49
Sakhanova G.B., Sadykova Zh.E., Zaluchenova O.M., Kydyrkhan M.A.	
Topical issues of food security of the Republic of Kazakhstan	63
Zhanbyrbayeva A.N., Saubetov B.S., Baidauletova G.O., Chemirbayeva M.B.	
Food security management in Kazakhstan in the context of a pandemic	76
Khalitova M.M., Nurymova S.K., Dyussebayeva Zh.K.	
Mechanisms for social infrastructure development of the rural areas of Kazakhstan for the improvement of demographic situation	90
Zhunusova R.M., Ahmetova D.T.	
Assessment of the activities of the agricultural credit corporations as a development institution.....	104
Alpyysbaev K.S., Mukhamadiyeva A.A., Orazgalieva A.K.	
Human resource potential in agrarian sector: gender aspect	116
Yerimpasheva A.T., Lipovka A.V., Tarakbaeva R.E., Zakirova A.A.	
Comparative Analysis of gender stereotypes in Central Asia and Central Europe.....	130

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

Tashenova L.V., Mamrayeva D.G., Borbasova Z.N., Ayaganova M.P.	
Problems of business models functioning and trends in the development of youth tourism in Kazakhstan: expert survey	145

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

Kairatkyzy A., Khoich A., Demiral M.	
Green finance in Kazakhstan's context: market overview	157
Abdurrahman Z.A., Nurmagambetova A.Z., Bikteubayeva A.S.	
ESG rating assessment of the banking sector	172
Kaldybaeva D.O., Moldakenova Ye.K., Utegenova Zh.S.	
Analysis of the impact of the coronavirus pandemic on the agricultural industry of the East Kazakhstan region and its innovative potential	184
Yuksel K., Mustafa Nursoy, Zhumaxanova K.M.	
Assessment of the agro-industrial complex efficiency in the country's economy	196

Orazbek Y., Davletova M.T.

Assessment and improvement of the competitiveness
of OHPE based on the use of digital marketing tools 212

Zhanbozova A.B., Azatbek T.A., Dadabayeva D.M., Kahhkinbayeva K.

E-commerce market development trend in the retail segment..... 227

Nuralim A.E., Niyetalina G.K.

Problems and prospects of the technological entrepreneurship:
experience of the Republic of Kazakhstan..... 240

Zhanassilova A.T., Mukina G.S., Sultanova M.B., Aidaraliyeva A.A.

Analysis of the formation of enterprise development strategy
and its competitive positions..... 254

Golubtsov D.I., Kozhakhmetova A.K., Akhmetkaliyeva S.K.

Digital transformation of logistics centres: bibliometric analysis 267

Mukaev D.T., Shalbolova U.Zh., Salykov A.M.

Current state of housing construction and its availability in Kazakhstan 279

Ayubayeva S.S., Kussainova L.I., Tynyshbayeva A.A.

Role of civil servants in the process of forming the image
of the state apparatus..... 297

Abdanbekov A.A., Buralkiyeva B.B., Kassymzhanova A.A.

Modern methods of increasing transparency and quality
of the state apparatus formation process 311

Khegay E.L., Essimzhanova S.R.

Research of the effectiveness of launching functionality in mobile
applications based on big data 325

Beisekova P.D., Sauranova M.M., Ilyas A., Yesakhmetova L.M.

Assessment of the industry segments functioning
of the grain products sub-complex..... 336

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

Dmitrienko A.S., Kuzhabekova A.S.

Employment of STEM graduates in Kazakhstan: current situation..... 349

Tsekhovoy A.F., Nekrasova N.A., Ospanova A.D.

Development factors of project management in Kazakhstani universities 362

ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

IRSTI 06.35.31
UDC 657.6:004
JEL H83

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-11-23>

B.O. TUREBEKOVA,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: turebekova_bo@mail.ru

ORCID: 0000-0003-0946-9211

S.S. SAPARBAYEVA,²

PhD, associate professor.

e-mail: saulet71@mail.ru

ORCID: 0000-0003-1686-5052

S.K. BARYSHEVA,³

PhD, associate professor.

e-mail: bsk0trz@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8229-9899

M.S. ORAZALINOVA,³

PhD, associate professor.

e-mail: maira_orazalinov@mail.ru

ORCID: 0000-0002-0193-2761

¹Al Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

²L. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan

³Turan University,
Almaty, Kazakhstan,

**INTRODUCTION AND IMPROVEMENT
OF IT AUDIT IN KAZAKHSTAN**

Abstract

Audit acts as an element of ensuring the sustainability of the economic entity, reduces its information risks, given the complexity of the structure and functions of accounting. The article considers the foreign practice of IT audit (IT information technology) using special international standards such as COBIT and ITIL, gives a characteristic of the role, direction of IT audit development in Kazakhstan. IT-audit gives answers to questions of timing of updating of hardware and software, justification of its necessity, establishment of a unified system of management of IS monitoring. The questions of compliance of used information systems and technologies with the goals and objectives of the business, place and ratio of IS and business, ways to optimize investments, adaptation of Kazakhstan IT-audit system to international practice are considered. The study analyzes the optimal IT management, examines the main types and forms of IT audit as a preliminary phase of the study of the existing IS.

Key words: IT-audit, information technology, international standards, financial reporting, software.

Introduction

IT management is the main part of company's management. It guarantees the rational and effective improvement of all its interrelated processes. IT management provides a framework that connects IT processes, IT resources, and information with the strategy and goals of an economic entity. It allows maximize the use of information, increasing capitalization and gaining competitive advantages.

In the 60s of the last century, the introduction of information systems for accounting in the commercial sector led to the emergence of a new profession in the field of IT – IT auditor. Soon, the first professional Association of IT auditors were created «Electronic Data Processing Auditors Association». The goal of Association was to develop standards and best practices for conducting IT audits. Today, the audit of IT controls is a mandatory part of every independent financial audit.

Information technologies are developing too fast, so in two or three years they may not correspond to the current level of information systems. In this case, it is needed to upgrade, update the software, and replace the hardware. Currently, the relevance of this area of audit has increased dramatically. IT audit is required, for example, when connecting a new set of hardware or implementing new software. In addition, an IT audit can be conducted as an independent assessment of the quality of information systems, for example, when a contractor delivers work. IT protects entity from mistakes in accounting policies and helps conduct competent strategic planning for the development of this subject. Conducting an audit helps to prevent economic crimes within the organization, eliminates conflicts with tax and other state control services. IT is particularly important to conduct an audit when changing the company's management team, chief accountant, a head of IT services, implementing a new information system or software package.

The value of it audits is that, in addition to high-level independent expertise of solutions and development of optimization proposals, they can serve as an enterprise development planning tool. In search of answers, managers create their own internal audit services, invite audit companies, and seek advice from consultants.

The results of the IT audit allow evaluate the work of contractors and identify existing shortcomings. The data obtained during the audit process allows assess the risks of placing confidential information in the information system of an economic entity and understand how to minimize these risks. Thus, conducting an IT audit in an organization is a good way to understand and assess the business risks associated to information technology.

Materials and methods

The methodological basis of the study was a method of scientific knowledge as a method of theoretical generalization that found on the study of audit practice in Kazakhstan Republic and developed countries. There are some scientific approaches are used: literature analysis, comparative analysis, systematization and generalization. In addition, a qualitative exploratory research approach was adopted. This approach is appropriate way in studying expert practices like auditing in upgrade hardware and software, in justifying its need, in installing a unified management system to monitor the information system, as well as providing conclusions. At the stage of functioning of information systems, managers of an economic entity are interested in slightly different information: whether the information systems and technologies used correspond to the goals and objectives of the business; whether the business has become an appendage of the information system; how to optimize investment in IT.

Main provisions

These issues are particularly relevant in connection with the process of reforming accounting in accordance with (IFRS). The program provides for the formation of a system of accounting and reporting standards that provide useful information to users; linking the accounting reform in the Republic of Kazakhstan with the main trends in the implementation of standards at the international level providing methodological assistance to organizations in understanding and implementing the reformed accounting model.

Audit firms use various methods and techniques to reduce the cost of conducting an audit and improve its effectiveness. One of them is the use of information systems (IS) for audit activities.

The use of computer accounting data of the audited economic entity significantly improves the quality of the audit. Computerized audit procedures allow you to understand the accounting system of the audited entity, its organization, and to note the accounting segments that require special attention of the auditor. The use of information systems in audit makes IT easier to use analytical procedures, and information can be clearly presented in graphical form.

Despite the wide range of software offered for accounting, information about audit automation software is presented very sparingly. IT should be noted that all the listed audit software products are closed-type systems. These systems include software products that do not allow you to make any independent changes.

Literature review

The concept of «information technology» (IT) is defined by many scientists in different ways: according to A.N. Morozevich, B.A. Zhelezko, L.K. Golenda, «IT is a system of methods for collecting, registering, storing, accumulating, searching, processing and issuing documented information at the request of users» [1, p. 8]. I.A. Brusakova gives a similar definition, which reads: «IT is a technology for collecting, registering, transmitting, storing, searching, processing and protecting information» [2, p. 352]. According to V.V. Trofimova, «IT is a set of methods, production processes and algorithms of production and technical means United in a technological chain, the implementation of which provides the collection, storage, processing, output and dissemination of information in order to reduce the complexity of the processes of using an information resource, increase their reliability and efficiency» [3, p. 480]. N.S. Kosinenko says that «IT is a process that uses a set of tools and methods for collecting, processing and transmitting data (primary information) to obtain new quality information about the state of an object, process or phenomenon (information product)» [4, p. 304].

A.A. Sitnov asserts that IT should be understood as a system of rules that define the methods of collecting, accumulating, registering, transmitting, processing, storing, searching, modifying, analyzing, protecting, and issuing the necessary information to all interested departments or individual users [5, p. 240]. In article «Features of information infrastructure audit» he describes IT process audit as «audit of information technologies and systems that are critical for the implementation of a specific business process of an economic entity with specified quality and efficiency criteria». One of the most important results of this type of audit is a formalized model of the IT process under study and a specific business process.

Information technology management processes should be considered from the point of view of applying the methods of the best world experience. The most widely used approaches in this area are the following approaches to IT management: Cobit (Control objects for information and related technologies) and ITIL (IT infrastructure library). Both approaches are focused on meeting the needs of business units by the IT service and are based on a process approach, operating with measurable performance indicators. Cobit is a corporate information technology's tool that helps coordinate business and IT strategies as well as build a dialogue between business unit managers and information service management.

Due to the growing interest and need for IT audit, the approach to conducting IT has begun to take on orderly and standard form. With a support of major audit companies, associations of IT professionals have been organized to create and maintain standards for IT audit. In connection with a closure of these standards for General use and a growth of public interest in IT the Information Systems Audit and Control Association (ISACA) was established in 1967 to coordinate the actions of auditors and pool knowledge on IS management. The main goal of ISACA is to research, develop, publish and promote a standardized set of IT management documents for daily use by IT administrators and auditors [6, p. 240].

British standards institution defined the requirements for the service provider. The ISO 20000:2005 standard defines requirements for the service provider's service management system, ensures the quality of IT services for consumers. In 1986, the British government commissioned work on the

ITIL. This happened after the key role of the IT sector in the management of modern enterprises became apparent as computer technology developed.

The committee of sponsoring organizations of the Treadway commission (COSO) (USA) helps businesses and organizations evaluate and improve their internal control systems. The Committee of sponsoring organizations of the COSO is a standard that defines a system of requirements for improving the quality of financial reporting through effective management of the internal control system. These goals can be achieved by implementing recommendations and using best practices in the following areas: control environment, risk assessment, control procedures, information and communication, and monitoring.

The CMMI (Capability maturity model integration) standard is a collection of practical recommendations for improving software development processes. The Standard was published in America in 2002. In order to create this standard, an analysis of the key processes performed in software development and the risks associated with them was carried out [7]. CMMI allows an organization to evaluate the effectiveness of management processes, set priorities for their improvement, ensure consistently high quality of development, and implement these improvements.

The Sarbanes-Oxley act («SOX») was passed in 2002 as a result of a number of scandals with the reporting of large companies, primarily Enron. SOX became a forced measure- after Enron, WorldCom and some other reporting scandals, investors lost confidence in the correctness of the company's data.

In Western countries, information technology audits differ significantly from the CIS countries. «Federal information technology system» (FISCAM) offers a methodology for conducting control of information systems of state institutions in accordance with professional standards. FISCAM is intended for use primarily in certification activities conducted in accordance with GAGAS [8]. FISCAM is organized to facilitate effective verification of control over information systems.

Cyber incidents can cause significant damage to an organization. They can damage information assets and disrupt business operations. Some incidents lead to loss of performance others may lead to loss of consumer confidence, false reputation, and loss of trust or direct fraud [9]. However, information systems are part of critical infrastructure, so cybersecurity is part of the terrorist threat to national security. This makes it a top priority to manage information technology security and responsibility. Information asset protection includes not only protecting the intrinsic value of assets, but also preserving the confidentiality of confidential and established information and protecting the integrity of data and information stored in electronic form.

Huh B.G. and other revealed considering the use of information technology in corporations that quality of audit has improved through conducting informational system's audit in response to new types of audit risks that have emerged. The study confirms that an appropriate level of informational system audit input can improve audit quality [10].

Emerging technologies like data analytics and machine learning are anticipated in audit. Study presents an approach for applying audit data analytics and machine learning to full population testing and discusses related challenges [11].

Examination of the association between audit committee effectiveness, internal audit function and sustainability reporting practices by Huang F. and others indicated they are positively and significantly associated with sustainability reporting practices [12]. Tumwebaze Z. determined the concept of audit expectation gap as a multidimensional concept and identified different causes for the audit expectation gap as well as summarized several strategies into major promising strategies for narrowing it [13].

Otia J.E., Bracci E. provides evidence of an ongoing technological innovation within the audit. The changing environment triggered by technological advancements, increased demand for accountability and transparency means a change in the way auditing is done. The study analyzed and discussed how supreme audit institutions perceive and define the digital transformation phenomenon. The results show that most SAIs still do not master the concept of digital transformation, as they often refer to technology adoption or automation of auditing processes to be digital transformation, notwithstanding a great majority acknowledges the need for digital transformation but lacks the right strategy and resources in place. It proposed a general framework suitable for analyzing the factors involved in the DT in SAIs [14].

Results and discussion

Information technology management is the main part of the success of managing an economic entity, which guarantees the rational and effective improvement of all its interrelated processes. IT management provides a framework that connects IT processes, IT resources, and information with the strategy and goals of an economic entity, which allows you to maximize the use of information, increasing capitalization and gaining competitive advantages. Since then, the importance of the IT auditor profession has increased significantly. Today, the audit of IT controls is a mandatory part of every independent financial audit, IT audit services are in demand in the market, and large corporations have their own IT audit departments that periodically monitor IT processes and help improve them. At the same time, following the established standards and best practices is a prerequisite for conducting an audit in the most optimal way and with high quality.

Audit is a dynamically developing sphere in the economy of Kazakhstan. In accordance with the Law of KR (1998 No. 304-I) an audit is an independent audit of the accounting statements of an audited entity in order to express an opinion on the reliability of statements. Reliability refers to the degree of accuracy of financial statements, which allows the user of these statements to make correct conclusions about the results of economic activities, financial and property status of the audited persons and make informed decisions based on these conclusions.

IT features depending on the type of organization and its economic activity, directly affect the choice of the type and method of conducting an IT audit, the recommendations of the auditors, and the subsequent choice of IS and the corresponding II (information infrastructure). The features of the organization's functioning set the necessary minimum for creating an organizational management system. In turn, information system requires the use of appropriate IT and balanced II. Many factors influence the organization's management system, but the type of economic activity of the organization and its size play a significant role.

For example, when forming an information security policy, it is necessary to:

- ♦ identify the applicable legal documents, guidelines and standards in the field of information security, as well as the main provisions of the policy;
- ♦ identify approaches to risk management;
- ♦ structure counter measures by levels, etc.

However, the use of audit only in the study of countermeasures narrows its highly professional capabilities. It should be noted that only a comprehensive and systematic approach to the audit of an information system can have an appropriate effect. At the same time, an information security audit can only be an element of a business audit. The main targets of this audit are:

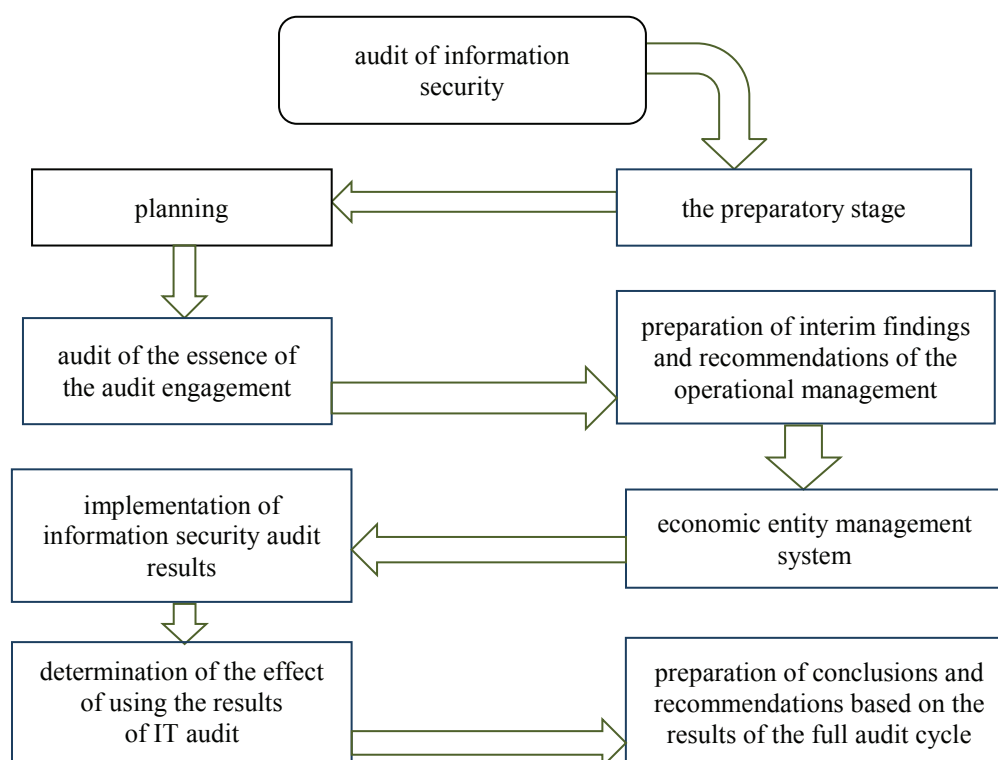
- ♦ research and analysis of risks related to the possibility of security threats against information technology resources;
- ♦ assessment of the current level of security of the information infrastructure of an economic entity;
- ♦ localization of bottlenecks in the security system;
- ♦ assessment of compliance of the information infrastructure with the existing requirements of information security standards;
- ♦ develop recommendations for implementing new and improving the effectiveness of existing information security mechanisms.

When organizing an information security audit, it should be taken into account that the audit cycle of research in this subject area involves the passage of five fundamental stages.

Information security's audit is realized stage by stage (Picture 1, p. 16), each of these stages has its own implementation algorithm.

The peculiarity of the organization of information security audit is a slightly different point of view on the collection and processing of information about the information infrastructure of an economic entity than in the audit of the state of information systems. For example, when defining the boundaries of an upcoming audit, the auditor should consider:

- ♦ list of physical, software, and information resources to be surveyed;
- ♦ premises that fall within the boundaries of the survey;
- ♦ organizational (legal, administrative, and procedural), physical, hardware, software, and other aspects of information security and their priorities on picture 1.

Picture 1 – Main stages of information security audit

Note: Picture drawn by authors.

When accepting an assignment to conduct an information security audit, the auditor should identify exactly the issues that are most important for this particular economic entity. For this purpose, it is important to carry out the preparatory stage, i.e. to define and agree with the management of this entity the specific goals and directions of the upcoming audit process. At the same time, the main role of the management of an economic entity as a person interested in the results of an information security audit is to provide comprehensive support to the auditor in clarifying the wording of the most significant problems for him, as well as in preparing sufficient and appropriate information support for the upcoming detailed audit study. Based on this, the specified stage should end with the most accurate formulation of the main problems facing the economic entity in relation to its information security and requiring mandatory solutions, as well as the conclusion of an agreement (contract) for conducting the specified audit in accordance with the task accepted by the auditor. Thus, the goal of this stage is to ensure unity in the understanding of the upcoming audit process by both the auditor and the client.

Main objectives of the enterprise information system audit: evaluate the effectiveness of the budget spent on IT tasks includes an analysis of the costs of specialists' salaries, capital expenditures (CAPEX) for equipment (per year), variable costs (OPEX) for licenses, subscriptions in services, hosting services, servers, and so on; evaluate the performance of the IT Department, as well as the overall level of training; identify places in the infrastructure and business processes where IT systems are not used effectively enough, develop recommendations for improving efficiency and reallocating the load; evaluate the performance of systems and processes that ensure the security of company data; assess the risks to the company's information assets and determine how to minimize these risks; ensure that all processes related to the IT system comply with industry laws and standards.

IT audit is a critical tool for determining problems at an enterprise in modern conditions of information society development, since the specified audit direction is a systematic process of obtaining and evaluating objective data about the current state of the IS and events occurring in IT, establishing the level of their compliance with a certain criterion and providing the results to the customer. IT allows correctly assess possible risks, predict failures, optimize the work of the IT Department, and solve many other tasks. Due to the lack of clear instructions in the Kazakh legislation in the field of

IT audit, most companies rely on common sense, international standards and «best practices» such as Cobit and ITIL.

Some types of IT audit are currently actively developing. Operational IT audit consists in reviewing the parameters of the functioning of the IT infrastructure at various levels: network; operating system; system software; software application; workflows; cryptography, etc. An IT resource placement audit involves reviewing buildings, server rooms where IT resources are located, including such aspects as physical security (walls, video surveillance, locks, security, entry procedures, etc.), environmental control (fire and leak protection, power supply, air conditioning), management systems, and IT equipment. During the audit of the developed IS, project management control, specification, development, testing, implementation of technical and procedural audits, classical information security checks of the developed system and corresponding business process checks are performed.

An IT management audit includes a review of organizational structure, strategy, work planning, resources, budgeting, cost control, etc. and, if applicable, an audit of relationships with external IT service providers. An IT process audit is an overview of the processes that occur within the IT Department, such as application development, testing, implementation, operations, maintenance, backup, support, incident handling, and so on. IT is obvious that most of the failures in the IT infrastructure due to inconsistent changes [15].

An information security audit involves performing checks related to confidentiality, integrity, and availability of systems and data. IT resource legality audit is a check of software licenses used, personal data protection, and compliance with regulatory requirements. Specific types of audit can also include an audit of the stability of the IT infrastructure to failures and disasters and special investigations, including author's checks performed to clarify the current situation of IT, related, e.g., to a takeover of new company and a need to merge IT infrastructure, debriefing, etc.

The existing international standards of management and audit in the field of information technology recommend evaluating any information system in terms of a set of IT processes, detailed control goals and standard operating procedures in order to determine whether the system meets the task of minimizing IT risks. This activity is considered both on issues specific to each individual IT process, and on standard elements of process management.

Requirements for the quality and reliability of the information contained in the financial statements are made by investors. That is confirmed by conducting a high-quality independent audit. It is carried out using clear and recognized procedures, which are based on the use of common approaches to the audit.

The difference between the International Standards on Auditing and those previously in force can be grouped according to a number of criteria. Differences of a formal nature are: the requirements of international auditing standards are disclosed directly in their text while clarifications to them are contained in separate annexes to the standards. Moreover, the structure and style of all international auditing standards is unified. The main fundamental advantage of international auditing standards is the use of a single approach to auditing, which is applied at the international level.

One of the advantages of standards over existing ones is their significant role in improving the quality of auditing and financial reporting. The need to adopt international auditing standards in our country was associated with the growing process of integrating domestic audit into the international community of auditors, as well as the increasing demand for audit services from foreign investors who already have investments or are just considering the possibility of investing in the economy of Kazakhstan.

In large audit organizations, it is built primarily depending on the organization's need for automation of its activities and material capabilities, because in comparison with small organizations to update the information technology of a large organization, the costs of research, writing technical specifications, development and implementation will differ in both time and money. It is recommended to choose a configuration that will be relevant for several more years and will be able to support the smooth operation of the IP. The difference for medium-sized and large organizations in the construction and configuration of it is and AI mainly lies in the scale and its structure. Types of IT audit systems that can be checked in table 1 (p. 18).

Table 1 – IT audit systems

Types of IT audit	What and how is investigated	Results
Express examination	During the survey, general data on the current state of IT infrastructure is collected and is structured.	Report with general description of the IT infrastructure as IT is at the moment, mostly on a superficial analysis and a set of minimum recommendations
Business process audit	The analysis of IT infrastructure is't carried out for the company as a whole, but only for a certain selected business process – an audit of computer hardware, of IT personnel involved in a business and audit of IT processes	Report on the current state of the process, recommendations on how to improve individual elements of the IT structure involved in this business process, how to bring them in line with standards and best practices for risk assessment.
Criteria audit	Collected and analyzed information on the IT system only in the context of a selected criterion, for example, IT audit on the performance, security, reliability, performance, etc.	Report with conformity assessment or inconsistency of the IT system to the selected criteria. In case of non-compliance, the reasons are analyzed and recommendations are given.
Multipurpose IT audit	The overall audit plan implies that the work of the IT infrastructure will be studied and evaluated comprehensively, as detailed as possible	Analytical reports on IT infrastructure, how much IT matches the details of the business as a whole and how strategic development should take place to match the business.
Note: Table compiled by the authors.		

The choice of the type and method of conducting its audit depends on the scale of the organization, the level of its development, and the desire of the organization's management to reach a higher level of competitiveness through it. The larger the organization, the more difficult it is to conduct its audit. This is due to the fact that the level of it in a large organization is usually higher than in a small business organization, where it is in its infancy and requires a rethink with a view to scaling, and it audit requires recommendations for optimizing and improving it. In this article, we will define what exactly we will understand by it audit.

The use of information technology in the course of an audit is one of the ways to improve the efficiency and reduce the complexity of the audit. A systematic approach to audit automation involves creating a unified information environment that all employees authorized by the project Manager can access. Thus, each user will have a certain level of access. Complex automation of audit activities involves the creation of an information system that will allow control all aspects of audit activities, not only conducting the audit itself, but also managing the audit firm as an economic entity with its economic and financial activities. Comprehensive automation allows monitor the quality of services provided at all levels, starting with audit, ending with the selection of employees and monitoring the costs of the entire company as a whole.

The concept of information security audit is currently not well established, but in this context IT audit can be represented as a process of investigation an information on IS of an economic entity in order to assess the level of its protection from permanent internal and external threats and develop management recommendations to minimize them. There are many cases when IT is advisable to conduct an information security audit, for example, when preparing a technical task for the design and development of an information security system, and after the implementation of the security system – to assess the level of its effectiveness.

The peculiarity of the organization of information security audit is a slightly different point of view on the collection and processing of information on an information infrastructure than on the audit of the state of information systems.

A special place in the government audit mechanism of Canada is awarded to «external» consultants. They are grouped together as acting consultants to the chief auditor. The group of experts on the protection of the environment immediately surrounds the environment and use it to his Council advises the auditor.

In Kazakhstan and Canada, you can identify the main differences by comparing the methods of conducting public audits. In accordance with the objectives and subjects in Kazakhstan, compliance

can be performed both independently and as part of the financial statements and performance audit. In Canadian practice, this type of audit is not traditionally performed and is an integral part of the audit of financial statements and performance audit. Of course, this approach to conducting compliance audits helps to reduce costs, and this in turn affects the progressive development of the economy and society as a whole, as it is aimed at modernization and optimization.

The rapid automation of outdated methods of work significantly increases the value of information technology for almost any type of business. Information has become a new type of financial asset that requires proper management. Timely and qualified response to the constantly changing landscape of IT and information security will prevent both direct losses associated with the compromise of information systems, and indirect losses that appear in the form of costs for eliminating security gaps, possible penalties from regulators or as a result of property penalties by court decision.

IT audit and information security services are provided throughout Central Asia: in the Kyrgyz Republic (Bishkek), Kazakhstan (Almaty), Uzbekistan (Tashkent), Tajikistan (Dushanbe) and Turkmenistan (Ashgabat). The result of our work is a description of the identified inconsistencies, a detailed methodology and evidence of their detection, as well as qualified recommendations for the elimination of identified risks. The main task is an unbiased definition and professional adjustment of specific information technology or security management processes, which allow the formation of vulnerabilities and inconsistencies.

According to the established practice, linear IT / information security managers and top management of the organization use the audit results to take concrete substantive measures to improve existing and implement current processes in the field of IT and information security management, for example:

- ♦ identify high-risk areas associated with the human factor and reorganize processes in such a way as to minimize or completely eliminate risks;
- ♦ make it possible to identify implicit risks, include them in existing risk management methodologies and outline an action plan to reduce risks to an acceptable level;
- ♦ allows to direct the vector of budget planning in IT and information security departments towards improving the efficiency of specific infrastructure components;
- ♦ total Cost of Ownership management allows define the boundaries of the effectiveness of IT solutions;
- ♦ effective use of systems is a direct consequence of compliance with the recommendations set out in the audit report.

Conclusion

Research has shown that information technology is becoming more complex every year. They consume huge financial and time resources. According to the research, it can be argued that each of the standards considered has a number of advantages: COBIT is more extensive and clearer, and ITIL describes the existing practices in more detail. In practice, both standards can be used together. They do not contradict each other, but complement each other. In practice, any of the selected approaches will require adaptation for the Kazakhstan market. Conducting an audit according to developed and adapted standards can be automated, because the audit process becomes a template. This will reduce costs and increase the efficiency of the audit. Both COBIT and ITIL do not take into account national characteristics, and additional adaptation of these standards is required for use in Kazakhstan. Automation tools should be developed for already developed and adapted approaches to conducting IT audits. It reduces costs and increases the efficiency of the audit.

Technical audit of information technologies is the collection, analysis of information and providing recommendations for improving the performance of a separate technical element of the information technology infrastructure. This type of audit is characterized by a small amount of work and a narrow technical specialization of the study.

When conducting an audit, a certain evaluation criterion was used to study not only a single element of the information technology infrastructure, but also the entire set of software, hardware, processes for their maintenance and maintenance in all the companies being audited.

Information technology security measures are necessary to minimize risks. In addition to protecting information assets, information technology security aims to maintain the confidentiality, integrity, and availability of information – important goals in government operations. Most government departments and agencies contain confidential information that requires access restrictions and confidentiality requirements that must comply with them. Data integrity is critical to ensure that program management and transmission is based on correct information. Information systems are part of the government's constructive infrastructure that provide online access to more services. Ensuring the availability of information systems is now important for the continuous service of the population.

The purpose of the audit was to assess the existing information technology security structure in the government to ensure uninterrupted maintenance and protection of information assets. Information asset protection includes not only protecting the intrinsic value of assets, but also preserving the confidentiality of confidential and established information and protecting the integrity of data and information stored in electronic form.

Now we live in a society that produces more information technologies than processed, stored, transmitted and any information. Extensive use of information leads to significant opportunities and benefits. At the same time, the widespread development of information technologies leads to serious threats to society about those who currently do not know. Information risks have great consequences both for society as a whole and for individuals. Thus, information security covers the entire society and is the concern of every person. According to the research, it can be argued that each of the standards considered has a number of advantages: COBIT is more extensive and clearer, and ITIL describes the existing practices in more detail. In practice, both standards can be used together. They do not contradict each other, but complement each other. In practice, any of the selected approaches will require adaptation for the Kazakhstan market. Conducting an audit according to developed and adapted standards can be automated, because the audit process becomes a template. This will reduce costs and increase the efficiency of the audit.

The issue of optimizing business processes in the Republic of Kazakhstan will be relevant as long as there are unprofitable enterprises in our country. An important point is the introduction of not just optimization processes in Kazakhstan's enterprises, but automated ones that meet modern trends and requirements. Buying a personal computer is not automation, a PC is just a tool.

IT audit allows to assess the compliance of information systems with business requirements and build a strategy for the development of information technologies. Often the reason for conducting an IT audit is the need to identify potential risks in the IT infrastructure. The issue of optimizing business processes in the Republic of Kazakhstan will be relevant as long as there are unprofitable enterprises in our country. An important point is an introduction of not just optimization processes in Kazakhstan's enterprises, but automated ones met modern trends and requirements.

REFERENCES

- 1 Морозович Л.К., Голенда Б.А., Зелечко А.Н. Компьютерные информационные технологии. – Минск: BGEU, 2003. – С. 56–63.
- 2 Брускова Л.А., Шертовский И.Д. Информационные системы и технологии в экономике. – Москва: Финансы и статистика, 2007. – С. 152–153.
- 3 Трофимова В.В. Информационные системы и технологии в экономике и в управлении. – Москва: Юрайт, 2013. – С. 71–73.
- 4 Козиненко Н.С., Фризен И.Ж. Информационные системы и технологии в экономике. – Москва: Дашков и К°, 2012. – С. 204–206.
- 5 Ситнов А.А., Уринцов А.И. Аудит информационных систем. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – С. 140–144.
- 6 Баранова О.В. Методологические подходы к аудиту информационных систем // Аудит и финансовый анализ. – 2013. – № 3. – С. 84–87.
- 7 ITGI. 2007. CobiT 4.1 – Framework, Control Objectives, Management Guidelines and Maturity Models, USA: IT Governance Institute. Global Information Security Survey. 2009. URL: [http://www.ey.com/Publication/annual_GISS/\\$FILE/12th_annual_GIS_S](http://www.ey.com/Publication/annual_GISS/$FILE/12th_annual_GIS_S).

- 8 U.S. Government's 2017 and 2016 Consolidated Financial Statements // Financial Audit Manual. June 2018. Vol. 3.
- 9 Chow D.S., Humphrey C., Moll J. Whole of government accounting in the UK Project Report // Association of Chartered Certified Accountants. London, 2008.
- 10 Huh B.G., Lee S., Kim W. The impact of the input level of information system audit on the audit quality: Korean evidence // International Journal of Accounting Information Systems. 2021. No. 43. P. 1–24.
- 11 Huang F., Gyun N.W., Vasarhelyi M.A., Yan Z. Audit data analytics, machine learning, and full population testing // The Journal of Finance and Data Science. 2022. No. 8. P. 38–144. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
- 12 Tumwebaze Z., Bananuka J., Kaawaase T.K., Bonareri C.T., Mutesasira F. Audit committee effectiveness, internal audit function and sustainability reporting practices // Asian Journal of Accounting Research. 2022. No. 2. P. 163–181. DOI 10.1108/AJAR-03-2021-0036.
- 13 Deepal A.G., Jayamaha A. Audit expectation gap: a comprehensive literature review // Asian Journal of Accounting Research. 2022. Vol. 7. No. 3. P. 308–319. DOI 10.1108/AJAR-10-2021-0202.
- 14 Otia J.E., Bracci E. Digital transformation and the public sector auditing: The SAI's perspective // Financial Accountability & Management. 2022. Vol. 38. P. 252–280. URL: <https://d-oi.org/10.1111/faam.12317> DOI: 10.1111/faam.12317.
- 15 Fiscal sustainability report. January 2017. URL: https://cdn.obr.uk/FSR_Jan17.pdf

REFERENCES

- 1 Morozovich L.K., Golenda B.A., Zelechko A.N. (2003) Komp'yuternye informacionnye tehnologii. Minsk: BGEU. P. 56–63. (In Russian).
- 2 Brusokova L.A., Shertovskij I.D. (2007) Informacionnye sistemy i tehnologii v jekonomike. Moskva: Finansy i statistika. P. 152–153. (In Russian).
- 3 Trofimova V.V. (2013) Informacionnye sistemy i tehnologii v jekonomike i v upravlenii. Moskva: Jurajt. P. 71–73. (In Russian).
- 4 Kozinenko N.S., Frizen I.Zh. (2012) Informacionnye sistemy i tehnologii v jekonomike. Moskva: Dashkov i K°. P. 204–206. (In Russian).
- 5 Sitnov A.A., Urincov A.I. (2014) Audit informacionnyh sistem. Moskva: JuNITI-DANA. P. 140–144. (In Russian).
- 6 Baranova O.V. (2013) Metodologicheskie podhody k auditu informacionnyh sistem // Audit i finansovyj analiz. No. 3. P. 84–87. (In Russian).
- 7 ITGI. 2007. CobiT 4.1 – Framework, Control Objectives, Management Guidelines and Maturity Models, USA: IT Governance Institute. Global Information Security Survey. 2009. URL: [http://www.ey.com/Publication/annual_GISS/\\$FILE/12th_annual_GIS](http://www.ey.com/Publication/annual_GISS/$FILE/12th_annual_GIS) S. (In English).
- 8 U.S. Government's 2017 and 2016 Consolidated Financial Statements // Financial Audit Manual. June 2018. Vol. 3. (In English).
- 9 Chow D.S., Humphrey C., Moll J. (2008) Whole of government accounting in the UK Project Report // Association of Chartered Certified Accountants. London. (In English).
- 10 Huh B.G., Lee S., Kim W. (2021) The impact of the input level of information system audit on the audit quality: Korean evidence // International Journal of Accounting Information Systems. No. 43. P. 1–24. (In English).
- 11 Huang F., Gyun N.W., Vasarhelyi M.A., Yan Z. (2022) Audit data analytics, machine learning, and full population testing // The Journal of Finance and Data Science. No. 8. P. 38–144. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>. (In English).
- 12 Tumwebaze Z., Bananuka J., Kaawaase T.K., Bonareri C.T., Mutesasira F. (2022) Audit committee effectiveness, internal audit function and sustainability reporting practices // Asian Journal of Accounting Research. No. 2. P. 163–181. DOI 10.1108/AJAR-03-2021-0036. (In English).
- 13 Deepal A.G., Jayamaha A. (2022) Audit expectation gap: a comprehensive literature review // Asian Journal of Accounting Research. Vol. 7. No. 3. P. 308–319. DOI 10.1108/AJAR-10-2021-0202. (In English).
- 14 Otia J.E., Bracci E. (2022) Digital transformation and the public sector auditing: The SAI's perspective // Financial Accountability & Management. Vol. 38. P. 252–280. URL: <https://d-oi.org/10.1111/faam.12317> DOI: 10.1111/faam.12317. (In English).
- 15 Fiscal sustainability report. January 2017. URL: https://cdn.obr.uk/FSR_Jan17.pdf. (In English).

Б.О. ТУРЕБЕКОВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: turebekova_bo@mail.ru

ORCID: 0000-0003-0946-9211

С.С. САПАРБАЕВА,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: saulet71@mail.ru

ORCID: 0000-0003-1686-5052

С.К. БАРЫШЕВА,³

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: bsk0trz@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8229-9899

М.С. ОРАЗАЛИНОВА,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: maira_orazalinov@mail.ru

ORCID: 0000-0002-0193-2761

¹эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан

³«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНҒА ІТ АУДИТТІ ЕНГІЗУ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Андатпа

Аудит экономикалық субъектінің тұрақтылығын қамтамасыз етудің элементі болып табылады, бухгалтерлік есеп құрылымы мен функцияларының күрделілігін ескере отырып, оның ақпараттық тәуекелдерін азайтады. Мақалада COBIT және ITIL сияқты арнайы халықаралық стандарттарды пайдалана отырып, IT-аудит (IT-ақпараттық технология) жүргізудің шетелдік тәжірибесі қарастырылады, Қазақстандағы IT-аудиттің рөлі мен даму бағытына сипаттама беріледі. IT-аудитті аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз етуді жаңарту мерзімдері, оның қажеттілігін негіздеу және АЖ мониторингінің бірыңғай басқару жүйесін құру туралы сұрақтарға жауап береді. Пайдаланылатын ақпараттық жүйелер мен технологиялардың бизнестің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкестігі, АЖ мен бизнестің орны мен арақатынасы, инвестицияларды оңтайландыру жолдары, ҚР аудит жүйесін халықаралық тәжірибеге бейімдеу мәселелері қаралды. Зерттеу аясында IT-ны оңтайлы басқаруға талдау жасалды, қолданыстағы АЖ-ны зерттеудің алдын-ала кезеңі ретінде IT-аудиттің негізгі түрлері мен формалары қарастырылды.

Тірек сөздер: IT-аудит, ақпараттық технологиялар, халықаралық стандарттар, қаржылық есептілік, бағдарламалық қамтамасыз ету.

Б.О. ТУРЕБЕКОВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: turebekova_bo@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0946-9211

С.С. САПАРБАЕВА,²

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: saulet71@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1686-5052

С.К. БАРЫШЕВА,³

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: bsk0trz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8229-9899

М.С. ОРАЗАЛИНОВА,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: maira_orazalinov@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0193-2761

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Евразийский национальный университет им. Л. Гумилева,

г. Астана, Казахстан

³Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ВНЕДРЕНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИТ-АУДИТА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Аудит выступает элементом обеспечения устойчивости экономического субъекта, снижает его информационные риски, учитывая сложность структуры и функций бухгалтерского учета. В статье рассматривается зарубежная практика проведения ИТ-аудита (ИТ-информационная технология) с использованием специальных международных стандартов, таких как COBIT и ITIL, дается характеристика роли, направлению развития ИТ-аудита в Казахстане. ИТ-аудит дает ответы на вопросы сроков обновления аппаратного и программного обеспечения, обоснования его необходимости, установления единой системы управления мониторингом ИС. Рассмотрены вопросы соответствия используемых информационных систем и технологий целям и задачам бизнеса, места и соотношения ИС и бизнеса, путей оптимизации инвестиций, адаптации системы ИТ-аудита РК к международной практике. В рамках исследования дан анализ оптимального управления ИТ, рассмотрены основные виды и формы ИТ-аудита как предварительного этапа исследования существующей ИС.

Ключевые слова: ИТ-аудит, информационные технологии, международные стандарты, финансовая отчетность, программное обеспечение.

FTAXP 06.75.19
ӘОЖ 338.439.63.053.3
JEL D51

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-24-35>

О.А. АЛИПБЕКІ,¹

б.ғ.д., профессор.

e-mail: oalipbeki@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6205-0490

Д. ЖЕНСХАН,^{*1}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

Р.Т. ТУРЕКЕЛЬДИЕВА,²

б.ғ.к., доцент.

e-mail: rimm_1205@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-650-0005

Т.Е. КАРБОЗОВ,¹

э.ғ.к., доцент.

e-mail: Tolegen_1964@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3089-9291

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ
агротехникалық университеті,

Астана қ., Қазақстан

²М.Х. Дулати атындағы Тараз

өңірлік университеті,

Тараз қ., Қазақстан

АЗЫҚ-ТҮЛІК ӨНІМДЕРІН ҚАЙТА ӨНДЕУШІ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ НЕГІЗГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Андатпа

Азық-түлік жүйесінің тұрақтылығы мен қауіпсіздігі адамдардың өмір сүруіне қажетті әлеуметтік-экономикалық факторларға тікелей әсер етеді. Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарындағы өзекті мәселелерге ғылыми зерттеулер жүргізе отырып, оны дамытудың және тиімді ұйымдастырудың негізгі тетіктерін ұсыну. Еліміздегі өңдеуші кәсіпорындардың дамуының қазіргі жай-күйін талдау мақсатында статистикалық-экономикалық, талдамалық, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Алынған нәтижені қорытындылау мақсатында талдау, жүйелеу, монографиялық, тәсілдер қолданылды. Мақалада Қазақстанның 2016–2022 жж. әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына, 2016–2022 жж. әлеуметтік маңызы бар өнім түрлеріне баға талдауы жүргізілді. Жан басына шаққандағы өнім өндіру көлемі мен жан басына шаққандағы азық-түлік тұтыну нормасы арасындағы айырмашылықтар зерттелді. Сонымен қатар, алдағы жылдардағы еліміздің азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін шешудің мүмкін жолдары қарастырылды. Халықты әлеуметтік маңызы бар азық-түлік түрлерімен толықтай қамтамасыз ету үшін өңірлердің мамандану деңгейін ескере отырып, мемлекеттің қолдауымен қайта өңдеу кәсіпорындарының жұмысын нығайту маңызды. Бұл ұсыныс елімізде бір мезгілде бірнеше проблемаларды шешуге мүмкіндік береді: өнім сапасын арттырып, баға тұрақтылығын қалыптастырудағы бірегей құрал, ішкі нарықтағы отандық өнімдердің үлесін арттырып, экспорттық әлеуетті ұлғайтады, ауыл тұрғындары үшін тұрақты табыс көзін қалыптастырады, фермерлер мен шағын шаруашылықтар үшін делдалдарсыз, өнімдерін тиімді бағада өткізудің тиімді әдісі, ауыл шаруашылығы мамандары үшін ғылым мен өндірісті байланыстырудың жоғары мүмкіндігі.

Тірек сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, тұтыну, қайта өңдеу, азық-түлік, отандық өнімдер, экспорт және импорт.

Кіріспе

Бүгінгі таңда азық-түлік қауіпсіздігі басты жаһандық проблема болып табылады. COVID-19 пандемиясы әлем бойынша азық-түлік жүйесінің осалдығын көрсетіп, қоғамдағы теңсіздікті одан әрі арттырды [1]. Украинадағы жалғасып жатқан соғыс жеткізу тізбегін бұзады және астық, тыңайтқыш және энергия бағасына одан әрі әсер етеді. Бұл жағдайлар 2022 жылдың бірінші жартыжылдығында азық-түлік бағасының одан әрі өсуіне әкелді. 2022 ж. 2019 жылмен салыстырғанда әлем бойынша азық-түлік тапшылығына тап болған адамдардың саны 135 миллионнан 345 миллионға дейін өскен [2]. Дұрыс тамақтануға мүмкіндігі жоқ адамдардың саны 112 миллионға өсіп, шамамен 3,1 миллиардқа жетті [3].

Жаһандық азық-түлік тапшылығымен күресу мақсатында барлық мемлекеттер өзіндік деңгейде шараларды жүргізуде [4, 5]. Қазақстан өзінің ауыл шаруашылығы әлеуетін арттырудың түрлі шараларын қарастыруда. Себебі, Қазақстан үшін аграрлық сектор елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады. Ауыл шаруашылығы саласы мемлекеттік қолдау бағдарламалары мен маңызды стратегиялық құжаттар, пилоттық жобалар мен нормативтік-құқықтық актілер аясында бірқатар табыстарға қол жеткізді.

Елдің жалпы ішкі өнімінің құрылымында ауыл шаруашылығы 2022 жылдың 9 айында 5,3%-ды құрайды, бұл 2021 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 0,2%, 2019 жылмен салыстырғанда 0,9% жоғары [6]. Демек, жыл сайын ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі біртіндеп артуда. Бірақ, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарымен салыстырғанда бұл көрсеткіш төмен. ЖІӨ ауыл шаруашылығы үлесінің ең жоғары көрсеткіші 1999 ж. тіркеліп, 9,9% құрады. 2012 ж. ең төменгі көрсеткіш 4,2% құрады. Осы жылдан кейін ол біртіндеп көтеріліп, 2020 ж. 5,4%-ға жетті. Өкінішке орай, бұл көрсеткіш бойынша тұрақты өсім сақталмады, 2021 ж. ол қайтадан төмендеп, 5,1% көрсетті. Ауыл шаруашылығы секторындағы мұндай тұрақсыздық азық-түлік өнімдерінің бағасының тұрақсыздығын қалыптастырады және бағаны бақылау мүмкіндіктерін шектейді. Нәтижесінде әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының бағасы 2022 ж. 2021 жылмен салыстырғанда 22,7% қымбаттады, бұл 2021 жылғы сәйкес кезеңнен 12,8% жоғары (кесте 1, 27 б.).

Өнім бағасының тұрақтылығын сақтау үшін еліміздегі қайта өңдеу кәсіпорындарының жұмысын тиімді ұйымдастырудың маңызы зор. Атап айтқанда: оларды шикізатпен толық қамтамасыз ету, олардың өндірістік қуатын толық пайдалану, ескірген технологияларды жоғары өндірістік шығындармен, өнімділігі төмен инновациялық технологиялармен алмастыру, импорттық өнімдер мен шикізатқа тәуелділікті болдырмау, шағын шаруашылық жүргізуші субъектілердің өндірістік сауаттылығын арттыру, тұтынушыларды азық-түлік өнімдерімен толық қамтамасыз ету үшін шағын кәсіпорындарды кооперативтерге біріктірудің маңызы зор. Егер біз осы мәселені тиімді шешудің нақты тетіктерін көрсетсек, елдегі азық-түлік нарығы тұрақты дамитын болады, халқымыз сапалы отандық өнімдермен қамтамасыз етілетін болады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде авторлар отандық және жаһандық азық-түлік қауіпсіздігі және Қазақстандағы қайта өңдеуші кәсіпорындардың негізгі проблемалары көрсетілген ғылыми ақпараттарды негізге алды. Сонымен қатар, еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында әзірлеген стратегиялық құжаттардағы ақпараттарды қолданды. Қазақстанның Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының дерекқорларын, әлем бойынша азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында әзірленген Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) бағдарламасын және статистикалық жинақтарын қолданды.

Авторлар бұл зерттеуді жазу барысында әртүрлі әдістерді қолданды. Оның ішінде жүйелі тәсіл Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың стратегиялық бағдарларын негіздеу үшін пайдаланылады. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі жай-күйін сипаттау үшін статистикалық-экономикалық, талдамалық, салыстырмалы талдау әдістері пайдаланылды. Сонымен қатар, әлем елдерінің тәжірибесін елімізде жалпыластыру мен енгізуді ұсыну үшін монографиялық әдіс қолданылды, ал салыстырмалы талдау әдісі ауыл шаруашылығы

салаларының даму динамикасын анықтау кезінде және азық-түлік өнімдері түрлерімен тұтынушыларды қамтамасыз ету деңгейін анықтау кезінде пайдаланылды. Еліміздегі азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы және қайта өңдеуші кәсіпорындар бойынша проблемаларды анықтау барысында абстрактылы – логикалық әдіс қолданылды.

Негізгі ережелер

Қазақстанның аграрлық секторы елдің ішкі және сыртқы нарықтарға қажетті азық-түлікпен қамтамасыз етуде және оның көлемін кезең-кезеңмен ұлғайтуға мол мүмкіндік беретін табысты салалардың бірі [7]. Оның ішінде азық-түлік өнімдерін қайта өңдеуші кәсіпорындарының жұмысын нығайту арқылы өңірлерге инвестициялар ағынын жандандырып, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету Қазақстан үшін аса маңызды. Елімізде ауыл шаруашылығы саласындағы азық-түлік өнімдерінің шикізаттық әлеуетінің мол мүмкіндіктерінің болуына қарамастан, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ғылыми дәлелденген нормаларында көрсетілген өнімдердің кейбір түрлерін мүлдем тұтынбайды, ондай өнім түрлері елімізде мүлдем өндірілмейді және қайта өңделмейді.

Бұл зерттеудің әдістемелік негізі халықтың азық-түлік өнімдерін тұтыну дәрежесін мемлекет анықтаған орташа нормалармен салыстыру арқылы азық-түлік өнімдерін қайта өңдеуші кәсіпорындардың ағымдағы жағдайын талдау, бағалау болды.

Мақалада қайта өңдеуші кәсіпорындардың қайта өңдеуге қажетті шикізат базасының ұсақ шаруашылықтардың қолында болуы, моральдық және физикалық тұрғыдан ескірген технологиялық жабдықтар, ауыл шаруашылығы өнімдерін нарыққа жылжытудағы көптеген делдалдардың болуы, қайта өңдеуге жарамды ауыл шаруашылығының азық-түлік шикізаты жеткіліксіз көлемі секілді проблемалармен бетпе-бет кездесіп отырғаны айтылды. Осыған сәйкес, зерттеуде еліміздегі перспективалы ауылдық елді мекендерінде немесе аудан орталықтарында мамандандырылған қайта өңдеу зауыттарын құру, экспорттық әлеуетті ұлғайту үшін агрологистикалық, көтерме тарату орталықтары желісін құру, азық-түлік қауіпсіздігін нығайту мақсатында ауыл шаруашылық кооперативтерін құру жұмыстарының тетіктерін жетілдіру қажеттілігі көрсетілді.

Әдебиетке шолу

Көптеген мемлекеттер азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қайта өңдеуші кәсіпорындардың өнімділігін арттыру мақсатында ғылыми зерттеулер жүргізеді және дамыған елдердің жетістіктері мен әлемдік озық тәжірибелеріне сүйенеді.

Азық-түлік қауіпсіздігі термині ғылыми айналымға XX ғасырдың 70-ші жылдарының бірінші жартысында, 1972–1973 жылдардағы астық дағдарысынан кейінгі БҰҰ Халықаралық азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымының (ФАО) ұсыныстарынан алынған зерттеулерден кейін енгізілді [8, 9]. Халықаралық аренадағы тұрақсыз саяси жағдайда азық-түлік тапшылығы проблемалары кез-келген елде дағдарыс тудыруы мүмкін, бұл өз кезегінде экономиканың дамуына және халықтың жағдайына әсер етеді [10, 11] осыған байланысты мемлекеттің қызметі әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Осыған байланысты Елдің импорттық жеткізілімдерге тәуелділігін барынша азайту, азық-түлік өндірісін дамытуды қамтамасыз ету мақсатында қайта өңдеуші кәсіпорындарды дамыту аса маңызды.

Азық-түлік қауіпсіздігін сақтау және өндіріс көлемін арттыру, халықтың әлеуметтік маңызы бар өнімдерді тұтыну дәрежесі мен оның қамтамасыз етілуі, еліміздегі қайта өңдеуші кәсіпорындардың қазіргі жағдайы туралы зерттелімдер көптеген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде зерттеледі. Атап айтқанда: J. Gaffney, V. Martino, С.К. Байдыбекова, С.Б. Сауранбай, Д.Д. Еремекбаева, Ж. Каримова, Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздыкова, Б. Бимендеев, Г.С. Касенбаев, Т.И. Есполов, У.К. Керимова, С.К. Байдыбекова, С.Б. Сауранбай, Д.Д. Еремекбаева, Е.Қ. Қарашукеев.

Аталған авторлардың еңбектерінде қазіргі таңдағы азық-түлік өнімдерінің негізгі түрлерінің ішкі нарықты қамтамасыз ету жағдайы, жергілікті өндірістің халықты қамтамасыз ету көрсеткіштері қарастырылған [12]. Азық-түлік қауіпсіздігінің қол жеткізілген нәтижелеріне

карамастан, төтенше жағдайлар және COVID-19 пандемиясы, Ресей мен Украина арасындағы саяси қақтығыстар аясында азық-түлік бағасының одан әрі қымбаттауына алып келген факторларды көрсеткен. Көптеген мемлекеттерде азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басты шарттарының бірі екендігі айтылды [13]. Елімізде бүгінгі таңда халықтың азық-түлік өнімдерін тұтыну рационы екені көрсетілді [14].

Нәтижелер мен талқылау

Қайта өңдеу кәсіпорындары шикізат тапшылығына байланысты өндірістік қуаттарды толық пайдалана алмайды. Атап айтқанда, 2020 ж. сүт өңдеуші кәсіпорындардың қуаттарын жүктеу деңгейі 66,6%, ет өндіру 16% [7]. Нәтижесінде кәсіпорындардың орташа шығындары өсуде, ішкі нарықтағы бағалардың тұрақсыздығы қалыптасуда (1-кесте).

2022 ж. аса қымбаттаған әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының бестігіне: құмшекер (65,5%), күріш (36,0%), рожкилер (34,8%), бірінші сортты бидай ұны (27,4%), тауық және жұмыртқа (24,6 %) жатады.

Кесте 1 – Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына баға индексі, % (әр жылдың соңында)

Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының атауы	2016 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	Ауытқу (+;-) 2022/2016
Бірінші сортты бидай ұны	107,4	130,90	100,2	105,3	127,4	20
Бірінші сортты бидай ұнынан пісірілген нан	118,7	113,50	100	105,9	113,9	-4,8
Рожкилер	111,5	120,20	99,9	100,7	134,8	23,3
Күріш	102	128,00	100	90,4	136	34
Қарақұмық жармасы	145,4	180,50	100,6	117,4	123,8	-21,6
Күнбағыс майы		100,9	100,6	129,8	116,9	116,9
Тұздалмаған сары май		113,6	100,2	104,6	122,8	122,8
Сиыр еті – жауырын-төс бөлігі	105,7	116,30	100	106,8	110,1	4,4
Тауық еті (сан сүйек және іргелес жұмсақ еті бар сан жілік)	110,7	113,80	100,1	118,8	124,6	13,9
Пастерленген сүт 2,5%	107,3	105,60	100,3	107,1	122,9	15,6
Айран 2,5%	105,1	104,50	100	105,1	120,8	15,7
Сүзбе	107,4	100,40	100,2	104,1	116,9	9,5
Картоп	114,7	114	101,4	118,5	113,9	-0,8
Сәбіз	103,8	104,9	101,5	126,2	99,8	-4
Басты пияз	94,2	112,8	100,9	104,7	136,1	41,9
Ақ қауданды қырыққабат	93,5	105,4	101,2	135,1	85,7	-7,8
Құмшекер	116,2	77,3	100,1	114,9	165,5	49,3
Жұмыртқа, I санат	118,6	113,00	101,2	103,8	124,4	5,8
Тұз	115,6	100,8	100	101,2	119,5	3,9
Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары	112	110,40	100,4	109,9	122,7	10,7
Ескертпе: [6] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.						

Азық-түлік түрлерінің тапшылығын болдырмау және азық-түлік бағасының жөнсіз қымбаттауының алдын-алу үшін ауыл шаруашылығы өнімдерін мемлекеттік тұрақты қорларға форвардтық бағалармен сатып алу мәселесін пысықтау аса маңызды [15].

Елімізде азық-түлік өнімдері бойынша 100%-ға 12 түрлі өнім (қызылша, картоп, күріш, қияр, қарақұмық жармасы, қой еті, жұмыртқа, бидай ұны, нан, макарон, сүт, тұз) он бір өнім түрі бойынша 80%-ға, (олар қызанақ, қырыққабат, сәбіз, бұрыш, пияз, сиыр, жылқы және

шошқа еті, қышқыл сүт өнімдері, сары май және күнбағыс майлары), сонымен қатар 6 түрлі өнім бойынша басқа елдерден (құс еттері мен шұжық өнімдері, ірімшік және сүзбе, алма, қант, балық) импортталады [16]. Тәжірибе бойынша бірде-бір ел өзін-өзі азық-түлік өнімдерінің барлық түрлерімен қамтамасыз ете алмайды. Бірақ, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларын өндіру және оның бағасын тұрақты ұстап тұру мемлекеттің стратегиялық мақсаттары болып табылады. Сол себепті, еліміздегі әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімдерін қайта өңдейтін кәсіпорындардың өндірістік қуатын арттыру және оның әлеуетін нығайту өте маңызды деп есептейміз.

Қазақстандық ауыл шаруашылығы саласындағы негізгі салалары астық, сүт және ет өнімдері, жеміс-жидек және көкөніс, май-тоңмай өндіріс салалары болып табылады.

Астық саласы бойынша келесідей проблемаларды атап өтуге болады. Республикада элеваторлар мен астық қабылдау кәсіпорындарының, астық сақтау қоймаларының ірі желісі бар. Бірақ олардың бәсекелестік ерекшеліктері қайта өңдеуге қажетті астыққа жоғары сапаны талап етеді.

Соңғы үш жылда (2020–2022 жж.) шамамен 900 мың тоннаға жуық ұн қазақстандық ұн тартқыштарды экспорттай алмады. 2022 ж. 12 миллион тонна астық пайда әкелмеді. Бұл Қазақстан үшін үлкен шығын болып табылады. Қазіргі кезде Қазақстан ұн мен астық экспорты бойынша жетекші орынға ие болған кездер төмендеп отыр. Мұның себептері әртүрлі: экспорттық нарықтардың сыйымдылығының төмендеуі, мемлекеттен жеткіліксіз қолдау және көлік сымдары. 2022 ж. отандық фермерлер 22 миллион тоннадан астам астық жинап, соңғы 10 жылда рекордтық көрсеткішке ие болды. Қазақстанның экспорттық әлеуеті – 7 миллион тонна. Мұндай жоғары мүмкіндіктер жағдайында ұн өнімдерін қайта өңдеп, экспортқа дайын өнім түрінде ұсыну қажеттілігі айқын байқалады.

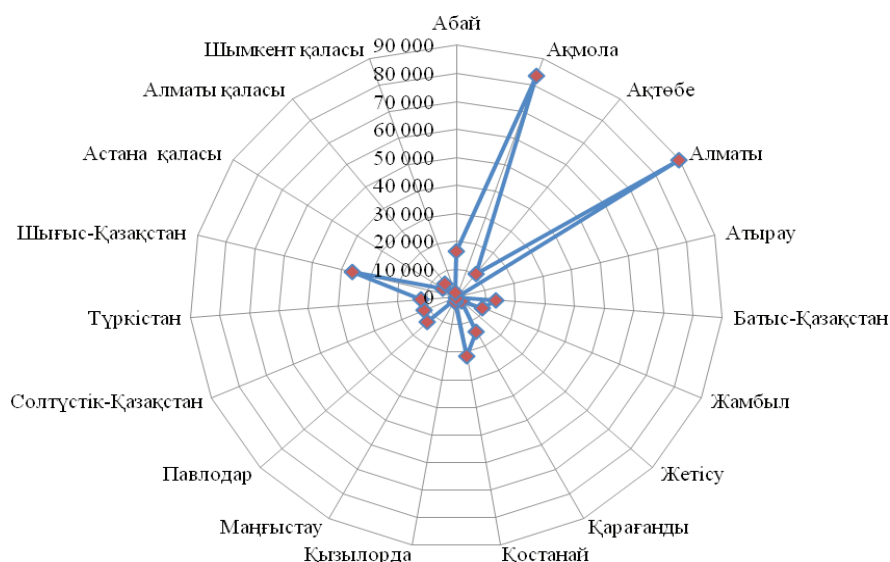
Сүт саласы бойынша қазіргі кезде республикада сүт өңдейтін 150-ден астам кәсіпорын бар. Олардың өндірістік қуаты – жылына 1980 мың тоннаны құрайды, олар 66,6%-ға жүктелген: 6051,4 мың тонна шикі сүт өндіру кезінде 1318,6 мың тонна шикізат қайта өңделеді. Сүт өңдеуші кәсіпорындардағы өндірістік қуатты толық пайдалана алмауының негізгі себебі: сапалы сүттің жеткіліксіздігі, сүт өнімдерін дайындау, бастапқы өңдеу, тасымалдау, сақтау және өткізу жүйесінің дамымауы.

Сүт өнімдері нарығындағы Қазақстандық дайын өнімдермен қамтамасыз ету дәрежесі бойынша: сұйық өңделген сүт (96,0%), сары май (89,8%), йогурттар, ашытылған сүт және кілегей (89,2%). Ірімшік пен сүзбе (57,0%), қоюландырылған сүт пен кілегей (26,8%) айтарлықтай төмен. Құрғақ сүт сегменті ғана толығымен импортталады (жергілікті өндірістің үлесі бар болғаны 1,8%).

Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы тағы бір басым бағыт – ет саласы. 2021 жылғы мәліметтерді негізге алатын болсақ, елімізде жалпы қуаты 524 мың тоннаны құрайтын 250-ден астам ет өңдеуші кәсіпорындары жұмыс істеді [17]. Статистикалық ақпараттарға сәйкес, 2021 ж. еліміздегі өңдеу өнеркәсіптерінде 339,0 мың тонна ет және ет тағамдары бойынша қосымша өнімдер өндірілген. 2022 ж. бұл көрсеткіш 349,7 мың тоннаны құрап, 2021 жылмен салыстырғанда 3,2%, 2016 жылмен салыстырғанда 58,7% артты [6]. Егер біз еліміздегі ет өндіру көлемінің тұрақты өсімін ескеретін болсақ, онда ет өнімдерін қайта өңдеуші кәсіпорындардың қуаттылығын арттырудың маңызды екенін анық байқауға болады. Осы қажеттіліктерге сәйкес, ауылдық территориялардың мамандану картасын ескере отырып, заманауи технологиямен жабдықталған ет өнімдерін өндіретін кәсіпорындарды салу, бар кәсіпорындардың қуаттылығын арттыру, ет өнімдерін қалдықсыз өндіру, ішкі және сыртқы нарықтарға тасымалдау, сақтау және өткізу, бастапқы және терең өңдеу жүйесін дамыту маңызды.

Ет өнімдерінің негізгі өндірушілері Алматы, Ақмола және Шығыс Қазақстан облыстары, (1-сурет, 29 б.).

Суреттен ет және ет тағамдары бойынша қосымша өнімдердің ең ірі өндірушілері Алматы (25,6%), Ақмола (23,9%) және Шығыс Қазақстан (10,4%) облыстары екенін көреміз. Сонымен қатар, ірі қара мал, шошқа, қой, ешкі, жылқы және жылқы тектес жануарлардың жас немесе тоңазытылған етін өндіруші ең ірі аймақтар Қостанай (15,8%), Ақтөбе (14,4%), Солтүстік-Қазақстан (13,0%) облыстары болып табылады.

Сурет 1 – Қазақстан өңірлері бойынша ет және тағамдық қосымша өнімдерін өндіру көлемі, тонна (2022 ж.*)

Ескертпе: [6] авторлармен құрастырылған.

Келтірілген деректерді ескере отырып, ет өңдеу кәсіпорындарын әсіресе, осы аталған облыстарда құрудың қажеттілігі анық байқалады. Бұл еліміздің ет өндірісі саласы бойынша экспорттық әлеуетті арттырып, ауыл тұрғындарын жұмыспен қамтамасыз етудің тағы бір мүмкіндігін көрсетеді.

Азық-түлік өнімдерін өңдеуші кәсіпорындарды дамыту әлеуметтік маңызы бар тауарларды тұтыну деңгейі көрсеткішімен де тікелей байланысты. Себебі, бұл көрсеткіш қандай өнім түрін өндіруге басымдылық беру керек екендігін анықтауға негіз жасайды, (2-кесте).

Кесте 2 – Халықтың негізгі тамақ өнімдерін тұтынудың жан басына шаққандағы орташа тиімді нормасы мен нақты тұтыну көлемі, кг

Тамақ өнімдерінің түрлері	2016 ж.	2018 ж.	2020 ж.	2021 ж.	Тұтыну дың орташа нормасы	Норма көрсеткіштерінен ауытқу (+;-)	
						2016 ж.	2021 ж.
Нан өнімдері және жарма өнімдері	130,7	138,5	140,3	133,8	109	21,7	24,80
Ет және ет өнімдері	72,9	77,9	83,7	82,3	78,4	-5,5	3,90
Балық және теңіз өнімдері	10,9	13,2	15,1	14,8	15,8	-4,9	-1,00
Сүт және сүт өнімдері	235,5	261,3	259,4	243,2	301	-65,5	-57,80
Жұмыртқа (дана)	164,7	193,3	199,1	193,9	265	-100,3	-71,10
Май және майлы өнімдер	19,5	19,2	17,3	16,2	16,7	2,8	-0,50
Жемістер	61,4	74,9	78,7	76,8	132	-70,6	-55,20
Көкөністер (картопсыз)	89,3	94,1	86,4	80,6	149	-59,7	-68,40
Картоп	48,6	48,6	50,1	46,3	100	-51,4	-53,70
Кондитерлік өнімдер: қант, джем, бал, шоколад	40,7	46,3	43	44	33	7,7	11,00
Ескертпе: [3] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.							

2-кестеден көріп отырғанымыздай, орта есеппен жан басына шаққандағы халықтың негізгі тамақ өнімдерін тұтыну деңгейі 2021 ж. 2016 жылға қарағанда біршама жақсарған. Бұл мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін нығайту бағытында жүргізілген шараларының нәтижесін

көрсетеді. Атап айтқанда, жылына тамақ өнімдерін тұтынудың жан басына шаққандағы орташа тиімді нормасымен салыстырғандағы нақты тұтыну көлемі 2021 ж.: ет өнімдері бойынша 3,90 кг артық тұтынылды, бұл көрсеткіш 2016 ж. 4,9 кг жеткіліксіз тұтынылды. Сонымен қатар, қарастырылып отырған кезеңдер аралығында келесі өнім түрлерінің тұтыну деңгейі біршама артты, олар: балық және теңіз өнімдері (3,9 кг); сүт және сүт өнімдері (7,7 кг); жұмыртқа (29,2 дана); жемістер (15,4 кг). Нәтижесінде 2021 ж. 2016 жылмен салыстырғанда балық және теңіз өнімдері – 35,78%-ға, жемістер – 25,08%-ға, ет және ет өнімдері – 12,89%-ға, жұмыртқа – 17,73%-ға көбірек тұтынылды (2-сурет) [6]. Дегенмен, 2021 жылғы көрсеткіш бойынша халықтың кейбір өнім түрлерін тұтыну деңгейі әлі де болса нормативтік дәрежеге жетпейді [6, 17], олар: сүт және сүт өнімдері (57,8 кг); жұмыртқа (71 дана); жемістер (55,2 кг); көкөністер (68,4 кг); картоп (53,7 кг).

Сурет 2 – Халықтың негізгі тамақ өнімдерін тұтынуы бойынша динамикалық өзгерісі, % (2021 жылды 2016 жылмен салыстырғанда)

Ескертпе: [6] авторлармен құрастырылған

2-суреттен көріп отырғанымыздай халықтың негізгі тамақ өнімдерін тұтыну көрсеткіштері арасындағы динамикалық өзгерістерді ескеретін болсақ, 2021 ж. 2016 жылмен салыстырғанда көкөністерді (9,74%), май және майлы өнімдерді (16,92 %), картопты (4,73%) тұтыну деңгейі біршама азайған. Әлеуметтік тауарлар қатарындағы ет өнімдерінің бағасының қолжетімді болмауы, оған субститут тауар ретіндегі балық пен жұмыртқаға сұранысты арттырып отыр.

2022 жылдың қаңтар-қазан айларында тек қоюландырылмаған және қант немесе басқа тәттілендіретін заттар қосылмаған сүт пен кілегей өнімдері бойынша 21,393 мың тонна (2398,6 мың АҚШ доллары) өнім импортталған. Осы кезең аралығындағы экспорт көлемі 12,5 мың тоннаны (9441,0 мың АҚШ доллары) құрады. Аралық сальдо 8902,9 мың тонна немесе 14542,7 мың АҚШ доллары. Бұл ішкі нарықтағы сүт және сүт өнімдерінің жеткіліксіз деңгейін көрсетеді.

Республикада етті қайта өңдеу мен консервілеу және ет өнімдері өндірісінің көлемі шамамен 2020 ж. шамамен 300,0 млрд теңгені құрайды немесе 2015 жылмен салыстырғанда 2,0 есеге ұлғайды.

COVID-19 пандемиясына байланысты 2020 ж. импорттық өнімдердің бағасы шамадан тыс артты. Ауыл шаруашылығындағы өндірістік шығындар артты. Қазақстанда 2021 ж. әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімдерінің бағасы 2020 жылға қарағанда 9,3%-ға өсті [18].

2022 жылдың 11 қаңтарында мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісіндегі мәлімдемесінде де еліміздегі азық-түлік қауіпсіздігін нығайту қажеттілігін баса айтылды. Онда елімізде азық-түлік тауарлары мол болмаса, инфляцияны ұстап тұруға ешқандай шара көмектеспейтінін айтып, Үкімет пен әкімдерге алдағы үш жылда азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін түбегейлі шешу мемлекеттік деңгейдегі негізгі басымдық екеніне айрықша назар аударды [19].

Демек, қайта өңдеу кәсіпорындарындағы нақты проблемаларды көрсету, оны тиімді шешудің тетіктерін ұсыну зерттеу тақырыбының негізгі нәтижесін көрсетеді.

Нәтижелер. Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласындағы азық-түлік өнімдерін қайта өңдеуді дамытуға кері әсер ететін бірнеше себептер бар екендігін көрсетіп отыр:

1. Өзара тығыз байланысты салалардың аумақтық орналасуы бойынша шашыраңқы болуы. Бұл жағдайлар республикадағы азық-түлікті өндіруге қажетті шикізат базасының мол мүмкіндіктерін тиімді ұйымдастыруға, халыққа қажетті азық-түліктің негізгі түрлерін толық қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Ал қайта өңдеуші кәсіпорындарға бұлай шашыраңқы орналасқан ауылдардан шикізаттарды қабылдап алу, әсіресе шалғай аудандардан алу тиімді болмайды. Шикізатты өндіруші фермерлер үшін бар өнімдерін қайта өңдеуші кәсіпорындарға тасымалдау, сақтау және өткізу инфрақұрылымының дамымауы ол өнімдерін делдалдарға тапсыруға итермелейді және көтерме-бөлшек сауда орындарына уақтылы жеткізуге мүмкіндік бермейді.

2. Қайта өңдеуге жарамды ауыл шаруашылығының азық-түлік шикізаты жеткілікті көлемде өндірілмейді, өнімді сатып алу, сақтау, бастапқы өңдеу, тасымалдау және өткізу салаларында оны өңдеушілер мен нарықтарға уақтылы жеткізуге қабілетті инфрақұрылым дамымаған.

3. Ауыл шаруашылығы өнімдерін нарыққа жылжытуда көптеген делдалдар өндірушіден тұтынушыға дейінгі аралықты қамтиды. Қайта өңдеу ауыл шаруашылығы өндірісінің ұсақ тауарлы сипатын тежейді. АӨК жалпы өнімінің көлеміндегі жеке үй шаруашылықтарының үлес салмағы жоғары. Олар өнеркәсіпті қайта өңдеуге сапасы төмен, кейбір жағдайда жарамсыз болып табылатын шикізаттарды ұсынады. Соған қарамастан, фермерлер зауыттар белгілеген төмен сатып алу бағасына қанағаттанбайды. Ал қайта өңдеушілер, өз кезегінде, жылу және электр энергиясына, суға тарифтердің көтерілуіне, технологиялық жабдықтардың қымбаттауына байланысты жоғары өндірістік шығындарға үнемі шағымданады.

4. Қайта өңдеу кәсіпорындарындағы моральдық және физикалық тұрғыдан ескірген технологиялық жабдықтарға қойылған жоғары тарифтер, шикізаттың да, дайын өнімнің де сапасын бақылаудың ескірген жүйесі, сабақтас салалардың кәсіпорындары арасында келісілген, мүдделі қатынастардың болмауы да ауыл шаруашылығының әлеуетін тиімді пайдалануға мүмкіндік бермейді. Қазақстандық өндірушілер шетелдік өндірушілермен бәсекеге түсуге мәжбүр. Импорттық өнімдер көбінесе өңдеу және орау технологиясы есебінен басымдылыққа ие. Тіпті көрші мемлекеттердегі өндіріс арзан болуы мүмкін, бұл импорттық өнімнің өзіндік құнын төмендетуге әкеледі.

5. Еліміздегі сүт және ет салаларының дамуына кедергі келтіретін негізгі факторлар шикізат базасының ұсақ шаруашылықтардың қолында болуы және олардың әлсіз болуы. Ұсақ шаруашылық иелері мен фермерлік шаруашылықтардың өндірістік және қаржылық сауаттылығы төмен екені жасырын емес. Қазіргі кезде әсіресе, еліміздің Солтүстік өңірлерінде кооперативтерге бірігу кезіндегі шаруалардың бір-біріне деген сенімсіздігі, ауылшаруашылық кооперативтеріне бірігуге ынталандырмайды. Осыған байланысты өндірілген өнім сапасы төмен. Оның негізгі себептері: малдың нашар тұқымнан болуы, малға қажетті сапалы жемнің болмауы, тамақтану рационының сақталмауы, қолмен саууды қолдану т.б. Нәтижесінде қайта өңдеуші кәсіпорындарда шикізаттың жеткіліксіз мөлшері қалыптасып, өңделген өнімдердің сапасы төмендейді. Біз бұл шаралар елдегі қайта өңдеу кәсіпорындарының қызметін дамытуға айтарлықтай әсер етеді деп есептейміз.

Қорытынды

Келтірілген мәселелер топтамасы азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігін және қайта өңдеуші кәсіпорындарындағы проблемаларды зерттеуші мамандардың алдына бұл жағдайларды тиімді шешудің негізгі тетіктерін ұсынуды талап етеді. Елімізде ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу кәсіпорындарын шикізатпен жеткілікті мөлшерде қамтамасыз ету; ол кәсіпорындардағы өндірістік қуаттарды толық игеру; ескірген, өндірістік қорларды жаңартудың жоғары шығындары, өнімділігі төмен технологияларды инновациялық және цифрлық технологиялармен алмастыру; ұсақ шаруашылық жүргізуші субъектілердің сауаттылығын арттыру арқылы оларды өндірістік кооперативтерге біріктіру, тұтынушыларды сапалы, қолжетімді бағадағы отандық

азық-түлікпен қамтамасыз етуге болады. Ол үшін келесідей шараларды жасаған дұрыс деп есептейміз:

Біріншіден, өңірлердің, ауылдық аймақтардың мамандану деңгейіне байланысты, территориялық орналасу картасын әзірлеу. Оның мамандану деңгейі бойынша аудан (перспективалы ауылдық елді мекен) орталықтарынан мамандандырылған қайта өңдеу зауыттарын құру аса маңызды. Маманданған кәсіпорындар өнім сапасын бақылауға, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушіден тұтынушыға дейін: өндіріс – сақтау – өңдеу – өткізу технологиялық тізбегі бойынша жылжытудың тиімді тетігі болып табылады. Бұл кәсіпорындар ірі көлемдегі өндіруші болғандықтан, тұтынушылар алдында өндірілген өнімнің сапасына және оның бағасына тікелей жауапты болады. Ондай кәсіпорындар санитарлық талаптарға сәйкес келетін өнімдерді өндіреді. Сондықтан олар әр қашан бәсекеге қабілетті бола отырып, экспорттық әлеуетті арттырады. Нәтижесінде, ішкі және сыртқы нарықты кеңейту мүмкіндіктері пайда болады.

Екіншіден, шағын кәсіпкерлер мен фермерлердің өндірген өнімдерін тұрақты өткізуді қамтамасыз ету және оны делдалсыз тұтынушыға дейін жылжыту мақсатында аудан немесе перспективалы ауылдық аумақтардағы қайта өңдеуші кәсіпорындардың жанынан, сервистік және агрологистикалық, көтерме тарату орталықтары желісін құру маңызды деп есептейміз. Ондай орталықтар шағын шаруашылық субъектілері мен фермерлік шаруашылықтарға (мал өсірушілерге), әсіресе кооперативтерге өнімді көтерме және бөлшек бағамен сатуға, өнімді тасымалдау шығындарын қысқартуға, азық-түлік өнімдерінің ірі партияларын жасауға, өнімдерді ішкі нарықта, сонымен қатар, экспортқа шығаруға мүмкіндіктер қалыптастырады.

Үшіншіден, ұсақ шаруашылық субъектілері мен фермерлік шаруашылықтардың өндірістік, қаржылық сауаттылығын арттыра отырып, ауыл шаруашылық кооперативтерін ұйымдастыру. Шаруашылықты ұйымдастырудың бұл нысаны кооператив мүшелері мен фермерлердің мүдделерін қорғауға, ауылшаруашылық өнімдерін сақтау, оны нарыққа жылжыту және өнімді алғашқы өңдеу мәселелерін шешудің тиімді құралы болып табылады. Сонымен қатар, бордақылау алаңдары мен мал сою цехтары, сүт қабылдау пункттері және басқа да осындай инфрақұрылымдық объектілер сүт, ет өндіру мен қайта өңдеу көлемін арттыруға, олардың сапасын бақылауға мүмкіндік береді.

Мақала «Агроөнеркәсіптік кешендегі кооперативтік процестерді дамытуға, ауылдық аумақтарды тұрақты дамытуға және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясаттың әсерін зерттеу» (№ BR10764919 FTБ) **бағдарламасы аясында орындалды.**

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Nurul-Atiqah B.M., Norlida M.S., Mohd F.A. The economic well-being of smallholders and challenges during COVID-19 pandemic // Agricultural Economics – Czech, 2022, no. 69(1), pp. 35–44. URL: <https://doi.org/10.17221/344/2022-AGRICECON>
- 2 Токаев К.К. Active approach to solving global problems // Global Food Security Summi. Выступление Главы государства. – 2022. URL: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kazakhstana-prinyal-uchastie-v-globalnom-sammite-po-prodovolstvennoy-bezopasnosti-218855>
- 3 Food security and nutrition in the world. 2022. URL: <https://www.fao.org/3/cc0639en/cc0639en.pdf>
- 4 Yehui T., Ramon S. An analysis of factors affecting the profits of new firms in Spain: Evidence from the food industry // Agricultural Economics – Czech, 2022, no. 68(1), pp. 28–38. URL: <https://doi.org/10.17221/235/2021-AGRICECON>
- 5 Aggarwal N., Narayanan S. The impact of India's demonetization on domestic agricultural trade. January 2023. Vol. 105. P. 316–340. URL: <https://doi.org/10.1111/ajae.12317>
- 6 Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Ұлттық статистика бюросының мәліметтері. – 2023. URL: <https://stat.gov.kz>
- 7 Каримова Ж. Продовольственная безопасность в приоритете государства. – 2022. URL: <https://www.caravan.kz/news/prodovolstvennaya-bezopasnost-v-prioritete-gosudarstva-627347/>
- 8 Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО): официальный сайт. URL: <http://www.fao.org>
- 9 Horizon Europe. Programme 2023–2024. Food, Bioeconomy, Natural Resources, Agriculture and Environment. European Commission Decision. 2022. URL: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/>

- 10 Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Ермекбаева Д.Д. Аграрный сектор экономики как основа продовольственной безопасности страны // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 4(96). – С. 11–25.
- 11 Gaffney J. et al. Building bridges between agribusiness innovation and smallholder farmers // Global food security. 2019. Vol. 20. P. 60–65.
- 12 Martino V. Five hot topics as US food industry enters 2023. Just Food. URL: <https://www.just-food.com/comment/five-hot-topics-as-us-food-industry-enters-2023/>
- 13 Leatitia L.N., Denis M., Ivan M.M., Yusuf B.B. Food Safety Knowledge, Attitudes and Practices of Food Handlers along the Rice Value Chain of Uganda // Journal of Food Industry. 2022. Vol. 6. No. 1. P. 1–31. URL: <https://doi.org/10.5296/jfi.v6i1.19431>
- 14 Азретбергенова Г.Ж. Обеспечение продовольственной безопасности Республики Казахстан в условиях COVID-2019 // Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздыкова, Б. Бимендеев // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 2. – С. 24.
- 15 Акимбекова Г.У. Спасти переработчика: как решить проблемы пищевой промышленности Казахстана. URL: <https://agroinfo.kz/spasti-pererabotchika-kak-reshit-problemy-pishhevoj-promyshlennosti-kazaxstana/>
- 16 Касенбаев Г.С., Есполов Т.И., Керимова У.К. Государственное регулирование рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия в Республике Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 3. – С. 119.
- 17 Демченко М. Спасти переработчика / Казахстанская правда. 6 сентября 2021г. URL: <https://kazpravda.kz/n/pishcheprom-kz-naverstat-upushchennoe/>
- 18 Об утверждении научно обоснованных физиологических норм потребления продуктов питания. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 13 января 2017 года № 14674. – 2022. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014674>.
- 19 Токаев К.К. Уроки «трагического января»: единство общества – гарантия независимости // Выступление Главы государства на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazakhstan-1104414>

REFERENCES

- 1 Nurul-Atiqah B.M., Norlida M.S., Mohd F.A. (2022) The economic well-being of smallholders and challenges during COVID-19 pandemic // Agricultural Economics – Czech, no. 69(1), pp. 35–44. URL: <https://doi.org/10.17221/344/2022-AGRICECON/>. (In English).
- 2 Tokaev K.K. (2022) Active approach to solving global problems // Global Food Security Summi. Vystuplenie Glavy gosudarstva. URL: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kazaxstana-prinyal-uchastie-v-globalnom-sammite-po-prodovolstvennoy-bezopasnosti-218855>. (In Russian).
- 3 Food security and nutrition in the world. 2022. URL: <https://www.fao.org/3/cc0639en/cc0639en.pdf>. (In English).
- 4 Yehui T., Ramon S. (2022) An analysis of factors affecting the profits of new firms in Spain: Evidence from the food industry // Agricultural Economics – Czech, no. 68(1), pp. 28–38. URL: <https://doi.org/10.17221/235/2021-AGRICECON/>. (In English).
- 5 Aggarwal N., Narayanan S. (2023) The impact of India's demonetization on domestic agricultural trade. January. Vol. 105. P. 316–340. URL: <https://doi.org/10.1111/ajae.12317>. (In English).
- 6 Qazaqstan Respublikasynyń Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttigi. Últtyq statistika bürosynyń málimetteri. – 2023. URL: <https://stat.gov.kz>. (In Kazakh).
- 7 Karimova Zh. (2022) Prodovol'stvennaja bezopasnost' v prioritete gosudarstva. URL: <https://www.caravan.kz/news/prodovolstvennaya-bezopasnost-v-prioritete-gosudarstva-627347/>. (In Russian).
- 8 Prodovol'stvennaja i sel'skohoz'jajstvennaja organizacija OON (FAO): oficial'nyj sajt. URL: <http://www.fao.org>. (In Russian).
- 9 Horizon Europe. Programme 2023–2024. Food, Bioeconomy, Natural Resources, Agriculture and Environment. European Commission Decision. 2022. URL: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/>. (In English).
- 10 Bajdybekova S.K., Sauranbaj S.B., Ermekbaeva D.D. (2022) Agrarnyj sektor jekonomiki kak osnova prodovol'stvennoj bezopasnosti strany // Vestnik universiteta «Turan». No. 4(96). P. 11–25. (In Russian).
- 11 Gaffney J. et al. (2019) Building bridges between agribusiness innovation and smallholder farmers // Global food security. Vol. 20. P. 60–65. (In English).

12 Martino V. Five hot topics as US food industry enters 2023. Just Food. URL: <https://www.just-food.com/comment/five-hot-topics-as-us-food-industry-enters-2023/>. (In English).

13 Leatitia L.N., Denis M., Ivan M.M., Yusuf B.B. (2022) Food Safety Knowledge, Attitudes and Practices of Food Handlers along the Rice Value Chain of Uganda // Journal of Food Industry. Vol. 6. No. 1. P. 1–31. URL: <https://doi.org/10.5296/jfi.v6i1.19431>. (In English).

14 Azretbergenova G.Zh. (2021) Obespechenie prodovol'stvennoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan v uslovijah COVID-2019 // G.Zh. Azretbergenova, A.O. Syzdykova, B. Bimendeev // Problemy agrorynka. No. 2. P. 24. (In Russian).

15 Akimbekova G.U. Spasti pererabotchika: kak reshit' problemy pishhevoj promyshlennosti Kazahstana. URL: <https://agroinfo.kz/spasti-pererabotchika-kak-reshit-problemy-pishhevoj-promyshlennosti-kazaxstana/>. (In Russian).

16 Kasenbaev G.S., Espolov T.I., Kerimova U.K. (2021) Gosudarstvennoe regulirovanie rynkov sel'skohoz'jajstvennoj produkcii, syr'ja i prodovol'stviya v Respublike Kazahstan // Problemy agrorynka. No. 3. P. 119. (In Russian).

17 Demchenko M. Spasti pererabotchika / Kazhstanskaja pravda. 6 sentjabrja 2021g. URL: <https://kazpravda.kz/n/pishcheprom-kz-naverstat-upushchennoe/>. (In Russian).

18 Ob utverzhdenii nauchno obosnovannyh fiziologicheskikh norm potrebleniya produktov pitaniya. Prikaz Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 9 dekabrja 2016 goda No. 503. Zaregistririvan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 13 janvarja 2017 goda No. 14674. 2022 . URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014674>. (In Russian).

19 Tokaev K.K. Uroki «tragicheskogo janvarja»: edinstvo obshhestva – garantija nezavisimosti // Vystuplenie Glavy gosudarstva na zasedanii Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazahstan-1104414>. (In Russian).

О.А. АЛИПБЕКИ,¹

д.б.н., профессор.

e-mail: oalipbeki@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6205-0490

Д. ЖЕНСХАН,^{*1}

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

Р.Т. ТУРЕКЕЛЬДИЕВА,²

к.б.н., доцент.

e-mail: rirm_1205@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-650-0005

Т.Е. КАРБОЗОВ,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: Tulegen_1964@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3089-9291

¹Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан

²Тараз им. М.Х. Дулати региональный университет, г. Тараз, Казахстан

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ПЕРЕРАБОТКЕ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация

Стабильность и безопасность продовольственной системы напрямую влияют на социально-экономические факторы, необходимые для выживания людей. Цель исследования – предложить основные механизмы ее развития и эффективной организации, проводя научные исследования актуальных проблем на предприятиях пищевой промышленности Казахстана. В целях анализа современного состояния развития перерабатывающих предприятий в стране применены методы статистико-экономического, аналитического, сравнительного анализа. В целях обобщения полученного результата использованы системный, монографический, конструк-

тивный подходы. В статье проведен анализ цен на социально значимые продовольственные товары Казахстана за 2016–2022 гг, по социально значимым видам продукции за 2016–2022 гг. Исследованы различия между объемом производства продукции на душу населения и нормой потребления продуктов питания на душу населения. Кроме того, рассмотрены возможные пути решения проблемы продовольственной безопасности страны на ближайшие годы. Для адекватного обеспечения населения социально значимыми видами продовольствия важно укреплять работу перерабатывающих предприятий при поддержке государства с учетом уровня специализации регионов. Данное предложение позволит решить одновременно несколько проблем в стране: уникальный инструмент в повышении качества продукции и формировании ценовой стабильности, увеличение доли отечественной продукции на внутреннем рынке, увеличение экспортного потенциала, создание стабильного источника дохода для сельского населения, эффективный способ сбыта продукции по выгодным ценам для фермеров и мелких хозяйств, эффективное использование науки и технологий для специалистов сельского хозяйства, высокая возможность связывания производства.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, потребление, переработка, продукты питания, отечественная продукция, экспорт и импорт.

O.A. ALIPBEKI,¹

d.b.s., professor.

e-mail: oalipbeki@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6205-0490

D. ZHENSHAN,^{*}

c.e.s., associate professor.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

R.T. TUREKELDIEVA,²

c.b.s., associate professor.

e-mail: rimm_1205@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-650-0005

T.E. KARBOZOV,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: Tolegen_1964@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3089-9291

¹S. Seifullin Kazakh Agro Technical University,
Astana, Kazakhstan

²Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty,
Taraz, Kazakhstan.

MAIN PROBLEMS OF FOOD PROCESSING ENTERPRISES AND WAYS TO SOLVE THEM

Abstract

The stability and security of the food system directly affects the socio-economic factors necessary for the survival of people. The purpose of the study is to provide the main mechanisms for its development and effective organization, conducting a scientific study of current problems in food processing enterprises of Kazakhstan. In order to analyze the current state of development of processing enterprises in the country applied the methods of statistical and economic, analytical, comparative analysis. To summarize the result obtained, systematic, monographic, and constructivist approaches were used. The article analyzes the prices of socially important food products in Kazakhstan for 2016–2022, by socially important types of products for 2016–2022. The differences between the volume of production per capita and the rate of food consumption per capita have been studied. In addition, possible ways of solving the problem of food security of the country in the coming years are considered. In order to adequately provide the population with socially important types of food, it is important to strengthen the work of processing enterprises with the support of the state, taking into account the level of specialization of the regions. This proposal will simultaneously solve several problems in the country: a unique tool in improving the quality of products and the formation of price stability, increasing the share of domestic products on the domestic market, increasing export potential, creating a stable source of income for the rural population, an effective way to market products at favorable prices for farmers and small farms, the effective use of science and technology for agricultural specialists, high possibility of linking production.

Key words: food security, consumption, processing, food, domestic products, export and import.

МРНТИ 06.77.00

УДК 331.52

JEL E24, J01

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-36-48>

Э.М. ЕРАЛИНА,*¹

PhD, постдокторант.

*e-mail: e.eralina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2238-7782

Р.А. АЛШАНОВ,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: r.alshanov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8053-9257

¹Университет «Тұран»,

г. Алматы, Казахстан.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Основные тенденции занятости формируются под влиянием структурных преобразований в экономике. Цель данной статьи заключается в определении тенденций развития рынка труда Казахстана в условиях трансформации экономики за последние 10 лет посредством изучения динамики и структуры занятости в зависимости от изменений в структуре валового внутреннего продукта республики. Основными методами исследования послужили обобщение, сравнение, экономико-статистический (горизонтальный и вертикальный) и корреляционный анализ. Статистическую базу исследования составили показатели Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по занятости и валовому внутреннему продукту в разрезе видов экономической деятельности за 2011, 2016 и 2021 гг. В ходе исследования было определено, что между тенденциями на рынке труда и тенденциями изменений в структуре экономики существует выраженная (заметная) прямая статистическая зависимость. Выявлено, что тенденции развития рынка труда Казахстана определяются и зависят от тенденций изменения и трансформации структуры экономики. За период с 2011 по 2021 гг. произошла трансформация экономики страны, а именно увеличилась доля третичного сектора. Такая же тенденция наблюдается на рынке труда. Так, оптовая и розничная торговля, транспорт и складирование, операции с недвижимым имуществом составляют почти треть ВВП страны. При этом число занятых в этих сферах составляет четверть всей численности занятых. На эти сектора приходятся самые высокие показатели производительности труда наряду с горнодобывающей промышленностью. Интерес к сфере услуг со стороны занятых казахстанцев растет, в то время как к сельскому, лесному и рыбному хозяйству падает. Результаты исследования могут послужить научным обоснованием для реализации эффективной политики в области труда и занятости.

Ключевые слова: мегатенденции, рынок труда, занятость, структура экономики, валовый внутренний продукт, производительность труда.

Введение

Рынок труда представляет собой подсистему экономики и непосредственно влияет на динамику экономического роста и макроэкономическую сбалансированность. При этом основные тенденции занятости формируются под влиянием структурных преобразований в экономике и развития инновационных процессов [1]. Мегатенденции определяются как преобразующие и глобальные силы, которые формируют будущее и влияют на экономику, к числу которых также относятся урбанизация, ускорение технологических изменений (технологизация), проблемы стареющего мира, усиление глобальных связей (глобализация), транснационализация, регионализация, институционализация, озеленение, цифровизация, информатизация, интеллектуализация, инновации и инклюзивность. Так, например, новые технологические тенденции (анализ больших данных, цифровизация, роботизация) приводят к автоматизации рабочих мест, а компьютеризация рынка труда способствует сокращению занятости в рутинных и интенсивных задачах [2, 3]. Под влиянием цифровой экономики происходит трансформация рынка труда,

видоизменяются традиционные формы занятости, которые требуют формирования у работников принципиально новых навыков и компетенций, в том числе цифровых [4].

На сегодняшний день происходит процесс структурных преобразований в целом и в экономике в частности. Наблюдаемая закономерность деиндустриализации в мире предполагает, что в будущем будет происходить рост рабочих мест преимущественно в сфере услуг, при этом появление новых трудосберегающих технологий в обрабатывающей промышленности ускорит эту тенденцию. Сдвиг в экономической структуре сопровождается трансформацией структуры занятости в широких секторах экономики, и значение профессий в сфере услуг возросло во всех секторах. Инвестирование в человеческий капитал рабочей силы должно оставаться приоритетом государственной политики [5].

Так, в Послании Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» [6] обозначены системные проблемы экономики республики, выраженные в сырьевой зависимости, низкой производительности труда, неравномерном распределении доходов и недостаточном уровне инноваций. Одними из решений этих проблем определены диверсификация экономики и развитие человеческого капитала. При этом показана необходимость ориентироваться на реальные потребности рынка труда и их соответствие задачам нового экономического курса республики, что требует изучения динамики и структуры занятости и экономики республики. Цель данной статьи заключается в определении тенденций развития рынка труда Казахстана в условиях трансформации экономики за последние 10 лет.

Материалы и методы

Исследование было проведено на основе структурного подхода. Для достижения цели исследования были применены различные общенаучные и специальные методы, основными из которых стали обобщение, сравнение и экономико-статистический анализ (горизонтальный и вертикальный).

Также был проведен корреляционный анализ на базе коэффициента корреляции Пирсона, значение которого лежит в пределах от -1 до 1. Положительное значение данного коэффициента корреляции свидетельствует о положительной (прямой) связи между переменными, отрицательное – об отрицательной (обратной) связи, нулевое – об отсутствии связи. Согласно шкале Чеддока, если абсолютное значение коэффициента корреляции меньше 0,3, то связь слабая, если между 0,3 и 0,5 – связь умеренная, 0,5 и 0,7 – выраженная (заметная), 0,7 и 0,9 – высокая, более 0,9 – крайне высокая и 1 – сильная (строгая).

Информационную базу исследования составили данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан за 2011–2021 гг., а именно показатели занятости и валового внутреннего продукта в разрезе видов экономической деятельности, на базе которых были рассчитаны производительность труда как объем ВВП в расчете на одного занятого и коэффициенты прироста изучаемых показателей.

При сборе данных учитывались следующие принципы: открытость, доступность и прозрачность статистических материалов, в том числе в отраслевом разрезе; сопоставимость данных и результатов во времени, что позволяет проводить корректные сравнения; максимальное соответствие параметров характеристикам развития экономики и рынка труда.

Ограничением исследования послужило отсутствие данных за 2022 г.

Для обработки статистических данных использовалась программа Microsoft Excel.

Основные положения

Исследование проводилось на базе следующих основных положений:

- 1) трансформация экономики и трансформация рынка труда взаимосвязаны;
- 2) основные тенденции занятости формируются под влиянием структурных преобразований в экономике;
- 3) на экономику и на рынок труда влияют различные факторы, в числе которых технологизация, цифровизация и другие.

Исходя из вышеизложенных положений выдвигается следующая гипотеза исследования: тенденции развития рынка труда Казахстана определяются и зависят от тенденций изменения и трансформации структуры экономики.

Обзор литературы

Мухамедиев и Темербулатова [7] отмечают, что за тридцатилетнюю историю независимости страны в экономике Казахстана прослеживаются шесть критических точек ее трансформации, в том числе создание зоны свободной торговли в рамках Содружества независимых государств, быстрый экономический рост в 2000-х годах на основе притока прямых иностранных инвестиций и экспорта сырья, мировой финансовый кризис в 2008–2009 гг., усиление Евразийской интеграции (создание в 2010 г. Таможенного союза и Евразийского экономического союза в 2015 г.), снижение мировой цены на нефть в 2015–2016 гг. с последующей девальвацией национальной валюты, а также пандемия COVID-19. Авторы выделяют, что период трансформации экономики, а именно 1996–2019 гг., характеризуется снижением уровня безработицы в республике. Данков [8] одним из кризисных моментов трансформации экономики республики определяет январские события 2022 г., которые свидетельствуют об остром кризисе экономической модели страны. По его мнению, устойчивому экономическому росту препятствуют низкий уровень зарплат и доходов на фоне высокого уровня безработицы и samozанятости.

Согласно Ташеневу [9] в Казахстане наблюдается модернизация и трансформация национальной экономики посредством реализации государственных программ форсированного индустриального инновационного развития (2010–2014 гг. и 2015–2019 гг.). Одним из основных факторов трансформации экономики выступает повышение производительности труда наряду с повышением конкурентоспособности, развития отраслей обрабатывающей промышленности и экспорто ориентированных секторов экономики. С ним согласна Аубакирова [10], которая считает, что структурная трансформация слабо диверсифицированной экономики Казахстана и переход к новой модели роста требуют повышения качества человеческого капитала. В то же время она отмечает, что Казахстан отстает по производительности труда от развитых стран ОЭСР, по данным на 2019 г., на 65%. При этом Абдикаримова и Аймагамбетова [11] утверждают, что производительность во всех отраслях экономики реагировала одинаково на экономическую ситуацию в республике: наблюдаются абсолютно идентичные пики в периоды роста и падения. Структура занятости и объемы производительности труда в период 2010–2019 гг. говорят о том, что трудоизбыточными отраслями были сельское хозяйство и торговля, наименее трудоизбыточной – горнодобывающая отрасль. Согласно их исследованию, деформированность и неэффективность структуры экономики характеризуется ее зависимостью от влияния глобализации и невозможностью воспользоваться преимуществами, предлагаемыми мировым разделением труда.

До пандемии структурные изменения экономики Казахстана были связаны во многом ее зависимостью от сырьевого сектора экономики, что влияло, в свою очередь, на развитие рынка труда. В то время как во время пандемии во многом пострадал третичный сектор экономики, т.е. сектор услуг [12]. По данным Alshanskaya и Azatbek [13], в период пандемии в Казахстане наблюдалось снижение занятости, рост безработицы, отраслевая и гендерная трансформация рынка труда, а также замедление потоков внутренней и внешней трудовой миграции. Согласно их исследованию, в это время больше всего пострадал сектор так называемых «контактных» услуг, характеризующийся высокой трудоемкостью, низкой заработной платой и высоким уровнем неформальной занятости и samozанятости. С ними согласны Izguttiyeva и др. [14], которые утверждают, что карантин в Казахстане внес определенные коррективы в структуру занятости в Казахстане: обострение проблем неравномерности трудовых ресурсов в регионах, увеличение числа технически безработных и увеличение потребности в кадрах в таких секторах, как строительство, транспорт и промышленность. Mussayeva и Vishnevskaya [15] выделяют 4 этапа трансформации рынка труда Казахстана в зависимости от этапов трансформации экономики: трансформация в условиях переходной экономики (1991–1998 гг.); трансформация в условиях подъема и роста экономики (1999–2008 гг.); трансформация в условиях экономического спада (2009–2019 гг.); трансформация в условиях экономического кризиса, вызванного ухудшением эпидемиологической обстановки в мире (2020 г. – настоящее время).

Таким образом, литературный обзор свидетельствует о происходящих процессах трансформации экономики Казахстана, базирующейся на природных ресурсах и во многом зависящей от внешних факторов. В трансформации экономики республики можно выделить несколько критических точек, формирующих этапы трансформации экономики. Одним из последних и сильных факторов, определивших структуру экономики, стала пандемия. Следует отметить, что структурные изменения экономики взаимосвязаны со структурными изменениями на рынке труда. Показатели рынка труда, в том числе структура занятости и производительность труда, напрямую и линейно реагируют на изменения в структуре экономики.

Результаты и обсуждение

На период с 2011 по 2021 гг., согласно исследованиям Мухамедиева и Темербулатовой, выпадают три критические точки, а именно усиление Евразийской интеграции, кризис в 2015–2016 гг. и пандемия COVID-19. В связи с этим анализируются показатели за 2011, 2016 и 2021 гг., т.е. годы, когда начал функционировать и показывать результаты Таможенный союз, пошел на спад кризис, вызванный снижением мировой цены на нефть, и постпандемийный период.

Так, в период с 2011 по 2021 гг. ВВП Казахстана вырос с 28 243 052,7 млн тенге до 83 951 587,9 млн тенге, т.е. почти в 3 раза (таблица 1).

Таблица 1 – Динамика и структура ВВП Казахстана, 2011–2021 гг.

Сектор экономики	Объем ВВП, млн тенге			Доля в ВВП, %		
	2011 г.	2016 г.	2021 г.	2011 г.	2016 г.	2021 г.
Производство товаров	11 934 119,5	17 161 282,9	33 829 913,9	42,26	36,54	40,30
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	1 409 038,6	2 140 007,6	4 222 766,5	4,99	4,56	5,03
Промышленность	8 708 469,4	12 262 514,9	24 841 595,1	30,83	26,11	29,59
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	5 003 252,9	6 047 727,3	11 886 878,4	17,71	12,88	14,16
Обрабатывающая промышленность	3 131 187,0	5 321 896,9	11 424 765,7	11,09	11,33	13,61
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	478 933,7	775 534,8	1 310 044,3	1,70	1,65	1,56
Водоснабжение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений	95 095,8	117 355,9	219 906,7	0,34	0,25	0,26
Строительство	1 816 611,5	2 758 760,4	4 765 552,3	6,43	5,87	5,68
Производство услуг	13 807 755,3	27 176 302,6	45 266 156,4	48,89	57,86	53,92
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	3 819 319,2	7 898 849,7	14 106 194,6	13,52	16,82	16,80
Транспорт и складирование	1 937 037,6	3 876 007,8	5 718 757,0	6,86	8,25	6,81
Предоставление услуг по проживанию и питанию	239 592,8	528 771,4	812 752,2	0,85	1,13	0,97
Информация и связь	698 970,9	978 417,4	1 952 156,7	2,47	2,08	2,33
Финансовая и страховая деятельность	550 503,5	1 668 758,4	2 438 216,0	1,95	3,55	2,90
Операции с недвижимым имуществом	2 390 740,0	4 101 176,8	5 486 403,2	8,46	8,73	6,54
Профессиональная, научная и техническая деятельность	1 270 049,0	2 335 967,1	3 106 546,6	4,50	4,97	3,70
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	491 047,4	1 005 314,3	1 741 828,5	1,74	2,14	2,07
Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение	551 535,2	856 126,3	1 533 106,6	1,95	1,82	1,83

Продолжение таблицы 1

Образование	886 288,7	1 325 335,8	3 245 879,8	3,14	2,82	3,87
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	482 072,0	888 829,7	2 459 919,9	1,71	1,89	2,93
Искусство, развлечения и отдых	176 073,9	357 605,4	731 327,4	0,62	0,76	0,87
Предоставление прочих видов услуг	301 033,1	1 323 043,5	1 879 315,7	1,07	2,82	2,24
Деятельность домашних хозяйств, нанимающих домашнюю прислугу; деятельность домашних хозяйств по производству товаров и услуг для собственного потребления	13 492,0	32 099,0	53 752,2	0,05	0,07	0,06
Итого по отраслям	25 741 874,8	44 337 585,5	79 096 070,3	91,14	94,39	94,22
Косвенно-измеряемые услуги финансового посредничества	-	-	-	-	-	-
Валовая добавленная стоимость	25 741 874,8	44 337 585,5	79 096 070,3	91,14	94,39	94,22
Чистые налоги на продукты и импорт	2 501 177,9	2 633 564,5	4 855 517,6	8,86	5,61	5,78
Налоги на продукты и импорт	2 581 518,2	2 777 016,3	5 161 134,0	-	-	-
Субсидии на продукты и импорт	80 340,3	143 451,8	305 616,4	-	-	-
Валовой внутренний продукт	28 243 052,7	46 971 150,0	83 951 587,9	100,00	100,00	100,00

Примечание: Составлено автором на основе источника [16].

Производство товаров в Казахстане увеличилось с 5 227 163,4 млн тенге в 2011 г. до 21 895 794,4 млн тенге в 2021 г. в основном за счет промышленности, объемы которой за рассматриваемый период выросли на 16 133 125,7 млн тенге. Наибольшие показатели прироста объемов производства в сельском, лесном и рыбном хозяйстве (199,69%) и промышленности (185,26%), самый низкий – в сфере строительства (162,33%). Производство услуг увеличилось с 13 807 755,3 млн тенге в 2011 г. до 45 266 156,4 млн тенге в 2021 г. в основном за счет роста объемов оптовой и розничной торговли, транспорта и складирования, операций с недвижимым имуществом и образовательных услуг, объемы которых выросли на 10 286 875,4 млн тенге, 3 781 719,4 млн тенге, 3 095 663,2 млн тенге и 2 359 591,1 млн тенге соответственно.

По данным 2021 г., в структуре ВВП 29,59% составляет промышленность, 16,8% – оптовая и розничная торговля, 6,81% – транспорт и складирование, 6,54% – операции с недвижимым имуществом, 5,68% – строительство, 5,03% – сельское, лесное и рыбное хозяйство. За рассматриваемый период увеличилась доля производства услуг с 48,89% в 2011 г. до 53,92% в 2021 г. (рисунок 1). В 2016 г. доля производства услуг в структуре ВВП составила 57,86%.

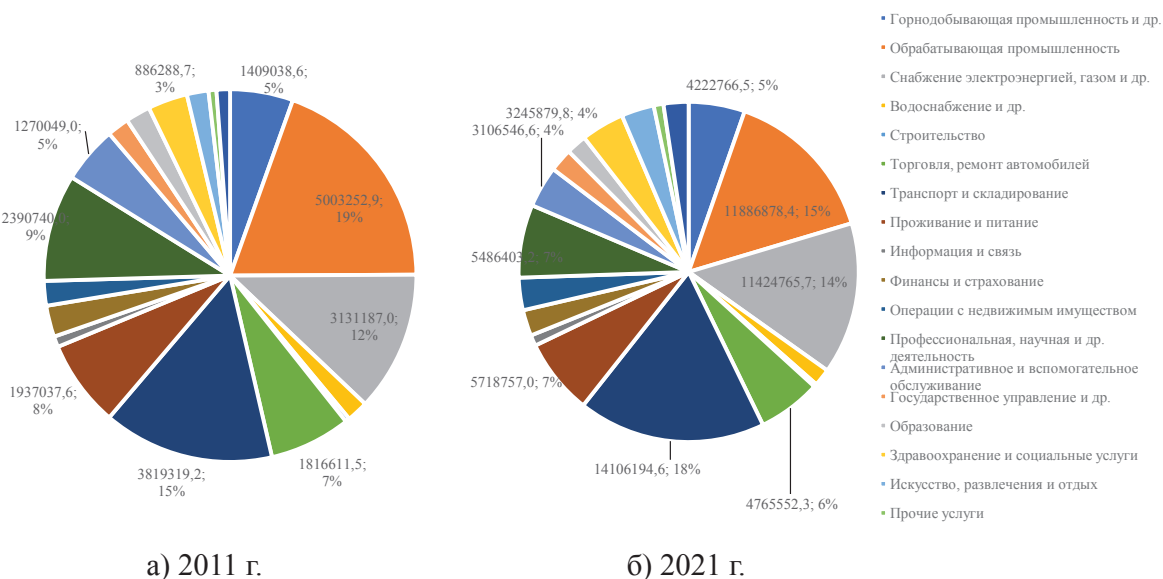

Рисунок 1 – Динамика и структура ВВП Казахстана, 2011–2021 гг., млн тенге, %

Примечание: Составлено авторами на основе источника [16].

Данный рост в структуре ВВП произошел во многом за счет увеличения доли услуг оптовой и розничной торговли (13,52% в 2011 г., 16,8% в 2021 г.), услуг финансовой и страховой деятельности (1,95% в 2011 г., 2,9% в 2021 г.), услуг здравоохранения и социальных услуг (1,71% в 2011 г., 2,83% в 2021 г.) и прочих услуг (1,07% в 2011 г., 2,24% в 2021 г.). Следует отметить, что за рассматриваемый период сократилась доля услуг по операциям с недвижимым имуществом (8,46% в 2011 г., 6,54% в 2021 г.), по профессиональной, научной и технической деятельности (4,5% в 2011 г., 3,7% в 2021 г.). При этом в 2016 г. в структуре ВВП отмечается рост доли услуг транспорта и складирования до 8,25%, услуг финансовой и страховой деятельности до 3,55% с последующим снижением в 2021 г. В сфере образовательных услуг противоположная ситуация: сокращение до 2,82% с последующим увеличением в 2021 г.

Доля производства товаров в структуре ВВП за рассматриваемый период сократилась с 42,26% в 2011 г. до 40,3% в 2021 г. В 2016 г. этот показатель составил 36,54%. С 2011 по 2021 гг. наблюдалось сокращение доли горнодобывающей промышленности и разработки карьеров (17,71% в 2011 г., 14,16% в 2021 г.) и строительства (6,43% в 2011 г., 5,68% в 2021 г.). Следует отметить, что в 2016 г. доля горнодобывающей промышленности и разработки карьеров сократилась до 12,88%.

Согласно проведенному анализу за период с 2011 до 2021 гг. наблюдается трансформация экономики Казахстана, а именно увеличение третичного сектора экономики. При этом оптовая и розничная торговля, транспорт и складирование, операции с недвижимым имуществом составляют почти треть ВВП страны.

Согласно данным 2021 г., в экономике Казахстана было занято 8807,1 тыс. человек, что на 529,5 тыс. человек больше по сравнению с 2011 г. В 2016 г. этот показатель составил 8553,4 тыс. человек. При этом на рынке труда Казахстана за рассматриваемый период увеличилась численность занятых в сфере услуг (54,45% в 2011 г., 66,89% в 2021 г.) (таблица 2).

Таблица 2 – Динамика и структура занятости в Казахстане, 2011–2021 гг.

Сектор экономики	Численность занятых, тыс. чел.			Доля занятых, %		
	2011 г.	2016 г.	2021 г.	2011 г.	2016 г.	2021 г.
Занято в экономике, всего	8277,6	8 553,4	8807,1	100	100	100
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	2196,1	1 385,5	1176,4	26,53	16,20	13,36
Промышленность	960,3	1 087,2	1098,0	11,60	12,71	12,47
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	206,8	277,6	277,9	2,50	3,25	3,16
Обрабатывающая промышленность	542,2	568,2	585,6	6,55	6,64	6,65
Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	146,7	161,2	150,1	1,77	1,89	1,70
Водоснабжение; канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	64,6	80,2	84,3	0,78	0,94	0,96
Строительство	614,0	679,1	641,4	7,42	7,94	7,28
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	1233,7	1 305,9	1451,9	14,90	15,27	16,49
Транспорт и складирование	546,3	619,5	609,5	6,60	7,24	6,92
Услуги по проживанию и питанию	122,5	170,9	190,9	1,48	2,00	2,17
Информация и связь	125,7	160,1	161,7	1,52	1,87	1,84
Финансовая и страховая деятельность	119,2	180,1	184,9	1,44	2,11	2,10
Операции с недвижимым имуществом	135,6	114,8	168,4	1,64	1,34	1,91
Профессиональная, научная и техническая деятельность	179,4	240,2	247,3	2,17	2,81	2,81
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	170,4	255,5	287,5	2,06	2,99	3,26
Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение	391,9	472,8	484,1	4,73	5,53	5,50

Продолжение таблицы 2

Образование	851,5	1 032,8	1120,1	10,29	12,07	12,72
Здравоохранение и социальные услуги	392,4	469,7	526,0	4,74	5,49	5,97
Искусство, развлечения и отдых	96,6	132,6	134,7	1,17	1,55	1,53
Предоставление прочих видов услуг	142,0	246,7	324,4	1,72	2,88	3,68
Примечание: Составлено авторами на основе источника [17].						

По данным 2021 г., наибольшее число занятых в сфере оптовой и розничной торговли (1451,9 тыс. чел.), сельского, лесного и рыбного хозяйства (1176,4 тыс. чел.), образования (1120,1 тыс. чел.) и промышленности (1098,0 тыс. чел.), что составляет свыше половины (55,03%) от всей численности занятых. За рассматриваемый период значительный рост численности занятых произошел в сфере образования (268,6 тыс. чел.), оптовой и розничной торговли (218,2 тыс. чел.), прочих услуг (182,4 тыс. чел.), промышленности (137,6 тыс. чел.), здравоохранения и социальных услуг (133,6 тыс. чел.), административного и вспомогательного обслуживания (117,1 тыс. чел.). Следует отметить, что за рассматриваемый период сократилась численность занятых в сфере сельского, лесного и рыбного хозяйства на 1019,7 тыс. чел., т.е. на 46,43% по сравнению с 2011 г. Сокращение числа занятых в этой сфере отмечалось и в 2016 г. В этом же году уменьшилось количество занятых в сфере операций с недвижимым имуществом.

За рассматриваемый период в структуре занятых более чем на 1 процентный пункт увеличилась доля занятых в сфере оптовой и розничной торговли (14,9% в 2011 г., 16,49% в 2021 г.), образования (10,29% в 2011 г., 12,72% в 2021 г.), здравоохранения и социальных услуг (4,74% в 2011 г., 5,97% в 2021 г.), административного и вспомогательного обслуживания (2,06% в 2011 г., 3,26% в 2021 г.) и прочих услуг (1,72% в 2011 г., 3,68% в 2021 г.). Следует отметить, что за рассматриваемый период значительно сократилась доля занятых в сельском, лесном и рыбном хозяйстве (26,53% в 2011 г., 13,36% в 2021 г.) (рисунок 2).

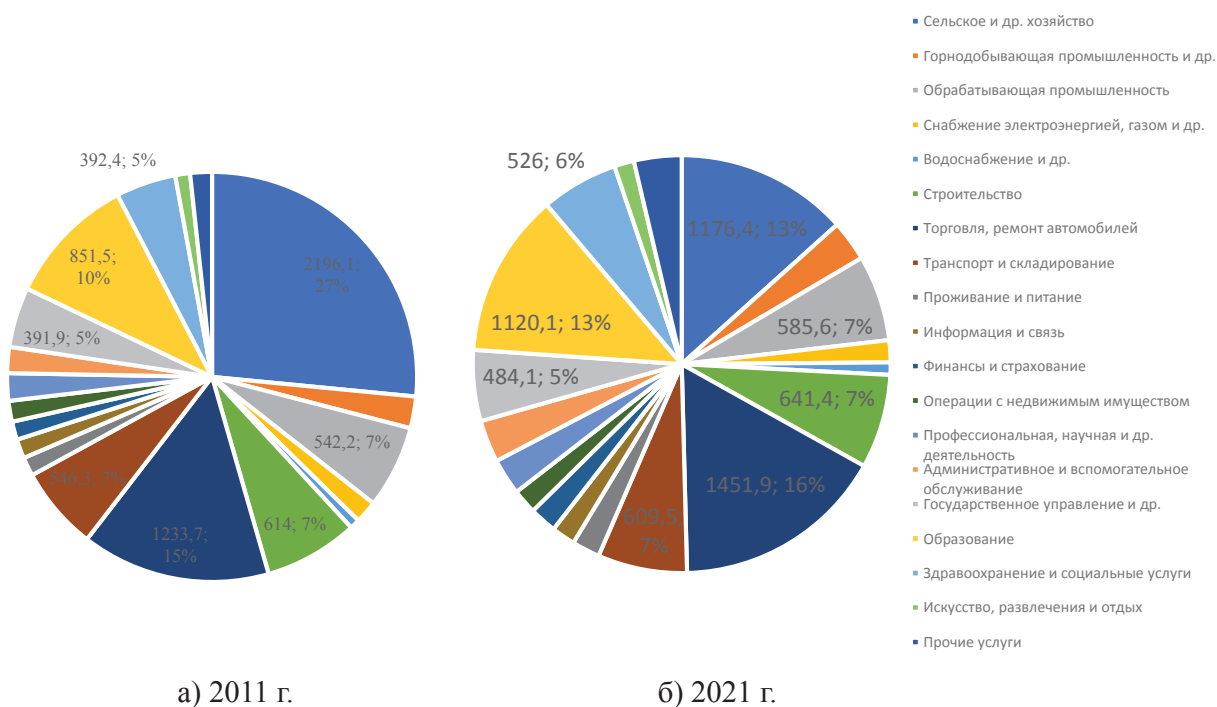

Рисунок 2 – Динамика и структура занятости в Казахстане, 2011–2021 гг., тыс. чел., %

Примечание: Составлено авторами на основе источника [17].

Производительность труда за рассматриваемый период увеличилась с 3402,123 тыс. тенге/чел. до 9532,263 тыс. тенге/чел. Самая высокая и низкая производительность труда в сфере промышленности: высокая – в горнодобывающей промышленности и разработки карье-

ров – 42 773,942 тыс. тенге/чел., низкая – в сфере водоснабжения, канализационной системы и контроля над сбором и распределением отходов – 2608,62 тыс. тенге/чел. Высокие показатели производительности в сфере операций с недвижимым имуществом (32 579,591 тыс. тенге/чел.), оптовой и розничной торговли (97 15,679 тыс. тенге/чел.), транспорта и складирования (9382,702 тыс. тенге/чел.) и строительства (7429,923 тыс. тенге). При этом за период с 2011 по 2021 гг. значительно выросла производительность в сфере сельского, лесного и рыбного хозяйства, здравоохранения и социальных услуг, обрабатывающей промышленности, оптовой и розничной торговли (рисунок 3).

Рисунок 3 – Производительность труда в Казахстане, тыс. тенге/чел., 2011–2021 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источников [16, 17].

Следует отметить, что между тенденциями на рынке труда и тенденциями изменений в структуре экономики существует выраженная (заметная) прямая статистическая зависимость (рисунок 4, стр. 44), что видно из коэффициента корреляции между коэффициентами прироста показателей ВВП и численности занятых в 2021 г. по сравнению с 2011 г. ($r = 0.617^{***}$).

Таким образом, между тенденциями на рынке труда и тенденциями изменений в структуре экономики существует выраженная (заметная) прямая статистическая зависимость. Так, в структуре ВВП и числа занятых промышленность, оптовая и розничная торговля, сельское, лесное и рыбное хозяйство занимают важное место. Изменения текущих значений рассматриваемых индикаторов за период с 2011 по 2021 гг. показали, что по ним значительные изменения наблюдались в сфере промышленности, оптовой и розничной торговли, образования, за исключением операций с недвижимым имуществом, сельского, лесного и рыбного хозяйства, где тенденции были противоположными. При этом значительные изменения за рассматриваемый период в структуре ВВП и числа занятых в обоих случаях приходятся на такие сферы, как здравоохранение, оптовая и розничная торговля.

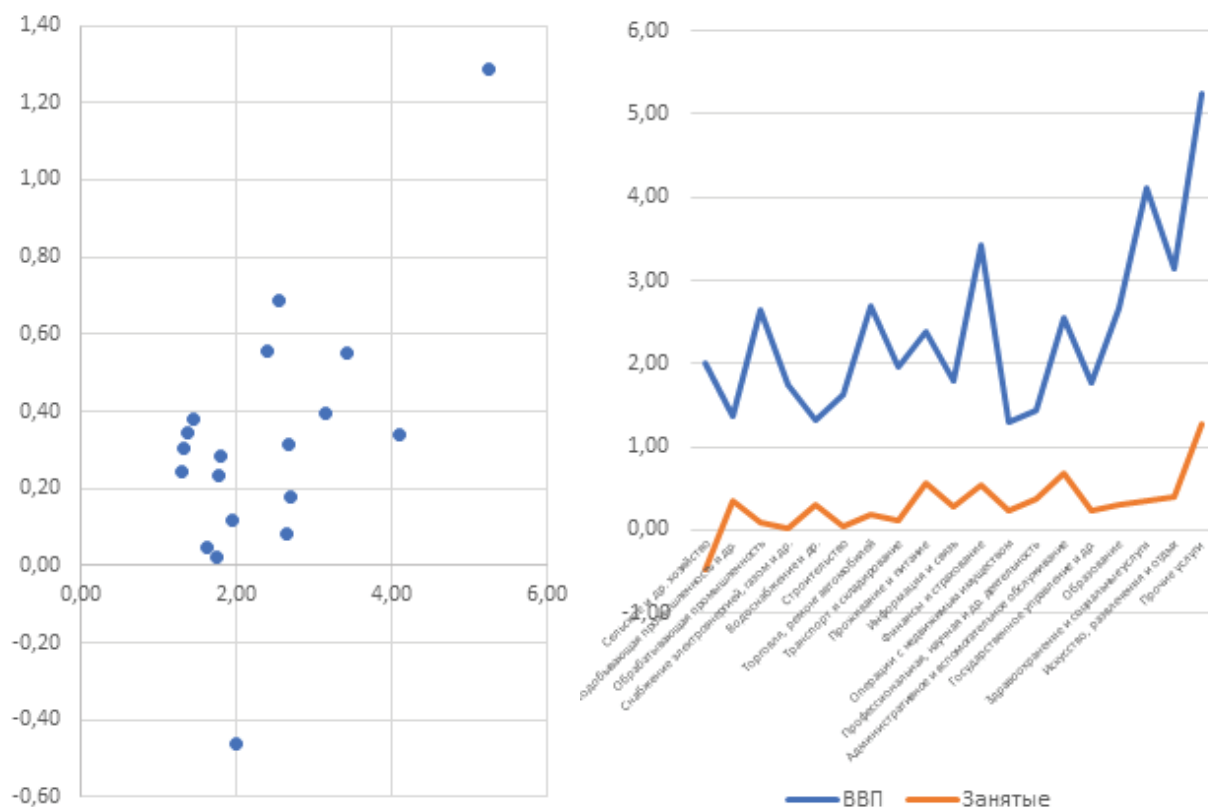

Рисунок 4 – Взаимосвязь коэффициентов прироста показателей ВВП и численности занятых в 2021 г. по сравнению с 2011 г. в Казахстане

Примечание: Составлено авторами на основе источников [16, 17].

Заключение

На основании проведенного анализа можно сделать вывод, что тенденции развития рынка труда Казахстана определяются и зависят от тенденций изменения и трансформации структуры экономики. По результатам исследования можно заключить следующее:

- ♦ во-первых, между тенденциями на рынке труда и тенденциями изменений в структуре экономики существует выраженная (заметная) прямая статистическая зависимость;
- ♦ во-вторых, за период с 2011 по 2021 гг. произошла трансформация экономики страны, а именно увеличилась доля третичного сектора. Так, оптовая и розничная торговля, транспорт и складирование, операции с недвижимым имуществом составляют почти треть ВВП страны;
- ♦ в-третьих, на рынке труда Казахстана с 2011 по 2021 гг. произошло увеличение численности занятых в сфере услуг (54,45% в 2011 г., 66,89% в 2021 г.). Так, занятые в сфере оптовой и розничной торговли, транспорта и складирования, операций с недвижимым имуществом составляют четверть всей численности занятых;
- ♦ в-четвертых, на сектора оптовой и розничной торговли, транспорта и складирования, операций с недвижимым имуществом приходятся самые высокие показатели производительности труда наряду с горнодобывающей промышленностью.

Наконец, в ходе исследования были определены основные тенденции развития рынка труда Казахстана в условиях трансформации экономики за период с 2011 по 2021 гг. К числу которых можно отнести всемирную тенденцию увеличения числа рабочих мест преимущественно в сфере услуг. Высокие значения производительности труда в промышленности говорят о возможном появлении новых трудосберегающих технологий, что только ускорит эту тенденцию. Другой тенденцией является повышение привлекательности сектора оптовой и розничной торговли, образования, здравоохранения и прочих услуг со стороны занятых казахстанцев и снижение их интереса к сельскому, лесному и рыбному хозяйству.

Благодарность, конфликт интересов. Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования «Жас Галым» ИРН AP13268610 «Исследования рынка труда Республики Казахстан в условиях трансформации экономики». Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Kalinina S., Kushnarenko O. Transformation of the World Labor Market in the Context of Globalization: Public Security and Public Order. 2022, no. 29, pp. 105–115. URL: <https://doi.org/10.13165/PSPO-22-29-23>
- 2 Eberhard B., Podio M., Alonso A.P., Radovica E., Avotina L., Peiseniece L., Sendon M.C., Lozano A.G., Solé-Pla J. Smart Work: The Transformation of the Labour Market due to the Fourth Industrial Revolution (I4.0) // International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research (IJBESAR). 2017, no. 3(10), pp. 47–66. URL: <https://doi.org/10.25103/ijbesar.103.03>
- 3 Stukalo N., Simakhov A. Global Trends in the Social Economy Development: International Economic Policy. 2021, no. 1(34), pp. 7–22. URL: <https://doi.org/10.33111/iep.eng.2021.34.01>
- 4 Morozova N.N. The Impact of the Digital Economy on the Transformation of the Labor Market // Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2021. – № 4. – С. 436–433.
- 5 Beylis G., Jaef R.F., Morris M., Sebastian A.R., Sinha R. Economic Transformation, Skills, and the Future of Work: Going Viral: COVID-19 and the Accelerated Transformation of Jobs in Latin America and the Caribbean. 2020, pp. 53–86. URL: https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1448-8_ch3
- 6 Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество». 01.09.2022. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 11.12.2022)
- 7 Мухамедиев Б., Темербулатова Ж. Экономическая трансформация Казахстана за три десятилетия независимости // Вестник КазНУ. Серия Экономическая. – 2021. – № 2(136). – С. 3–14. URL: <https://doi.org/10.26577/be.2021.v136.i2.01>.
- 8 Данков А. Посткризисный Казахстан: трансформация экономики и общества / Российский совет по международным делам. 20.01.2022. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/postkrizisnyu-kazakhstan-transformatsiya-ekonomiki-i-obshchestva/> (дата обращения: 21.12.2022)
- 9 Ташенев М.Ж. Кризису вопреки: трансформация экономики Казахстана в условиях глобального кризиса // Вестник КазНУ. Серия историческая. – 2016. – № 1(80). – С. 152–161.
- 10 Аубакирова Г.М. Трансформационные преобразования экономики Казахстана // Проблемы прогнозирования. – 2020. – № 1. – С. 155–163.
- 11 Аймагамбетова Г.Б., Абдикаримова А.Т. Вопросы трансформации структуры экономики Казахстана: анализ причин и следствий // Central Asian Economic Review. – 2020. – № 2. – С. 83–96.
- 12 UNCTAD. Coronavirus deals severe blow to services sectors / UNCTAD. URL: <https://unctad.org/news/coronavirus-deals-severe-blow-services-sectors> (date of access: 25.12.2022)
- 13 Alshanskaya A.A., Azatbek, T.A. Assessment of Changes in the Structure of the Labor Market under the Influence of the Corona Crisis in Kazakhstan: Economics: the strategy and practice. 2022, no. 2(17), pp. 146–159. URL: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-146-159>
- 14 Izguttiyeva K.Y., Tussupova L.A., Yeralina E.M. The Impact of the Pandemic on the Labour Market: Bulletin of «Turan» University. 2021, no. 1, pp. 186–190. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-1-186-190>
- 15 Mussayeva G., Vishnevskaya N. Labor Market of the Republic of Kazakhstan: Transformation Stages and Current State: Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference «Current Problems of Social and Labour Relations» (ISPC-CPSLR 2021) // Advances in Social Science, Education and Humanities Research. 2021, vol. 646, pp. 293–299.
- 16 ВВП в текущих ценах методом производства / Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT104924> (дата обращения: 07.01.2023)
- 17 Занятое население по видам экономической деятельности и регионам / Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT104801> (дата обращения: 09.01.2023)

REFERENCES

- 1 Kalinina S., Kushnarenko O. (2022) Transformation of the World Labor Market in the Context of Globalization: Public Security and Public Order, no. 29, pp. 105–115. URL: <https://doi.org/10.13165/PSPO-22-29-23>. (In English).
- 2 Eberhard B., Podio M., Alonso A.P., Radovica E., Avotina L., Peiseniece L., Sendon M.C., Lozano A.G., Solé-Pla J. (2017) Smart Work: The Transformation of the Labour Market due to the Fourth Industrial Revolution (I4.0) // International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research (IJBESAR), no. 3(10), pp. 47–66. URL: <https://doi.org/10.25103/ijbesar.103.03>. (In English).
- 3 Stukalo N., Simakhov A. (2021) Global Trends in the Social Economy Development: International Economic Policy, no. 1(34), pp. 7–22. URL: <https://doi.org/10.33111/iep.eng.2021.34.01>. (In English).
- 4 Morozova N.N. (2021) The Impact of the Digital Economy on the Transformation of the Labor Market // Vestnik Nauchno-issledovatel'skogo centra korporativnogo prava, upravleniya i venchurnogo investirovaniya Syktyvkarskogo gosudarstvennogo universiteta. No. 4. P. 436–433. (In English).
- 5 Beylis G., Jaef R.F., Morris M., Sebastian A.R., Sinha R. (2020) Economic Transformation, Skills, and the Future of Work: Going Viral: COVID-19 and the Accelerated Transformation of Jobs in Latin America and the Caribbean, pp. 53–86. URL: https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1448-8_ch3. (In English).
- 6 Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva narodu Kazakhstana «Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaja nacija. Blagopoluchnoe obshchestvo». 01.09.2022. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstana-181130> (data obrashheniya: 11.12.2022). (In Russian).
- 7 Muhamediev B., Temerbulatova Zh. (2021) Jekonomicheskaja transformacija Kazakhstana za tri desjatiletija nezavisimosti // Vestnik KazNU. Serija Jekonomicheskaja. No. 2(136). P. 3–14. URL: <https://doi.org/10.26577/be.2021.v136.i2.01>. (In Russian).
- 8 Dankov A. Postkrizisnyj Kazahstan: transformacija jekonomiki i obshchestva / Rossijskij sovet po mezhdunarodnym delam. 20.01.2022. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/postkrizisnyy-kazahstan-transformatsiya-ekonomiki-i-obshchestva/> (data obrashheniya: 21.12.2022). (In Russian).
- 9 Tashenev M.Zh. (2016) Krizisu vopreki: transformacija jekonomiki Kazakhstana v uslovijah global'nogo krizisa // Vestnik KazNU. Serija istoricheskaja. No. 1(80). P. 152–161. (In Russian).
- 10 Aubakirova G.M. (2020) Transformacionnye preobrazovaniya jekonomiki Kazakhstana // Problemy prognozirovaniya. No. 1. P. 155–163. (In Russian).
- 11 Ajmagambetova G.B., Abdikarimova A.T. (2020) Voprosy transformacii struktury jekonomiki Kazakhstana: analiz prichin i sledstvij // Central Asian Economic Review. No. 2. P. 83–96. (In Russian).
- 12 UNCTAD. Coronavirus deals severe blow to services sectors / UNCTAD. URL: <https://unctad.org/news/coronavirus-deals-severe-blow-services-sectors> (date of access: 25.12.2022). (In English).
- 13 Alshanskaya A.A., Azatbek, T.A. (2022) Assessment of Changes in the Structure of the Labor Market under the Influence of the Corona Crisis in Kazakhstan: Economics: the strategy and practice, no. 2(17), pp. 146–159. URL: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-146-159>. (In English).
- 14 Izguttiyeva K.Y., Tussupova L.A., Yeralina E.M. (2021) The Impact of the Pandemic on the Labour Market: Bulletin of «Turan» University, no. 1, pp. 186–190. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-1-186-190>. (In English).
- 15 Mussayeva G., Vishnevskaya N. (2021) Labor Market of the Republic of Kazakhstan: Transformation Stages and Current State: Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference «Current Problems of Social and Labour Relations» (ISPC-CPSLR 2021) // Advances in Social Science, Education and Humanities Research, vol. 646, pp. 293–299. (In English).
- 16 VVP v tekushhih cenah metodom proizvodstva / Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT104924> (data obrashheniya: 07.01.2023). (In Russian).
- 17 Zanjatoe naselenie po vidam jekonomicheskoy dejatel'nosti i regionam / Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT104801> (data obrashheniya: 09.01.2023). (In Russian).

Э.М. ЕРАЛИНА*¹

PhD, постдокторант.

*e-mail: e.eralina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2238-7782

Р.А. АЛШАНОВ,¹

э.ф.д., профессор.

e-mail: r.alshanov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8053-9257

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЭКОНОМИКАНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Андатпа

Жұмыспен қамтудың негізгі тенденциялары экономикадағы құрылымдық өзгерістердің әсерінен қалыптасады. Осы мақаланың мақсаты республиканың жалпы ішкі өнімінің құрылымындағы өзгерістерге байланысты жұмыспен қамтудың динамикасы мен құрылымын зерделеу арқылы соңғы 10 жылдағы экономиканың трансформациясы жағдайында Қазақстанның еңбек нарығының даму үрдістерін айқындау болып табылады. Зерттеудің негізгі әдістері жалпылау, салыстыру, экономикалық-статистикалық (көлденең және тік) және корреляциялық талдау. Зерттеудің статистикалық базасын Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының 2011, 2016 және 2021 жылдардағы экономикалық қызмет түрлері бөлінісіндегі жұмыспен қамту және жалпы ішкі өнім көрсеткіштері құрады. Зерттеу барысында еңбек нарығындағы тенденциялар мен экономика құрылымындағы өзгерістер арасында тікелей статистикалық тәуелділік болуы айқын (көрнекті) екендігі анықталды. Қазақстанның еңбек нарығының даму тенденциялары экономика құрылымының өзгеру және трансформация үрдістеріне байланысты екендігі анықталды. 2011–2021 жж. аралығында ел экономикасы трансформацияланды, атап айтқанда үшінші сектордың үлесі ұлғайды. Дәл осындай үрдіс еңбек нарығынан да байқалады. Осылайша, көтерме және бөлшек сауда, көлік және қоймалау, жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар елдің ЖІӨ-нің үштен бірін құрайды. Бұл ретте осы салалардағы жұмыспен қамтылғандар саны жалпы мемлекет бойынша жұмыспен қамтылғандар санының төрттен бірін құрайды. Бұл секторлар тау-кен өнеркәсібімен қатар еңбек өнімділігінің ең жоғары көрсеткіштерін қамтиды. Жұмыспен қамтылған қазақстандықтар тарапынан қызмет көрсету саласына деген қызығушылық артып келеді, ал ауыл, орман және балық шаруашылығына деген қызығушылық төмендеуде. Зерттеу нәтижелері тиімді еңбек және жұмыспен қамту саясатын жүзеге асырудың ғылыми негіздемесі бола алады.

Тірек сөздер: мегатенденциялар, еңбек нарығы, жұмыспен қамту, экономика құрылымы, жалпы ішкі өнім, еңбек өнімділігі.

E.M. YERALINA,*¹

PhD, postdoctoral student.

*e-mail: e.eralina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2238-7782

R.A. ALSHANOV,¹

d.e.s, professor.

e-mail: r.alshanov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8053-9257

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

TRENDS IN KAZAKHSTAN LABOR MARKET DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ECONOMY TRANSFORMATION

Abstract

The main employment trends are formed under the influence of structural transformations in the economy. The aim of this article is to determine the trends in the Kazakhstan labor market development in the context of economy transformation over the past 10 years by studying the dynamics and structure of employment, depending on changes

in the structure of republic's gross domestic product. Generalization, comparison, economic-statistical (horizontal and vertical) and correlation analysis served as the main research methods. The statistical base of the study was the indicators of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan on employment and gross domestic product by type of economic activity for 2011, 2016 and 2021. During the study, it was determined that there is a pronounced (noticeable) direct statistical relationship between trends in the labor market and trends in the structure of the economy. It was revealed that the trends in labor market development in Kazakhstan are determined and depend on the trends of change and transformation of the economy structure. During the period from 2011 to 2021, the country's economy was transformed, namely, the share of the tertiary sector increased. The same trend is observed in the labor market. Thus, wholesale and retail trade, transport and warehousing, real estate transactions account for almost a third of the country's GDP. At the same time, the number of people employed in these areas is a quarter of the total number of employed. These sectors account for the highest labor productivity rates along with the mining industry. Interest in the service sector on the part of employed Kazakhstanis is growing, while in agriculture, forestry and fisheries is falling. The results of the study can serve as a scientific justification for the implementation of an effective policy in the field of labor and employment.

Key words: megatrends, labor market, employment, economic structure.

MPHTI 06.81.85
УДК 657.9
JEL M4, O3

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-49-62>

Ш.К. ОТЕЛБАЙ,^{*1}

м.э.н., ст. преподаватель.

*e-mail: sholpan.otelbai@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3496-5719

А.Ж. ДОСАЕВА,²

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: a.dossayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4340-9538

Ш.Ш. МОЛДАХОЖАЕВ,³

м.ю.н., ст. преподаватель.

e-mail: mshsh@bk.ru

ORCID ID: 0000-0002-2351-0105

¹ Университет Нархоз,

г. Алматы, Казахстан

² Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

³ Казахский национальный
педагогический университет им. Абая,
г. Алматы, Казахстан

НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ: ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦИИ И ОБНАРУЖЕНИЯ ОШИБОК

Аннотация

В настоящее время в учетной системе широко применяются программные продукты, которые определяют новые направления совершенствования бухгалтерами навыков работы с IT-технологиями. Актуальным является изучение новых технологий, которые необходимы для анализа финансовой информации компаний. Целью исследования является исследование современных технологий, используемых в бухгалтерском учете, которые основаны на искусственном интеллекте. В научной статье углублено понятие искусственного интеллекта и его использования в бухгалтерском учете; рассмотрены основные механизмы использования новых технологий в учете; определены перспективы развития специальности бухгалтера. В данном исследовании изучены современные информационно-аналитические проблемы в учете бухгалтерских операций. При написании научной статьи использованы различные методы, в частности систематизация, сравнение и сопоставление. Оригинальность и ценность исследования заключаются в выявлении современных тенденций автоматизации бухгалтерского учета. Новизна исследования определяется перспективами развития направлений деятельности профессии бухгалтера в свете все большего использования автоматизации учета и изучением основных возможностей и отрицательных моментов применения программных продуктов учета. Практическая значимость проведенного исследования характеризуется последующей выработкой решений в области внедрения совершенствованных и автоматизированных систем учета. В заключение отмечены новые возможности информационных технологий для ведения бухгалтерского учета, выделены положительные стороны использования искусственного интеллекта.

Ключевые слова: учет, аудит, искусственный интеллект, документы, операции, системы, автоматизация.

Введение

Бухгалтерский учет не новинка, следы его возникновения можно найти в Месопотамии, датируемой более чем двумя тысячелетиями до нашей эры. Современная бухгалтерия, применяемая двойная запись, существует с XV века. С появлением Интернета и высокопроизводительного программного обеспечения мы вступили в новую эру, и работа в бухгалтерии уже заметно

изменилась в последние годы. Однако для того чтобы ввести эти данные и сделать выводы, по-прежнему требуются бухгалтеры. В условиях пандемии, широкого распространения удаленной работы, быстрых темпов развития новых IT-технологий актуальным является изучение основных путей использования искусственного интеллекта в автоматизации бухгалтерского учета. Получение информации в Интернете, обеспечивающей управление предприятием, вызвано необходимостью данных учета для государственного контроля и других национальных систем.

Цель научной статьи заключается в исследовании современных технологий, основанных на искусственном интеллекте, используемых для автоматизации и обнаружения ошибок в бухгалтерском учете.

В перспективе ожидается дальнейшая автоматизация работ в области подготовки налоговой отчетности, ведения банковских операций, а также проведения аудиторских проверок.

В рамках изучения новых IT-технологий определено решение следующих задач:

- ♦ раскрыть понятие искусственного интеллекта;
- ♦ определить функциональные возможности автоматизированных систем учета;
- ♦ выявить основные учетные операции, приемлемые для использования технологий, основанных на искусственном интеллекте.

Распространение цифровых технологий оказывает существенное влияние на виды экономической деятельности и профессию бухгалтера. В результате их развития изменились организационные структуры компаний, что способствовало появлению новых бизнес-моделей. Информация учетной системы, представляемая менеджерам для принятия решений, столкнулась с угрозами и вызовами. Обработка данных по управленческому учету охватывает большие объемы. Сопротивление изменениям, отсутствие доверия и высокая цена новых технологий выступили препятствиями при внедрении технологий искусственного интеллекта в управленческий учет.

Исследование фирм, использующих бухгалтерские программы, показало, что искусственный интеллект применяют не только крупные компании. Многие предприятия использовали его в системе счетов для полной автоматизации процесса сбора информации. Также, по мнению многих экономистов, искусственный интеллект является очень надежным методом улучшения процесса проведения аудита. Если компании стремятся освоить современные технологии, им следует применять программные продукты для снижения вероятности человеческой ошибки. Таким образом, технологии, основанные на искусственном интеллекте, подлежат дальнейшему изучению и внедрению в учетный процесс организации.

Материалы и методы

В рамках написания статьи использовался метод комплексного исследования, группировки и систематизации информации об использовании искусственного интеллекта в бухгалтерском учете. Применялись различные способы проведения анализа, качественный метод, основанный на мышлении и логике, интуитивный метод. Нашли применение количественные методы: статистические и стандартно-классические приемы. В работе на основе статистических данных проведен анализ эффективности применения искусственного интеллекта в учетной системе. Проведен анализ возможностей автоматизации системы учета для определения изменений, влияющих на направления деятельности учетных работников. Полученные данные из источников подвергались методам сопоставления и сравнения для определения преимуществ и недостатков искусственного интеллекта в области бухгалтерского учета. Следует отметить, что в результате внедрения новых информационных технологий методы бухгалтерского учета подлежат переосмыслению. В отчетных документах основных регулирующих органов учетной системы рекомендовано пересмотреть способы ведения учета. В связи с этим необходимо внедрять мобильные технологии, которые повлияли бы на ускорение автоматизации учета. Использование облачных технологий упрощает составление и доступность бухгалтерских документов для пользователей. Также выделяется то, что для повышения качества принятия решений и прозрачности информации необходимо применять современные технологии.

Основные положения

Многие компании используют искусственный интеллект для автоматизации процессов обработки документов. Высококвалифицированным бухгалтерам не нужно тратить так много времени на повторяющиеся и простые, но отнимающие много времени действия.

Как известно, искусственный интеллект выигрывает от быстрого доступа ко всем возможным данным и сложным моделям прогнозирования. В экономической литературе приводятся различные определения искусственного интеллекта, раскрывающие его сущность (таблица 1).

Таблица 1 – Понятие искусственного интеллекта, приведенное в трудах различных авторов

№	Авторы	Интерпретация понятия «искусственный интеллект»	Преимущества
1	О'Лири Д., Кингстон Дж.	Искусственный интеллект – это широкое название компьютеров, решающих проблемы самостоятельно. Такие компьютеры часто основаны на нейронных сетях [1]	Нейронные сети напоминают структуру человеческого мозга и могут перестраиваться для повышения точности и эффективности. Таким образом, специалисты пытаются создать настоящий компьютерный мозг, который будет решать проблемы быстрее и эффективнее, чем люди. Машинное обучение включает в себя компьютеры, которые могут распознавать закономерности в данных и учиться на них
2	Бонни Дж. Бьюкенен	Компьютеры могут поддерживать обнаружение и предотвращение мошенничества путем анализа шаблонов и мониторинга каждого документа в компании [2]	Искусственный интеллект можно использовать в бухгалтерском учете в аспекте мошенничества и скрытых идей. В частности, он может проверить соответствие правилам и законам бухгалтерского учета. Затем искусственный интеллект может отметить все проблемы, чтобы люди могли их перепроверить. Информация также лучше и может быть предоставлена вовремя для принятия быстрых и основанных на данных учета
3	Атей С.	Искусственный интеллект представляет собой «прогнозы, которые помогают планировать стратегические операции» [3]	Глубокое понимание в сочетании с алгоритмами машинного обучения создает возможность для более качественных и надежных прогнозов. Неспособность сотрудников бухгалтерии работать над вводом и проверкой данных можно ликвидировать с помощью искусственного интеллекта
4	Го Л., Ши Ф., и Ту Дж.	Искусственный интеллект может помочь установить срок выставления счетов индивидуально для каждого подрядчика [4]	Позволяет выявить суммы задолженности и тех, у кого возникли проблемы с оплатой вовремя. Широкое применение компьютеров определяет возможность решать проблемы самостоятельно
Примечание: Составлено авторами на основе источников [1–4].			

В таблице 1 даны разносторонние интерпретации понятия «искусственный интеллект», на основе их изучения нами выделены его преимущества.

Также обобщая понятия, углублено определение искусственного интеллекта. На наш взгляд, он позволяет анализировать данные учета, выявляет проблемы и направления дальнейшей проверки, предотвращает мошенничество, что может определить тенденции развития компании и преимущества ее перед конкурентами.

Искусственный интеллект сводит к минимуму человеческие ошибки и поддерживает повышение качества. Более 70% лидеров в области финансовых, бухгалтерских и консультационных услуг считают, что искусственный интеллект повлияет на понимание, основанное на данных учета.

Искусственный интеллект может поддерживать или даже заменять людей в ежемесячных или ежеквартальных процедурах закрытия. Он мог бы даже одновременно подготовить процедуру закрытия в течение всего периода и проверить 100% документов компании вместо проверки только образца. Также он может применяться во внутреннем контроле, что делает его более точным и эффективным.

Компьютерные технологии, использующие его в бухгалтерском учете, доказали, что они глубоко понимают повторяющиеся и трудоемкие действия. Поэтому мы рекомендуем использовать их, чтобы дать учетным работникам больше времени для выполнения задач, требующих человеческого подхода, таких как обслуживание клиентов, стратегическое планирование и т.д.

Литературный обзор

С появлением Интернета и высокопроизводительного программного обеспечения работа в офисе уже заметно изменилась в последние годы. Однако для того чтобы ввести эти данные и сделать выводы, по-прежнему требуются бухгалтеры.

Очевидно, что технология превращает профессию бухгалтера в автоматизацию основных задач профессии. Программное обеспечение решает эти повторяющиеся задачи и освобождает время для эксперта [5].

На рабочем месте большинства бухгалтеров бухгалтерские книги давно уступили место компьютерам, оснащенным электронными таблицами и специализированными пакетами программного обеспечения. Но растущая дематериализация документов, особенно счетов-фактур, придаст новый масштаб компьютеризации [6].

Краеугольным камнем новых систем является дематериализация, обеспечивающая надежный сбор и обмен информацией, что позволяет добиться многих выгод: снижения затрат, экономии времени, улучшения прослеживаемости, уменьшения ошибок, задержек и споров, облегчения и быстрого доступа к документам, повышения производительности и условий труда, модернизации имиджа фирмы. И, наконец, облегчая сотрудникам повседневные задачи с низкой добавленной стоимостью, эти решения высвобождают ресурсы, которые могут быть перераспределены в консалтинговое измерение деятельности.

Передача информации и дематериализованных деталей позволяет значительно ускорить процессы или даже автоматизировать их, когда можно установить систематические правила. Для этого искусственный интеллект является важным вкладом, поскольку он позволяет:

1) идентифицировать элементы, на которых основаны правила управления, в различных источниках природы. Это позволяет, например, роботу обрабатывать счета-фактуры независимо от их форматов и презентаций;

2) обнаруживать в бухгалтерских документах ошибки, недостатки или сходства. Но эта способность видеть быстрее и дальше, чем человеческий глаз, не говорит о замене бухгалтеров, а отмечает укрепление их потенциала в области аудита, предупреждая их об оплошности, уклонении от ответственности или риске мошенничества [7].

Дематериализация значительно умножает объем имеющихся данных. Бухгалтерская экспертиза становится таковой благодаря аналитическим инструментам и большим данным, которые позволяют ей извлекать ценные уроки о финансовом здоровье компании и развитии ее бизнеса. Для того чтобы использовать эту информацию, понимать ее значение с точки зрения бизнеса и делиться ею с заинтересованными сторонами, бухгалтеры могут также использовать последние достижения в области графического представления. Визуализация данных, или *dataviz*, предлагает инструменты, которые позволяют понять суть сразу и поддержать более активный и ориентированный на управление подход [8].

В бизнесе, который в значительной степени основан на передаче и обмене конфиденциальными данными, блокчейн, который может гарантировать подлинность и целостность цифровой валюты без доверенных третьих лиц, действительно объявляет настоящую революцию. И по этой теме, как и по всем цифровым инновациям, бухгалтеры в зарубежных странах, похоже, преисполнены решимости не отставать [9].

Как указывает Ф. Ши, через 5 лет более половины текущих задач, выполняемых на рабочих местах, будут выполняться машинами по сравнению с 39% сегодня [10]. После срыва торговли

в первичном и вторичном секторах новые технологии в течение нескольких лет давят на третичный сектор.

Профессия бухгалтера не щадит себя, сектор переживает серьезные изменения, связанные с новыми технологиями. Соответственно, основанные на искусственном интеллекте технологии кардинально меняют деятельность работников бухгалтерии, определяют парадигмы для формирования и понимания реалий.

Таким образом, ответом на эти вызовы будет определение рамок компетенции бухгалтеров и использование ими интегрированных решений искусственного интеллекта для автоматизации и обнаружения ошибок. Внедрение их в учетную систему может привести к сбоям в работе, но появится множество возможностей развития профессии бухгалтера.

Результаты и обсуждение

В настоящее время с помощью различных программ можно вести бухгалтерский учет. Сбор, регистрация и обобщение учетной информации компаний становятся легче и могут быть самостоятельными в своей деятельности.

Внедрение новых технологий в учетную систему предоставляет множество возможностей. На основе изучения литературы нами выделены виды этих возможностей.

Таблица 2 – Возможности новых технологий в учете

№ пп	Виды возможностей	Сущность технологии	Краткая интерпретация
1	Автоматический сбор счетов-фактур	Технология занялась важной проблемой фирм – поиском бухгалтерских документов	Эта деятельность требует значительного времени, так как источники выбросов этих компонентов могут быть различными. Документы могут быть доставлены в бумажном формате или отправлены по электронной почте. По окончании сбора информации эксперт должен перезапустить своего клиента, пока он не отправит ему все денежные средства. Роботы собирают счета из почтовых ящиков, и сканер автоматически извлекает важную информацию (эмитент, цена, дата)
2	Управление счетами	Вопрос о счетах представляет собой значительную потерю времени для бухгалтерских фирм и их клиентов	Компаниям необходимо иметь возможность предоставить все виды подтверждений: счет-фактура Uber, кассовые билеты с НДС или счета-фактуры. Множественность исходов этих подтверждений может расти. Интеллектуальный дизайн приложений сегодня позволяет сканировать и хранить свои свежие заметки с простой фотографией
3	Автоматизация ввода данных	После сбора всех подтверждающих документов эксперт должен сравнить банковские операции и платежные документы	Это важный шаг, поскольку он дает возможность предупреждать своего клиента о необоснованных банковских перемещениях. Программное обеспечение позволяет автоматизировать выверку счетов-фактур и банковских операций. Они автоматически предупреждают ответственного за нарушения
Примечание: Составлено авторами на основе источника [11].			

В таблице 2 раскрыта сущность и дана интерпретация новых технологий, которые в дальнейшем изменят не только манеру работы, но и исполнителей.

Новые технологии будут продолжать сокращать повторяющиеся задачи бухгалтеров, даже их административные функции когда-нибудь будут полностью автоматизированы. Тем не менее возможности консультировать, прогнозировать и сопровождать компании всегда будут исключительно для экспертов. Поэтому профессия должна видеть в новых технологиях весомых союзников. Переход идет полным ходом, и 78% бухгалтеров считают, что цифровое преобразование является рычагом изменения для своей отрасли.

Возможности этих новых так называемых экспертных систем включают в себя: сравнение счетов, автоматизацию ввода, категоризацию документов. С помощью этих инструментов профессионалы могут сэкономить гораздо больше времени, способствовать хорошей экономии [12]. Кроме того, они делают возможным непрерывное обновление на уровне соответствия требованиям законодательства.

Перед лицом трудностей и быстроты изменений в законодательстве руководители компаний должны будут видеть своих бухгалтеров в качестве ценных консультантов. В оказании консультационных услуг бухгалтерами нами выделяются области их компетенции, которые раскрыты в таблице 3.

Таблица 3 – Направления оказания консультационных услуг

№ пп	Области компетенции	Суть	Положительные стороны
1	Советы для молодого бизнеса	С целью «омолодить» свой имидж и устойчиво участвовать в предпринимательских инновациях	Новые фирмы все чаще вкладывают средства в консультирование молодых компаний
2	Советы по вопросам финансов и бухгалтерского учета	Бухгалтеры соблюдают строгий кодекс этики	Обращение к профессиональному бухгалтеру – залог качества, но прежде всего – надежности
3	Советы предпринимателю	После получения информации у предпринимателя у бухгалтера возникнет желание узнать, что привело к плохому результату	Именно в этот момент бухгалтер сможет показать, что его опыт намного превосходит опыт автоматизированной машины
Примечание: Составлено авторами на основе источника [13].			

Исходя из данных таблицы 3, отметим, что бухгалтеры помогают лидерам в трех немаловажных областях:

- 1) молодому предпринимателю в выборе его юридического статуса и социального статуса;
- 2) занимаясь финансовым аспектом, может предоставить свой опыт при составлении бизнес-плана;
- 3) предпринимателю, советует извлечь из его работы определенные решения и дает рекомендации по улучшению результатов деятельности, что будет высоко оценено ими.

Общеизвестно, что бухгалтеры по-прежнему заняты регистрацией учетных данных своих клиентов, подсчетом заработной платы и бесчисленными бухгалтерскими задачами, которые сегодня считаются повторяющимися и традиционными в фирмах.

Однако все меняется, сотрудники собираются изменить способ работы, поскольку их профессия сильно изменилась. Некоторые онлайн – бухгалтерские решения предлагают автоматическое извлечение информации и ее учет в режиме реального времени в интеллектуальном приложении. С помощью этого типа инструмента закончилась потеря бухгалтерских данных, и информация, извлеченная без особых усилий, обеспечивает немедленное рассмотрение.

Эволюция и применение программных продуктов определяют необходимость в квалифицированных разработчиках, чтобы разработать и поддерживать эти новые инструменты.

Широко развитие Интернета обеспечивает постоянный доступ из любого места к данным этого типа. Это очень ускорило тенденцию к режиму SAAS (программное обеспечение как услуга). Ранее предпринимателю приходилось постоянно торговать с привлеченным бухгалтером, теперь он обращается к инструменту, прямо присутствующему у него «в кармане» [14].

Появились и новые методы: новые формулы, новые инструменты расчетов, распознавания, новые интеллектуальные числовые инструменты в сумме, способные учитывать все больше и больше информации за меньшее время, также вписываются в нынешнюю тенденцию к дематериализации и доступности услуг. Не говоря уже об искусственном интеллекте, эти новые технологии, используемые в бухгалтерском учете, многочисленны: машинное обучение, скоринг, различные алгоритмы.

Машинное обучение представляет собой интеллектуальную технологию, позволяющую компьютерам учиться, не являясь запрограммированными для этой цели. Тем не менее

компьютеры должны обрабатывать огромные объемы данных. Действительно, им нужно анализировать, чтобы учиться и развиваться. Вот почему разработчик должен загружать машину многочисленными бухгалтерскими данными в случае бухгалтеров. Машина сможет научиться идентифицировать их с организационной целью. Вообще, машинное обучение имеет несколько целей в бухгалтерском учете. В частности, для признания и подразделения на категории банковских операций своих пользователей [15].

С другой стороны, скоринг можно использовать для распознавания счетов. Он умеет распознавать и сопоставлять данные между собой. С его помощью программное обеспечение для обработки выполняет считывание, анализ и классификацию всех счетов, введенных в базу данных. Эти новые технологии находятся на начальной стадии развития. Благодаря инновационным и интеллектуальным системам они обеспечивают гораздо лучшую оптимизацию управления предприятиями по нескольким измерениям.

По мнению экономиста Н.А. Горелова, «искусственный интеллект может интегрировать процессы бухгалтерского учета, чтобы заменить людей» [16]. На наш взгляд, присутствие людей необходимо для обеспечения баз данных, необходимых для бесперебойной работы автоматизированных процессов.

Искусственный интеллект может легко интегрировать область бухгалтерского учета через автоматизацию процессов, чтобы повысить скорость и точность, а также снизить затраты на обработку. Компании заинтересованы в его использовании, желают принять специалистов, владеющих данной технологией. Но надо исследовать взаимосвязь между уровнем их подготовленности и полезностью внедрения искусственного интеллекта [17].

Цифровая автоматизация бухгалтерского учета может привести к появлению новых профессий, создавая более полноценные задачи, основанные на анализе. Такие изменения могут появиться в течение следующих пяти лет.

Даже при технологическом развитии нельзя обойтись без человеческого фактора, который всегда приносит пользу. Просто необходимо обучить сотрудников новым инструментам и предоставить им возможность применять их на практике. Кроме того, клиенты часто предпочитают человеческий контакт, несмотря на эффективность и технологические показатели. Это связано с тем, что технология мобилизуется, чтобы удалить неинтересные и рутинные задачи, которые до сих пор были на плечах человека. В тех случаях, когда бухгалтер работает 40 часов каждую неделю и ему приходится вводить в бухгалтерскую документацию более 300 счетов-фактур в день, рабочая нагрузка велика, но малоактуальна, и поэтому целесообразно внедрить автоматизацию этих процессов. Таким образом, бухгалтеру придется провести лишь несколько проверок, чтобы обнаружить и выправить ошибки, а остальное время посвятить анализу и поиску новых клиентов.

При внедрении искусственного интеллекта в управленческий учет наблюдается акцент на человеческие и социальные факторы. Технологические достижения окажут влияние на обязанности и навыки работников, менеджеров и бухгалтеров. Также они способствуют разработке новых нормативных соглашений о сотрудничестве с заинтересованными сторонами [18]. Работникам на местах понадобятся соответствующие квалификации, что определяет дальнейшее развитие профессии бухгалтера.

По нашему мнению, оцифровка повлияет на разные направления управленческого учета и мониторинга. Во-первых, влияет на сам процесс автоматизации, а во-вторых, на поддержку аналитических действий, которая является очень сложной. Менеджеры в данных условиях теряют возможности контроля, что приводит к ограничению прогнозирования результатов работы компании.

В процессе исследования механизмов применения компьютерных технологий в бухгалтерском учете нами выявлены определенные их недостатки, в частности:

- ♦ на этапе реализации программы большинство сотрудников компании делятся на две группы: одни довольны новой программой, другие нет. Выбор программы, которая лучше всего подходит каждому сотруднику, может стать невыполнимой задачей. Весь спектр задач, которые решаются на предприятии его сотрудниками и руководителем, очевиден – необходимо своевременно принимать управленческие решения;

- ♦ компетентность персонала компании, предоставляющего услуги по обслуживанию программного обеспечения бухгалтерского учета;
- ♦ современный бухгалтер помимо знания методологии бухгалтерского учета и налогового учета, конечно, должен обладать необходимыми навыками работы с системами автоматизации бухгалтерского учета.

Таким образом, основные недостатки могут быть связаны с недостаточными навыками сотрудников в сфере информационных технологий. Поэтому рекомендуем повышать квалификацию сотрудников и развивать применение программных продуктов.

Немаловажной является другая проблема: насколько система, которую бухгалтер планирует использовать в своей работе, доступна и удобна в работе. Следует отметить, что любая автоматизированная система, обладающая всеми необходимыми функциональными возможностями, требует поддержки со стороны разработчика.

В области бухгалтерского учета много работы по захвату, и она часто составляет более 50% от общей рабочей нагрузки и даже стоимости и производительности. И именно здесь происходит автоматизация, которая является идеальным решением для сокращения времени и затрат на обработку.

Благодаря искусственному интеллекту фирмы повышают производительность, обслуживая больше клиентов, обеспечивая при этом безупречное качество обслуживания. Они увеличивают свои доходы, в то же время осваивая больше заработной платы. Благодаря экономии времени у них даже будет возможность обогатить свои мероприятия, предлагая услуги с высокой добавленной стоимостью, включая консалтинг, проектирование, оптимизацию затрат, тесты закупок и т.д. Это также возможность переосмыслить профессию бухгалтера и дать ей новое дыхание, которое не может не привлекать таланты и навыки.

В течение следующих нескольких лет ожидается, что все больше аспектов налоговой подготовки, расчета заработной платы, банковского дела и даже аудита будут автоматизированы с использованием технологий, основанных на искусственном интеллекте [19].

Обычно, когда упоминается искусственный интеллект, подразумевается истребление профессионалов этой области с помощью автоматизированных систем. Они могут адаптировать план счетов к деятельности каждой структуры, ее счетам и рискам. Но пока мы все еще находимся на стадии развития этих процессов. Однако эксперты не могут отрицать влияние с точки зрения повышения рентабельности и производительности. Автоматизация может использовать данные бухгалтерского учета для большего количества возможностей. Это связано с тем, что искусственный интеллект будет иметь возможность анализировать финансовые потоки, записи клиентов и данные каждой компании, чтобы предложить, например, оптимизацию денежных средств, приобретение страхования или основных средств, изменение контракта клиента и т.д.

Также искусственный интеллект может выступить важным устройством в повышении эффективности и экономичности проведения внутреннего аудита. При аудиторских проверках важным элементом является оценка риска существенного искажения [20]. Если данные учета не оформлены должным образом, аудиторы не смогут своевременно обнаружить нарушения и незаконно проведенные операции. Соответственно, информация финансовой отчетности искажена, ожидается, что они неверно оценят транзакции.

Аудиторы не несут ответственности за финансовую отчетность своего клиента. Для обнаружения фактов мошенничества из-за человеческих ошибок и случаев экспертного подлога им необходимо использовать новые технологии аудита. Программы, разработанные на основе искусственного интеллекта, позволяют определить транзакции с высоким риском. На основе интеграции искусственного интеллекта на каждом этапе аудита становятся возможными автоматизация следующих операций:

- ♦ полное тестирование всей совокупности;
- ♦ анализ огромных объемов данных;
- ♦ сбор информации о всех бизнес-операциях клиента.

Искусственный интеллект позволяет делать прогнозы на основе данных реального времени, используется для проведения сложного анализа финансовой отчетности [21]. Таким образом, подготовка и внесение корректировок в бухгалтерские записи, анализ информации и поддержка принятия решений позволяют усилить контроль для выявления мошенничества.

На основе исследования, проведенного учеными из Оксфорда, можно отметить, что более семисот профессий прибегают к роботизации в своих процессах. Среди этих профессий есть должность бухгалтера, которая занимает ведущее место, где присутствует 94% роботизации. Это связано с тем, что искусственный интеллект может интегрировать процессы бухгалтерского учета, чтобы заменить людей [16].

Искусственный интеллект и роботизация позволяют интегрировать область бухгалтерского учета. Это достигается посредством автоматизации процессов, путем повышения скорости и точности. Для снижения затрат на обработку применяются роботы, которые занимаются сбором данных, выверкой банковских счетов, вводом бухгалтерских записей и другими операциями. Роботизация выступает эффективным и надежным средством, позволяющим преодолеть ошибки в учете. Следует учесть то, что роботы могут работать полный день, выполняя самые сложные вычисления за короткий срок.

Хочется отметить, что присутствие человека необходимо для обеспечения баз данных, необходимых для бесперебойной работы автоматизированных процессов, поэтому необходимо создать позиции роботов-помощников.

Цифровая автоматизация бухгалтерского учета приводит к появлению новых профессий, создавая более полноценные задачи, основанные на анализе. Процесс роботизация может осуществляться на различных уровнях: при сборе данных, обобщении или редактировании информации о продажах, заказах и других.

Особо можно выделить то, что даже при технологическом развитии нельзя обойтись без человеческого фактора. Очевидно, что деятельность бухгалтера приносит пользу. К примеру, роботы не могут интерпретировать результаты и анализировать учетную информацию.

В связи с этим в условиях применения роботизированных технологий рекомендуем:

- ♦ обучить сотрудников новым инструментам;
- ♦ предоставить возможность их практического применения.

С точки зрения стоимости роботизированная система может выполнять работу многих бухгалтеров в короткие сроки, не создавая проблемы задержки и перерывов. На наш взгляд, клиенты предпочитают человеческий контакт, несмотря на эффективность и технологические показатели. В ситуациях, когда бухгалтер вручную вводит бухгалтерскую документацию, рабочая нагрузка велика, но неактуальна. Современные технологии внедряются для ускорения рутинных задач, а бухгалтеру рекомендуем применять их для проверки, обнаружения и выявления ошибок в бухгалтерском учете. Поэтому целесообразным является внедрение автоматизированных систем в процесс формирования информации.

На основе проведенного исследования следует отметить то, что автоматизированные системы позволяют решить действия, которые можно описать в определенной последовательности. Бухгалтеры и финансовые эксперты комплексно рассматривают внутренние процессы, анализируют и разрабатывают стратегии по развитию компании в целом. Современным бухгалтерам рекомендуем инициировать внедрение новых технологий, что может обеспечить учетным специалистам время для их профессионального развития.

Заключение

В рамках проведенного исследования изучены современные технологии, используемые в бухгалтерском учете, для автоматизации и обнаружения ошибок. Определены положительные аспекты искусственного интеллекта, выявлены учетные операции, возможные автоматизировать. Такие операции в бухгалтерском учете, как сбор счетов-фактур, управление счетами и ввод данных можно автоматизировать с помощью искусственного интеллекта. Автоматизация и искусственный интеллект могут значительно ускорить процессы, позволяют установить систематические правила.

В рамках исследования было выявлено, что использование новых технологий бухгалтерского учета ускоряет учетные операции. Возникает проблема существования специальности бухгалтера в будущем. Мы считаем, что профессия сохранится, так как любой автоматизированной системой управляет человек. Однако навыки бухгалтера изменятся и приобретут более аналитический характер.

На основе изучения возможностей новых технологий в бухгалтерском учете мы пришли к выводу, что роль бухгалтера будет меняться. В связи с тем, что бухгалтеру нужно будет профессионально управлять системой и понимать всю информацию, рекомендуем:

- ♦ развивать навыки владения IT-технологиями;
- ♦ укрепить способности анализировать финансовую информацию.

В связи с тем, что рутинные операции возьмет на себя автоматизированная система, у бухгалтера увеличится свободное время. Исходя из этого, мы рекомендуем использовать это время для проведения анализа бухгалтерской информации, выявления проблем в деятельности компании и принятия управленческих решений по их ликвидации.

Большинство крупных поставщиков программного обеспечения для бухгалтерского учета уже предлагают возможность автоматизировать многие бухгалтерские задачи и сэкономить бухгалтерским командам значительное количество времени. Технологии, основанные на искусственном интеллекте, рекомендуем применять при подготовке налоговой отчетности. В расчете заработной платы и проведении банковских операций практически все компании используют программные продукты. Также есть широкая возможность их применения при проведении аудита.

На наш взгляд, наличие программных продуктов, выполняющих утомительные задачи, не избавит от необходимости в профессиональных бухгалтерах. Вместо этого они позволяют бухгалтерам переходить к более консультативным ролям и обеспечивают большую ценность для организации. Бухгалтерский клиент использует четыре программные системы для управления заработной платой, персоналом, человеческим капиталом, временем и трудом, талантами и финансами. Возможно, что 96% компаний хотят, чтобы эти системы были интегрированы.

Внедрение интегрированной системы может объединить различные программные приложения таким образом, чтобы они работали без проблем без необходимости ручного манипулирования или дополнительного программного обеспечения. На основе изучения интегрированной системы нами выделены их преимущества:

- ♦ ввод данных часто требует много времени и внимания, когда информация разбросана по разным системам. Интеграция устраняет повторяющиеся и неполные записи и делает данные более надежными;
- ♦ повышенная производительность. Компании могут значительно повысить производительность за счет интеграции, устраняя трудоемкие задачи. Ввод данных вручную и с большим вниманием часто приводит к человеческим ошибкам и дублированию;
- ♦ видимость в реальном времени. Интеграция делает информацию более доступной. Отчеты могут показывать результаты работы всех отделов финансов, продаж, маркетинга, обслуживания и выполнения заказов, предоставляя пользователям интегрированное представление о деятельности компании и позволяя заинтересованным сторонам принимать бизнес-решения в режиме реального времени.

Таким образом, интеграция помогает обеспечить надежные записи и высвобождает время, которое может быть потрачено на другие виды деятельности по созданию бизнеса.

В процессе исследования механизма роботизированных технологий в бухгалтерском учете нами выявлены определенные недостатки:

- ♦ на этапе реализации программы большинство сотрудников компании делятся на две группы: одни довольны новой программой, другие нет. Выбор программы, которая лучше всего подходит каждому сотруднику, может стать невыполнимой задачей. Поэтому появляется необходимость требовать решения всех задач, специфичных для роботизированной программы;
- ♦ компетентность персонала компании, предоставляющего услуги по обслуживанию программного обеспечения роботизированного бухгалтерского учета. Данный специалист выстраивает такую систему взаимоотношений, которая должна обеспечить положительную обратную связь. Консультант, знающий программный продукт, должен быть компетентным в области бухгалтерского учета;
- ♦ современный бухгалтер, имеющий знания по методике ведения бухгалтерского и налогового учета, должен обладать необходимыми навыками работы с системами автоматизации бухгалтерского учета.

Таким образом, основные недостатки могут быть связаны с недостаточными навыками в сфере информационных технологий. Поэтому рекомендуем повышать квалификацию сотрудников и развивать применение роботизированных программных продуктов. Также предлагаем бухгалтерской службе компании использовать систему, которая доступна и удобна в работе. Самое важное, рекомендуем применять новые технологии, обладающие всеми необходимыми функциональными возможностями и имеющими поддержку разработчика.

Особо хочется отметить то, что профессия бухгалтера исторически менялась медленно. Самые успешные бухгалтеры изменяют свою карьеру, используя новые возможности современных технологий. Но какими неопределенными будут перспективы развития бухгалтерской деятельности, потенциал у нее огромный.

Примером технической роботизации бухгалтерского учета в Казахстане может служить применение в облачной программе 1С:Учет онлайн – кассового аппарата. «Онлайн-касса» представляет собой приложение, которое работает с любого устройства, имеющего доступ к Интернету. Данная технология заменяет собой физический кассовый аппарат и собирает информацию по продажам. По требованию налогового законодательства передает информацию фискальным органам, тем самым информация по реализации товаров становится открытой и контролируемой.

На основе проведенного исследования хочется отметить, что возрастают требования к знаниям учетных работников. Применение современных технологий способствует развитию профессионального мастерства. Профессиональному бухгалтеру будущего необходимо не только понимать и читать бухгалтерскую информацию, а уметь ее сортировать, фильтровать, сравнивать с нужными элементами или периодами. В казахстанской практике именно в этих операциях наблюдается возможность использования роботизированных технологий. К примеру, для обработки счетов-фактур независимо от их форматов.

Также хочется добавить, что финансовый, управленческий, налоговый и статистический учет в жизни наших бухгалтеров выступает как единое целое. Применение искусственного интеллекта позволит интегрировать все эти виды учета: внести изменения в налоговый учет, адаптировать и установить следственные связи в управленческом учете, корректировки с учетом требований законодательства могут отразиться на себестоимости продукции и результатах деятельности компании. В перспективе роботизированные технологии могут применяться при составлении бухгалтером статистических отчетов, а также в повседневной операционной деятельности и период составлении финансовой отчетности компании.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 O'Leary D., Kingston J. Artificial intelligence in business II: Development, integration and organizational issues. *The Knowledge Engineering Review*. 2012, no. 9(1), pp. 1–19. DOI: 10.1017/S026988890000655X.
- 2 Bonnie G. Buchanan. *Artificial intelligence in finance*. Hanken School of Economics Department of Finance, Statistics and Economics. Helsinki, Finland. 2015. P. 50.
- 3 Athey S. Machine learning and causal inference for policy evaluation / In *Proceedings of the 21th ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining*. 2015, pp. 5–6.
- 4 Guo L., Shi F., Tu J. Textual analysis and machine learning: Crack unstructured data in finance and accounting // *The Journal of Finance and Data Science*. 2016, no. 2(3), pp. 153–170.
- 5 Рожнова О.В. Гармонизация учета, аудита и анализа в условиях цифровой экономики // *Учет. Анализ. Аудит*. – 2018. – № 5(3). – С. 16–23.
- 6 Егорова С.Е., Богданович И.С. Перспективы применения информационных технологий в бухгалтерском учете в условиях глобализации бизнеса // *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки*. – 2019. – № 12(6). – С. 38–48. DOI: 10.18721/JE.12603.
- 7 Garifova L.F. Infonomics and the value of information in the digital economy // *Procedia Economics and Finance*. 2015, no. 23, pp. 738–743.
- 8 Антоненкова А.В., Неделькин А.А. Принципы организации учетно-аналитических процедур и модели документооборота в корпоративных информационных системах // *Transportbusinessin Russia*. 2012, no. 6, pp. 28–31.
- 9 Акмаров П.Б., Князева О.П. Перспективы и проблемы использования информационных технологий в автоматизации бухгалтерского учета // *Научный журнал КубГАУ*. – 2017. – № 130(06). – С. 139–154.

- 10 Shi F. Intelligence artificielle en comptabilité // BetterStudy. 2019. URL: <https://blog.betterstudy.ch/intelligence-artificielle-en-comptabilite> (дата обращения: 15.12.2021)
- 11 Siegel J. Trends in Accounting: Disruptive Technology Provides New Potential for Accounting Teams // FloQast. 2020. URL: <https://floqast.com/blog/disruptive-technology-provides-new-potential-for-accounting-teams/> (дата обращения: 01.12.2022)
- 12 Мельник М.В. Развитие контрольных функций в системе управления экономическими субъектами // Труд и социальные отношения. – 2017. – № 28(1). – С. 3–16.
- 13 Булыга Р.П. Трансформация профессий бухгалтера и аудитора под влиянием «фактора информатизации» // Учет. Анализ. Аудит. – 2017. – № 1. – С. 6–23.
- 14 Одинцова Т.М., Рура О.В. Развитие видов, объектов и методов бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики и информационного общества // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. – 2018. – № 11(4). – С. 120–131.
- 15 Бойко И.П., Евневич М.А., Колышкин А.В. Экономика предприятия в цифровую эпоху // Российское предпринимательство. – 2017. – № 18(7). – С. 1127–1136.
- 16 Горелов Н.А., Кораблева О.Н. Проблемы производительности в контексте формирования наукоемкой цифровой экономики // Российское предпринимательство. – 2017. – № 18(19). – С. 2749–2758.
- 17 Damerji H., Salimi A. Mediating effect of use perceptions on technology readiness and adoption of artificial intelligence in accounting // Accounting Education. 2021, no. 30(2), pp. 107–130. DOI: 10.1080/09639284
- 18 Losbichler H. Limits of artificial intelligence in controlling and the ways forward: a call for future accounting research // Journal of Applied Accounting Research. 2021. ISSN: 0967-5426. (acceded: 13 January 2021) URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JAAR-10-2020-0207/full/html>
- 19 Цивенко М.Ю. Трансформации профессии бухгалтера в условиях развития «цифровой экономики» // Молодой ученый. – 2017. – № 48. – С. 100–102.
- 20 Noordin N.A. The Use of Artificial Intelligence and Audit Quality: An Analysis from the Perspectives of External Auditors in the UAE // The Journal of Risk Financial Manag. 2022, no. 15(8). pp. 339. URL: <https://doi.org/10.3390/jrfm15080339>
- 21 Anca Antoaneta Vărzaru. Assessing Artificial Intelligence Technology Acceptance in Managerial Accounting // Department of Economics, Accounting and International Business. University of Craiova, Romania. 2022, no. 11(14), pp. 22–56. URL: <https://doi.org/10.3390/electronics11142256>

REFERENCES

- 1 O’Leary D., Kingston J. (2012) Artificial intelligence in business II: Development, integration and organizational issues. The Knowledge Engineering Review, no. 9(1), pp. 1–19. DOI: 10.1017/S026988890000655X. . (In English).
- 2 Bonnie G. Buchanan. (2015) Artificial intelligence in finance. Hanken School of Economics Department of Finance, Statistics and Economics. Helsinki, Finland. P. 50. (In English).
- 3 Athey S. (2015) Machine learning and causal inference for policy evaluation / In Proceedings of the 21th ACM SIGKDD international conference on knowledge discovery and data mining, pp. 5–6. (In English).
- 4 Guo L., Shi F., Tu J. (2016) Textual analysis and machine leaning: Crack unstructured data in finance and accounting // The Journal of Finance and Data Science, no. 2(3), pp. 153–170. (In English).
- 5 Rozhnova O.V. (2018) Garmonizacija ucheta, audita i analiza v uslovijah cifrovoj jekonomiki // Uchet. Analiz. Audit. No. 5(3). P. 16–23. (In Russian).
- 6 Egorova S.E., Bogdanovich I.S. (2019) Perspektivy primeneniya informacionnyh tehnologij v buhgalterskom uchete v uslovijah globalizacii biznesa // Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Jekonomicheskie nauki. No. 12(6). P. 38–48. DOI: 10.18721/JE.12603. (In Russian).
- 7 Garifova L.F. (2015) Infonomics and the value of information in the digital economy // Procedia Economics and Finance, no. 23, pp. 738–743. (In English).
- 8 Antonenkova A.V., Nedel'kin A.A. (2012) Principy organizacii uchetno-analiticheskikh procedur i modeli dokumentooborota v korporativnyh informacionnyh sistemah // Transportbusinessin Russia, no. 6, pp. 28–31. (In Russian).
- 9 Akmarov P.B., Knjazeva O.P. (2017) Perspektivy i problemy ispol'zovanija informacionnyh tehnologij v avtomatizacii buhgalterskogo ucheta // Nauchnyj zhurnal KubGAU. No. 130(06). P. 139–154. (In Russian).
- 10 Shi F. (2019) Intelligence artificielle en comptabilité // BetterStudy. URL: <https://blog.betterstudy.ch/intelligence-artificielle-en-comptabilite> (data obrashhenija: 15.12.2021). (In English).

- 11 Siegel J. (2020) Trends in Accounting: Disruptive Technology Provides New Potential for Accounting Teams // FloQast. URL: <https://floqast.com/blog/disruptive-technology-provides-new-potential-for-accounting-teams/> (data obrashheniya: 01.12.2022). (In English).
- 12 Mel'nik M.V. (2017) Razvitie kontrol'nyh funktsij v sisteme upravleniya jekonomicheskimi sub#ek-tami // Trud i social'nye otnoshenija. No. 28(1). P. 3–16. (In Russian).
- 13 Bulyga R.P. (2017) Transformacija professij buhgaltera i auditora pod vlijaniem «faktora informatizacii» // Uchet. Analiz. Audit. No. 1. P. 6–23. (In Russian).
- 14 Odincova T.M., Rura O.V. (2018) Razvitie vidov, ob#ektov i metodov buhgalterskogo ucheta v uslovijah cifrovoj jekonomiki i informacionnogo obshhestva // Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Jekonomicheskie nauki. No. 11(4). P. 120–131. (In Russian).
- 15 Bojko I.P., Evnevich M.A., Kolyshkin A.V. (2017) Jekonomika predpriyatija v cifrovuju jepohu // Rossijskoe predprinimatel'stvo. No. 18(7). P. 1127–1136. (In Russian).
- 16 Gorelov N.A., Korableva O.N. (2017) Problemy proizvoditel'nosti v kontekste formirovanija naukoemkoj cifrovoj jekonomiki // Rossijskoe predprinimatel'stvo. No. 18(19). P. 2749–2758. (In Russian).
- 17 Damerji H., Salimi A. (2021) Mediating effect of use perceptions on technology readiness and adoption of artificial intelligence in accounting // Accounting Education, no. 30(2), pp. 107–130. DOI: 10.1080/09639284. (In English).
- 18 Losbichler H. (2021) Limits of artificial intelligence in controlling and the ways forward: a call for future accounting research // Journal of Applied Accounting Research. ISSN: 0967-5426. (acceded: 13 January 2021) URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JAAR-10-2020-0207/full/html>. (In English).
- 19 Civenko M.Ju. (2017) Transformacii professii buhgaltera v uslovijah razvitiya «cifrovoj jekonomiki» // Molodoj uchenyj. No. 48. P. 100–102. (In Russian).
- 20 Noordin N.A. (2022) The Use of Artificial Intelligence and Audit Quality: An Analysis from the Perspectives of External Auditors in the UAE // The Journal of Risk Financial Manag, no. 15(8). pp. 339. URL: <https://doi.org/10.3390/jrfm15080339>. (In English).
- 21 Anca Antoaneta Vărzaru. (2022) Assessing Artificial Intelligence Technology Acceptance in Managerial Accounting // Department of Economics, Accounting and International Business. University of Craiova, Romania, no. 11(14), pp. 22–56. URL: <https://doi.org/10.3390/electronics11142256>. (In English).

Ш.К. ОТЕЛБАЙ,^{*1}

Э.Ғ.М., аға оқытушы.

*e-mail: sholpan.otelbai@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3496-5719

А.Ж. ДОСАЕВА,²

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: a.dossayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4340-9538

Ш.Ш. МОЛДАХОЖАЕВ,³

З.Ғ.М., аға оқытушы.

e-mail: mshsh@bk.ru

ORCID ID: 0000-0002-2351-0105

¹Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан

²«Туран» университеті, Алматы қ., Қазақстан

³Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТЕГІ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР: АВТОМАТТАНДЫРУ МЕН ҚАТЕЛІКТЕРДІ АНЫҚТАУҒА АРНАЛҒАН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

Андатпа

Қазіргі уақытта бухгалтерлердің IT-технологиялармен жұмыс істеу дағдыларын жетілдірудің жаңа бағыт-тарын анықтайтын бағдарламалық өнімдер бухгалтерлік жүйеде кеңінен қолданылады. Компаниялардың қаржылық ақпаратын талдау үшін қажет жаңа технологияларды зерттеу өзекті болып табылады. Зерттеудің мақсаты – жасанды интеллектке негізделген бухгалтерлік есепте қолданылатын заманауи технологияларды зерттеу. Ғылыми мақалада жасанды интеллект ұғымы және оны бухгалтерлік есепте қолдануы тереңдетіл-

ген; есепте жаңа технологияларды қолданудың негізгі тетіктері қарастырылған; бухгалтер мамандығының даму перспективалары анықталған. Бұл зерттеуде бухгалтерлік операцияларды есепке алудағы заманауи ақпараттық-аналитикалық мәселелер зерттелді. Ғылыми мақаланы жазу кезінде әртүрлі әдістер қолданылды, атап айтқанда жүйелеу және салыстыру. Зерттеудің өзіндік ерекшелігі мен құндылығы бухгалтерлік есепті автоматтандырудың заманауи тенденцияларын анықтау болып табылады. Зерттеудің жаңалығы бухгалтерлік есепті автоматтандыруды көбірек қолдану және бухгалтерлік бағдарламалық өнімдерді қолданудың негізгі мүмкіндіктері мен жағымсыз жақтарын зерттеу аясында бухгалтер мамандығы қызметінің бағыттарын дамыту перспективаларымен анықталады. Жүргізілген зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы жетілдірілген және автоматтандырылған есепке алу жүйелерін енгізу саласындағы шешімдерді әзірлеумен сипатталады. Қорытындыда бухгалтерлік есепті жүргізу үшін ақпараттық технологиялардың жаңа мүмкіндіктері анықталып, жасанды интеллектті пайдаланудың оң жақтары атап өтілді.

Тірек сөздер: есеп, аудит, жасанды интеллект, құжаттар, операциялар, жүйелер, автоматтандыру.

SH.K. OTELBAI,*¹

master, senior lecturer.

*e-mail: sholpan.otelbai@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3496-5719

A.ZH. DOSSAYEVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: a.dossayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4340-9538

SH.SH. MOLDAKHODZHAEV,³

master, senior lecturer.

e-mail: mshsh@bk.ru

ORCID ID: 0000-0002-2351-0105

¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

²Turan University, Almaty, Kazakhstan

³KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan

NEW TECHNOLOGIES IN ACCOUNTING: ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR AUTOMATION AND ERROR DETECTION

Abstract

Currently, software products are widely used in the accounting system, which determine new directions for accountants to improve their skills in working with IT technologies. The study of new technologies that are necessary for the analysis of financial information of companies is relevant. The purpose of the study is to study modern technologies used in accounting, which are based on artificial intelligence. The scientific article deepens the concept of artificial intelligence and its use in accounting; the main mechanisms of using new technologies in accounting are considered; prospects for the development of the accountant's specialty are determined. In this study, modern information and analytical problems in accounting for accounting transactions are studied. When writing a scientific article, various methods were used, in particular, systematization, comparison and comparison. The originality and value of the research lies in the identification of modern trends in accounting automation. The novelty of the research is determined by the prospects for the development of the activities of the accountant profession in the light of the increasing use of accounting automation and the study of the main opportunities and negative aspects of the use of accounting software products. The practical significance of the conducted research is characterized by the subsequent development of solutions in the field of implementation of improved and automated accounting systems. In conclusion, new opportunities of information technologies for accounting are noted, the positive aspects of the use of artificial intelligence are highlighted.

Key words: accounting, audit, artificial intelligence, documents, operations, systems, automation.

МРНТИ 06.35.51
УДК 338.984
JEL Classification E71

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-63-75>

Г.Б. САХАНОВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: g_sakhanova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4017-3059

Ж.Е. САДЫКОВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: sadganna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4648-0612

О.М. ЗАЛУЧЁНОВА,³

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: o.zaluchanova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3161-6767

М.А. КЫДЫРХАН,¹

м.э.н., лектор.

e-mail: marishka_12.78@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4613-9599

¹Алматинский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан

²Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева,

г. Алматы, Казахстан,

³Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Актуальность исследуемой темы в первую очередь затрагивает качество и уровень жизни казахстанского общества в условиях кризиса и неопределенностей, где рынок продовольствия и его обеспечения является приоритетной задачей государства. Именно в условиях COVID-19 были выявлены слабые стороны внутреннего рынка, и в первую очередь рынка продовольственных товаров. Исходя из тенденций в 2022 г., мировой рынок нуждается в поставках продовольствия, в том числе экологически чистых и здоровых продуктов питания. Исторически наша страна является аграрной страной и обладает возобновляемыми ресурсами для выращивания и обработки сельскохозяйственных продуктов. Развитие сельскохозяйственной отрасли позволит укрепить государственную продовольственную систему, создать основу для продовольственной безопасности страны и увеличить экспортные поставки продовольствия в другие страны, а особенно в приграничные государства, где уже отлажена логистика. Во время пандемии в апреле 2020 г. отмечалось рекордное снижение цен на нефть из-за остановки многих промышленных комплексов во всех странах мира. В то же время потребность в продовольствии только возросла. Напряженная геополитическая ситуация в мире, введение жестких санкций в отношении России, запрет на экспорт продовольственных товаров Россией привели к ситуации дефицита продовольствия и резкого роста продовольственной инфляции не только в развивающихся странах, но и в странах Евросоюза. В условиях неопределенности и рисков приоритетом для государства является обеспечение общества продуктами питания для поддержания достаточного уровня жизни и постоянного улучшения качества жизни населения страны.

Ключевые слова: COVID-19, экспорт, импорт, аграрный сектор, продовольственная безопасность, уровень жизни, качество жизни.

Введение

Актуальность темы исследования обеспечения продовольственной безопасности РК связана с теми потрясениями, которые в последние три года испытала мировая экономика: с глобальным шоком, связанным с такими событиями, как пандемия коронавируса COVID-19 и т.д.

Риски и неопределенности – это характеризует современный этап развития рынка в целом, влияние внешних рисков, которые сложно прогнозировать, влечет не только экономические потери, но и снижение качества жизни населения во всем мировом пространстве.

Снижение качества жизни несет в себе серьезную угрозу для развития страны в целом. Так, снижается качество человеческого ресурса, а значит, теряется конкурентоспособность во всех сферах деятельности.

Для Казахстана, который имеет сложное геополитическое расположение, прогнозирование и хеджирование этих рисков является приоритетной задачей экономической политики страны.

Продолжающиеся вспышки новых штаммов коронавируса по всему миру привели к росту инфляции не только в развивающихся, но и в экономически устойчивых странах.

Цель исследования – определить риски и возможности отечественного продовольственного рынка.

Материалы и методы

Исследования базируются на использовании следующих научных методов: обобщение от частного к общему, от общего к частному, экономическая оценка (аналогия). Выбор методов исследования ориентирован на достижение поставленной цели, а именно риски и возможности отечественного рынка продовольствия, что тесно взаимосвязанно с пищевой безопасностью в целом. Методы исследования помогают не только собрать факты, но и проверить их, систематизировать и выявить неслучайные зависимости и определить причины и возможные последствия.

Обзор литературы

Так как исследуемая тема представляет собой нестабильную динамику, анализ статистических показателей является основой данной статьи. Для определения возможностей и результативности аграрного сектора использовались такие источники, как: «Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 год и планы на предстоящий период», «Продовольственный кризис усиливается» и т.д.

По вопросам продовольственной безопасности были рассмотрены статьи «Стресс-тестирование ESG рисков в международной надзорной практике», «Безопасность продуктов питания: научные исследования и подготовка кадров» за 2017–2020 гг. (см. список литературы).

Результаты литературного обзора показали, что эти проблемы совершенно недостаточно разработаны, в том числе и в нормативной литературе.

Основные положения

Для эффективного преодоления мировых шоков и сохранения благосостояния населения Казахстану провести процесс деглобализации и разработать программы по импортозамещению, особенно в части производства продуктов питания.

В текущей ситуации усиления геополитических рисков в целях продовольственной безопасности страны ввести программы защиты отечественных производителей, в частности сельхозпроизводителей пшеницы, сахарной свеклы, от конкуренции со стороны российских и белорусских производителей.

При кредитовании агропромышленного комплекса внедрять скоринговые модели, используемые банками второго уровня, с применением современных технологий мониторинга сельскохозяйственных земель, таких как EGISTIC. Использовать инструменты проектного менеджмента и риск-менеджмента.

Отслеживать реальные результаты субсидирования сельхозпроизводителей в цифрах выращенного урожая, использования приобретенной техники и т.д.

Касательно разработки и внедрения образовательных программ в текущей мировой ситуации становятся актуальными профессии инженеров и технологов пищевой промышленности, агротехников, зоотехников, любых специалистов агропромышленного комплекса. В дополнение к специализированным знаниям, касающимся успешного ведения сельского хозяйства, рекомендуем ввести такие дисциплины, как проектный менеджмент, риск-менеджмент, логистика. Базовые знания указанных дисциплин в настоящее время необходимы для успешного ведения любого бизнеса, в том числе в сельскохозяйственной отрасли.

Изучить лучшие примеры бенчмаркетинга применения современных технологий, больших данных, цифровизации, систем полива в полупустынях в сфере ведения сельского хозяйства для применения на территории Казахстана.

Результаты

Большую долю ускорения инфляции занимает рост цен на продукты питания.

В таблице 1 приведены данные по инфляции некоторых стран мира.

Таблица 1 – Уровень базовой инфляции некоторых стран мира, %

Страна	Июнь 2022	Предыдущий период (май 2022)	Изменение	Прирост (%)
Китай	2,5	2,1	0,40	119,05%
Швейцария	3,4	3,4	0,00	100,00%
Франция	6,1	5,8	0,30	105,17%
Германия	7,5	7,6	-0,10	98,68%
Италия	7,9	8	-0,10	98,75%
Канада	8,1	7,7	0,40	105,19%
Зона евро	8,9	8,6	0,30	103,49%
США	9,1	8,6	0,50	105,81%
Великобритания	9,4	9,1	0,30	103,30%
Испания	10,8	10,2	0,60	105,88%
Россия	15,9	17,1	-1,20	92,98%
Казахстан	14,5	14	0,50	103,57%

Примечание: Составлено авторами на основе источника [1].

Из таблицы 1 наглядно видно, что летом 2022 г. в Еврозоне и в отдельных европейских странах наблюдается высокий уровень инфляции от 8–10%. В Соединенных Штатах Америки также высокий уровень темпов инфляции – 9,1%.

В Казахстане за прошедший год базовая инфляция ускорилась на 6,6%: с 7,9% в июне 2021 г. до 14,5% в июне 2022 г. [2, 3].

Темп роста продовольственной инфляции увеличился с 10,6% в июне 2021 г. до 19,2% в июне 2022 г., на 8,6%. Кривая роста темпов продовольственной инфляции в Казахстане отражена на рисунке 1. Хорошо видно, что в 2022 г. уровень продовольственной инфляции вырос в два раза [4, с. 37].

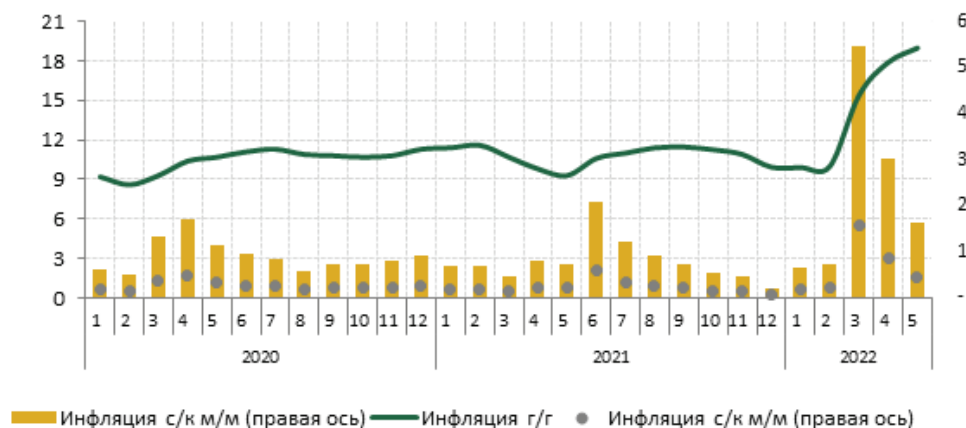

Рисунок 1 – Динамика продовольственной инфляции, %

Примечание: Составлено авторами на основе источника [4, с. 37].

В докладе о денежно-кредитной политике Национального банка Республики Казахстан (июнь 2022 г.) отражено, что с начала 2022 г. наблюдается ускорение темпов роста цен на хлебобулочные изделия и крупы на фоне удорожания зерновых культур на мировых рынках и низкого урожая прошлого года. В связи с повышением стоимости кормов идет рост цен на мясную и молочную продукцию [4, с. 37].

На рисунке 2 отражен график, показывающий вклад групп продовольственных товаров в годовую продовольственную инфляцию, % [5].

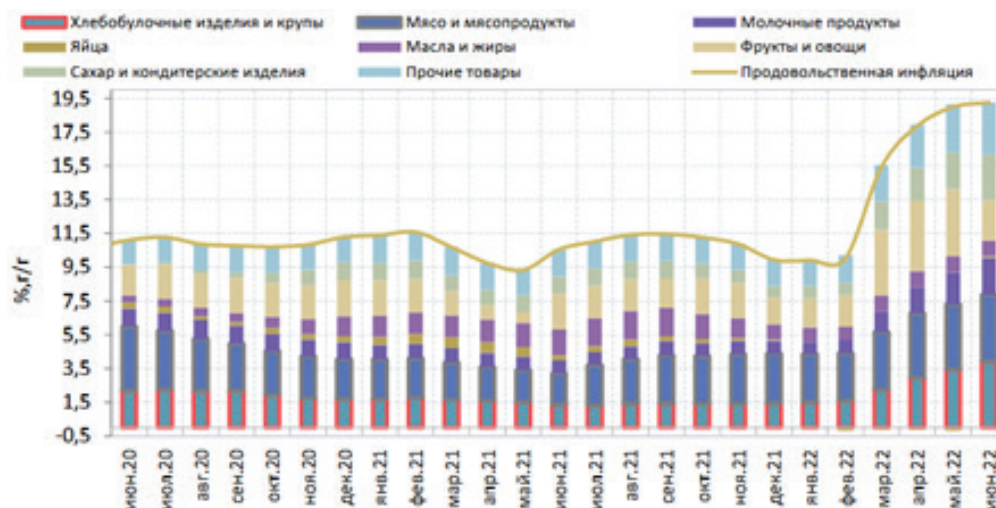

Рисунок 2 – График вклада групп продовольственных товаров в продовольственную инфляцию, %

Примечание: Составлено авторами на основе источника [5].

В 2022 г. резкое увеличение темпов продовольственной инфляции является мировой тенденцией. Тенденция ускорения продовольственной инфляции наблюдается по всему миру (таблица 2).

Таблица 2 – Уровень продовольственной инфляции некоторых стран мира, %

Страна	Июнь 2022	Предыдущий период (май 2022)	Изменение	Прирост (%)
Китай	2,9	2,3	0,60	126,09%
Швейцария	1,9	1,9	0,00	100,00%
Франция	5,8	4,3	1,50	134,88%
Германия	12,7	11,1	1,60	114,41%
Италия	9,1	7,4	1,70	122,97%
Канада	8,8	8,8	0,00	100,00%
Евросоюз	11,57	10,01	1,56	115,58%
США	10,4	10,1	0,30	102,97%
Великобритания	9,8	8,6	1,20	113,95%
Испания	12,95	10,98	1,97	117,94%
Россия	18	20,5	-2,50	87,80%
Казахстан	19,2	19	0,20	101,05%

Примечание: Составлено авторами на основе источника [6].

При сравнении уровня базовой инфляции (таблица 1) с уровнем продовольственной инфляции (таблица 2) можно отметить более высокий уровень продовольственной инфляции по сравнению с базовой инфляцией. Высокий уровень продовольственной инфляции также характерен для Европейских стран и США.

В ИПЦФ включены такие продовольственные группы, как мясо, молочные продукты, зерновые, растительные масла, сахар.

В 2019 г. (допандемийный период) кривая ИПЦФ была ниже 100 базисных пунктов. По данным Продовольственной и сельскохозяйственной Организации Объединенных Наций, «в июне 2022 г. среднее значение ИПЦФ составило 154,2 пункта, что на 3,7 пункта (2,3 процента) ниже показателя мая; такое снижение наблюдается третий месяц подряд, однако этот показатель все еще на 29,0 пункта (23,1 процента) выше, чем год назад. Произошедшее в июне снижение объясняется отрицательной динамикой мировых цен на растительные масла, зерновые и сахар, при этом молочная продукция и мясо дорожают» [7].

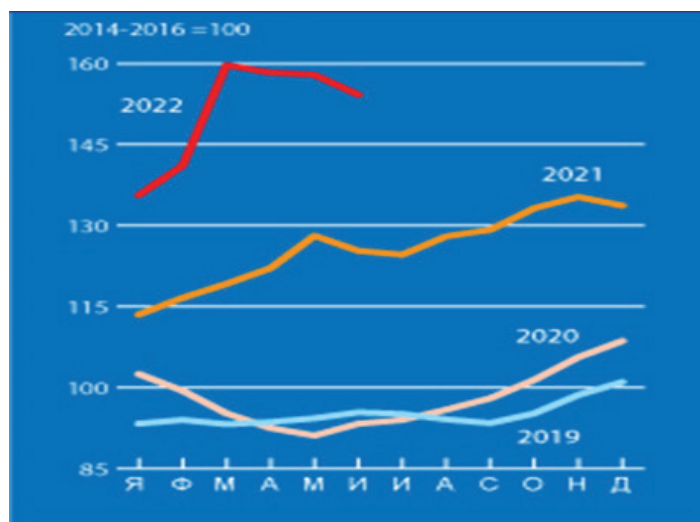

Рисунок 3 – Индекс цен ФАО на продовольствие, июль 2022 г.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [7].

За 20 лет, с 2002 по 2022 гг., рост ИПЦФ составил 77,7 базисного пункта, или 47,5%. Несмотря на пандемию COVID-19, ИПЦФ в 2020 г. находился ниже 100 базисных пунктов и составлял 99,2 пункта, в 2022 г. значение ИПЦФ составляет 147,9 базисного пункта, что на 48,7 базисного пункта больше, чем в 2020 г. (таблица 3).

Таблица 3 – Изменение индекса цен ФАО с 2002 г.

Год	Индекс цен ФАО	Мясо	Молочные	Зерновые	Растительные масла	Сахар
2002	70,2	72,9	60,9	73,5	72,9	56,4
2003	72,6	73,3	68,5	74,6	78,7	55,1
2004	77,1	79,5	82,2	75,3	81,9	52,2
2005	76,9	81,9	88,1	69,3	73,5	69,8
2006	80,7	78,5	81,3	79,2	78,5	101,7
2007	98,8	80,6	128,3	105,8	112,5	65,4
2008	114,3	87,7	128,8	133,9	137,3	77,1
2009	95,1	84,2	94,8	100,8	97,9	116,4
2010	106,8	91,0	112,0	107,6	122,0	131,8
2011	118,8	94,9	117,0	128,1	141,0	145,0
2012	111,5	95,3	101,3	124,7	125,5	121,0
2013	109,5	96,8	128,5	117,7	108,9	99,8
2014	106,3	103,7	120,3	107,0	102,2	97,2
2015	95,1	98,9	89,1	98,0	91,9	85,0

Продолжение таблицы 3

2016	97,8	96,8	87,9	94,0	105,8	118,8
2017	100,8	100,5	111,1	93,6	104,8	101,9
2018	94,2	93,2	105,4	99,0	86,2	76,0
2019	95,6	100,6	103,4	97,2	83,7	79,1
2020	99,2	96,6	102,9	104,2	100,5	80,4
2021	125,1	107,2	118,5	130,5	164,0	108,8
2022	147,9	116,5	140,3	157,5	214,9	114,2
Примечание: Составлено авторами на основе источника [7].						

На рисунке 4 видно, что наибольший рост индекса цен за прошедшие годы произошел по растительным маслам и зерновым.

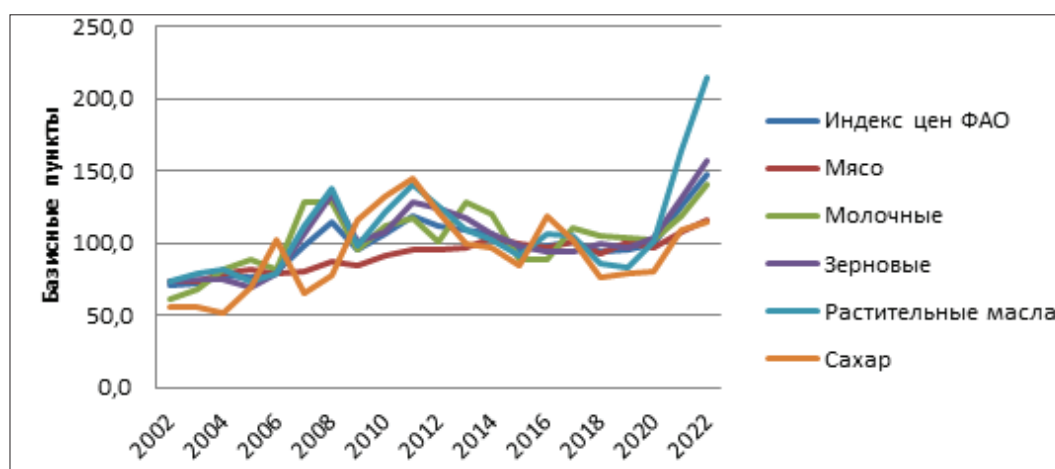

Рисунок 4 – Динамика индексов цен по группам товаров, входящих в ИПЦФ

Примечание: Составлено авторами на основе источника [7].

Таким образом, высокий уровень продовольственной инфляции в Казахстане является следствием высокого уровня продовольственной инфляции в мире, в том числе в странах Европы и США.

Динамика резкого роста цен на зерновые и крупы, мясо и мясопродукты, растительные жиры в Казахстане (рисунок 3) соответствует мировой динамике роста цен на аналогичные группы продуктов (рисунок 4).

Влияние на Казахстан мирового роста цен на продукты питания объясняется в том числе тем, что Казахстан импортирует продукцию сельского хозяйства.

По данным Аналитического портала внешней торговли Республики Казахстан, общий объем импорта в 2021 г. составил 41 054 млн долларов США, из общего объема импорт «Сельского, лесного и рыбного хозяйства» составил 1254,2 млн долларов США (доля 3,1%). В 2021 г. рост объемов импорта продукции сельского хозяйства составил 230,1 млн долларов США, или 22,5%. Основные страны – торговые партнеры Казахстана по импорту продукции сельского хозяйства представлены на рисунке 5 (стр. 69). Самый большой объем импорта продуктов сельского хозяйства приходится на Россию (31,9%), в 2021 г. рост импорта составил 124,7 млн долларов США и увеличился на 45,4% по сравнению с 2020 г. [8].

При анализе полного списка импортируемых продуктов сельского хозяйства можно сказать, что есть группы продуктов, такие как бананы, мандарины, финики, табак, чай, какао-бобы, некоторые виды орехов, которые невозможно выращивать в Казахстане в силу климатических особенностей.

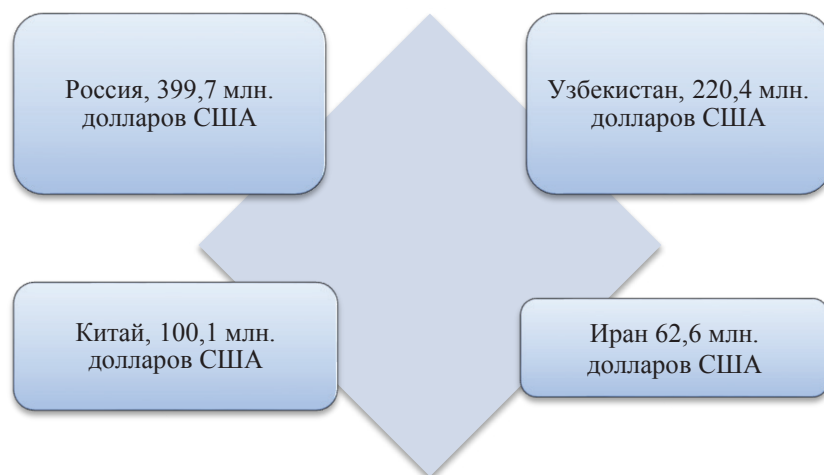

Рисунок 5 – Основные страны – торговые партнеры Казахстана по импорту продукции сельского хозяйства

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

Таблица 4 – Продовольственные товары, которые были импортированы в Казахстан в 2021 г. и которые страна может выращивать самостоятельно

Наименование товара	Импорт, млн долларов США	Доля от общего объема (%)
Мягкая пшеница несеменная	131	10,5
Виноград свежий	50,2	4
Семена подсолнечника дробленые или недробленые	42,2	3,4
Яблоки свежие	41	3,3
Черешня	38,7	3,1
Томаты свежие или охлажденные	37,6	3
Пшеница и меслин семенные	36,2	2,9
Чистопородный племенной домашний крупный рогатый скот	30,5	2,4
Оплодотворенные куриные яйца	24,5	2
Персики, включая нектарины, свежие	22,8	1,8
Лук репчатый	20,9	1,7
Ячмень	18	1,4
Твердая пшеница несеменная	14,8	1,2
Куры домашние	14,7	1,2
Картофель прочий, свежий или охлажденный	11,3	0,9

Примечание: Составлено авторами на основе источника [8].

В таблице 4 приведен далеко не полный перечень товаров сельскохозяйственного производства, импортируемых в Казахстан, в том числе производство которых возможно на территории Казахстана.

Южные регионы Казахстана по своим климатическим условиям близки к климатическим условиям Узбекистана и пригодны для выращивания различных видов фруктов (виноград, персики, яблоки, черешня) и орехов.

На наш взгляд, одним из факторов, отрицательно влияющим на развитие отрасли, является отсутствие квалифицированных специалистов в сельскохозяйственной отрасли, структурной поддержки сельских производителей по доставке товаров от села в город.

Также процесс урбанизации, то есть отток сельского населения в крупные города, уменьшает количество населения, способного заниматься сельским хозяйством и обеспечивать продовольственную безопасность страны.

По данным Бюро национальной статистики Республики Казахстан, положительное сальдо миграции населения межрегиональным перемещениям сложилось в трех регионах страны: в Алматы (14 481 человек), Нур-Султане (12 783 человека) и Шымкенте (1773 человека). По данным на 1 июня 2022 г., численность населения страны составила 19 млн 222,6 тыс. человек. В городах живут 11 млн 460,5 тыс. казахстанцев, что составляет 59,6% населения. В сельской местности обосновались 7 млн 762,1 тыс. человек (40,4%) [9].

Отток жителей села в города возможно уменьшить при реализации крупных проектов по развитию перерабатывающей промышленности в области сельского хозяйства.

При анализе объемов валового выпуска продукции (услуг) сельского хозяйства (таблица 5) можно увидеть устойчивый рост в стоимостном выражении. Однако в постпандемийный период стоимость продуктов питания постоянно растет. Таким образом, рост стоимости объема выпуска продукции сельского хозяйства не показывает обеспеченность населения нашей страны продуктами собственного производства. Необходим более глубокий анализ валового выпуска продукции в натуральном выражении по годам.

Косвенно на недостаточность производства продукции сельского хозяйства собственного производства указывает рост импорта из стран – торговых партнеров Казахстана. Рост импорта зерновых в нашу страну можно проследить по росту доли импорта зерновых в общем объеме зерновых, доступных на рынке с 0,2% в 2016 г. до 3,1% в 2020 г., то есть импорт зерновых увеличился на 2,9% [11].

Таблица 5 – Валовый выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства (млн тенге)

Год	Валовый выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства (в действующих ценах, млн тенге)	В том числе		
		Валовая продукция растениеводства	Валовая продукция животноводства	Услуги в области сельского хозяйства
2011	2 720 453,4	1 654 428,5	1 059 561,3	6 463,6
2012	2 393 619,0	1 241 517,0	1 145 437,3	6 664,7
2013	2 949 485,0	1 683 851,4	1 256 871,7	8 761,9
2014	3 143 678,1	1 739 436,4	1 393 762,0	10 479,7
2015	3 307 009,6	1 825 236,7	1 469 923,1	11 849,8
2016	3 684 393,2	2 047 580,8	1 621 541,4	15 271,1
2017	4 070 916,8	2 249 166,9	1 810 914,1	10 835,8
2018	4 474 088,1	2 411 486,7	2 050 455,8	12 145,6
2019	5 151 163,0	2 817 660,6	2 319 496,7	14 005,7
2020	6 334 668,8	3 687 310,3	2 637 460,7	9 897,9
2021	7 549 827,9	4 387 236,5	3 116 973,5	11 223,4

Примечание: Составлено авторами на основе источника [12].

Одним из важных продуктов сельскохозяйственного производства, имеющих значительное влияние на рост цен продовольствия, является пшеница. В 2021 г. в стоимостном выражении самый большой объем импорта пришелся на импорт мягкой пшеницы в размере 131 млн долларов США (таблица 4). Рост мировых цен на пшеницу при осуществлении импорта пшеницы приводит к росту внутренних цен.

В Казахстане рост цен на пшеницу оказывает существенное влияние на рост социально значимых продовольственных товаров. Продукты переработки пшеницы – это мука, хлеб, различные хлебобулочные изделия. Рост цен на социально значимые продовольственные товары увеличивает расходы социально уязвимых слоев населения. Статистические данные доходов и расходов населения БНС РК подтверждают этот вывод.

Обсуждение

Статистика расходов населения показывает, что по итогам 2021 г. из всех расходов населения 52,8% приходится на продукты питания, 23,7% – на непродовольственные товары, 16,5% – на платные услуги [13, с. 21].

В текущих геополитических реалиях пшеница может стать аналогом нефти по размеру возможных доходов от экспорта.

На фоне осложнения отношений между Россией и Западом, введения санкций и запретов Казахстан может увеличить производство пшеницы и других сельскохозяйственных продуктов и нарастить свой экспорт.

В то же время для увеличения добавленной стоимости необходимо модернизировать технологическую оснащенность отрасли на всех этапах, в том числе процессы переработки и реализации продукции. В Казахстане многие заводы, занимающиеся переработкой, такие как плодоконсервный комбинат в г. Алматы, были закрыты. В настоящее время в Казахстане перерабатывается только 2–3% от всего объема произведенной продукции овощеводства и плодоводства.

В Казахстане значимым риск-фактором в агропромышленном комплексе является климатический фактор. В результате аномальной засухи в некоторых регионах Казахстана, особенно в Кызылординской и Мангистауской областях, объем валового сбора растениеводства в годовом выражении сократился на 6,7% по отношению к урожаю 2020 г. (рисунок 6).

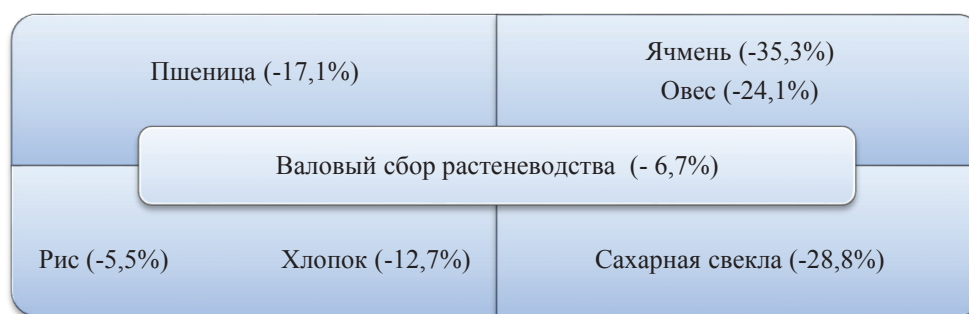

Рисунок 6 – Снижение объемов урожая в 2021 г. по сравнению с 2020 г. (в %)

Примечание: Составлено авторами на основе источника [4, с. 44].

Государственные программы поддержки агропромышленного комплекса должны включать не только финансирование лизинга для покупки фермерами оборудования, но и мониторинг использования этого оборудования.

Ситуация, когда изменение погодных условий негативно сказывается на экономике страны, характерна не только для Казахстана. Во всем мире участились случаи аномальных природных явлений, а изменение климата стало одним из основных факторов разрушения современной экономики. Это привело к активному изучению в последние десятилетия науки об изменении климата. По мере углубленного изучения проблем изменения климата, а также причин, вызывающих эти изменения, стала понятна сложность и неопределенность этого вопроса [19, с. 162].

На наш взгляд, проведение климатического стресс-тестирования и возможных финансовых последствий при реализации видов рисков, описанных выше, должно проводиться Министерством финансов Республики Казахстан, Министерством сельского хозяйства Республики Казахстан.

В 2021 г. государством было выделено почти 2 млрд тенге на поддержку АПК и ликвидацию последствий засухи в Мангистауской области [21]. При проведении регулярных стресс-тестирований климатического риска возможно было заранее продумать меры снижения риска засухи или последствий наступления рискового события.

В обучающие программы бизнес-инкубаторов необходимо включать программы по обучению проектному менеджменту как эффективному современному инструменту работы над проектом, в том числе в агропромышленном комплексе, на всех стадиях его реализации.

Освоение инструментов риск-менеджмента поможет разобрать риски проекта, продумать пути снижения влияния рисков на проект, в том числе климатических.

Казахстанская компания EGISTIC разработала систему космомониторинга нашей страны с помощью уникальной платформы, на базе которой можно получить отчет о деятельности любого фермера, крестьянского хозяйства в сфере растениеводства. Система на основе косми-

ческих снимков проводит анализ всех полей сельхозназначения. На основе отчетов этой системы возможно создать скоринговую модель нашими институтами развития, осуществляющими кредитование агропромышленного комплекса, которая позволит отслеживать основные параметры деятельности сельхозпроизводителя [25].

Уникальность платформы состоит в том, что она позволяет оценить размер пашни, проследить динамику плодородности, урожайности, вегетации посевов, продуктивности культур и т.д. [25].

Это хороший пример применения высоких технологий даже в таких традиционных отраслях, как сельское хозяйство.

Заключение

В статье рассмотрена проблема роста инфляции в нашей стране, основным компонентом роста инфляции продолжает оставаться продовольственная инфляция. Анализ роста инфляции в различных странах мира показал, что рост инфляции в Казахстане является импортируемой инфляцией. Проведено исследование изменения индекса ФАО в целом по годам и по видам продуктов, входящих в расчет индекса. Рост цен по основным группам продуктов в Казахстане соответствует росту цен на эти группы продуктов в мировом масштабе.

Проведен анализ структуры импорта сельскохозяйственных продуктов на территорию Казахстана. Многие из продуктов, импортируемых в Казахстан из других стран, наша страна может выращивать самостоятельно. Проблему авторы статьи видят в неэффективных или отсутствующих логистических цепочках поставок из сельских районов Казахстана в города.

Рассмотрена текущая геополитическая ситуация в мире и перспективы по увеличению экспорта пшеницы на международный рынок. Затронута проблема урбанизации и увеличения оттока сельских жителей в города, что сильно ослабляет сельские регионы и отрицательно влияет на развитие сельскохозяйственной отрасли.

При изучении современных тенденций в подходах к стресс-тестированию авторами сделано предложение по проведению обязательного климатического стресс-тестирования государственными органами, осуществляющими поддержку сельского хозяйства, опираясь на международный опыт проведения климатических стресс-тестов.

В основных положениях статьи авторами сделаны конкретные предложения по проблеме пищевой безопасности Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 URL: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate>
- 2 Инфляционные тенденции, июнь 2021. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/search?query=%D0%98%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D1%8F>
- 3 Инфляционные тенденции, июнь 2022. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/search?query=%D0%98%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D1%8F>
- 4 Доклад о денежно-кредитной политике, июнь 2022 года. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/page/obzor-inflyacii-dkp>
- 5 Инфляционные тенденции, июнь 2022 года. URL: <https://www.nationalbank.kz>
- 6 URL: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/food-inflation?continent=asia>
- 7 Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>
- 8 Аналитический портал внешней торговли Республики Казахстан. URL: <https://www.kdb.kz/analytics/analytical-portal-foreign-trade-of-the-RK/>
- 9 Внутренняя миграция в Казахстане сократилась на 2,1%. 13.07.2022. URL: <https://ru.sputnik.kz/20220713/vnutrennyaya-migratsiya-v-kazakhstane-sokratilas-na-21-26102847.html>
- 10 Инвестиционные возможности Казахстана. Нишевые проекты. URL: <https://invest.gov.kz>
- 11 Доля импорта зерновых в общем объеме зерновых, доступных на рынке. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>
- 12 Валовой выпуск продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства в Республике Казахстан. 2021 г. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>
- 13 Статистические показатели, февраль 2022 года. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>

- 14 Доля населения, находящегося в зоне риска недоедания (голода), в общей численности населения. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>
- 15 Недостаток питания определенной части населения, не имеющей нормального уровня потребления продовольствия, нормализованный по общей численности населения. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>
- 16 Цифровой источник: телеграм-канал «Real Stat»
- 17 Мониторинг развития села. Январь-сентябрь 2021 г. URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/booklet>
- 18 Продовольственный кризис усиливается. URL: https://forbes.kz/life/observation/prodovolstvennyiy_krizis_usilivaetsya, <https://www.project-syndicate.org/>
- 19 Стресс-тестирование ESG рисков в международной надзорной практике // Естественно-гуманитарные исследования. – 2020. – № 32(6). – С. 161.
- 20 Shift Project Report on Climate Risk Analysis // AFEP, 2018.
- 21 Почти 2 млрд тенге выделяют на поддержку АПК. 14.07.2021 г. URL: <https://24.kz/ru/news/economy/item/486471-pochti-2-mlrd-tenge-vydelyat-na-podderzhku-apk>
- 22 Смайыл М. Казахстан обеспечивает себя сахаром лишь на 7% // TENGRINEWS. – 2022. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakhstan-obespechivaet-saharom-lish-7-protsentov-glava-msh-467307
- 23 Производители сахара рассказали о ситуации в отрасли // Центр деловой информации Kapital.kz. – 2021. URL: <https://kapital.kz/economic/96720/proizvoditeli-sakhara-rasskazali-o-situatsii-v-otrasli.html>
- 24 Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 г. и планы на предстоящий период. 17.02.2022 г. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchiy-period-22422>
- 25 Скоринговая система сельскохозяйственных земель. 11.08.2022 г. Телеграмм канал Risk Takers.
- 26 Безопасность продуктов питания: научные исследования и подготовка кадров // Пищевая промышленность. – 2017. – № 4. – С. 21–24.
- 27 Maldynova A.V., Osmanov Z.D., Smagulova N.T., Baigelova A.N., Orazgaliyeva E.B. Enterprise strategic plan: Service business model // Business Strategy & Development. 2022. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1002/bsd2.226>

REFERENCES

- 1 URL: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate>. (In English).
- 2 Infljacionnye tendencii, ijun' 2021. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/search?query=%D0%98%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D1%8F>. (In Russian).
- 3 Infljacionnye tendencii, ijun' 2022. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/search?query=%D0%98%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D1%8F>. (In Russian).
- 4 Doklad o denezhno-kreditnoj politike, ijun' 2022 goda. URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/page/obzor-inflyacii-dkp>. (In Russian).
- 5 Infljacionnye tendencii, ijun' 2022 goda. URL: <https://www.nationalbank.kz>. (In Russian).
- 6 URL: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/food-inflation?continent=asia>. (In English).
- 7 Prodovol'stvennaja i sel'skohoz'jajstvennaja organizacija Ob#edinennyh Nacij. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>. (In Russian).
- 8 Analiticheskij portal vneshnej trgovli Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.kdb.kz/analytics/analytical-portal-foreign-trade-of-the-RK/>. (In Russian).
- 9 Vnutrennjaja migracija v Kazahstane sokratilas' na 2,1%. 13.07.2022. URL: <https://ru.sputnik.kz/20220713/vnutrennyaya-migratsiya-v-kazahstane-sokratilas-na-21-26102847.html>. (In Russian).
- 10 Investicionnye vozmozhnosti Kazahstana. Nishevyje proekty. URL: <https://invest.gov.kz>. (In Russian).
- 11 Dolja importa zernovyh v obshhem ob#eme zernovyh, dostupnyh na rynke. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>. (In Russian).
- 12 Valovyj vypusk produkcii (uslug) sel'skogo, lesnogo i rybnogo hoz'jajstva v Respublike Kazahstan. 2021 g. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>. (In Russian).
- 13 Statisticheskie pokazateli, fevral' 2022 goda. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>. (In Russian).
- 14 Dolja naselenija, nahodjashhegosja v zone riska nedoedanija (goloda), v obshhej chislennosti naselenija. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>. (In Russian).
- 15 Nedostatok pitaniya opredelennoj chasti naselenija, ne imejushhej normal'nogo urovnja potreblenija prodovol'stvija, normalizovannyj po obshhej chislennosti naselenija. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6>. (In Russian).
- 16 Cifrovij istochnik: telegram-kanal «Real Stat». (In Russian).

- 17 Monitoring razvitija sela. Janvar'-sentjabr' 2021 g. URL: <https://stat.gov.kz/edition/publication/booklet>. (In Russian).
- 18 Prodovol'stvennyj krizis usilivaetsja. URL: https://forbes.kz/life/observation/prodovol'stvennyiy_krizis_usilivaetsya, <https://www.project-syndicate.org/>. (In Russian).
- 19 Stress-testirovanie ESG riskov v mezhdunarodnoj nadzornoj praktike // Estestvenno-gumanitarnye issledovanija. 2020. No. 32(6). P. 161. (In Russian).
- 20 Shift Project Report on Climate Risk Analysis // AFEP, 2018. (In English).
- 21 Pochti 2 mlrd tenge vydeljat na podderzhku APK. 14.07.2021 g. URL: <https://24.kz/ru/news/economy/item/486471-pochti-2-mlrd-tenge-vydelyat-na-podderzhku-apk>. (In Russian).
- 22 Smajyl M. (2022) Kazakhstan obespechivaet sebja saharom lish' na 7% // TENGRINEWS. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakhstan-obespechivaet-saharom-lish-7-protsentov-glava-msh-467307№ (In Russian).
- 23 Proizvoditeli sahara rasskazali o situacii v otrasli // Centr delovoj informacii Kapital.kz. 2021. URL: <https://kapital.kz/economic/96720/proizvoditeli-sakhara-rasskazali-o-situatsii-v-otrasli.html№> (In Russian).
- 24 Itogi razvitija sfery sel'skogo hozjajstva za 2021 g. i plany na predstojashhij period. 17.02.2022 g. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchij-period-22422№> (In Russian).
- 25 Skoringovaja sistema sel'skohozjajstvennyh zemel'. 11.08.2022 g. Telegramm kanal Risk Takers. (In Russian).
- 26 Bezopasnost' produktov pitaniya: nauchnye issledovanija i podgotovka kadrov // Pishhevaja promyshlennost'. 2017. No. 4. P. 21–24. (In Russian).
- 27 Maldynova A.V., Osmanov Z.D., Smagulova N.T., Baigelova A.N., Orazgaliyeva E.B. (2022) Enterprise strategic plan: Service business model // Business Strategy & Development. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1002/bsd2.226>. (In English).

Г.Б. САХАНОВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: g_sakhanova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4017-3059

Ж.Е. САДЫКОВА,²

Э.Ғ.К., доцент.

e-mail: sadganna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4648-0612

О.М. ЗАЛУЧЁНОВА,³

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: o.zaluchanova@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3161-6767

М.А. КЫДЫРХАН,¹

Э.Ғ.М., лектор.

e-mail: marishka_12.78@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4613-9599

¹Алматы технологиялық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²К. Сағадиев атындағы

Халықаралық бизнес университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Зерттелетін тақырыптың өзектілігі, ең алдымен, азық-түлік нарығы мен оны қамтамасыз ету мемлекеттің басым міндеті болып табылатын дағдарыс пен белгісіздік жағдайында қазақстандық қоғамның өмір сүру сапасы мен деңгейін қозғайды. Дәл COVID-19 жағдайында ішкі нарықтың және ең алдымен азық-түлік нарығының әлсіз жақтары анықталды. 2022 ж. тенденцияларға сүйене отырып, әлемдік нарық азық-түлікті, соның ішінде

экологиялық таза және пайдалы тағамдарды жеткізуді қажет етеді. Тарихи тұрғыдан алғанда, біздің еліміз аграрлық ел болып табылады және ауылшаруашылық өнімдерін өсіру және өңдеу үшін жаңартылатын ресурстарға ие. Ауыл шаруашылығы саласын дамыту мемлекеттік азық-түлік жүйесін нығайтуға, елдің азық-түлік қауіпсіздігі үшін негіз құруға және басқа елдерге, әсіресе логистика жолға қойылған шекара маңындағы мемлекеттерге азық-түліктің экспорттық жеткізілімдерін ұлғайтуға мүмкіндік береді. Пандемия кезінде 2020 жылдың сәуірінде әлемнің барлық елдеріндегі көптеген өнеркәсіптік кешендердің тоқтап қалуына байланысты мұнай бағасының рекордтық төмендеуі байқалды. Сонымен қатар, азық-түлікке деген қажеттілік өсті. Әлемдегі шиеленісті геосаяси жағдай, Ресейге қатаң санкциялар енгізу, Ресейдің азық-түлік тауарларын экспорттауына тыйым салу дамушы елдерде ғана емес, сонымен қатар Еуропалық Одақ елдерінде де азық-түлік тапшылығы мен азық-түлік инфляциясының күрт өсуіне әкелді. Белгісіздік пен тәуекелдер жағдайында қоғамды жеткілікті өмір сүру деңгейін ұстап тұру және ел халқының өмір сүру сапасын үнемі жақсарту үшін азық-түлікпен қамтамасыз ету мемлекет үшін басымдық болып табылады.

Тірек сөздер: COVID-19, экспорт, импорт, аграрлық сектор, азық-түлік қауіпсіздігі, өмір сүру деңгейі, өмір сапасы.

G.B. SAKHANOVA,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: g_sakhanova@mail.ru

ORCID ID:0000-0002-4017-3059

ZH.E. SADYKOVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: sadganna@mail.ru

ORCID ID:0000-0003-4648-0612

O.M. ZALUCHENOVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: o.zaluchanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3161-6767

M.A. KYDYRKHAN,¹

master, lecturer.

e-mail: marishka_12.78@mail.ru

ORCID ID:0000-0002-4613-9599

¹Almaty Technological University,
Almaty, Kazakhstan

²University of International
Business named by K. Sagadiev,
Almaty, Kazakhstan

³Turan University
Almaty, Kazakhstan

TOPICAL ISSUES OF FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The relevance of the topic under study primarily affects the quality and standard of living of Kazakhstani society in conditions of crisis and uncertainty, where the food market and its provision is a priority task of the state. In the conditions of COVID – 19 the weaknesses of the domestic market and, first of all, the food market were revealed. Based on trends in 2022, the world market needs food supplies, including environmentally friendly and healthy food. Historically, our country is an agrarian country and has renewable resources for growing and processing agricultural products. The development of the agricultural sector will strengthen the state food system, create a basis for the country's food security and increase food exports to other countries, especially to border states where logistics have already been established. During the pandemic in April 2020, there was a record decline in oil prices due to the shutdown of many industrial complexes in all countries of the world. At the same time, the need for food has only increased. The tense geopolitical situation in the world, the introduction of tough sanctions against Russia, and the ban on the export of food products by Russia led to a situation of food shortages and a sharp increase in food inflation not only in developing countries but also in the EU countries. In conditions of uncertainty and risks, the priority for the state is to provide society with food to maintain an adequate standard of living and continuously improve the quality of life of the population of the country.

Key words: COVID-19, export, import, agricultural sector, food security, standard of living, quality of life.

FTAXP 65.01.11
ӨОЖ 05.11.45
JEL M 11, Q 18

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-76-89>

А.Н. ЖАНБЫРБАЕВА,*¹

PhD.

*e-mail: zhanbyrbaeva2022@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9089-1737

Б.С. САУБЕТОВА,²

Э.Ғ.К., доцент.

e-mail: zeynegul.yesimkhanova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2451-0385

Г.О. БАЙДӘУЛЕТОВА,³

Э.Ғ.М.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2595-8106

М.Б. ЧЕМИРБАЕВА,⁴

Э.Ғ.М., аға оқытушы.

e-mail: kishibekova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6337-8057

¹Нархоз университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік

технологиялар және инжиниринг университеті,

Ақтау қ., Қазақстан

³М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

⁴Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН БАСҚАРУ

Андатпа

Жалпы алғанда, экономикалық қауіпсіздік халықтың қажеттіліктерін ұлттық экономика сипатында сапалы қанағаттандыруды білдіреді. Бүгінгі таңда басым мәселелердің бірі азық-түлік қауіпсіздігі деп атауға болады. Халықты азық-түлікпен толық қамту, оның өмірлік кезеңдегі белсенділігін анықтайды. Сонымен қатар, экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету мемлекеттің саяси тәуелсіздігін көрсетеді. Сондықтан, егер бірде-бір мемлекет өз халқының азық-түлік қауіпсіздігін сапалы толық қамтамасыз етуге ұмтылмаса, қауіпсіздіктің басқа да мәселелері, яғни саяси, экономикалық, ұлттық қауіпсіздік туралы айтуға болмайды. Мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздік мәселесі халықтың жалпы қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі шарттары болып табылады. Осы тұрғыда мемлекет азық-түлік қауіпсіздігін қамтуда, азық-түлікпен қамтамасыз ету көрсеткіштерін арттыруға, халықтың азық-түлік тауарларына шығындарын азайтуға және тұтынушыларды қауіпсіз өніммен қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жоспарларды жүзеге асыруда. Бұл мақалада әлемде болған пандемияның еліміздің экономикалық және азық-түлік қауіпсіздік жағдайына әсер ететін факторлары талданады. Экономикалық қауіпсіздіктің негізгі қауіптері Қазақстан Республикасына айтарлықтай деңгейде әсерін тигізді. Осы қауіпсіздіктердің кез-келгені мемлекет пен бизнеске байланысты тиісті тұжырымдамалық ұсыныстарды түбегейлі талдауды және іс-шаралар әзірлеуді талап ететіндігін атап өткен жөн. Сол себепті мақаланың мақсаты экономикалық және азық-түлік қауіпсіздік мәселелерін жан-жақты талқылау және қорытындылар жасау болып табылады. Азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайын, жай-күйін зерттеу негізінде жүйелік бағытқа бағытталған экономикалық, аналитикалық, статистикалық әдістер қолданылды. Зерттеудің қорытындылары елдің әлеуметтік және экономикалық дамуы мақсатында, пандемиямен күресу бағытындағы іс-шараларда қолданылуы мүмкін.

Тірек сөздер: экономика, экономикалық қауіпсіздік, азық-түлік қауіпсіздігі, басқару, пандемия.

Кіріспе

Жаһандану салдары нарықтың бәсекеге қабілеттілігін арттыру негізінде инвесторлар үшін қаржы салу көлемін тиімді үйлестіруге мүмкіншілік береді. Жаһандану айналасында жаңа инновациялық технологияларды ілгерілетуге, жаһандық интеграцияны дамытуға, телекоммуникациялық және көліктік шығын түрлерін азайтуға мүмкіншілік туғызады. Жалпы интеграциялық процесстердің төмен қарқында дамуы, әлеуметтік-экономикалық, техникалық көрсеткіштердің төмендеуіне, сонымен қатар, экономиканың әлсіреуіне әкелуіне байланысты, ел қауіпсіздігіне назар аудару қажеттілігін арттыруды талап етеді.

Экономикалық қауіпсіздік – бұл экономикалық даму көрсеткіштердің тұрақты, жоғары деңгейде өсуін қамтитын жалпы экономиканың жай-күйін зерттейтін ғылыми сала және мемлекеттің экономикалық мүдделерін ішкі және халықаралық деңгейде қорғау, елдің ұлттық ресурстарын пайдалануын бақылау, халықтың экономикалық қажеттіліктерін толық қанағаттандыру, кез-келген қауіптің алдын алу және өндірістің тұрақты жұмыс жасауы үшін қолда бар ресурстарды тиімді қолдану болып табылады.

Бүгінгі таңда ұлттық қауіпсіздіктің негізгі құрылымдарының бірі болатын ұлттың экономикалық қауіпсіздігі басты дәрежелі мәнге ие. Себебі, экономикалық қауіпсіздік басты әлеуметтік және экономикалық шешім қабылдауға бағыт-бағдар береді және әрбір азаматтың мемлекет пен қоғам алдындағы мүдделерін қамтамасыз етуде басты рөл атқарады [1].

Жалпы Республикамыздың экономикалық қауіпсіздігі – ұлттық экономиканың тұрақты деңгейде ілгерілеуі мен елдің экономикалық тәуелсіздігіне қауіп-қатер тудыратын сыртқы, ішкі жағдайлардан, үрдістерден, факторлардан қорғау қабілетінің және іске асыру тетіктерінің болуында.

Материалдар мен әдістер

Аталған ғылыми мақаланың әдіснамалық негізі теориялық жалпылау және талдау әдістері болып табылады, яғни, бұл азық-түлік қауіпсіздігін басқару жүйесіндегі маңыздылығын анықтауға мүмкіндік берді.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің үш жолы көзделеді. Біріншісі – өндірістің тиімділігін арттыру, яғни, ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау, сондай-ақ органикалық өнім айналымы мәселелері бойынша өзара іс-қимылды дамыту есебінен мүше мемлекеттердің азық-түлік тәуелсіздігінің деңгейін арттыру.

Екіншісі – ауыл шаруашылығы тауарларын өзара жедел жеткізу мәселелері бойынша өзара іс-қимылды қамтамасыз етуді, бірлескен салалық іскерлік іс-шараларды жүргізуді, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешендердің дамуын ұзақ мерзімді болжау жүйесін пайдалануды одақ елдерінің өзара саудасының әлеуетін іске асыруға бағытталған.

Үшінші – жалпы тәсіл шеңберінде мүше мемлекеттердің бірлескен шаралары үшінші елдерден материалдық-техникалық ресурстардың импортына тәуелділікті төмендетуге бағытталған. Ол үшін одақта селекция мен тұқым шаруашылығын, асыл тұқымды мал шаруашылығын дамыту, жем өндірудің заманауи технологияларын әзірлеу, саланы ветеринариялық қамтамасыз етуді жетілдіру, бірлескен ҒЗТҚЖ жүргізу және инновациялық жетістіктер саласында тәжірибе алмасу көзделеді.

Осындай дағдарыс жағдайында әлемдік және отандық ғалымдар халықтың азық-түлік қауіпсіздігін сақтау негізінде ғылыми еңбектер жариялады. Қазақстан Республикасының пандемия жағдайында азық-түлік қауіпсіздікке қатысты мәселелерді қалай шешу керектігін, алдын алу шаралары жалпы қалай жүргізілуі керектігін талдау үшін талдамалық және статистикалық әдістер пайдаланылды.

Негізгі ережелер

Мемлекетіміздің саяси, құқықтық, экономикалық салалаларында кез-келген реформаларды сәтті іске асыруда халыққа меншіктің сан түрлі нысандарының сенімді түрдегі кепілдіктерін, жеке тұлғаның бостандықтары мен конституциялық құқықтарын қорғауды басты назарға алу қажет.

Еліміздің экономикасының нарықтық қатынастарға бет бұруы жеке меншікке мемлекеттік монополияның басымдық беруімен тоқтамай, шаруашылықтар жүргізу үшін қағидаттың жаңашыл субъектілерін де қалыптастырды, кәсіпкерліктердің, банк қызметтерінің, жеке меншіктердің ілгерілеуіне әсер етті, осылармен бірге елдің экономикалық қауіпсіздіктерін қамту шараларын өзгертті. Елімізде тұрғындарды азық-түлікпен қамту проблемалары ішкі саяси тұрақтылықтың маңызды факторларының бірегейі болуда, Қазақстанның тұрақты даму деңгейі мен экономикалық жағынан дамуын қаматамыз етудің маңызы елеулі шарты болып, әр уақытта елдің айырықша қарқорлығының объектісі болып табылды. Кейінгі жылдары осы аталған салада атаулы бір жетістікке қол жеткізілді деп айтуға болады. Азық-түлік тауарларының басты түрлері негізінде мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі жергілікті өндіріспен 80 пайыздан артық қамтылады.

Елдің жалпы азық-түлік қауіпсіздігі бірнеше факторлармен сипатталады. Яғни, ол халық үшін азық-түліктің қолжетімді және нарықтың қанығу дәрежесінің болуы болып табылады. Осы орайда елдің ауыл шаруашылық саласының ішкі нарығының, аталған саланың өнімдерімен толықтай қамтамасыз етуде керекті мүмкіншіліктер мен жағдайларды қарастыру қажет. Яғни, азық-түліктің экономикалық тұрғыдан қол жетімділігі, сондай-ақ, ең бірінші тұрғындардың сатып алу қабілетінің деңгейімен шектеледі. Осы тұрғыда дағдарыстарға қарсы бағдарламалар негізінде Үкімет азық-түлік бағасының қымбаттауын тоқтату, кедендік-тарифтік саясатты ретке келтіру аясында бірқатар шараларды қабылдауды дер кезінде жүзеге асыру қажет.

Әдебиетке шолу

Агроөнеркәсіптік кешеннің тиімділігін арттырудың және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің түрлі жолдарын зерттеу XX ғасырдың басында көрініс тапты.

Азық-түлік қауіпсіздігі мәселесінің әртүрлі аспектілері жетекші батыс ғалымдары А. Sousa, J. Diamon т.б. еңбектерінде жарияланды [2].

Ал, Ресейлік ғалымдар Р.Р. Гумеров, И.А. Кириченко т.б. азық-түлік секторының тұрақты дамуын қамтамасыз ету мәселелерін жан-жақты саралады [3].

Ал, отандық Ж.Ж. Есжанова, К.Ө. Сағадиев, Р.А. Алшанов, А. Әшімбаева т.б. ғалымдар елдің азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы ұйымдастырушылық және экономикалық мәселелерді зерттеуге өз үлестерін қосты [4].

Азық-түлік қауіпсіздігінің теориялық және әдіснамалық мәселелерін еліміздің ғалымдары А.А. Сатыбалдин, Н.К. Нурланова, О.С. Сабден, З.Т. Сатпаева зерттеді. Сонымен қатар, экономикалық қауіпсіздік деңгейі сыртқы және ішкі қауіптерден елдің экономикасын қорғау шаралары, ішінара экономикалық тұрғыдағы тәуелсіздікті сақтаумен қоғамдық қажеттілікті тиімді түрде қанағаттандыру негізін өз жұмыстарында саралады [5].

Сонымен қатар, шет елдік басылымдарда еліміздің зерттеушілері А. Шаймерденова, К. Тиреуов, У. Керимова, Е. Мурсалимова, С.А. Төреқұлов экологиялық және экономикалық қауіпсіздік контекстінде өнеркәсіптік және қалалық аумақтарды дамыту жолдарын зерттеді және Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірісінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру бағыттарына байланысты ғылыми ұсыныстар негіздеді [6, 7].

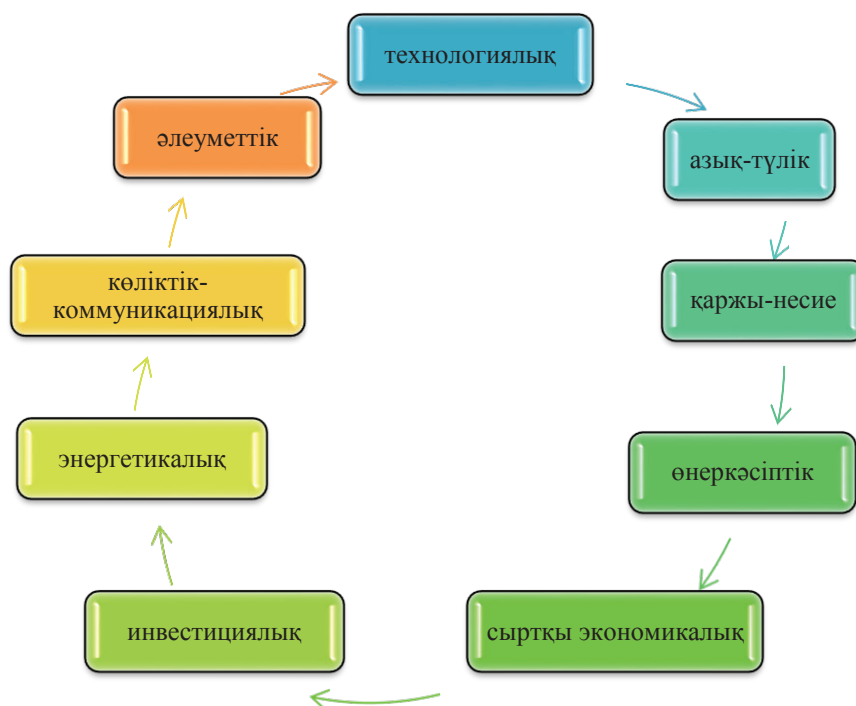
Әлемдік зерттеу басылымдарында тағы да Г. Мәдиев, У. Керимова, А. Есполов, А. Бекбосынова, Г. Рахимжанова сынды отандық ғалымдар Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешеніндегі инвестициялық-инновациялық қызметті ынталандыру негіздерін зерттеп, еліміздің осы сала бойынша дамуына үлкен үлестерін қосуда [8].

Сонымен бірге, туындаған дағдарыс жағдайында азық-түлік қауіпсіздігін бағалаудың әдіснамалық аспектілері жеткілікті зерттелмегенін және қосымша зерттеулерді қажет ететінін атап өткен жөн.

Нәтижелер және талқылау

26.06.1998 жылғы № 233-1 еліміздің «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында әскери, сыртқы, ақпараттық, қоғамдық, ұлттық, экологиялық қауіпсіздіктер секілді ұғымдарымен бекітілген [9].

Экономикалық қауіпсіздік жүйелік білім ретінде келесі негізгі компоненттерді қамтиды (1-сурет):

Сурет 1 – Экономикалық қауіпсіздіктің негізгі компоненті

Ескертпе: [10] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Экономикалық қауіпсіздік негіздерін сантүрлі зерттеу амалдарын саралау барысында оның тұрақты түрде даму жағдайы, ішкі және сыртқы қауіп түрлерінен қорғау, сонымен қатар, бөлек қамтылған экономика жүйесінің жай-күйін талдауға болады және аталған әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың деңгейлерін қамтуға мүмкіндік туғызады.

1990 ж. экономикалық қауіпсіздіктерді қамтуға негізделген Америкадағы алғашқы бағдарлама меморандумды айтуға болады. Осы аталған құжат АҚШ мемлекетінің технология саласындағы лидерлік негіздерін қорғауға, әлемдік деңгейде экономикалық ілгерілеуін сақтау барысындағы шараларға бағытталған.

Америка елінің экономикалық қауіпсіздікті қамту негізіндегі саясатының басты бағыттары төмендегідей:

- ◆ жергілікті жерлерде өндірілген тауарлардың бәсекеге қабілеттілігінің жоғарғы деңгейі;
- ◆ сауда және экономикалық саладағы ынтымақтастықты дамыту;
- ◆ өзге мемлекеттердегі қарыздарды қысқату;
- ◆ АҚШ-та елдің экономикалық қауіпсіздіктерінің үйлестірілген түрдегі саясатын даярлау

бағытында экономикалық қауіпсіздіктерді басқарудың маңызды механизмін жасай алатын ведомствоаралық жұмысшылар топтары құрылып жұмыстарын атқарды [11].

Жапон елінің ұлттық қауіпсіздікті басқару негізіндегі басты құжаты – ол ұлттық қауіпсіздіктерді кешенді түрде қамту докторинасы болып табылады, яғни, бұл құжат XX ғасырдың бас жағында қабылданған. Аталған докторина экономика саласының серпінді түрде дамуына, ұлттық қауіпсіздіктің соғыстан кейінгі кезеңіндегі саясатына бағытталған. Жапония мемлекетінің табиғи ресурсының шектеулілігіне байланысты өзге шет елдермен сауда, ғылыми, техникалық ынтымақтастықтарына көшу негізінде шешімдер қабылданып, жүзеге асты. 1968 ж. аталған елде аталған докторинаның жетістігі ретінде өнеркәсіптік өндірістер көлемі көшбасшы 20 мемлекеттің қатарына енді және бұл жағдай сол уақыттағы ұлттық қауіпсіздік саясатына басты басымдық болуға үлкен мүмкіншілік туғызды [12].

Біздің мемлекетіміз қазіргі уақытта қарқынды түрде даму үсітіндегі мемлекеттер қатарында деп есептеуге болады. Яғни, Еуразиялық Одақтағы мемлекеттердің тәжірибесінде экономикалық сипаттағы қауіпсіздіктің қағидаттарын қалыпқа келтіруді қамтиды. Қазақстанның Еуразиялық Одаққа енуі қатысқан мемлекеттердің экономикалық қауіпсіздігін жаңашыл түрде қалыпқа келтіруге мүмкіншілік туғызды. Мысалға алатын болсақ, ҚР Еуразиялық экономикалық Одақ негізіндегі экономикалық қауіпсіздіктерінің басты қағидаты төменде көрсетілгендей:

1. Еуразиялық экономикалық одақтағы бірыңғай құқықтық саясатын жүзеге асыру, яғни, «заңнаманы біріздендіру» қағидаты.

2. Тауардың, қызметтің, капиталдың, жұмыс күшінің еркін түрдегі қозғалыс деңгейі – ол «төрт еркін қағидаты» деп аталады.

3. Еуразиялық экономикалық одақтағы енген мемлекеттер арасындағы тең құқылы шаралар, яғни «мемлекеттердің тең құқылы қағидаты». Ол мемлекеттердің саяси және даму деңгейіне байланысты болмайды.

Жалпы алғанда мемлекеттердегі экономикалық қауіпсіздік жағдайы төменде берілгендей болады:

1. Қаржылық қауіпсіздік дегеніміз мемлекеттің тұрақтылығын, дербестігін, бірегейлігін жүзеге асыруға негізделген уақытта пайда болатын немесе қауіп-қатердің алды алу мақсатындағы қаржы жүйелерін қорғауды айтамыз.

2. Азық-түлік қауіпсіздігі – экономика саласындағы агроөнеркәсіптік кешендерде болатын немесе алда болуы ықтимал қауіптен қорғауға негізделген.

3. Энергетикалық қауіпсіздік деп атом, отын, энергетика, мұнай мен газ кешендерінде пайда болатын немесе болу жағдайы мүмкін қауіптерден қорғауды айтамыз.

4. Көлік қауіпсіздігі – яғни, көлік салаларында болатын және болуы ықтимал қауіпті айтуға болады.

Әлеуметтік және экономикалық ілгерілеуге жету мақсатында басты шарттар мен факторларды үйлестіру керек. Осы факторлар экономикаға теріс немесе оң әсер етуі ықтимал. Елдің экономикалық даму жағынан аталған зерттеудің қорытындысына теріс әсер ететін факторларды қарастыруды талап етуде. Мемлекеттің экономикалық қауіп-қатерін қамтамасыз ету негізінде аталған қауіптің пайда болу себеп-салдарын, құрамын, мәнін сипаттауға мүмкіншілік туғызатын қауіптерді немесе факторларды анықтау керек. Әрбір мемлекеттердің теріс әсер ететін құбылыстардың салдарына ұшырайтынын және сыртқы, ішкі қауіп-қатерлерден сақтандыру деңгейі төмен болатынын айтуға болады [13].

Өзге мемлекеттермен салыстырғанда сырқы қауіптер әлемдік деңгейде дамуды тоқтататын, яғни, елдің экономикасының даму деңгейін тежейтін факторлардың жиыны болып табылатындығында.

Ал ішкі қауіптер елдің экономикалық жай-күйін дамытуға қабілеттілігінің төмендігі, қоғам арасындағы әлеуметтік қатығыстарының жағдайы, мемлекеттік реттеу әдістерінің әлсіз күйі, инновациялық тұрғыдағы дамудың нашарлығы болып табылады.

Жалпы алғанда азық-түлік қауіпсіздігі қай кезде болмасын, яғни, коронавирус болмаған уақытта да елеулі проблемалардың бірегейі болған. Әлемдегі 9 адамның әрқайсысына шамамен айтқанда 820 миллионнан астам тұрғын тамақ тапшылығынан зардап шегуде. Оның арасында 113 миллион тұрғын ауыр аштықта өмір сүруде. Әлемдегі пандемия осы аталған көрсеткіштер деңгейінің одан ары өсуіне себеп болды. Пандемияға себепті азық-түлік дағдарыстарына зер салудың әрбір маңызды шаралардың болмауын саралауды талап етеді, елміздің ұлттық, жаһандық азық-түлік жүйелерімізді қайтадан құрылымдауымыз керек. Азықты өндірушілер тарапы бізге қол жетімді және сапасы жағынан жоғары азық-түлікпен қамтуға кепілдік берулері керек.

Осы аталған дағдарыс біздің мемлекетіміздің азық-түліктің қауіпсіздік жағдайын бағалау мақсатында өзекті себеп болды. Қазақстан адам басына шаққандағы калория жағынан, көлемі тұрғысынан астықтарды экспорттаушы мемлекеттердің қатарында. 2020 жылғы мәлімет бойынша еліміздегі импорт 3,5 млрд доллар, экспорт 2,5 млрд доллар болды. Ал, мал шаруашылық, өсімдік өнімдері жуықтай алғанда 1,6 млрд долларға жетті. Бидайдың экспорты 1,8 млрд доллар, дайын тамақ өнімі 390 млн долларды құрайды.

Азық-түліктердің энергетикалық құндылығы елдің ішкі сұранысын толықтай қамтамасыз етеді. Осы тұрғыда астықты 20 пайыздан бастап, 50 пайызға дейін экспортқа шығарады. Дегенмен бұл көрсеткіштер бидай экспорты бойынша есептелген, басқа да астық түрлерінің экспорты туралы көрсеткіштер нақты емес. Еліміз дайын тамақ өнімімен төмен деңгейдегі көрсеткішпен қамтылады. Мәселен, Қазақстанда 97% қалпына келтірілетін сүт өнімімен қамтылған, бірақ сүтті даярлауға керекті құрғақ сүттің барлығы Беларусь пен Ресей мемлекетінен экспортталады. Ұн, жармалармен толығымен қамтамасыз етілсе де, бірақ балық, жеміс консервілері, көкөністердің көлемі жағынан елімізде жеткіліксіз болуда.

Пандемияның әсері Қазақстанда ең алдымен мұнайдың бағасының төмендеп кетуіне ықпалын тигізді. S&P халықаралық рейтингтік агенттігінің мәліметтері негізінде мұнай және газ саласы еліміздің ЖІӨ-ң 15%-ын құрайды, яғни, ол бюджет түсімінің 40%-ын қамтиды. Қазақстан Республикасының ең ірі салық төлеуші 30 ірі компаниясының 18-і осы аталған сектордың үлесі болып табылуда. Егер де қара алтынымыздың осы уақыттағы бағасы сақталатын болса, мұнай-газ секторының экспорты 3 есеге дейін төмендеуі мүмкін [14].

Мысалға алатын болсақ, елдегі бизнес қауымдастығында наурыздағы төтенше жағдай жарияланған уақытта теңгенің әлсіреуі мен мұнай секторындағы нарықтық төмендеуі көптеген саланың жағдайының өзгеруіне әкеліп соқтырады. Сонымен бірге, халық табысының төмендеуіне, жұмысшылардың уақыттарының қысқарып қалуына, кәсіпорындардың тоқтауына байланысты көлікке деген сұраныс артты деп болжам жасауға болады.

Азық-түлікке деген қауіпсіздік шараларын қамту әлемдік аренаның күнделікті сұрақтарының бірі болып табылуда.

Бұл мәселе COVID-19 пандемиясымен байланысты қалыптасқан эпидемиологиялық жағдайдың нәтижесінде ерекше сезімтал болды, ол халықты сапалы және қауіпсіз азық-түлікпен үздіксіз қамтамасыз ету төтенше жағдайлар кезінде тұрақтылықты сақтаудың негізгі міндеттерінің бірі және құралы болып қала беретінін анық көрсетті. 2020 ж. The Economist зерттеу және талдау бөлімшесінің мәліметтері бойынша әлемнің 113 елі арасында азық-түлік қауіпсіздігі рейтингінің көшбасшысы Финляндия болды. Елдің интегралдық индексі азық-түліктің жоғары стандарттарын, азық-түліктің қауіпсіздігі мен қолжетімділігін қамтамасыз ету есебінен 85,3%-ды құрады [15].

2014–2020 жж. кезеңінде ЕАЭО мемлекеттері азық-түлік көрсеткішінің аса жоғары өсімін көрсететін бестікке кірді. Мәселен, Ресейде –73,7%, Белоруссияда –73,8%, Қазақстанда –70,8% құрады.

Сонымен қатар, қарастырылып отырған кезеңде Одақ елдерінде азық-түліктің қолжетімділігі, сондай-ақ сапасы мен қауіпсіздігі көрсеткіштері азық-түлік қауіпсіздігінің интегралдық индексімен қатар ұқсас әлемдік орташа мәндерден тұрақты түрде асып түсті.

2021 жылдың қорытындысы бойынша Беларусь жаһандық рейтингте 36-орынға ие болды, 41-орын – Қазақстан, 23-орын – Ресей.

Айта кету керек, азық-түлік қауіпсіздігін мүше мемлекеттер негізінен ауылшаруашылық өнімдері мен азық-түліктің өзіндік өндірісі арқылы азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан қарастырады.

ЕАЭО елдерінің әрқайсысында азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу үшін нысаналы бағдарларды айқындайтын ұлттық стратегиялық құжаттар жұмыс істейді. Сол себепті республикамызда азық-түлікке деген қауіпсіздік сұрақтары агроөнеркәсіптік кешен және ауылдық аймақтарды дамыту мемлекет тарапынан реттеу шаралары, ұлттық қауіпсіздік туралы заңдармен реттеліп басқарылады.

2015–2021 жж. кезеңінде одақ бойынша жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің өсімі 12%-ды құрады. Бұл көрсеткіш Қазақстанда – 16% және Ресейде – 13% ең жоғары мәнге жетті.

Сауда көрсеткіштері де қарастырылып отырған 6 жыл ішінде оң динамикаға ие болды. Мүше мемлекеттердің ауыл шаруашылығы өнімі мен азық-түлікті өзара жеткізуі 1,7 есе, экспорт 2 еседен астам өсті.

Қалыптасқан үрдістер одақтың ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түліктің негізгі түрлерімен қамтамасыз етілу деңгейін арттыруға ықпал етті. Мүше мемлекеттердің сұранысы мен ұсынысының бірлескен балансына сәйкес, бұл көрсеткіш 2021 ж. 93%-ды құрады.

Одақ елінің дәні, өсімдік майы, шошқа еті, қой еті, қант, жұмыртқасы сияқты тауарлар бойынша өз өндірісі есебінен халықтың сұранысын жабады. Үшінші елдерден ЕАЭО-ға табиғи-климаттық жағдайларға байланысты өндірілмейтін тамақ өнімдерінің жекелеген түрлері ғана әкелінеді. Бұл тропикалық жемістер, жаңғақтар, зәйтүн майы, кофе, какао бұршақтары және т.б. мұндай тауарлардың жалпы импорты шамамен 20%-ды құрайды. Елдер үшін дәстүрлі «бестік» ауыл шаруашылығы өніміне келетін болсақ, одақта жемістер мен жидектердің тапшылығы байқалады, олардың өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі небәрі 46%-ды құрады.

Сонымен қатар, агроазық-түлік өнімдерінің негізгі түрлері бойынша өзін-өзі қамтамасыз етудің жоғары көрсеткіштеріне қарамастан, қазіргі уақытта одақтың ішкі нарығына өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы үшін жоғары технологиялық өндіріс құралдарының едәуір саны импортталатынын атап өткен жөн.

Қазіргі уақытта максималды өнімділік пен рентабельділікке қол жеткізу үшін көптеген өндірушілер импортталған будандар мен жаһандық тұқымдарды пайдалануға көшуде, жергілікті өсіру жағдайларына бейімделген және бірегей сипаттамалары бар ауылшаруашылық жануарлары мен құстарының бастапқы сызықтары мен дәстүрлі өсірілетін тұқымдарын жоғалтуда.

Одаққа мүше мемлекеттерде, өкінішке орай, құс шаруашылығы осындай мысал бола алады. Нәтижесінде бұл толық импорттық тәуелділікке алып келеді және ЕАЭО-да құс еті бойынша өзін-өзі қамтамасыз етуге қол жеткізуге қауіп төндіреді.

Бұдан басқа, мүше мемлекеттердің ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерінің арасында мал шаруашылығына арналған жабдықтар, атап айтқанда, жемшөп жинау және жемшөп дайындау кешендері, сондай-ақ ветеринариялық препараттар жоғары сұранысқа ие.

Болашақта осы салалардағы мүше мемлекеттердің заңнамасын біріздендіру бойынша ұлттық және өңірлік деңгейлерде шаралар қабылдау қажет.

Отандық инновациялық шешімдерді әзірлеуге 2025 жылға дейін ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің агроөнеркәсіптік кешені саласындағы бірлескен ғылыми-зерттеу және тәжірибелік – конструкторлық жұмыстары жүргізілуде. Оған жаңа жоғары өнімді сорттарды, жемшөптерді алу, жайылымдарды ұтымды пайдалану, жердің құнарлылығын, экологиялық жай-күйін бағалау, ресурс үнемдеуші және цифрлық технологияларды құруға және қолдануға байланысты зерттеулер кірді. ЕАЭО-ға мүше мемлекеттерге аграрлық секторды қолдаудың тиімділігін арттыру бойынша шаралар ұсынылады.

Осыған байланысты ұлттық деңгейде мүше мемлекеттердің өз азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігіне, еркін бәсекелестік ережелерін сақтауға және Одақ шеңберінде өзара сауданы дамытуға байланысты белгілі бір жанжал туындайды.

Мұндай жағдайлар объективті себептермен, мысалы, табиғи-климаттық жағдайларға байланысты жалпы аграрлық нарықта бәсекеге қабілеттілігі төмен ЕАЭО-ның жекелеген елдерінің ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілеріне қолайсыз жағдай туғызады. Армения одаққа мүше мемлекеттерден өсімдік майын жеткізуге толықтай тәуелді, өйткені елде күнбағыс өсірілмейді. Біздің еліміз Қазақстанда қант қызылшасы өндірісінің жеткіліксіз көлеміне байланысты қант бойынша да осындай жағдай қалыптасты.

Мүше мемлекеттер отандық өндіріс есебінен тауарлардың белгілі бір топтары бойынша азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ете алмаған жағдайда, олар ауыл шаруашылығы мен тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібін мемлекеттік қолдаудың қосымша шараларын қолдануға, сол арқылы өндірілетін өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға немесе кедендік-тарифтік немесе тарифтік емес реттеу арқылы түрлі шектеулер енгізуге мәжбүр болады.

Осындай біржақты шектеулерді мүше мемлекеттер қолайсыз экономикалық жағдай туындаған кезде де белгілеуі мүмкін. 2020 ж. COVID-19 пандемиясының басталуынан бастап осы уақытқа дейін Одақ елдері әртүрлі кезеңділікпен, оның ішінде Одақ деңгейіндегі өзара сауда шеңберінде өнім жеткізуді реттеудің ұлттық шараларын енгізді.

Мысалы, 2021 ж. ішінде Беларусь елден астықтың жекелеген түрлерін, яғни, бидай, қара бидай, арпа, сұлы және басқалары, Қазақстан – ұсақ және ірі қара малдың аналық басын, Ресей – қарақұмықты әкетуге уақытша тыйым салды.

Осыған байланысты азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету тетіктері мүше мемлекеттерге ауыл шаруашылығы және азық-түлік өнімдерін жеткізу және өткізу бойынша белгілі бір кепілдіктер бере отырып, ұлттықтан жоғары деңгейде көзделуге тиіс.

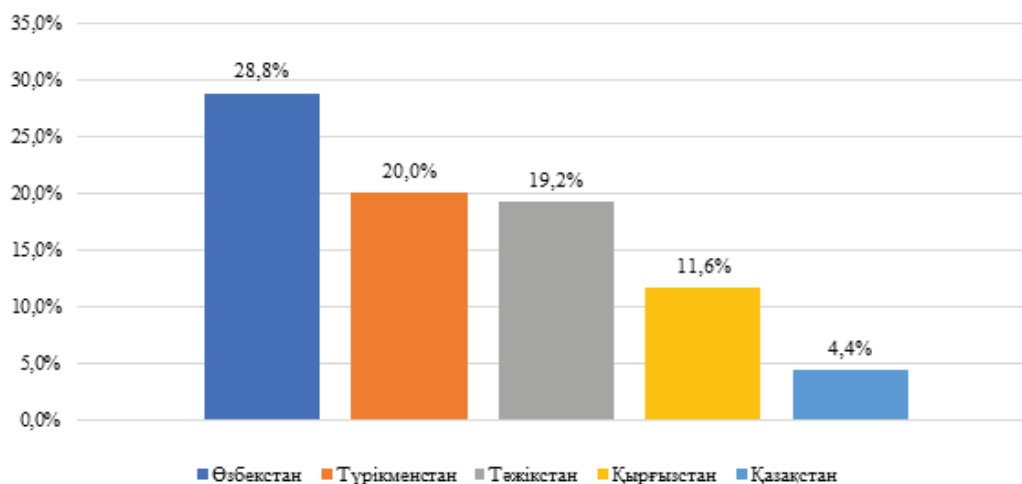
Сондай-ақ, мүше мемлекеттер Одақтың жалпы аграрлық нарығында кемсітушілікке жол бермеуді қамтамасыз етеді.

Жыл сайын өндірушілердің орташа бағалары мен тұтыну бағалары, экспорт, импорт және өзара сауда, тұтынылған өнімдердің калориялығы негізінде жан басына шаққандағы жалпы ішкі өндіріс бойынша келісілген көрсеткіштер негізінде ауыл шаруашылығы өнімімен және азық-түлікпен қамтамасыз етілуіне мониторингті жүзеге асыратын болады.

Сонымен бұл саладағы жүйелі тәсіл ЕАЭО-ның ортақ аграрлық нарығын қауіпсіз ауыл шаруашылығы өнімімен және азық-түлікпен қанықтыру, өзара сауданы дамыту, Одақ елдерінің ұлттық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қатерлерін анықтау үшін қажетті жағдайлар жасауға ықпал ететін болады. Бұл мүше мемлекеттерге ұжымдық негізде туындайтын сын-қатерлерге қарсы тұруға, азық-түлік тауарлары тапшылығының туындау қаупін барынша азайтуға мүмкіндік береді [16].

Жалпы қарағанда пандемия Орта Азия халқына азық-түлікке деген тапшылық қауіптерін туғызбады. Осы орайда дүниежүзілік банк ауыл шаруашылық проблемалары аясындағы экономистер аймақтағы елдердің пандемия уақытында тұрғындарға тамақ өнімдерін тұрақты түрде жеткізуді басты назарға алып, бақылап отырды. Орталық Азия мемлекеттері аталған саланың қауіпсіздігін нығайту мақсатында аграрлық секторға қатысты шараларды дер кезінде қабылдап отырды. Аймақ үкіметтері тамақ өнімдерінің мемлекеттік резервтерін жүзеге асырды. Өзбекстаннан өзге мемлекеттер жеміс пен көкөніс өнімінің экспортына шектеу қоймады. Импорттық тамақ өнімдерінің тарифін түсіру есебінен азық-түліктің бағасын төмендетуге тырысты. Сонымен қатар үкімет ауыл шаруашылық өнімін аймақтарға тасымалдауға, осы саладағы қызметкерлердің жүріп тұруына шектеулерді жеңілдетті және ауылшаруашылық кәсіпорындарының, фермерлердің несиелері мен ынталандыратын өзге де жеңілдіктерін төлеуді артқа шегерді. Сонымен қатар, халықтың әлжуаз топтарына арналған әлеуметтік бағдарламаларға негізделген бюджет көлемі өсті.

Аз уақыт ішінде ҚР жеміс пен көкөніске сұраныстың төмендеуі, тамақ өнімдерін ішкі тұтыну деңгейінің төмендеуі, тұрғындардың сатып алу қабілеттерінің жалпы нашарлауы байқалды.

Сурет 2 – Орта Азия елдерінің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының

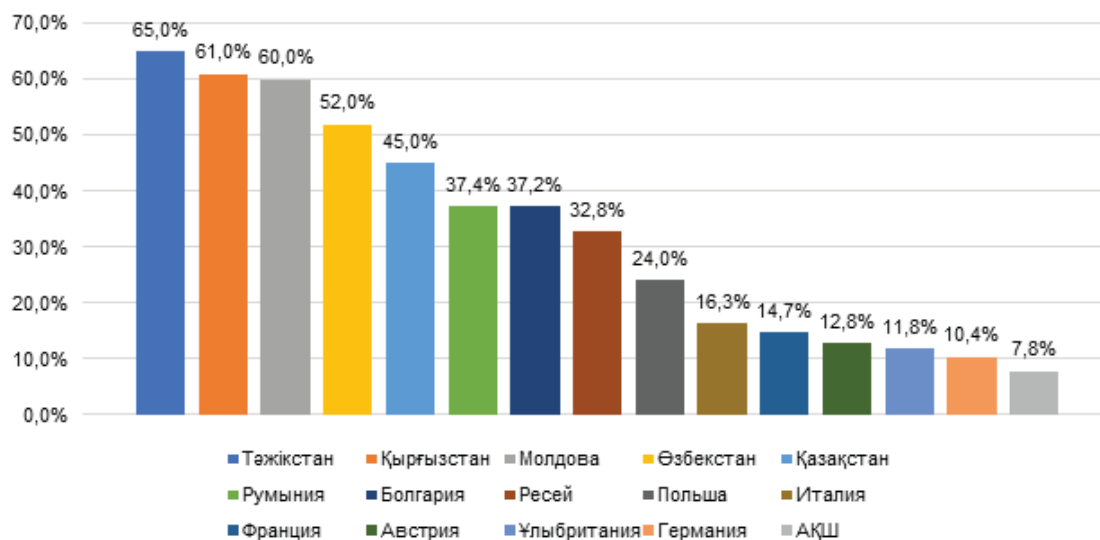
Ескертпе: [17] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Аймақ өкілдіктерінің 2020 ж. шұғыл жасалған сауалнама нәтижесінде Еуропа мен Орталық Азия мемлекеттерінде балық, ет, сүт, көкөніс, картоп, бидай өнімдері көп шығындарға ұшырады. Көшенің бойындағы базарда саудамен айналысатын фермерлер, дәмханалар, тамақ өнімдерін жеткізушілер барынша зардап шекті. Жеткізушілер тізбегінің де сату көрсеткіші төмендеді және тұтынушылар да аз мөлшерде тамақ өнімдерін сатып алды.

Орта Азия мемлекеттеріндегі агроөнеркәсіптік сала және тамақты тұтынушылар дағдарыстың маңызды көрсеткіші аймақтардың ішкі мәселелері мен айырмашылықтарынан туады.

Жалпы аталған мемлекеттердің экономикасында ауыл шаруашылығы маңызды рөл атқарады. Еліміздің ұн мен бидайға тәуелді экспорттық квоталары үлкен көлемдегі аймақтық ықпалға ие болуда. Орталық Азия елдерінің бидай мен ұн импортының 90 пайызы біздің елімізге тиесілі.

Аймақ тұрғындарының тамаққа жұмсайтын шығындарының көлемі жоғары болып табылады, демек, 40–60%-ы тиесілі, яғни, бағаның жоғарылауына септігін тигізеді. Коронавирус негізінен өңірлердегі кедей тұрғындар санының өсуіне әкеп соқтырды. Дүниежүзілік банктің пайымдарына сүйенсек, кедей адамдар саны 2,6 миллионға жетеді деген болжамдар айтылуда. Яғни, бұл жағдай өңір халқының сатып алу қабілеттерін одан ары нашарлатады.

Сурет 3 – Тұрғындардың табысының азық-түлікке кететін мөлшері

Ескертпе: [17] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

Әлемдік банк қызметкерлерінің баға беруі негізінде осы пандемия Орталық Азия халқының азық-түлік қауіпсіздігіне түбегейлі ықпалын тигізді. Оның әсері әсіресе Тәжікстан мен Қырғыз Республикасында елеулі байқалды. Қазақстан, Өзбекстан елдерінде аз мөлшерде әсер етті.

Біздің еліміз осы коронавирустық пандемияға негізделген дағдарысқа қарамай, агроөнеркәсіптік кешеннің өнімдерінің тұрақтылығын сақтады. Көрсеткіштерге сүйенсек, ЖІӨ көлемі 2,2%-ға, тамақ өндірісі 2,4%-ға ұлғайды.

Бүгінгі таңда мемлекетіміз өзіміздің өндірісімізден күнделікті қажетті азықтармен толық түрде қамти алады. 2020 жылғы көрсеткіш бойынша ауыл шаруашылығы секторының жалпы өнімдерінің өсуі 0,9%-ды жеткені белгілі, яғни, ол 5,2 трлн сумманы құрады.

Біздің мемлекетіміздің экспорттық потенциалы шартты түрде уақыт ағымына қарай артуда. Мысалы, 2020 жылғы көрсеткіш бойынша АӨК өнімінің экспорты 6,5%-ға артты және ол 3,3 млрд доллар болды. Қытай (50,5%), Орталық Азия (7,4%), ЕАЭО (8,2%) мемлекеттеріне өнімдерді жеткізу барынша артты.

Жалпы республикамыздың аймақтық азық-түлік қауіпсіздігін қамтудың жоғары деңгейлері көптеген факторға тәуелді. Демек, бұл мемлекетіміздің ауыл шаруашылық саласының өнімін үлкен көлемдік деңгейде өндіруімен қатар, оны көршілес жатқан елдерге және алыс орналасқан мемлекеттерге экспортталуында.

Коронавирус кезеңінде аграрлық секторлардың басым мәселелеріне көптеген тұжырымдамалар жасауға мүмкіншілік туғызды. Ең бастысы АӨК өнімдерін қайтадан өңдеуге инвестициялау керектігін айқындады.

Осы дағдарыс уақытында ауыл шаруашылық өнімдерін түрлерін, қырыққабатты экспортқа шығару біраз қиындықтар туғызды. Осы орайда өнімдерді сатып алу барысы мен қайтадан

өңдеудің саласы тиімді түрде жүргізілсе, фермерлер арасында бірқатар кедергі келтіретін факторлардан арылуға болады.

Өнімдерді тиімді сақтау, логистика саласы, тұтынушыларға өнімдерді сапалы жеткізу жүйесі әлі де болса қажеттілікті талап етеді. Қырыққабат өнімін экспортқа шығару кезінде аймақтарда термоқаптардың жетіспеушілігінен фермерлердің шығындарының артуына үлкен себеп болуда.

Жергілікті фермерлердің тағы бір мәселесі аграрлық секторда біліктілігі бар қызметкерлердің жоқтығы және бактериологиялық қауіптерде өнімдердің сапаларына жаңашыл талап, тексеру, стандарт, рәсімдер ендіру негізінде мемлекеттердің қорғау шараларының күшеюі болып табылады. Бұл аталған талаптар фермерлердің шығындарын ұлғайтуға әкеледі. Яғни, бұл жерде ғылыми негізде тәжірибе алмасу жеткіліксіздігі көрінеді.

Сонымен қатар заман талабына сай цифрландырумен, ақпараттық жүйелермен жабдықталмаған жаңа піскен жемістер, көкөністер шығын қауіпінің алдында тұрады. Сол себепті, тұрғындарды сапасы өніммен қамту үшін және фермерлер өз шығындарын азайту үшін жаңа инновациялық технологияларға барынша бет бұруы керек [18].

Corteva Agriscience қолдауымен The Economist Intelligence Unit сарапшыларының зерттеуі негізінде Қазақстан Республикасы 2019 жылдағы статистикалық мәліметтер бойынша өз деңгейін 16 тармаққа көтерді, яғни, бұл 2020 ж. азық-түлік қауіпсіздігі 113 орынның арасынан 32-ші орынға шықты. Демек осы зерттеулердің рейтингінде біздің еліміз жақсару мақсатындағы оң серпін көрсеткен мемлекет болып табылды. Тұтынушылар үшін тамақ өнімдерінің сапасы, қауіпсіздігі, қолжетімді болуы секілді көрсеткіштердің жағымды оң динамикасы көрінді және АӨК саласындағы ғылыми зерттеулер мен ауыл шаруашылығының инфрақұрылым динамикасы да жақсарғаны байқалды [19].

Жоғарыда берілген мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасы өмірлік керекті тағам өнімдері негізінде өзін толықтай қамти алатын ел деп айтуға болады. Дей тұрғанмен, тамақтанудың сантүрлілігіне қарайтын болсақ, мемлекетіміз әлі де болса импортқа тәуелді болуда. Яғни, бұл жағдай импорттық өнімдердің логистикасының сауда-саттық тізбектерінің бұзылып кетуіне және өнім түрлерінің қолжетімділігіне қиындық туғызып, бағаларының көтерілуіне әкеліп соқтырады.

Әлемдік түрлендіру негізінде экономикалық қауіпсіздік жағдайы ұлттық экономиканың сантүрлі деструктивті түрдегі әсерлерге төзімділігі емес, жаһандық экономикалық салаға интеграциялау, даму деңгейлерімен анықталады. Экономикалық қауіпсіздікке кедергі келтіретін, яғни, жаһандық тұрақсыздықты бұзатын ғаламдық қаржы дағдарыстары, санкция салатын саясат, сауда, қаржы, ұлттық экономиканың жоғары технологиялық өнімнің импортына тәуелді болуы, валюта бағамының тұрақсыздығы, білікті мамандардың елден кетуі сияқты факторлар болып табылады [20].

Қорытынды

Жалпы саралай отырып, экономика саласының қауіпсіздігін тереңірек зерттеп, қорытынды шығаруды талап ететіндігін баса айту керек. Демек, осы орайда экономикалық қауіпсіздік мәселесін зерттеудің жолдарын, дамыту шараларын анықтаған жөн. Сол себепті мемлекетіміздің азық-түлікке деген қауіпсіздік шараларына әрбір азамат өзіндік үлестерін қосуға ат салысу қажет.

Зерттелген мәселеге қорытынды жасай келе, біршама ұсыныстар да берілді:

- ♦ ауыл шаруашылығы секторының өнімдерін өндіруді, өңдеуді, сақтауды, жеткізуді, өткізуді жалпы экономикалық қатынастар жүйесін жетілдіріп жаңғырту;

- ♦ АӨК ұсақ тауарлы өнімдерден мамандандырылған ірі және орта тауарлы өнімдерге көшу, сонымен бірге мал және өсімдік шаруашылықтарының өнімдерін өнеркәсіптік өндіріске айналдыруды ынталандыру;

- ♦ мемлекеттің төлемдерді төлеуге қабілеттілігін арттыру, сондай-ақ, сыртқы және ішкі нарықтағы еліміздің тамақ өндірісінің бәсекеге қабілеттіліктерін жоғарылату бағыттарында аталған сектордың өнімдерінің бағасын нарықтық және мемлекеттік тұрғыда реттеуді оңтайлы түрде ықшамдастыруды қамту;

♦ ауыл шаруашылық секторындағы кәсіпкерлерге осы саланы дамыту негізінде барлық нормаларды, талаптарды сақтаған жағдайда тиімді бағыттағы салықтар салу, мемлекеттік жеңілдіктер беру;

♦ ТМД мемлекеттерімен бірігіп бірыңғай азық-түлікке қатысты нарық құрып, кедендік баж салығы мен түрлі алымдардан баяу түрде бас тарту;

♦ ТМД елдерінің аумақтары бойынша жүкті транзиттеу негізінде теміржолға қатысты тарифтерді ретке келтіру, осы тұрғыда Қазақстанның экспорттық астық потенциалын көтеру.

Жалпы мақаланы зерттеп қорытындылай келе, экономика саласының қауіпсіздік шараларын қамтамасыз етудің механизмінің мақсаты осы аталған саланың қауіпсіздігінің сыртқы және ішкі қауіптеріне қарсы тұру үшін, сонымен қатар, тұрғындар үшін экономикалық, әлеуметтік, саяси, әскери тұрақтылықты қамтитын көлемді кешен құру болып табылады. Яғни, осы дағдарыстың салдарынан жалпылама алғанда барлық экономикалық салалардың қауіпсіздіктеріне теріс ықпалдарын тигізді. Пандемиядан кейін экономика тұрақтану үшін біршама айлар мен жылдар және үкімет тарапынан жүйелі реформалар мен басқаруларды талап ететіні сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Спанов М.У. Экономическая безопасность: опыт системного анализа. – Алматы: Қазақстан даму институті, 2009. – 206 с.

2 De Sousa A., Diamon J. The five hotspots where food prices are getting people worried. Bloomberg Wealth. Feb. 28, 2021. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-28/the-five-hotspots-where-food-prices-are-getting-people-worried?srnd=premium-europe&sref=Y 0jVLcFo>

3 Гумеров Р.Р., Кириченко И.А. Управление рисками в системе обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации // Мир новой экономики. – 2021. – № 15(4). – С. 41–47.

4 Есжанова Ж.Ж., Ермакбаева Д.Д., Мырзаева У.А. Оценка продовольственной безопасности Казахстана в условиях кризиса Covid 19 // Economics: the strategy and practice. 2021. No. 16(2). P. 145–153.

5 Стратегия экономической безопасности и социальной стабильности Казахстана: коллективная монография / Под ред. академика НАН РК А.А. Сатыбалдина. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2019. – 740 с.

6 Shaimerdenova A., Tireuov K., Kerimova U., Mursalimova E. Development of industrial and urban areas in the context of ecological and economic security // Journal of Environmental Management and Tourism. 2020. No. 11(1). P. 65–72.

7 Tireuov K.M., Kerimova U.K., Turekulov S.A. Ways to improve the competitiveness of agricultural production in Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2020. No. 11(2). P. 613–618.

8 Madiyev G., Kerimova U., Yespolov A., Bekbossynova A., Rakhimzhanova G. Fostering investment-innovative activity within the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan // Journal of Environmental Management and Tourism. 2018. No. 9(3). P. 533–541.

9 Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы заңы. 6.01.2012 ж. № 527-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/> (өтініш берілген күн: 11.03.2022)

10 Мухамеджанова Д.Ш. Казахстан и международные интеграционные процессы: монография. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. – 200 с.

11 Арыстанбеков К. Государственное обеспечение экономической безопасности в США // Фемида. – 2015. – № 8. – С. 58–60.

12 Колупаев В.А. Формирование концепции национальной экономической безопасности в зарубежных странах. – Минск, 2015. – № 12. – С. 2–9.

13 Чувилова О.Н., Романюта И.В., Берсей Д.Д. и др. Региональные аспекты экономической безопасности страны в условиях глобализации: монография. – М.: Проспект, 2016. – 94 с.

14 Продовольственная безопасность республики Казахстан: современное состояние, проблемы. URL: www.cabar.asia.kz (дата обращения: 02.01.2022)

15 Kantarbayeva S.M., Kaiyrbayeva A.Y., Rakhimzhanova G.M., Mykhybayev M.S. On the development perspectives of the Kazakhstan agro-sector // Journal of Advanced Research in Law and Economics. 2020. No. 11(2). P. 410–419.

16 Продовольственная безопасность в Евразийском экономическом союзе: проблемы и пути решения. URL: <https://eec.eaeunion.org/news/speech/> (өтініш берілген күн: 05.04.2022)

17 Как COVID-19 влияет на продовольственную безопасность Казахстана. URL: www.kapital.kz/ (өтініш берілген күн: 07.04.2022)

- 18 Продовольственная безопасность в приоритете государства. URL: www.kisi.kz (өтініш берілген күн: 05.05.2022)
- 19 Гончаренко Л.П. Экономическая безопасность: учебник для вузов / под ред. Ф.В. Акулинина. – М.: Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова, 2018. – 478 с.
- 20 Калиев Г.А., Молдашев А.Б. Вопросы продовольственной безопасности Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2021 – № 4(4). – С. 13–22.

REFERENCES

- 1 Spanov M.U. (2009) Jekonomicheskaja bezopasnost': opyt sistemnogo analiza. – Almaty: Qazaqstan damu instituti, 206 p. (In Russian).
- 2 De Sousa A., Diamon J. (2021) The five hotspots where food prices are getting people worried. Bloomberg Wealth. Feb. 28. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-28/the-five-hotspots-where-food-prices-are-getting-people-worried?srnd=premium-europe&sref=Y 0jVLcFo>. (In English).
- 3 Gumerov R.R., Kirichenko I.A. (2021) Upravlenie riskami v sisteme obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii // Mir novoj jekonomiki. No. 15(4). P. 41–47. (In Russian).
- 4 Eszhanova Zh.Zh., Ermekbaeva D.D., Myrzaeva U.A. (2021) Ocenka prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana v uslovijah krizisa Covid 19 // Economics: the strategy and practice. No. 16(2). P. 145–153. (In Russian).
- 5 Strategija jekonomicheskoy bezopasnosti i social'noj stabil'nosti Kazahstana: kollektivnaja monografija / Pod red. akademika NAN RK A.A. Satybaldina. – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2019. 740 p. (In Russian).
- 6 Shaimerdenova A., Tireuov K., Kerimova U., Mursalimova E. (2020) Development of industrial and urban areas in the context of ecological and economic security // Journal of Environmental Management and Tourism. No. 11(1). P. 65–72. (In English).
- 7 Tireuov K.M., Kerimova U.K., Turekulov S.A. (2020) Ways to improve the competitiveness of agricultural production in Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. No. 11(2). P. 613–618. (In English).
- 8 Madiyev G., Kerimova, U., Yespolov A., Bekbossynova A., Rakhimzhanova G. (2018) Fostering investment-innovative activity within the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan // Journal of Environmental Management and Tourism. No. 9(3). P. 533–541. (In English).
- 9 Qazaqstan Respublikasynyñ ultiq qauipsızdıǵı turaly zañy. 6.01.2012 j. No. 527-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/> (ötiniş berilgen kün: 11.03.2022). (In Kazakh).
- 10 Muhamedzhanova D.Sh. (2011) Kazakhstan i mezhdunarodnye integracionnye processy: monografija. – Almaty: KISI pri Prezidente RK, 200 p. (In Russian).
- 11 Arystanbekov K. (2015) Gosudarstvennoe obespechenie jekonomicheskoy bezopasnosti v SShA // Femida. No. 8. P. 58–60. (In Russian).
- 12 Kolupaev V.A. (2015) Formirovanie koncepcii nacional'noj jekonomicheskoy bezopasnosti v zarubezhnyh stranah. Minsk. No. 12. P. 2–9. (In Russian).
- 13 Chuvilova O.N., Romanjuta I.V., Bersej D.D. i dr. (2016) Regional'nye aspekty jekonomicheskoy bezopasnosti strany v uslovijah globalizacii: monografija. M.: Prospekt, 94 p. (In Russian).
- 14 Prodovol'stvennaja bezopasnost' respubliki Kazahstan: sovremennoe sostojanie, problemy. URL: www.cabar.asia.kz (data obrashhenija: 02.01.2022). (In Russian).
- 15 Kantarbayeva S.M., Kaiyrbayeva A.Y., Rakhimzhanova G.M., Mykhybayev M.S. (2020) On the development perspectives of the Kazakhstan agro-sector // Journal of Advanced Research in Law and Economics. No. 11(2). P. 410–419. (In English).
- 16 Prodovol'stvennaja bezopasnost' v Evrazijskom jekonomicheskom sojuze: problemy i puti reshenija. URL: <https://eec.eaeunion.org/news/speech/> (ötinish berilgen kün: 05.04.2022). (In Russian).
- 17 Kak COVID-19 vlijaet na prodovol'stvennuju bezopasnost' Kazahstana. URL: www.kapital.kz/ (ötinish berilgen kün: 07.04.2022). (In Russian).
- 18 Prodovol'stvennaja bezopasnost' v prioritete gosudarstva. URL: www.kisi.kz (ötinish berilgen kün: 05.05.2022). (In Russian).
- 19 Goncharenko L.P. (2018) Jekonomicheskaja bezopasnost': uchebnik dlja vuzov / pod red. F.V. Akulinina. – M.: Rossijskij jekonomicheskij universitet imeni G.V. Plehanova, 478 p. (In Russian).
- 20 Kaliev G.A., Moldashev A.B. (2021) Voprosy prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana // Problemy agrorynka. No. 4(4). P. 13–22. (In Russian).

А.Н. ЖАНБЫРБАЕВА,*¹

PhD.

*e-mail: zhanbyrbaeva2022@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9089-1737

Б.С. САУБЕТОВА,²

К.Э.Н., доцент.

e-mail: zeynegul.yesimkhanova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2451-0385

Г.О. БАЙДӘУЛЕТОВА,³

М.Э.Н.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2595-8106

М.Б. ЧЕМИРБАЕВА,⁴

М.Э.Н., ст. преподаватель.

e-mail: mergul_b@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6337-8057

¹Университет Нархоз,

г. Алматы, Казахстан

²Каспийский государственный университет технологий

и инжиниринга им. Ш. Есенова,

г. Актау, Казахстан

³Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова,

г. Шымкент, Казахстан

⁴Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

УПРАВЛЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Аннотация

В целом экономическая безопасность означает качественное удовлетворение потребностей населения в характере национальной экономики. Сегодня одним из приоритетных вопросов можно назвать продовольственную безопасность. Полный охват населения продуктами питания и определяет его активность в течение жизненного периода. Вместе с тем в обеспечении экономической стабильности показывает политическую независимость государства. Поэтому если ни одно государство не стремится к качественному полному обеспечению продовольственной безопасности своего народа, нельзя говорить о других соображениях безопасности, то есть о политической, экономической, национальной безопасности. Вопросы продовольственной безопасности государства являются основными условиями обеспечения общей безопасности населения. В этом контексте государство реализует планы, позволяющие обеспечить продовольственную безопасность, повысить показатели продовольственного обеспечения, снизить затраты населения на продовольственные товары и обеспечить потребителей безопасной продукцией. В данной статье анализируются факторы, влияющие на состояние экономической и продовольственной безопасности страны, произошедшие в мире. Основные угрозы экономической безопасности оказали значительное влияние на Республику Казахстан. Следует отметить, что любая из этих мер безопасности требует фундаментального анализа соответствующих концептуальных предложений и разработки мероприятий, связанных с государством и бизнесом. Поэтому целью статьи является всестороннее обсуждение вопросов экономической и продовольственной безопасности и подведение итогов. В процессе изучения состояния продовольственной безопасности применялись экономические, аналитические, статистические методы, ориентированные на системную направленность. Выводы исследования могут быть использованы в целях социального и экономического развития страны, в мероприятиях по борьбе с пандемией.

Ключевые слова: экономика, экономическая безопасность, продовольственная безопасность, управление, пандемия.

A.N. ZHANBYRBAYEVA,*¹

PhD.

*e-mail: zhanbyrbaeva2022@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9089-1737

B.S. SAUBETOV,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: zeynegul.yesimkhanova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2451-0385

G.O. BAIDAULETOVA,³

master.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2595-8106

M.B. CHEMIRBAYEVA,⁴

master, senior lecturer.

e-mail: mergul_b@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6337-8057

¹Narxoz University,

Almaty, Kazakhstan

²Yessenov University,

Aktau, Kazakhstan

³M. Auyezov South Kazakhsatn University,

Shymkent, Kazakhstan

⁴Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

FOOD SECURITY MANAGEMENT IN KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC

Abstract

In general, economic security means high-quality satisfaction of the needs of the population in the nature of the national economy. Today, one of the priority issues for environmental reasons, etc., can be called food security. That is, physiologically complete coverage of the population with food determines its activity during the life period. At the same time, it shows the political independence of the state in ensuring economic stability. Therefore, if no state strives for a high-quality full provision of food security for its people, it is impossible to talk about other security considerations, that is, political, economic, national security. The issues of food security of the state are the main conditions for ensuring the general security of the population. In this context, the state is implementing plans to ensure food security, increase food security indicators, reduce the costs of the population for food products and provide consumers with safe products. This article analyzes the factors affecting the state of economic and food security of the country that have occurred in the world. The main threats to economic security have had a significant impact on the Republic of Kazakhstan. It should be noted that any of these security measures requires a fundamental analysis of the relevant conceptual proposals and the development of measures related to the state and business. Therefore, the purpose of the article is a comprehensive discussion of economic and food security issues and summing up. Based on the study of the state, the state of food security, economic, analytical, statistical methods focused on a systemic orientation were used. The findings of the study can be used for the social and economic development of the country, in measures to combat the pandemic.

Key words: economy, economic security, food security, governance, pandemic.

FTAXP 06.61.33
ӘОЖ 332.1
JEL Q01, R12, J10

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-90-103>

М.М. ХАЛИТОВА,*¹

Э.Ғ.Д., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: madinakhalidi@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9564-5503

С.К. НУРЫМОВА,¹

докторант.

e-mail: nurymova_saule@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0085-0884

Ж.К. ДЮСЕБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: mdzhk@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0002-9141-2101

¹ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің экономика институты,
Алматы қ, Қазақстан

ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙДЫ ЖАҚСARTУ ҮШІН ҚАЗАҚСТАН АУЫЛДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУ ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа

Ауыл шаруашылығын табысты жүргізуге қолайлы жағдайлардың болуына қарамастан, ауыл тұрғындарының республиканың ірі қалаларына көші-қонының жалғасып жатқан үдерісінің қарқыны қысқарған жоқ. Мақала тақырыбының өзектілігі Қазақстанда қалыптасқан осы парадокстың себептерін анықтап, оларды жою үшін қажетті шаралар кешенін жасау қажеттілігімен түсіндіріледі. Бұл мәселенің өткірлігін ауылдық аумақтардың әлеуметтік инфрақұрылымын дамыту жөніндегі мемлекеттік шаралардың іске асырылу деңгейінің жеткіліксіздігі күшейтеді. Зерттеудің мақсаты – ауылдық елді мекендердің демографиялық жағдайына әсер ететін экономикалық даму деңгейі мен әлеуметтік инфрақұрылыммен қамтамасыз ету деңгейінің көрсеткіштерін талдау. Зерттеу әдістемесінде ауыл тұрғындарының әл-ауқатын, өмір сүру сапасын сипаттайтын көрсеткіштерді зерттеуге және ауыл экономикасын жақсартуға бағытталған бағдарламалардың тиімділігін бағалауға жүйелі тәсіл қолданылады. Ауылдық елді мекендердің инфрақұрылымын жақсарту бағытында қажетті мемлекеттік шараларды қабылдау мақсатында Қазақстандағы ауылдық елді мекендердің қазіргі жағдайын талдау мәселелері қарастырылған. Қазақстанның ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламаларын талдау ауылдық елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық дамуында туындайтын мәселелердің түрлерін анықтауға мүмкіндік береді. Ауыл тұрғындарын тиімді жұмыспен қамтуды арттыруға, ауылдардағы жаппай кәсіпкерлікті дамытуға ынталандырудың инновациялық әдістерін қолдану арқылы ауылды дамытудағы мәселелерді шешудің жаңа жолдарын әзірлеу ұсынылады.

Тірек сөздер: ауылдық елді мекен, даму, жаңа тәсілдер, талдау, мақсатты бағдарламалар, цифрландыру, инфрақұрылым.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығының даму деңгейі мемлекетіміздің азық-түлік қауіпсіздігін анықтайды, ал ауыл шаруашылығы дамуының іргелі шарты – қажетті ресурстардың, оның ішінде сәйкес мамандандардың ауылдық елді-мекендерде болуы саналады. Алайда, қазіргі заман үрдістері үлкен қалаларға көшу есебінен ауыл халқы санының азаюын көрсетеді. Оның себептері көбінесе еңбекақы мөлшерінің төмен деңгейімен, жұмыссыздықтың жоғары деңгейімен, осыларға байланысты кедейшілік деңгейінің өсуімен түсіндіріледі. Оған қоса, қалалық жерлер мен ауылдық елді-мекендер арасындағы экономикалық шарттар тұрғысынан алғандағы алшақтық ауылдық жерлердің демографиялық ахуалына теріс ықпал етеді. Нәтижесінде ауылда қалған халық дәрігер, мұғалім, ветеринар сияқты маңызды мамандарға мұқтаж болуда. Халқы

аз ауылдық жерлерде әлеуметтік-мәдени инфрақұрылым да тозу үстінде. Әл-ауқаты жоғары болған ауыл халқы да осы аталған себептерге байланысты қалаларға көшіп жатыр немесе көшуді жоспарлауда [1]. Сайып келгенде, сипатталған құбылыстардың барлығы өзара байланысты: ауыл халқының өмір сүру сапасының төмен деңгейі еңбек ресурстарының сарқылуына ықпал етеді, ал бұл өз кезегінде ауылдық елді-мекендердің әлеуметтік-экономикалық дамуын тежейді. Осы орайда ауыл халқының әл-ауқатын жақсарту мақсатында Қазақстанда сәйкес бағдарламалар іске асырылуда: Өңірлерді дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы, Елдің 2030 жылға дейінгі аумақтық дамуының болжамды сызбасы, ҚР 2017–2021 жж. арналған агроөнеркәсіптік кешенін дамыту, «Агробизнес – 2020» мемлекеттік бағдарламасы, Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік бағдарламасы, 2017–2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы, «Ауыл – Ел бесігі» 2025 ж. дейінгі мемлекеттік бағдарламасы. Әйтсе де, ауылдық мекендердегі әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылымның даму деңгейі әлі төмен болып отыр, көп жерлерде әлеуметтік, мәдени, ақпараттық және инновациялық қызметтерді, кейбір жерлерде тіпті байланыс қызметтерін тұтыну қол жетімсіз болып отыр. Соның есебінен ауылдан қалаға көші-қон ағыны жылдан-жылға артып келеді. Сондықтан ауылдағы демографиялық жағдайды көтеру үшін ең бірінші кезекте ондағы инфрақұрылымды дамыту қажет, ол институционалдық-экономикалық тетіктерді әзірлеуді қажет етеді.

Негізгі ережелер

Елдегі аграрлық өндірістің негізі ретінде ауылдық елді мекендерді дамытудың институционалдық-экономикалық тетігінің құралдары мен тетіктерін дәл айқындау үшін қазақстандық ауылдарды дамытудың негізгі көрсеткіштерін талдау қажет.

Статистика бюросының мәліметі бойынша 2021 ж. еліміздегі ауыл тұрғындарының саны 0,54%-ға – 7770 мың адамға дейін өсті. Республика бойынша қала мен ауыл халқының үлесінің арақатынасы 59,4% / 40,6% болып отыр [2]. Ауылдық елді мекендердің көрсеткіштерін қалалық елді мекендермен салыстыру ауылдар мен қалалар тұрғындарының кірістілігі мен кедейлік деңгейін салыстырмалы талдау арқылы жасалады. Бастапқыда қала мен ауылдың кедейлік деңгейі үлкен болды: 1997 ж. қала – 32,7%, ал ауылда – 46,0%, яғни айырмашылық айтарлықтай болды – шамамен 13%. 2020 жылға қарай бұл көрсеткіштер тиісінше қала мен ауылдың 3,7 және 7,6%-ын құрады.

Ауылдағы тұрмыс деңгейінің, кедейлік деңгейінің көрсеткіштері қалалық көрсеткіштермен салыстырғанда Қазақстандағы ауылдық аумақтар тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсы көрсетеді. Жыл сайын ауылдағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі қаладағыдай 24 жыл ішінде жылдан жылға төмендеу тенденциясына ие.

Сондықтан ауылдық елді мекендер тұрғындарының әлеуметтік және экономикалық мүдделерінің өзара байланысына бағытталған институционалдық-экономикалық тетік сөзсіз елдегі ауыл халқының жұмыспен қамтылуы мен табысын арттыру жөніндегі одан әрі шараларды қамтуға тиіс. Дағдарыстан кейінгі қалпына келтіру кезеңінде кірістерді арттыруға, өнімді жұмыспен қамтуға, еңбек әлеуетін жандандыруға және кедейліктен шығу жөніндегі кешенді бағдарламаларға бағытталған әлеуметтік қорғау бағдарламаларын іске асыруға көбірек көңіл бөлу қажет.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу әдістемесі еліміздегі ауылдық елді мекендердегі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді, оларды шешу мақсатында жасалып жатқан мемлекеттік қолдау шараларын, сондай-ақ ауылдық жерлердегі әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылымды талдауға жүйелік тәсілді қолдануға, талдау және синтез, салыстыру, кестелік және графикалық кескіндеу әдістерін пайдалануға негізделген.

Зерттеудің ақпараттық базасын ҚР Ұлттық статистикалық бюросының ресми мәліметтері және ауыл шаруашылығы салаларының материалдары құрайды. Сонымен бірге, зерттеу

ұйғарымдарын негіздеу барысында ғылыми салалық басылымдарда жарияланған материалдар мен аналитикалық шолулар пайдаланылды. Зерттеу келесі кезеңдерді қамтиды:

- ♦ Қазақстанның ауылдық елді-мекендеріндегі әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерін соңғы жылдар кескінінде салыстырмалы талдау;
- ♦ Қазақстанның ауылдық елді-мекендеріндегі кейбір әлеуметтік инфрақұрылыммен қамсыздандырылу деңгейін талдау;
- ♦ Ауыл жағдайын жақсартуға бағытталған бағдарламалардың нәтижелерін қарастыру;
- ♦ зерттеу нәтижелеріне сәйкес, ауылдағы әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту тетігін әзірлеу.

Әдебиетке шолу

Жалпы, қала мен ауылдық елді-мекендер арасындағы көші қон мәселелері көптеген шет ел зерттеушілерінің назарында болды. Олардың барлығында ауылдағы демографиялық жағдайдың нашарлануына көбіне қалаға көшу себеп болатындығы, бұл құбылыс аймақтағы әртүрлі экономикалық мүмкіндіктерге жауап ретінде саналатындығы ұйғарымдалады [3]. Б. Торум ауыл халқын қалаға көшуін ынталандыратын факторларға жақсы өмірге деген ұмтылыс, жұмыс мүмкіндіктері, өмір сүру жағдайларының жақсаруы, сапалы білімге ұмтылу, жақсырақ тұрғын үй, жақсартылған медициналық көмек және дамыған көлік инфрақұрылымын жатқызған [4]. П. Дешинкар бүкіл дамушы әлемде қалалар мен ауылдық аймақтар арасындағы миграция әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелердің салдарынан орын алатындығын ғылыми негіздеген [5].

Э.В. Амревурайра жүргізген эмпирикалық зерттеуі көші-қон мен әлеуметтік қолайлылықтар (демалыс, су, денсаулық сақтау, электр және көлік инфрақұрылымдары) арасында маңызды байланыс бар екенін көрсетті. Зерттеу қорытындыларына сүйенетін болсақ, ауылдан қалаға көші-қонды төмендету үшін ауылдағы әлеуметтік-тұрмыстық жағдайларды көтеру қажет [6].

Ресейдің бір топ ғалымдары ауылдағы демографиялық ахуалға сол аймақта орын алған қала халқы мен ауыл халқы арасындағы әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің алшақтығы әсер ететіндігін ғылыми негіздеген. Олардың пікірінше, мұндай көрсеткіштерге тұрмыстық жағдайлар, ақпараттық және мәдени құндылықтардың қолжетімділігі, еңбекақы деңгейі және ауыл тұрғындарының табысы бойынша саралануы жатады [7].

Ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының дамуына әсер ететін факторлар мен оларды дамыту жолдарын М.В. Каймакова [8] және А.В. Костарев [9] зерттеген. Мұндай факторларға ғалымдар әлеуметтік инфрақұрылым ұйымдарының қызметтеріне халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндіктерінің факторлары, өмір сапасы және демографиялық процестерді жатқызған.

Қазақстандағы ауылдық жерлердің әлеуметтік-экономикалық даму мәселелері Д. Женсхан, Ш.Е. Альпеисова, К.К. Нығметов, К. Бодаухан және т.б. ғалымдардың еңбектерінде зерттелген. Ауылдық елді-мекендердегі халықтың өмір сүру сапасын зерттеген отандық ғалымдардың ішінде Экономика институтының ғалымдары А.А. Сатыбалдин, Н.К. Нурланова, Н.Ж. Бірімбетова, Ф.Г. Альжанова, А.Ж. Панзабекова, А.Т. Тлеубердинова, Р.М. Рузанов және т.б. зерттеушілерді көрсетуге болады. Осы ғалымдардың еңбектерінде ауылдық елді мекендер шеңберіндегі өмір сүру деңгейінің ауыл халқына ұсынылатын материалдық, әлеуметтік және мәдени игіліктерді қамтамасыз ету саласындағы жалпы республикалық стандарттар мен нормаларға сәйкестігі меңзеленеді. Ол шешуші дәрежеде ауыл тұрғындарының бақуатты және жайлы өмір сүруі мен өмір сүруіне жағдай жасайтын әлеуметтік инфрақұрылымдық аймақтардың тиімді жұмыс істеуімен қамтамасыз етіледі [10, 11]. Осыған орай, ауылдың өмір сүру сапасын арттыру саласында тиімді саясат жүргізу үшін ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының даму дәрежесін анықтау және оның проблемалық бағыттарын анықтау бойынша жұмыстардың маңыздылығын атап өту қажет.

Еліміздің ауылдық аумақтарындағы көлік инфрақұрылымын А.Т. Тлеубердинова [12] және Е.А. Полухина [13] зерттеген. Д. Женсхан, Б.Е. Рустембаев, А.Ж. Нукешева ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын ауыл халқының әл-ауқатын жаңартуға және жақсартуға бағдарлау мәселелерін зерттеген [14]. Олардың зерттеу нәтижелері

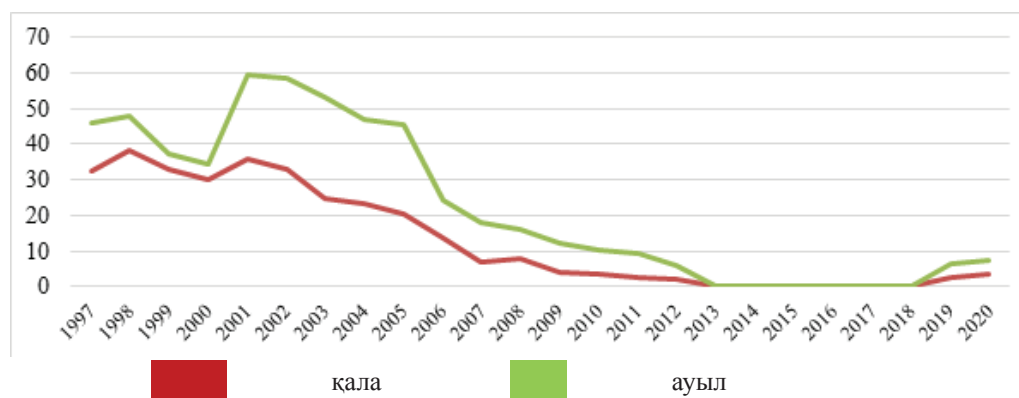
көрсеткендей, ауылдық жерлерде жағдайды қиындататын негізгі себептер – тұрғындардың әл-ауқаты мен сатып алу қабілетінің төмендігі, судың жетіспеушілігі, жол төсеміне, көлікке, интернетке, әлеуметтік қызмет көрсету нысандарына қолжетімділіктің жеткіліксіздігі, оларды реттеу мен күтіп ұстаудың нормативтік-құқықтық базасының жетілмегендігі есебінен қабілетті халықтың қалаға көшуі, ақырында демографиялық жағдайдың ушығуы болып табылады.

К. Бодаухан, Д. Женсхан, Ж. Жолмуханова ішкі көші-қонның Қазақстанның ауылдық аумақтарының әлеуметтік инфрақұрылымын дамытуға әсерін зерттеген. Ғалымдар экономикалық-статистикалық, аналитикалық, логикалық әдістерді және салалық ақпараттық мәліметтерді қолдана отырып, ауылдық жерлерді әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылыммен қамтамасыз етудегі қалыптасқан жағдайды зерттеу нәтижесінде инфрақұрылымның ескіруі, өмір сапасының төмендігі, жалақы әсерінен ішкі көші-қон және демографиялық асқынуларды анықтап, олардың себептерін негіздеген [15].

Зерделенген жұмыстардың тақырыпты дамытудағы қосқан үлестеріне және әзірлеген ұсыныстарына қарамастан, оларда ауылдық елді-мекендердің инфрақұрылымын дамытудың нақты тетіктері жасалмаған және шаралары жүйеленбеген. Бұл осы бағыттағы зерттеулер бағытын күшейтуді қажет етеді.

Нәтижелер және талқылау

Есептеулер көрсеткендей, Қазақстанда қала бойынша кедейлік деңгейі 9 есе төмендесе, ал осы кезеңде ауылдың кедейлігі 6 есе төмендегенін көрсетті. Қазақстанның ауылдары бойынша ең төменгі көрсеткіш (4,2%) 2016 ж. тіркелді және табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен ауыл тұрғындарының саны 2017 ж. 4,6%, 2018 ж. 6,7%, 2019 ж. 6,6% және 2020 ж. 7,6% есе бастады (1-сурет).

Сурет 1 – Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан төмен халықтың үлесі (кедейлік деңгейі), %

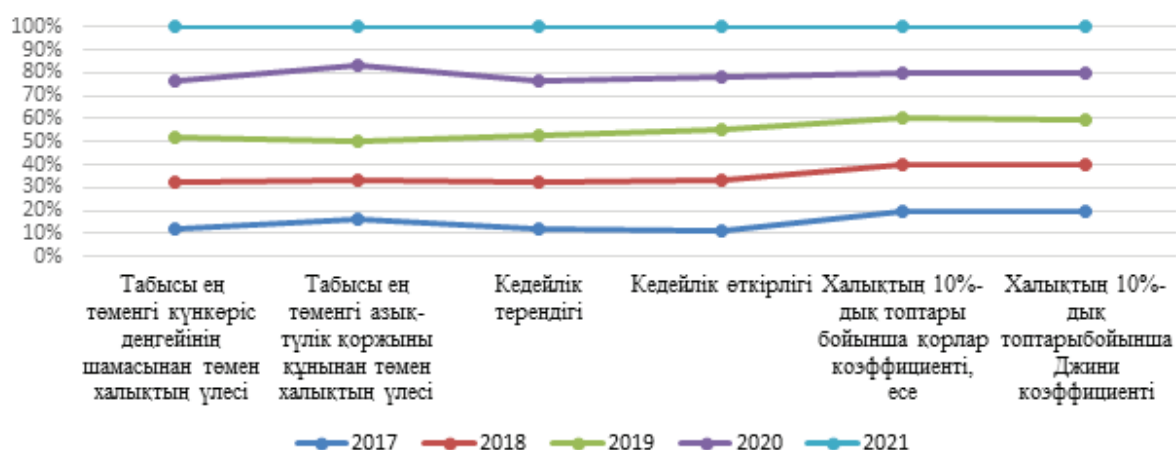
Ескертпе: [2] дереккөз негізінде құрастырылған.

Қазақстанның ауылдарын дамыту және қолдау жөніндегі мемлекеттік шаралардың жиынтығы, ауылдық аумақтардың кедейлік деңгейін төмендету факторларына айналды [16]. Егер соңғы 4–5 жылдағы үрдістерді қарасак, онда бұл көрсеткіштердің төмендеу көрінісі жағымды емес (2-сурет, 94 б.). Бұл айтарлықтай көрінбейді, бірақ өмір сүру деңгейі нашарлаған адамдар санының өсуін көрсетеді.

2019 ж. республика бойынша кедейліктің төменгі деңгейі Атырау және Қарағанды облыстарында – 3,0%, ал ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен өмір сүретін халықтың деңгейі Түркістан облысында – 12,2% қалыптасты.

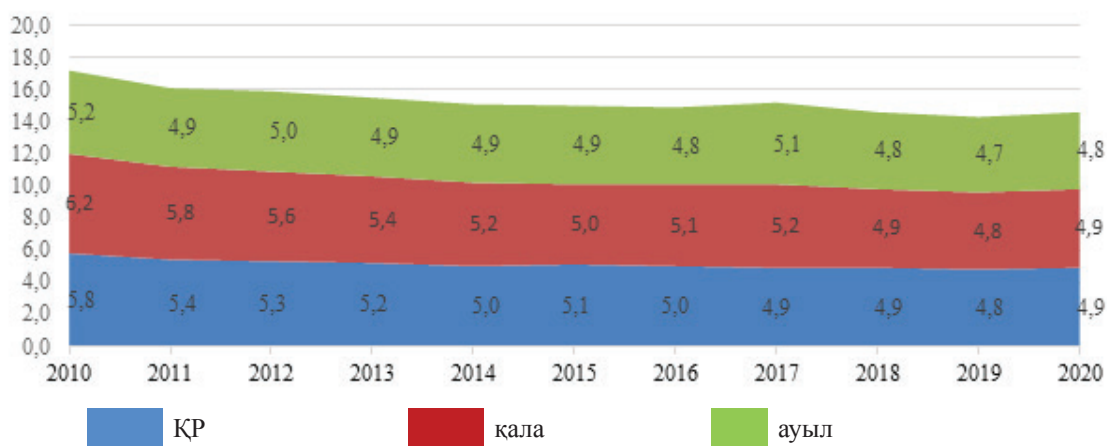
Статистика деректеріне сәйкес ауылдық аумақтардың жұмыссыздық деңгейінің серпіні 2010 жылдан бастап 2020 жылға дейін 5,8%-дан 4,9%-ға жетті, орташа көрсеткіш 4,9%-ды

құрады. Республикалық деңгей аясында ауылдық жұмыссыздық байқалмайды, бірақ орташа мәні 5,3%-ды құраған қалалыққа қарағанда аз (3-сурет).

Сурет 2 – Кедейлік көрсеткіші, %

Ескертпе: [2] дереккөз негізінде құрастырылған.

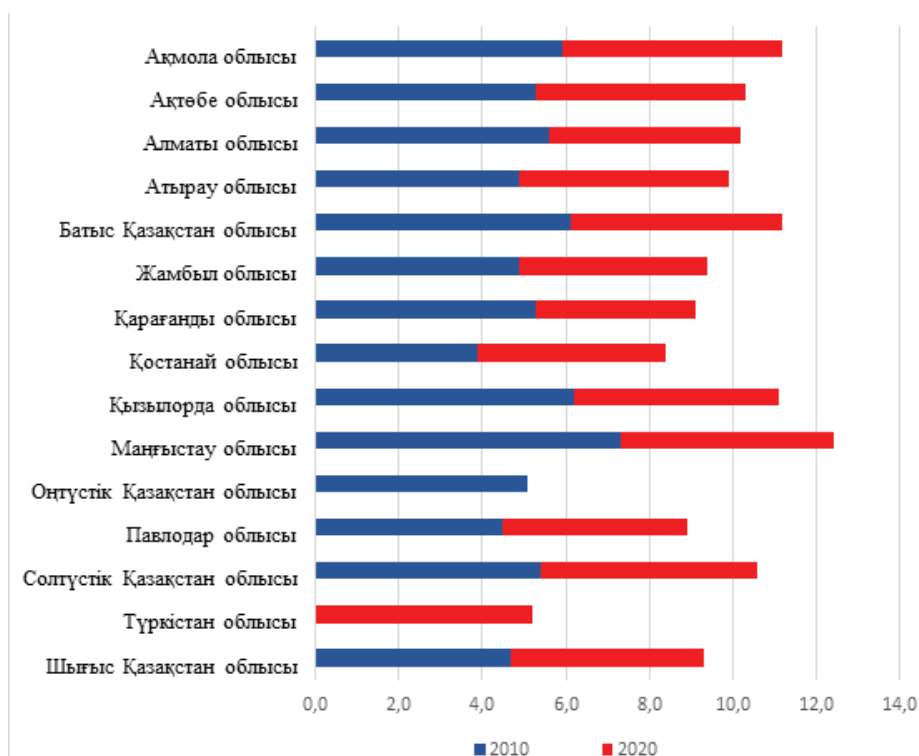
Сурет 3 – Жұмыссыздық деңгейінің салыстырмалы динамикасы, %

Ескертпе: [2] дереккөз негізінде құрастырылған.

Маңғыстау облысы ауыл тұрғындарының жоғары жұмыссыздық деңгейі 2010 ж. – 7,3% болып тіркелді, ал ең төмен деңгейі 2020 ж. Ақмола облысында тіркелді – 5,3% (4-сурет, 95 б.).

Ауылдағы жұмыссыздардың жас санатын талдау көрсеткендей, 2010 ж. қазақстандық ауылдар бойынша жұмыссыздықтың жоғары көрсеткіші 8,3%-ға 25–28 жастағы тұрғындар тобында қалыптасты, ал 2020 ж. 29–34 жастағы адамдар санатында жоғары деңгей – 6,6%.

Кедейлік бейресми жұмыспен байланысты. 2012 жылдан бастап 2020 жылға дейін 9 жыл ішінде ауылдағы бейресми жұмыспен қамту жалпы өңірлік жоспарда төмендеді, дегенмен өңірлердің кейбір ауылдарында ауылдағы бейресми жұмыспен қамту деңгейі өзгеріссіз қалды. Бір қызығы, ауылдағы бейресми жұмыспен қамту деңгейі қалалық жұмыспен салыстырғанда едәуір жоғары, орташа деңгей тиісінше 2012–2020 жж. аралығында 27,4% және 13,4%-ды құрады. Егер 2012 ж. Қостанай облысы республика бойынша бейресми еңбекшілердің үлесі бойынша 57%-бен көш басында болса, ал 2020 жылға қарай Батыс Қазақстан облысының ауыл тұрғындары бейресми еңбек қатынастарына ең көп 40,5%-бен тартылды. 2012 ж. да, 2020 ж. да Маңғыстау облысы бойынша салыстырмалы түрде төмен көрсеткіш – 2,8% сақталуда.

Сурет 4 – 2010–2020 жж. жұмыссыздық деңгейінің өзгеруі, %

Ескертпе: [2] дереккөз негізінде құрастырылған.

Ресми деректерге сәйкес, Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы жалақы экономикалық қызметтің басқа түрлерімен салыстырғанда төмен болып қалуда 1-кесте.

Кесте 1 – Ауыл шаруашылығындағы орташа жалақы, сағат бойынша

Экономикалық қызмет түрі	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Барлығы теңге бойынша	959	1038	1187	1564
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	537	599	769	942
Өнеркәсіп	1382	1445	1604	2044
Құрылыс	1337	1692	1496	1881
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу	935	1106	1200	1361
Тасымалдау және қоймаға реттеу	1178	1226	1304	1826
Ескертпе: [17] дереккөз негізінде құрастырылған.				

Қызметтің басқа түрлерімен салыстырғанда бұл ең төмен көрсеткіш, мәселен, өнеркәсіптегі орташа сағаттық жалақы – 1477 мың, құрылыстағы жалақы – 1508 мың, саудадағы жалақы – 1080 мың, көлік және қойма саласындағы жалақы – 1236 мың теңге, ауыл шаруашылығындағы жалақы – 635 мың теңге. Ерлер мен әйелдердің еңбегіне ақы төлеу арасындағы айырмашылық 78 мың теңгені құрайды.

Бейресми жұмыспен қамтылғандар құрылымында ауылдағы өнімсіз жұмыспен қамту көрсеткіштерінің серпінін қарау қажет, онда 2013 ж. орташа деңгей 20,0%-ды құрап, 3,4%-ға дейін төмендеді. Бұл ретте, 2013 ж. Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарының ең жоғары 36,3% және 30,0% ауыл тұрғындары, Маңғыстау және Атырау облыстарында ең төменгісі – 2,9% және 3,1%. 2020 ж. ел бойынша жоғары көрсеткіштер Қостанай және Шығыс Қазақстан облыстарында қалыптасты олар тиісінше 7,5% және 6,5%, ал 0,7% төмен көрсеткіш Атырау облысына тән.

Пандемиядан шығу кезеңінде ауыл халқын әлеуметтік қорғау жөніндегі мемлекеттік шаралар өнімді жұмыспен қамту және кәсіпкерлікті дамыту «Еңбек» бағдарламаларына, Жұмыспен қамтудың жол картасына және экономиканы дамытудың бірқатар басқа жобаларына (Нұрлы жол, Нұрлы жер, БЖК 2020–2025 және т.б.) бағдарланады.

Бұл бағдарламалардың халық үшін, әсіресе жастар үшін тартымдылығына күмән келтіріледі. Сонымен, «Еңбек» бағдарламасы бір қолға – 76701 теңге ұсынады. 29 жасқа дейінгі жастар; 73100 теңге қоғамдық жұмыстарға кәсіби даярлығы жоқ адамдар; және 50-ден 370 мың теңгеге дейін, әлеуметтік жұмыс орындары үшін, осы мөлшерлеменің жоғарғы шегін тек жұмысшылардың өте аз тобы алады. Жұмыспен қамту мәселесін шешуге электронды еңбек биржасы да көмектесуі тиіс. Жыл басынан бері ондағы бос жұмыс орындарының саны 8,5 есеге артып, 176 мыңға жетіп, жеті айда онда 142 мың адам ғана тұрақты жұмыс тапты. Сайттағы өтінімдердің басым көпшілігінде біліктілігі төмен немесе біліктілігі жоқ адамдарға арналған лауазымдар ұсынылады және олардың еңбекақы шарттары 80–120 мың теңгені құрайды [18].

Ауылдық елді мекендердің тұрақты дамуы үшін ауылдардың әлеуметтік инфрақұрылымының жай-күйі маңызды болып табылады. Қазақстанның ауылдық елді мекендерін әлеуметтік қамсыздандырудың білім беру инфрақұрылымы элементтеріне жасалған талдау мынаны көрсетті (2-кесте).

2000 жылдан бастап 2021 жылға дейін ауылдағы мектепке дейінгі ұйымдардың саны 177-ден 6470-ке дейін 36 есеге ұлғайды, бұл олардың саны жыл сайын орта есеппен 1,7 есеге ұлғайғанын көрсетеді. Бұл ретте, 2000 ж. ең көбі Атырау облысында – 49, ал 2021 ж. ең көп тіркелгені Алматы облысында – 1142. 2000 ж. ең аз саны барлығы 2 ұйым бойынша Қарағанды және Маңғыстау қалаларында болды, ал 2021 жылдың қорытындысы бойынша ең аз саны – 189 болды.

Кесте 2 – Қазақстанның ауылдық елді мекендерін дамытуда білім беру қолдауының әлеуметтік инфрақұрылымының көрсеткіштері 2010–2021 жж.

Аймақтар	2010 ж.	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Мектепке дейінгі ұйымдар												
Қазақстан Республикасы	3282	4298	5149	5426	5820	5990	6149	6156	6257	6318	6328	6470
Ақмола	264	332	384	415	434	451	463	475	487	487	482	479
Ақтөбе	147	391	396	392	391	387	385	358	322	320	316	315
Алматы	60	369	447	466	567	632	727	807	864	947	972	1142
Атырау	74	172	179	184	185	196	200	203	201	198	202	200
Батыс Қазақстан облысы	354	351	377	366	373	369	369	366	366	361	360	357
Жамбыл	203	258	273	276	282	301	307	317	350	362	367	371
Қарағанды	250	273	279	276	278	275	274	271	272	271	268	259
Қостанай	498	510	511	503	498	485	482	470	449	436	421	400
Қызылорда	151	206	306	370	444	461	484	407	420	421	425	425
Маңғыстау	36	43	77	80	103	111	125	129	149	176	176	189
Павлодар	254	275	284	292	297	300	296	290	286	261	258	258
Солтүстік Қазақстан	483	504	515	511	500	486	473	451	428	419	414	407
Түркістан	145	224	705	865	891	970	1000	1039	1098	1098	1104	1111
Шығыс Қазақстан облысы	363	390	416	430	577	566	564	573	565	561	563	557
Жалпы білім беретін мектептер												
Қазақстан Республикасы	5945	5890	5830	5748	5631	5546	5470	5402	5338	5285	5262	5262
Ақмола	550	547	541	529	515	502	494	486	480	476	470	466
Ақтөбе	370	366	365	350	344	336	330	318	289	283	282	283
Алматы	656	654	655	658	649	652	656	672	675	680	681	687
Атырау	138	137	138	139	138	136	134	133	130	131	128	129

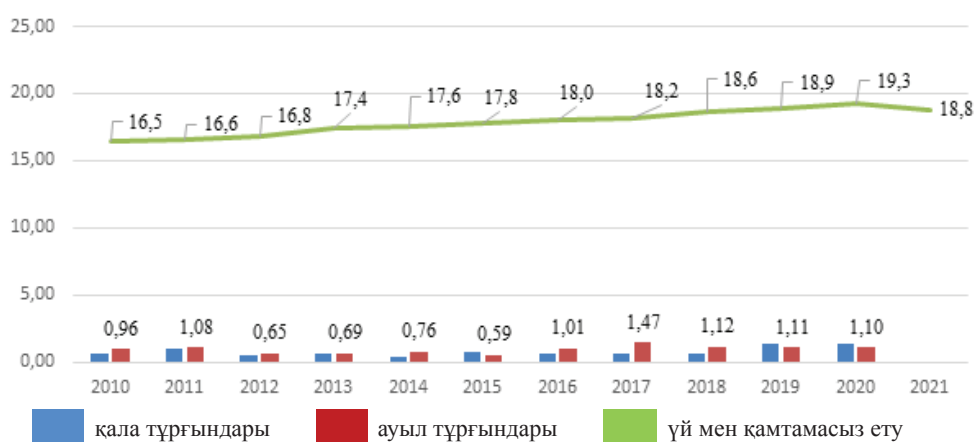
2-кестенің жалғасы

Батыс Қазақстан облысы	370	363	362	355	339	333	327	321	318	316	314	307
Жамбыл	386	382	376	371	366	364	366	365	359	355	358	370
Қарағанды	359	356	349	335	338	323	319	309	306	301	299	292
Қостанай	512	503	490	477	470	457	449	434	425	417	407	390
Қызылорда	239	240	240	241	243	240	235	235	235	235	236	241
Маңғыстау	76	78	79	84	93	96	97	97	103	100	103	106
Павлодар	326	328	324	321	322	318	302	289	280	274	273	273
Солтүстік Қазақстан облысы	559	549	533	516	493	478	465	445	433	422	416	410
Түркістан	832	827	832	837	792	792	783	789	800	797	801	816
Батыс Қазақстан облысы	572	560	546	535	529	519	513	509	505	498	494	492
Ескертпе: [2] дереккөз негізінде құрастырылған.												

Еліміздің барлық өңірлері бойынша өсуді көріп отырған елдің ауылдық елді мекендеріндегі мектепке дейінгі ұйымдар өсуінің оң серпініне қарағанда, 2000–2021 жж. кезеңінде жалпы білім беретін мектептер санының ұлғаюы елдің бірнеше өңірлерінде ғана болды. Алматыда – 120, Атырауда – 16, Қызылордада – 66, Маңғыстауда – 76, Түркістанда – 19 мектеп бар. Осы жылдар ішінде Солтүстік Қазақстанда – 290, Қостанайда – 227, Батыс Қазақстанда – 155, Ақмолада – 150, Ақтөбеде – 143, Шығыс Қазақстанда – 125, Павлодарда – 102, Қарағандыда – 65, Жамбылда – 18 мектеп саны қосылды. Бұл сандық көрсеткіштер, ең алдымен, халықтың ауылдарға кетуімен, гүлденген өңірлер мен қалаларға көшуімен, шағын жинақталған мектептердің қысқаруымен байланысты деп есептейміз.

Соңғы онжылдықта ел бойынша ауылдық елді мекендер санының ұдайы азаюы байқалуда. Мысалы, 2005 жылдан бастап 2016 жылға дейін олардың саны 965-ке, 2018 ж. ішінде 94-ке дейін қысқарды. Олардың және тиісінше ауыл халқының қысқаруы ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің артуымен де, қалалық және ауылдық жерлердегі өмір сүру жағдайларының тең еместігімен де байланысты. Ауылда оқымайтын, жұмыс істемейтін және кәсіби дағдыға ие болмайтын жастардың үлесі (15-тен 24 жасқа дейінгі) қаламен салыстырғанда едәуір көп: қалада – 5,7%, ауылда – 6,9% [2]. Бұл сандар ауылдық елді мекендердегі жастар саясаты оларды оқытуға, жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу бөлігінде назар аударуды талап ететінін растайды.

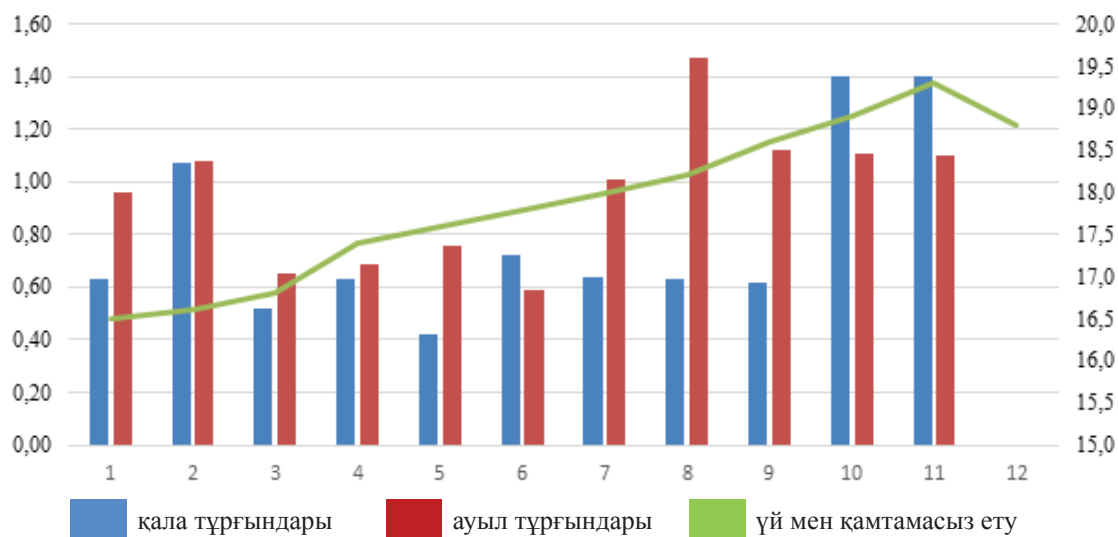
Бұдан әрі, 5-суретте елдегі ауыл халқының әлеуметтік өмір сүру жағдайларын сипаттайтын бірқатар көрсеткіштердің өзгеру серпінін талдай отырып, ауылда бір тұрғынға тұрғын үймен қамтамасыз етілу орта есеппен 18% шегінде ауытқып отырғанын, бұл қала бойынша көрсеткіштен – 23,5% айтарлықтай төмен екенін көре аламыз.

Сурет 5 – Ауылда бір тұрғынды тұрғын үймен қамтамасыз ету

Ескертпе: [2] дереккөз негізінде құрастырылды.

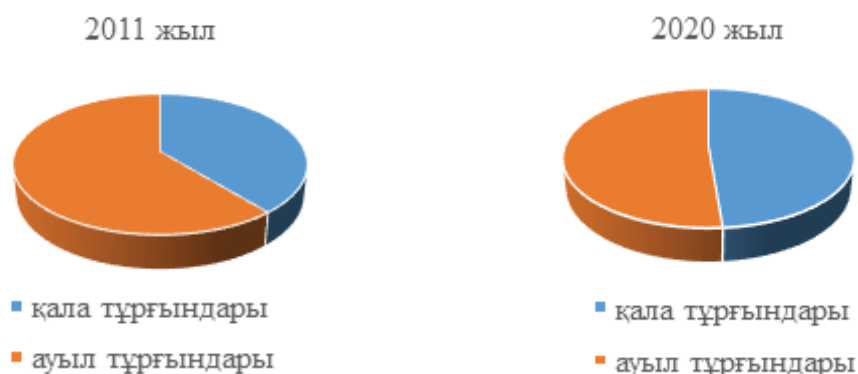
Ауыл деңгейінде қауіпсіз судың, санитарияның және гигиенаның (сумен жабдықтау, санитария және гигиена (СЖСГ) саласында барлық адамдар үшін қауіпсіз қызметтердің жоқтығынан) болмауынан болатын өлім-жітім көрсеткіштеріне қатысты талданатын кезеңде орташа – 0,96%-ды, қалалық деңгейде – 0,79%-ды құрады. Алайда, соңғы үш жылдың деректері бойынша қалалық жағдай нашарлады, 100 000 адамға шаққанда өлім-жітім осы жылдар ішінде барынша 1,4-ке дейін өсті, ауыл тұрғындары арасында сапасыз судан болатын өлім-жітім 1,1 деңгейінде тұрақты (6-сурет).

Сурет 6 – 2010–2021 жж. бойынша ҚР-ың ауылдарында қауіпсіз судың және тұрғын үймен қамтамасыз етудің болмауынан болатын өлім-жітім саны

Ескертпе: [18] дереккөз негізінде құрастырылды.

Халықты интернетпен қамту жөніндегі мемлекеттік шаралар нәтиже беруде, ауылда интернетті пайдаланатын халықтың үлесі 2011 жылғы 38,6%-дан 2020 ж. 85,5%-ға дейін өскен (7-сурет).

Сурет 7 – 2011–2020 жж. арналған ҚР ауылдарындағы халықты интернетпен қамту, %

Ескертпе: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша жасалды.

2019 ж. 4 Мбит/с және одан жоғары жылдамдықпен интернет желісіне қолжетімділікпен қамтамасыз етілген мектептердің үлесі ауылдық жерлерде орта есеппен 94,2%-ды құраса, 2020 ж. 96,8%-ға өсті (3-кесте).

Кесте 3 – Интернет желісіне қолжетімділікпен қамтамасыз етілген ауыл мектептерінің үлесі, %

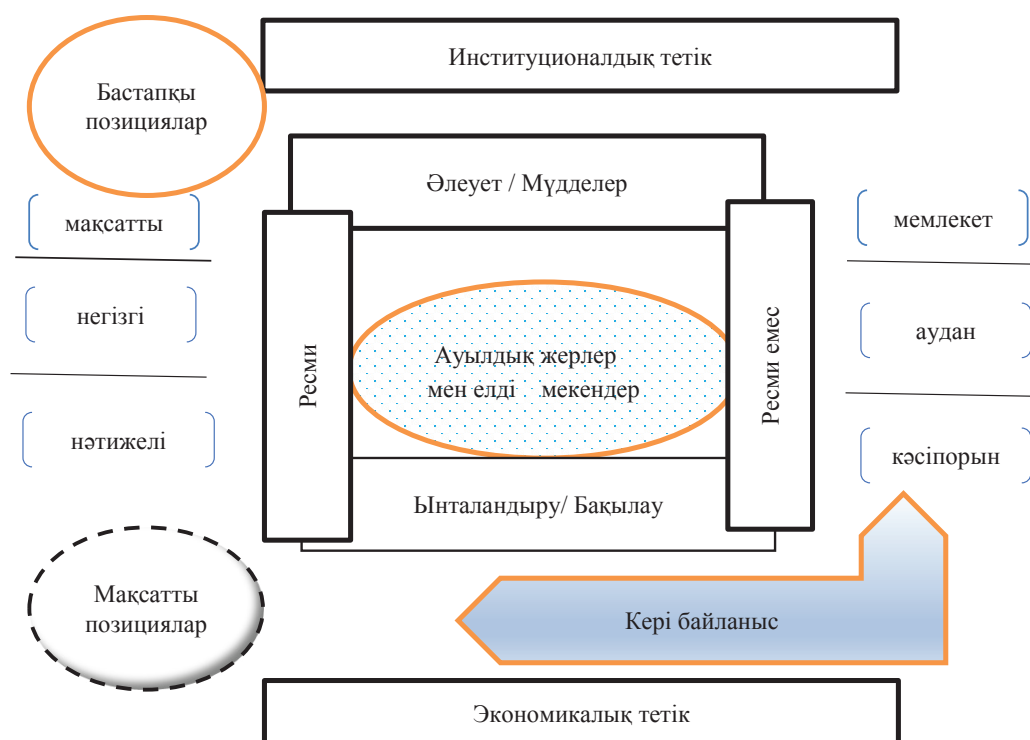
Аймақтар	2019 ж.	2020 ж.
Ауыл халқы	93,0	95,0
Ақмола	100,0	99,0
Ақтөбе	96,8	97,0
Алматы	91,0	93,0
Атырау	92,4	98,0
Батыс Қазақстан облысы	85,4	96,0
Жамбыл	100,0	100,0
Қарағанды	97,0	96,0
Қостанай	89,9	100,0
Қызылорда	99,6	100,0
Маңғыстау	100,0	99,0
Павлодар	100,0	100,0
Солтүстік Қазақстан облысы	89,6	95,0
Түркістан	81,9	83,0
Шығыс Қазақстан	99,4	99,0
Ескертпе: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша жасалды.		

Қазақстанның ауылдық аумақтарын дамытудың қазіргі жай-күйін талдау ауылдық аумақтардың аграрлық мүмкіндіктерін іске асыру тұрғысында олардың дамуын шектейтін бірқатар мәселелерді анықтауға мүмкіндік берді. Оларға мыналар жатады: әрбір аумақтың ерекшеліктерін ескермейтін ауылдық елді мекендерді дамыту мақсаттары бойынша барлық өңірлерге жалпы көзқарас, басқару субъектілері арасында сенімнің болмауы, бюрократиялық кедергілер, заңдардағы олқылықтар мен қайшылықтар, ауыл тұрғындарының тұрмысын, еңбек, көлік, әлеуметтік жағдайларын қолдаудың қаржылық тапшылығы және т.б. сыртқы факторлардың тұрақты өзгергіштігін атап өткен жөн, олар сонымен қатар экономиканы дамытудың, әлеуметтік саланы дамытудың және елдегі ауылдық елді мекендердің инфрақұрылымының жалпы мемлекеттік және өңірлік саясатының қолданыстағы тетігінде ескерілмейді.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы ауылдық елді мекендердің тартымсыздығы, олардың дамуының негізгі көрсеткіштері мен бағыттарын талдау нәтижелері көрсеткендей, әлеуметтік орналасудың, инфрақұрылымның төмен деңгейімен, жастардың, тұрғындардың болашағының болмауымен байланысты.

Қазіргі жағдайды, осы салалардағы ұйымдық-экономикалық жағдайлардың даму ерекшеліктерін, әлеуетін және ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстанда ауылдық аумақтарды кешенді дамыту қажет деп есептейміз. Бұл ретте ауылдық елді мекендерді басқару субъектілері өз дамуын бастапқыдан бастап, институционалдық және экономикалық тұтқаларды пайдалана отырып, өңірдің және еліміздің ауылдық елді мекенінің әлеуетін, мүдделерін ескере отырып, мақсатты ұстанымдарға бағдарлануы қажет. Кері байланысты қалыптастыру арқылы ынталандыру және бақылау әдістері 8-суретке (100 б.) сәйкес.

Аумақтық дамуды басқару субъектілері болып мемлекет, облыстық және жергілікті мемлекеттік басқару субъектілері, сондай-ақ кәсіпорындар табылады. Нысаналы позицияларға қол жеткізу үшін институционалдық-экономикалық тетіктің құралдарын, әдістері мен тетіктерін нысаналы, негізгі және нәтиже беретін блоктар арқылы іске қосу қажет. Өрараптандыруға негізделген ауылдық аумақтарды дамыту тетігі «Өмір сүру деңгейі мен сапасы» мақсатты блогын қамтуы керек. Мақсат ретінде өмір сүру ұзақтығы, жұмыспен қамту, орташа жалақы, білім, тұтыну құрылымы, тұрғын үй, экология, демалыс, қауіпсіздік, денсаулық сақтау, мәдениет қолданылады.

Сурет 8 – Қазақстандағы ауылдық аумақтарды кешенді дамытудың институционалдық-экономикалық тетігі

Ескертпе: авторлармен құрастырылған.

Қорытынды

Қазақстанның ауылдық аумақтарын институционалдық-экономикалық дамыту тетігін біз ауылдық елді мекендерді әлеуметтік-экономикалық дамыту тұжырымдамасын іске асыруға әртараптандырылған тәсіл түрінде көреміз. Әртараптандыру ауылдық аумақтарды дамытудың негізіне және елдегі өңірлік дамуды басқару және агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі мемлекеттік саясаттың басым бағытына айналуы тиіс.

Ауылдық аумақтарды дамытуда әртараптандыру тәсілінің басымдылығын ескере отырып, олардың экожүйесін дамытуды ұмытпаған жөн. Ауылдық елді мекендерде балалардың спорттық-сауықтыру алаңдарын дамытуға көңіл бөліп, жергілікті көрікті жерлер мен тарих және мәдениет ескерткіштеріне үнемшілдікпен қарауды қалыптастырып, барлық аудандардың инфрақұрылымын жақсартуға көңіл бөлу қажет.

Экономиканы өсіру, әлеуметтік саланы және ауылдық елді мекендердің инфрақұрылымын дамыту тұжырымдамасын іске асырудың бейресми институттары ретінде біз үнемі кері байланыс пен билікке деген сенімді нығайту қажеттілігін айтамыз.

Ауылдық елді мекендердің саяси маңызы жоғары, орта тапты қалыптастыру және нығайту қажет. Мақсатты позициялар: кедейлікті азайту, нақты орташа айлық жалақының өсуін қамтамасыз ету, халықтың жан басына шаққандағы нақты ақшалай табысының өсуі, өмір сүру ұзақтығын ұлғайту, жас ұрпақты спортпен шұғылдануға қолдау көрсету, Қолжетімді тұрғын үймен, жұмыс орындарымен қамтамасыз ету, ауылда шағын және орта бизнесті дамыту.

Кедейлікпен күрес жөніндегі жаңа шаралар мемлекеттен көмек алушылардың контингентін кеңейтуді ғана емес, жұмыс, жұмыспен қамту, оқу және т.б. жағдайларды жасауды да қамтуға тиіс.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Қазақстандағы демографиялық процестердің, көші-қон, урбанизация ерекшеліктері мен динамикасын, факторларын зерттеу, цифрлық карталар мен болжамдарды әзірлеу (ЖТН BR10965247)» бағдарламалық-мақсаттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Женсхан Д., Альпеисова Ш.Е. Социально-экономическое развитие сельских районов Казахстана // Проблемы агрорынқа. – 2021. – № 1. – С. 147–154. URL: <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.18>
- 2 Қалалар мен елді мекендердің ашықтығын, қауіпсіздігін, өміршеңдігін және экологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету. URL: https://stat.gov.kz/for_users/sustainable_development_goals/goal_11_sustainable_cities_and_communities (өтініш берілген күн: 14.05.2022)
- 3 Lall S.V., Harris S., Zmarak S. Rural-Urban Migration in Developing Countries: A Survey OF Theoretical Predictions and Empirical Findings. –The World Bank: Development Research Group, 2006. URL: <http://hdl.handle.net/10986/8669>
- 4 Torum B. Rural – Urban Migration and Cardiovascular Disease Risk Factors in Young Guatemalan Adults // International Journal of Epidemiologists. 2002. No. 31. P. 218–226.
- 5 Deshingkar P. Understanding the Implications of Migration for Pro-poor Agricultural Growth // Agriculture Task Group Meeting. 2004. No. 17. P. 1–20.
- 6 Amrevurayire E.O., Ojeh V.N. Consequences of rural-urban migration on the source region of Ughievwen clan Delta state Nigeria // European Journal of Geography. 2016. Volume 7. No. 3. P. 42–57.
- 7 Закшевский В., Меренкова И., Перцев В. Модель социального партнерства на сельских территориях // АПК: экономика, управление. – 2015. – № 6. – С. 69–75.
- 8 Каймакова М.В. Экономический механизм развития сельской социальной инфраструктуры региона: автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук 08.00.05. – Москва, 2009. – 23 с.
- 9 Костарев А.В. Стратегия развития социальной инфраструктуры сельского муниципального образования: дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук 08.00.05. – Пермь, 2004. – 167 с.
- 10 Тлеубердинова А.Т., Нурланова Н.К., Альжанова Ф.Г. Социальные последствия роста казахстанских мегаполисов и рекомендации по их преодолению // Economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17(4). – С. 58–75
- 11 Киреева А.А., Нурланова Н.К., Кенжегулова Г.К., Кенжеали Е.А. Оценка уровня депрессивности и уязвимости населенных пунктов: на примере регионов западного Казахстана // Qainar Journal of Social Science. – 2022. – № 1(4). – С. 35–48.
- 12 Тлеубердинова А.Т., Кулик В.Б., Кулик К.В. Анализ обеспеченности транспортной инфраструктурой сельских районов Республики Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 3(83). – С. 103–111.
- 13 Полухина Е.А. Оценка инфраструктурного ресурса транспортной составляющей АПК Казахстана: критерии и показатели // Проблемы агрорынқа. – 2021. – № 3. – С. 186–192. URL: <https://doi.org/10.46666/2021-3.2708-9991.21>
- 14 Женсхан Д., Рустембаев Б.Е., Нукешева А.Ж. Ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымы: Қазақстанның ауыл халқының әл-ауқатын жаңартуға және жақсартуға бағдарлану // Проблемы агрорынқа. – 2022. – № 3. – С. 184–191.
- 15 Бодаухан К., Женсхан Д., Жолмуханова А.Ж. Внутренняя миграция и ее влияние на развитие социальной инфраструктуры сельских территорий Казахстана // Проблемы агрорынқа. – 2022. – № 4. – С. 197–206. <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.21>
- 16 Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 9 октября 2019 года № 185. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000185/info> (өтініш берілген күн: 14.05.2022)
- 17 М.Н. Муханова. Занятость селян в неформальном секторе на региональных рынках труда АПК. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/61383/1/978-5-7741-0327-0_049.pdf (өтініш берілген күн: 14.05.2022)
- 18 Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы // OECD: Секретариат по международным отношениям. Подразделение по работе со странами Евразии. – С. 49.

REFERENCES

- 1 Zhenshan D., Al'peisova Sh.E. (2021) Social'no-jekonomicheskoe razvitie sel'skih rajonov Kazahstana // Problemy agrorynka. No. 1. P. 147–154. URL: <https://doi.org/10.46666/2021-1-2708-9991.18>. (In Russian).
- 2 Qalalar men eldi mekenderdiń ashıtyǵyn, qauıpsızdıǵın, ımırsheńdıǵın zhāne jekologijalyq tıraqtılyǵyn qamtamasyz etu. URL: https://stat.gov.kz/for_users/sustainable_development_goals/goal_11_sustainable_cities_and_communities (ötınış berılgen kün: 14.05.2022). (In Kazakh).
- 3 Lall S.V., Harris S., Zmarak S. (2006) Rural-Urban Migration in Developing Countries: A Survey OF Theoretical Predictions and Empirical Findings. –The World Bank: Development Research Group. URL: <http://hdl.handle.net/10986/8669>. (In English).

- 4 Torum B. (2002) Rural – Urban Migration and Cardiovascular Disease Risk Factors in Young Guatemalan Adults // International Journal of Epidemiologists. No. 31. P. 218–226. (In English).
- 5 Deshingkar P. (2004) Understanding the Implications of Migration for Pro-poor Agricultural Growth // Agriculture Task Group Meeting. No. 17. P. 1–20. (In English).
- 6 Amrevurayire E.O., Ojeh V.N. (2016) Consequences of rural-urban migration on the source region of Ughievwen clan Delta state Nigeria // European Journal of Geography. Volume 7. No. 3. P. 42–57. (In English).
- 7 Zakshevskij V., Merenkova I., Percev V. (2015) Model' social'nogo partnerstva na sel'skih territorijah // APK: jekonomika, upravlenie. No. 6. P. 69–75. (In Russian).
- 8 Kajmakova M.V. (2009) Jekonomicheskij mehanizm razvitija sel'skoj social'noj infrastruktury regiona: avtoreferat diss. na soiskanie uchenoj stepeni kand. jekon. nauk 08.00.05. Moskva, 23 p. (In Russian).
- 9 Kostarev A.V. (2004) Strategija razvitija social'noj infrastruktury sel'skogo municipal'nogo obrazovanija: diss. na soiskanie uchenoj stepeni kand. jekon. nauk 08.00.05. Perm', 167 p. (In Russian).
- 10 Tleuberdinova A.T., Nurlanova N.K., Al'zhanova F.G. (2022) Social'nye posledstvija rosta kazahstanskikh megapolisov i rekomendacii po ih preodoleniju // Economics: the strategy and practice. No. 17(4). P. 58–75. (In Russian).
- 11 Kireeva A.A., Nurlanova N.K., Kenzhegulova G.K., Kenzheali E.A. (2022) Ocenka urovnja depressivnosti i ujazvimosti naselennyh punktov: na primere regionov zapadnogo Kazahstana // Qainar Journal of Social Science. No. 1(4). P. 35–48. (In Russian).
- 12 Tleuberdinova A.T., Kulik V.B., Kulik K.V. (2021) Analiz obespechennosti transportnoj infrastrukturoj sel'skih rajonov Respubliki Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 3(83). P. 103–111. (In Russian).
- 13 Poluhina E.A. (2021) Ocenka infrastrukturnogo resursa transportnoj sostavljajushhej APK Kazahstana: kriterii i pokazateli // Problemy agrorynka. No. 3. P. 186–192. URL: <https://doi.org/10.46666/2021-3.2708-9991.21>. (In Russian).
- 14 Zhenshan D., Rustembaev B.E., Nukesheva A.Zh. (2022) Ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымы: Қазақстанның ауыл халқының әл-ауқатын жаңартуға және жақсартуға бағдарлану // Problemy agrorynka. No. 3. P. 184–191. (In Russian).
- 15 Bodauhan K., Zhenshan D., Zholmuhanova A.Zh. (2022) Vnutrennjaja migracija i ee vlijanie na razvitie social'noj infrastruktury sel'skih territorij Kazahstana // Problemy agrorynka. No. 4. P. 197–206. <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.21>. (In Russian).
- 16 Ob utverzhdenii Prognoznoj shemy territorial'no-prostranstvennogo razvitija strany do 2030 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 9 oktyabrja 2019 goda No. 185. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000185/info> (ötinish berilgen kyn: 14.05.2022). (In Russian).
- 17 M.N. Muhanova. Zanjatost' seljan v neformal'nom sektore na regional'nyh rynkah truda APK. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/61383/1/978-5-7741-0327-0_049.pdf (ötinish berilgen kyn: 14.05.2022). (In Russian).
- 18 Reformy v Kazahstane: uspehi, zadachi i perspektivy // OECD: Sekretariat po mezhdunarodnym otnoshenijam. Podrazdelenie po rabote so stranami Evrazii. P. 49. (In Russian).

М.М. ХАЛИТОВА,*¹

д.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: madinakhalidi@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9564-5503

С.К. НУРЫМОВА,¹

докторант.

e-mail: nurymova_saule@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0085-0884

Ж.К. ДЮСЕБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: mdzhk@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0002-9141-2101

¹Институт экономики Комитета науки МНВО РК,
г. Алматы, Казахстан

МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛ КАЗАХСТАНА ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

Аннотация

Несмотря на наличие благоприятных условий для успешного ведения сельского хозяйства темпы продолжающегося процесса миграции сельских жителей в крупные города республики не сокращаются. Необходи-

димось выявления причин возникновения данного парадокса в Казахстане и выработки комплекса необходимых мер по их устранению обосновывает актуальность темы статьи. Остроту данной проблемы усиливает также недостаточная степень реализуемости государственных мер по развитию социальной инфраструктуры сельских территорий. Целью исследования является анализ показателей уровня экономического развития и уровня обеспеченности социальной инфраструктурой, влияющих на демографическую ситуацию в сельских поселениях. В методологии исследования используется системный подход к изучению показателей, характеризующих благополучие сельского населения, качество жизни, и к оценке эффективности программ, направленных на оздоровление сельской экономики. Рассмотрены вопросы анализа современного состояния сельских населенных пунктов Казахстана для принятия необходимых государственных мер в направлении улучшения инфраструктуры сельских населенных пунктов. Анализ государственных программ развития сельского хозяйства Казахстана позволяет выделить виды проблем, возникающих в социально-экономическом развитии сельских территорий. Рекомендуется разработать новые пути решения проблем в развитии сельских территорий путем использования инновационных методов стимулирования сельского населения к повышению эффективной занятости, развитию массового предпринимательства в селах.

Ключевые слова: сельское поселение, развитие, новые подходы, анализ, целевые программы, цифровизация, инфраструктура.

M.M. KHALITOVA,*¹

d.e.s., associated professor.

*e-mail: madinakhalidi@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9564-5503

S.K. NURIMOVA,¹

PhD student.

e-mail: nuryanova_saule@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0085-0884

ZH.K. DYUSSEBAYEVA,¹

PhD student.

e-mail: mdzhk@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9141-2101

¹Institute of Economics of the Science Committee
of the MSHE RK,
Almaty, Kazakhstan

MECHANISMS FOR SOCIAL INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT OF THE RURAL AREAS OF KAZAKHSTAN FOR THE IMPROVEMENT OF DEMOGRAPHIC SITUATION

Despite the presence of favorable conditions for successful farming, the pace of the ongoing process of migration of rural residents to large cities of the republic is not decreasing. The relevance of the research topic is explained by the need to identify the causes of this paradox in Kazakhstan and create a set of necessary measures to eliminate them. The severity of this problem is also aggravated by the insufficient degree of implementation of state measures to develop the social infrastructure of rural areas. The purpose of the study is to analyze indicators of the level of economic development and the level of provision with social infrastructure that affect the demographic situation in rural settlements. The research methodology uses a systematic approach to the study of indicators characterizing the well-being of the rural population, the quality of life and the evaluation of the effectiveness of programs aimed at improving the rural economy. The issues of analyzing the current state of rural settlements in Kazakhstan in order to take the necessary state measures in the direction of improving the infrastructure of rural settlements are considered. The analysis of state programs for the development of agriculture in Kazakhstan allows us to identify the types of problems that arise in the socio-economic development of rural areas. It is recommended to develop new ways to solve problems in the development of rural areas through the use of innovative methods to stimulate the rural population to increase effective employment, the development of mass entrepreneurship in villages.

Key words: rural settlement, development, new approaches, analysis, targeted programs, digitization, infrastructure.

МРНТИ 06.71.07
УДК 330:336.14
JEL Q01,Q14

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-104-115>

Р.М. ЖУНУСОВА,*¹

к.э.н., доцент.

*e-mail: ubs_51@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0018-8424

Д.Т. АХМЕТОВА,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: dinra09@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6107-6565

¹НАО «Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина»,
г. Астана, Казахстан

ОЦЕНКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРАРНОЙ КРЕДИТНОЙ КОРПОРАЦИИ КАК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье на основе материалов публичной отчетности АО «Аграрная кредитная корпорация» за период с 2017 по 2021 гг. проанализирована его деятельность как института развития, осуществляющего финансирование субъектов сельского хозяйства. Проведена достаточно подробная оценка финансового состояния самой корпорации. В динамике изучены финансовые и операционные показатели, показано изменение активов, обязательств и капитала корпорации, а также конечные финансовые результаты деятельности корпорации. Изучена и дана оценка изменениям доходов и расходов корпорации, которые позволили обосновать уровень эффективности ее деятельности. В результате были рассчитаны показатели эффективности использования активов ROA и показатель эффективности использования собственного капитала ROE, которые отличаются высокими значениями. Отмечено, что АПК для расширения доступа предприятий сельского хозяйства к кредитным ресурсам использует на практике в основном непосредственное кредитование и предоставление средств другим финансовым институтам. Рассмотрены в динамике объемы заимствований и показано их значение в увеличении размеров финансирования сельскохозяйственных товаропроизводителей отрасли. Такое заимствование позволило выявить основного кредитора корпорации, который предоставляет ежегодно займы для кредитования весенне-полевых и уборочных работ по линии Министерства финансов Республики Казахстан и займы от других финансовых институтов для последующего кредитования субъектов АПК. Это свидетельствует о том, что данная корпорация в дальнейшем будет выступать как основной финансовый институт развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: Аграрная кредитная корпорация, институт развития, финансирование, сельское хозяйство, доходы и расходы, финансовое состояние, объемы заимствований.

Введение

Общеизвестно, что у нас в республике, как и в других странах, оказывается непосредственная и дополнительная (в период проведения весенних и осенних полевых работ, например) финансовая помощь сельскохозяйственным товаропроизводителям. При этом такая поддержка осуществляется как за счет государственных средств, так и из других (негосударственных) источников [1]. Кроме того, необходимость постоянной государственной финансовой поддержки обусловлена сезонным характером сельскохозяйственного производства, высокой зависимостью от природно-климатических условий, рисками в получении стабильных доходов и чистой прибыли. Перечисленные факторы, а также ряд других объективных причин в конечном счете приводят к низкой конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции и к тому, что сельхозтоваропроизводители имеют очень низкий уровень рентабельности ее производства и продаж. В связи с этим финансовая поддержка со стороны государства является необходимым инструментом и одной из важных составляющих аграрной политики.

Для финансовой поддержки сельскохозяйственного производства государственные и коммерческие структуры используют различные способы мобилизации ресурсов. Чаще всего в виде способов мобилизации средств в действительности используется кредитование и страхование. Причем каждый из названных способов характеризуется условиями предоставления дополнительных кредитных ресурсов и получателями этих ресурсов [2].

Однако оказываемая в настоящее время финансовая помощь характеризуется все еще недостаточной прозрачностью и довольно низкой эффективностью. Имеет место сокращение доли предоставляемых субсидий, при этом источниками части из них стали бюджеты местного уровня.

Следует также отметить, что, судя по индексу соотношения темпов роста валовой продукции сельского хозяйства и темпов роста объемов государственной поддержки, т.е. по показателю, который характеризует уровень эффективности такой поддержки, бюджетное финансирование и кредитование сельскохозяйственных товаропроизводителей все еще остаются малоэффективными.

Поскольку самой распространенной формой государственной финансовой поддержки в нашей республике является льготное кредитование сельскохозяйственных товаропроизводителей, мы в качестве цели в данной статье рассмотрели, с одной стороны, эффективность посреднической деятельности финансовых институтов, осуществляющих такие услуги. Это прежде всего АО «Аграрная кредитная корпорация», непосредственно оказывающая финансовые услуги сельхозтоваропроизводителям.

Отметим, что на сегодня корпорация имеет 21-летний опыт деятельности в финансировании сельскохозяйственных товаропроизводителей, довольно развитую, приближенную к местам производства сельхозпродукции инфраструктуру с клиентской базой. В составе корпорации 202 кредитных товарищества, 15 филиалов и два представительства.

С другой стороны, проанализировано финансовое состояние и конечные результаты деятельности корпорации, которая объединила в своем составе кредитные товарищества, выступающие, по существу, посредниками в процессе распределения выделенных бюджетных средств.

Материалы и методы

Исходными материалами послужила действующая современная система государственной финансовой поддержки аграрного сектора экономики Казахстана, осуществляемая посредством использования таких основных форм, как льготное кредитование предприятий агропромышленного комплекса и субсидии на сельскохозяйственное производство и материально-технические ресурсы. Эти формы финансовой поддержки были рассмотрены в статье на примере деятельности АО «Аграрная кредитная корпорация» с привлечением фактических данных за последние пять лет. Материалами и исходными данными для комплексной оценки деятельности корпорации послужили основные ее финансовые и операционные показатели.

При изучении состояния и эффективности деятельности корпорации была использована методика ее сравнительной оценки на основе экономико-статистических приемов сопоставления и динамики, абстрактно логических методов и методов анализа и обобщения полученных результатов.

Основные положения

Финансовую помощь, оказываемую государством отрасли сельского хозяйства, всегда принято учитывать как важную составляющую государственного регулирования. Такая поддержка со стороны государства включает в себя совокупность различных инструментов и форм экономического воздействия на развитие сельского хозяйства с целью обеспечения ее роста. В экономической литературе большинство авторов связывают понятие господдержки отрасли сельского хозяйства с совокупностью финансовых средств и экономических выгод, получаемых непосредственно сельскохозяйственными предприятиями на бесплатной основе или на льготных условиях от государства [3, 4]. Исходя из этого, можно заключить, что оказание финансовой помощи или поддержки производителей сельскохозяйственной продукции является одним из главных направлений деятельности государства на современном этапе.

Для оказания действенной финансовой поддержки непосредственно товаропроизводителей государство должно прежде всего четко определить конкретные задачи и направления их решения; обосновать модель и обозначить приоритеты государственной аграрной политики и, наконец, выработать экономический механизм финансовой помощи в виде системы методов и форм воздействия.

Основной формой оказания финансовой помощи государством является предоставление различных субсидий сельскохозяйственным товаропроизводителям на приобретение дорогостоящих видов сырья и материалов, необходимых для производства сельскохозяйственной продукции, а также субсидирование инвестиционного их кредитования.

Что касается косвенной поддержки, то она оказывается государством с целью проведения закупок продовольствия и сельскохозяйственного сырья для его нужд, обеспечения защиты экономических интересов и поддержки тех сельскохозяйственных предприятий, которые осуществляют экспорт продукции сельского хозяйства и являются активными участниками внешнего рынка.

И, наконец, можно отметить опосредованную государственную поддержку сельского хозяйства, включающую ряд мер, способствующих созданию благоприятных организационно-экономических условий ведения бизнеса в данной отрасли. К опосредованной государственной поддержке следует отнести мероприятия, связанные с реструктуризацией задолженности предприятий АПК по платежам в бюджет, во внебюджетные фонды, поставщикам сырья и материалов; пополнение за счет средств бюджета уставных капиталов таких финансовых институтов, как АО «КазАгроФинанс», АО «Аграрная кредитная корпорация» и др. В последние годы государство активно поддерживает развитие науки отрасли сельского хозяйства. Кроме того, по данной линии поддержки регулируются закупочные цены, импорт и экспорт продукции сельского хозяйства, устанавливаются льготы, а также ряд ограничений и запретов с целью обеспечения интересов данной отрасли.

Обзор литературы

В экономической литературе многие исследователи аграрного сектора экономики уделяют большое внимание принципам, на которых функционирует вся система финансовой поддержки государством предприятий данного сектора. Среди множества принципов, как считает ряд ученых, следует выделить такие, как эффективное и рациональное использование государственных средств; программно-целевой характер финансовой помощи; определение оптимальной доли инструментов прямой и косвенной господдержки; дифференциация мер республиканской и региональной поддержки [5, 6].

Другие известные финансисты предлагают изложенные принципы дополнить следующим содержанием: обеспечение эквивалентности обмена между сельским хозяйством и промышленностью; паритета и регулирования доходов непосредственно сельскохозяйственных товаропроизводителей; применение индикативных и директивных подходов [7].

Изучение экономической литературы показало, что одним из самых главных принципов является в первую очередь учет национальных, государственных и общественных интересов. Среди других немаловажных принципов можно выделить непрерывность, научную обоснованность, комплексный характер государственной поддержки, а также достижение экономического, социального и экологического эффектов от оказания государством действенной финансовой поддержки.

Необходимо выделить еще один такой важный принцип, как дифференциация мер финансовой помощи с использованием средств бюджетов различных уровней [8]. Реализация такого принципа предусматривает четкое разделение функций между уровнями управления отраслью, учет интересов регионов, их специфики, который пока еще имеет недостаточное практическое выражение.

Однако действующие в современных условиях финансовые инструменты и рычаги воздействия пока еще не обеспечивают стабильного роста и развития отрасли сельского хозяйства. Речь идет прежде всего о льготной системе кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей, которая является главной формой государственной финансовой

поддержки [9, 10]. Такая поддержка представляет собой субсидирование процентных ставок за пользование краткосрочными и долгосрочными кредитами. Но даже такое субсидирование со стороны государства остается все еще недостаточным, как отмечают фермеры. Кроме того, как отмечают специалисты, условия предоставления субсидий нуждаются в совершенствовании.

Таким образом, для обеспечения роста и развития отрасли сельского хозяйства необходимы как новые формы и виды государственной финансовой поддержки, так и направления совершенствования действующих финансовых инструментов и рычагов. При этом необходимо обозначить решение данных вопросов на уровне регионов. Именно в условиях регионального уровня оказание государством действенной финансовой поддержки должно быть ориентировано на особенности и местные условия.

Результаты и обсуждение

Начиная с 2001 г. в Казахстане функционирует мощный финансовый институт в лице АО «Аграрная кредитная корпорация» (далее – Корпорация), который оказывает непосредственную финансовую поддержку сельхозтоваропроизводителям. Корпорация представляет собой финансовый институт развития, через который осуществляется финансирование хозяйствующих субъектов как через ее филиалы, так и через фондирование других финансовых институтов [11]. Это созданные в республике кредитные товарищества (КТ), коммерческие банки (БВУ), лизинговые компании (ЛК) и микрофинансовые организации (МФО).

В целом надо отметить, что на долю таких финансовых институтов ежегодно приходится более 50% от общей суммы объемов кредитования.

Таблица 1– Финансовые и операционные показатели, млрд тенге

Финансовые и операционные показатели	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2020 г. в % к 2019 г.	2021 г. в % к 2020 г.
Активы	462,9	547,5	806,5	118,3	147,3
Собственный капитал	168,8	159,7	270,7	94,6	169,5
Ссудный портфель	477,5	549	817,7	115,0	148,9
Чистая прибыль	16,0	18,6	8,7	116,3	46,8
Объем кредитования	289,8	277,3	322,5	95,7	116,3
Инвестиции в основной капитал АПК	154	155,3	180,5	100,8	116,2
Количество клиентов, ед.	21390	22001	75468	102,9	343,0
Примечание: Составлено авторами по данным финансовой отчетности АКК [11].					

В 2019 г. общий размер кредитов, предоставленных клиентам, составил 289,8 млрд тенге, в 2020 г. он снизился до 277,3 млрд тенге, или на 62%, в 2021 г. количество заемщиков возросло до 75 тыс. единиц, а сумма кредита – до 322,5 млрд тенге. В 2021 г. темп роста кредитования увеличился на 16,2%.

За 2021 г. активы АКК выросли по сравнению с предыдущим годом на 47,3%, собственный капитал – на 69,5% за счет роста уставного капитала путем размещения обыкновенных акций:

- ♦ по решению Правления акционера № 9 от 04 марта 2021 г.;
- ♦ по решению Правления акционера № 65/21 от 13 декабря 2021 г. (реорганизация АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» путем присоединения к АКК).

Получен чистый доход в сумме 8,7 млрд тенге, снижение по сравнению с предыдущим годом объясняется изменением учета по первоначальному признанию дисконта по выданным и полученным займам. В 2021 г. выплачены дивиденды за 2020 г. в размере 13,76 млрд тенге. Заметим, что Корпорация способна погашать свои текущие обязательства своевременно, поскольку уровень рассчитанного коэффициента текущей ликвидности достаточно высокий (3,53) и значение коэффициента финансового левериджа (1,98) намного ниже установленной величины (7).

В 2021 г. Корпорацией профинансировано 8532 СХТП на общую сумму 253,9 млрд тенге, в т.ч. через прямое кредитование 1458 СХТП на сумму 99,7 млрд тенге, через финансовые институты – 7074 СХТП на сумму 154,2 млрд тенге, в т.ч.: через КТ – 4730 СХТП на сумму 110 млрд тенге, БВУ – 116 заемщиков на сумму 31,8 млрд тенге, МФО (в т.ч. РИЦ) – 2228 СХТП на 12,4 млрд тенге, исполнение плана – 101% (251,9 млрд тенге). Корпорация предоставляет кредиты сельскохозяйственным товаропроизводителям на льготной основе, поскольку процентная ставка является низкой, а кредиты в основном носят долгосрочный характер. Такие условия кредитования будут обеспечивать продовольственную безопасность РК и увеличивать объемы экспорта.

За 2019 г. Корпорацией осуществлено заимствование средств в объеме 157 168,9 млн тенге, из которых 110,0 млрд тенге, или почти 70% были выделены из республиканского бюджета для кредитования весенне-осенних сельскохозяйственных работ и последующего кредитования субъектов АПК. Львиная доля средств в размере 19 601,1 млн тенге, или 12,5%, выделена из Национального фонда для кредитования инвестиционных проектов. Немалая сумма – 17 767,8 млн тенге, или 11% – выделена из местного бюджета. Кроме того, банки второго уровня предоставили кредиты на сумму 9800,0 млн тенге, что составило всего 6% от общего объема кредитования непосредственно сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Надо отметить, что ежегодно увеличивается доля субъектов АПК, получивших финансирование через систему КТ, МФО, РИЦ, БВУ, ЛК по программам Корпорации и за счет средств финансовых институтов.

В 2020 г. было профинансировано еще больше сельхозтоваропроизводителей, количество которых составило 7817 единиц на общую сумму 277,3 млрд тенге, что на 120,1 млрд тенге больше уровня 2019 г. 6152 СХТП получили кредиты и займы через финансовые институты на сумму 149,2 млрд тенге. Следовательно, доля фондирования через финансовые институты выросла почти до 54%, причем почти 40% займов выдано кредитными товариществами.

В 2021 г. Корпорацией профинансировано 8532 СХТП на общую сумму 253,9 млрд тенге, в т.ч. через прямое кредитование 1458 СХТП на сумму 99,7 млрд тенге, через финансовые институты – 7074 СХТП на сумму 154,2 млрд тенге, в т.ч.: через КТ – 4730 СХТП на сумму 110 млрд тенге, БВУ – 116 заемщиков на сумму 31,8 млрд тенге, МФО (в т.ч. РИЦ) – 2228 СХТП на 12,4 млрд тенге, исполнение плана – 101% (251,9 млрд тенге). В 2021 г. 60,7% средств АКК выданы через инструменты фондирования, которые являются мощным рычагом государственной финансовой поддержки. Среди финансовых институтов надо отдельно подчеркнуть роль кредитных товариществ, которые участвуют в реализации крупных государственных программ [12].

Большинство средств КТ было выделено в рамках программ «Кен дала», «Агробизнес» и «Іскер», и программа «Кең дала» является основной, поскольку кредитует сельхозтоваропроизводителей в период весенне-осенних полевых работ по льготной процентной ставке, равной 5%.

Другой немаловажной государственной программой Корпорации, которая включает закуп новой сельскохозяйственной техники, оборудования для переработки продукции, закуп животных, является программа «Агробизнес».

Теперь выделим основные направления субсидирования со стороны государства. Так, субсидируются ставки вознаграждения по кредитам:

- ♦ выдаваемым на пополнение оборотных средств, на 5% субсидируются государством, то есть при ставке 17% годовых (в т.ч. маржа КТ не более 4%) конечный заемщик выплачивает только 12%;

- ♦ выдаваемым на приобретение техники и основных средств, на 10% субсидируются государством, то есть при ставке 14% годовых (в т.ч. маржа КТ не более 4%) конечный заемщик выплачивает только 4%.

Темп роста активов за последние годы составил 118,3% и 147,3%. Видно, что в составе активов преобладают кредиты, предоставленные клиентам, и кредиты, выданные банкам. Резко увеличиваются по годам денежные средства, и возрастают инвестиционные ценные бумаги. Все другие активы в абсолютном размере не такие значимые, как кредиты и денежные средства.

Таблица 2 – Динамика активов Корпорации, млн тенге

Показатели	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2020 г. в % к 2019 г.	2021 г. в % к 2020 г.
Денежные средства и их эквиваленты	7047	70 890	48 578	75 643	102 853	155,7	136,0
Кредиты банкам	21 671	32 816	45 063	14 942	12 708	33,2	85,0
Кредиты клиентам	163 555	265 103	361 784	449 227	665 016	124,2	148,0
Дебиторская задолженность	-	-	2287	-	9627	-	-
Активы для продажи	444	865	1880	3409	1602	181,3	47,0
Инвестиционные ценные бумаги	51 176	-	605	670	839	110,7	125,2
Инвестиционная недвижимость	338	346	448	438	3129	97,8	в 7,1 раза
Основные средства	242	363	368	315	1426	85,6	в 4,5 раза
Нематериальные активы	231	298	255	245	625	96,1	в 2,6 раза
Прочие активы	2408	1614	1663	2650	8660	159,4	в 3,2 раза
Итого активы	247 112	372 295	462 931	547 539	806 485	118,3	147,3
Примечание: Составлено авторами по данным финансовой отчетности АКК [11].							

Задолженность Корпорации и величина ее собственного капитала представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Обязательства и капитал Корпорации, млн тенге

Обязательства	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2020 г. в % к 2019 г.	2021 г. в % к 2020 г.
Задолженность перед акционером	13 745	127 888	155 215	164 128	94 260	105,7	57,4
Задолженность перед госорганизациями	9891	22 635	36 435	44 770	16 6814	122,9	в 3,7 раза
Выпущенные долговые ценные бумаги	66 868	56 899	86 341	164 197	196 654	190,2	119,8
Прочие обязательства	4050	13 579	16 103	14 706	78 067	91,3	в 5,3 раза
Итого обязательств	94 554	221 001	294 094	387 801	535 795	131,9	138,2
Собственный капитал:							
акционерный капитал	158 630	158 630	168 809	167 810	254 367	99,4	151,6
резервный капитал	-8965	-6209	-3501	5340	11238	-152,5	в 2,1 раза
накопленные убытки (нераспределенная прибыль)	2894	-1127	4531	13412	5085	296,0	37,9
Итого собственного капитала	152 559	151 294	169 838	159 738	260 520	94,1	163,1
Обязательства и капитал, всего	247113	372295	463932	547539	796315	118,0	в 3 раза
Примечание: Составлено авторами по данным финансовой отчетности АКК [11].							

Видно, что обязательства Корпорации в динамике стабильно увеличиваются и в 2021 г. достигли 535 795 млн тенге, что на 38,2% больше, чем в 2020 г. В 2021 г. задолженность Корпорации возросла на 38,2% и составила 535 795 млн тенге, что на 147 994 млн тенге выше уровня 2020 г. Размер собственного капитала был нестабильным по годам, однако в 2021 г. он возрос по сравнению с 2020 г. на 63,1% и составил 260 520 млн тенге.

В составе собственного капитала ежегодно преобладает акционерный капитал, и его величина в 2021 г. равнялась 254 367 млн тенге, что составляет 97,6% от всей стоимости капитала.

Поскольку выдача кредитов различным заемщикам является основной деятельностью Корпорации, то и доходы она получает практически на 99% от данного вида деятельности. Об этом свидетельствуют данные, приведенные в таблице 4.

Видно, что доходы Корпорации увеличиваются по годам с 28,4 млрд тенге в 2017 г. и до 78,3 млрд тенге в 2021 г., или в 2,7 раза. Общая сумма доходов представлена на 99,5% доходами от основной деятельности или от выдачи кредитов различным заемщикам и прежде всего сельскохозяйственным предприятиям.

Таблица 4 – Динамика доходов Корпорации, млрд тенге

Показатели	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2021 г. в % к 2017 г.	2021 г. в % к 2020 г.
Доходы, всего, в том числе	28,4	37,2	55,2	69,6	78,3	в 2,7 раза	112,5
доходы от основной деятельности	28,2	37	55	69,6	78,3	в 2,8 раза	112,5
прочие операционные доходы	0,2	0,2	0,2	-	-	-	-
Примечание: Составлено авторами по данным финансовой отчетности АКК [11].							

Так, доходы от основной деятельности с 28,2 млрд тенге в 2017 г. выросли до 78,3 млрд тенге в 2021 г. В структуре всех доходов доходы от основной деятельности составляют по годам 98,9–99,5%, а на долю прочих операционных доходов приходится всего лишь в пределах 0,5–0,6%, или в среднем по годам 0,2 млрд тенге.

Что касается расходов, то они, так же как и доходы, увеличиваются по годам (таблица 5). В 2017 г. величина расходов равнялась 20 млрд тенге, в 2018 г. возросла до 23,8 млрд тенге, в 2019 г. – до 35,1 млрд тенге, в 2020 г. – до 46,9 млрд тенге и в 2021 г. – до 67,4 млрд тенге. Темп их роста в 2021 г. по сравнению с 2017 и 2020 гг. составил 2,3 раза и 143,7% соответственно. В 2017 г. самыми значимыми в расходах были расходы по созданию резервов, на долю которых приходилось 44% от общей суммы всех расходов. В последующие годы в составе расходов преобладают ежегодно расходы по вознаграждению. Их величина колебалась от 12,2 млрд тенге в 2018 г. до 40,1 млрд тенге в 2021 г. Такие расходы возросли в 5 раз по сравнению с 2017 г. и на 24,5% по сравнению с 2020 г. В структуре расходов почти 60–65% занимают расходы по вознаграждению.

Таблица 5 – Динамика расходов Корпорации, млрд тенге

Показатели	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2021 г. в % к 2017 г.	2021 г. в % к 2020 г.
Расходы всего, в том числе	20	23,8	35,1	46,9	67,4	2,3 раза	143,7
расходы по вознаграждению	6,4	12,2	20,5	32,2	40,1	в 5,0 раз	124,5
операционные расходы	3,6	4,8	5,4	5,8	7	161,1	120,7
расходы по созданию резервов	8,8	5,1	8	4,1	0,08	46,6	2,0
прочие расходы	1,2	1,7	1,2	4,9	20,3	в 16,9 раза	в 4,1 раза
Примечание: Составлено авторами по данным финансовой отчетности АКК [11].							

Немаловажными являются и операционные расходы, которые также имеют тенденцию к росту. Они увеличились с 3,6 млрд тенге в 2017 г. до 7 млрд тенге в 2021 г. (на 61,1%), и на 20,7% они возросли по сравнению с 2020 г.

Следует отметить, что высокий темп роста расходов по вознаграждению объясняется ежегодным увеличением объемов заимствований Корпорации (таблица 6).

Таблица 6 – Объемы заимствования Корпорации, млрд тенге

Показатели	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Нацфонд (КазАгро)	4,9	18,2	19,6	40	18,6
РБ (КазАгро)	60	140	50	70	
МИО	12,7	18,5	17,8	3,5	35
Внебюджетные средства	16,5	35	-	-	-
ВПП и УР РБ	-	-	60	70	70
БВУ	-	-	9,8	31,0	31,8
ЕНПФ	-	-	-	-	-
Прочие займы	16,5	19,2	-	4,5	47,1
Итого	94,1	230,9	157,2	277	207,5
Примечание: Составлено авторами по данным финансовой отчетности АКК [11].					

Проведенный анализ показал, что объемы заимствования Корпорации увеличиваются по годам. Если в 2017 г. они составили 94,1 млрд тенге, то в 2021 г. возросли на 207,5 млрд тенге, или в 2,2 раза.

Основным кредитором Корпорации ежегодно является республиканский бюджет, который предоставляет ежегодно займы для кредитования весенне-полевых и уборочных работ на сумму 60–70 млрд тенге по линии Министерства финансов Республики Казахстан и займы от АО «Холдинг «КазАгро» и «Холдинга Байтерек» для последующего кредитования субъектов АПК [3]. Займы также были предоставлены Корпорации в 2021 г. Национальным фондом РК в размере 18,2 млрд тенге, местными исполнительными органами на сумму 35 млрд тенге и оставшиеся 78,9 млрд тенге – это прочие займы, в том числе от банков второго уровня.

Надо отметить, что средства Национального фонда были использованы для кредитования инвестиционных проектов, а средства местных исполнительных органов были направлены для обеспечения занятости и развития массового предпринимательства в стране [13].

Следует отметить, что деятельность Корпорации ежегодно отличается прибыльностью (таблица 7).

Таблица 7 – Показатели эффективности деятельности Корпорации

Показатели	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Прибыль за год	7,0	10,4	16,0	18,6	8,7
ROA (%)	3,28	3,35	3,84	3,89	1,08
ROE (%)	5,03	6,83	10,2	11,71	3,21
Примечание: Составлено авторами по данным финансовой отчетности АКК [11].					

Данные таблицы 7 показывают, что в 2017 г. размер прибыли составил 7 млрд тенге, в 2018 г. возрос до 10,4 млрд тенге. Такой рост прибыли объясняется опережающим темпом роста доходов Корпорации (131%) по сравнению с темпом роста ее расходов (119%). Отсюда достаточно высокими являются показатели эффективности ее деятельности. Так, уровень показателя эффективности использования активов ROA оставался достаточно высоким и по годам колебался в пределах от 1,08 до 3,89. В 2020 г. по сравнению с 2017 г. он возрос на 0,61 процентного пункта, что обусловлено получением чистой прибыли на 49% и ростом активов на 51%. В 2021 г. показатель резко снизился, поскольку в 2,1 раза сократилась по сравнению с 2020 г. чистая прибыль Корпорации. Снижение чистой прибыли с 18,6 млрд тенге до 8,7 млрд тенге объясняется изменением учета по первоначальному признанию дисконта по выданным и полученным займам.

Показатель эффективности использования собственного капитала ROE также увеличивается по годам. В 2020 г. по сравнению также с 2017 г. он возрос более чем в 2,5 раза, что также было обусловлено опережающим темпом роста чистой прибыли по сравнению с темпом роста капитала Корпорации. И, наоборот, в 2021 г. он снизился, как и показатель эффективности использования активов, более чем в 3,5 раза за счет сокращения чистой прибыли.

Поскольку основной миссией Корпорации является кредитование аграрного сектора, то представляет интерес анализ ее ссудного портфеля [14, 15]. Данный портфель занимает в активах Корпорации более 70%. Рост ссудного портфеля в 2018 г. по сравнению с 2017 г. составил 62%, или 101,5 млрд тенге. Кроме того, в структуре пассивов Корпорации львиную долю занимают обязательства, на долю которых приходилось 60% всех пассивов. Отметим также сокращение в 2018 г. размера собственного капитала Корпорации. Однако несмотря на такое положение, достаточность капитала Корпорации ежегодно была приближена к норме, равной 1, что свидетельствует о стабильности ее финансового положения.

Заключение

На основании исследования деятельности Аграрной кредитной корпорации можно заключить, что в настоящее время данный финансовый институт рассматривается в качестве одного из институтов развития сельского хозяйства и в перспективе остается самым главным финансовым институтом государственной поддержки этой отрасли. Об этом свидетельствуют следующие выводы и предложения.

1. Положительный эффект имеет объединение в составе АО «Национальный управляющий холдинг «Байтерек» таких компаний, как АО «Аграрная кредитная корпорация», АО «Каз-Агрофинанс» и АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства», что позволило исключить дублирование функций по кредитованию фермеров и обеспечить оказание услуг по принципу одного окна.

2. Ежегодный объем финансирования по линии Аграрной кредитной корпорации за последние пять лет вырос в 2 раза: с 157,0 млрд тенге в 2016 г. до 322,5 млрд в 2021 г.

3. По итогам 2021 г. ссудный портфель компании объединил 76,5 тысячи заемщиков, объем портфеля составил 817,7 млрд тенге. Сумма финансирования АПК по линии Аграрной кредитной корпорации в 2021 г. составила 322,5 млрд тенге.

4. В результате принятых мер улучшилась эффективность деятельности АКК. Так, с помощью выделенных средств за отчетный период прокредитовано 20 тысяч аграриев, закуплено 140 тысяч голов КРС, 400 тысяч голов МРС, 97,4 тысячи лошадей, обработано 4,4 млн гектаров земельных угодий, приобретено 3,3 тысячи единиц сельскохозяйственной техники.

5. АКК, оказывая финансовую помощь в распределении кредитных ресурсов, выделенных из республиканского бюджета, демонстрирует свою финансовую устойчивость и эффективность использования собственного капитала. Однако мы считаем, что АКК необходимо постепенно снижать процентные ставки по кредитам, поскольку получаемые ею доходы в полной мере позволяют осуществлять такие меры. К примеру, по программе «Агробизнес» АКК осуществляет прямое кредитование по ставке 22% годовых, а КТ предоставляет по ставке 18% годовых. При этом из средств Национального фонда РК она получает средства по ставке 6% годовых. Причем среднегодовые темпы роста доходов АКК за последние пять лет составили 128,8%. Поэтому, учитывая все вышесказанное, считаем, было бы обоснованным снижение ставки кредитования до 10%.

6. Поскольку основными получателями финансовой помощи являются в основном крупные сельскохозяйственные предприятия, то именно они и обеспечивают рост производства сельскохозяйственной продукции. Что касается крестьянских хозяйств, то они пока еще не имеют возможности получать кредиты, особенно долгосрочные для приобретения сельскохозяйственной техники, поскольку достигнутые производственные показатели остаются достаточно низкими с точки зрения обеспечения получаемых кредитов.

В заключение резюмируем, что дальнейшее развитие механизма финансовой помощи сельскохозяйственным формированиям наряду с учетом результатов их производственной и финансовой деятельности (которые считаются как бы базовым подходом) должно осуществляться

только при условии эффективного использования кредитов, предоставленных финансовыми институтами, такими как АКК и кредитные товарищества.

Считаем целесообразным создание эффективных институциональных механизмов на региональном уровне, наделенных необходимыми человеческими, финансовыми и политическими ресурсами для гибкой и своевременной поддержки предпринимателей без чрезмерного вмешательства в их индивидуальные решения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Государственная программа развития АПК РК на 2017–2021 гг. – 2017. URL: [http:// www. adilet. zan. kz/ rus / docs / P1800000423](http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423)
- 2 Сигарев М.И., Нуркужаев З.М., Нургалиева Р.О., Алшембаева Л.Т. Механизм государственной поддержки сельскохозяйственного производства в странах единого экономического пространства // Biosciences Biotechnology Research Asia. 2015. No. 12(2). P. 1287–1296.
- 3 Попова О.В., Сидорин А.А. Развитие методологических подходов к прямой государственной поддержке аграрных товаропроизводителей // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 6. – С. 1134–1139.
- 4 Тажибаева Р.М. Государственная поддержка аграрного сектора Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 1. – С. 44–50.
- 5 Aimurzina B., Kamenova M., Omarova A., Aigul K., Nurgul S. Methods of sustainable regulation of agricultural enterprises at the present stage // Journal of Environmental Management and Tourismthis link is disabled. 2018. No. 9(5). P. 1101– 1108.
- 6 Неганова В.П., Дудник А.В. Совершенствование государственной поддержки АПК региона // Экономика региона. – 2018. – Т. 14. – Вып. 2. – С. 651–662.
- 7 Денисов В.И. Ускорение развития аграрного сектора экономики России на основе повышения эффективности государственной поддержки сельских товаропроизводителей // Проблемы прогнозирования. – 2019. – № 1. – С. 95–105.
- 8 Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Батай М. Роль аграрного сектора Казахстана в обеспечении продовольственной безопасности // Проблемы агрорынка. – 2019. – № 2. – С. 20–27.
- 9 Рахметова А., Калкабаева Г., Курманалина А., Серикова Г., Аймурзина Б. Финансово-кредитный и инновационный секторы экономики: оценка макроэкономических эффектов регулирования и взаимодействия секторов // Проблемы предпринимательства и устойчивого развития. – 2020. – № 8(1). – С. 1224–1237.
- 10 Сигарев М.И., Кантарбаева С.М., Мейманкулова З.З. и др. Кредитование сельскохозяйственного производства в Казахстане // Life Science Journal. 2014. No. 11(9 спец. выпуск). P. 299–302.
- 11 Официальный сайт Аграрной кредитной корпорации. URL: [https:// agrocredit. kz](https://agrocredit.kz)
- 12 Lukhmanova. G. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / G. Lukhmanova, K. Baisholova, N. Shiganbayeva // Revista Espacios. 2019. No. 32. P. 6.
- 13 Utibaev B.S., Zhunusova R.M. Evaluation of the effectiveness of the agrarian credit corporation // News of the Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asian Countries. Bishkek, 2020. No.1(28). P. 110–114.
- 14 Утибаева Г.Б., Утибаев Б.С. Оценка и прогнозирование эффективности реализуемых программ по финансовой поддержке развития агропромышленного комплекса. Монография. – Астана: Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, 2020. – 136 с.
- 15 Aimurzina B., Kamenova M., Omarova A., Karipova A., Auelbekova A. The economic nature of financial leverage of agricultural production // Journal of Applied Economic Sciences. Winter 2018. Volume 13. Issue 8. P. 2394–2405.

REFERENCES

- 1 Gosudarstvennaja programma razvitija APK RK na 2017–2021 gg. 2017. URL: [http:// www. adilet. zan. kz/ rus / docs / P1800000423](http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423). (In Russian).
- 2 Sigarev M.I., Nurkuzhaev Z.M., Nurgalieva R.O., Alshembaeva L.T. (2015) Mehanizm gosudarstvennoj podderzhki sel'skhozjajstvennogo proizvodstva v stranah edinogo jekonomicheskogo prostranstva // Biosciences Biotechnology Research Asia. No. 12(2). P. 1287–1296. (In Russian).
- 3 Popova O.V., Sidorin A.A. (2015) Razvitie metodologicheskikh podhodov k prjamoj gosudarstvennoj podderzhke agrarnyh tovaroproizvoditelej // Jekonomika i predprinimatel'stvo. No. 6. P. 1134–1139. (In Russian).

- 4 Tazhibayeva R.M. (2021) Gosudarstvennaja podderzhka agrarnogo sektora Kazahstana // Problemy agrorynka. No. 1. P. 44–50. (In Russian).
- 5 Aimurzina B., Kamenova M., Omarova A., Aigul K., Nurgul S. (2018) Methods of sustainable regulation of agricultural enterprises at the present stage // Journal of Environmental Management and Tourism this link is disabled. No. 9(5). P. 1101–1108. (In English).
- 6 Neganova V.P., Dudnik A.V. (2018) Sovershenstvovanie gosudarstvennoj podderzhki APK regiona // Jekonomika regiona. V. 14. Vyp. 2. P. 651–662. (In Russian).
- 7 Denisov V.I. (2019) Uskorenie razvitija agrarnogo sektora jekonomiki Rossii na osnove povysheniya jeffektivnosti gosudarstvennoj podderzhki sel'skih tovaroproizvoditelej // Problemy prognozirovaniya. No. 1. P. 95–105. (In Russian).
- 8 Ajmurzina B.T., Kamenova M.Zh., Bataj M. (2019) Rol' agrarnogo sektora Kazahstana v obespechenii prodovol'stvennoj bezopasnosti // Problemy agrorynka. No. 2. P. 20–27. (In Russian).
- 9 Rahmetova A., Kalkabayeva G., Kurmanalina A., Serikova G., Ajmurzina B. (2020) Finansovo-kreditnyj i innovacionnyj sektory jekonomiki: ocenka makrojekonomicheskikh jeffektov regulirovaniya i vzaimodejstviya sektorov // Problemy predprinimatel'stva i ustojchivogo razvitija. No. 8(1). P. 1224–1237. (In Russian).
- 10 Sigarev M.I., Kantarbayeva S.M., Mejmankulova Z.Z. i dr. (2014) Kreditovanie sel'skohozjajstvennogo proizvodstva v Kazahstane // Life Science Journal. No. 11(9 spec. vypusk). P. 299–302. (In Russian).
- 11 Oficial'nyj sajt Agrarnoj kreditnoj korporacii. URL: [https:// agrokredit.kz](https://agrokredit.kz). (In Russian).
- 12 Lukhmanova. G. (2019) Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / G. Lukhmanova, K. Baisholova, N. Shiganbayeva // Revista Espacios. No. 32. P. 6. (In English).
- 13 Utibaev B.S., Zhunusova R.M. (2020) Evaluation of the effectiveness of the agrarian credit corporation // News of the Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asian Countries. Bishkek. No. 1(28). P. 110–114. (In English).
- 14 Utibaeva G.B., Utibaev B.S. (2020) Ocenka i prognozirovanie jeffektivnosti realizuemyh programm po finansovoj podderzhke razvitija agropromyshlennogo kompleksa. Monografija. – Astana: Kazahskij agrotehnicheskij universitet im. S. Seifullina, 136 p. (In Russian).
- 15 Aimurzina B., Kamenova M., Omarova A., Karipova A., Auelbekova A. (2018) The economic nature of financial leverage of agricultural production // Journal of Applied Economic Sciences. Winter. Volume 13. Issue 8. P. 2394–2405. (In English).

Р.М. ЖУНУСОВА,*¹

Э.Ф.К., доцент.

*e-mail: ubs_51@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0018-8424

Д.Т. АХМЕТОВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: dinra09@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6107-6565

¹«С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық
зерттеу университеті» КеАҚ,
Астана қ., Қазақстан

АГРАРЛЫҚ НЕСИЕЛІК КОРПОРАЦИЯ ҚЫЗМЕТІН ДАМУ ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақалада «Аграрлық несиелік корпорациясы» АҚ-ның 2017–2021 жж. аралығындағы бухгалтерлік есеп беру материалдары негізінде ауыл шаруашылығы субъектілерін қаржыландыратын даму институты ретіндегі қызметі талданды. Корпорацияның өзінің қаржылық жағдайына жеткілікті егжей-тегжейлі бағалау жүргізілді. Қаржылық және операциялық көрсеткіштер динамикада зерттелді, корпорацияның активтері, міндеттемелері мен капиталындағы өзгерістер, сонымен қатар корпорация қызметінің түпкілікті қаржылық нәтижелері қарастырылған. Корпорацияның кірістері мен шығыстарының өзгерістері зерттелді және бағаланды, бұл оның қызметінің тиімділік деңгейін негіздеуге мүмкіндік берді. Нәтижесінде ROA активтерін пайдалану тиімділігінің көрсеткіштері және меншікті капиталды пайдалану тиімділігінің ROE көрсеткіші есептелді, олар жоғары мәндермен сипатталды. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының кредиттік ресурстарға қолжетімділігін кеңейту үшін АӨК іс жүзінде негізінен тікелей кредиттеуді және басқа қаржы институттарына қаражат беруді пайдаланатыны атап өтілді. Қарыз алу көлемі динамикалық түрде қарастырылып, олардың

саладағы ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді қаржыландыру көлемін арттырудағы маңыздылығы көрсетілген. Мұндай қарыз алу Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі арқылы көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын несиелендіруге жыл сайын АӨК субъектілерін кейіннен несиелеу үшін басқа қаржы институттарынан несие беретін корпорацияның негізгі кредиторын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл аталған корпорацияның ауыл шаруашылығын дамытудың негізгі қаржы институты қызметін атқара беретінін көрсетеді.

Тірек сөздер: Аграрлық несиелік корпорациясы, даму институты, қаржыландыру, ауыл шаруашылығы, кірістер мен шығыстар, қаржылық жағдай, қарыз алу көлемдері.

R.M. ZHUNUSOVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: ubs_51@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0018-8424

D.T. AHMETOVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: dinra09@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6107-6565

¹Seifullin University, Almaty, Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES OF THE AGRICULTURAL CREDIT CORPORATIONS AS A DEVELOPMENT INSTITUTION

Abstract

In the article, based on the public reporting materials of JSC «Agrarian Credit Corporation» for the period from 2017 to 2021, its activities as a development institution that finances agricultural entities are analyzed. A sufficiently detailed assessment of the financial condition of the Corporation itself was carried out. Financial and operational indicators are studied in dynamics, changes in the assets, liabilities and capital of the corporation, as well as the final financial results of the Corporation's activities are shown. The changes in income and expenses of the corporation were studied and assessed, which made it possible to substantiate the level of efficiency of its activities. As a result, the indicators of the effectiveness of the use of assets ROA and the indicator of the efficiency of the use of equity ROE were calculated, which are characterized by high values. It was noted that in order to expand the coverage of agribusiness entities with credit funds, the Agrarian Credit Corporation uses various financial instruments: direct lending and funding of financial institutions. The volumes of borrowings are considered in dynamics and their importance in increasing the amount of financing of agricultural producers in the industry is shown. Such borrowing made it possible to identify the main creditor of the Corporation, which annually provides loans for lending to spring field and harvesting work through the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan and loans from other financial institutions for subsequent lending to agribusiness entities. This indicates that this corporation will continue to act as the main financial institution for the development of agriculture.

Key words: Agrarian credit corporation, development institution, financing, agriculture, income and expenses, financial condition, volume of borrowings.

FTAXP 06.77.97:

ӨОЖ 331.52

JEL E 24

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-116-129>

К.С. АЛПЫСБАЕВ,*¹

PhD.

*e-mail: alpysbayev_kuan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2644-2651

А.А. МУХАМАДИЕВА,²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: ai-m77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3775-1863

А.К. ОРАЗГАЛИЕВА,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: arailymk78@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4601-3865

¹«Абай атындағы ҚазҰПУ» КеАҚ,

Алматы қ., Қазақстан

²Қазақстан-Американдық еркін университет,

Өскемен қ., Қазақстан

³«Семей қаласының Шәкәрім

атындағы университеті» КеАҚ

Семей қ., Қазақстан

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДАҒЫ КАДРЛЫҚ ӘЛЕУЕТ: ГЕНДЕРЛІК АСПЕКТ

Андатпа

Қазақстан Республикасының аграрлық секторы ел экономикасының маңызды саласы ретінде халықтың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ұлттық қауіпсіздік жүйесінің негізгі элементі болып табылады. Қазіргі таңда аграрлық секторда орын алған күрделі мәселелер көп. Ауылды аймақтардағы тұрғылықты халық қалаларға көшуге ынталы. Оған бірден-бір себеп, ауыл халқының өмір сүру сапасының және ауылды жерлердегі инфрақұрылымның төмендігі, ауыл жастары тарапынан аграрлық сектордағы еңбек нарығының қатысушысы болуға деген төменгі деңгейдегі қызығушылық, ауылды аймақтардағы кадрлардың еңбекақы деңгейі мәселесі және т.с.с. Аталған құрылымдық проблемалар аграрлық сектордың ел экономикасына қатысты қайтарымдылық көрсеткішінің төмендеуіне әкеліп соқты. Өз кезегінде аграрлық сектордағы еңбек өнімділігін арттырудың бірден бір жолы ауылды аймақтардағы кадрлар әлеуетін арттыруға бағытталған мақсатты іс-шараларды жүзеге асыру қажет деп есептейміз. Технологиялық прогресс дәуірінде өмір сүргенімізге қарамастан, еңбек нарығының негізгі элементі еңбек ресурстары болып табылады. Мақаланың мақсаты – аграрлық сектордағы кадрлар әлеуетіне гендерлік тұрғыдан баға беру болып табылады. Еңбек нарығындағы кадрлар әлеуетінің құрлымына назар салатын болсақ, ауылды аймақтардағы өндірістердің басым бөлігінде ер азаматтары жұмыс істеуде. Оған себеп – ауыл шаруашылығының өндірістік саласының спецификалық ерекшеліктері (жұмыс процесінің жоғары еңбек сыйымдылығы, нормаланбаған жұмыс кестелері және т.б.). Алайда, қазіргі таңда аграрлық сектордағы өндірістік кәсіпорындардың басқарушылық персоналы ретінде немесе тікелей аграрлық өнімді өндірумен байланысты емес қызмет түрлерімен айналысатын әйелдер санының төменгі тенденциясы да байқалауда.

Тірек сөздер: экономика, аграрлық сектор, кадрлық әлеует, еңбек ресурстары, гендерлік баланс.

Кіріспе

Әйелдер мен ерлер ауыл шаруашылық тауарлары саудасының кенеюі мен ауыл шаруашылығына салынатын инвестиция ауқымының ұлғаюынан бірдей пайда көрмейді. Ауыл шаруашылығындағы гендерлік теңсіздік 21 ғасырда да сақталады және әдетте, сауда және шетелдік

инвестициялармен шиеленіседі. Ауыл шаруашылығындағы гендерлік теңсіздікті сипаттайтын бес аспектіні ажыратады: жер құқығы, өндірістік ресурстар, ақысыз еңбек, жұмыспен қамту және шешім қабылдау [1]. Гендерлік теңсіздік мәселесін шешу ауыл шаруашылығында тұрақтылыққа қол жеткізу үшін қажет. Теңсіздіктің жоғары деңгейі өнімділікті арттыруды және кедейлік пен аштықты азайтуды қиындатады. Гендерлік теңсіздік көптеген өлшемдер бойынша ауыл шаруашылығының тұрақты даму жолындағы прогреске кері әсерін тигізеді [2].

Тұрақты азық-түлік жүйелері тұрақты және жүйелі түрде дамитын ауыл шаруашылығын қажет етеді. Ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған халықаралық стратегиялық бағдарламаларда тұрақты ауыл шаруашылығы биліктің гендерлік қатынастарына назар аударуды қажет ететіндігі ерекше аталып өтуде. Бұрын гендерлік теңсіздік инклюзивті, тұрақты азық-түлік жүйелерін дамытуға үлкен кедергі болды және бүгінгі күнге дейін солай болып қала беруде [3].

Қазіргі уақытта еңбек нарығындағы әйелдердің үлес салмағы өткен кезеңдермен салыстырғанда жоғары болуына қарамастан, еңбек нарығында әйелдер мен ерлер әртүрлі жұмыс түрлерімен айналысуда. Жұмыс күшінің құрамына әрбір жыныс өкілдерінің кемінде 40% кіретін жұмыстармен айналысатын бес қызметкердің кемінде біреуі кіреді. Әйелдердің жанұямен байланысты міндеттерінің ерлермен салыстырғанда жоғары болуы салдарынан, олар сыртқы еңбек нарығына шығу жолында да ерлерге қарағанда көптеген кедергілерге тап болады [4]. Әйелдердің жұмыспен қамтылу деңгейінің өсуі негізінен әйелдер басым болатын жұмыс орындарында байқалады. Аталған салалар қатарына соңғы екі ұрпақ ішінде жұмыспен қамтудың өсу қарқыны жоғары болып келген көптеген секторлар кіреді және аталған секторларда демографиялық өзгерістерге байланысты алдағы жылдары сұраныс қарқынының өсуінің ықтималдығы жоғары болады.

Материалдар мен әдістер

Еңбек нарығын реттеу тиімділік пен теңдік мақсаттарын үйлестіру үшін қажетті институционалдық трансформациялау процесінде маңызды рөл атқарады [5]. Өз кезегінде экономикалық өзгерістер кезінде еңбек нарығындағы ерлер мен әйелдердің әртүрлі нәтижелерін түсіну гендерлік тепе-теңдікке оң әсер етеді [6]. Жаһандық деңгейде де, аймақтық деңгейде де еңбек нарығының гендерлік ерекшеліктерінің проблемалары әлемдік қоғамдастықтың алдында өте өткір тұр. Таңдалған зерттеу тақырыбының өзектілігі гендерлік теңсіздіктің болуы өмірдің барлық салаларында ерлер мен әйелдердің өзін-өзі тануы үшін тең емес мүмкіндіктерге әкелетіндігіне байланысты.

Бұл зерттеудің әдіснамалық тәсілдерінің негізін жүйелік талдау әдістерінің жиынтығы құрайды, атап айтқанда: аналитикалық, статистикалық, графикалық.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізін аграрлық сектордағы кадрлар әлеуетін дамыту мен ауыл шаруашылығы саласындағы гендерлік тепе-теңдік мәселесін зерттеуге арналған отандық және шетелдік авторлардың еңбектері танылады. Сонымен қатар жұмыс барысында Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросының деректері кеңінен қолданылды.

Негізгі ережелер

Еңбек нарығын экономиканың даму деңгейін анықтайтын әлеуметтік-экономикалық категория ретінде сипаттауға болады, ол экономикалық ауытқуларға тәуелді және адам әлеуетінің даму деңгейін сипаттайды және халықтың әл-ауқатына әсер етеді [7].

Еңбек нарығындағы екі жыныстың өкілдері үшін тең емес мүмкіндіктердің себептерін, механизмдері мен салдарын қарастыруға мүмкіндік беретін гендерлік тәсілді қолданбай, еңбек нарығының проблемаларын жан-жақты зерттеу мүмкін емес.

Гендерлік рөлдер туралы дәстүрлі түсінік неғұрлым төмен болса, әйелдердің жұмысқа орналасу ықтималдығы соғұрлым төмен болады, олардың жеке табысы мен жұмыс табысы азаяды [8].

Әдебиетке шолу

Еңбек нарығымен байланысты мәселелерді зерттеу барысында әлемдік экономикалық ойлардың негізін қалаушы келесідей авторлардың еңбектерінің маңызы зор – М. Брейди, Г. Бэккер, Д. Гордон, Дж. Гэлбрейт, М. Вебер, Дж.М. Кейнс, Т. Мальтус, К. Маркс, А. Маршалл, А. Смит, Ж.Б. Сей. Қазақстан Республикасының соның ішінде аграрлық сектордағы еңбек нарығы мәселесімен кеңінен айналысқан келесідей авторларды да атап өтуге болады Г.А. Қалиев, М.Б. Кенжегузин, М.К. Мелдаханова, Ж.Қ. Корғасбаев, Х.Б. Жарекешев, Н.А. Омаров, С.К. Сураганова, Н.А. Апсаямов, Н.К. Мамыров.

Қоғамдағы әйелдер мен ерлер арасындағы еңбек бөлінісінің әлеуметтік талдауы, оның себептерін түсіндіру және оның қазіргі қоғамдағы жарамдылығын бағалау К. Маркс, Ф. Энгельс, (марксистік тәсіл), Т. Парсонс, Р. Бэйлс (функционалистік тәсіл), Р. Коллинз (жанжалды тәсіл), Х. Хартманн, Р. Баррон және Г. Норрис (неомаркстық тәсіл) еңбектерінде кеңінен көрініс табады.

Әйелдердің еңбек нарығындағы әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдайының әртүрлі аспектілері, әйелдердің нарыққа әлеуметтік бейімделу мәселелері, гендерлік бірегейліктің қалыптасуы мен трансформациясы келесідей отандық авторлардың еңбектерінде зерттелген К.Г. Габдуллина, Н.У. Шеденова, Ж.А. Нұрбекова, Р.Б. Сәрсембаева және т.б. [9–12].

Гендерлік теңсіздік мәселесін қарастырудың бірнеше жолдары бар. «Гендерлік экономика» жалпы терминімен гендерлік теңсіздік модельдері және оның себептері туралы көптеген әдебиеттер пайда болды. Бұл әдебиетте әзірленген негізгі тұжырымдамалардың бірі-жұмыс түрін, біліктілік деңгейін немесе басқа факторларды бақылауға дейін, немесе кейін ерлер мен әйелдердің жалақысы арасындағы орташа алшақтықпен өлшенетін гендерлік жалақы алшақтығы.

Нәтижелер мен талқылау

2022 жылдың 26 қарашасында Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Қазақстан Республикасының Ауылдық аумақтарын дамытудың 2023–2027 жж. арналған тұжырымдамасы туралы» жарлыққа қол қойды. Бұл өз кезегінде еліміздің аграрлық секторындағы туындаған мәселердің күрделлілігінің және ауылды аумақтарды дамыту мәселесінің тұрғылықты халық үшін маңызыдылығының белгісі деп таныймыз.

Өз кезегінде аграрлық сектордағы кадрлар әлеуетінің даму стратегиясы кадрлар әлеуетін құру мен қатар, резервтегі кадрлық ресурстар мен қызметкерлердің инвестициялық белсенділігіне де байланысты болып табылады. Сонымен қатар қаржылық жағдайдың шектеулілігіне байланысты белгілі бір өзгертулерді қабылдауға тура келеді [13].

Елдер бойынша нәтижелерді өлшеу және салыстыру үшін қолданылатын көрсеткіштер нәтижесінде Қазақстан халықаралық стандарттарға сәйкес гендерлік теңдік мәселелерінде алға жылжуда. Біріккен Ұлттар Ұйымының гендерлік даму индексі (ГДИ) ерлермен әйелдерді адами әлеуеттің негізгі 3 даму индекстері бойынша салыстырмалы талдау жүргізеді.

Атап айтқанда: денсаулық бойынша (ерлер мен әйелдердің күтілетін өмір сүру ұзақтығын есепке алады); білім деңгейі (жеке ерлер мен әйелдердің, сонымен қатар жастар мен 25 жастан жоғары тұлғалардың күтілетін білім алу ұзақтығымен өлшенеді); экономикалық ресурстарға деген бақылау (жан басына шаққандағы Жалпы ұлттық табыс деңгейімен әйелдер мен ерлер үшін жекелей есепке алынады) [14]. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес 2021 ж. Қазақстандағы ГДИ 2020 жылмен салыстырғанда 3,5%-ға жоғарлап, 0,441-ге тең болды.

Қазақстан Республикасының аграрлық секторындағы кадрлар әлеуетіне талдау жүргізбес бұрын, жалпы еңбек нарығындағы жағдайды гендерлік тепе-теңдік тұрғысынан қарастыру қажет деп есептейміз. Еңбек нарығындағы экономикалық қызметтер бойынша жұмыспен қымтылу бойынша ақпарат 1-кестеде (119 б.) берілген.

Кесте 1 – 2017–2021 жж. аралығындағы ҚР еңбек нарығындағы негізгі экономикалық қызметтер бойынша жұмыспен қамтылу, мың адам

Көрсеткіш	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021ж.
Экономикада жұмыспен қамтылған	8585,2	8695,0	8780,8	8732,0	8807,1
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	1319,0	1228,2	1184,7	1175,1	1176,4
Өнеркәсіп	1090,4	1097,8	1094,9	1089,2	1098,0
тау-кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу	283,7	286,2	279,9	276,9	277,9
өңдеу өнеркәсібі	581,6	580,5	583,6	581,8	585,6
электр энергиясымен, газбен, бу беру және ауаны кондиционерлеумен жабдықтау	151,0	150,6	150,2	149,0	150,1
сүмен жабдықтау; қалдықтарды жинау, өңдеу және жою, ластануды жою жөніндегі қызмет	74,2	80,4	81,2	81,5	84,3
Құрылыс	614,0	629,1	635,6	630,9	641,4
Көтерме және бөлшек саудада сату; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу	1334,9	1396,7	1431,1	1421,3	1451,9
Көлік және жинақтау	608,0	624,7	637,9	617,5	609,5
Тұру және тамақтану бойынша қызмет көрсету	192,0	187,7	196,9	193,7	190,9
Ақпарат және байланыс	156,1	166,5	161,7	159,7	161,7
Қаржы және сақтандыру қызметі	175,0	180,3	190,5	189,0	184,9
Жылжымайтын мүлікпен операциялар	162,5	157,6	154,5	158,4	168,4
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	239,1	248,9	256,4	254,7	247,3
Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет	279,7	288,3	292,3	285,5	287,5
Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамсыздандыру	479,3	500,5	495,3	489,3	484,1
Білім беру	1056,1	1095,8	1108,7	1109,5	1120,1
Денсаулық сақтау және халыққа әлеуметтік қызмет көрсету	482,4	498,8	502,7	512,4	526,0
Өнер, ойын-сауық және демалыс	133,8	145,6	142,0	138,4	134,7
Көрсетілетін қызметтердің өзге де түрлерін ұсыну	263,0	248,6	295,8	307,5	324,4
Жұмыссыздардың саны, мың адам	442,3	443,6	440,7	448,8	449,6
Ескертпе: Кесте Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.					

Кестеде көрсетілгендей, 2017–2021 жж. аралығындағы ҚР еңбек нарығында жұмыспен қамтылған еңбек ресурстарының басым бөлігі келесі салаларға тиесілі:

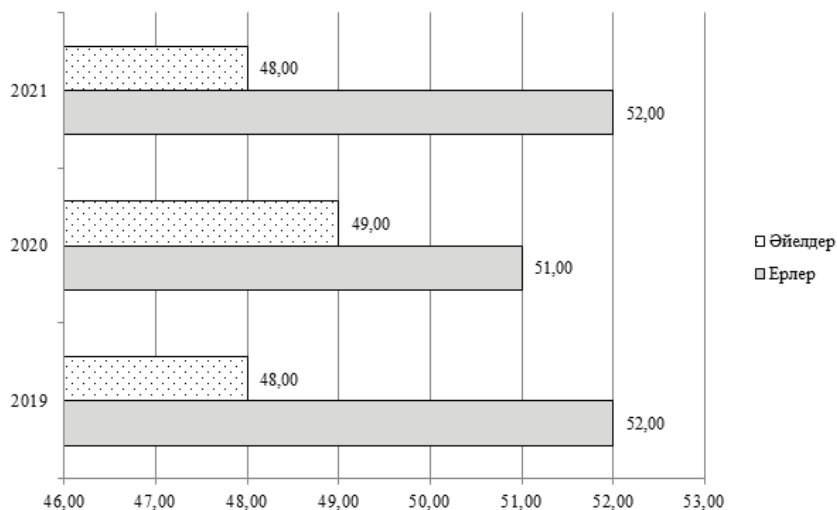
- ♦ көтерме және бөлшек саудада сату, автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу – 16%;
- ♦ ауыл, орман және балық шаруашылығы – 13,9%;
- ♦ білім беру – 12,6%;
- ♦ өнеркәсіп – 12,5%.

Сәйкесінше ең аз еңбек ресурстарымен қамтылған салаларға төмендегілер жатады:

- ♦ сүмен жабдықтау; қалдықтарды жинау, өңдеу және жою, ластануды жою жөніндегі қызмет – 0,9%;
- ♦ өнер, ойын-сауық және демалыс – 1,6%;
- ♦ электр энергиясымен, газбен, бу беру және ауаны кондиционерлеумен жабдықтау – 1,72%;
- ♦ жылжымайтын мүлікпен операциялар – 1,84%;
- ♦ ақпарат және байланыс – 1,85%.

Негізгі экономикалық қызметтердің басқа салалары бойынша жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2–7% аралығын құрайды.

Өз кезегінде әлемдік еңбек нарығындағы дағдарыс әйелдердің жағдайына айтарлықтай әсер еткенін атап өту қажет. 2021 ж. олардың арасында жұмыспен қамту деңгейі 5%-ға қысқарды, ал ерлерде бұл көрсеткіш 3,9%-ды құрады. Көптеген әйелдер еңбек нарығынан кетіп, енді жұмыс істемейді. Пандемияға байланысты енгізілген оқшаулау режимінен туындаған әйелдердің қосымша үй міндеттері де дәстүрлі гендерлік рөлдерге қайта оралу қаупін тудырады. ҚР еңбек нарығындағы жұмыс күшінің құрылымы 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Еңбек нарығындағы жұмыс күшінің құрылымы

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде автормен құрастырылды.

Берілген мәліметтер негізінде ҚР еңбек нарығында ерлер басым екендігін байқай аламыз. Соңғы үш жыл ішінде еңбек нарығының гендерлік құрылымы тұрақты, ерлер мен әйелдер арасындағы алшақтық 2–4% құрайды деп айтуға болады.

Өз кезегінде соңғы жылдардағы ҚР еңбек нарығындағы ерлер мен әйелдер арасындағы жұмыссыздық көрсеткіштерінің сипаттамасын 2-кестеден көруімізге болады.

Кесте 2 – ҚР ерлер мен әйелдердің жұмыссыздық көрсеткіштерін талдау

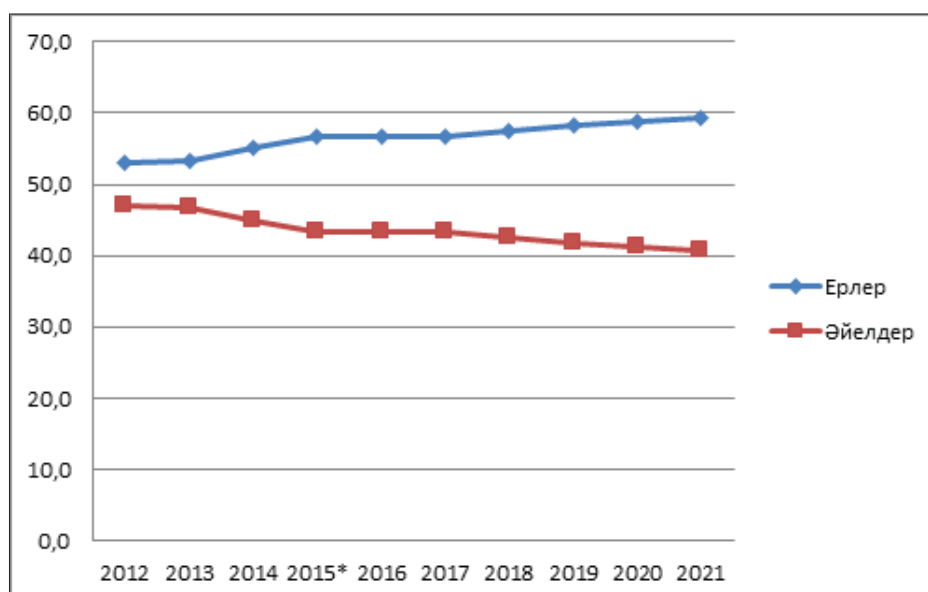
Көрсеткіш	2019 ж.			2020 ж.			2021 ж.		
	жалпы	ерлер	әйелдер	жалпы	ерлер	әйелдер	жалпы	ерлер	әйелдер
Жұмыс күші, мың адам	9221,5	4739,7	4481,8	9180,8	4729,1	4451,7	9256,8	4756,6	4500,1
Халық санындағы жұмыс күшінің үлесі, %	70,1	76,3	64,6	69,2	75,5	63,7	69,3	75,4	63,9
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	8780,8	4535,4	4245,4	8732,0	4519,5	4212,5	8807,1	4554,9	4252,2
жалдамалы қызметкерлер, мың адам	6681,6	3443,0	3238,6	6686,7	3404,2	3282,5	6710,2	3414,1	3296,1
өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	2099,2	1092,4	1006,8	2045,4	1115,3	930,1	2096,9	1140,9	956,0

2-кесте жалғасы

Жұмыссыз халық, мың адам	440,7	204,3	236,3	448,8	209,6	239,2	449,6	201,7	247,9
Жұмыссыздық деңгейі, %	4,8	4,3	5,3	4,9	4,4	5,4	4,9	4,2	5,5
Ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі, %	2,2	1,7	2,6	2,2	1,7	2,7	2,1	1,6	2,6
Ескертпе: Кесте Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.									

Жоғарыдағы кестедегі мәліметтерге назар салатын болсақ, еңбек нарығындағы әйелдердің ерлермен салыстырғанда жұмыссыздық деңгейі мен ұзақ мерзімді жұмыссыздық көрсеткіші жоғары болып табылатындығын көруге болады. Әйелдердің жұмыссыздық деңгейінің көрсеткіші ерлермен салыстырғанда 2019–2020 жж. шамамен 15%-дан артық болса, 2021 ж. алшақтық 23%-ға дейін жоғарылады. Өз кезегінде ұзақ мерзімді жұмыссыздық көрсеткіші бойынша әйелдер мен ерлер арасындағы айырмашылық деңгейі қалыпты теріс сипатқа ие (екі есе артық).

Ауылды аймақтарда жұмыспен қамтылған тұрғылықты халықтың басым бөлігі АӨК өнімдерін өндіру, мал шаруашылығы, егін шаруашылығы сияқты қызмет түрлерімен айналысады. Қазақстан Республикасы аграрлық секторының еңбек нарығында ауыл шаруашылығымен айналысатын халықтың жынысы бойынша бөлініс үлесін төмендегі 2-суреттен көруімізге болады.

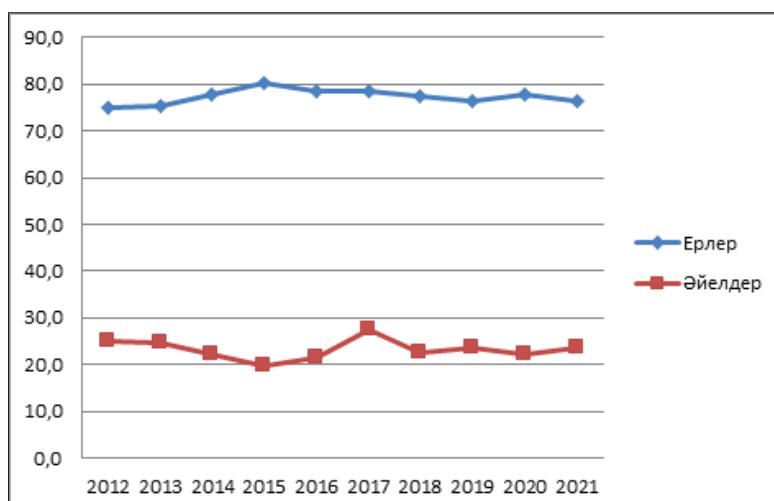

Сурет 2 – 2012–2021 жж. аралығындағы жұмыспен қамтылған ауыл халқының ауыл шаруашылық саласындағы жынысы бойынша бөліністегі үлесі (100% шаққанда)

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

2012–2021 жж. аралығындағы Қазақстан Республикасы ауылды жерлеріндегі еңбек нарығындағы жұмыспен қамтылған ауыл шаруашылық саласында жұмыс істейтін халықтың орташа шамамен 56,6% ерлер болып табылады, әйелдердің үлес салмағы ерлермен салыстырғанда 13,1% төмен деңгейде. Ерлермен әйелдер арасындағы айтарлықтай алшақтық талданатын жылдардың әр кезеңіне тиесілі болып келеді.

Ауылды жерлерде жұмыспен қамтылып, өндіріс және құрылыс саласымен айналысатын халықтың елеулі үлесі де ерлерге тиесілі (3-сурет).

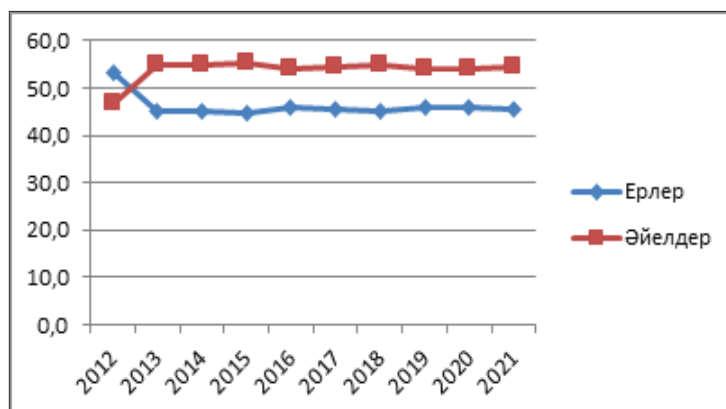

Сурет 3 – 2012–2021 жж. аралығындағы жұмыспен қамтылған ауыл халқының өндірісте және құрылыс саласындағы жынысы бойынша бөліністегі үлесі (100% шаққанда)

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Суреттен көріп отырғанымыздай, 2012–2021 жж. ауылды аймақтарының өндіріс және құрылыс саласында жұмыспен қамтылған халықтың орташа шамамен 77,3% ерлер болып табылады, аталған салада қызмет ететін әйелдердің үлес салмағы 23,3%. Бұл жағдай құрылыс және өндіріс саласының спецификалық ерекшелігі және әйелдер үшін аталған салада жұмыс істеудің физикалық тұрғыдан ауырлығымен түсіндіріледі.

Өз кезегінде ҚР аграрлық секторында жұмыспен қамтылған әйелдердің басым бөлігі қызмет саласында еңбек етеді. 2012–2021 жж. аралығындағы жұмыспен қамтылған ауыл халқының қызмет көрсету саласындағы жынысы бойынша бөліністегі үлесін 4-суреттен көруімізге болады.

Сурет 4 – 2012–2021 жж. аралығындағы жұмыспен қамтылған ауыл халқының қызмет көрсету саласындағы жынысы бойынша бөліністегі үлесі (100% шаққанда)

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Ауылды жерлерде қызмет көрсету саласында жұмыспен қамтылғандар ішінде әйелдердің үлесі басым болып келеді – 53,8%, ерлердің үлесі 7,6%-дан төмен деңгейде. Осындай динамика 2013 жылдан 2021 ж. аралығында сақталуда. Тек 2012 ж. аграрлық сектордағы қызмет көрсету саласымен айналысатын ерлердің үлесі әйелдермен салыстырғанда жоғары болды (ерлер – 53,1%; әйелдер – 46,9%).

Еңбек нарығындағы орын алған жағдайды сипаттайтын бірде-бір көрсеткіш ретінде еңбек ресурстарының еңбекақы деңгейі болып табылады. ҚР еңбек нарығындағы экономикалық қызметтің негізгі түрлері бойынша кадрлардың алатын орташа еңбекақы деңгейі туралы ақпаратты 3-кестеден көруімізге болады.

Кесте 3 – 2017–2021 жж. аралығындағы экономикалық қызметтің негізгі түрлері бойынша кадрлардың орташа айлық жалақы деңгейі, тг.

Көрсеткіш	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Барлығы	150 827	162 673	186 815	213 003	250 311
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	91 084	97 929	115 371	130 178	150 705
Өнеркәсіп	214 189	234 168	260 538	285 521	327 090
Кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу	341 775	371 637	415 584	450 809	503 930
Өңдеу өнеркәсібі	166 739	186 041	209 406	234 496	276 544
Электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптау	145 392	156 591	170 009	186 423	213 455
Сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылау	101 921	112 287	123 377	131 072	154 587
Құрылыс	194 227	213 784	243 293	252 504	300 887
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу	145 698	159 091	175 387	186 243	217 783
Көлік және қоймалау	193 579	210 822	229 848	252 955	292 124
Тұру және тамақтану бойынша қызметтер	140 070	149 040	156 503	184 065	206 349
Ақпарат және байланыс	221 748	235 410	262 261	291 254	340 545
Қаржы және сақтандыру қызметі	298 725	334 269	368 339	387 471	465 580
Жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар	147 620	157 342	166 223	183 468	188 520
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	268 664	286 839	331 287	342 408	378 797
Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет	151 771	187 532	231 360	220 253	243 518
Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамтамасыз ету	125 247	134 835	157 152	185 666	208 859
Білім беру	96 612	102 875	126 132	165 292	205 183
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	108 714	111 802	133 499	175 484	227 618
Өнер, ойын-сауық және демалыс	119 164	127 685	149 241	162 480	160 499
Өзге де қызметтер түрлерін ұсыну	210 924	209 469	218 738	226 625	248 249
Ескертпе: Кесте Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.					

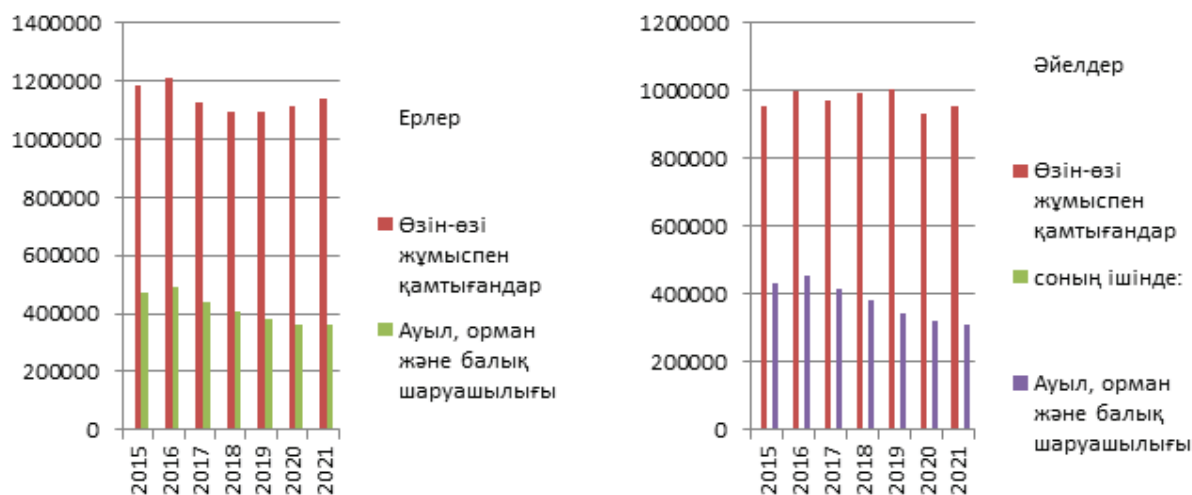
Соңғы жылдары еліміздің еңбек нарығында орын алған жағдайға назар салатын болсақ, жыл сайын орташа айлық жалақы деңгейінің өсу динамикасы байқалады, 2019–2021 жж. өткен жылдармен салыстырғандағы өсім 14–17% жоғарлап отырды. Экономикалық қызметтің негізгі түрлері бойынша жалақы деңгейін қарастырсақ, ауыл, орман және балық шаруашылығы, электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптау, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер, өнер, ойын-сауық және демалыс, білім беру, мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамтамасыз ету, жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар, тұру және тамақтану бойынша қызмет, көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді

жөндеу сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылау қызметтерін атқаратын еңбек ресурстарының орташа жалақы мөлшері еңбек нарығындағы жалпы орташа еңбек ақысына шаққандағы теріс сипатқа ие екендігін көруімізге болады. Аталған экономикалық қызмет түрлерінің біреуінде ауытқу 7–12% құрайтын болса, кейбір салалар бойынша 34–39% құрайды (ауыл, орман және балық шаруашылығы, сумен жабдықтау; кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылау).

Өз кезегінде келесідей салаларда қызмет атқаратын жұмысшылар мен қызметкерлердің орташа жалақы мөлшері республикалық деңгеймен салыстырғанда оң сипатқа ие: өнеркәсіп кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу, өңдеу өнеркәсібі, құрылыс, көлік және қоймалау, ақпарат және байланыс, қаржы және сақтандыру қызметі, кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет, әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет, өзге де қызметтер түрлерін ұсыну. Аталған қызмет түрлерінің ішінен кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу және қаржы және сақтандыру қызметін ерекше атап өтуге болады. Аталған салалардағы еңбек ақы мөлшері республикалық деңгейден 2 есе артық.

2022 жылдың шілде айында әлемдік экономикалық форум аясында «Жаһандық гендерлік алшақтық–2022» есептілігінің презентациясы өтті. Аталған дректер негізінде Қазақстан Республикасы гендерлік тепе-теңдікті орнату бағыты бойынша жаһандық гендерлік алшақтық индексінің көрсеткішін жоғарлатып, 80-орыннан, 65-орынға орнықты. Егер біз еңбек нарығындағы гендерлік өкілдікті қолданыстағы электрондық еңбек шартымен қарастыратын болсақ (4,3 млн), әйелдер Қазақстандағы жоғары білікті мамандардың негізгі бөлігін құрайды. Алайда, басшылық лауазымындағы әйелдер мен ерлер ара қатынасы айтарлықтай төмен. Сондай-ақ біліктілігі жоқ еңбекпен айналысатын әйелдер саны ерлерге қарағанда айтарлықтай жоғары. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығындағы ерлердің әйелдерге қарағанда жоғары үстемдігі байқалады [15].

Қазақстан Республикасының еңбек нарығындағы экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылғандардың ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі айтарлықтай маңызды орын алуда. Өз кезегімен, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың елеулі үлесі, шамамен 38% құрайды. Экономикалық қызмет түрлері бойынша ҚР еңбек нарығындағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыс істейтін еңбек ресурстарының гендерлік құрлымы 5-суреттен көруге болады.

Сурет 5 – 2015–2021 жж. аралығындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың ауыл, орман және балық шаруашылығы саласында жұмыс істейтін еңбек ресурстарының гендерлік сипаттамасы

Ескертпе: Сурет Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.

Жоғарыдағы суретке назар салатын болсақ, ҚР еңбек нарығының ауыл, орман және балық шаруашылығы саласында өзін-өзі жұмыспен қамтыған ерлер саны 2015 жылдан бастап теріс динамикаға ие екендігін көруге болады. Айтарлықтай 2016 ж. ғана өзін-өзі жұмыспен қамтығандар 1 212 331 адамға жетіп, оң сипатқа ие болса, кейінгі жылдары аталмыш көрсеткіш 2015 жылғы деңгейге дейін де жетпеді (2021 ж. – 1 140 864 адам).

Өз кезегінде ауыл, орман және балық шаруашылығы саласында өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдер саны 2015 жылдан 2019 ж. аралығында қалыпты оң динамикаға ие екендігіне көз жеткізуге болады. 2015 ж. ауыл, орман және балық шаруашылығында өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдер саны 956 143 адамды құраса, 2016 ж. – 998 210, 2017 ж. – 971 883, 2018 ж. – 991 460, 2019 ж. – 1006 837 адамға тең болды. Тек 2020 және 2021 жж. ауыл, орман және балық шаруашылығы саласында өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдер саны 2015 жылғы көрсеткішке дейін төмендегенін көруімізге болады. Ол COVID-19 әлемдік пандемиясының салдарымен байланыстырылады.

COVID-19 пандемиясы бүкіл әлемдегі әйелдер мен ерлер өміріне әсер етті. Коронавирустық дағдарыс – бұл денсаулық сақтау дағдарысы ғана емес, сонымен бірге еңбек нарығына ауыр зардаптары бар экономикалық дағдарыс [16].

ҚР-дағы экономикалық қызмет түрлері бойынша ерлер мен әйелдердің орташа сағаттық жалақысының динамикасы 4-кестеде көрсетілген.

Кесте 4 – 2021 ж. негізгі сабақтардың түрлері бойынша ҚР ерлер мен әйелдердің орташа сағаттық жалақысын талдау

Экономикалық қызмет түрі	ерлердің орташа сағаттық жалақысы, теңге	әйелдердің орташа сағаттық жалақысы, теңге
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	787	739
Өнеркәсіп	1 796	1 402
Құрылыс	1 724	1 616
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу	1 317	1 188
Көлік және қойма	1 463	1 236
Тұру және тамақтану қызметтері	1 488	982
Ақпарат және байланыс	1 832	1 647
Қаржылық және сақтандыру қызметі	2 812	1 919
Жылжымайтын мүлікпен операциялар саласы	805	886
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	2 132	1 698
Әкімшілік және көмекші қызмет көрсету саласындағы қызмет	1 304	1 086
Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамсыздандыру	1 034	866
Білім саласы	1 022	1 138
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	1 262	1 112
Өнер, ойын-сауық және демалыс	843	766
Қызметтердің басқа түрлерін ұсыну	2 122	1 891
Орташа, сағаттық жалақы	1427	1 179
Ескертпе: Кесте Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылды.		

Алынған мәліметтер негізінде жалпы ҚР-да әйелдердің орташа сағаттық жалақысы ерлерге қарағанда 17%-дан астам мөлшерге төмендегенін көреміз. Сонымен қатар, барлық талданған салалардың ішінде әйелдер тек екі салада ерлерге қарағанда үлкен жалақы алады: жылжымайтын мүлік операциялары және білім беру.

ҚР-дағы қызметтің барлық басқа салаларында ерлердің жалақысы әйелдердің жалақысынан асып түседі. Қаржылық және сақтандыру қызметі, тұрғын үй және тамақтану қызметтері сияқты жекелеген санаттарда ерлердің орташа сағаттық жалақысынан асып кету 30%-дан асады.

Қорытынды

Еңбек нарығындағы гендерлік теңсіздік проблемалары қазіргі қоғамға тән екендігі анықталды. Мұндай мәселелерді шешудің маңыздылығын көптеген академиялық және қолданбалы зерттеулер дәлелдейді. Осы зерттеулердің нәтижелері ерлер мен әйелдер үшін еңбек нарығындағы тең мүмкіндіктер қоғамның үйлесімді дамуының, ЖІӨ өсуінің және халықтың әлауқатының негізі болып табылатынын көрсетеді.

ҚР Еңбек нарығының гендерлік құрылымына жүргізілген талдау нәтижесі нарыққа тән ерлердің еңбек нарығында басымдығы, сол салада жұмыс істейтін әйелдермен салыстырғанда ерлердің еңбегіне ақы төлеу анағұрлым жоғары болып табылатынын, алшақтық шамамен 20%-ды құрайтынын, бірақ кейбір салаларда 30%-дан астамды құрайтынын көрсетті. Бұл үрдістер Әлемдік еңбек нарығына да тән. Қазақстан Республикасының аграрлық секторындағы жұмыспен қамтылған әйелдердің елеулі үлес салмағы сауда саласына тиесілі болса, ерлер аграрлық сектордың өндіріс, ауыл шаруашылық өнімін шығару салаларында басымырақ қамтылған.

Қазіргі әлемде көптеген әйелдер дәстүрлі стереотиптер мен әлеуметтік тыйымдарды бұзады және өмірдің барлық салаларында жетекші орынға ие болып, әлемдік ЖІӨ құруға белсенді үлес қосады. Кез-келген адамның өзін-өзі жүзеге асыруы үшін тең құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтамасыз ету бағытындағы қозғалыс ХХІ ғасырдағы қоғам дамуының жалғыз дұрыс бағыты болып табылады. Өкінішке орай, қазіргі қоғам гендерлік кемсітушілік мәселелерін шешуде мәре сызығына әлі жақындаған жоқ. Мәселен, қазіргі экономикалық және әлеуметтік жағдайларды ескере отырып, еңбек нарығындағы гендерлік теңсіздікті еңсеру үшін әрбір нақты адамнан бөлім басшысына, компанияға, корпорацияға және мемлекетке дейінгі әлеуметтік саясатта, заңнамалық актілерде және адамдардың санасында бірқатар елеулі өзгерістер қажет.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Зерттеуді Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті КЕАҚ қаржыландырды (келісім шарт № 10, 11.02.2022 ж.).

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Sexsmith K., Smaller C., Speller W. How to Improve Gender Equality in Agriculture // International Institute for Sustainable Development. May 2017. URL: <https://www.iisd.org/publications/brief/how-improve-gender-equality-agriculture-investment-agriculture-policy-brief-5>

2 By Adriana Ignaciuk, Nilar Andrea Chit Tun. Achieving agricultural sustainability depends on gender equality // International Food Policy Research Institute. URL: <https://www.ifpri.org/blog/achieving-agricultural-sustainability-depends-on-gender-equality> (accessed: October 23, 2019).

3 Farhall K., Rickards L. The “Gender Agenda” in Agriculture for Development and Its (Lack of) Alignment With Feminist Scholarship // Frontiers in Sustainable Food Systems, Sec. Social Movements, Institutions and Governance. February 2021. URL: <https://doi.org/10.3389/fsufs.2021.573424>

4 Iversen T., McCall Rosenbluth F., Skorge O. The Dilemma of Gender Equality: How Labor Market Regulation Divides Women by Class // An open access publication Of the American Academy of arts & sciences. 2020. URL: <https://www.amacad.org/publication/dilemma-gender-equality-how-labor-market-regulation-divides-women-class>

5 Elson D. Labor Markets as Gendered Institutions: Equality, Efficiency and Empowerment Issues // World Development. Volume 27. Issue 3. March 1999. P. 611–627. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X98001478>

6 Bennetta P., Ravettib C., Wongc Po Yin. Losing in a boom: Long-term consequences of a local economic shock for female labour market outcomes // Labour Economics. Volume 73. December 2021. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0927537121001159>

7 Гендерное исследование: как в Казахстане реализуется политика в отношении женщин и мужчин // Zakon.kz. Retrieved. May 29, 2022. URL: <https://www.zakon.kz/4872564-gendernoe-issledovanie-kak-v-kazahstane.html>

8 Chuanchuana Z., Jingwen W. Gender roles and women’s labor market outcomes // China Economic Quarterly International. Volume 1. Issue 2. June 2021. P. 97–108. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666933121000174>

- 9 Габдуллина К.Г. Социология и социальная жизнь. – Алматы: Ғылым, 1996.
- 10 Шеденова Н.У. Институционализация социально-трудовых отношений в Республике Казахстан: гендерные аспекты // Автoref. док. социол. н. – Алматы, 2008.
- 11 Нурбекова Ж.А. Социологический анализ женского предпринимательства в Казахстане // Автoref. канд. социол. н. – Алматы, 2000.
- 12 Сарсембаева Р.Б. Гендерные аспекты предпринимательства // Мысль – 2004. – № 1. – С. 67–72.
- 13 Кожевникова Н.Н. Основы экономики и управления // Под ред.: Н.Н. Кожевникова. – М. Academia, 2007. – 272 с.
- 14 Казахстан: страновая гендерная оценка // Азиатский банк развития. – Декабрь, 2018. ISBN 978-92-9261-552-9 (печатная версия), 978-92-9261-553-6 (электронная версия). Номенклатурный номер публикации №TCS190051-2. DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS190051-2>
- 15 Казахстан сокращает разрыв в гендерном неравенстве // Отчет Департамента стратегии Центра развития трудовых ресурсов. – Июль, 2022 г. URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1359>
- 16 Profeta P. Gender Equality and the COVID-19 Pandemic: Labour Market, Family Relationships and Public Policy // Intereconomics Review of European Economic Policy. Volume 56. Number 5. 2021. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2021/number/5/article/gender-equality-and-the-covid-19-pandemic-labour-market-family-relationships-and-public-policy.html>

REFERENCES

- 1 Sexsmith K., Smaller C., Speller W. (2017) How to Improve Gender Equality in Agriculture // International Institute for Sustainable Development. May. URL: <https://www.iisd.org/publications/brief/how-improve-gender-equality-agriculture-investment-agriculture-policy-brief-5>. (In English).
- 2 By Adriana Ignaciuk, Nilar Andrea Chit Tun. (2019) Achieving agricultural sustainability depends on gender equality // International Food Policy Research Institute. URL: <https://www.ifpri.org/blog/achieving-agricultural-sustainability-depends-on-gender-equality> (accessed: October 23). (In English).
- 3 Farhall K., Rickards L. (2021) The “Gender Agenda” in Agriculture for Development and Its (Lack of) Alignment With Feminist Scholarship // Frontiers in Sustainable Food Systems, Sec. Social Movements, Institutions and Governance. February. URL: <https://doi.org/10.3389/fsufs.2021.573424>. (In English).
- 4 Iversen T., McCall Rosenbluth F., Skorge O. (2020) The Dilemma of Gender Equality: How Labor Market Regulation Divides Women by Class // An open access publication Of the American Academy of arts & sciences. URL: <https://www.amacad.org/publication/dilemma-gender-equality-how-labor-market-regulation-divides-women-class>. (In English).
- 5 Elson D. (1999) Labor Markets as Gendered Institutions: Equality, Efficiency and Empowerment Issues // World Development. Volume 27. Issue 3. March. P. 611–627. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X98001478>. (In English).
- 6 Bennetta P., Ravettib C., Wongc Po Yin. (2021) Losing in a boom: Long-term consequences of a local economic shock for female labour market outcomes // Labour Economics. Volume 73. December. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0927537121001159>. (In English).
- 7 Gendernoe issledovanie: kak v Kazahstane realizuetsja politika v otnoshenii zhenshhin i muzhchin [Genus research: how to counsel women and men is implemented in Kazakhstan] // Zakon.kz. Retrieved. May 29, 2022. URL: <https://www.zakon.kz/4872564-gendernoe-issledovanie-kak-v-kazahstane.html>. (In Russian).
- 8 Chuanchuana Z., Jingwen W. (2021) Gender roles and women’s labor market outcomes // China Economic Quarterly International. Volume 1. Issue 2. June. P. 97–108. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666933121000174>. (In English).
- 9 Gabdullina K.G. (1996) Sociologija i social'naja zhizn' [Sociology, and social life] // Almaty: Ғылым, (In Russian).
- 10 Shedenova N.U. (2008) Institucionalizacija social'no-trudovyh otnoshenij v Respublike Kazahstan: gendernye aspekty [Institutionalization sociales et labor relations in Republic Kazakhstan: genus aspects] // Avtoref. dok. sociol. n. Almaty. (In Russian).
- 11 Nurbekova Zh.A. (2000) Sociologicheskij analiz zhenskogo predprinimatel'stva v Kazahstane [Sociological analysis of women's entrepreneurship in Kazakhstan] // Avtoref. kand. sociol. n. Almaty. (In Russian).
- 12 Sarsembaeva R.B. (2004) Gendernye aspekty predprinimatel'stva [Gender aspects of entrepreneurship] // Mysl'. No. 1. P. 67–72. (In Russian).
- 13 Kozhevnikova N.N. (2007) Osnovy jekonomiki i upravlenija [Fundamentals of Economics and Management] // Pod red.: N.N. Kozhevnikova. M. Academia. 272 p. (In Russian).

14 Kazakhstan: stranovaja gendernaja ocenka // Aziatskij bank razvitija. – Dekabr', 2018. ISBN 978-92-9261-552-9 (pechatnaja versija), 978-92-9261-553-6 (jelektronnaja versija). Nomenklaturnyj nomer publikacii №TCS190051-2. DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS190051-2>. (In Russian).

15 Kazakhstan sokrashhaet razryv v gendernom neravenstve // Otchet Departamenta strategii Centra razvitija trudovyh resursov. – Ijul', 2022 g. URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1359>. (In Russian).

16 Profeta P. (2021) Gender Equality and the COVID-19 Pandemic: Labour Market, Family Relationships and Public Policy // Intereconomics Review of European Economic Policy. Volume 56. Number 5. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2021/number/5/article/gender-equality-and-the-covid-19-pandemic-labour-market-family-relationships-and-public-policy.html>. (In English).

К.С. АЛПЫСБАЕВ,*¹

PhD.

*e-mail: alpysbayev_kuan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2644-2651

А.А. МУХАМАДИЕВА,²

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: ai-m77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3775-1863

А.К. ОРАЗГАЛИЕВА,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: arailymk78@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4601-3865

¹Институт Сорбонна-Казахстан

НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая»,
г. Алматы, Казахстан

²Американский свободный университет,

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

³НАО «Университет имени

Шакарима города Семей»,

г. Семей, Казахстан

КАДРОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация

Аграрный сектор Республики Казахстан как важнейшая отрасль экономики страны является ключевым элементом системы национальной безопасности, обеспечивающей продовольственную безопасность населения. Сейчас в аграрном секторе много серьезных проблем. Население, проживающее в сельских районах, и сельское население с энтузиазмом относится к переезду в города. Причинами этого являются низкое качество жизни сельского населения и неудовлетворительное состояние инфраструктуры в сельской местности, низкий уровень интереса со стороны сельской молодежи к тому, чтобы стать участником рынка труда в аграрном секторе, проблема уровня оплаты труда кадров в сельских регионах и т.д. Данные структурные проблемы привели к снижению показателя отдачи аграрного сектора по отношению к экономике страны. Считаем, что одним из важнейших путей повышения производительности труда в аграрном секторе являются мероприятия, направленные на повышение кадрового потенциала сельских регионов. Независимо от того, что мы живем в век технологического прогресса, основным элементом рынка труда являются трудовые ресурсы. Целью статьи является гендерная оценка кадрового потенциала аграрного сектора. Если обратить внимание на структуру кадрового потенциала на рынке труда, то на большей части производств сельских регионов работают граждане мужского пола. Причиной этого являются специфические особенности производственной сферы сельского хозяйства (высокая трудоемкость рабочего процесса, ненормированные графики работы и т.д.). Однако в настоящее время наблюдается также низкая тенденция к увеличению числа женщин, занятых в качестве управленческого персонала производственных предприятий аграрного сектора или занятых видами деятельности, не связанными непосредственно с производством аграрной продукции.

Ключевые слова: экономика, аграрный сектор, кадровый потенциал, трудовые ресурсы, гендерный баланс.

K.S. ALPYSBAEV,*¹

PhD.

*e-mail: alpysbayev_kuan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2644-2651

A.A. MUKHAMADIYEVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: ai-m77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3775-1863

A.K. ORAZGALIEVA,³

PhD, associate professor.

e-mail: arailymk78@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4601-3865

¹Sorbonne-Kazakhstan Institute of Abai University
PNPO «Abai Kazakh National Pedagogical University»,
Almaty, Kazakhstan

²American Free University,

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

³PNPO «Semey Shakarim University»,
Semey, Kazakhstan

HUMAN RESOURCE POTENTIAL IN AGRARIAN SECTOR: GENDER ASPECT

Abstract

The agrarian sector of the Republic of Kazakhstan as the most important branch of the country's economy is a key element of the national security system that ensures food security of the population. Now there are many serious problems in the agricultural sector. The population living in rural areas is enthusiastic about moving to cities. The reasons for this are the low quality of life and the poor state of infrastructure in rural areas, as well as the low level of interest in the agricultural sector among rural youth and low wages. These structural problems have led to a decrease in the share of the agricultural sector in the country's economy and have resulted in many agricultural products being imported from neighboring countries to meet the level of demand for food. In turn, we believe that one of the most important ways to increase labor productivity in the agricultural sector is measures aimed at improving the human resource capacity of rural areas. Regardless the level of technological advancement the world around us is, the main element of the labor market is the workforce. The aim of the article is a gender assessment of human resources potential of the agricultural sector. If to pay attention to the structure of human resources potential in the labor market, the majority of industries in rural regions employ male citizens. The reason for this is the specific features of the agricultural production sector (high labor intensity of the working process, irregular working hours, etc.). However, at present there is also a low tendency to increase the number of women employed as managerial personnel in the production enterprises of the agrarian sector or engaged in activities not directly related to the production of agrarian products.

Key words: economy, agricultural sector, human potential, labor resources, gender balance.

IRSTI 06.56.02
UDC 308
JEL D19, M12, J16

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-130-144>

A.T. YERIMPASHEVA,*¹

c.e.s., senior lecturer.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

A.V. LIPOVKA,²

PhD., associate professor.

e-mail: lipivkaav@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

R.E. TARAKBAEVA,³

c.t.s., associate professor.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

A.A. ZAKIROVA,⁴

master, lecturer.

e-mail: zakasem@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8275-2641

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²Almaty Management University,

Almaty, Kazakhstan

³Turan University,

Almaty, Kazakhstan

⁴Kurmangazy Kazakh National Conservatory,

Almaty, Kazakhstan

COMPARATIVE ANALYSIS OF GENDER STEREOTYPES IN CENTRAL ASIA AND CENTRAL EUROPE

Abstract

Despite the fight against gender inequality, this problem is still relevant in countries with economies in transition and requires further efforts. Conventional traditional gender stereotypes in the minds of people hinder the gender equality in almost all areas. At the same time, the consequences of gender bias on the economy and society remain insufficiently studied. The purpose of the study is to compare gender stereotypes in relation to the traditional distribution of responsibilities between men and women in the countries of Central Europe (CE) and Central Asia (CA). Two hypotheses were put forward, which were confirmed by the results of a regression-correlation analysis of secondary information on the Life in Transition Survey project, carried out by the European Bank for Reconstruction and Development in cooperation with the World Bank. The study's results will contribute to the pool of research on gender inequality and develop recommendations for adjusting social policies in states with transformational economies. The research methodology includes general scientific methods (positive and normative approaches) and applied methods (quantitative analysis). Based on the responses of three thousand four hundred five (3405) respondents from Central Asia and three thousand four hundred and sixty four (3464) respondents from Central Europe, a regression analysis was performed. The study results showed female respondents from Central Europe have weaker gender stereotypes than participants from Central Asia. The study's results will contribute to the challenge of generating employment growth, reducing vulnerable employment, and improving decent work opportunities in Central Asia.

Key words: gender inequality, regression-correlation analysis, gender stereotypes, transitional economy, social policy, employment growth.

Introduction

The Gender Social Norms Index (GSNI), published in the media as “Tackling Social Norms: A game changer for gender inequalities,” measures the phenomenon of impeding gender equality in four areas: politics, education, economics, and physical integrity. An index based on a survey showed that almost 90% of the world’s population is “biased to some extent against women”. At the same time, half of the population believes that men are the best political leaders, which is reflected in the ratio of men to women in parliaments around the world [1].

In general, the GSNI found that countries with higher social norm biases tend to have higher levels of gender inequality, especially for countries in transition. It is important to note that gender stereotypes formed from childhood do not disappear; they remain in people’s minds and, as a result, hinder gender equality in almost all areas. The consequences of gender bias on the economy and society of countries with transitional economies remain insufficiently studied.

International organizations, as a rule, consider Kazakhstan as part of an extended geographical region, consisting of quite different states, but with significant similarities – these are the regions of Central Europe and Central Asia (CE-CA).

The grouping of countries into the CE-CA regions is dictated by a common socialist past, a high proportion of women in the labor force and graduates of higher educational institutions. These regions have one of the highest levels of female education in the world.

In order to obtain more information that is objective and form a clear understanding of the achievements and problems of our country, we will analyze the position of the Republic of Kazakhstan in the context of the CE-CA regions.

The study aims to compare gender stereotypes regarding the traditional distribution of responsibilities between men and women in CE and CA. The object of the study was a survey conducted as part of the Life in Transition Survey (LiTS) project, which the European Bank for Reconstruction and Development carried out in cooperation with the World Bank [2].

Under the research two hypotheses were put forward, which then were tested by the regression-correlation analysis:

H1: Women in CA have stronger gender stereotypes concerning the traditional distribution of responsibilities between a man and a woman (who earns money and who takes care of the house and children) compared to women in CE.

H2: In families where women make sole or equal decisions with their husbands, females share more egalitarian (believing in that all people are equal) views compared to women lacking decision-making power.

Materials and methods

To test the first hypothesis, we used secondary data from the LiTS, a longitudinal study of socioeconomic issues based on respondents’ perceptions of economic, political, and social issues. The first round of LiTS I was held in 29 countries in 2006; the second round of LiTS II was held in 35 countries in 2010. The third phase of the LiTS III study was conducted between 2015 and 2016 in 34 countries. The results of the LiTS III study demonstrate the continuing gender gap in labor markets and business [2]. Traditional gender roles remain deeply ingrained. Thus, even though the men and females who participated in the survey had the same level of education, LiTS III revealed a persistent gender gap in employment and access to entrepreneurial opportunities. Often females working part-time are less involved in operational processes and earn less than men working similar jobs. Regarding unpaid work, females bear a disproportionate share of housework and caring for their families.

We reviewed raw data from four Central Asian countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan) except for Turkmenistan, for which there are no data (Table 1. p. 132).

According to Table 1, the total number of respondents from the Central Asian countries was 3405, of which 28.6% were females from Kazakhstan, whose average age at the time of the survey was 45 years. In the context of the Central Asian countries, females in Kazakhstan demonstrate higher work experience rates (75.49%). In second place is Uzbekistan (63.18%), and in third is Kyrgyzstan (51.30%). The indicator of work for the last year in Kazakhstan (56.62%) also exceeds the average

indicator for Central Asia (36.94%). The religious factor demonstrates Islam as the dominant faith in Central Asia, with a deviation in Kazakhstan, where more than 1/3 of the survey participants profess Christianity.

Table 1 – Characteristics of the sample by Asian countries

№	Country	Respondents, persons	Respondents, %	Mean age (years)	Ever or currently working, %	Working during the past 12 months, %	Religion, %
1	Kazakhstan	975	28.6	44.82	75.49	56.62	Muslim 55.79; Christian 35.28
2	Kyrgyzstan	805	23.6	41.60	51.30	34.41	Muslim 88.20
3	Tajikistan	813	23.9	39.51	46.74	30.26	Muslim 99.14
4	Uzbekistan	812	23.8	44.26	63.18	26.48	Muslim 94.95
Total		3405	100	42.5	59.18	36.94	
Note: Elaborated by authors based on [2].							

According to Table 1, the total number of respondents from the Central Asian countries was 3405, of which 28.6% were females from Kazakhstan, whose average age at the time of the survey was 45 years. In the context of the Central Asian countries, females in Kazakhstan demonstrate higher work experience rates (75.49%). In second place is Uzbekistan (63.18%), and in third is Kyrgyzstan (51.30%). The indicator of work for the last year in Kazakhstan (56.62%) also exceeds the average indicator for Central Asia (36.94%). The religious factor demonstrates Islam as the dominant faith in Central Asia, with a deviation in Kazakhstan, where more than 1/3 of the survey participants profess Christianity.

The main features of the European sample for Central Europe (Czech Republic, Hungary, Poland, and Slovakia) are summarized below (Table 2).

Table 2 – Characteristics of the sample by European countries

№	Country	Respondents, persons	Respondents, %	Mean age (years)	Ever or currently working, %	Working during the past 12 months, %	Religion, %
1	Czech Rep.	845	24.39	50.6	92.07	58.58	Christian 29.23; agnostic 66.39
2	Hungary	837	24.16	55.6	87.81	40.98	Christian 80.76
3	Poland	887	25.61	49.3	87.37	50.51	Christian 93
4	Slovak Rep.	895	25.84	54.04	85.47	44.58	Christian 86.82
Total		3464	100	52.39	88.18	48.66	
Note: Elaborated by authors based on [2].							

According to Table 2, the total number of female respondents from CE countries was 3464, with an average age of 52 at the time of the survey. European females show higher work experience rates (88.18%) than those from Central Asia (59.18). The indicator of work for the last year in the countries of Central Europe (48.66%) also exceeds the average indicator for Central Asia (36.94%). It is noteworthy that the Kazakh indicator is closer to the indicators of the CE countries. The dominant faith in the CE countries is Christianity.

Their opinion regarding the division of roles was used to measure the level of gender stereotypes of females. Responses to the statement “It’s better for everyone if a man earns money and a woman takes care of the house and children” were used to create a dependent variable, where “Agree” and “Strongly agree” = 1; “Strongly disagree,” “Disagree,” “Refused” and “Don’t know” = 0.

The region (CE and CA) and decision-making power were independent variables. First, the models were calculated for all eight states, then the region variable was added to the regressors, where 1 is the CA countries, and 2 is the CE states.

Females' decision-making power was measured by responses to the question: "Who makes decisions about the following issues in your household?":

1. Manage daily expenses and pay bills;
2. Making large purchases for the household (for example, cars and large household appliances);
3. Savings, investments, and loans;
4. Babysitting;
5. Way of raising children;
6. Social life and leisure.

The alternative answers were as follows:

- a) Decisions are divided equally between me and my husband;
- b) Mainly, my husband decides;
- c) Decisions are shared equally between me and someone else in the household;
- d) Basically, someone else in the house decides;
- e) Mostly, someone else who is not currently living in the household decides.

The sub-questions were converted to dummy variables for each response category. A strict linearity or multicollinearity effect was avoided as the responses included -97, -98, and -99, which were replaced with zeros. Further regression models were calculated for each question statement. The regression model was run in eleven logical steps, each adding a new statistically significant variable. The IBM Social Sciences Statistical Package (SPSS) was used as the leading software and the SPSS introduced an automatic stepwise method for selecting statistically significant variables.

Main provisions

The CE and CA countries have a common past associated with life in the USSR or its influence, which still has a noticeable impact on the people living in these territories.

The socialist system has ensured large-scale educational enrollment and the inclusion of women in the labor force through affordable public childcare services. The socialist system positioned women as working mothers, mainly involved in the lower-paid sectors of the economy compared to men. It led to a concentration of women in education, catering, and medicine, where wages were always low.

The transition period to a market economy in the late 1980s and early 1990s was characterized by new challenges that affected the situation of women: rising unemployment, prolonged occupational horizontal and vertical labor segregation, and the further strengthening of traditional gender roles. The revival of patriarchal traditions in CE-CA through the revival of religious values harmed the economic role of women.

After 30 years of transition, the problem of the representation of women in CE-CA in high management positions remains unresolved. Women aiming for career growth and professional development may face gender stereotypes and intrapersonal conflicts between career building and family interests.

Among 189 countries, Kazakhstan ranks 56th in the Human Development Index and 41st in the UNDP Gender Inequality Index [3]. Table 1 presents the indicators of the gender inequality index for the countries of Central Europe and Central Asia. It is important to note that Kazakhstan is in the group of countries with very high human development and progressing towards gender equality.

Major achievements of Kazakhstan in the implementation of National Gender Strategy are:

- ♦ Official membership in global coalitions: (1) action to combat gender-based violence and (2) advance economic justice and law [3].
- ♦ Introduction of a mandatory quota of 30% for women in electoral party lists and deputy mandates [3].
- ♦ Termination of the list of jobs limiting the work of women.
- ♦ Presence of 31 Family Support Centers and Women's Entrepreneurship Development Centers in Kazakhstani regions [3].

The Gender Inequality Index (GII) is an indicator that reflects the level of inequality between men and women in three dimensions: empowerment, reproductive health, and labor market. This index has been used in the UN Human Development Report since 2010. A higher GII means a lower social, economic, and political position of women in the country (Table 3).

Table 3 – Gender Inequality Index 2021

Country	Gender Inequality Index	
	Rank	Value
Very high human development countries:	-	0.155
Poland	31	0.109
Czech Republic	34	0.120
Kazakhstan	41	0.161
Slovak Republic	45	0.180
Hungary	55	0.221
High Human Development countries:	-	0.329
Turkmenistan	43	0.177
Uzbekistan	56	0.227
Medium Human Development countries:	-	0.494
Tajikistan	68	0.285
Kyrgyz Republic	87	0.370
Note: Elaborated by the authors based on the source [3].		

According to Table 3, the indicators of gender inequality in Kazakhstan are more satisfactory compared to some European countries such as Slovakia and Hungary.

It is notable to pay closer attention to the countries with high and medium human development indices. Considering GII data, Kyrgyzstan demonstrates less favorable conditions for women's empowerment than other CA countries.

UNDP and independent international experts calculate GII indicators based on statistical data from national institutions and international organizations. In the case of inequality in health, education, and income distribution, the Inequality-adjusted Human Development Index becomes less than the Human Development Index. The greater the inequality in society, the more significant the difference between the indicators. Table 2 demonstrates HDI losses in human development due to inequalities in health, education, and income (Table 4).

Table 4 – Human Development Index and Inequality-adjusted Human Development Index, 2021

Rating	Country	Human Development Index	Inequality-adjusted Human Development Index	Percentage difference
32	Czechia	0.889	0.850	- 3.90%
34	Poland	0.876	0.816	- 6.00%
45	Slovakia	0.848	0.803	- 4.50%
46	Hungary	0.846	0.792	- 5.40%
56	Kazakhstan	0.811	0.755	- 5.60%
91	Turkmenistan	0.745	0.619	- 12.60%
101	Uzbekistan	0.727	not available	-
118	Kyrgyzstan	0.692	0.627	- 6.50%
122	Tajikistan	0.685	0.599	- 8.60%
Note: Elaborated by the authors based on the source [3].				

According to Table 4, health, education, and income losses vary across countries, from a few percent (Czech Republic, Slovakia) to over 6-12% (Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan).

Table 5 represents a comparison of gender indicators in the countries of Central Europe and Central Asia. In general, Kazakhstan has a satisfactory level of education, employment and seats in parliament, but a high adolescent birth rate compared to the Central Asian countries and some CE countries.

Table 5 – Selected indicators of gender equality (women) in Central Europe and Central Asia countries, 2021

Country	Adolescent birth rate (births per 1,000 women ages 15–19)	Share of seats in parliament (% held by women)	Population with at least some secondary education (% ages 25 and older)	Labor force participation rate (% ages 15 and older)
Very high human development countries:				
Czechia	9.71	22.06	99.84	51.67
Poland	9.65	27.55	86.52	49.2
Slovak Rep.	26.3	22.7	98.9	54.7
Hungary	22.1	13.1	97.6	52.1
Kazakhstan	21.9	24.5	99.82	63.27
High Human Development countries:				
Turkmenistan	21.77	25	93.47	36.54
Uzbekistan	15.86	28.74	99.88	44.9
Medium Human Development countries:				
Kyrgyz Rep.	34.7	20.45	100	42.14
Tajikistan	45.43	23.40	93.50	30.21
Note: Elaborated by authors based on [3].				

According to Table 5, Kazakhstan leads in labor force participation rate of women among CA and CE countries. Then Kazakhstan has one of the highest rates of women with at least some secondary education, exceeding the rates of Poland, Hungary, and Slovakia. At the same time, the share of seats in parliament by women is lower in Kazakhstan than in Uzbekistan and Turkmenistan.

Literature review

Hermes argues that combating gender stereotypes should be done through education and the media [4]. Presently, access to education and the media depend on access to the Internet. Gender equality in Internet access is increasingly recognized as a development goal [5]. Access alone is not enough, and females need freedom of action and the ability to use access [6]. If the vicious circle is not interrupted by social change, adherence to typical social roles will continually reproduce existing stereotypes [7]. The reproduction of a vicious circle is doomed in societies with an advanced innovative culture to which men and females should contribute. The development of science, technology, engineering, and mathematics (STEM) requires qualified professionals in these areas, although, in some areas, the representation of females hardly reaches 30% of the total [8]. The more females are involved in STEM – the more innovation is expected. It is important to note that females and men approach innovation differently, and there are many recipes for effective innovation [9]. A study by Mendonça & Reis sheds light on gender differences in the use of innovation and concludes that while men innovate more, female innovators are no different from male innovators [10]. The gender diversity of managers in organizations has a “double positive effect” as females prefer to build connections with females, and men tend to collaborate with men [10]. Therefore, STEM education for females has the potential to revolutionize both employment and performance.

A civil service leadership study showed that women in Central Asia face high gender stereotypes that narrow their social roles to caring for family members [11]. Women leaders in Kazakhstan are heavily influenced by traditional gender stereotypes that portray women’s role as homemakers. Patriarchal traditions put family interests first and require women leaders to be mothers, which is

a major stress in choosing a career. Under the pressure of gender stereotypes, women leaders have to do much more work so that their productivity is evaluated on an equal footing with their male counterparts [11]. Traditional values impose a double burden on women leaders – a combination of the critical social role of a homemaker and a leadership position, which creates psychological problems and career difficulties. Search engines (SE) can perpetuate known gender stereotypes and have been found to influence users accordingly [12]. The fact that formed gender stereotypes have a powerful impact on human life is confirmed by experiments using artificial intelligence [13]. Despite the availability of new technologies, there continue to be socio-cultural norms that limit access for females [6]. Even the gender gap in prestigious scientific awards is essentially the result of demographic inertia and other factors that merit further study [14]. The results of a survey of 287 Spanish females and men analyzed using multivariate regression show that the perception of a lack of equality increases the gender gap, even if the country has policies aimed at closing the gender gap regarding females' role in the family [15].

Gender stereotypes formed in early childhood continue to influence people's decisions in school, college, university, and the workplace. Thus, the family and social institutions determine the views of women and men, which ultimately has many consequences both for the individuals themselves and for society as a whole.

Teelken et al. found “micro-political practices” associated with hiring and promotion, and the authors explain this by unconscious stereotypes that permeate micro-political practices [16]. According to Ólafsdóttir, females in Europe have less access to economic assets: they possess less property than men do, often occupy precarious and low-paid jobs, and continue to suffer disproportionately from poverty and poverty employment discrimination [14]. Nevertheless, Medina-Claros et al. find no evidence of a gender gap in promotions [18].

Meanwhile, Evans et al. argue that empirical evidence does not support the hypothesis that a reduction in the gender gap in school education consistently results in a reduction in the gender gap in labor force participation [19]. We believe a close correlation between school education and the gender gap is difficult to identify, and more research is needed here. However, Evans et al. failed to record five facts:

1. Females are more educated in all countries today than 50 years ago.
2. In most countries, females remain less educated.
3. In many countries with low levels of education, the gender gap widened as the number of boys in school increased and then narrowed as girls enrolled.
4. The gender gap rarely persists in countries where boys achieve a high level of education.
5. Fifth, in the youngest cohorts in some regions of the world, females are more educated than males [19].

The first, third, fourth, and fifth statements are promising and indicate positive trends in the field of gender.

Francesconi & Parey, using data from six cohorts of German university graduates, estimated “the extent of gender gaps in college and labor market performance twelve to eighteen months after graduation”: the gender gap in full-time monthly earnings was about 20 log points [20]. In most European countries, females earn only 60 to 75% of men's wages, and the average gender gap in pensions in the 28 member states of the European Union (EU) is as high as 39% [17].

Based on a sample of 42,638 respondents from Central and Southern Europe and North and South America, Merten found a significant relationship between culture and gender and a positive correlation between the indicator of gender empowerment and gender differences [21]. Ólafsdóttir Ó.T. believes equality is far from reality despite improving women's legal status in Europe [17].

Results and discussion

A multivariate linear regression model was calculated to test H1.

For H1 testing, we first analyzed the descriptive statistics of CE and CA females agreeing with the statement, “Everyone is better off if the man earns money and the woman takes care of the home and children” (Figure 1, p. 137).

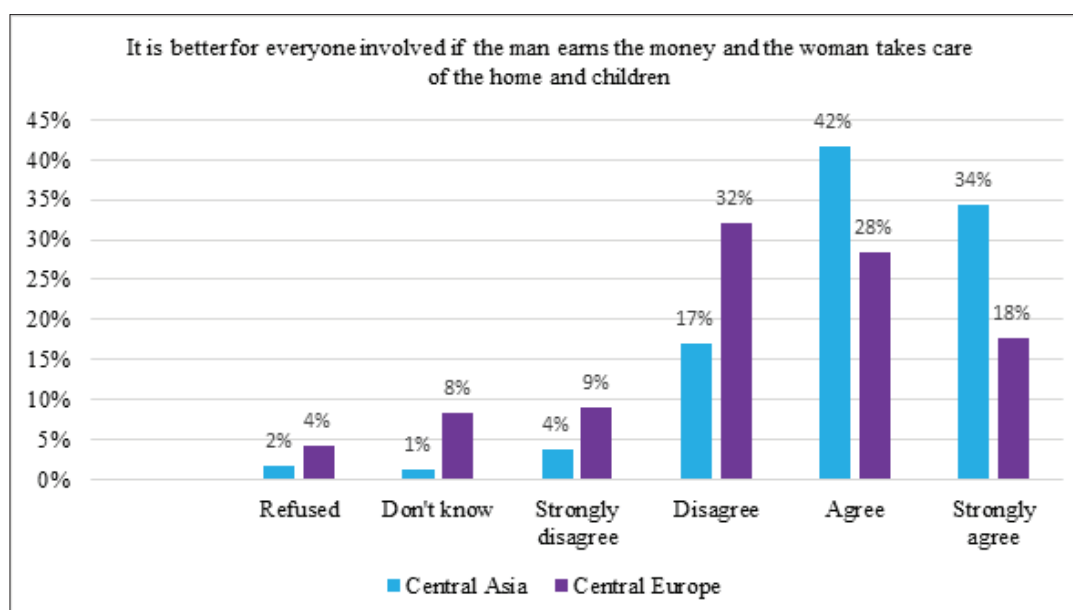

Figure 1 – Descriptive statistics of women's agreement with the statement by region

Note: Elaborated by authors based on [2].

According to Figure 1, CE female respondents have weaker gender stereotypes than CA participants. The discrepancy in agreement with the statement was 30% in favor of females in Central Asia, while the same indicator in case of disagreement with the statement was 20% in favor of respondents from Central Asia. The most crucial difference lies in the intensity of responses: strong agreement among females from CA is almost twice as high as among European participants, and agreement is higher by 14%. In contrast, strong disagreement and disagreement among respondents from CE is almost twice as high compared to their peers from Central Asia. To better understand the fluctuations in stereotypes between countries, Figure 2 was compiled.

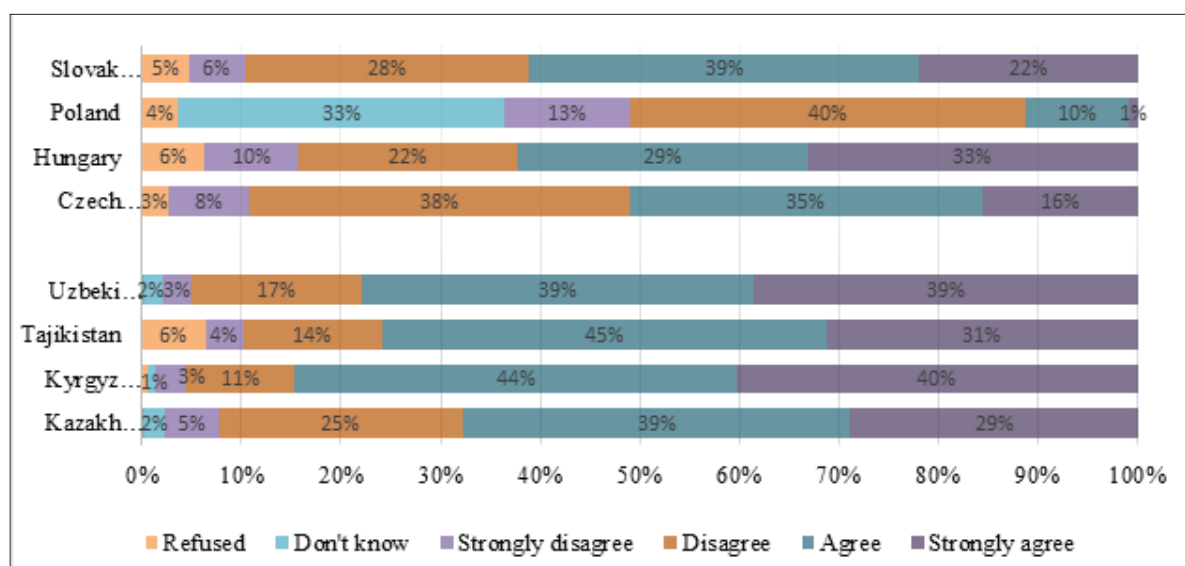

Figure 2 – Descriptive statistics of women's agreement with the statement by the country

Note: Elaborated by authors based on [2].

According to Figure 2, the consent of females from Central and Central Asia varies considerably. Respondents from Poland show the lowest level of general agreement with the statement (11%) and the highest level of disagreement (52%); conversely, Czechs (51%), Hungarians (62%), and Slovaks (61%) show a high level of agreement with the statement versus disagreeing 46%, 31%, 34% respectively.

In the CA sample, Kyrgyz females expressed the most substantial gender bias about the division of roles in the family (85% of the general agreement) of the entire CA sample. Tajikistan and Uzbekistan showed almost equal levels of general agreement (76% and 78%) versus 18% and 20% disagreement. Among the Central Asian countries, Kazakhstan shows the lowest level of agreement (68%) and the closest views with the CE pool.

A linear regression model was compiled to support the first hypothesis further (Table 6).

Table 6 – Linear regression model illustrating the significance of the region for women’s stereotypes

Independent variable	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	Student’s t-test	Significance level
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	4.614	0.050		91.882	0.000
Region	-0.728	0.032	-0.274	-22.632	0.000

Note: Elaborated by authors.

According to Table 6, the regression coefficient for the variable “region” is negative, which means that European women are less likely to agree with the statement, “It is better for all participants if the man earns money and the woman takes care of the house and children.” The added variable “region” showed a statistically significant result, indicating the significance of differences in opinion between CE and CA respondents. Therefore, H1 is fully confirmed.

Next, we calculated a multivariate linear regression model for testing H2, a fragment of which is presented in Table 7.

Table 7 – The fragment of regression model of decision-making power for gender stereotypes

Independent variables B		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	Student’s t-test	Significance level
		Std. Error	Beta			
1	(Constant)	4,614	0.050		91.882	0.000
	Region	-0.728	0.032	-0.274	-22.632	0.000
	Savings, investment and borrowing (Mostly someone else not currently living in the household)	0.754	0.158	0.058	4.769	0.000
2	(Constant)	4.564	0.052		88.425	0.000
	Region	-0.710	0.033	-0.267	-21.857	0.000
	Savings, investment and borrowing (Mostly someone else not currently living in the household)	0.770	0.158	0.059	4.874	0.000
	Making large household purchases (e.g. cars, major appliances) (Mostly my partner)	0.191	0.060	0.039	3.180	0.001

Table 7 continued

3	(Constant)	4.519	0.054		83.967	0.000
	Region	-0.700	0.033	-0.263	-21.417	0.000
	Savings, investment and borrowing (Mostly someone else not currently living in the household)	0.791	0.158	0.060	5.004	0.000
	Making large household purchases (e.g. cars, major appliances) (Mostly my partner)	0.186	0.060	0.038	3.094	0.002
	Looking after the children (Shared equally between me and my partner)	0.106	0.036	0.036	2.953	0.003
4	(Constant)	4,534	0,054		84,115	0,000
	Region	-0,694	0,033	-0,261	-21,235	0,000
	Savings, investment and borrowing (Mostly someone else not currently living in the household)	0,768	0,158	0,059	4,859	0,000
	Making large household purchases (e.g. cars, major appliances) (Mostly my partner)	0,169	0,060	0,034	2,801	0,005
	Looking after the children (Shared equally between me and my partner)	0,184	0,041	0,062	4,461	0,000
	Managing day-to-day spending and paying bills (Shared equally between me and my partner)	-0,158	0,041	-0,053	-3,832	0,000
5	(Constant)	4,532	0,054		84,085	0,000
	Region	-0,695	0,033	-0,261	-21,263	0,000
	Savings, investment and borrowing (Mostly someone else not currently living in the household)	0,487	0,200	0,037	2,440	0,015
	Making large household purchases (e.g. cars, major appliances) (Mostly my partner)	0,171	0,060	0,035	2,843	0,004
	Looking after the children (Shared equally between me and my partner)	0,185	0,041	0,063	4,488	0,000
	Managing day-to-day spending and paying bills (Shared equally between me and my partner)	-0,156	0,041	-0,053	-3,798	0,000
	Making large household purchases (e.g. cars, major appliances) (Mostly someone else not currently living in the household)	0,407	0,177	0,035	2,298	0,022
...						

Table 7 continued

11	(Constant)	4.373	0.066		66.332	0.000
	Region	-0.669	0.034	-0.251	-19.889	0.000
	Savings, investment and borrowing (Mostly someone else not currently living in the household)	0.553	0.201	0.042	2.755	0.006
	Making large household purchases (e.g. cars, major appliances) (Mostly my husband)	0.284	0.071	0.058	3.969	0.000
	Looking after the children (Shared equally between me and my husband)	0.237	0.043	0.080	5.474	0.000
	Making large household purchases (e.g. cars, major appliances) (Mostly someone else not currently living in the household)	0.442	0.177	0.038	2.494	0.013
	The way the children are raised (Mostly my husband)	0.217	0.078	0.035	2.780	0.005
	Social life and leisure activities (Shared equally between me and someone else in the household)	0.194	0.057	0.046	3.413	0.001
	Social life and leisure activities (Mostly someone else in the household)	0.240	0.083	0.038	2.911	0.004
Note: Elaborated by authors.						

Following table 7, the “region” variable shows a statistically significant result, which indicates its critical significance and the strong influence of decision-making powers in CA families on gender stereotypes of female respondents. The other essential variables are saving, investment, and borrowing decisions and making large purchases for the household (e.g., cars, large appliances) by those who do not currently live in the household positively affects gender stereotypes. Other decision-making variables have little effect on women’s gender stereotypes.

Spearman’s non-parametric rank correlations (Rho Spearman coefficients) were calculated to examine other statements about decision-making ability not reflected in the multivariate linear regression model. Table 8 below presents the correlation matrix of independent variables.

Table 8 – Correlation matrix for women’s decision-making power and their gender stereotypes

Independent variables	Mostly me		Shared equally btw me and my husband		Mostly my husband		Shared equally btw me and someone else in the household		Mostly someone else in the household		Mostly someone else not currently living in the household	
	rho	Sig.	rho	Sig.	rho	Sig.	rho	Sig.	rho	Sig.	rho	Sig.
Managing day-to-day spending and paying bills	-0.027*	0.030	-0.027*	0.033	0.054**	0.000	0.041**	0.001	0.019	0.121	0.042**	0.001

Table 8 continued

Making large household purchases	-0.051**	0.000	-0.024	0.056	0.069**	0.000	0.032**	0.010	0.032**	0.010	0.061**	0.000
The way the children are raised	-0.025*	0.043	0.058**	0.000	0.067**	0.000	0.055**	0.000	0.024	0.058	0.015	0.233
Social life and leisure activities	-0.065**	0.000	-0.009	0.450	0.050**	0.000	0.042**	0.001	0.055**	0.000	0.054**	0.000
Savings, investment and borrowing	-0.038**	0.002	-0.014	0.282	0.026*	0.042	0.027*	0.030	0.039**	0.002	0.067**	0.000
Looking after the children	-0.023	0.065	0.065**	0.000	0.053**	0.000	0.047**	0.000	0.034**	0.007	0.020	0.109
Note: Elaborated by authors. ** Statistically significant at $\alpha = 0.01$ (2-tailed); * statistically significant at $\alpha = 0.05$ (2-tailed)												

According to Table 8, women's independent decisions on almost all issues, except for childcare, have a negative relationship with the statement: "It is better for everyone involved if the man earns money and the woman takes care of the home and children." In the case of decision-making mainly by the husband or someone else from the household, there is a positive correlation with the traditional division of labor in the family.

Conclusion

Despite the similar characteristics and problems of the regions, there are two main differences between CE and CA: geographical location and religion. Firstly, CE and CA are separated by thousands of kilometers and are located in different parts of Eurasia. Secondly, the overwhelming majority of the CE population professes Christianity, while the main religion in CA is Islam.

Thus, according to the first hypothesis, it can be said that, compared to females in Central Europe, women in Central Asia demonstrate stronger gender stereotypes regarding the traditional distribution of responsibilities between a man (earning money) and a woman (taking care of the house and raising children). These gender stereotypes, in turn, are formed due to women's certain rights to make decisions in family life.

Women's right to make decisions regarding everyday spending, large purchases, issues of education, social and leisure life, and investments significantly impact gender stereotypes regarding the distribution of gender roles in the family. It is important to note that the decisions made by husbands equally are most significant in daily spending and paying bills. In turn, the sole decision-making on childcare does not severely affect women's gender stereotypes regarding the distribution of roles. In contrast, men's unilateral decisions regarding all issues significantly influence the support of the stereotype regarding the distribution of roles. Sharing decision-making power with someone else in the household (not a husband) also feeds women's gender stereotypes about who earns and who looks after the home and children.

Summing up the results it should be noted that the hypothesis is fully confirmed since there is a negative correlation between equal decisions of females with a husband and weaker gender stereotypes of females. There is a significant positive correlation between the predominant powers of the husband

to make decisions on all issues, which also supports the stated hypothesis H2. Thus, we conclude that unilateral partnership decisions are associated with stronger female gender stereotypes.

Acknowledgments. The Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan funds the research. The targeted funding program is BR18574168 ‘The role of Kazakhstan in deepening regional integration of CA countries and its sustainable development goals within modern global trends’.

REFERENCES

- 1 UN. 2020 Gender Social Norms Index (GSNI). URL: <https://hdr.undp.org/content/2020-gender-social-norms-index-gsni> (accessed: 05.11.2022)
- 2 Life in transition survey (LiTS III). European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). URL: <https://www.ebrd.com/work-with-us/procurement/pn-45629.html> (accessed: 06.11.2022)
- 3 UN. Human development report 2021–2022 // Human Development Reports. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22> (accessed: 11.11.2022)
- 4 Hermes J. On Stereotypes, Media and Redressing Gendered Social Inequality // *Contemporary Readings in Law & Social Justice*. 2011. No. 2(2). P. 181–187.
- 5 Fatehkia M., Kashyap R., Weber I. Using Facebook ad data to track the global digital gender gap // *World Development*. 2018. No. 107. P. 189–209. doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.03.007
- 6 Mariscal J., Mayne G., Aneja U., Sorgner A. Bridging the Gender Digital Gap // *Economics*. 2019. No. 13(1). C. 2–12. doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2019-9
- 7 Eagly A., Koenig A. The Vicious Cycle Linking Stereotypes and Social Roles // *Current Directions in Psychological Science*. 2021. No. 30(4). P. 343–350.
- 8 Verdugo-Castro S., García-Holgado A., Sánchez-Gómez M.C. The gender gap in Higher Stem Studies: A systematic literature review // *Heliyon*. 2022. No. 8(8). P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10300>
- 9 Gligor D., Bozkurt S., Welch E., Gligor N. An exploration of the impact of gender on customer engagement // *Journal of Marketing Communications*. 2022. P. 1–24.
- 10 Mendonça J., Reis A. Exploring the mechanisms of gender effects in user innovation // *Technological Forecasting and Social Change*. 2020. No. 155. doi.org/10.1016/j.techfore.2020.119988
- 11 Kuzhabekova A., Janenova S., Almukhambetova A. Analyzing the Experiences of Female Leaders in Civil Service in Kazakhstan: Trapped between Economic Pressure to Earn and Traditional Family Role Expectations // *International Journal of Public Administration*. 2022. No. 41(15). P. 1290–1301. doi: 10.1080/01900692.2017.1387142
- 12 Fabris A. et al. Gender stereotype reinforcement: Measuring the gender bias conveyed by ranking algorithms // *Information Processing & Management*. 2020. No. 6(57). doi.org/10.1016/j.ipm.2020.102377
- 13 Ahn J., Kim J., Sung Y. The effect of gender stereotypes on artificial intelligence recommendations // *Journal of Business Research*. 2022. No. 141. P. 50–59. doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.12.007
- 14 Meho L. The gender gap in highly prestigious international research awards, 2001–2020 // *Quantitative Science Studies*. 2021. No. 2(3). P. 976–989. doi.org/10.1162/qss_a_00148
- 15 Ilie C., Monfort A., Fornes G., Cardoza G. Promoting female entrepreneurship: The impact of gender gap beliefs and perceptions // *SAGE Open*. 2021. No. 11(2). doi.org/10.1177/21582440211018468
- 16 Teelken C., Taminiau Y., Rosenmöller C. Career mobility from associate to full professor in academia: micro-political practices and implicit gender stereotypes // *Studies in Higher Education*. 2019. No. 46(4). P. 836–850. doi.org/10.1080/03075079.2019.1655725
- 17 Ólafsdóttir Ó.T. Equality between Women and Men. In *International Human Rights Monitoring Mechanisms*. Brill. Nijhoff. 2021. P. 607–615. doi.org/10.1163/9789004478886_042
- 18 Medina-Claros S., García-Pardo F., Pérez-Moreno S., Bárcena-Martín E. Economic gender gap: Which countries are falling behind? // *Panoeconomicus*. 2021. No. 68(2). C. 213–230. doi.org/10.2298/pan2102213m
- 19 Evans D.K., Akmal M., Jakiela P. Gender gaps in education: The long view // *IZA Journal of Development and Migration*. 2021. No. 1(12).
- 20 Francesconi M., Parey M. Early gender gaps among university graduates // *SSRN Electronic Journal*. 2018. doi.org/10.2139/ssrn.3137492
- 21 Merten J. Culture, gender and the recognition of the basic emotions // *Psychologia*. 2005. No. 4(48). P. 306–316. doi.org/10.2117/psysoc.2005.306

А.Т. ЕРИМПАШЕВА,*¹

Э.ғ.к., аға оқытушы.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

А.В. ЛИПОВКА,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: lipivkaav@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

Р.Е. ТАРАҚБАЕВА,³

Т.ғ.к., доцент.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

А.А. ЗАКИРОВА,⁴

Ө.ғ.м., оқытушы.

e-mail: zakasem@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8275-2641

¹ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Алматы менеджмент университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

⁴Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы,

Алматы қ., Қазақстан

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ ЕУРОПАДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕРДІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ

Аңдатпа

Гендерлік теңсіздікке қарсы күреске қарамастан, бұл мәселе өтпелі экономикасы бар елдерде әлі де өзекті болып табылады және одан әрі күш салуды талап етеді. Адамдардың санасында қалыптасқан дәстүрлі гендерлік стереотиптер барлық салалардағы гендерлік теңдікке кедергі келтіреді. Сонымен бірге, гендерлік біржақтылықтың экономика мен қоғам үшін салдары жеткілікті зерттелмеген. Зерттеудің мақсаты – Орталық Еуропа мен Орталық Азия елдеріндегі ерлер мен әйелдер арасындағы міндеттердің дәстүрлі бөлінуіне қатысты гендерлік стереотиптерді салыстыру. Еуропалық қайта құру және даму банкі (European Bank for Reconstruction and Development) Дүниежүзілік банкпен (World Bank) бірлесіп жүргізген «Өтпелі кезеңдегі өмір сауалнамасы» (Life in Transition Survey) жобасы бойынша қайталама ақпараттың регрессиялық-корреляциялық талдауының нәтижелерімен расталған екі гипотеза ұсынылды. Зерттеу нәтижелері гендерлік теңсіздік бойынша зерттеулер пулына ықпал етеді және трансформациялық экономикасы бар мемлекеттерде әлеуметтік саясатты түзету бойынша ұсыныстар әзірлейді. Зерттеу әдіснамасы жалпы ғылыми әдістерді (позитивті және нормативтік тәсілдер) және қолданбалы әдістерді (сандық талдау) қамтиды. Орталық Азиядан үш мың төрт жүз бес (3405) респонденттің және Орталық Еуропадан үш мың төрт жүз алпыс төрт (3464) респонденттің жауаптары негізінде айнымалылар арасындағы корреляцияны бағалау үшін статистикалық процестер жиынтығын пайдалана отырып, регрессиялық талдау жүргізілді. Зерттеу нәтижелері Орталық Еуропадағы әйел респонденттердің Орталық Азиядан келген қатысушыларға қарағанда гендерлік стереотиптері әлсіз екенін көрсетті. Зерттеу нәтижелері Орталық Азиядағы жұмыспен қамтудың өсуін қамтамасыз ету, осал жұмыспен қамтуды азайту және лайықты жұмыс мүмкіндіктерін жақсарту мәселелеріне ықпал етеді.

Тірек сөздер: гендерлік теңсіздік, регрессиялық-корреляциялық талдау, гендерлік стереотиптер, транзиттік экономика, әлеуметтік саясат, жұмыспен қамтуды арттыру.

А.Т. ЕРИМПАШЕВА,*¹

к.э.н, ст. преподаватель.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

А.В. ЛИПОВКА,²

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: lipivkaav@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

Р.Е. ТАРАКБАЕВА,³

к.т.н., доцент.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

А.А. ЗАКИРОВА,⁴

м.и.н., преподаватель.

e-mail: zakasem@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8275-2641

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Алматы менеджмент университет,

г. Алматы, Казахстан

³Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

⁴Казахская национальная консерватория им. Курмангазы,

г. Алматы, Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЕ

Аннотация

Несмотря на борьбу с гендерным неравенством, эта проблема по-прежнему актуальна в странах с переходной экономикой и требует дальнейших усилий по ее решению. Укоренившиеся традиционные гендерные стереотипы в сознании людей препятствуют гендерному равенству практически во всех сферах. В то же время последствия гендерных предубеждений для экономики и социума остаются недостаточно изученными. Цель исследования – сравнить гендерные стереотипы в отношении традиционного распределения обязанностей между мужчиной и женщиной в странах Центральной Европы и Центральной Азии. Выдвинуты две гипотезы, которые нашли свое подтверждение результатами регрессионно-корреляционного анализа вторичной информации по проекту «Жизнь в переходный период» (LiTS), осуществленного Европейским банком реконструкции и развития (ЕБРР) в сотрудничестве со Всемирным банком. Результаты исследования позволят внести определенный вклад в пул исследований по гендерному неравенству и выработать рекомендации для корректировки социальной политики в государствах с трансформационной экономикой. Дизайн исследования включает общенаучные методы (позитивный и нормативный подходы) и специальные методы исследования (количественный анализ). На основе ответов трех тысяч четырехсот пяти (3405) респонденток из Центральной Азии и трех тысяч четырехсот шестидесяти четырех (3464) респонденток из Центральной Европы был проведен регрессионный анализ с помощью набора статистических процессов, чтобы оценить взаимосвязь между переменными. Результаты исследования показали, что женщины-респонденты Центральной Европы имеют более слабые гендерные стереотипы по сравнению с участницами из Центральной Азии. Результаты исследования внесут вклад в решение задачи обеспечения роста занятости, сокращения незащищенной занятости и улучшения возможностей достойной работы в странах Центральной Азии.

Ключевые слова: гендерное неравенство, регрессионно-корреляционный анализ, гендерные стереотипы, транзитная экономика, социальная политика, рост занятости.

ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ
ТУРИЗМ: ӨЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕ
TOURISM: WORLD EXPERIENCE

MPHTI 06.71.57
УДК 338.48
JEL Z31

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-145-156>

Л.В. ТАШЕНОВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.
e-mail: larisatash_88@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-5022-0421

Д.Г. МАМРАЕВА,^{*1}

к.э.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: dina2307@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8508-7317

З.Н. БОРБАСОВА,²

д.э.н., профессор.
e-mail: borbasova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-2314-7438

М.П. АЯГАНОВА,¹

PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: mira6907@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-1530-4704

¹Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан

²Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ БИЗНЕС-МОДЕЛЕЙ
И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО ТУРИЗМА
В КАЗАХСТАНЕ: ЭКСПЕРТНЫЙ ОПРОС

Аннотация

Актуальность исследования определяется необходимостью переосмысления роли и значения молодежи в условиях постоянного возрастания объемов международных туристских потоков; потребностью в формировании инновационных форм ведения туристского предпринимательства; недостаточностью исследований, определяющих эффективность функционирования бизнес-моделей казахстанских туристских предприятий. Цель исследования – выявление проблем функционирования текущих бизнес-моделей туроператоров и турагентов, а также изучение тенденций развития молодежного туризма в Казахстане. Использованы общенаучные методы, в том числе описательный метод, методы анализа, экспертного опроса, обобщения и структурирования. В статье выявлены наиболее характерные бизнес-модели, используемые в казахстанском секторе туризма, в том числе в рамках реализации услуг в сфере молодежного туризма; определены факторы, препятствующие успешному функционированию бизнес-моделей на туристском рынке страны, а также барьеры для развития молодежного туризма. Также предложены перспективные направления молодежного туризма и инновационные формы бизнес-моделей: B2B стартапы; развитие нишевых видов туризма; краудфандинг и краудсорсинг; долевая собственность; интеграционная модель; продажи туров через социальные сети; специализация на разработке кастомизированных продуктов. Данное исследование может быть полезно туроператорам, турагентам, объектам размещения и питания, а также другим организациям, заинтересованным в развитии молодежного туризма для эффективного планирования и организации их деятельности.

Ключевые слова: инновационные бизнес-модели, туристский бизнес, молодежный туризм, экспертный опрос, стейкхолдеры, кастомизированный туристский продукт.

Введение

Актуальность исследования определяется, во-первых, необходимостью переосмысления роли и значения молодежи в условиях постоянного возрастания объемов международных туристских потоков; во-вторых, потребностью в формировании инновационных форм ведения туристского предпринимательства; в-третьих, недостаточностью исследований, определяющих эффективность функционирования бизнес-моделей казахстанских туристских предприятий.

В настоящее время казахстанские туристские компании не являются лидерами по созданию новых бизнес-моделей в туристской индустрии. Поэтому цель исследования заключается в выявлении проблем функционирования текущих бизнес-моделей туроператоров и турагентов, а также в изучении тенденций развития молодежного туризма в Казахстане.

Вышесказанное предопределяет следующие задачи: выявить наиболее характерные бизнес-модели, используемые в казахстанском секторе туризма, в том числе в рамках реализации услуг в сфере молодежного туризма; определить факторы, препятствующие успешному функционированию бизнес-моделей на туристском рынке страны, а также барьеры для развития молодежного туризма; предложить перспективные направления молодежного туризма и инновационные формы бизнес-моделей, направленные на дальнейшее развитие молодежного туризма в Казахстане.

Рабочие гипотезы исследования: 1. Одной из наиболее характерных бизнес-моделей молодежного туризма на современном этапе развития является цепочка акторов: поставщики туристских услуг – туроператоры – турагенты – потребители; 2. Одной из ключевых проблем бизнес-моделей участников туристского бизнеса является неэффективная коммуникационная политика; 3. Слабая информационная освещенность о существующих возможностях в сфере молодежного туризма в Казахстане препятствует его успешному развитию в стране.

Результаты исследования могут быть использованы туроператорами, турагентами, объектами размещения и питания, а также всеми организациями, заинтересованными в развитии молодежного туризма при планировании и организации их деятельности.

Материалы и методы

Проблемы функционирования текущих бизнес-моделей туроператоров и турагентов, тенденции развития молодежного туризма в Казахстане были выявлены на основе метода экспертного опроса. В опросе приняли участие 68 респондентов – специалистов в области туризма: руководители и менеджеры туристских фирм, сотрудники экскурсионных бюро, предприниматели / основатели стартап-проектов в области молодежного туризма, супервайзеры гостиничного бизнеса. Критериями отбора экспертов выступили: возраст (старше 18 лет), опыт работы в сфере туризма (не менее трех лет).

Основные этапы проведения экспертного опроса следующие: 1-й этап – отбор экспертов по вышеуказанным критериям (01.07.2022–10.07.2022 гг.); 2-й этап – отправка ссылки экспертам (11.07.2022–31.07.2022 гг.); 3-й этап – непосредственно проведение экспертного опроса, получение результатов (01.08.2022–01.10.2022); 4-й этап – интерпретация и анализ результатов (02.10.2022–10.11.2022).

Опрос проводился с использованием анкеты, разработанной в Google Forms и рассылаемой посредством сгенерированной интернет-ссылки. Анкета включала четыре блока, состоящих из 26 вопросов.

В качестве подхода был использован комплексный подход, который позволил идентифицировать и оценить проблемы функционирования бизнес-моделей и выявить тенденции развития молодежного туризма в Казахстане.

В исследовании были использованы метод анализа, обобщения и структурирования, давшие возможность раскрыть сущность рассматриваемой проблемы и достичь цели и задач исследования.

Эмпирическими данными послужили результаты проведенного экспертного опроса, а также публикуемые материалы Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, ЮНЕСКО.

Основные положения

В докладе ОЭСР «Восстановление туризма для будущего» отмечается, что по итогам 2020 г. экономика международного туризма сократилась примерно на 80%, падение экспортной выручки от международного туризма составило 730 млрд долларов США по сравнению с 2019 г. В Казахстане туристская отрасль также показала снижение. Число туристов, посетивших страну в 2020 г., сократилось практически в 4 раза и составило примерно 2 млн человек, поток выездных и внутренних туристов – в 3 раза в сравнении с 2019 г. [1].

В целях скорейшего восстановления туристской отрасли Казахстана и повышения ее инвестиционного потенциала на долгосрочную перспективу государство предоставило некоторые меры стимулирования: возмещение затрат до 10% от суммы инвестиций при строительстве туристских объектов и объектов придорожного сервиса; возмещение 1/4 затрат по приобретению горнолыжного оборудования и транспортных средств туристского класса; субсидирование затрат туроператоров за каждого иностранного туриста в размере 15 тыс. тенге; полное возмещение платы за проезд детей по внутренним авиаперелетам и др.

Однако, несмотря на мощное падение отрасли, COVID-19 оказался неожиданным катализатором инноваций и интеграции новых технологий в отрасль. По мнению экспертов ОЭСР, пандемия нового коронавируса и введенные разными странами строгие противоэпидемические меры ускорили трансформацию мирового туризма. На рынок выходят новые инновационные бизнес-модели, цифровые стартапы, появляются новые возможности для индивидуальных туров, происходит переосмысление роли безопасности и здоровья.

Следовательно, предпринимательская деятельность в туризме вызывает потребности в ее глубоком научном изучении, раскрытии сущности закономерностей развития и нахождения ее главных тенденций. Особенно необходимо акцентировать внимание на исследовании появляющихся новых типов бизнес-моделей в туризме, способствующих развитию предпринимательства в туризме, дающих возможность удовлетворению разнообразных потребностей туристов.

Обзор литературы

На данный момент исследования по разработке новых и инновационных форм предпринимательства в туризме широко не распространены, но появляются интересные взгляды, среди которых заслуживает внимания исследование Рожковой Д.Ю., предложившей типовую модель по организации международного туризма, элементы бизнес-модели, позволяющие оценить эффективность функционирования моделей [2].

Чеберко Е.Ф., Смирнов С.А. рассматривают бизнес-модели предприятий туристского бизнеса в условиях системного кризиса. В основу новой бизнес-модели авторы закладывают ключевые идеи, в том числе автоматизацию процессов, человеческие ресурсы, новые отношения в логистическом процессе, новое отношение к клиентам [3]. При этом в данном исследовании не учтена роль цифровизации бизнес-процессов, кастомизации турпродуктов, создание новых коммуникаций в сети поставщиков и контрагентов.

Разработке концептуальных бизнес-моделей посвящено исследование Santos M.C., Ferreira A., Costa C., Santos J.A.C. (2020) [4], согласно которому модели, представленные на сегодняшний день, сосредоточены либо на необходимых ресурсах, либо на предоставляемом туристском опыте, либо на процессах развития. Предлагаемая ими модель придает особое значение дизайну процесса разработки, а также акцентирует внимание на динамическом, нелинейном подходе. Основываясь на концепции новых услуг или продуктов, руководители туристских компаний определяют основные ресурсы туристских направлений, выбирают заинтересованные стороны и разрабатывают преобразующий туристский продукт. Эта структура может применяться к инновационным туристским продуктам или переоценке существующих продуктов для поддержания конкурентоспособности туристских направлений. Таким образом, модель применима как к управляющим компаниям, так и к частному туристскому сектору.

Концептуальные инновационные бизнес-модели в сфере туризма и гостеприимства исследуются Akay B. (2022) [5], Galeone A., Sebastiani R. (2021) [6], Seo K., Woo L., Mun S.G., Soh J. (2021) [7], Stornelli A., Ozcan S., Simms C. (2021) [8], Fang Y., Bi D., Chen H., Peng T. (2021) [9], Magdalina A., Bouzaima M. (2021) [10], Mhlanga O. (2019) [11], Zontek Z. (2015) [12], Reinhold S., Zach F.J., Krizaj D. (2019) [13].

Экономика совместного использования стремительно набирает популярность, особенно в сфере туризма. Совместная экономика трансформирует действующие бизнес-модели, предоставляя предприятиям новые виды экономической деятельности и возможности для развития. В статье Navickas V., Petroke I., Baciuliene V., Kljusnikov A. (2021) [14] обобщаются аргументы в рамках научной дискуссии об экономических характеристиках экономики совместного потребления, определены действия, определяющие развитие экономики совместного потребления в сфере туризма. Систематизация научных трактатов и подходов по исследуемому вопросу показала, что основными драйверами развития экономики совместного потребления в сфере туризма являются Интернет и технологии среди туристов, цикличность экономики, смена общественных ценностей, экологичность. Исследование эмпирически подтвердило и теоретически доказало, что экономика совместного использования в туристской сфере быстро развивается, привлекает все больше потребителей в туристскую сферу и опережает традиционные бизнес-модели. Полученные результаты могут быть использованы для анализа наиболее благоприятных условий для разработки новых бизнес-моделей на рынке, анализа реакции участников рынка (потребителей и традиционной бизнес-модели), продвижения новых бизнес-инициатив в сфере туризма, исследования явления экономики совместного потребления в более узкий туризм (транспортные, развлекательные и туристско-информационные платформы).

Результаты и обсуждение

В период с июля по ноябрь 2022 г. нами был проведен экспертный опрос стейкхолдеров (туроператоров, турагентов) по выявлению проблем соответствия и устойчивости используемых ими бизнес-моделей и перспектив развития молодежного туризма в Казахстане. В опросе приняли участие 68 представителей турбизнеса из различных регионов страны (рисунок 1). В выборку вошли компании преимущественно со среднемесячным оборотом до 11 млн тенге (82,4%), свыше 11 млн – 8,8%. Почти половина (43%) опрошенных туристских компаний работает на рынке от 3 до 10 лет, свыше 10 лет – 37%. Экспертное мнение высказали в основном респонденты, работающие менеджерами высшего (18%) и среднего (59%) звена данных компаний, также среди опрошенных были предприниматели (21%), считающие себя основателями стартап-проектов в области сферы услуг, в том числе в сфере молодежного туризма.

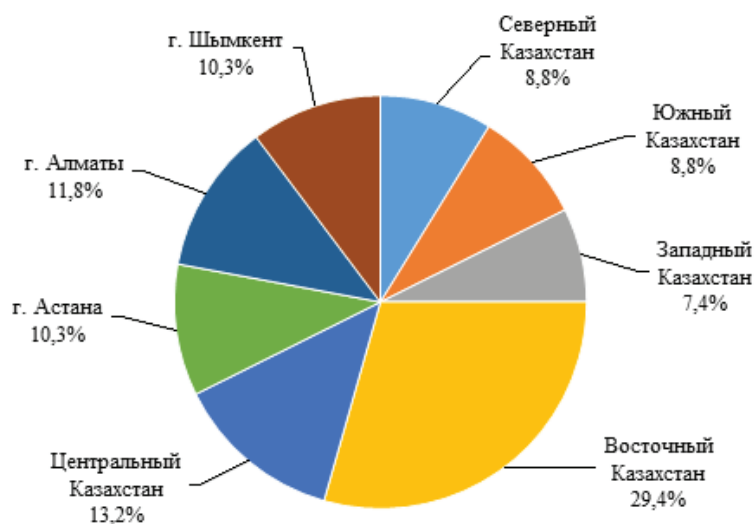

Рисунок 1 – Сегментирование респондентов по географическому признаку

Примечание: Составлено авторами на основе проведенного опроса.

Результаты исследования показали, что наиболее характерной на текущий момент для казахстанского сектора туризма, в том числе в рамках реализации услуг в сфере молодежного туризма, бизнес-моделью является модель №1, предполагающая следующую цепочку взаимо-

действия: 1) поставщики туристских услуг (как отечественные, так и зарубежные: размещение, транспорт, питание, объекты индустрии развлечений, экскурсионные услуги и т.д.) – 2) туристский оператор (как отечественный, так и зарубежный, создающий пакет из совокупности предлагаемых туристских услуг) – 3) турагент (отечественный, предлагающий и продающий туристские услуги) – 4) конечный потребитель. По модели №2 на казахстанском рынке работают порядка 22% туристских фирм. Данная модель включает: 1) цифровые платформы, объединяющие в себе представителей туристского бизнеса, предлагающих услуги в сфере размещения, транспорта питания и дополнительного сервиса – 2) туристские операторы / турагенты (как отечественные, так и зарубежные, формирующие предложение для конечного потребителя) – 3) конечный потребитель. Бизнес-модели №3 и 4 используются малым количеством туристских компаний (рисунок 2).

Рисунок 2 – Существующие бизнес-модели туристских компаний РК, в %

Примечание: Составлено авторами на основе проведенного опроса.

Успешному функционированию представленных бизнес-моделей, по мнению респондентов, препятствуют некоторые факторы, наиболее существенными представители турбизнеса считают слабую взаимосвязь с государственными органами, в том числе с АО «НК «Kazakh Tourism», ассоциациями (КТА, КАГИР), реализующими задачи в области развития туризма в стране и в регионах, а также отмечают низкую коммуникацию между всеми участниками рынка (рисунок 3).

Рисунок 3 – Факторы, препятствующие функционированию бизнес-моделей на туристском рынке РК, в %

Примечание: Составлено авторами на основе проведенного опроса.

Опрос представителей турбизнеса выявил факторы, которые тормозят развитие молодежного туризма в Казахстане. Респонденты по 10-балльной шкале оценили предложенные факторы, где 1 выставлялся фактору, имеющему наиболее слабое влияние, а 10 – наиболее сильное. Как видно из ранжированного перечня параметров (таблица 1), такие факторы, как юридические сложности; отсутствие либо слабая коммуникация между туроператорами, турагентами, государственным сектором и областными федерациями спортивного туризма; недостаточное число мероприятий в области реализации услуг в сфере молодежного туризма; отсутствие единой государственной программы / концепции по развитию молодежного туризма в стране; слабая информационная освещенность существующих возможностей в сфере молодежного туризма в Казахстане значительно препятствуют развитию молодежного туризма в стране, по мнению представителей туристского бизнеса.

Таблица 1 – Факторы, препятствующие развитию молодежного туризма в РК, в баллах

Фактор	Средний балл
Юридические сложности, возникающие при оформлении/изменении организационной структуры/бизнес-модели компании / приобретении франшизы и т.д.	6,3
Отсутствие/слабая коммуникация между туроператорами/турагентами, государственным сектором и областными федерациями спортивного туризма, приводящее к проблемам по формированию и предложению услуг в области спортивного молодежного и детско-юношеского туризма.	6,2
Недостаточное число мероприятий в области реализации услуг в сфере молодежного туризма (в частности: отсутствие специализированных выставок и ярмарок, небольшое количество слетов, событийных мероприятий и т.д.).	6,2
Слабая взаимосвязь реального туристского бизнеса (туроператоров и турагентов) и представителей государственного сектора, реализующих программы и задачи в области молодежной политики и молодежного туризма.	6,2
Отсутствие единой государственной программы/концепции по развитию молодежного туризма в стране (комплексного документа, охватывающего вопросы удовлетворения рекреационных потребностей молодежи).	6,2
Слабая информационная освещенность о существующих возможностях в сфере молодежного туризма в Казахстане (недостаточное число информационных ресурсов, освещающих мероприятия и доступную государственную помощь в реализации рекреационных потребностей молодежи).	6,1
Непонимание со стороны населения роли молодежного туризма и перспектив его развития на территории Республики Казахстан.	6,1
Слабый уровень развития туристской инфраструктуры (недостаточное число туристских фирм и агентств на рынке, реализующих услуги в сфере образовательного и культурно-познавательного туризма для детей и молодежи, лечебно-оздоровительных учреждений, детских рекреационных центров и объектов развлечений; отсутствие у учебных учреждений автопарков для вывоза детей в другие регионы и знакомства с сакральными и объектами показа и рассказа в регионах и т.п.).	6,0
Небольшой ассортимент услуг/готовых туристских пакетов, предлагаемый со стороны отечественных туристских операторов в сфере молодежного туризма.	6,0
Недостаток квалифицированных кадров (гидов, гидов-переводчиков, инструкторов туризма, методистов, менеджеров-специалистов по выбору направлений для прохождения обучения (в том числе владеющих иностранными языками), маркетологов и SMM-специалистов, продвигающих на рынке услуги в сфере молодежного туризма и т.д.).	5,9
Небольшой ассортимент услуг/готовых туристских пакетов, предлагаемый со стороны зарубежных туристских операторов в сфере молодежного туризма.	5,9
Нестабильное финансовое положение членов домохозяйства, которое ограничивает возможность потребления коммерческих услуг в области молодежного туризма, предоставляемых туристскими фирмами, операторами и отдельно взятыми участниками туристского рынка.	5,8
Отсутствие единой цифровой платформы, на которой могли бы встретиться потенциальные потребители – молодежь и поставщики услуг в сфере молодежного туризма (при этом специализация платформы должна быть четко регламентирована, а операции и мероприятия разделены на коммерческие и государственные, предоставляемые бесплатно).	5,6
Нежелание со стороны молодежи развиваться (в рамках образовательных программ), улучшать свою физическую форму, активно коммуницировать и социализироваться (за исключением тех случаев, когда это невозможно в силу существующих медицинских ограничений).	5,4
Примечание: Составлено авторами на основе проведенного опроса.	

Около 40% опрошенных представителей туристского бизнеса считают, что необходима государственная поддержка для развития молодежного туризма, в частности комплексная, а также разработка специализированных государственных программ, регулирующих аспекты развития и популяризации молодежного туризма в стране. Треть респондентов выразила мнение, что развитием молодежного туризма и оказанием поддержки в равной степени должны заниматься как коммерческие структуры, так и государственные органы, при этом часть мероприятий может быть реализована в рамках государственно-частного партнерства. Не более 10% респондентов считают, что развитие молодежного туризма должно стать прерогативой профсоюзов коммерческих компаний.

По мнению менеджеров турагентств, при выборе клиентами услуг в сфере молодежного туризма, наиболее мотивирующими факторами являются: расширение кругозора и получение новых знаний, включая получение высшего и послевузовского образования, переобучение, повышение квалификации; коммуникационная мотивация; улучшение физической формы и здоровья; социализация; развитие дисциплины и самостоятельности.

Руководствуясь отчасти перечисленными выше мотивирующими факторами, представители казахстанского туристского бизнеса имеют четкое представление о направлениях молодежного туризма, которые перспективно в настоящее время развивать в стране. Наиболее предпочтительным туристские компании считают образовательный туризм, а также спортивный. Отрадно отметить, что туристский бизнес видит перспективы развития научного туризма как одного из векторов построения новой архитектуры коммуникаций, включающей бизнес, государство и образовательные, научные учреждения, в том числе наукограды, а также реализации принципов территориальной уникальности, социально ответственного использования культурно-исторического наследия и природных ресурсов, развитии интеллектуального научно-технологического потенциала (рисунок 4).

Рисунок 4 – Перспективные направления молодежного туризма в Казахстане, по мнению представителей туристского бизнеса, %

Примечание: Составлено авторами на основе проведенного опроса.

В стране сохраняется тенденция к развитию выездного образовательного туризма, когда все большее количество казахстанцев стремится получить зарубежное образование. Так, на основе анализа данных ЮНЕСКО только в период с 2019 по 2021 гг. из страны с целью образовательного туризма выехало порядка 90 тыс. человек. Лидером среди стран назначения является Россия, получают знания в различных российских вузах более 71 тыс. студентов-казахстанцев. Далее следуют образовательные учреждения Турции, Кыргызстана, Чехии, США [15]. Тем не менее данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию

и реформам РК свидетельствуют о нарастающем интересе к казахстанским образовательным программам со стороны зарубежных учащихся. Так, в 2021/2022 учебном году количество обучающихся-нерезидентов РК увеличилось в 2 раза, или на 102,3% по сравнению с 2017/2018 учебным годом и составило 29 988 человек. Рекордное количество иностранных обучающихся (40 243 человека) пришлось на предпандемный период – 2019/2020 учебный год, в 2020/2021 произошло резкое снижение данного показателя на 26% в связи с начавшейся в марте 2020 г. пандемией COVID-19.

На вопрос «Оказала ли пандемия коронавирусной инфекции COVID-19 влияние на бизнес?» ответы респондентов распределились следующим образом:

- ♦ «Да, значительно сократились доходы» – 47%;
- ♦ «Да, на период пандемии пришлось сократить персонал компании» – 29,4%;
- ♦ «Да, на период пандемии пришлось закрыть свой бизнес» – 22%;
- ♦ «Нет, так как мы быстро перестроили свою бизнес-модель, адаптировались под новые условия рынка и стали сотрудничать с местными участниками туристского сектора для разработки и реализации туристских продуктов на внутреннем рынке» – 17,6%;
- ♦ другое: «Нет, была пауза с марта по август 2020 г., с августа 2020 г. доходы стали больше, чем до пандемии» – 1,5%.

Пандемия внесла свои коррективы в туристский бизнес страны. Только в 2020 г. объемы туристских услуг и доходы компаний уменьшились в 2 раза, и, как следствие, налоговые поступления в бюджет снизились втрое. Произошло сокращение работников сферы гостеприимства на 12%, однако численность сотрудников туристских фирм выросла на 400 человек. Многие туристские компании, в нашем случае опрос показал, что это порядка 17,6%, переориентировались на внутренний туризм. Можно констатировать, что пандемия ускорила развитие внутреннего туризма, повысился спрос и предложение на туристские продукты внутри республики. По сведениям новостного портала, только за первые три месяца 2021 г., курортные зоны Казахстана получили доход в размере 9,6 млрд тенге, что на 2,9% больше, чем за аналогичный период 2020 г., при этом основными отдыхающими были казахстанцы [16].

На рисунке 5 отражены инновационные бизнес-модели, которые необходимо использовать для дальнейшего развития молодежного туризма, по мнению предпринимателей туристской сферы.

Рисунок 5 – Инновационные формы бизнес-моделей, перспективные для дальнейшего развития молодежного туризма в Казахстане, по мнению представителей туристского бизнеса %

Примечание: Составлено авторами на основе проведенного опроса.

Перспективными инновационными формами бизнес-моделей респонденты считают B2B стартапы, дающие возможность экономить на расходах в процессе организации поездки; специализация исключительно на разработке кастомизированных (персонифицированных) продуктов; развитие нишевых видов туризма, таких как глемпинг, медицинский туризм, арт-туры, гастротуры, событийные туры, велотуринговые городские туры, приключенческие туры и т.п. и специализация исключительно на них; краудфандинг и краудсорсинг; долевая собственность

– актуально для гостиничного сектора, в особенности при разработке и организации отдыха для молодежи – открытия аккредитованных хостелов и кемпингов; продажи туров через социальные сети и чат-боты в Telegram; интеграционная модель, когда главная управляющая компания берет на себя основной массив рисков и инвестиций, при этом, соответственно, стремится получить большую норму прибыли; разработка приложений и разнообразного программного обеспечения для развития цифрового туризма.

Подробнее остановимся на продажах туров через социальные сети и чат-боты в Telegram. Виртуальные ассистенты в настоящее время в мире набирают популярность. Данный мессенджер занимает порядка 60% трафика в социальных сетях. По статистике, каждый пользователь ежедневно около 3 часов проводит в различных чатах, ботах Telegram. Чат-боты в туризме чаще используют крупные компании, владельцы информационных проектов и сервисов, такие как Aviasales, Tur Radar, ZachekinBot и другие. Виртуальные ассистенты национальной авиакомпании Air Astana, например, помогут в кратчайшее время дать информацию по багажу, сведения по билету (возврат), датам вылета, социальным услугам (особенности перевозки животных, специальное питание и т.п.). Растущая популярность использования чат-ботов подтверждается их преимуществами, среди которых – круглосуточная доступность, быстрый ответ, повышенная конверсия, улучшение лояльности потребителей и др.

Не менее перспективной инновационной формой туристского бизнеса является модель на основе краудфандинга. Примерные группы самых популярных краудфандинговых проектов на платформах туристской направленности – это организация мероприятий и проектов в сфере событийного туризма (организации фестивалей, выставок, концертов и т.п.). В Казахстане небольшое количество таких платформ, среди них можно выделить краудфандинговую площадку BariBirge.kz. Эта платформа считается одной из первых на казахстанском рынке, где был дан старт многим инновационным идеям на различные направления, например, на данном ресурсе были собраны средства на съемки фильма, поддержку боди-арт фестиваля, строительство веревочного городка и другие. Другая казахстанская платформа Start-Time в данное время объединяет порядка 11,5 тысячи пользователей, суммарные вклады которых составили 117,45 млн тенге. С момента открытия данного ресурса было подано порядка 320 заявок/идей, из них 193 успешно завершено проекта. Сама суть краудфандинга заключается в коллективном сотрудничестве людей, которые добровольно объединяют свои деньги или другие ресурсы, чтобы поддержать усилия других людей или организаций.

В нашей стране повсеместное понимание и использование таких инновационных бизнес-моделей оказало бы существенное влияние на развитие не только сегмента молодежного туризма, но и в целом туристской индустрии.

Заключение

Таким образом, на основе экспертного опроса стейкхолдеров (туроператоров, турагентов) выявлены наиболее характерные бизнес-модели, используемые в казахстанском секторе туризма, в том числе в рамках реализации услуг в сфере молодежного туризма; определены факторы, препятствующие успешному функционированию бизнес-моделей на туристском рынке страны, а также барьеры для развития молодежного туризма; предложены перспективные направления молодежного туризма и инновационные формы бизнес-моделей, направленные на дальнейшее развитие молодежного туризма в Казахстане.

Основные выводы, полученные в ходе экспертного опроса, могут быть использованы туроператорами, турагентами, объектами размещения и питания, а также всеми организациями, заинтересованными в развитии молодежного туризма при планировании и организации их деятельности.

Дальнейшие исследования будут направлены на разработку комплексной матрицы оценки системных характеристик бизнес-модели, а также инновационных бизнес-моделей молодежного туризма, на основе которых предприятия туристской индустрии смогут предлагать разнообразные турпродукты, соответствующие ожиданиям клиентов.

Информация о финансировании. Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP09058071).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 15.01.2022)
- 2 Рожкова Д.Ю. Бизнес-модели предпринимательской активности в международном туризме // Экономика: проблемы, решения, перспективы. – 2017. – № 12. – С. 119–124.
- 3 Чеберко Е.Ф., Смирнов С.А. Формирование инновационных бизнес-моделей предприятий туристической отрасли в условиях системного кризиса // Управленческое консультирование. – 2016. – № 4. – С. 186–198.
- 4 Santos M.C., Ferreira A., Costa C., Santos J.A.C. A Model for the Development of Innovative Tourism Products: From Service to Transformation // Sustainability. 2020. No. 12(11).
- 5 Akay B. The Relationship Between Tourism Development, Satisfaction, Support to Tourism and Tourism Entrepreneurship in Emerging Tourism Destination: Residents' Perspective // Journal of Tourism Management Research. 2022. No. 9(1). P. 64–81.
- 6 Galeone A., Sebastiani R. Transformative service research in hospitality // Tourism Management. 2021. No. 87.
- 7 Seo K., Woo L., Mun S.G., Soh J. The asset-light business model and firm performance in complex and dynamic environments: The dynamic capabilities view // Tourism Management. 2021. No. 85.
- 8 Stornelli A., Ozcan S., Simms C. Advanced manufacturing technology adoption and innovation: A systematic literature review on barriers, enablers, and innovation types // Research Policy. 2021. No. 50(6).
- 9 Fang Y., Bi D., Chen H., Peng T. Spatial effects of knowledge-intensive business services clustering on tourism innovation in urban agglomerations // Dili Xuebao/Acta Geographica Sinica. 2021. No. 76(6). P. 1521–1536.
- 10 Magdalena A., Bouzaima M. An empirical investigation of European airline business models: Classification and hybridisation // Journal of Air Transport Management. 2021. No. 93.
- 11 Mhlana O. Peer-to-peer-travel: Is airbnb a friend or foe to hotels? // International Journal of Culture, Tourism, and Hospitality Research. 2019. No. 13(4). P. 443–457.
- 12 Zontek Z. Innovation development in regional tourism enterprises / S. Jankovic, D.S. Jurdana (Eds.) // 3rd International Scientific Conference Tosee – Tourism in Southern and Eastern Europe 2015: Sustainable Tourism, Economic Development and Quality of Life. 2015. No. 3. P. 489–495.
- 13 Reinhold S., Zach F.J., Krizaj D. Business models in tourism – state of the art // Tourism Review. 2019. No. 74(6). P. 1120–1134.
- 14 Navickas V., Petroke I., Baciuliene V., Kljucnikov A. Development of Sharing Economy-Based Business Models in The Tourism Sector // Marketing and Management of Innovations. 2021. No. 3. P. 43–52.
- 15 Статистический институт ЮНЕСКО. URL: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (дата обращения: 02.02.2022)
- 16 Новостной портал LSM.KZ. URL: <https://lsm.kz/kazahstanskij-turizm-teryet-milliony-tenge-dohoda> (дата обращения: 18.01.2022)

REFERENCES

- 1 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.stat.gov.kz/> (data obrashhenija: 15.01.2022). (In Russian).
- 2 Rozhkova D.Ju. (2017) Biznes-modeli predprinimatel'skoj aktivnosti v mezhdunarodnom turizme // Jekonomika: problemy, reshenija, perspektivy. No. 12. P. 119–124. (In Russian).
- 3 Cheberko E.F., Smirnov S.A. (2016) Formirovanie innovacionnyh biznes-modelej predpriyatij turisticheskoy otrasli v uslovijah sistemnogo krizisa // Upravlencheskoe konsul'tirovanie. No. 4. P. 186–198. (In Russian).
- 4 Santos M.C., Ferreira A., Costa C., Santos J.A.C. (2020) A Model for the Development of Innovative Tourism Products: From Service to Transformation // Sustainability. No. 12(11). (In English).
- 5 Akay B. (2022) The Relationship Between Tourism Development, Satisfaction, Support to Tourism and Tourism Entrepreneurship in Emerging Tourism Destination: Residents' Perspective // Journal of Tourism Management Research. No. 9(1). P. 64–81. (In English)
- 6 Galeone A., Sebastiani R. (2021) Transformative service research in hospitality // Tourism Management. No. 87. (In English).
- 7 Seo K., Woo L., Mun S.G., Soh J. (2021) The asset-light business model and firm performance in complex and dynamic environments: The dynamic capabilities view // Tourism Management. No. 85. (In English).

- 8 Stornelli A., Ozcan S., Simms C. (2021) Advanced manufacturing technology adoption and innovation: A systematic literature review on barriers, enablers, and innovation types // *Research Policy*. No. 50(6). (In English).
- 9 Fang Y., Bi D., Chen H., Peng T. (2021) Spatial effects of knowledge-intensive business services clustering on tourism innovation in urban agglomerations // *Dili Xuebao/Acta Geographica Sinica*. No. 76(6). P. 1521–1536. (In English).
- 10 Magdalina A., Bouzaima M. (2021) An empirical investigation of European airline business models: Classification and hybridisation // *Journal of Air Transport Management*. No. 93. (In English).
- 11 Mhlana O. (2019) Peer-to-peer-travel: Is airbnb a friend or foe to hotels? // *International Journal of Culture, Tourism, and Hospitality Research*. No. 13(4). P. 443–457. (In English).
- 12 Zontek Z. (2015) Innovation development in regional tourism enterprises / S. Jankovic, D.S. Jurdana (Eds.) // *3rd International Scientific Conference Tosee – Tourism in Southern and Eastern Europe 2015: Sustainable Tourism, Economic Development and Quality of Life*. No. 3. P. 489–495. (In English).
- 13 Reinhold S., Zach F.J., Krizaj D. (2019) Business models in tourism – state of the art // *Tourism Review*. No. 74(6). P. 1120–1134. (In English).
- 14 Navickas V., Petroke I., Baciuliene V., Kljucnikov A. (2021) Development of Sharing Economy-Based Business Models in The Tourism Sector // *Marketing and Management of Innovations*. No. 3. P. 43–52. (In English).
- 15 Statisticheskij institut JuNESKO. URL: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (data obrashhenija: 02.02.2022). (In Russian).
- 16 Novostnoj portal LSM.KZ. URL: <https://lsm.kz/kazahstanskij-turizm-teryet-milliony-tenge-dohoda> (data obrashhenija: 18.01.2022). (In Russian).

Л.В. ТАШЕНОВА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: larisatash_88@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5022-0421

Д.Г. МАМРАЕВА,^{*1}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: dina2307@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8508-7317

З.Н. БОРБАСОВА,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: borbasova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2314-7438

М.П. АЯГАНОВА,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: mira6907@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1530-4704

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан

²Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

Қарағанды қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАР ТУРИЗМІНІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН БИЗНЕС МОДЕЛЬДЕРІНІҢ ЖҰМЫС ІСТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: САРАПТАМАЛЫҚ САУАЛНАМА

Аңдатпа

Зерттеудің өзектілігі халықаралық туристік ағындар көлемінің тұрақты ұлғаюы жағдайында жастардың ролі мен маңыздылығын қайта қарастыру қажеттілігімен анықталады; туристік бизнестің инновациялық нысандарын қалыптастыру қажеттілігі; қазақстандық туристік кәсіпорындардың бизнес үлгілерінің жұмыс істеу тиімділігін анықтайтын зерттеулердің жеткіліксіздігі. Зерттеудің мақсаты – туроператорлар мен турагенттердің ағымдағы бизнес-модельдерінің жұмыс істеу проблемаларын анықтау, сондай-ақ Қазақстандағы жастар туризмінің даму үрдістерін зерделеу. Жалпы ғылыми әдістер, соның ішінде сипаттамалық әдіс, талдау, сараптамалық сауалнама, жалпылау және құрылымдау әдістері қолданылды. Мақалада қазақстандық ту-

ризм секторында, оның ішінде жастар туризмі саласындағы қызметтерді іске асыру шеңберінде қолдануға неғұрлым жақын бизнес-модельдер анықталды; елдің туристік нарығындағы бизнес-модельдердің табысты жұмыс істеуіне кедергі келтіретін факторлар, сондай-ақ жастар туризмін дамытуға бөгет болатын кедергілер айқындалды. Сондай-ақ, жастар туризмінің перспективалық бағыттары мен бизнес-модельдердің инновациялық нысандары ұсынылды: B2B стартаптар; туризмнің тауашалық түрлерін дамыту; краудфандинг және краудсорсинг; үлестік меншік; интеграциялық модель; әлеуметтік желілер арқылы турларды сату; теңшелген өнімдерді әзірлеуге мамандандыру. Бұл зерттеу туроператорларға, турагенттерге, орналастыру және тамақтану объектілеріне, сондай-ақ олардың қызметін тиімді жоспарлау және ұйымдастыру үшін жастар туризмін дамытуға мүдделі басқа ұйымдарға пайдалы болуы мүмкін.

Тірек сөздер: инновациялық бизнес-модельдер, туристік бизнес, жастар туризмі, сараптамалық сауалнама, стейкхолдерлер, бейімделген туристік өнім.

L.V. TASHENOVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: larisatash_88@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5022-0421

D.G. MAMRAYEVA,^{*1}

c.e.s., associate professor.

*e-mail: dina2307@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8508-7317

Z.N. BORBASOVA,²

d.e.s., professor.

e-mail: borbasova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2314-7438

M.P. AYAGANOVA,¹

PhD, associate professor.

e-mail: mira6907@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1530-4704

¹Karaganda Buketov University,

Karaganda, Kazakhstan

²Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

Karaganda, Kazakhstan

PROBLEMS OF BUSINESS MODELS FUNCTIONING AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH TOURISM IN KAZAKHSTAN: EXPERT SURVEY

Abstract

The relevance of the study arises from the need to reconsider the role and importance of youth in the conditions of a constant increase in the volume of international tourist flows; the need for the formation of innovative forms of tourism entrepreneurship; the insufficient research to determine the effectiveness of the business models of Kazakhstan's tourism enterprises. The aim of the study is to identify the problems of functioning of the current business models of tour operators and travel agencies, as well as to study the trends in the development of youth tourism in Kazakhstan. The general scientific methods were used, including the descriptive method, methods of analysis, and the method of interviewing experts, generalization and structuring. The article identifies the most characteristic business models used in the Kazakhstan tourism industry, including in the framework of the implementation of services in the field of youth tourism; identifying factors that hinder the successful operation of business models in the country's tourism market, as well as barriers to the development of youth tourism. Promising areas of youth tourism and innovative forms of business models are also proposed: B2B startups; development of niche types of tourism; crowdfunding and crowdsourcing; shared ownership; integration model; selling tours through social networks; specialization in developing customized products. This study may be useful for tour operators, travel agencies, accommodation and catering facilities, and other organizations interested in youth tourism development for effective planning and organization their activities.

Key words: innovative business models, tourism industry, youth tourism, expert survey, stakeholders, customized tourism product.

**ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ
ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ
PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER**

IRSTI 06.71.63

UDC 330.15

JEL Classification O1, O2

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-157-171>

A. KAIRATKYZY,*¹

PhD student.

*e-mail: qairatqyzy.97@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1884-5426

A. KHOICH,¹

PhD, associate professor.

e-mail: khoich.aizhan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0128-3052

M. DEMIRAL,²

PhD, associate professor.

e-mail: mdemiral@ohu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8836-5682

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan.

²Nigde Omer Halisdemir University,
Nigde, Turkiye.

**GREEN FINANCE IN KAZAKHSTAN'S CONTEXT:
MARKET OVERVIEW**

Abstract

The adoption of the concept of “sustainable development” necessitated the search for ways to achieve sustainable goals, the definition of directions for the transformation of economic relations, and the emergence of a new term: “green economy”, or “green finance”. Through the transition to a “green” economy and “green” financing, the Government of Kazakhstan will be able to fulfill an important task – the development of a new financial system. Financing of green projects contributes to improving the quality of life in society; aims to preserve natural resources and the environment. The main purpose of the scientific article is to determine the sources of investment to finance the “green” economy of Kazakhstan today. The following research methods were used: general scientific research methods, and quantitative methods of statistical, causal, and comparative data analysis for analyzing the current state of green finance in Kazakhstan and identifying problems with green finance. Research results show that in the Concept for the transition of Kazakhstan to a “green” economy, the corresponding investments are estimated at approximately \$3-4 billion, or about 1% of GDP per year. The most active green projects are being developed in Akmola, Atyrau, Kostanay, and Zhambyl regions. Research findings suggest that a “Green” transformation of the economy is impossible without the implementation of the principles of responsible investment (PRI). The results of the study will be helpful for entrepreneurs and business entities engaged in the green finance industry or for government agencies responsible for the development of green infrastructure in Kazakhstan.

Key words: green economy, finance, green bonds, lending, green investments.

Introduction

As the events of recent years show, the importance of environmental protection and overcoming the consequences of climate change is growing in almost all countries. It is also important to conduct

various studies to determine the optimal investment in the development of a green economy and reduce the negative impact of human activities on the environment.

A green economy minimizes the use of energy and water in production and consumption, and thereby significantly reduces the negative impact on the environment and climate [1]. The concept of “green” investments is interpreted as investments in environmentally friendly and resource-saving technologies. Such investments involve investments in various programs and projects, the purpose of which is usually the development of a “green” economy. Supporting the transition to a green economy and Kazakhstan’s path to carbon neutrality. Emphasis on green transition is hailed as the key to economic transformation [2].

Issues of investment in the green economy are considered by various authors. S.I. Mishulina argues that “green” investments are considered an integral part of responsible investments and involve long-term financial investments directed to the introduction of “green” technologies [3]. Yu.A. Danilov proposes to divide “green” investments into two types: 1) investments aimed at the development and implementation of environmentally friendly production technologies (waste-free / energy-saving) with a minimum potential impact on the environment; 2) investments directed to the commissioning of environmental protection and environmental cleaning fixed production assets [4]. OECD documents refer to the “green”, following types of investments:

- ♦ investments in “green” infrastructure and greening of the existing one;
- ♦ investment in the sustainable management of natural resources, ecosystems and the services they provide;
- ♦ investments in the sector of environmental goods and services, as well as in all segments of green value chains [5].

Thus, the above definitions allow us to conclude that the interpretations of sustainable, green, and responsible investments are similar.

Findings published in earlier studies differ significantly. For example, active international technology transfer may result in a country investing less in environmental R&D at home (because it will benefit from the results of research conducted abroad). Gerlagh believes that as the level of investment increases, the accumulation of knowledge moves from energy production to energy-saving technologies and proposes to increase the degree of technological change not a unit of investment. [6]. Carraro, Massetti, Nincita, De Cian, and Tavoni analyze climate policy and believe that investments in energy-related R&D do not crowd out investments in other sectors and do not lead to a deterioration in human capital [7, 8].

Among the Kazakhstani authors who studied this issue, one can single out A.A. Pasternak, who compared the main indicators on the example of Kazakhstan and the United States in terms of renewable sources [9]. E.V. Varavin and M.V. Kozlova proposed a methodology for assessing the degree of development of the green economy at the mesa level using approaches to constructing the environmental and economic index of Russia. This index was calculated based on the principles of the World Bank applied in the development of the Adjusted Net Savings Index (ANSI) [10]. K.O. Nurgalieva considered foreign experience in the framework of energy-related investment needs [11]. N.B. Shamuratova, M.T. Zhetesova, K.N. Tastanbekova and N.N. Nurlanova considered the economic growth of the country through the management of natural resources [12]. B.K. Kazbekov outlined the main problems, as well as possible solutions and mechanisms for the development of a green economy in Kazakhstan [13].

As international and national research experience shows, an important aspect that determines the sustainable development of society is an investment in the development of a green economy.

Materials and methods

The review is based on primary and secondary sources, with references provided. This article used the official statistical reporting on investment activities in the green economy of the Republic of Kazakhstan. Period: from 2016 to 2022. Government policy documents related to the development of the green economy were also used. The following research methods were used: general scientific research methods, and quantitative methods of statistical, causal, and comparative data analysis. The methodology is based on two groups of basic indicators.

It should be noted that these parameters themselves vary significantly over the years and often do not have a clearly defined vector. Therefore, from our point of view, it is necessary to use these parameters not in their absolute values, but with their conversion into specific indicators, which in this case will allow us to level the gap in the values of these parameters in accordance with the dynamics of the country's economic development.

Main provisions

Through the transition to a «green» economy and «green» financing, the Government of Kazakhstan will be able to fulfill an important task – the development of a new financial system. Also, financing of green projects contributes to improving the quality of life of society; aims to preserve natural resources and the environment. The green economy is based on the idea of improving the quality of life of the population and economic growth while reducing the burden on the environment. Numerous green finance indicators developed to date reflect the complexity of comprehensively assessing economic, environmental and social development outcomes.

The conclusions and recommendations of the study, obtained as a result of the study, are useful to entrepreneurs and business entities engaged in the green finance industry, or government bodies responsible for the development of green infrastructure in Kazakhstan.

Literature review

There is also no uniform understanding of the essence of “green” finance. The OECD links green finance and investment to green development, which means achieving economic growth while reducing pollution and greenhouse gas emissions, as well as minimizing waste and increasing the efficiency of the use of natural resources [14].

The G20 Green Finance Study Group (GFSG) believes that green finance can be understood as financing of investments that provide environmental benefits in the broader context of environmentally sustainable development [15].

Sitnik A. [16] explores the scientific understanding of the concept of “green finance” and the systematization of social relations covered by this category.

Violetta Arkhipova [17] has identified green finance at various levels. The purpose of the work is to determine the role of the greening of the modern world financial system in solving two complex blocks of global problems: on the one hand, financial and economic, among which global imbalances and negative financial effects from cross-border capital flows are highlighted, and, on the other hand, natural resources, climatic and ecological.

Results and discussion

In recent years, an increasing number of countries have defined the concept of a “green” economy and the transition to “green” economic growth as a strategic model for the development of national economies (OECD countries, Japan, South Korea, etc.).

Currently, the market for “green” technologies in Kazakhstan is at the stage of formation and requires activation. As the ex-vice minister of ecology, geology, and natural resources of the Republic of Kazakhstan Akhmetzhan Primkulov said at the opening of the Green Talks, the development of green technologies in the Republic of Kazakhstan necessarily requires appropriate legislative and regulatory frameworks. This is one of the instruments of state support.

The Astana International Financial Center (AIFC), together with the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), has developed a concept that defines the main approaches to building a “green” financial system in Kazakhstan and attracting investment in it. In 2013, the Government of the Republic of Kazakhstan adopted the Concept of Transition to a Green Economy. In this regard, at the state level, it became necessary to move towards sustainable development based on the principles of “green growth”. What led to the adjustment of the model of economic development? By joining the Paris Climate Agreement, Kazakhstan has pledged to make every possible effort to

achieve its goals to reduce the content of greenhouse gases in the atmosphere. In this regard, there is an urgent need to create an appropriate infrastructure and develop a market for “green” technologies. Kazakhstan has adopted national and regulated programs and strategies to create prerequisites for sustainable development. The government has created conditions for the transition to “green” growth by adopting a number of bills such as: the Environmental Code; the Law on Supporting the Use of Renewable Energy Sources; The concept of transition to a green economy. With these beginnings, Kazakhstan set an example for the countries of Central Asia. In February 2018, the National Development Plan of Kazakhstan until 2025 was adopted, in which the “green” economy is singled out as a separate priority area.

In 2021, a new Environmental Code was adopted, which defines the standards of state environmental regulation, stimulates the attraction of green investments, and ensures the fulfillment of international environmental obligations.

A regulatory framework is being created for the formation of a “green” financial system for the Republic of Kazakhstan. A Green Finance Advisory Council has been established with the participation of local and international experts in the field of green finance. With the participation of the EBRD, a fundamental framework was adopted in the form of the Green Financial System Concept for Kazakhstan and the AIFC Green Finance Leadership Strategy until 2025. The portfolio of this bank includes 25 projects in the energy sector of the country. The total number of projects is 236 for a total investment of 7.3 billion euros, including 115 active projects (2.7 billion euros), 43% of which are concentrated in the energy sector. The EBRD has been involved in Kazakhstan’s largest solar (Burnoye solar plant and expansion project), wind (Ereymentau wind farm) and renewable energy financing projects in Kazakhstan [18].

According to a study by DKN World News, Deutsche Bank recommended that the government and local companies issue green bonds and financial instruments related to ESG (environmental, social, and governance). Use this capital to stimulate and develop the non-commodity sector. One of the tasks of the taxonomy is second-tier banks. Kazakh banks are only looking at green finance. A number of credit organizations do not have any environmental projects at all. It is important to note Kazakh banks, which nevertheless took a risk and invested in green finance. The first of these were Mastercard and Eurasian Bank. They issued the first ecomap country. Part of the bonuses from each transaction will be directed not only, to the landscaping of Kazakhstan, but also to waste sorting.

In Kazakhstan, economic growth in the foreseeable future will be significantly affected by how effectively aspects of environmental management and natural resource management are integrated into the economic planning process. In this regard, the issues of mobilizing the funds necessary for investing in sustainable green growth come to the fore. In the Concept for the transition of Kazakhstan to a “green” economy, the corresponding investments are estimated at approximately \$3–4 billion, or about 1% of GDP per year. The bulk of these funds can be raised through the private sector, by international standards for providing such funding.

The country has seen a record increase in investment in clean energy. The most active green projects are being developed in Akmola, Atyrau, Kostanay, and Zhambyl regions. The priority is the construction of solar and wind power plants, as well as the development of clean transport.

In recent years, the number of investments has been growing by an average of 87.2% per year. At the end of 2018, investments aimed at protecting the environment increased by 2.5 times over the year and amounted to 80.2 billion tenge. In subsequent years, the level of investment rose by 21%. These funds are aimed at solving problems related to emissions of pollutants into the atmosphere, disposal of pollutants, etc. In 2017, the number of investments invested in environmental protection was 32.5 billion tenge, while the annual growth was only 0.9% (Figure 1, p. 161) [19].

The highest concentration of investments aimed at protecting the environment is observed in the Akmola region: 25.7 billion tenge – more than 6.5 times more than in the same period a year earlier (3.8 billion tenge). The top three regions leading in terms of investment in environmental protection also include Zhambyl (from 133.8 million to 12.7 billion tenge) and Atyrau (9.1 billion tenge, more than 2 times annual growth) regions (Table 1, p. 161).

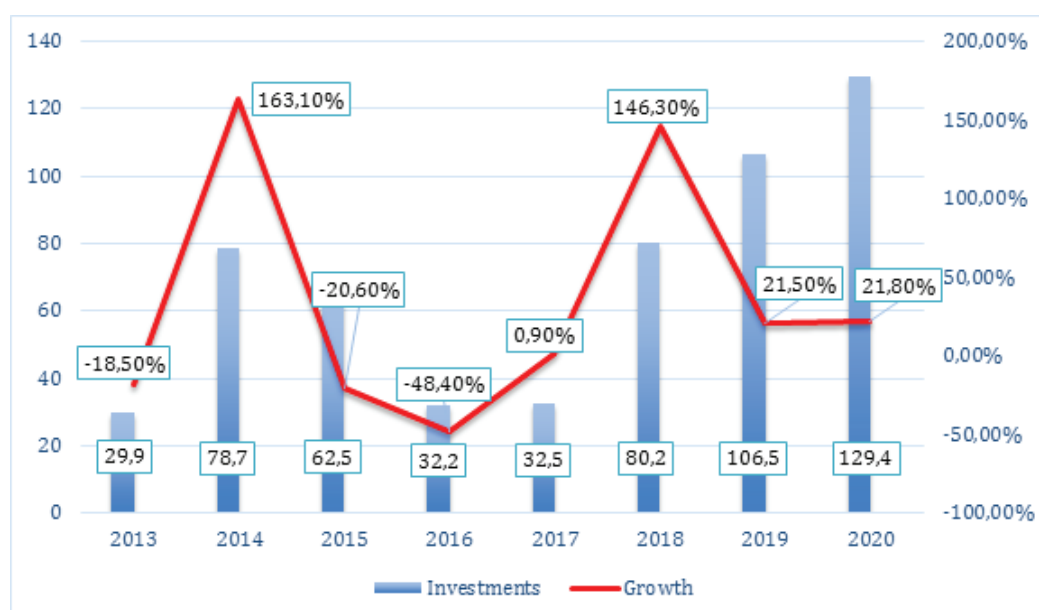

Figure 1 – Investments aimed at the green economy in the Republic of Kazakhstan, billion tenge

Note: Compiled by the authors based on sources [19].

Table 1 – Investments aimed at the “green economy”, 2021 year

	Total	in per cent by 2020	Including		
			activities – renewable energy	activities – energy-saving technologies and energy efficiency	reduction of greenhouse gas emissions
Total in Kazakhstan	103 766 939	82,9	98 901 557	4 833 394	31 988
Akmola region	11 231 934	17,8	11 231 934	-	-
Aktobe region	25 643 662	246,9	25 643 662	-	-
Almaty city	21 801	3,7	21 801	-	-
Atyrau region	46 806	186,4	-	30 861	15 945
Jambyl Region	52 400 425	8,1 times more	52 400 425	-	-
Kostanay region †	8 152 845	73,2	8 152 845	-	-
Kyzylorda	1 201 632	8,8	1 201 632	-	-
Mangistau region	16 513	1,1	-	470	16 043
Turkestan region	466 164	32,7	249 258	216 906	-
The East Kazakhstan region	40 257	0,4	-	40 257	-
Nur-Sultan city	4 544 900	76,7	-	4 544 900	-

Note: Compiled by the authors based on sources [20].

Energy saving and energy efficiency improvement. The head of state set a crucial task for Kazakhstan: to reduce the energy intensity of the gross domestic product by at least a quarter by 2020, and by half by 2050. The same guidelines are set in the Concept of Transition to a “Green Economy”. Innovation trends are influenced by inefficient market mechanisms, changes in fossil fuel prices and subsidies. Recently, a new opportunity has appeared in Kazakhstan to attract investment in the renewable energy sector.

Table 2 – Dynamics of the share of investments aimed at protecting the environment and related to the green economy, for 2013–2022

Indicators	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Share of investments aimed at environmental protection in total investments, %	1,3	1,6	1,2	0,6	1,0	1,0	1,0	1,1	1,0	-
Share of investments related to the green economy, %	0,2	0,0	0,2	0,0	0,5	0,7	0,8	0,81	0,90	0,94

Note: Compiled by the authors based on sources [19, 20, 27].

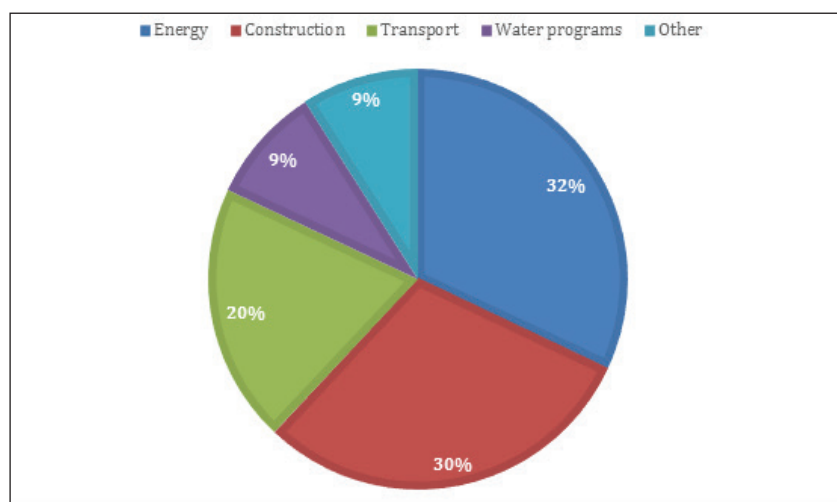

Figure 2 – Structure of “green investments” by areas, 2021

Note: Compiled by the authors based on sources [24].

According to the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, the volume of electricity production by renewable energy facilities (SPP, WPP, BGS, small hydropower plants) in the Republic of Kazakhstan for January–June 2022 amounted to 2,392.5 million kWh. Compared to January–June 2021 (2,011.9 million kWh), the increase was 380.6 million kWh or 18.9%. An increase in electricity generation is observed at wind farms, solar power plants, and small hydropower plants compared to the same period in 2021, while biogas generation decreased compared to last year [21].

In total, according to the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, as of June 2022, 140 renewable energy facilities operate in Kazakhstan (wind farms – 893.95 MW; SPPs – 1147.51 MW; Small HPPs – 280.98 MW; BioPP – 7.82 MW) [19].

Table 3 – Analysis of RES in Kazakhstan

Types of RES	2019		2020		2021		Growth	2022		Growth
	Qty	Power, MW	Qty	Power, MW	Qty	Power, MW		Qty	Power, million kWh	
HPS	45		46	885	47	281	22,7%		4 484,4	-3,9%
WES	15	18	533		22	684	13,8%		1 052,7	28,9%
WES	21		25	427	27	1037,6	40,6%		851,6	2,6%
BioES	1		1	1	1	7,8	0%		0	-100%
Total	90	1050,1 MBт	111	1846 MBт		2010,3 MBт	23,0%			

Note: Compiled by the authors based on sources [22, 23, 24].

The Law on RES Support was first issued in 2009, however, only further refinements of this law, which took place from 2013 to 2017, gave a truly tangible impetus to the development of RES in Kazakhstan.

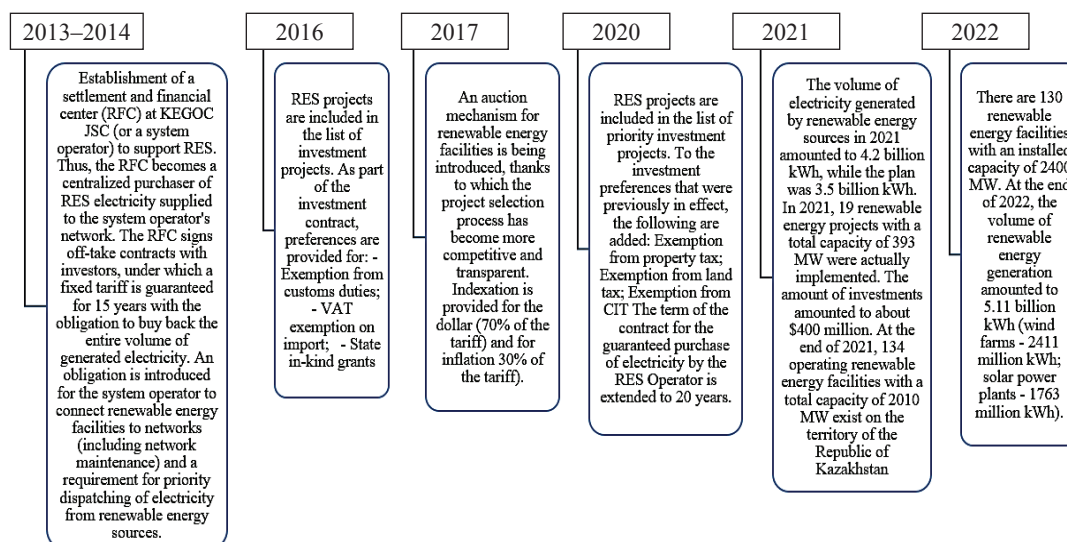

Figure 3 – Chronology of RES development in the Republic of Kazakhstan

Note: Compiled by the authors based on sources [24].

According to PwC estimates, at least 628.5 billion tenges have been spent on the construction of renewable energy sources since 2011. Considering the impact of changes in investment volumes for RES by type, it should be noted that there has been a decrease in the share of electricity from hydroelectric power plants by 12% over 6 years. The share of electricity from wind power plants increased 6 times, and from solar power plants – by 22 times. From this, it follows that the Republic of Kazakhstan puts more emphasis on the development of solar and wind power plants.

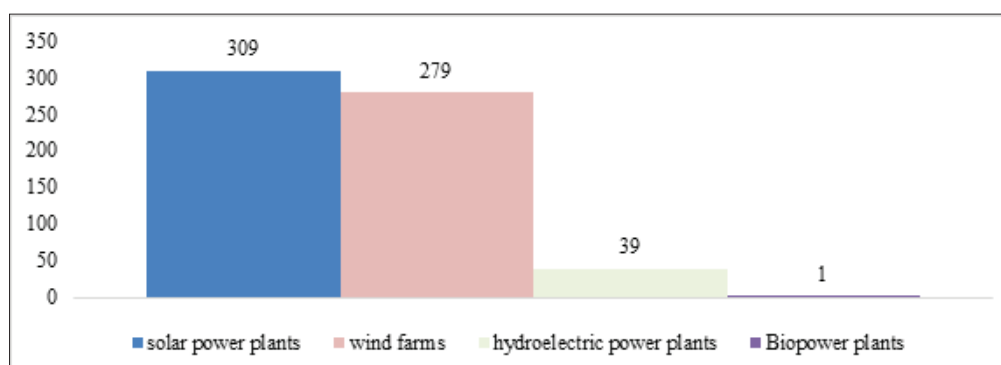

Figure 4 – Construction costs by types of power plants in billion tenges, 2011–2021

Note: Compiled by the authors based on sources [24].

According to the analysis of data from open sources, investors in RES in Kazakhstan mainly come from the energy sector, including the renewable energy sector, and the oil and gas sector. Investors from the RES sector mainly include subsidiaries of energy companies specializing in RES, as well as manufacturers of RES equipment.

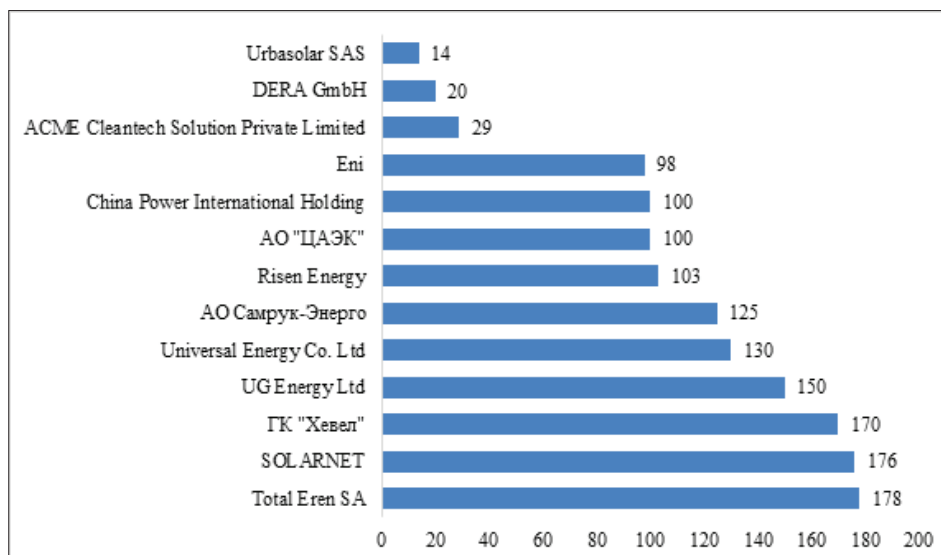

Figure 5 – Investors of large and medium operating RES (SPP and WPP) in Kazakhstan, in MW*

Note: Compiled by the authors based on sources [24].

Kazyna Capital Management manages 13 funds whose work is aimed at promoting the sustainable development of the national economy. At the end of 2017, the investment portfolio of Kazyna Capital Management JSC, equal to 66.1 billion tenges (202.8 million dollars): included 25 projects located in Kazakhstan, which cost 46.9 billion tenges (71% of the entire investment portfolio). The remaining 29% of the investment portfolio is formed by 34 projects in other countries. The largest number of projects invested by Kazyna Capital Management JSC is being implemented in the energy sector (22 projects) and the transport sector (7 projects) [22].

The participation of funds and institutional investors in such projects contributes to the implementation of Kazakhstan's strategy for the transition to a "green" economy, within which the head of state set the goal of bringing the share of alternative energy to 30% by 2030. Kazakhstan aims to increase the share of alternative energy to 50% by 2050, from the current figure of 1.3%. This will, of course, require tools, including green finance, to raise funds for new industries. These are green bonds, loans, subsidies, etc. They are usually concentrated in "green" funds, the number of which, for example, in Europe already exceeds 200 [25].

"Green" financing. To increase interest on the part of borrowers, the Rules for issuing "green" bonds on the AIFC Exchange were adopted. Eurasian Development Bank JSC acquired a stake in the Green Finance Center, thereby contributing to the promotion of green finance instruments at the regional level. In 2018, regional akimats issued government securities worth more than 110 billion tenges to implement green projects. Shymkent, Atyrau, and Astana became record holders. They issued securities in the amount of about 42 billion tenges. In early August 2018, at AIX, the Damu Fund, as part of an agreement with UNDP to reduce the risks of investing in renewable energy sources, registered and issued green coupon bonds for 200 million tenges with a maturity of 36 months. This offering was the first listing of securities that comply with the exchange's green bond rules and the first listing of green bonds in Kazakhstan. The funds raised will be placed in second-tier banks and microfinance organizations with the aim of further lending to small and medium-sized businesses implementing small-scale renewable energy investment projects as part of the Damu Fund's policy in the field of green bonds.

In August 2020, the Damu Entrepreneurship Development Fund successfully issued the first "green" bonds in Kazakhstan and Central Asia on the AIFC Exchange with a coupon rate of 11.75% per annum and a maturity of three years. In 2021, the funds raised through the issuance of bonds were used to finance the construction of a solar power plant in the Turkestan region [27].

Thus, opportunities for the development of green finance are expanding in Kazakhstan, which can help expand the potential of green industries, promote technological innovation, and create new growth conditions for businesses and the financial industry.

Table 4 – Issue of green bonds in Kazakhstan

Issuer	Output volume, tenge	Output volume (USD)	Date of placement	Maturity date	Conclusion of the external evaluation	Coupon rate (%)
EDB	20 billion	46828940	21.09.21	04.10.24	AKPA	10,5
ADB	3875505000	9074289	19.11.20	22.10.22	CICERO	10,12
ADB	10097018000	23641632	19.11.20	22.10.22	CICERO	10,1
JSC Entrepreneurship Development Fund Damu	200 million	469739	10.08.20	11.08.23	AIFC GFC Ltd	11,75
Overall volume:	34 172 523 000	80 014 600				

Note: Kazakhstan green bonds market, experience and best practice [27].

Patents that matter for green growth. In order to ensure the necessary level of economic growth without creating additional environmental risks, special mechanisms have been launched in most countries. A number of intellectual property offices apply an accelerated procedure for the examination of developments and their patenting, thereby contributing to the fact that these technologies appear on the market as soon as possible. This means that environmental innovations can benefit the environment much faster. Since 2009, the United States and many EU countries have adopted a program to accelerate the consideration of patent applications for environmentally friendly technologies. The Green Technology Pilot Program is initially aimed at accepting patent applications related to environmental quality, energy conservation, the development of renewable energy sources or the reduction of greenhouse gas emissions, and considering them as a priority. Kazakhstan's intellectual property market is also showing positive results. The number of patents and developments in the field of environmental protection is increasing every year. In 2021, compared to 2017, it is 57% more. The total number of patents relevant for green growth is 2,750 patents, which is 7.6% of the total number of patents. The general situation of Patents that matter for green growth is illustrated in the figure 6.

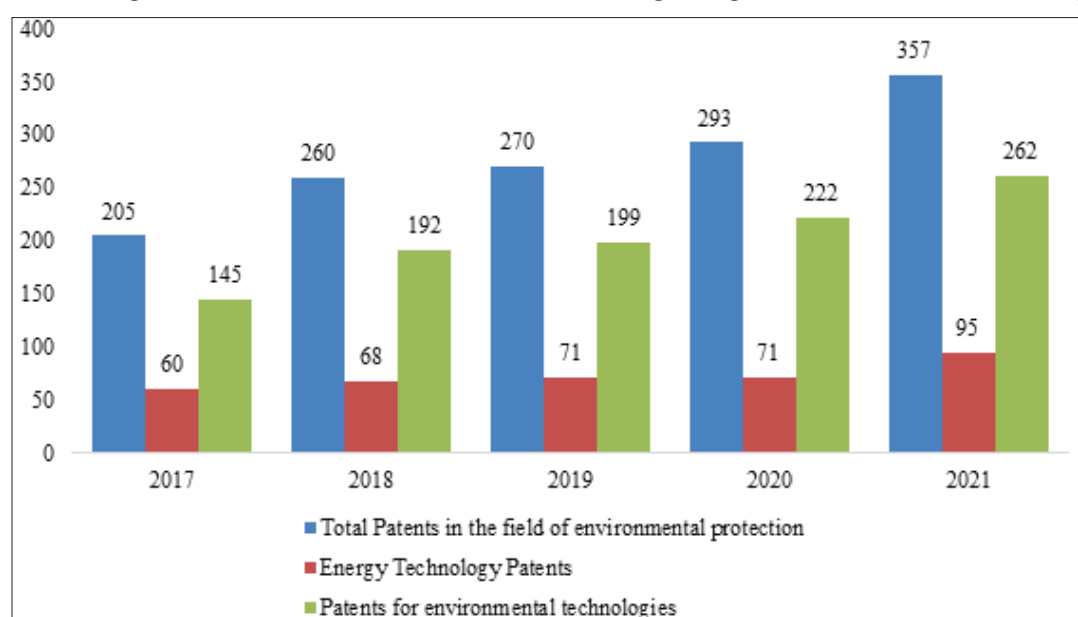

Figure 6 – Number of granted patents, 2017–2021

Note: Compiled by the authors.

The number of enterprises with environmental innovations. Starting in 2022, Kazakhstan will launch the “Global Program for Promoting Innovations in the Field of Clean Technologies and Entrepreneurship in SMEs to create Green jobs in Kazakhstan” (GCIP-Kazakhstan), the national executor of which is the International Center for Green Technologies and Investment Projects. The main goal of the project is to promote innovations in the field of clean technologies through an intersectoral and multi-level approach to reduce greenhouse gas emissions and create sustainable innovation ecosystems for small and medium-sized enterprises, as well as startups. The project provides a good opportunity and opens the way for enterprises engaged in environmental (green) innovations. Also, this indicator is comparable with the United Nations Sustainable Development Goals (Goal 9, Target 9.4 – “to modernize infrastructure and re-equip industrial enterprises to make them sustainable by 2030”).

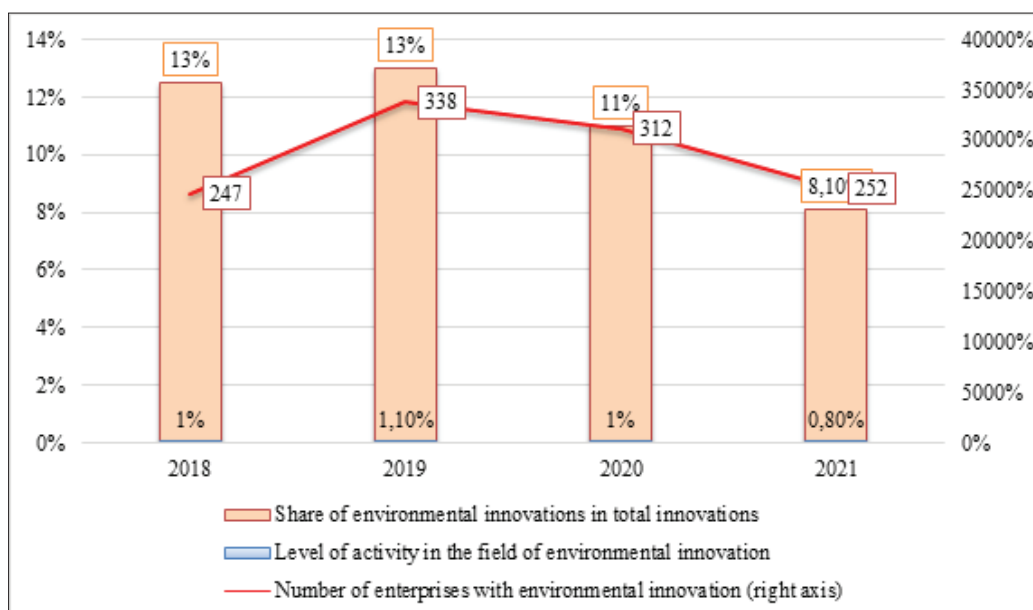

Figure 7 – The number of enterprises with environmental innovations, %, units, 2018–2021

Note: Compiled by the authors.

Kazakhstan continues to stimulate and encourage innovation and investment in green technologies, clean production of goods and services, and reduction of greenhouse gas emissions, as well as in the application of technologies resistant to climate change. To date, the country has achieved the following results: The share of environmentally friendly products in total production in 2018 is 0.3%, in 2020 – 0.7%, and in 2021 – 0.2%. The share of environmental innovations in the total number of innovations decreased from 12.7% to 8.5% from 2018 to 2021.

“Green” buildings’ investments. To date, the foundations of the science of “green buildings” have already been created. “Green buildings” are a systematic continuation of the development of energy-efficient buildings, smart buildings, bioarchitecture buildings, healthy buildings, etc. In a global trend, the goal of zero carbon emissions is expected to push the global green building market to grow. In particular, by increasing the requirements for buildings. In such facilities, solutions are being implemented that reduce energy costs, increase the efficiency of employees, and in the long term – have a positive effect on the environment. This indicator is comparable to the UN SDG, Goal 11 “...financial and technical assistance, in the construction of sustainable and sustainable buildings using local materials”.

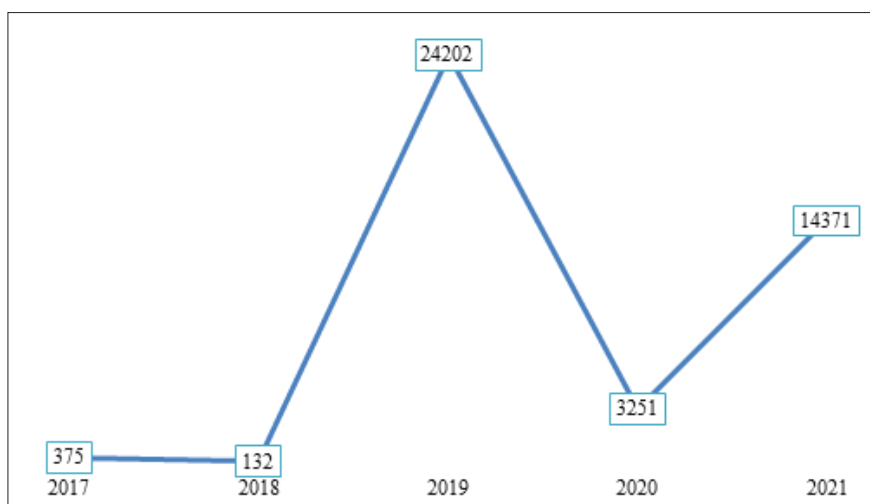

Figure 8 – “Green” construction investment, million tenge, 2017–2021

Note: Compiled by the authors based on source [28].

According to the figure, investments in “green” construction for 2017–2021 increased by 38 times and amounted to 14.4 billion tenges in 2021. The share of works performed on “green” construction in 2019 amounted to 0.8%, in 2020 – 0.1%, and in 2021 – 0.4% of the total investment in construction work. An analysis of investments in the “green” economy by direction showed that priority is given to renewable energy sources (RES), where there is a steady increase in investments until 2019.

The list of factors influencing the development of these criteria correlates with ESG factors and can be presented in the form of Figure 9.

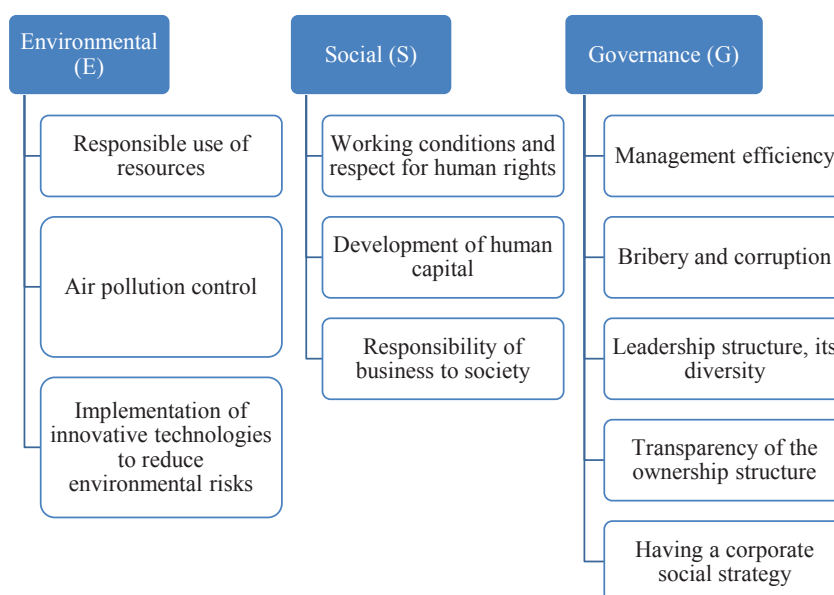

Figure 9 – Factors influencing the choice of objects of responsible investment

Note: Compiled by the authors.

As depicted in figure 9, there are the factors stimulating and limiting “green” investments and “green” growth. They singled out the key role of the state in stimulating “green” investments.

According to the results of the model (table 6), the level of investment in the green economy is influenced by energy variables and the level of GDP: a 1% change in the level of energy intensity leads to a decrease in investment by 0.67%, and GDP growth to 0.27% growth investment.

Table 5 – Assessment of the influence of the identified factors on the change in investments in the green economy

The growth of the factor by one cause:	Change in investment volume
Energy intensity level (MJ/\$2011 PPP GDP)	- 0,67
Energy use kg. AD per 1 thousand GDP	+ 0,034
GDP per AD	+0,27

It follows from the model that GDP growth leads to an increase in costs for the green economy, and the growth of energy intensity leads to a decrease, which may be due to a decrease in incentives for improving technologies.

Conclusion

Based on the analysis, an assessment was made of the level of investment in the green economy of Kazakhstan. Thus, the assessment of the required level of the total investment for Kazakhstan was 0.7% of GDP and in value terms 500 billion tenges annually against the current 302 billion in general, while the difference between the existing level and the required level is 198 billion tenges per year.

In conclusion, it is important to note the fact of weak interest of second-tier banks in the transition to a green economy. This is due to the low involvement of the regulators of the Republic of Kazakhstan in the international agenda of green finance. In our opinion, banks do not have such requirements in regulatory documents. Also, the lack of interest among our financial sector players in borrowing abroad plays an important role. Because in global markets, sustainability issues are playing an increasingly important role when making decisions about buying bonds or lending. The participants in the country's financial market have more urgent and complex problems, from their own point of view.

REFERENCES

- 1 Official site «GEFF in Kazakhstan». URL: <https://ebrdgeff.com/kazakhstan/ru/the-facility/> (дата обращения: 22.09.2022)
- 2 Проект Страновой стратегии по Казахстану 2022–2027. URL: <https://www.ebrd.com> (дата обращения: 22.09.2022)
- 3 Mishulina S.I. «Green» Investments as an Element of the Mechanism of Greening the Regional Economy // Sochi Journal of Economy. 2019. No. 13(2), pp. 155–164.
- 4 Данилов Ю.А. Современное состояние глобальной научной дискуссии в области финансового развития // Вопросы экономики. – 2019. – № 3. – С. 29–47.
- 5 OECD. Policy Framework for Investment. 2015 Edition. – OECD Publishing. Paris, 2015, 136 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264208667-en>.
- 6 Gerlagh R. A climate-change policy induced shift from innovations in carbonenergyproduction to carbon-energy saving // Energy Economics. 2008. No. 30. P. 425–448.
- 7 Carraro C., Massetti E., Nicita L. How Does Climate Policy Affect Technical Change? An Analysis of the Direction and Pace of Technical Progress in a Climate-Economy Model // Fondazione ENI Enrico Mattei, Notadi Lavoro. 2009, No. 08.
- 8 Carraro C., De Cian E., Tavoni M. Human Capital Formation and Global Warming Mitigation: Evidence from an Integrated Assessment Model. Munich: CESifo Group, 2009, no. 27.
- 9 Пастернак А.А. Развитие возобновляемых источников энергии: сравнение основных показателей на примере Казахстана и США // Экономика. Стратегия и практика. – 2014. – № 2(30). – С. 105–108.
- 10 Варавин Е.В., Козлова М.В. Оценка развития зеленой экономики в Республике Казахстан // Развитие региона. – 2014. – № 5(4). – С. 1282–1297.
- 11 Нургалиева К.О. Зарубежный опыт трансформации традиционной экономической системы в зеленую экономику // Статистика, учет и аудит. – 2018. – № 3(70). – С. 119–123.
- 12 Шамуратова Н.Б., Жетесова М.Т., Тастанбекова К.Н., Нурланова Н.Н. Рост экономики Казахстана через призму управления природными ресурсами // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2015. – № 1(16). – С. 143–148.
- 13 Казбеков Б.К. Зеленая экономика: проблемы, пути и механизмы построения в Казахстане // Вестник КазНУ. Серия экологическая. – 2013. – № 2(38). – С. 67–74.
- 14 Green Finance and Investment. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/environment/green-finance-and-investment_24090344 (дата обращения: 10.10.2022)

- 15 G20 Green Finance Synthesis Report. P.3. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2016/green-finance-synthesis.pdf> (дата обращения: 10.10.2022)
- 16 Ситник А.А. «Зеленые» финансы: понятие и система // Актуальные проблемы российского права. – 2022. – № 17(2). – С. 63–80. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2022.135.2.063-080>
- 17 Arkhipova V. «Green Finance» as Recipe for Solving Global Problems // HSE Economic Journal. 2017, vol. 21, no. 2, pp. 312–332.
- 18 Зеленая экономика: реалии и перспективы в Казахстане. URL: <https://sk.kz> (дата обращения: 23.10.2022)
- 19 Официальный сайт Стратегия “КАЗАХСТАН–2050”. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-razvivaetsya-zelenoe-finansirovanie-v-kazahstane/> (дата обращения: 09.10.2022)
- 20 Об инвестиционной деятельности в Республике Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/157/publication> (дата обращения: 06.10.2022)
- 21 Анализ рынка электроэнергетической отрасли Казахстана. Июнь 2022 года. URL: <https://www.samruk-energy.kz/ru/press-center/analytical-review> (дата обращения: 10.11.2022)
- 22 Официальный сайт информационного ресурса Капитал. URL: <https://kapital.kz/economic/75628/investitsii-v-zelenuyu-ekonomiku-sostavili-80-2-mlrd-tenge.html> (дата обращения: 10.11.2022)
- 23 Официальный сайт Самрук-Энерджи. URL: <https://www.samruk-energy.kz/ru/press-center/analytical-review> (дата обращения: 10.10.2022)
- 24 Официальный сайт информационного ресурса PwC. URL: <https://www.pwc.com/kz/en/publications/esg/may-2021-rus.pdf> (дата обращения: 02.12.2022)
- 25 Официальный сайт информационного ресурса Информбюро. URL: https://www.inform.kz/ru/zelenye-investicii-v-kazahstane_a3733809 (дата обращения: 10.10.2022)
- 26 The Ecolomist, 2022. URL: <https://ecolomist.kz/zelenoe-finansirovanie-v-kazahstane/> (дата обращения: 10.12.2022)
- 27 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 10.12.2022)
- 28 Суйеубаева С.Н., Варавин Е.В., Козлова М.В., Бетимбаева И.Б. Инвестиции в возобновляемые источники энергии как рычаг достижения целей устойчивого развития Республики Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 2(94). – С. 89–99. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-89-99>

REFERENCES

- 1 Official site «GEFF in Kazakhstan». URL: <https://ebrdgeff.com/kazakhstan/ru/the-facility/> (data obrashhenija: 22.09.2022). (In English).
- 2 Proekt Stranovoj strategii po Kazahstanu 2022–2027. URL: <https://www.ebrd.com> (data obrashhenija: 22.09.2022). (In Russian).
- 3 Mishulina S.I. «Green» Investments as an Element of the Mechanism of Greening the Regional Economy // Sochi Journal of Economy. 2019. No. 13(2), pp. 155–164. (In English).
- 4 Danilov Ju.A. (2019) Sovremennoe sostojanie global'noj nauchnoj diskussii v oblasti finansovogo razvitija // Voprosy jekonomiki. No. 3. P. 29–47. (In Russian).
- 5 OECD. Policy Framework for Investment. 2015 Edition. – OECD Publishing. Paris, 2015, 136 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264208667-en>. (In English).
- 6 Gerlagh R. (2008) A climate-change policy induced shift from innovations in carbonenergyproduction to carbon-energy saving // Energy Economics. No. 30. P. 425–448. (In English).
- 7 Carraro C., Massetti E., Nicita L. (2009) How Does Climate Policy Affect Technical Change? An Analysis of the Direction and Pace of Technical Progress in a Climate-Economy Model // Fondazione ENI Enrico Mattei, Notadi Lavoro. No. 08. (In English).
- 8 Carraro C., De Cian E., Tavoni M. (2009) Human Capital Formation and Global Warming Mitigation: Evidence from an Integrated Assessment Model. Munich: CESifo Group, no. 27. (In English).
- 9 Pasternak A.A. (2014) Razvitie vozobnovljaemyh istochnikov jenerгии: sravnenie osnovnyh pokazatelej na primere Kazahstana i SSHa // Jekonomika. Strategija i praktika. No. 2(30). P. 105–108. (In Russian).
- 10 Varavin E.V., Kozlova M.V. (2014) Ocenka razvitija zelenoj jekonomiki v Respublike Kazahstan // Razvitie regiona. No. 5(4). P. 1282–1297. (In Russian).
- 11 Nurgalieva K.O. (2018) Zarubezhnyj opyt transformacii tradicionnoj jekonomicheskoy sistemy v zelenuju jekonomiku // Statistika, uchet i audit. No. 3(70). P. 119–123. (In Russian).
- 12 Shamuratova N.B., Zhetesova M.T., Tastanbekova K.N., Nurlanova N.N. (2015) Rost jekonomiki Kazahstana cherez prizmu upravlenija prirodnyimi resursami // Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan. No. 1(16). P. 143–148. (In Russian).
- 13 Kazbekov B.K. (2013) Zelenaja jekonomika: problemy, puti i mehanizmy postroenija v Kazahstane // Vestnik KazNU. Serija jekologicheskaja. No. 2(38). P. 67–74. (In Russian).

- 14 Green Finance and Investment. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/environment/green-finance-and-investment_24090344 (data obrashhenija: 10.10.2022). (In English).
- 15 G20 Green Finance Synthesis Report. P.3. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2016/green-finance-synthesis.pdf> (data obrashhenija: 10.10.2022). (In English).
- 16 Sitnik A.A. (2022) «Zelenye» finansy: ponjatie i sistema // Aktual'nye problemy rossijskogo prava. No. 17(2). P. 63–80. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2022.135.2.063-080>. (In Russian).
- 17 Arkhipova V. (2017) «Green Finance» as Recipe for Solving Global Problems // HSE Economic Journal, vol. 21, no. 2, pp. 312–332. (In English).
- 18 Zelenaja jekonomika: realii i perspektivy v Kazahstane. URL: <https://sk.kz> (data obrashhenija: 23.10.2022). (In Russian).
- 19 Oficial'nyj sajt Strategija “KAZAHSTAN–2050”. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-razvivaetsya-zelenoe-finansirovanie-v-kazahstane/> (data obrashhenija: 09.10.2022). (In Russian).
- 20 Ob investicionnoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/157/publication> (data obrashhenija: 06.10.2022). (In Russian).
- 21 Analiz rynka jelektroenergeticheskoy otrasli Kazahstana. Ijun' 2022 goda. URL: <https://www.samruk-energy.kz/ru/press-center/analytical-review> (data obrashhenija: 10.11.2022). (In Russian).
- 22 Oficial'nyj sajt informacionnogo resursa Kapital. URL: <https://kapital.kz/economic/75628/investitsii-v-zelenuyu-ekonomiku-sostavili-80-2-mlrd-tenge.html> (data obrashhenija: 10.11.2022). (In Russian).
- 23 Oficial'nyj sajt Samruk-Jenerdzhi. URL: <https://www.samruk-energy.kz/ru/press-center/analytical-review> (data obrashhenija: 10.10.2022). (In Russian).
- 24 Oficial'nyj sajt informacionnogo resursa PwC. URL: <https://www.pwc.com/kz/en/publications/esg/may-2021-rus.pdf> (data obrashhenija: 02.12.2022). (In Russian).
- 25 Oficial'nyj sajt informacionnogo resursa Informbjuro. URL: https://www.inform.kz/ru/zelenye-investicii-v-kazahstane_a3733809 (data obrashhenija: 10.10.2022). (In Russian).
- 26 The Ecolomist, 2022. URL: <https://ecolomist.kz/zelenoe-finansirovanie-v-kazahstane/> (data obrashhenija: 10.12.2022). (In English).
- 27 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.stat.gov.kz/> (data obrashhenija: 10.12.2022). (In Russian).
- 28 Sujeubaeva S.N., Varavin E.V., Kozlova M.V., Betimbaeva I.B. (2022) Investicii v vozobnovljaemye istochniki jenergii kak ryhag dostizhenija celej ustojchivogo razvitija Respubliki Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 2(94). P. 89–99. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-89-99>. (In Russian).

А. КАЙРАТКЫЗЫ,*¹

докторант.

*e-mail: qairatqyzy.97@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1884-5426

А. ХОЙЧ,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: khoich.aizhan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0128-3052

М.Ш. ДЕМИРАЛ,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: mdemiral@ohu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8836-5682

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан.

²Нигде Өмер Халисдемир университеті,
Нигде қ., Түркия

ҚАЗАҚСТАН КОНТЕКСТІНДЕГІ ЖАСЫЛ ҚАРЖЫ: НАРЫҚҚА ШОЛУ

Андатпа

«Тұрақты даму» концепциясының қабылдануы тұрақты мақсаттарға жету жолдарын іздестіру, экономикалық қатынастарды қайта құру бағыттарын анықтау, «жасыл экономика» және «жасыл қаржы» атты жаңа терминдердің пайда болуына әкелді. «Жасыл» экономикаға және «жасыл» қаржыландыруға көшу арқылы Қазақстан Үкіметі маңызды міндет – жаңа қаржы жүйесін дамытуды жүзеге асыра алады. Сондай-

ақ жасыл жобаларды қаржыландыру қоғамның өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етіп, табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны сақтауға мүмкіндік береді. Ғылыми мақаланың негізгі мақсаты – бүгінгі таңда Қазақстанның «жасыл» экономикасын қаржыландыру үшін инвестиция көздерін анықтау. Қазақстандағы жасыл қаржының ағымдағы жай-күйін бағалау және жасыл қаржының дамуындағы проблемаларды анықтау үшін зерттеудің жалпы ғылыми әдістері, деректерді статистикалық, себеп-салдарлық және салыстырмалы талдаудың сандық әдістері пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның «жасыл» экономикаға көшу тұжырымдамасында тиісті Инвестициялар жылына шамамен 3–4 миллиард долларға немесе ЖІӨ-нің шамамен 1%-на бағаланатынын көрсетеді. Сондай-ақ, жасыл жобалар Ақмола, Атырау, Қостанай, Жамбыл облыстарында белсенді дамып келеді. Зерттеу нәтижелері экономиканың «жасыл» трансформациясы жауапты инвестиция (PRI) қағидаттарын жүзеге асырмайынша мүмкін емес екенін көрсетті. Зерттеудің нәтижелері мен ұсыныстары жасыл қаржыландыру индустриясымен айналысатын кәсіпкерлер мен бизнес субъектілеріне немесе Қазақстандағы жасыл инфрақұрылымды дамытуға жауапты мемлекеттік органдарға пайдалы болады.

Тірек сөздер: «жасыл» экономика, қаржы, жасыл облигациялар, несиелеу, жасыл инвестициялар.

А. КАЙРАТҚЫЗЫ,*¹

докторант.

*e-mail: qairatqyzy.97@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1884-5426

А. ХОЙЧ,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: khoich.aizhan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0128-3052

М.Ш. ДЕМИРАЛ,²

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: mdemiral@ohu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8836-5682

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан

²Университет Нигде Омер Халисдемир,
г. Нигде, Турция

ЗЕЛЕННЫЕ ФИНАНСЫ В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСТАНА: ОБЗОР РЫНКА

Аннотация

Принятие концепции «устойчивое развитие» обусловило необходимость поиска путей достижения устойчивых целей, определения направлений трансформации экономических отношений, появления нового термина – «зеленая экономика» или «зеленые финансы». Через переход к «зеленой» экономике и «зеленому» финансированию Правительство Казахстана сможет выполнить важную задачу – развитие новой финансовой системы. Также финансирование зеленых проектов способствует повышению качества жизни общества, направлено на сохранение природных ресурсов и окружающей среды. Основной целью научной статьи является определение источников инвестиций для финансирования «зеленой» экономики Казахстана на сегодняшний день. Были использованы общенаучные методы исследования, количественные методы статистического, причинно-следственного и сравнительного анализа данных для оценки текущего состояния зеленых финансов в Казахстане и выявления проблем с развитием зеленых финансов. Результаты исследования показывают, что в Концепции перехода Казахстана к «зеленой» экономике соответствующие инвестиции оцениваются примерно в 3–4 миллиарда долларов, или около 1% ВВП в год. Также наиболее активно зеленые проекты развиваются в Ақмолинской, Атырауской, Қостанайской, Жамбылской областях. Результаты исследований свидетельствуют о том, что «зеленая» трансформация экономики невозможна без реализации принципов ответственного инвестирования (PRI). Выводы и рекомендации исследования будут полезны предпринимателям и хозяйствующим субъектам, занятым в индустрии зеленых финансов, или государственным органам, отвечающим за развитие зеленой инфраструктуры в Казахстане.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, финансы, зеленые облигации, кредитование, зеленые инвестиции.

MPHTI 06.73.55
УДК 336.71.078.3
JEL G21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-172-183>

З.А. АБДУРРАХМАН,*¹

докторант.

*e-mail: arifogluzeki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5984-3366

А.З. НУРМАГАМБЕТОВА,¹

к.э.н., PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: Azhar.nurmagambetova@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9142-4420

А.С. БИКТЕУБАВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: a.bikteubayeva@ageu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3991-0688

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Алматинский гуманитарно-экономический университет,

г. Алматы, Казахстан

ОЦЕНКА ESG РЕЙТИНГА БАНКОВСКОГО СЕКТОРА

Аннотация

В последнее время все большую актуальность приобретают ESG-рейтинги. Они выступают одними из индикаторов, позволяющих отслеживать, насколько компания уделяет внимание экологическим, социальным и управленческим факторам в своей деятельности и какие риски она несет. Поскольку ESG предполагает environmental, social, governance, то есть экологическое окружение, социальную политику и управление, то эти составляющие касаются деятельности каждого субъекта экономики и должны расцениваться как основополагающие при оценке эффективности их деятельности и результатов проводимой ими политики. Многие ошибочно полагают, что ESG-факторы и их внедрение касается лишь компаний различных секторов экономики, занимающихся использованием ресурсов и производством. Однако в реальности данные критерии следует внедрять с целью устойчивого развития абсолютно всем субъектам экономики, включая финансовые институты и в первую очередь банки. В отношении клиентов-заемщиков банки могут использовать ESG-рейтинги как дополнительный анализ по кредитоспособности клиента. Благодаря данным рейтингам банки способствуют усилению защиты бизнесом окружающей среды. Если компания активно загрязняет воздух или выбрасывает отходы, не соблюдает социальные и корпоративные нормы и ее ESG-рейтинг низкий, то ей будет сложнее получить кредит в банке. Аналогично банки, финансирующие деятельность компаний с низким ESG-рейтингом, рискуют сами получить такой же низкий уровень рейтинга ESG, что чревато подрывом имиджа банка и его репутации, а следом оттоком депозитов и повышением риска банкротства. В статье проведена оценка рейтинга ESG различными методиками и сделан вывод о необходимости стандартизации показателей и универсализации показателей рейтинга ESG.

Ключевые слова: рейтинг ESG, рейтинговые агентства, экологические риски, социальные риски, риски управления, ESG банков.

Введение

ESG-рейтинги позволяют пересмотреть банковскую стратегию и содействовать трансформации этой стратегии в более эффективную с возможностью изменения системы принятия управленческих решений [1]. Эти рейтинги интересны не только самим банкам и инвесторам, но и всем стейкхолдерам, которые могут оценить риски этих банков с позиций ESG-факторов.

Банки, уделяющие внимание ESG-факторам, как правило, должны реализовывать зеленые облигации, социально ответственную политику, идеи зеленого развития и т.п., поскольку такие подходы позволяют обеспечить банку и его клиентам защиту от рисков, связанных с экологическими изменениями, социальными проблемами или рисками корпоративного управления бан-

ком [2]. В этом направлении банки уделяют больше внимания вопросам управления персоналом, человеческому капиталу, защите персональных данных, отношениям с клиентами банка и другими стейкхолдерами.

В настоящее время научная литература недостаточно содержит исследований относительно рейтинга ESG, реализации принципов ESG и т.п. Большей частью имеются источники ненаучного характера, в которых рассматриваются отдельные аспекты ESG и в основном подчеркивают его значимость и необходимость рейтингования.

До сих пор нет стандартных определений ESG, особенно в «социальной» области. Имеется проблема с данными, хотя они улучшаются и поступают из все более разнообразных источников, но по-прежнему не хватает, особенно на развивающихся рынках.

В современном виде ESG-принципы впервые сформулировал бывший генеральный секретарь ООН Кофи Аннан еще в 2004 г. Он предложил управленцам крупных мировых компаний включить эти принципы в свои стратегии, в первую очередь для борьбы с изменением климата.

Обзор литературы

Ведущие инвесторы пошли дальше и сегодня рассматривают ESG не просто как аспект риска и доходности, но и как слияние ESG и «импактного» инвестирования [3]. Подчеркивая значимость «зеленых» или «устойчивых» инвестиций, авторы Kaminker and Stewart сводят исследование к необходимости определения рейтинга этих факторов ESG [4].

Поскольку каждый инвестор, равно как и компания-эмитент, имеет конкретные цели и стратегию, возлагаемые на него стейкхолдерами и обществом, то соблюдение экологических, социальных и управленческих норм и их оценивание не вызывает сомнений [5].

Корпоративная устойчивость в современном мире также все больше определяется как «включение экологических, социальных и управленческих критериев (ESG) в основную бизнес-стратегию и повседневную деловую деятельность» [6].

Мнения российских авторов также сводятся к необходимости применения рейтингов ESG для повышения имиджа компаний. Так, Егорова А.А. и др. подчеркивают, что если компания меняет свои корпоративные ценности и политику под ESG-принципы, то она повышает свой имидж в глазах стейкхолдеров и тем самым укрепляет свои позиции на рынке [7]. Стейкхолдеры, в числе которых и инвесторы, анализируют ESG-факторы для оценки жизнеспособности компании [8]. А это требует оценки рейтинга ESG.

В Казахстане политику устойчивого развития в направлении ESG стали осуществлять еще в 2010-е годы. Так, в 2012 г. была утверждена Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 г., в которой уже ведется речь о зеленом Казахстане [9]. В 2021 г. в стране был утвержден план реализации концепции на 2021–2030 гг., в котором освещались экологические и социальные аспекты [10]. Однако по большинству показателей в данном плане не указаны целевые значения, лишь список мероприятий.

Чтобы оценить, насколько банк уделяет внимание вышеуказанным вопросам, стейкхолдеры стали использовать рейтинги ESG [11]. Данные рейтинги широко используются инвесторами и др. при принятии решений и служат своего рода дополнением к финансовому анализу, оценке добросовестности банков, следовательно, репутации, более широкому анализу рисков банковской деятельности, охватывающему не только риски, связанные с операциями банка, но его репутационные риски, экологические, корпоративные и т.п.

В Казахстане положительный опыт ESG-рейтингования имеет Halyk bank, который на протяжении последних трех лет регулярно отслеживает такие свои показатели и клиентов, как Score 1 – прямые выбросы предприятия при производстве и Score 2 – потребление энергии, Score 3 – выбросы, которые генерируют клиенты. Руководство банка отмечает, что поскольку он работает с бизнес-клиентами, занятыми в том числе в добывающей сфере, кредитуя и финансируя их, банк берет на себя определенные риски. Именно поэтому банк должен полностью оценивать, как тенденции, наблюдаемые в сфере ESG, способны повлиять на кредитоспособность, рентабельность заемщиков банка [12].

Таким образом, высокий рейтинг ESG означает, что банк уделяет больше внимания и способен лучше справиться со своими экологическими, социальными и управленческими риска-

ми по сравнению с другими банками. Низкий рейтинг ESG означает, что банк имеет достаточно высокий уровень неуправляемого ESG-риска.

Материалы и методы

В настоящее время нет единого подхода к формированию ESG-рейтинга. Более того, рейтинг ESG носит универсальный характер, то есть не учтена специфика деятельности хозяйствующего субъекта.

Одной из наиболее часто упоминаемых систем оценки ESG является оценка MSCI ESG. В основе оценки MSCI ESG лежит структура ключевых проблем, которая измеряет риск ESG по 10 категориям окружающей среды, социальной сферы и управления.

Оценка рейтинга MSCI ESG включает в себя следующие категории показателей (рисунок 1).

Экологическая оценка	Социальная оценка	Корпоративное управление
• категории изменения климата • категории природного капитала • категории загрязнения и отходов • категории экологических возможностей	• человеческий капитал • ответственность за качество продукции • противодействие заинтересованных сторон • социальные возможности	• корпоративное управление (состав правления с точки зрения разнообразия и независимости, исполнительная компенсация, бухгалтерская практика) • корпоративное поведение (деловая этика и налоговая прозрачность)

Рисунок 1 – Факторы оценки рейтинга MSCI ESG

Примечание: Составлено на основе данных источника [13].

Особенностью рейтинга MSCI ESG является то, что ключевые проблемы определяются по отраслям, то есть MSCI выбирает 35 вопросов, которые являются наиболее актуальными для конкретных отраслей [13]. Например, упаковочный материал и отходы являются ключевой проблемой для производства продуктов питания. Ключевые вопросы корпоративного управления включены во все отрасли.

Основные положения

Компании и банки оцениваются по каждому ключевому вопросу. При этом анализируется 80 различных показателей воздействия и 270 показателей управления, чтобы оценить от 0 до 10 по каждому ключевому вопросу. Низкий балл означает, что компания сильно подвержена риску и не способна справиться с ним эффективно. Высокий балл указывает на активные усилия по снижению риска. Затем показатели взвешиваются по степени их экологического или социального воздействия и суммируются для получения скорректированного по отрасли числового балла от 0 до 10.

В итоге MSCI переводит числовой балл в рейтинг ESG. Рейтинги ESG варьируются от CCC до AAA. Лидеры имеют оценки AA и AAA (таблица 1, стр. 175).

Отстающие – банки, имеющие достаточно большое неконтролируемое воздействие факторов ESG по сравнению с другими. Средние – банки, которые способны хорошо справляться с некоторыми ключевыми проблемами ESG, но могут быть и средними по всем показателям. Лидеры активно управляют рисками ESG и оптимизируют возможности ESG.

Оценки ESG по рейтингу S&P Global фокусируются на количественных показателях производительности и политиках управления в 61 подотрасли, ориентированных на GICS [14].

Таблица 1 – Рейтинговые значения по методике MSCI ESG

Сравнительная оценка	ESG-рейтинг	Числовая оценка
Лидер	AAA	8,751 – 10.0
Лидер	AA	7,143 – 8,571
Средний	A	5,714 – 7,143
Средний	BBB	4.286 – 5,714
Средний	BB	2,857 – 4.286
Отстающий	B	1,429 – 2,857
Отстающий	CCC	0,000 – 1,429
Примечание: Составлено на основе данных источника [13].		

Баллы ESG измеряются по шкале от 0 до 100 и начисляются на уровне вопросов (в среднем 130 и до 1000 на компанию) на основе оценки данных, отражающих их доступность, качество, актуальность и эффективность по темам ESG. Оценки на уровне критериев в последующем объединяются в соответствующие группы по кластерам E, S и G, которые в конечном итоге сводятся к единой общей оценке ESG рейтинга.

S&P Global при оценке рейтинга ESG банков оценивает следующие параметры (рисунок 2).

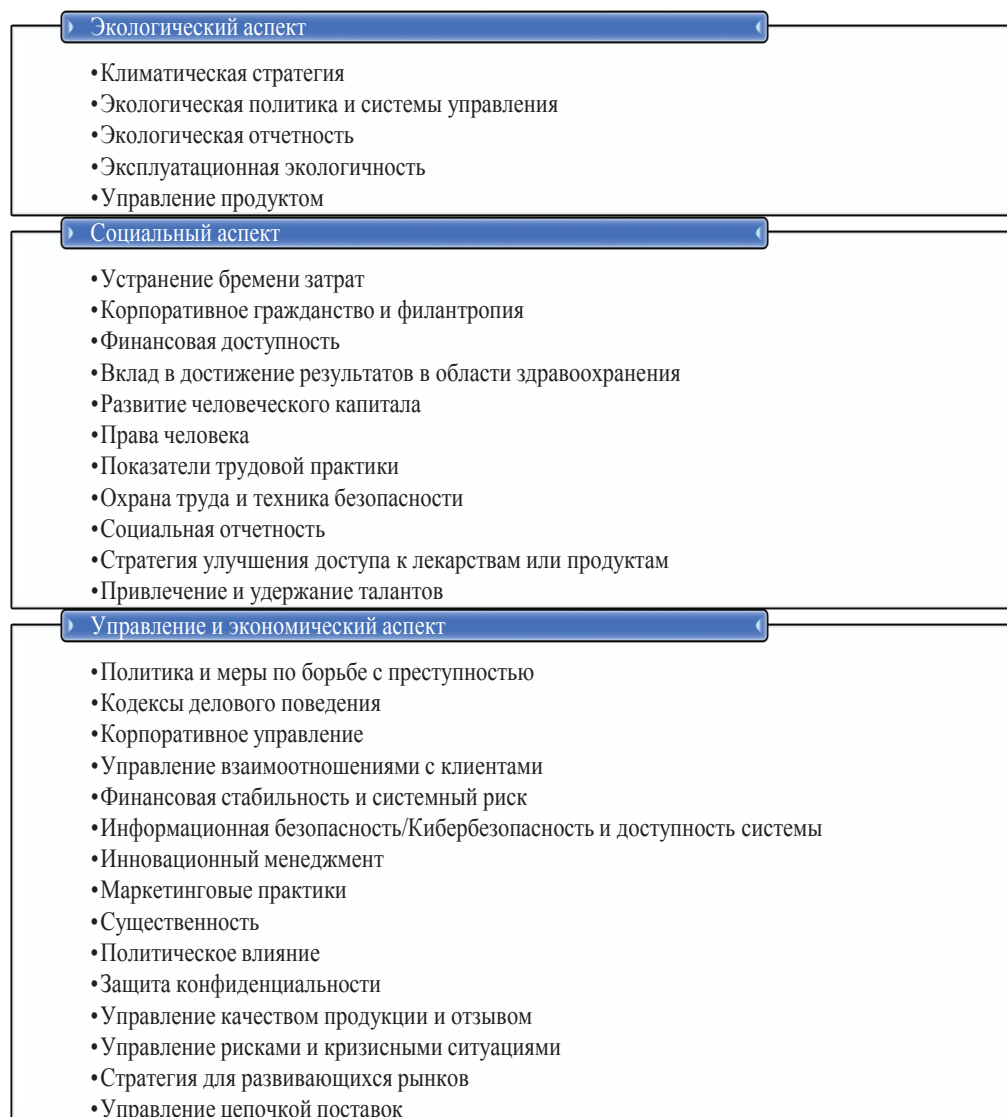

Рисунок 2 – Факторы по оценке S&P Global ESG

Примечание: Составлено на основе данных источника [15].

Рейтинги рисков ESG по методике Sustainalytics измеряют степень, в которой экономическая стоимость банка наиболее подвержена риску, обусловленному факторами ESG. Рейтинг рисков ESG банка состоит из количественной оценки и категории риска. Количественная оценка представляет баллы за объем неуправляемого риска ESG. При этом более низкие баллы представляют меньший неуправляемый риск. Неуправляемый риск измеряется по шкале от 0 (отсутствие риска) и выше. На сегодня в 95% случаев максимальный балл не превышал 50 [16].

В итоге по количественным показателям банки группируются в одну из пяти категорий риска – незначительный, низкий, средний, высокий и серьезный. Следует отметить, что данные категории риска являются универсальными. Это означает, что банк, например, можно напрямую сравнить с добывающей компанией или любым другим типом субъекта экономики.

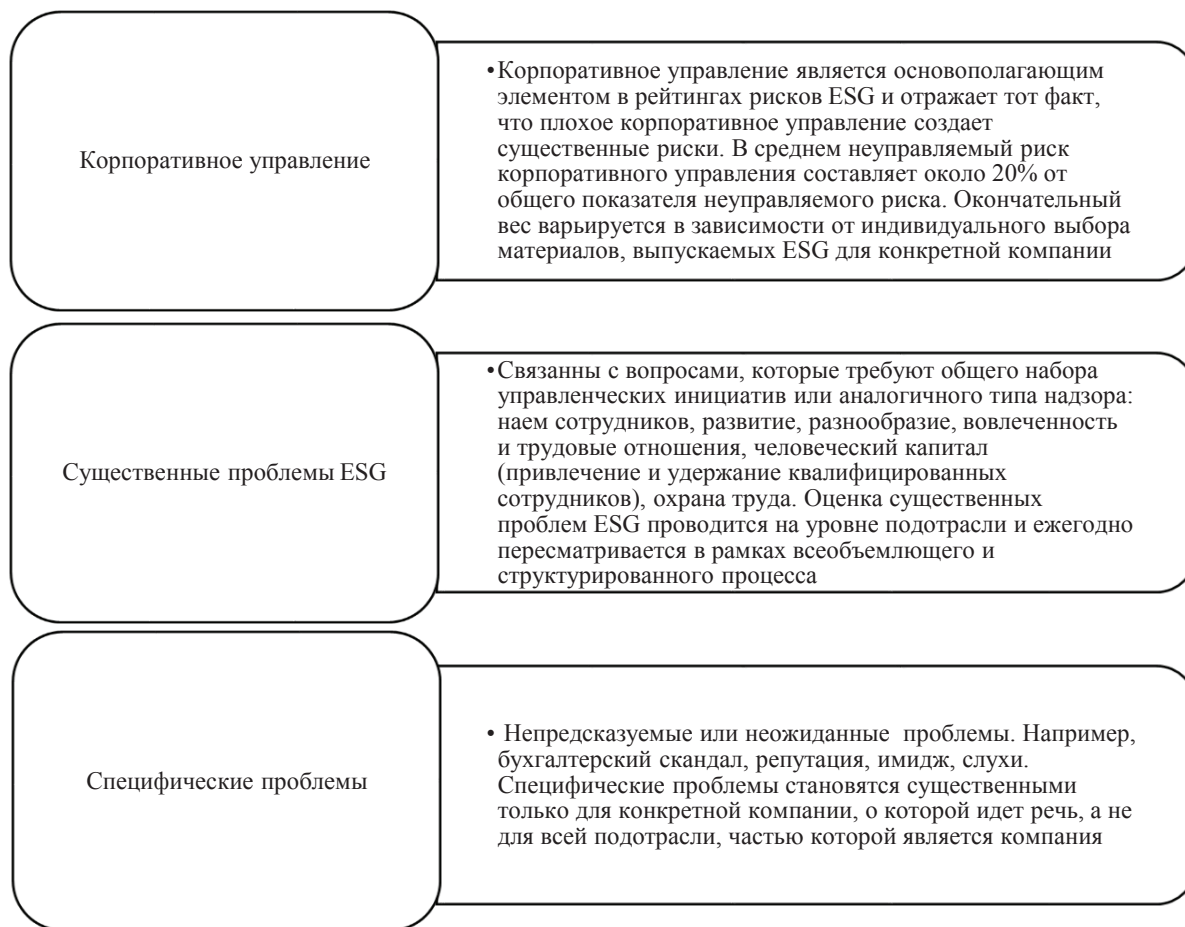

Рисунок 3 – Факторы оценки рейтинга Sustainalytics ESG

Примечание: Составлено на основе данных источника [16].

Рейтинги рисков ESG по методике Sustainalytics основаны на абсолютном понятии риска и структурированы вокруг существенных проблем ESG, которым в той или иной степени подвержены банки. Эти проблемы ESG могут иметь чисто экологический, социальный или управленческий характер. Однако специфика данной методики в том, что предоставляемые кластерные оценки E / S / G строятся как линейные комбинации оценок, генерируемые на уровне ESG, где вес отражает относительную важность показателей. Все показатели однозначно относятся к какому-либо кластеру, но при этом кластерные оценки используются не для расчета рейтинга, а в качестве дополнительной информации.

Результаты и обсуждение

Для анализа рейтинга ESG нами был взят топ-15 мировых банков и применены три методики оценки рейтинга ESG за последние 2 года (таблица 2).

Таблица 2 – Рейтинг ESG по методикам Sustainalytics, S&P Global и MSCI по состоянию на конец 2021 г.

Наименование банка (страна)	Sustainalytics	S&P Global	MSCI
JPMorgan Chase (U.S.)	44	37	64,30
Bank of America (U.S.)	46	76	50
China Merchants Bank (China)	35,20	24	64,30
ICBC (China)	27,80	26	50
Wells Fargo (U.S.)	33,80	37	35,70
Morgan Stanley (U.S.)	55	39	78,60
China Construction Bank (China)	38	27	50
Agricultural Bank of China (China)	35,80	-	78,60
Toronto-Dominion Bank (Canada)	59,40	77	78,60
Royal Bank of Canada (Canada)	63,40	78	64,30
Citigroup (U.S.)	50	64	64,30
Goldman Sachs (U.S.)	50	38	64,30
Commonwealth Bank of Australia (Australia)	49,60	73	78,60
HDFC Bank Ltd (India)	43,60	56	35,70
Charles Schwab (U.S.)	51,20	22	50
Примечание: Составлено на основе данных источников [17, 18, 19].			

Согласно данным по методике оценки рейтинга MSCI ESG основная масса банков отнесена к категории средних: JPMorgan Chase, Bank of America, China Merchants Bank, ICBC, Wells Fargo, China Construction Bank, Royal Bank of Canada, Citigroup, Goldman Sachs, HDFC Bank Ltd и Charles Schwab. Следующие банки включены в категорию лидеров по рейтингу MSCI ESG: Morgan Stanley, Commonwealth Bank of Australia, Agricultural Bank of China, Toronto-Dominion Bank.

При этом такие банки, как JPMorgan Chase, China Merchants Bank, Royal Bank of Canada, Citigroup и Goldman Sachs, отмечены рейтингом MSCI ESG – A, а банки Wells Fargo и HDFC Bank Ltd имеют рейтинг BB, то есть находятся на грани перехода в категорию «отстающие», несмотря на то, что относятся к категории топ-15 мировых банков по капитализации.

По рейтингу Sustainalytics ESG к лидерам относится Royal Bank of Canada и Toronto-Dominion Bank. На последнем месте ICBC, China Merchants Bank, Wells Fargo и Agricultural Bank of China.

Согласно рейтингу S&P Global ESG по топ-15 мировых банков высокий рейтинг имеют следующие банки: Bank of America, Toronto-Dominion Bank, Royal Bank of Canada и Commonwealth Bank of Australia. К категории с низким рейтингом ESG вошли банки China Merchants Bank, ICBC, China Construction Bank, Charles Schwab.

Рассмотрим рейтинги ESG по рейтинговым агентствам по отдельности в динамике (рисунок 4, стр. 178).

Анализ динамики за последние два года по рейтингу Sustainalytics ESG показывает, что большинство банков остались на тех же позициях. Однако улучшение рейтинга наблюдается у HDFC Bank Ltd (India) (на 0,70 пп.), ICBC (China) (на 0,30 пп.), Wells Fargo (U.S.) (на 1.3 п.). Увеличение показателей хотя и незначительные, но есть.

Одновременно такие банки, как Bank of America (на 2 пп.), China Merchants Bank (на 0,50 пп.) и Citigroup (на 4 пп.), демонстрируют снижение показателей. В основном снижение рейтинга по американским банкам отмечается в силу политических событий, не позволяющих банкам усилить управление рисками экологического, социального и управленческого характера.

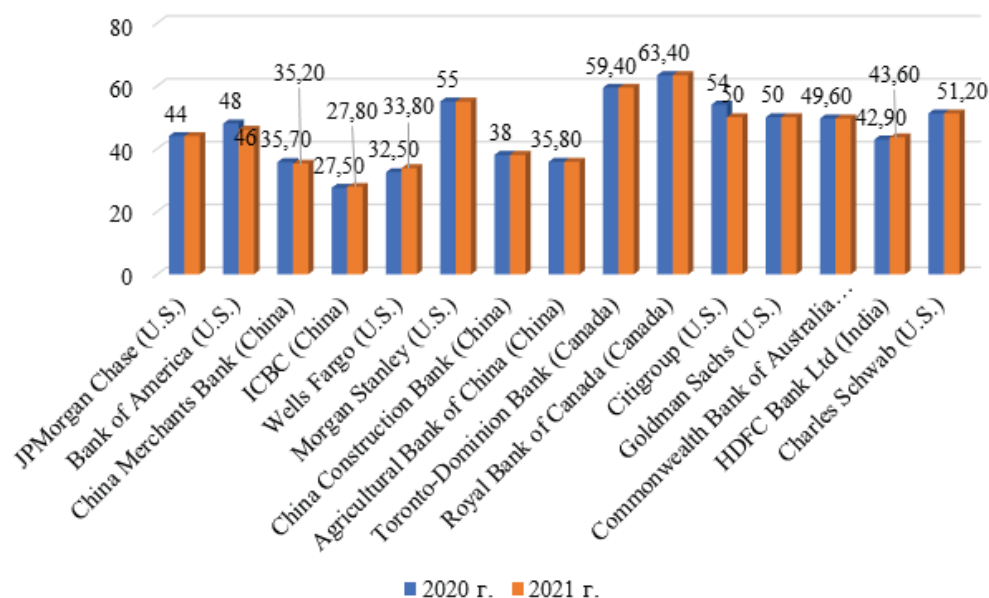

Рисунок 4 – Рейтинг Sustainalytics ESG по топ-15 мировых банков по капитализации

Примечание: Составлено на основе данных источников [17, 18].

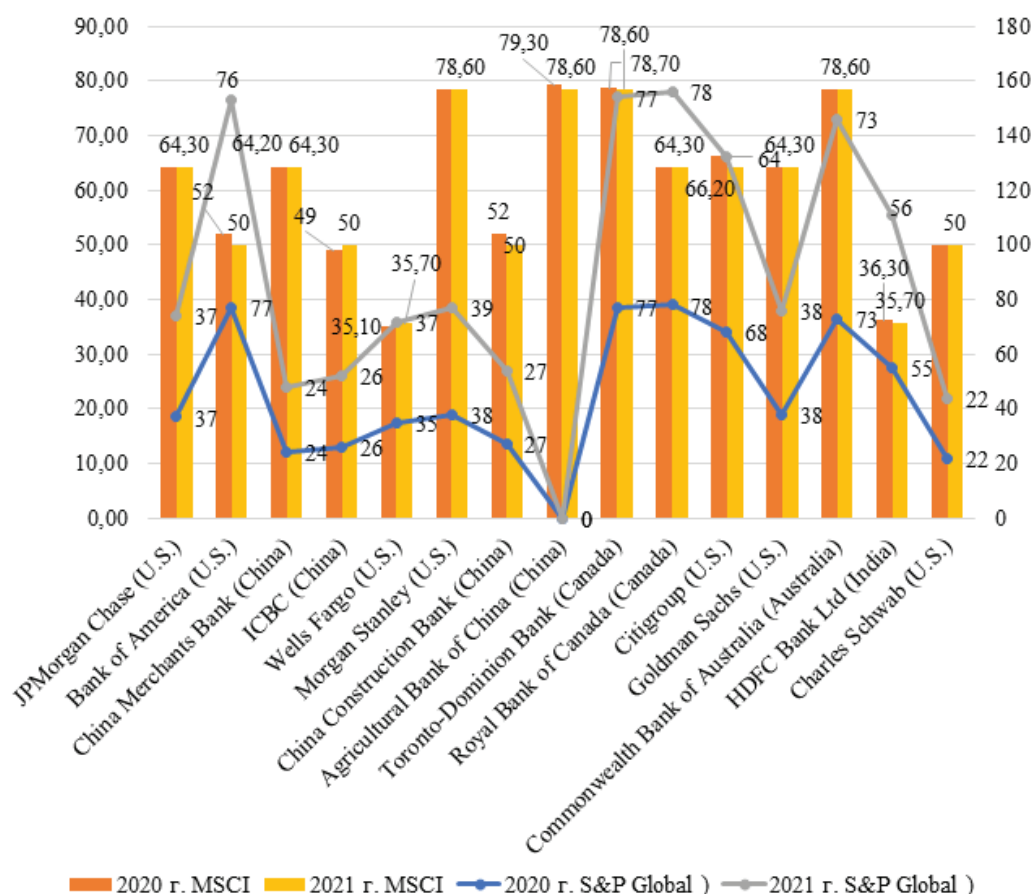

Рисунок 5 – Рейтинг MSCI ESG и S&P Global ESG по топ-15 мировым банкам по капитализации

Примечание: Составлено на основе данных источников [19, 20].

По рейтингу S&P Global ESG такие банки, как Wells Fargo (U.S.) (на 2 пп.), Morgan Stanley (U.S.) (на 1 пп.) и HDFC Bank Ltd (India) (на 1 пп.), улучшили, хотя и незначительно, свои позиции. Bank of America (на 1 пп.) и Citigroup (на 4 пп.) имеют снижение рейтинговых показателей. Остальные банки находятся на тех же позициях.

В отношении рейтинга MSCI ESG аналогично основная масса банков осталась на тех же позициях. Изменения в сторону улучшения показателей наблюдаются у банков ICBC (China) (на 1 пп.) и Wells Fargo (U.S.) (на 2 пп.), снижение рейтинга, хотя и незначительное, характерно для таких банков, как Bank of America (на 2 пп.), China Construction Bank (China) (на 1,2 пп.), Citigroup (на 1,9 пп.) и HDFC Bank Ltd (India) (на 0,6 пп.).

В целом можно отметить, что, несмотря на различные подходы в методике, рейтинговые агентства практически одинаково оценивают рейтинг ESG. С нашей точки зрения, рейтинг Sustainalytics ESG является более полным, поскольку отражает показатели не только по кластерам E, S и G в зависимости от показателей экологической, социальной и корпоративной сферы, но и возможности комбинаций кластеров для дополнительной и более полной информации.

Заключение

В последнее время возникает проблема рейтинга ESG ввиду опубликования новостей и политических конфликтов на мировой арене. Под сомнение стала попадать информация об отсутствии прозрачности в источниках, данных для формирования соответствующих рейтингов. В частности, MSCI и Sustainalytics изначально поставили очень высокий рейтинг Сбербанку России по состоянию на декабрь 2021 г., что вызвало недовольство западных институтов, поскольку, как они отметили, геополитика и права человека влияют на рейтинги ESG. В результате MSCI и Sustainalytics понизили или приостановили деятельность Сбербанка и других российских компаний, поддерживаемых государством [21]. Кроме того, рабочий документ Европейского института корпоративного управления показал, что значительное количество рейтинговых агентств ESG задним числом понизили оценки ESG. Такие действия начали ставить под сомнение надежность рейтингов ESG, что может привести к снижению доверия инвесторов.

Одновременно Управление финансового надзора Великобритании (FCA) сделало заявление в новом документе «Интеграция ESG на рынках капитала Великобритании», опубликованном после консультации о «потенциальном вреде, который может потребовать дальнейшего политического вмешательства», поскольку инвестиции в ESG становятся все более распространенными [22]. Поднимается вопрос о том, чтобы инвесторы могли получить доступ к сопоставимой и достоверной информации об экологических, социальных и этических последствиях компаний, в которые они инвестируют. Получение этой информации, заключило FCA, может потребовать дополнительных нормативных требований к организациям, предоставляющим рейтинги ESG.

Таким образом, поскольку отсутствуют официальные, универсальные на национальном и мировом уровне методики ESG, рейтинговые агентства используют собственные методологии и регулярно подвергаются критике. Необходима стандартизация рейтингов ESG, что означает большую прозрачность и стандартизацию инвестиционных решений.

Как известно, рейтинг ESG измеряет подверженность банка долгосрочным экологическим, социальным и управленческим рискам, которые связаны с такими вопросами, как энергоэффективность, безопасность работников и независимость совета директоров и т.п. Однако зачастую эти вопросы не выделяются во время традиционных финансовых обзоров. Инвесторы, которые используют рейтинги ESG в дополнение к финансовому анализу, могут получить более широкое представление о долгосрочном потенциале компании. Это свидетельствует о том, что рейтинг ESG просто необходим. Однако наличие различных подходов и методик, которые хотя и отражают приблизительно те же показатели, все же вызывают определенные сомнения и недоверие, поскольку первоисточник остается непрозрачным. Экологические, социальные и управленческие рейтинги (ESG) важны для банков и компаний, которые они финансируют. Но слишком часто эти оценки устойчивости непрозрачны и непоследовательны.

Более четкое представление о том, что отслеживают рейтинги ESG, поможет банкам во всех отраслях улучшить соответствие требованиям. Кроме того, это позволит банкам более эффективно финансировать компании и проекты, способствующие устойчивому будущему. Они будут иметь более четкое представление о приверженности своих корпоративных клиентов принципам устойчивого развития. При таких подходах негативную политику, проводимую некоторыми банками, когда они подчеркивают свои позитивные ESG-инициативы, но недооценивают негативные действия, будет легче обнаружить.

Исходя из вышесказанного можно выделить несколько ключевых аспектов, позволяющих рейтинговым агентствам улучшить методики оценки рейтинга ESG.

Во-первых, в методиках рейтингов ESG должна быть согласованность, последовательность и ясность. Показатели, рассматриваемые агентствами, должны быть соизмеримы и согласованы.

Во-вторых, рейтинговым агентствам и органам власти следует совместно разработать правила, признающие рейтинги ESG. То есть необходима коллаборация.

В-третьих, следует обеспечить прозрачность методологии, раскрывающей цели рейтингов ESG и показывающей, как агентства их рассчитывают. Регуляторным органам также следует установить стандарты, регулирующие маркетинг услуг рейтингов ESG.

В-четвертых, обеспечение стандартизации данных и показателей. Агентствам следует работать вместе, чтобы улучшить качество, согласованность и доступность данных, используемых в рейтингах ESG. Сбор и раскрытие данных ESG должны соответствовать глобальным требованиям и постоянным изменениям.

И, в-пятых, следует провести границы между показателями оценивания риска ESG от показателей влияния ESG, поскольку розничные инвесторы часто путают эти две категории. Показатели риска ESG измеряют факторы, которые могут повлиять на деятельность банка. И, наоборот, рейтинги воздействия ESG оценивают экологическое и социальное воздействие банка.

Информация о финансировании. Статья подготовлена по результатам проведенного исследования по данным банкам второго уровня Республики Казахстан в рамках докторского исследования «Перспективы развития экосистемы кредитования физических лиц в современных условиях».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Lopez C., Contreras O., Bendix J. ESG Ratings: The Road Ahead // SSRN Electronic Journal, 2020. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3706440
- 2 Мирошниченко О.С., Бранд Н.А. Банки в финансировании «зеленой» экономики: обзор современных исследований // Финансы: теория и практика. – 2021. – № 25(2). – С. 76–95. DOI: 10.26794/2587-5671-2021-25-2-76-95
- 3 Inderst G., Stewart F. Incorporating Environmental, Social and Governance (ESG) Factors into Fixed Income Investment // World Bank Group publication. April 2018. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29693/125442-WP-PUBLIC.pdf>
- 4 Inderst G., Kaminker Ch., Stewart F. Defining and Measuring Green Investments // OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. 2012. No. 24.
- 5 Dimson E., Kreutzer I., Lake R., Sjo H., Starks L. Responsible Investment and the Norwegian Government Pension Fund Global. 2013.
- 6 Kumar K., Kumari R., Kumar R. The state of corporate sustainability reporting in India: Evidence from environmentally sensitive industries // Business and Society Review. 2021. No. 126(4). P. 513–538.
- 7 Egorova A.A., Grishunin S.V., Karminsky A.M. The Impact of ESG factors on the performance of Information Technology Companies // Procedia Computer Science. 2022. Vol. 199. P. 339–345.
- 8 Беляева И.Ю., Козлова Н.П., Данилова О.В. ESG-факторы как инструмент формирования деловой репутации // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. – 2021. – № 4. – С. 15–21.
- 9 Утвержден постановлением Правительства Республики Казахстан от «15» октября 2021 года. Национальный проект «Зеленый Казахстан». URL: <https://akorda.kz/assets/media/files/zelenyy-kazakhstan.pdf>

10 Об утверждении Плана мероприятий по реализации Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» на 2021 – 2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 июля 2020 года № 479.

11 Bouma J.J., Jeucken M., Klinkers L. Sustainable banking: The greening of finance. Abingdon. New York: Routledge, 2017. 480 p.

12 Зачем компаниям нужны ESG-рейтинги? URL: <https://kapital.kz/finance/109243/zachem-kompaniyam-nuzhny-esg-reytingi.html>

13 MSCI ESG Ratings Methodology. June 2022. URL: <https://www.msci.com/documents/1296102/21901542/ESG-Ratings-Methodology-Exec-Summary.pdf>

14 S&P Global Ratings ESG Evaluation. URL: <https://www.spglobal.com/ratings/en/products-benefits/products/esg-evaluation>

15 S&P Global ESG Scores Methodology. URL: <https://www.spglobal.com/esg>

16 ESG Risk Ratings Methodology. URL: <https://connect.sustainalytics.com/esg-risk-ratings-methodology#:~:text=The%20ESG%20Risk%20Ratings%20measure,score%20and%20a%20risk%20category.>

17 Официальный сайт Statista. URL: <https://www.statista.com>

18 Официальный сайт sustainalytics. URL: <https://www.sustainalytics.com/esg-ratings>

19 Данные рейтинга ESG MSCI. URL: <https://www.msci.com/our-solutions/esg-investing/>

20 Официальная платформа Bloomberg Global Environmental, Social & Governance – ESG Data Bloomberg.

21 Alison Plaut What is an ESG rating. URL: <https://www.fool.com/investing/stock-market/types-of-stocks/esg-investing/esg-rating/>

22 UK's Financial Conduct Authority says it's ready to regulate ESG ratings firms to stop greenwashing. URL: <https://www.edie.net/uks-financial-conduct-authority-says-its-ready-to-regulate-esg-ratings-firms-to-stop-greenwashing/>

REFERENCES

1 Lopez C., Contreras O., Bendix J. (2020) ESG Ratings: The Road Ahead // SSRN Electronic Journal, URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3706440. (In English).

2 Miroshnichenko O.S., Brand N.A. (2021) Banki v finansirovanii «zelenoj» jekonomiki: obzor sovremennyh issledovanij // Finansy: teorija i praktika. No. 25(2). P. 76–95. DOI: 10.26794/2587-5671-2021-25-2-76-95. (In Russian).

3 Inderst G., Stewart F. (2018) Incorporating Environmental, Social and Governance (ESG) Factors into Fixed Income Investment // World Bank Group publication. April. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29693/125442-WP-PUBLIC.pdf>. (In English).

4 Inderst G., Kaminker Ch., Stewart F. (2012) Defining and Measuring Green Investments // OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. No. 24. (In English).

5 Dimson E., Kreutzer I., Lake R., Sjo H., Starks L. (2013) Responsible Investment and the Norwegian Government Pension Fund Global. (In English).

6 Kumar K., Kumari R., Kumar R. (2021) The state of corporate sustainability reporting in India: Evidence from environmentally sensitive industries // Business and Society Review. No. 126(4). P. 513–538. (In English).

7 Egorova A.A., Grishunin S.V., Karminsky A.M. (2022) The Impact of ESG factors on the performance of Information Technology Companies // Procedia Computer Science. Vol. 199. P. 339–345. (In English).

8 Beljaeva I.Ju., Kozlova N.P., Danilova O.V. (2021) ESG-factory kak instrument formirovaniya delovoj reputacii // Vestnik Astrahanskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta. Serija: Jekonomika. No. 4. P. 15–21. (In Russian).

9 Utverzhden postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot «15» oktjabrja 2021 goda. Nacional'nyj proekt «Zelenyj Kazahstan». URL: <https://akorda.kz/assets/media/files/zelenyy-kazakhstan.pdf>. (In Russian).

10 Ob utverzhdenii Plana meroprijatij po realizacii Konceptii po perehodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj jekonomike» na 2021 – 2030 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 29 ijulja 2020 goda No. 479. (In Russian).

11 Bouma J.J., Jeucken M., Klinkers L. (2017) Sustainable banking: The greening of finance. Abingdon. New York: Routledge, 480 p. (In English).

12 Zachem kompanijam nuzhny ESG-rejtingi? URL: <https://kapital.kz/finance/109243/zachem-kompaniyam-nuzhny-esg-reytingi.html>. (In Russian).

- 13 MSCI ESG Ratings Methodology. June 2022. URL: <https://www.msci.com/documents/1296102/21901542/ESG-Ratings-Methodology-Exec-Summary.pdf>. (In English).
- 14 S&P Global Ratings ESG Evaluation. URL: <https://www.spglobal.com/ratings/en/products-benefits/products/esg-evaluation>. (In English).
- 15 S&P Global ESG Scores Methodology. URL: <https://www.spglobal.com/esg>. (In English).
- 16 ESG Risk Ratings Methodology. URL: <https://connect.sustainalytics.com/esg-risk-ratings-methodology#:~:text=The%20ESG%20Risk%20Ratings%20measure,score%20and%20a%20risk%20category>. (In English).
- 17 Oficial'nyj sajt Statista. URL: <https://www.statista.com>. (In Russian).
- 18 Oficial'nyj sajt sustainalytics. URL: <https://www.sustainalytics.com/esg-ratings>. (In Russian).
- 19 Dannye rejtinga ESG MSCI. URL: <https://www.msci.com/our-solutions/esg-investing/>. (In Russian).
- 20 Oficial'naja platforma Bloomberg Global Environmental, Social & Governance – ESG Data Bloomberg. (In Russian).
- 21 Alison Plaut What is an ESG rating. URL: <https://www.fool.com/investing/stock-market/types-of-stocks/esg-investing/esg-rating/>. (In English).
- 22 UK's Financial Conduct Authority says it's ready to regulate ESG ratings firms to stop greenwashing. URL: <https://www.edie.net/uks-financial-conduct-authority-says-its-ready-to-regulate-esg-ratings-firms-to-stop-greenwashing/>. (In English).

З.А. АБДУРРАХМАН,*¹

докторант.

*e-mail: arifogluzeki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5984-3366

А.З. НУРМАГАМБЕТОВА,²

э.ғ.к., PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: Azhar.nurmagambetova@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9142-4420

А.С. БИКТЕУБАВА,³

э.ғ.к., доцент.

e-mail: a.bikteubayeva@ageu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3991-0688

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

БАНК СЕКТОРЫНЫҢ ESG РЕЙТИНГІН БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Соңғы уақытта ESG рейтингтері өзектілігін арттыруда. Олар компанияның өз қызметіндегі экологиялық, әлеуметтік және басқару факторларына қаншалықты назар аударатынын және оның қандай тәуекелдерге ұшырайтынын бақылауға мүмкіндік беретін көрсеткіштердің бірі болып табылады. ESG environmental, social, governance, яғни экологиялық ортаны, әлеуметтік саясатты және басқаруды көздейтіндіктен, бұл компоненттер экономиканың әрбір субъектісінің қызметіне қатысты және олардың қызметінің тиімділігін және олар жүргізетін саясаттың нәтижелерін бағалау кезінде іргелі ретінде қарастырылуы керек. Көпшілік ESG факторлары және оларды енгізу тек ресурстарды пайдалану мен өндіріспен айналысатын экономиканың әртүрлі секторларындағы компанияларға қатысты деп қателеседі. Алайда, іс жүзінде бұл критерийлерді экономиканың барлық субъектілері, соның ішінде қаржы институттары мен бірінші кезекте банктер тұрақты даму мақсатында енгізуі керек. Қарыз алушы клиенттерге қатысты банктер ESG рейтингтерін клиенттің несиелік қабілеттілігіне қосымша талдау ретінде қолдана алады. Осы рейтингтердің арқасында банктер бизнестің қоршаған ортаны қорғауды күшейтуіне ықпал етеді. Егер компания ауаны белсенді түрде ластаса немесе қалдықтарды шығарса, әлеуметтік және корпоративтік нормаларды сақтамаса және оның ESG рейтингі төмен болса, онда банктен несие алуы қиынырақ болады. Сол сияқты, ESG рейтингі төмен компаниялардың қызметін қаржыландыратын банктер ESG рейтингінің төмен деңгейін өздері алу қаупін тудырады, бұл банктің имиджіне және оның беделіне нұқсан келтіруі мүмкін, содан кейін депозиттердің кетуі және банкроттық тәуекелінің жоғарылауы пайда болады. Мақалада ESG рейтингін әртүрлі әдістермен бағалау жүргізіліп, көрсеткіштерді стандарттау және ESG рейтингінің көрсеткіштерін әмбебаптандыру қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Тірек сөздер: ESG рейтингі, рейтингтік агенттіктер, экологиялық тәуекелдер, әлеуметтік тәуекелдер, басқару тәуекелдері, банктердің ESG.

Z.A. ABDURRAHMAN,*¹

PhD student.

e-mail: arifiogluzeki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5984-3366

A.Z. NURMAGAMBETOVA,¹

c.e.s., PhD, associate professor.

e-mail: Azhar.nurmagambetova@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9142-4420

A.S. BIKTEUBAYEVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: a.bikteubayeva@ageu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3991-0688

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²Almaty University of Humanities and Economics,

Almaty, Kazakhstan

ESG RATING ASSESSMENT OF THE BANKING SECTOR

Abstract

Recently, ESG ratings have become increasingly relevant. They are one of the indicators that allow you to track how much the company pays attention to environmental, social and managerial factors in its activities and what risks it carries. Since ESG presupposes environmental, social, governance, that is, the environmental environment, social policy and management, these components relate to the activities of each economic entity and should be regarded as fundamental in assessing the effectiveness of their activities and the results of their policies. Many people mistakenly believe that ESG factors and their implementation concern only companies in various sectors of the economy engaged in the use of resources and production. However, in reality, these criteria should be implemented for the purpose of sustainable development by all economic entities, including financial institutions and, first of all, banks. In relation to borrowers, banks can use ESG ratings as an additional analysis of the client's creditworthiness. Thanks to these ratings, banks contribute to strengthening business protection of the environment. If a company actively pollutes the air or throws out waste, does not comply with social and corporate norms and its ESG rating is low, it will be more difficult for it to get a loan from a bank. Similarly, banks that finance the activities of companies with a low ESG rating run the risk of getting the same low ESG rating themselves, which is fraught with undermining the bank's image and reputation, followed by an outflow of deposits and an increase in the risk of bankruptcy. The article evaluates the ESG rating by various methods and concludes that it is necessary to standardize indicators and universalize ESG rating indicators.

Key words: ESG rating, rating agencies, environmental risks, social risks, management risks, ESG of banks.

МРНТИ 06.71.07
УДК 332.364
JEL Q01

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-184-195>

Д.О. КАЛДЫБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: danira_77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4370-4126

Е.К. МОЛДАКЕНОВА,¹

PhD, доцент.

e-mail: erke_totai_77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4753-2672

Ж.С. УТЕГЕНОВА,^{*2}

PhD.

*e-mail: juldiz_kokshe@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-4596-6645>

¹Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан.

²Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова,

г. Кокшетау, Казахстан

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСА НА АГРАРНУЮ ОТРАСЛЬ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕЕ ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ

Аннотация

Кризис, вызванный распространением в мире коронавируса COVID-19, привел к глобальным изменениям практически во всех сферах деятельности человечества, в том числе и в сфере производства продуктов питания и сельского хозяйства. В данной статье проведен анализ воздействия пандемии коронавируса COVID-19 на уровень развития предприятий аграрной отрасли ВКО. Особое внимание уделено уровню изменения объемов производства основных видов пищевых продуктов в натуральном и денежном выражении за последние 11 и 12 месяцев текущего года в сравнении с аналогичным периодом прошлого года. Было выявлено, что воздействие коронакризиса на аграрную промышленность привело к некоторому его снижению, но данное влияние было небольшим, и даже имело место улучшение деятельности по некоторым видам продукции. Наблюдается высокий рост цен на продукты питания, причиной которого является как рост затрат предприятий, так и изменения, произошедшие на потребительском рынке, которые связаны с трансформацией предпочтений покупателей и психологией покупок продуктов. В статье также были указаны различные возможности для использования инновационного потенциала и цифровых технологий в аграрном секторе, которые возникли в период кризиса, и дана им прогнозная оценка.

Ключевые слова: аграрная промышленность, пандемия коронавируса, инновационный потенциал, цифровые технологии, сельскохозяйственная продукция, инновационный потенциал.

Введение

Кризис в мире, вызванный распространением коронавируса COVID-19, привел к глобальным изменениям практически во всех сферах деятельности человечества, в том числе и в сфере производства продуктов питания и сельского хозяйства. Человечество стоит перед угрозой возникновения голода всемирного масштаба. Это связано и со сбоями в технологической цепи от производства сельскохозяйственного сырья до реализации потребителям готовых продуктов питания, и с негативными системными изменениями в экономике мира и регионов. При этом Казахстан как страна с выгодным географическим расположением и оптимальными природно-климатическими условиями имеет широкие экспортные возможности в области обеспечения продовольственными товарами.

Негативное воздействие пандемии не обошло и экономику нашей страны. На фоне постоянного роста численности заболевших в стране и вынужденного введения карантинных мер со стороны государства экономика страны переживает резкий спад, растет безработица, сокращается объем спроса, по некоторым отраслям практически приостанавливается деятельность. Ухудшение деятельности наблюдается и в сфере агропромышленного хозяйства страны, хотя падение экономики в этой сфере не было слишком большим. Определить степень влияния пандемии на развитие пищевой отрасли в стране, и в частности в Восточно-Казахстанской области, является важной задачей для поиска путей выхода из кризиса.

Экономический кризис, вызванный COVID-19 в стране и в регионах, привел к изменению структуры потребления населения, изменению приоритетов в выборе товаров, в том числе и продовольственных. Эти изменения не могли не повлиять на рынок товаров и систему цен. Поэтому важным является и изучение динамики цен на продукты и их воздействие на структуру потребления.

Немаловажным фактором развития агропромышленного комплекса является изучение его инновационного потенциала и возможностей использования цифровых технологий в условиях пандемии. Несмотря на критическое влияние на экономику, пандемия также может стать триггером для нового технологического передела как по отдельным отраслям, так и в целом экономики. Поэтому актуальным становится вопрос определения основных направлений и возможностей для дальнейшего использования и развития инновационного потенциала предприятий аграрной отрасли.

Исходя из вышеуказанного, можно определить основную цель и научные гипотезы данного научного исследования. Главной целью данной работы является анализ уровня влияния пандемии на развитие аграрной промышленности Восточно-Казахстанской области и на его потенциал по внедрению инноваций и цифровых технологий. Достижение данной цели возможно через изучение достоверности таких гипотез, как:

- ♦ негативное влияние распространения коронавирусной инфекции на аграрную отрасль в Восточно-Казахстанской области не критично, и оно смягчено изменением покупательских приоритетов населения в сторону роста спроса на продовольствие;
- ♦ одно из наиболее важных изменений в отрасли под воздействием пандемии связано с резким скачком цен на сельскохозяйственное сырье и продукты питания;
- ♦ пандемия может стать важным фактором развития использования инноваций и цифровых технологий агропромышленных фирм и стать причиной активизации инновационных процессов в их деятельности.

Материалы и методы

Для проведения исследования были использованы статистические данные по ВКО за последние годы. В данном исследовании применяются такие научные методы, как системный подход, анализ и синтез, статистические методы сравнения и расчеты темпов роста, метод логико-экономического анализа.

Обзор литературы

В силу своих особенностей сельское хозяйство является источником продовольствия, сырьевой базой для промышленности, а сельские территории являются местом проживания и сосредоточения природных и трудовых ресурсов и рекреационным объектом [1]. Учитывая относительно высокий удельный вес жителей села в нашей стране, различные социальные факторы достаточно весомо влияют на экономические показатели отрасли. Множество авторов рассматривали вопросы влияния разных социологических и демографических факторов на уровень деятельности сельских предприятий. Так, например, Э.Н. Карницкая и А.Г. Дмитриева [2] провели исследование различных подходов по определению социальных факторов, оказывающих воздействие на развитие села с предложением своей классификации (таблица 1, стр. 186).

Таблица 1 – Классификация факторов, влияющих на устойчивое развитие социальной и экономической инфраструктуры сельских территорий

Внутренние факторы (на уровне села)		Внешние факторы (на уровне страны, региона)	
Регулируемые	Нерегулируемые	Регулируемые	Нерегулируемые
Состав и структура местных органов управления; потенциал села по инвестициям; состояние окружающей среды; уровень доходов населения; занятость населения села; социальное благоустройство села; уровень цен на коммунальные и прочие услуги; состояние социальной и культурной инфраструктуры; эффективность сельскохозяйственного производства; влияние сельхозпредприятий на социальное развитие инфраструктуры села; образованность населения села; состояние криминогенности села	Расположение местных органов управления; местные климатические и прочие природные условия в селе; демографические показатели села; обеспеченность села полезными природными ресурсами; культурные и этнические особенности, традиции населения.	Научно-технический потенциал села; уровень подготовки и переподготовки кадров для села; уровень государственной поддержки и наличие госпрограмм развития села; состояние общественно-политической обстановки; уровень развития экономики; уровень развития транспорта и логистики на селе; уровень эффективности переработки сельхозпродукции; обеспеченность села источниками кредитов и финансами; контроль миграции и жизни населения в сельских округах; состояние развития экотуризма в сельских населенных пунктах.	Природно-климатические и географические условия; динамика демографических показателей на селе; уровень криминогенности территории; экономическая активность населения.
Примечание: Составлено на основе данных источника [2. с. 25–34].			

Исследования в области анализа влияния социальных параметров на уровень деятельности также проводились такими учеными, как Полухина С.Г. [3], коллективом авторов: Голубева А.И., Воронова Л.В., Суховская А.М., Дорохова В.И., Дугин А.Н. [4, 5], которые рассматривали влияние социальных факторов на уровень устойчивого развития сельских территорий. В основном их исследование было направлено на развивающие факторы сельскохозяйственной деятельности. Но некоторые деструктивные факторы были ими обойдены. Это и отрицательная миграция на селе, и уровень заболеваемости людей, нехватка кадров и прочее. Такое исследование можно видеть в работах таких ученых, как Пикушина М.Ю. [6], которая рассматривала силу влияния трудовой миграции на селе, Черкашина Л.В. [7], изучавшая воздействие уровня развития системы образования и здравоохранения на устойчивое развитие села, а также Добрунова Л.И. и Сидоренко А.А. [8, 9], которые особенно тщательно и всесторонне изучили социально-экономическое развитие сельских территорий в вопросе обеспечения устойчивого развития аграрного бизнеса. В данной работе планируется рассмотреть влияние внедрения карантинных мер в условиях пандемии нового заболевания для человечества – коронавируса COVID-19.

Результаты и обсуждение

Глобальное негативное влияние коронавирусной инфекции на экономику мира, по прогнозам МВФ, до конца года может дойти до -7,2%, что в денежном выражении составляет около 9 трлн долларов США [10]. Наибольшими пострадавшими отраслями считаются транспортная

индустрия, туризм, сфера услуг, общественного питания. Все эти последствия также сказались и на аграрной промышленности. Объявление региональных локдаунов, приведшее к закрытию границ с другими странами, введение социальной изоляции, обрыв связей в логистической цепи поставок сырья и пищевой продукции, остановка деятельности объектов общественного питания не могли не сказаться на объемах спроса на товары пищевой отрасли. Это привело к появлению различных трудностей, в частности:

Появление излишков нереализованной продукции. Закрытие деятельности ряда потребителей в период введения карантинных мер привело к уменьшению размеров спроса на продукцию, что стало причиной сокращения поставок продукции, и к возникновению потерь при реализации, особенно скоропортящихся продуктов. Для наглядности можно привести такие примеры: в США большинство фермеров были вынуждены из-за нарушения запланированного графика поставок выливать почти 14 миллионов литров молока в день [11]. Это стало причиной появления больших потерь для большинства предприятий пищевой промышленности.

Уменьшение численности работающих. Это объясняется не только болезнями данных работников, но и появлением требований по соблюдению ограничительных мер (дистанционная работа, самоизоляция, страх самих работников выходить на работу).

Изменение требований и потребностей населения в продукции. Под влиянием распространения болезни население изменило свои предпочтения и больше внимания при покупках пищевой продукции стало уделять стратегическим видам продовольствия. Данные изменения в предпочтениях людей привели к разным результатам: с одной стороны, производители определенных видов продукции, в том числе муки, масла, круп, консервированных продуктов, получили дополнительную прибыль от увеличения спроса и продаж продукции (например, резкий рост спроса на гречку в мире). Кроме того, рост спроса на данные виды продукции привел к соответствующему росту цен на них, что тоже увеличило доходы производителей. С другой стороны, резкое уменьшение размеров продаж продукции других производителей привело к уменьшению как их производства, так и реализации. Здесь можно отметить, что изменение предпочтений потребителей привело к улучшению рациона людей по медицинским параметрам, т.е. население стало больше предпочитать здоровую пищу.

Появление запрета на ввоз и вывоз продукции стало причиной спада экспорта. Это особенно было видно по сокращению вывоза мяса и мясной продукции, а также зерновых культур в связи с внесением правительством страны жестких ограничений на экспорт с целью сохранения и обеспечения внутреннего рынка. Разумеется, данные ограничения не носят постоянный характер, и после улучшения эпидемиологической обстановки, они конечно же, будут пересмотрены.

Таким образом, можно констатировать тот факт, что указанные выше трудности не носят серьезный характер и смягчены особенностями данной промышленности. Поэтому полезно будет проанализировать конкретные цифровые изменения в области аграрной промышленности Восточного Казахстана.

Для изучения степени влияния коронавирусной инфекции на показатели работы АПК ВКО рассмотрим данные об объемах производства в натуральном и денежном выражении за 2021 г. и сравним их с аналогичным периодом прошлого года. В таблице 2 (стр. 188) представлены результаты работы предприятий аграрного сектора в натуральном измерении.

Как видно из таблицы 2, объемы валового выпуска продукции сельского хозяйства по основным районам Восточного Казахстана не только не снизились за два года, но и заметно увеличились, причем данное увеличение коснулось не только стоимостных параметров производства, но и физического объема. Так, снижение объемов физического валового выпуска произошло лишь в Кокпектинском районе, где резкое сокращение (свыше 25%) объемов растениеводческой продукции привело к общему снижению производства продукции на 12,6%. При этом стоимостные параметры показывают и здесь увеличение валового выпуска за счет заметного роста цен на продукцию. Имеется небольшое снижение и по Аягозскому району, но тут оно компенсируется ростом продукции животноводства (на 9,3%). По остальным районам области можно констатировать значительный рост. Общее увеличение объемов производства сельскохозяйственной продукции составляет 6,4% по физическому объему и 29,5% в стоимостном выражении. Наиболее значительный рост произошел в Бородулихинском, Глубоковском и Шемонаихинском районах, которые наиболее благоприятны по расположению для развития растениеводства.

Таблица 2 – Объем производства продукции аграрного сектора за период январь–декабрь 2021 г.

	Янв.–дек. 2021, млн. тг	Янв.–дек. 2020, млн. тг	Индекс роста (спада) в% к 2020 г.			
			Всего по отрасли	из него		
				сельское хозяйство	растение- водство	животно- водство
Всего по области	881 548,1	691 267,4	106,4	106,4	108,5	104,3
г. Усть-Каменогорск	33 334,4	26 403,4	105,9	106,0	106,5	102,8
г. Курчатов	981,6	753,7	102,3	102,3	102,8	101,4
г. Риддер	11 734,5	8 476,5	102,2	102,2	102,1	102,4
г. Семей	52 413,9	40 720,7	106,6	106,6	107,4	105,6
Абайский	33 723,9	29 614,9	105,2	105,2	100,0	105,9
Аягозский	40 556,2	35 044,3	105,4	105,4	88,4	109,3
Бескарагайский	36 821,5	32 035,6	102,5	102,5	101,1	104,3
Бородулихинский	69 235,9	42 819,2	129,9	130,1	143,0	100,8
Глубоковский	64 264,6	43 677,4	115,3	115,3	119,8	103,4
Жарминский	33 304,8	29 248,6	101,5	101,5	101,7	101,5
Зайсанский	37 388,2	30 030,2	109,6	109,6	119,7	103,5
Алтай	49 091,5	36 350,0	102,6	102,6	102,6	102,9
Кокпектинский	52 593,4	48 520,9	87,5	87,4	74,3	102,2
Курчумский	48 295,1	41 691,5	106,0	106,1	107,2	105,5
Катон-Карагайский	44 094,1	34 118,8	109,3	109,3	115,8	103,4
Тарбагатайский	53 185,5	46 322,4	102,7	102,8	100,4	103,4
Уланский	62 908,0	48 286,6	106,5	106,5	109,2	105,7
Урджарский	101 234,5	81 808,2	101,2	101,2	100,1	103,1
Шемонаихинский	56 386,6	35 344,6	122,3	122,3	131,0	102,0
Примечание: Составлено на основе данных БНС АСПР РК по ВКО [12].						

Если рост сельскохозяйственной продукции можно объяснить незначительным влиянием карантинных мер на выращивание сельскохозяйственной продукции в силу специфики ее производства, то переработка сельскохозяйственного сырья и выработка пищевой продукции вполне могли уменьшиться под влиянием коронакризиса. На рисунке 1 (стр. 189) можно видеть изменения, касающиеся выработки пищевых продуктов. Как видно из рисунка, несмотря на карантинные меры по продуктам питания, произошел довольно существенный рост, который в общем составил почти 19%. По видам продуктов можно видеть некоторое изменение предпочтений потребителей, при этом необходимо отметить, что в период кризиса спрос на данные товары обычно уменьшается, так как они не относятся к стратегически важным товарам, но они показывают рост, и достаточно высокий. Это косвенным образом подтверждает вывод, что пандемия коронавируса все же не так сильно повлияла на аграрную отрасль и не привела к образованию кризисных явлений в этой сфере в отличие от других отраслей.

По параметрам, которые представлены на рисунке, можно видеть в целом аналогичную картину анализа по сельскохозяйственной продукции. В целом по всем продуктам питания наблюдается, как было сказано выше, увеличение в размере около 19%, причем наибольшее увеличение произошло по растительным и животным маслам (53,8%), кормам для животных (56,1%), прочим продуктам питания (28,8%) и рыбным изделиям (14,5%). Снижение произошло по мясным изделиям, мучным, хлебобулочным изделиям и по напиткам (на 2, 2,9, 11,7 и 18,8% соответственно). Но в денежном выражении степень влияния пандемии все же лучше прослеживается за счет возможности изучить проблему в общем. В любом случае можно видеть, что влияние пандемии оказалось не очень большим и отрасль в целом выдержала удар и даже имеет потенциал для роста.

Таким образом, можно сделать вывод, что первоначально выдвинутая гипотеза о том, что пандемия COVID-19 не особо критично повлияла на аграрную промышленность региона, подтверждается, хотя также нельзя не отметить и несколько противоречивую картину по таким

видам продуктов питания, как продукция сельского хозяйства, рост по которой трудно объясняется влиянием коронавируса. Скорее всего, на это повлияли другие причины, не связанные с текущим кризисом.

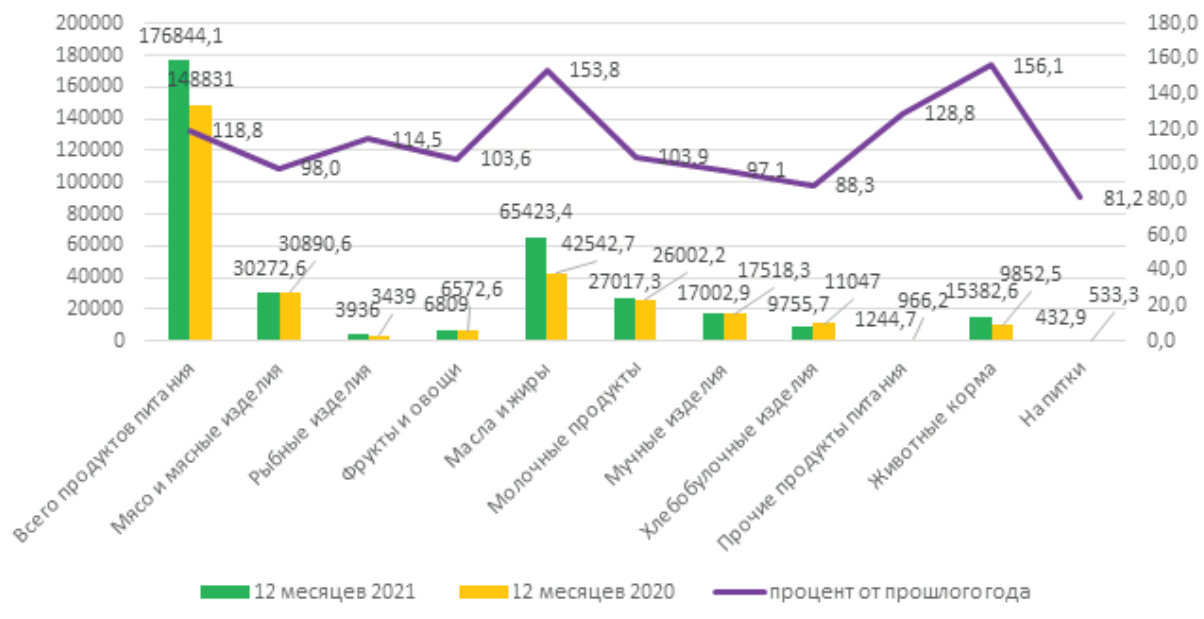

Рисунок 1 – Объем производства пищевой продукции ВКО, млн тенге

Примечание: График составлен по данным БНС АСПР РК по ВКО.

Следующая гипотеза, связанная с изменением ценовых изменений на рынке аграрной продукции, предполагает, что пандемия стала причиной резкого скачка цен на продовольствие. Для рассмотрения данного вопроса воспользуемся следующими данными таблицы 3.

Из таблицы можно видеть, что цены за 2021 г. увеличиваются, причем цены на продовольственные товары растут быстрее, чем на другие виды товаров и услуг. Общий прирост за 12 месяцев по сравнению с аналогичным периодом прошлого года составил 9,9%. Рост, возможно, произошел из-за увеличения цен на сельскохозяйственное сырье, но не этот фактор самый главный, так как рост цен на растениеводство в основном произошел уже в конце года, после получения урожая текущего года. Все же главным фактором надо назвать появление ажиотажного спроса от населения на некоторые продукты питания. Если рассматривать по отдельным видам продукции, можно отметить следующее.

Таблица 3 – Индекс потребительских цен по ВКО, в %

Вид продукции	Май 2022 г.	
	к апрелю 2022 г.	к декабрю 2021 г.
Все товары и услуги	101,2	108,7
В т.ч.: продовольственные товары	101,1	112,1
непродовольственные товары	101,6	107,1
платные услуги	101,0	105,7
Продукция сельского хозяйства	101,3	103,8
В т.ч.: продукция растениеводства	101,2	104,0
продукция животноводства	101,5	103,5
Примечание: Составлено на основе данных БНС АСПР РК по ВКО.		

Наибольший прирост цен был зафиксирован по крупам (особенно на гречневую) – на 18,7% за год. Также цены поднялись на молочные продукты и хлебобулочные изделия – в среднем на 6,8 и 8,4% соответственно. Выросли цены на подсолнечное масло, они в декабре 2021 г. увеличились по сравнению с прошлым годом на 13,5%, также значительно поднялись цены на фрукты, овощи, яйца, сливочное масло и сахар.

Достаточно высокий рост на сельскохозяйственное сырье, особенно в растениеводстве (на 28,4%), по большей части является следствием административных мер по ограничению экспорта товаров в условиях сложной эпидемиологической ситуации в соседних странах. Кроме того, рост цен стал для местных сельскохозяйственных производителей шансом увеличить свою доходность на фоне роста спроса на их продукцию, которая ранее в прошлых периодах была низкой, и финансовое состояние предприятий сельского хозяйства было также достаточно низким.

Таким образом, анализ изменения текущих цен на продукты питания и сельскохозяйственное сырье показал, что рост спроса на продовольствие со стороны населения под влиянием карантинных мер в регионе и в стране привел к ожидаемому росту цен и на продукты питания. При этом нельзя забывать, что правительством и местными органами власти в целях недопущения чрезмерно высокого, необоснованного завышения цен был предпринят ряд административных и экономических мер.

Возможны ли другие причины, повлиявшие на рост цен на продукты питания, кроме роста спроса населения и роста цен на сельскохозяйственное сырье? Пандемия коронавируса кроме всего прочего негативно сказалась на росте других затрат предприятий. Так, например, увеличились расходы на материалы и запасные части из-за трудностей их доставки и девальвации национальной валюты, также были потери, связанные с приостановкой производства в период локдауна в Казахстане и регионе (с марта по май 2020 г.) и в дальнейшем в связи с карантинными мерами. Все эти факторы не могли не сказаться на росте цен, но это влияние было все же неопределяющим, так как вышеприведенный анализ фактических объемов производства пищевой продукции в ВКО показал, что объемы производства все же не понизились в той мере, которая бы привела к большим потерям.

В целом анализ влияния пандемии на ситуацию в аграрной отрасли и на рынке продовольствия показал, что это влияние не было сильным в негативном смысле, имело достаточно умеренный характер и носит двоякий характер. Несмотря на снижение объемов производства в период пандемии, оно было не особенно высоким, а рост цен на продукты и спроса на них достаточно смягчил эти негативные последствия.

Однако сделать вывод, что влияние пандемии COVID-19 на деятельность предприятий аграрной промышленности на этом заканчивается, нельзя. По мнению экс-министра экономики и торговли, научного руководителя Центра исследований прикладной экономики Жаксыбека Кулекеева, нужно полностью решить вопрос с распространением коронавируса и лишь потом обратить внимание на восстановление экономики [13]. Как известно экономика любой страны в силу ее размеров и объемов обладает огромной инерционной силой, и в силу того, что она действует в условиях большого количества неопределенностей, действие которых обладает разной степенью влияния, ее рост может замедлиться и даже понизиться. Поэтому для восстановления падения нужно в первую очередь устранить те негативные факторы и лишь затем перейти в период устойчивого положительного развития. На сегодняшний день об этом говорить не приходится, так как пандемия продолжает набирать обороты как в мире, так и в Казахстане. Это заметно из-за возникновения все новых штаммов данной болезни (дельта и омикрон) даже на фоне увеличения темпов вакцинации.

Здесь нужно учитывать так называемый отложенный эффект влияния коронавируса на аграрную отрасль. Эксперты Deloitte считают возможным образование четырех сценариев развития продовольственной системы [14]:

1. Продолжение коммерциализации отрасли. В результате эффективной борьбы с COVID-19 страны вновь возвращаются к ситуации предкризисного состояния, и вся система аграрной индустрии по своим параметрам остается на том же уровне.

2. Регулируемый баланс. При данном сценарии увеличивается влияние государственного и межгосударственного регулирования по данной отрасли. Возрастает роль государственно-частного партнерства и межстрановых договоренностей.

3. Увеличение доли корпораций. По данному сценарию основными объектами, пострадавшими от пандемии, являются малые и средние фирмы, население и страны с низким и средним уровнем дохода. В этой ситуации взаимодействие государственного и частного секторов находится на низком уровне.

4. Развитие изоляционистской политики. Страны переходят на уровень изоляции и стараются обеспечить себя самостоятельно продовольственными товарами за счет развития местного производства и сокращения расстояний поставок.

Развитие тех или иных сценариев зависит от многих факторов, но важно понять, что развитие аграрной промышленности невозможно без эффективного использования инновационного потенциала предприятий. Возникновение кризиса всегда было не только причиной падения производства, ухудшения экономики страны, но и отправной точкой в кардинальном изменении существующей парадигмы и появлении новых возможностей, использование которых требует использования прежде всего инновационного подхода.

Для определения данных возможностей проведем общий анализ текущего уровня инновационного потенциала Восточного Казахстана. На момент проведения данного исследования, к сожалению, не вышли данные по инновациям и науке за 2021 г., поэтому будут рассмотрены данные до 2020 г. включительно.

По данным 2020 г., было выявлено, что количество предприятий, имеющих инновации, по сравнению с прошлым, 2019 г. уменьшилось на 37 предприятий (с 273 до 236), причем эта тенденция снижения продолжается уже второй год, в 2019 г. количество предприятий было 317 [15].

Общая инновационная активность предприятий по всем видам инноваций составила 12,9%, хотя это и меньше показателя 2019 г. (14,9%), но все же является достаточно высоким параметром по всему Казахстану среди всех регионов. Объем продукции, полученной благодаря инновациям, в 2020 г. составил 116,747 млрд тенге, что значительно ниже аналогичного показателя прошлого года (на 48%), когда он составлял 223,6 млрд тенге. Реализация данной продукции составила 110 млрд тенге, уменьшение по сравнению с прошлым годом на 66 млрд тенге, или на 37,5%, а объем продукции на экспорт составил около 4,2 млрд тенге. Соответственно, снизились и затраты на инновации (на 43%), большая часть которых связана с продуктовыми и процессными инновациями.

Если рассматривать только аграрную промышленность, то уровень инновационной активности в ней несколько выше общей и составляет около 13,2%.

В условиях пандемии в 2021 г. данные параметры, скорее всего, будут ниже прошлого года, так как в связи с приостановкой деятельности многих предприятий, финансовыми трудностями, уменьшением государственных расходов на научные изыскания считаем, что в текущем году уровень инновационной активности был заметно ниже. Поэтому можно сделать вывод, что пандемия, скорее всего, негативно отразилась на инновационной активности предприятий.

Однако, как уже говорилось выше, коронакризис может стать источником резкого роста как объемов производства за счет использования вновь появившихся возможностей. Автор волновой теории развития экономики Кондратьев Н.Д. в своей знаменитой работе «Большие циклы конъюнктуры» писал, что когда меняются технологические уклады, то начинается новый экономический цикл, но на более высоком уровне [16]. И именно на сегодняшний день наблюдается смена «длинной волны», и мы находимся в самом низу волны Кондратьева. Поэтому важно учесть это и аграрной отрасли и начинать изменять свою деятельность в соответствии с требованиями нового времени, а именно более активно использовать инновационные направления деятельности. Например, новые цифровые технологии, которые были описаны выше, ускоряют внедрение новых, нетрадиционных моделей распределения продуктов питания, в частности увеличился спрос на приобретение продуктов онлайн.

Все это означает, что современные предприятия аграрной отрасли должны более полно использовать не только традиционные методы инновационной деятельности, но и широко применять новейшие технологии, в частности цифровые, для развития сети продаж товаров.

Фирмы и предприятия региона должны предпринимать последовательные шаги по уничтожению выявленного дисбаланса между спросом и предложением на сельскохозяйственные и пищевые товары. Для этого рекомендуется использовать инновационные возможности и в

системе управления за счет совершенствования процесса планирования (использование сценарного подхода или комплексного планирования), и в системе сбыта за счет повышения гибкости путем развития сети цифровой доставки, разработки специализированных приложений для потенциальных потребителей, и в системе производства за счет повышения эффективности, диверсификации и упрощения производства. Считаем, что эти и другие методы позволят максимально увеличить эффективность применения инновационного потенциала фирм данного сектора экономики.

Заключение

Таким образом, анализ влияния пандемии COVID-19 на уровень развития аграрной промышленности региона показал, что это воздействие было недостаточно сильным и не привело к резкому падению производства продуктов АПК и возникновению большого кризиса в отрасли. Причиной этого явилась специфика данной отрасли, так как широко известен факт, что в эпоху кризиса спрос на продукты первой необходимости, в том числе на продовольствие, возрастает и люди увеличивают свои покупки. Кроме того, анализ показал и достаточно высокий рост цен в данном секторе, который в большей степени был спекулятивным (связанный с ростом спроса), так как рост затрат данных предприятий за изучаемый период не был столь очевидным.

В целом анализ показал, что аграрная промышленность ВКО находится в удовлетворительном состоянии, несмотря на карантинные меры в регионе, но при этом необходимо учесть возможный «отложенный» эффект, т.е. падение экономики может сказаться и на аграрном секторе через какое-то время. Поэтому необходимо учесть все эти факторы и постараться использовать возникшие положительные тенденции (рост спроса, цен) с использованием инновационного подхода. Эти возможности были изложены в статье, и они позволят фирмам максимально использовать свой инновационный потенциал.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Панарина В.И., Кошечкин Ю.В., Барабанова С.Н. Социальные факторы как основа устойчивого развития сельских территорий // Вестник сельского развития и социальной политики. – 2017. – № 1(13). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-factory-kak-osnova-ustoychivogo-razvitiya-selskih-territoriy> (дата обращения: 12.09.2022)
- 2 Карницкая Э.Н., Дмитриева А.Г. Анализ факторов, влияющих на развитие социальной инфраструктуры села Чувашии // Агропродовольственная экономика. – 2015. – № 8. – С. 25–34.
- 3 Полухина М.Г. Проблема закрепления молодых специалистов на селе / М.Г. Полухина // АПК: экономика, управление. – 2017. – № 2. – С. 77–82.
- 4 Голубева А.И., Воронова Л.В., Дугин А.Н., Дорохова В.И., Суховская А.М. Социально-экономическое развитие сельских территорий – главный фактор устойчивости аграрной сферы // Научно-технологическое развитие АПК: проблемы и перспективы. – М.: ВИАПИ имени А.А. Никонова: «Энциклопедия российских деревень», 2016. – С. 173–179. ISBN 978-5-905214-40-0.
- 5 Голубева А.И., Воронова Л.В., Суховская А.М., Дорохова В.И., Дугин А.Н. Устойчивое развитие сельских территорий: состояние и перспективы // История, состояние и перспективы агроэкономической науки и образования: материалы международной научно-практической конференции, 3–4 июня 2016 г., ФГБОУ ВО Воронежский ГАУ. – Воронеж: ФГБОУ ВО Воронежский ГАУ, 2016. – С. 79–87. ISBN 978-5-7267-0884-3.
- 6 Пикушина М.Ю. Формирование системы индикаторов устойчивого развития Рязанской области / М.Ю. Пикушина, В.С. Отто, Т.Ю. Сомова // Российский научный журнал. – 2014. – № 2(40). – С. 260–268.
- 7 Черкашина Л.В. Социальное проектирование как инструмент повышения устойчивости развития муниципальных образований / Л.В. Черкашина // Журнал гуманитарных наук. – 2016. – № 4(16). – С. 81–85.
- 8 Добрунова А.И. Управление устойчивым социально-экономическим развитием сельских территорий / А.И. Добрунова, А.А. Сидоренко // Проблемы и перспективы инновационного развития агротехнологий: материалы XIX Международной научно-производственной конференции. – Белгород: ФГБОУ ВО Белгородский ГАУ, 2015. – С. 146–147.

- 9 Добрунова А.И. Управление социально экономическим развитием сельских территорий / А.И. Добрунова, Н.П. Епифанцев, А.А. Сидоренко и др. // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 10–1(63–1). – С. 773–778.
- 10 International Monetary Fund. Latest World Economic Outlook Growth Projections. Oktober, 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>
- 11 Пищевая промышленность в период пандемии. Интернет-журнал компании Ингридиенты и развитие. – Июнь 2020 г. URL: <https://ingredienty-razvitie.ru/stati/piwevaya-promyshlennost-v-period-pandemii/>
- 12 Департамент Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК по ВКО. Социально-экономическое развитие ВКО. – Январь-декабрь 2021 года и январь-ноябрь 2022 года.
- 13 Кулекеев Ж. О последствиях COVID-кризиса для экономики Казахстана. Что же нас ждет? – 19.08.2020 г. URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/zhaksybek-kulekeev-o-posledstviyah-covid-krizisa-dlya-ekonomiki-kazahstana-chto-zhe-nas-zhdet>
- 14 Удар по продовольственной системе. Выводы, сделанные за время эпидемии COVID-19. – 14.08.2020. URL: <https://roscongress.org/materials/udar-po-prodovolstvennoy-sisteme-vyvody-sdelannye-za-vremya-epidemii-covid-19/>
- 15 Департамент Бюро национальной статистики по ВКО. Об инновационной деятельности предприятий в Восточно-Казахстанской области. – 2020. – Серия 14.
- 16 Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Сост. Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2002. – 768 с. ISBN 5-282-02181-1

REFERENCES

- 1 Panarina V.I., Koshechkin Ju.V., Barabanova S.N. (2017) Social'nye faktory kak osnova ustojchivogo razvitiya sel'skih territorij // Vestnik sel'skogo razvitiya i social'noj politiki. No. 1(13). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-factory-kak-osnova-ustojchivogo-razvitiya-selskih-territoriy> (data obrashheniya: 12.09.2022). (In Russian).
- 2 Karnickaja Je.N., Dmitrieva A.G. (2015) Analiz faktorov, vlijajushhih na razvitie social'noj infrastruktury sela Chuvashii // Agroprodovol'stvennaja jekonomika. No. 8. P. 25–34. (In Russian).
- 3 Poluhina M.G. (2017) Problema zakreplenija molodyh specialistov na sele / M.G. Poluhina // APK: jekonomika, upravlenie. No. 2. P. 77–82. (In Russian).
- 4 Golubeva A.I., Voronova L.V., Dugin A.N., Dorohova V.I., Suhovskaja A.M. (2016) Social'no-jekonomicheskoe razvitie sel'skih territorij – glavnyj faktor ustojchivosti agrarnoj sfery // Nauchno-tehnologicheskoe razvitie APK: problemy i perspektivy. M.: VIAPИ imeni A.A. Nikonova: «Jenciklopedija rossijskih dereven». P. 173–179. ISBN 978-5-905214-40-0. (In Russian).
- 5 Golubeva A.I., Voronova L.V., Suhovskaja A.M., Dorohova V.I., Dugin A.N. (2016) Ustojchivoe razvitie sel'skih territorij: sostojanie i perspektivy // Istorija, sostojanie i perspektivy agrojekonomicheskoy nauki i obrazovanija: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, 3–4 ijunya 2016 g., FGBOU VO Voronezhskij GAU. Voronezh: FGBOU VO Voronezhskij GAU. P. 79–87. ISBN 978-5-7267-0884-3. (In Russian).
- 6 Pikushina M.Ju. (2014) Formirovanie sistemy indikatorov ustojchivogo razvitiya Rjazanskoj oblasti / M.Ju. Pikushina, V.S. Otto, T.Ju. Somova // Rossijskij nauchnyj zhurnal. No. 2(40). P. 260–268. (In Russian).
- 7 Cherkashina L.V. (2016) Social'noe proektirovanie kak instrument povyshenija ustojchivosti razvitiya municipal'nyh obrazovanij / L.V. Cherkashina // Zhurnal gumanitarnyh nauk. No. 4(16). P. 81–85. (In Russian).
- 8 Dobrunova A.I. (2015) Upravlenie ustojchivym social'no-jekonomicheskim razvitiem sel'skih territorij / A.I. Dobrunova, A.A. Sidorenko // Problemy i perspektivy innovacionnogo razvitiya agrotehnologij: materialy XIX Mezhdunarodnoj nauchno-proizvodstvennoj konferencii. Belgorod: FGBOU VO Belgorodskij GAU. P. 146–147. (In Russian).
- 9 Dobrunova A.I. (2015) Upravlenie social'no jekonomicheskim razvitiem sel'skih territorij / A.I. Dobrunova, N.P. Epifancev, A.A. Sidorenko i dr. // Jekonomika i predprinimatel'stvo. No. 10–1(63–1). P. 773–778. (In Russian).
- 10 International Monetary Fund. Latest World Economic Outlook Growth Projections. Oktober, 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>. (In Russian).
- 11 Pishhevaja promyshlennost' v period pandemii. Internet-zhurnal kompanii Ingridienty i razvitie. – Ijun' 2020 g. URL: <https://ingredienty-razvitie.ru/stati/piwevaya-promyshlennost-v-period-pandemii/>. (In Russian).

12 Departament Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam RK po VKO. Social'no-jekonomicheskoe razvitie VKO. – Janvar'-dekabr' 2021 goda i janvar'-nojabr' 2022 goda. (In Russian).

13 Kulekeev Zh. O posledstviyah COVID-krizisa dlja jekonomiki Kazahstana. Chto zhe nas zhdet? – 19.08.2020 g. URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/zhaksybek-kulekeev-o-posledstviyah-covid-krizisa-dlya-ekonomiki-kazahstana-chto-zhe-nas-zhdet>. (In Russian).

14 Udar po prodovol'stvennoj sisteme. Vyvody, sdelannye za vremja jepidemii COVID-19. – 14.08.2020. URL: <https://roscongress.org/materials/udar-po-prodovol'stvennoj-sisteme-vyvody-sdelannye-za-vremya-epidemii-covid-19/>. (In Russian).

15 Departament Bjuro nacional'noj statistiki po VKO. Ob innovacionnoj dejatel'nosti predpriyatij v Vostochno-Kazahstanskoj oblasti. 2020. Serija 14. (In Russian).

16 Kondrat'ev N.D. (2002) Bol'shie cikly konjunktury i teorija predvidenija / Sost. Ju.V. Jakovec. – M.: Jekonomika, 768 p. ISBN 5-282-02181-1. (In Russian).

Д.О. КАЛДЫБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: danira_77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4370-4126

Е.К. МОЛДАКЕНОВА,¹

PhD, доцент.

e-mail: erke_totai_77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4753-2672

Ж.С. УТЕГЕНОВА,^{*2}

PhD.

*e-mail: juldys_kokshe@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4596-6645

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан.

²Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау қ., Қазақстан

КОРОНАВИРУС ПАНДЕМИЯСЫНЫҢ ШҚО-НЫҢ АГРАРЛЫҚ САЛАСЫНА ЖӘНЕ ОНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІНЕ ЫҚПАЛЫН ТАЛДАУ

Андатпа

Әлемде COVID-19 коронавирусының таралуынан туындаған дағдарыс адамзат қызметінің барлық салаларында, соның ішінде азық-түлік өндірісі мен ауыл шаруашылығы саласында жаһандық өзгерістерге әкелді. Берілген мақалада COVID-19 коронавирус пандемиясының ШҚО-ның аграрлық өнеркәсібі кәсіпорындарының даму деңгейіне жасаған ықпалы зерттеуге салынды. Ағымдағы жылдың соңғы 11–12 ай көрсеткіштері өткен жылдың сәйкес мерзімдегі көрсеткіштерімен салыстырылғандағы ауыл шаруашылық өнімдерінің негізгі түрлерін натуралдық және ақшалай түрде өндіру көлемдерінің өзгеру деңгейіне ерекше назар аударылды. Коронадағдарыстың аграрлық салаға жасаған ықпалы, оның белгілі бір мөлшердегі төмендеуіне әкелгені анықталды, алайда бұл ықпал шамамен төмен болып, тіпті кейбір өнім түрлері бойынша даму, жақсарту нәтижелері де байқалғанын атап көрсету керек. Азық-түлік бағасының жоғарылауы байқалады, оның себебі кәсіпорындардың шығындарының өсуі, тұтынушылардың қалауының өзгеруіне және азық-түлік сатып алу психологиясына байланысты тұтыну нарығында болған өзгерістер. Мақалада, сонымен қатар, аграрлық өнеркәсібінің инновациялық әлеуетін және цифрлық технологияларды пайдалануға қатысты дағдарыс кезінде пайда болған жаңа мүмкіндіктер қарастырылып, оларды қолданудың болжамдық бағасы берілді.

Тірек сөздер: аграрлық өнеркәсіп, коронавирус пандемиясы, инновациялық әлеует, цифрлық технологиялар, ауылшаруашылық өнімдер, инновациялық әлеует.

D.O. KALDYBAEVA,¹

PhD student.

e-mail: danira_77@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0002-4370-4126

YE.K. MOLDAKENOVA,¹

PhD, assistant professor.

e-mail: erke_totai_77@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4753-2672

ZH.S. UTEGENOVA,^{*2}

PhD.

*e-mail: juldiz_kokshe@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-4596-6645>

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University,

Astana, Kazakhstan

²Kokshetau Shokan Ualikhanov University,

Kokshetau, Kazakhstan

ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC ON THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION AND ITS INNOVATIVE POTENTIAL

Abstract

The crisis caused by the spread of COVID-19 coronavirus in the world has led to global changes in almost all spheres of human activity, including food production and agriculture. This article analyzes the impact of the coronavirus COVID-19 pandemic on the level of development of agricultural enterprises in the East Kazakhstan region. Particular attention is paid to the level of change in the production of major food products in kind and in money terms for the last 11 and 12 months of this year compared to the same period last year. It was revealed that the impact of the coronary crisis on the agrarian industry led to some decrease, but this impact was small, and there was even an improvement in some types of products. There is a high increase in food prices, the reason for which is both the increase in costs of enterprises and the changes that occurred in the consumer market, which are associated with the transformation of customer preferences and the psychology of food purchases. The article also pointed out various opportunities for the use of innovation potential and digital technologies in the agricultural sector, which emerged during the crisis, and gave their predictive assessment. There is a high increase in food prices, the cause of which is both an increase in the costs of enterprises and changes in the consumer market, which are associated with the transformation of customer preferences and the psychology of product purchases. The article also identified various opportunities for using innovative potential and digital technologies in the agricultural sector that arose during the crisis and gave them a predictive assessment.

Key words: agricultural industry, coronavirus pandemic, innovation potential, digital technology, agricultural products, innovation potential.

MPHTI 06.71.07
УДК 338.43
JEL N 50

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-196-211>

К. ЮКСЕЛ,*¹

докторант.

*e-mail: Kadiryuksel@live.com

ORCID ID: 0000-0002-1896-2246

МУСТАФА НУРСОЙ,²

профессор.

e-mail: mustafanursoy@mu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7257-464X

К.М. ЖУМАКСАНОВА,³

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: kmuratovna2019@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8696-5027

¹Международный казахско-турецкий
университет им. Ходжа Ахмеда Ясави,

г. Туркестан, Казахстан

²Университет Муглы Сьтки Космана,

г. Мугла, Турция

³Казахский автомобильно-дорожный

институт им. Л.Б. Гончарова,

г. Алматы, Қазақстан

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В ЭКОНОМИКЕ СТРАНЫ

Аннотация

В статье рассматривается модель оценки экономической эффективности агропромышленного комплекса в экономике страны. Исследование основано на теории оценки экономической эффективности отрасли. Включает в себя систему, методы оценки количественных и качественных показателей развития отрасли. Авторы, проанализировав развитие агропромышленного комплекса Республики Казахстан, провели оценку влияния отрасли на экономическое развитие страны в целом с применением экономико-математического инструментария. Авторами дана оценка влияния выделяемых государственных средств на развитие агропромышленного комплекса. Результаты исследования показали, что реализация государственной программы развития агропромышленного комплекса способна оказать прямое непрерывное влияние на развитие экономики государства в целом. Результат исследования может быть использован при оценке стратегических и программных документов государства по всем отраслям в Казахстане и за рубежом. Основной вклад этого исследования заключается в разработке экономико-математического инструментария по оценке экономической эффективности стратегических и программных документов.

Ключевые слова: аграрный комплекс, сельскохозяйственное производство, государственная поддержка, кредитование, субсидирование.

Введение

Наиболее важной функцией управления государством является осуществление функций государственного надзора и контроля во всех видах хозяйственной деятельности, направленных на защиту прав и законных интересов государственных организаций, физических и юридических лиц. [1]. Система государственного аудита и финансового контроля является неотъемлемой чертой государственной власти. При этом на повышение ее эффективности влияет укрепление финансовой, бюджетной, а также налоговой дисциплины.

Меры реагирования, принятые по результатам проведенных аудиторских проверок и оценки, позволяют оперативно уменьшить материальный и финансовый ущерб государству, ее гражданам и природной среде.

В условиях нестабильной экономической системы высокую значимость приобретает поиск оптимального пути стабильного развития аграрного сектора Казахстана, который способен обеспечить как продовольственную, так и экономическую безопасность, при этом сохранить и усилить независимость страны на национальном уровне [2]. Так, для развития данного направления появляется необходимость оценки развития аграрного сектора с момента становления независимости, а также решения современных актуальных проблем и устранения факторов, которые оказывают препятствия на пути устойчивого развития. Таким образом, необходимы инновационные механизмы государственного регулирования развития аграрной отрасли, которые смогут обеспечить модернизацию агропромышленного комплекса.

Основные положения

В настоящее время принято множество нормативно-правовых документов по реструктуризации сельскохозяйственной продукции. Эти документы были направлены на коренное изменение производственных, экономических и трудовых отношений в аграрной сфере и стали правовой основой для быстрого формирования класса землевладельцев в сельскохозяйственном производстве и создания экономики нового типа.

Объем и качество сельскохозяйственной продукции в Республике Казахстан, а также высокие показатели эффективности каждого выпускаемого продукта стали соответствовать потребностям современных рыночных условий. Однако многие производители не имеют передового производственного оборудования и технического комплекса, необходимого для обработки их продукции. Качество и конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции, перерабатываемой в производстве, не удовлетворяет потребности рынка. Эти проблемы указывают на необходимость рассмотрения эффективных и рациональных способов управления сельскохозяйственным производством.

Повышение эффективности управления сельскохозяйственным производством очень важно для аграрного сектора нашей страны, и в процессе поиска его рациональных путей мы должны определить свое место в мировом рыночном пространстве.

Обзор литературы

Политические и социально-экономические изменения в экономике оказали безусловное влияние на развитие агропромышленного комплекса страны, что повлияло на уровень и структуру потребления сельскохозяйственной продукции [3]. Это, в свою очередь, привело к формированию потребительского рынка, для которого характерно насыщение рынка товарами в зависимости от спроса и цены на товары. Таким образом, доля расходов на потребительские товары увеличилась, что привело к ограниченности бюджета населения [4]. В связи с чем возникла необходимость государственной поддержки агропромышленного комплекса. Проблемам государственной поддержки агропромышленного комплекса посвящены труды различных ученых.

Вопросам развития совершенствования поддержки производителей в аграрном секторе посвящены труды следующих авторов: Михалёнок Н.О., Муслимов С.Ю., Нурутдинов Э.М., Григорук В.В., Зельднер А.Г., Сагадиев К.А., Калиев Г.А., Коргасбаев Ж.К., Рахишев А.Б., Акимбеков Г.У., Никитин Г.А., Сигираев М.И., Савас Э.С., Саду Ж.Н., Ескараев О.К., Исаева М.Г., Ковалев А.Е., Молдашева А.Б., Сажина М.А., Керимова У.К., Леутский Л., Сундетов Ж., Шайкин Д.Н., Омаров Ж.Ж., Абуталип Д.О. и др.

В научных работах авторов описаны понятия, методы, методологические основы, основные пути и направления формирования экономического механизма хозяйственной деятельности в сельском хозяйстве при активном участии государства [5].

Однако несмотря на активную разработку вышеуказанных вопросов, до сих пор существуют пробелы в теоретико-методологических аспектах государственного регулирования и поддержки производителей сельскохозяйственной продукции, особенно в животноводстве. Не-

обходимость государственного регулирования и поддержки отечественных производителей сельскохозяйственной продукции вытекает из современных требований ВТО [6]. В связи с этим и учитывая современные реалии в экономике, особенно изменения в сельском хозяйстве, необходимо углубленное изучение данного вопроса [7].

Материалы и методы

Методологической основой данного исследования послужили фундаментальные работы в области оценки экономической эффективности и воздействия аграрного сектора на экономическое развитие государства [8], а также научные статьи в ведущих экономических журналах отечественных и зарубежных ученых по исследуемой проблеме. Широко используются работы, обобщающие достижения мировой экономической литературы, касающиеся вопросов финансирования и кредитования агропромышленного комплекса.

Результаты и обсуждение

Государственная поддержка – важнейший инструмент государственного регулирования сельского хозяйства. За последнее десятилетие в стране разработаны и реализованы такие масштабные программы, как Программа по развитию АПК в Республике Казахстан на 2013–2020 гг. (Агробизнес–2020) и Государственная программа развития АПК на 2017–2021 гг. [9].

При этом Министерством сельского хозяйства проведена оценочная потребность в финансировании для достижения индикативных показателей Госпрограммы развития АПК на 2017–2021 гг., показанная в таблице 1.

Таблица 1 – Оценочная потребность в финансировании для достижения индикативных показателей Госпрограммы развития АПК, млн тенге

Источники	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	Всего
Потребность в финансировании	322 554	362 291	357 356	310 396	272 166	1 624 764
в т.ч. на оборотные средства в рамках проектов	44 281	43 186	36 470	29 234	25 193	178 363
Собственные средства СХТП	34 919	42 642	42 671	36 334	30 666	187 232
Средства холдинга «КазАгро»	178 489	122 306	130 395	138 136	159 932	729 258
Дефицит фондирования программы	109 147	197 343	184 290	135 926	81 569	708 275
Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].						

На рисунке 1 (стр. 199) представлена взаимосвязь между динамикой субсидирования и валовым выпуском продукции сельского хозяйства в период 2007–2022 гг.

Между динамикой субсидирования сельского хозяйства и его валовым выпуском продукции наблюдается количественная и качественная тесная положительная зависимость с коэффициентом корреляции $r_{xy} = 0,95$.

Объем валовой продукции вырос в 2022 г. по сравнению с 2007 г. в 4 раза в текущих ценах, несмотря на снижение размеров субсидирования.

Однако финансирование растениеводства и животноводства имеет неравномерный характер. На рисунке 2 (стр. 199) показана взаимосвязь между динамикой субсидирования из государственного бюджета и валовым выпуском продукции растениеводства в период 2007–2022 гг.

Анализ рисунка 2 показывает, что в 2007–2022 гг. доля субсидирования растениеводства имеет тенденцию к снижению, а за 10 лет снизилась почти в два раза. Между динамикой субсидирования растениеводства и валовым выпуском продукции наблюдается положительная связь с коэффициентом корреляции $r_{xy} = 0,91$.

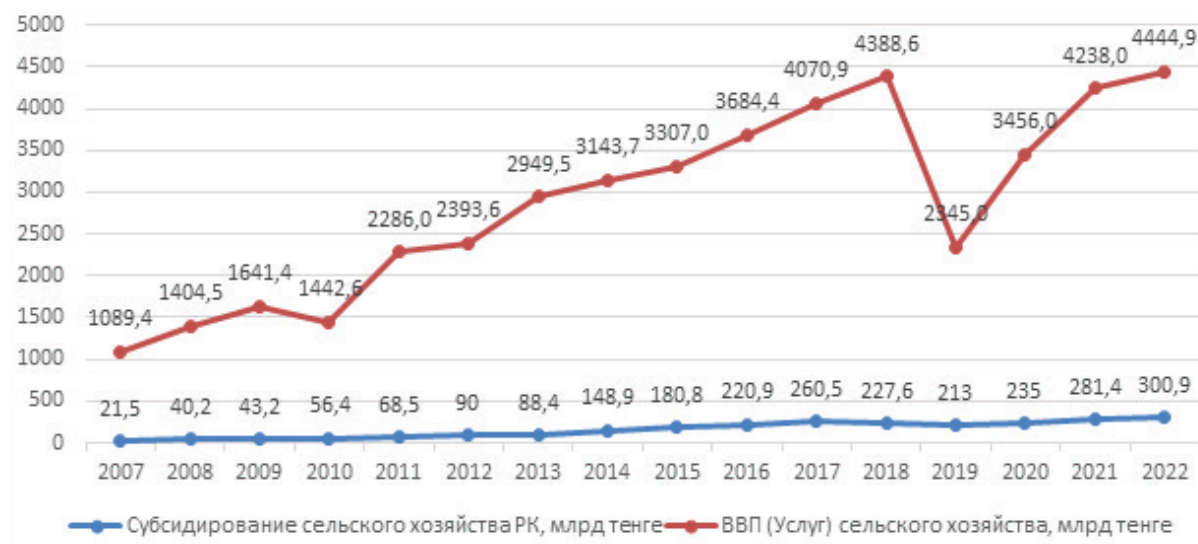

Рисунок 1 – Взаимосвязь между динамикой субсидирования и валовым выпуском продукции сельского хозяйства в 2007–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

Рисунок 2 – Динамика субсидирования растениеводства РК в 2007–2022 гг.

Источник: Составлено авторами по данным источника [10].

Объем валовой продукции вырос в 2022 г. по сравнению с 2007 г. в 4 раза в текущих ценах, несмотря на снижение размеров субсидирования.

На рисунке 3 (стр. 200) показана взаимосвязь между динамикой субсидирования из государственного бюджета в период 2007–2022 гг. и валовым выпуском продукции животноводства.

Анализ рисунка 3 показывает, что в 2007–2022 гг. объемы субсидирования продукции животноводства имеют тенденцию к стабильному росту более чем в три раза в текущих ценах. Между динамикой субсидирования животноводства Казахстана и его валовым выпуском продукции наблюдается сильная положительная связь с коэффициентом корреляции $r_{xy} = 0,92$.

Одним из факторов можно считать развиваемую в настоящее время программу по увеличению экспорта мясной продукции на основе концепции Национальной программы развития мясного животноводства на 2018–2027 гг. Основой реализации программы станет механизм льготного кредитования посредством проектов «Сыбаға» и «Племенные животные» [11].

Рисунок 3 – Валовой выпуск продукции (услуг) растениеводства и животноводства РК в 2007–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

В настоящее время холдингом осуществляется несколько программ кредитования инвестиционных проектов как в животноводстве, так и в растениеводстве, средства на которые поступают из республиканского бюджета и Национального фонда.

Государственная поддержка сельского хозяйства осуществляется в следующих формах.

1. Прямое государственное финансирование в виде прямых бюджетных субсидий, при этом само государство выступает крупным и влиятельным участником рынка: субсидирование субъектов АПК из государственного бюджета на приобретение техники и оборудования, процентной ставки по кредитным и лизинговым обязательствам, удешевление стоимости продукции через субсидии на ГСМ, ТМЦ, гербициды, страхование и др.

2. Кредитование СХТП через систему банков с бюджетным субсидированием: финансовые институты Минсельхоза РК и БВУ.

3. Косвенное финансирование СХТП и из других источников: льготное налогообложение, проведение товарных и закупочных интервенций, политика протекционизма на внутренних и внешних рынках.

В рамках ВТО в зависимости от искажающего торговлю эффекта мер поддержки промышленности поддержка фермеров делится на три «корзины»: зеленую, желтую и синюю [11].

«Желтая корзина» – это общие затраты на прямое или косвенное содержание агрокомплекса, влияющие на цену и себестоимость продукта: ценовая поддержка, субсидирование процентной ставки, страхование, лизинговые расходы, топливо, электроэнергия, энергокомпенсация и т.д.

Оценка поддержки производителей включает косвенные субсидии или меры поддержки рыночных цен (англ. Market Price Support) и прямые государственные субсидии [12].

Ежегодный объем субсидирования в среднем составляет не более четырех-пяти процентов от валовой продукции сельского хозяйства, что существенно ниже допустимого уровня – 8,5% в рамках ВТО или 17% от ВП сельского хозяйства, т.к. Казахстан вправе оказывать эти 8,5% дважды. Для сравнения: недавно вступившие в ВТО Россия, Украина, Кыргызстан, Молдова, Хорватия и Грузия будут предоставлять субсидии в размере 5% [13].

На рисунке 4 (стр. 201) показана динамика использования мер «желтой корзины» и уровня поддержки государства за 2007–2022 гг.

Скорость изменения прямой и косвенной государственной поддержки в виде «желтого ящика» увеличивается, но с 2014 г. второй тип действия снижается. В связи с этим государственная политика направлена на сокращение косвенных мер поддержки производителей, поскольку это способствует искажению рыночных цен и обложению резидентов страны низкими налогами.

Рисунок 4 – Динамика применения мер «желтой корзины» и уровня государственной поддержки РК в 2007–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

В Казахстане большая часть государственной поддержки направляется на развитие растениеводства на 10–20%, в то время как СХП, занятые животноводством, находятся в худшем положении за счет заниженной ценовой политики и низких дотаций [14].

Оценка экономической эффективности деятельности действующих СХТП по категориям хозяйств.

В таблице 2 показаны основные характеристики действующих СХТП по категориям хозяйств по состоянию на 1 января 2023 г.

Таблица 2 – Основные характеристики действующих СХТП по категориям хозяйств по состоянию на 1 января 2023 г., единиц

Показатели	Сельскохозяйственные предприятия/ СХП	Фермерские или крестьянские хозяйства /Ф(К)Х	Личные хозяйства населения/ЛХН
Общее количество хозяйств	12 217	187 900	1 645 739
Размеры хозяйств	Крупные	Мелкие и средние	Мелкие
Удельный вес СХТП в производстве валового выпуска продукции (услуг) сельского хозяйства, %	25,7	29,7	50,1
Удельный вес СХТП в продукции растениеводства, %	31,1	37,2	30,9
Удельный вес СХТП в продукции животноводства, %	14,4	17,0	68,6
Правовой статус	Юридические лица	Физические лица	Физические лица
Общая площадь сельскохозяйственных угодий, га	500–10000	50–2000	0,10–0,5
Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].			

Валовой выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства по категориям хозяйств в текущих ценах показывает высокую скорость роста в 2022 г. по сравнению с 2007 г.:

- ♦ сельскохозяйственные предприятия – в 3,4 раза;
- ♦ крестьянские (фермерские) хозяйства – в 4,3 раза;
- ♦ хозяйства населения – в 3,7 раза.

Однако реальные показатели показывают гораздо меньший рост.

- ♦ сельскохозяйственные предприятия – в 1,5 раза;
- ♦ крестьянские (фермерские) хозяйства – в 1,9 раза;
- ♦ хозяйства населения – в 1,6 раза.

На рисунке 5 показана динамика валового выпуска продукции (услуг) сельского хозяйства по категориям хозяйств в период 2007–2022 гг. в реальных ценах к 2022 г.

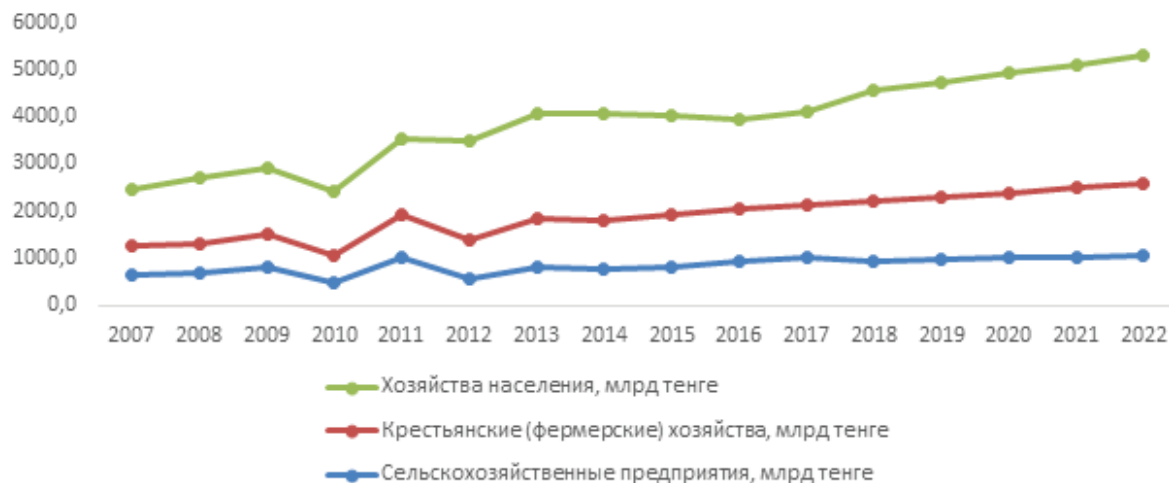

Рисунок 5 – Реальный валовой выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства по категориям хозяйств в 2007–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

Проведем сравнение отдачи объемов финансирования БВУ сельскохозяйственных товаропроизводителей продукции (далее – СХТП) по категориям хозяйств в реальных ценах к 2022 г., представленных на рисунке 6.

На рисунке 6 представлена динамика удельного веса валового выпуска продукции СХТП и объемов финансирования БВУ по категориям хозяйств в реальных ценах к 2022 г.

Рисунок 6 – Динамика валового выпуска продукции СХТП объемов и финансирования БВУ по категориям хозяйств в реальных ценах к 2022 г.

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

Анализ рисунка показывает, что в структуре финансирования сельского хозяйства преобладающий удельный вес принадлежит сельскохозяйственным предприятиям (далее – СХП), имеющим правовой статус юридических лиц. Его значение находится в интервале 94–98% и не имеет тенденции к снижению.

На рисунке 7 построена регрессионная линейная и полиномиальная зависимость между валовым выпуском продукции сельского хозяйства юридическими лицами – СХП и кредитами БВУ в 2007–2022 гг.

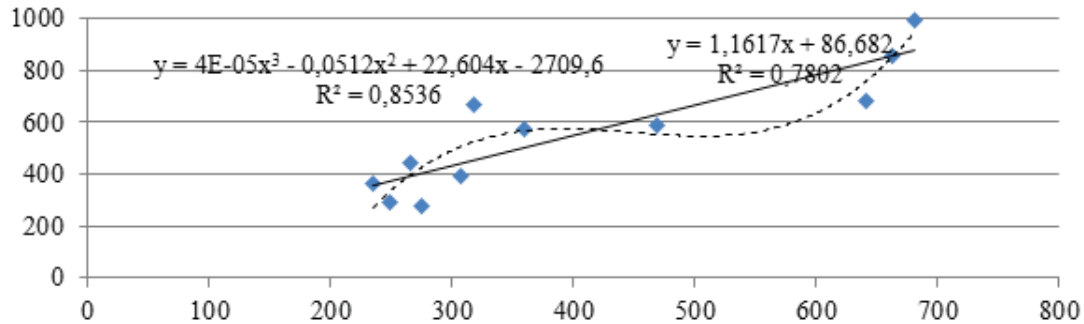

Рисунок 7 – Регрессионная зависимость между валовым выпуском продукции юридическими лицами/СХП и кредитами БВУ в 2007–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

Из рисунка 7 видно, что удельный вес физических лиц, таких как домашние хозяйства населения (далее – ХН) и крестьянские или фермерские хозяйства (далее – К(Ф)Х), имеет незначительный вес в пределах 2–6%.

Экономическая эффективность деятельности СХП в форме валового выпуска продукции сельского хозяйства показывает сильную зависимость от размеров кредитов БВУ, и его линейное уравнение регрессии имеет следующий вид:

$$y = 1,161x + 86,68. \quad (1)$$

Коэффициент регрессии 1,161 означает, что увеличение объема кредитования на 1 тыс. тенге приводит к увеличению объема продукции на 1,161 тыс. тенге. Между динамикой кредитования и объемом валовой продукции наблюдается положительная сильная зависимость с коэффициентом корреляции $r_{xy} = 0,87$. Рост объемов валовой продукции составил в 2017 г. по сравнению с 2007 г. 3,4 раза.

На рисунке 8 построена регрессионная линейная и полиномиальная зависимость между валовым выпуском продукции физическими лицами – К(Ф)Х и ЛХН и кредитами БВУ в 2007–2022 гг.

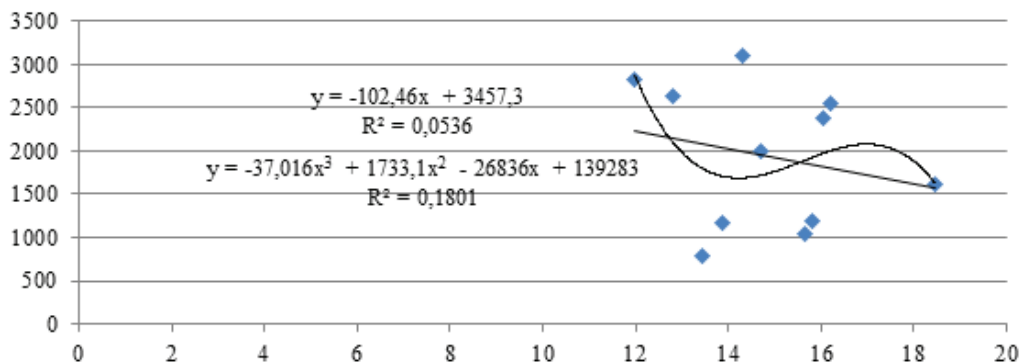

Рисунок 8 – Регрессионная зависимость между валовым выпуском продукции физическими лицами – К(Ф)Х и ЛХН и кредитами БВУ в 2007–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

Экономическая эффективность деятельности и ХН в валовом выпуске продукции сельского хозяйства показывает слабую обратную зависимость от размеров кредитов БВУ с коэффициентом корреляции $r_{xy} = 0,23$, и его линейное уравнение регрессии имеет следующий вид:

$$Y = -102,41x + 3457 \quad (2)$$

Таким образом, можно сделать вывод, что, несмотря на очень низкие объемы кредитования, результаты финансово-хозяйственной деятельности ХН и К(Ф)Х показывают положительный тренд. Причем скорость их роста даже превышает рост объемов валовой продукции сельскохозяйственных товаропроизводителей, т.к. составила в 2017 г. по сравнению с 2007 г. 3,8 раза, что все-таки выше, чем у сельскохозяйственных товаропроизводителей.

На рисунке 9 представлены удельные веса некоторых основных видов продукции животноводства в общем валовом объеме произведенной продукции по категориям хозяйств в 2015–2022 гг.

На основе анализа рисунка 9 можно сделать вывод, что между удельными весами продукции животноводства и объемами субсидирования существует обратная связь. Несмотря на то, что ЛПХ и К(Ф)Х практически не субсидируются государством, поскольку не соответствуют требованиям, которые предъявляются СХТП для получения субсидий [15].

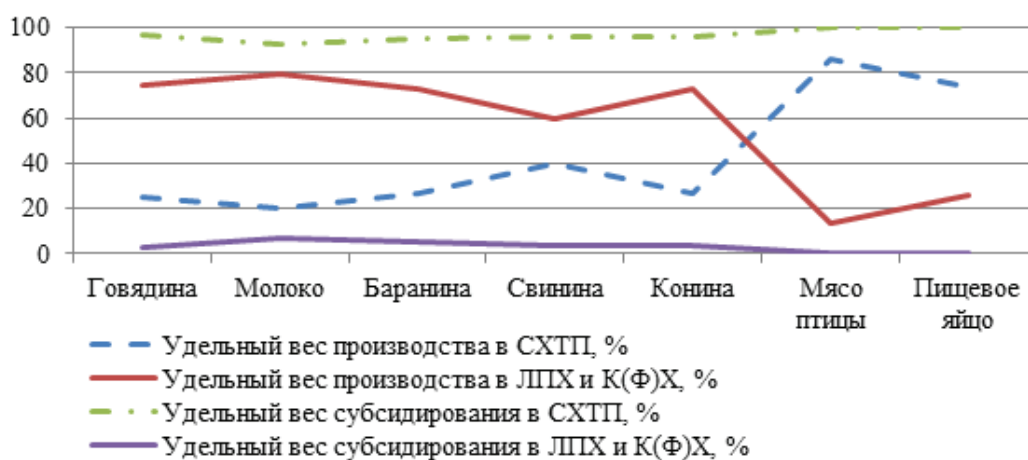

Рисунок 9 – Удельные веса продукции животноводства по категориям хозяйств в 2015–2022 гг., %

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

На рисунке 10 представлены удельные веса продукции животноводства в общем объеме произведенной продукции в 2022 г.

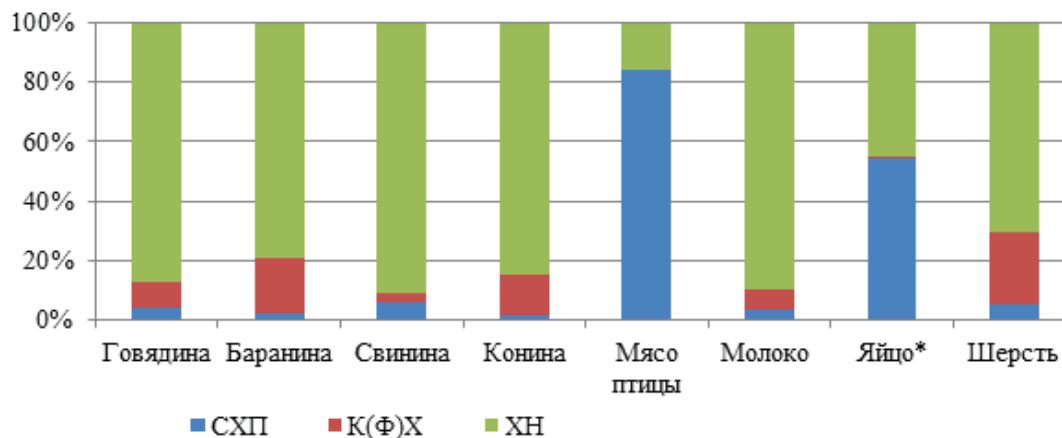

Рисунок 10 – Удельные веса продукции животноводства в общем объеме произведенной продукции в 2022 г., %

Примечание: Составлено авторами по данным источника [10].

Анализ рисунка позволяет сделать вывод о том, что доля СХП намного ниже, чем у остальных СХТП, хотя именно они являются основными получателями субсидий. Особенно наглядно это проявляется по отношению к объемам производства таких продуктов в СХП, К(Ф)Х и ХН соответственно, как:

- ♦ Говядина – отношение 3,8:8,9:87,3;
- ♦ Баранина – отношение 2,5:18,4:79,1;
- ♦ Свиная – отношение 6,0:3,2:90,8;
- ♦ Конина – отношение 1,4:14,1:84,5;
- ♦ Мясо птицы – отношение 84,0:0,3:15,6;
- ♦ Молоко – отношение 3,3:6,7:90,0;
- ♦ Шерсть – отношение 5,5:23,9:70,6.

Эта закономерность не выполняется только в отношении мяса птицы и яиц, производство которых поставлено СХП в промышленных масштабах в силу необходимых технологий и материальных затрат, которые не могут позволить себе К(Ф)Х и ХН – здесь отношение 54,4:0,5:70,6.

На рисунке 11 представлены удельные веса продукции животноводства в общем объеме произведенной продукции в 2022 г.

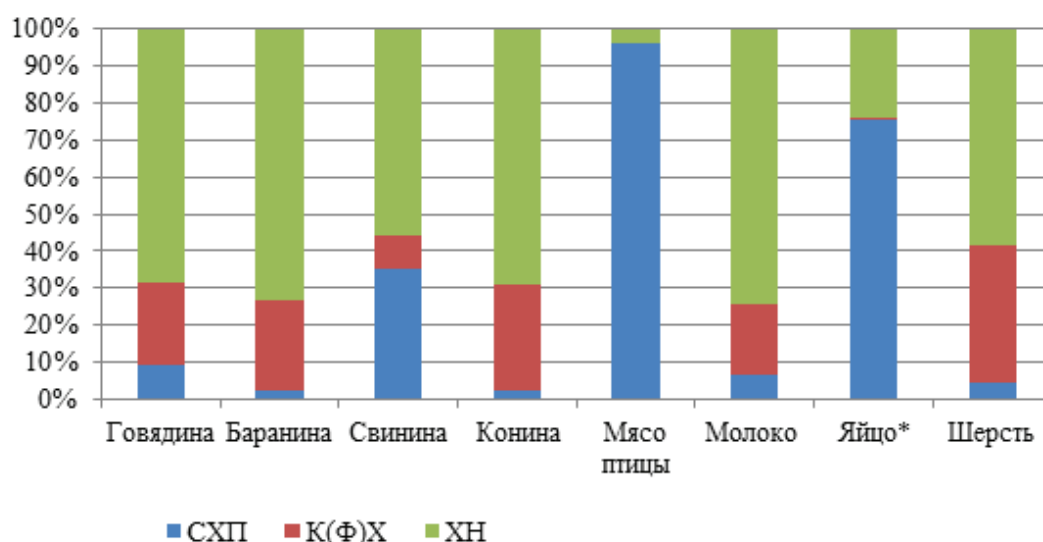

Рисунок 11 – Удельные веса продукции животноводства в общем объеме произведенной продукции в 2022 г., %

Примечание: Составлено авторами по данным источника [11].

Анализ рисунка позволяет сделать вывод о том, что такая же качественная картина сохраняется и через 10 лет. Опять же, доля производства продукции СХП намного ниже, чем у остальных СХТП, в тех же продуктах:

- ♦ Баранина – отношение 2,3:25,1:74,5;
- ♦ Конина – отношение 2,2:29,1:68,8;
- ♦ Мясо птицы – отношение 95,9:0,1:3,9;
- ♦ Молоко – отношение 6,6:18,9:74,6;
- ♦ Шерсть – отношение 4,4:37,3:58,3.

Произошли некоторые изменения в структуре производства следующих продуктов СХП в сторону увеличения:

- ♦ Говядина – отношение 9,1:22,5:68,4;
- ♦ Свиная – отношение 35,4:8,8:55,8.

Выросла доля этих продуктов у СХП благодаря реализуемым Минсельхозом РК отраслевым программам по развитию мясного скотоводства животноводства [16].

Данные основных результатов деятельности сельхозпредприятий в животноводстве в 2009 г. показывают, что уровень рентабельности (убыточности) в них составляет порядка 1,5–14%, кроме производства птицы – 91,9% и молока – 25%. В 2017 г. показатели рентабельности

возрастают, но по-прежнему остаются низкими по сравнению с показателями К(Ф)Х. При этом уровень рентабельности (убыточности) в К(Ф)Х составляет порядка 43%, кроме производства шерсти и птицы. Однако в 2017 г. эти показатели приближаются к нормативным, что соответствует рентабельности в 40%.

Однако владельцем такого дохода могут стать только крупные СХТП в лице СХП, а К(Ф)Х и ЛХН, опять же, не имеют возможности внедрять интенсивные технологии в производство своей продукции в силу следующих причин.

1. Ограниченность собственных финансовых ресурсов.

2. Отсутствие возможности воспользоваться в полной мере механизмами государственной поддержки из-за высоких требований для их получателей.

Урожайность продукции растениеводства и продуктивность животноводства являются непосредственным результатом использования в отрасли качества земельных ресурсов. А также от них напрямую зависит себестоимость единицы продукции – чем выше урожайность и продуктивность, тем она ниже, следовательно, растет и прибыль СХТП.

Сельское хозяйство РК сегодня характеризуется низкой эффективностью, о чем свидетельствует рост импорта сельскохозяйственной продукции.

Фермерские хозяйства в Казахстане, несмотря на рост их численности, не вносят пока еще высокой доли производства продукции по сравнению с хозяйствами населения и дают почти вдвое меньшую долю производимой сельскохозяйственной продукции. У современного казахстанского фермера отсутствуют достаточные средства на приобретение основных средств и доступ к дешевым банковским кредитам, а также к субсидиям.

Общие потери сельского хозяйства рассчитываются по формуле (3):

$$\text{Потери СХ} = \text{Прибавочная стоимость расчетная СХП} - \text{Прибыль фактическая СХП} \quad (3)$$

Потери сельского хозяйства с учетом субсидий рассчитываются по формуле (4):

$$\text{Потери СХ с учетом субсидий} = \text{Потери} - \text{Субсидии фактические} \quad (4)$$

Результаты расчетов потерь сельского хозяйства представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Расчет потерь сельского хозяйства, млн тенге

Вид продукции	Субсидии фактические	Прирост прибыли с учетом субсидий	Прирост прибыли	Общие потери сельского хозяйства	Потери сельского хозяйства с учетом субсидий
Говядина	3105,0	5955,5	5952,4	10 911,0	5955,5
Баранина	835,0	4375,5	4374,6	7750,9	4375,5
Свинина	932,0	382,9	382,0	765,8	382,9
Конина	2343,0	1201,5	1199,2	2403,0	1201,5
Мясо птицы	2124,0	6,3	4,2	12,6	6,3
Молоко	2214,0	2677,2	2675,0	5354,5	2677,2
Яйцо*	2841,0	248,1	245,3	496,3	248,1
Шерсть	178,0	-10,9	-11,0	-21,7	-10,9
Итого	14 572,0	14 836,2	14 821,6	27 672,4	14 836,2
Примечание: Рассчитано авторами по данным источника [10].					

На основе анализа таблицы можно сделать вывод, что продукция животноводства сельского хозяйства в К(Ф)Х недооценивается государством и имеет низкую финансовую поддержку. Примерно такая же картина складывается и в отношении личных хозяйств населения. При расширении доступа к источникам финансирования производство продукции могло бы вывести

сельское хозяйство Казахстана на высокий уровень конкурентоспособности как на внутреннем рынке за счет снижения доли импорта, так и экспортного потенциала страны.

Таким образом, прибавочная стоимость продукции животноводства СХП, подлежащей субсидированию, намного ниже с К(Ф)Х, имеющими низкие объемы субсидирования, но дающими многократный объем валовой продукции.

Также в августе 2018 г. были внесены изменения в правила предоставления процентных скидок по кредитам и аренде технологического оборудования, при покупке сельскохозяйственного скота, аренде сельскохозяйственной техники [17].

Но такими субсидиями на пополнение оборотных средств могут воспользоваться только крупные СХТП, имеющие большие площади сельхозугодий и большое количество скота.

Таким образом, основной доступ к субсидиям имеют СХП, удовлетворяющие критериям и требованиям для претендующих на субсидии для развития племенного животноводства, однако имеющие более высокую себестоимость 1 ц реализованной продукции и низкую рентабельность по сравнению с К(Ф)Х и ХН. Т.е. экономическая эффективность их деятельности намного ниже, чем у них, даже несмотря на все более возрастающую государственную поддержку.

В то же время, несмотря на то что упрощен доступ к субсидиям для К(Ф)Х и ХН, такие меры недостаточны и не приводят к существенным улучшениям по отношению к К(Ф)Х и ЛХ, производящим основную долю продукции животноводства. Поэтому изменение подходов к финансированию хозяйствующих субъектов сельского хозяйства и государственной поддержке в сторону улучшений условий для К(Ф)Х и ЛХ обеспечит продовольственную безопасность страны, возрастет конкурентоспособность казахстанских аграриев на внутреннем рынке и рост экспортного потенциала на внешних рынках.

Заключение

В сельском хозяйстве, несмотря на рост объемов производства продукции и увеличение размеров поддержки отрасли со стороны государства, т.е. экстенсивных финансовых ресурсов, наблюдается низкая эффективность их отдачи. Как в отрасли в целом, так и в том числе в растениеводстве и животноводстве на сегодняшний день можно отметить следующие системные проблемы.

Отдача СХП АПК от привлечения кредитных ресурсов и субсидий по-прежнему остается низкой по сравнению с К(Ф)Х и ХН, которые практически не имеют доступа к этим ресурсам в силу жестких требований для их получения.

Завышенные критерии и требования для претендентов на субсидии для развития животноводства, ограничивающие к ним доступ К(Ф)Х и ХН, производящих основную долю продукции. Тем самым не обеспечивается расширение и воспроизводство производственной деятельности. В связи с этим возникла необходимость снижения критериев по этим направлениям и обеспечения возможности участия К(Ф)Х и ЛХН в программах субсидирования отрасли.

По данным Минсельхоза, по субсидиям за производство говядины, молока, баранины на сегодня основными получателями являются крупные хозяйства до 60–95% от общей суммы государственной поддержки отрасли.

Несмотря на то что с каждым годом растут темпы субсидирования животноводства и нормативы бюджетных субсидий на единицу реализованной продукции собственного производства, структура объема продукции по категориям хозяйств практически не меняется.

То есть те субъекты хозяйствования, которые производят большую долю такой продукции животноводства, как говядина, баранина, конина, молоко и свинина, не имеют доступа к государственной поддержке [18].

В современных условиях развития сельского хозяйства Казахстана назрела необходимость изменения подходов к механизму государственной поддержки СХТП как в растениеводстве, так и в животноводстве.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Михалёнок Н.О. Производственный и экономический потенциал предприятия – основа анализа его финансово-хозяйственной деятельности / Н.О. Михаленок // Вестник СамГУПС. – 2018. – № 3(41). – С. 34–40.
- 2 Муслимова С.Ю. Эффективное сельскохозяйственное производство – главное звено в обеспечении продовольственной безопасности страны и региона / С.Ю. Муслимова // Вектор экономики. – 2018. – № 5(23). – С. 52.
- 3 Нурутдинова Э.М. Факторы повышения эффективности сельскохозяйственного производства / Э.М. Нурутдинова // Вектор экономики. – 2018. – № 5(23). – С. 99.
- 4 Нурымбетов Т.У. Особенности диверсификации сельскохозяйственного производства / Т.У. Нурымбетов // Кластерные инициативы в формировании прогрессивной структуры национальной экономики. Сборник научных трудов 4-й Международной научно-практической конференции. – 2018. – С. 209–212.
- 5 Кашакова Г.А., Рустембаев Б.Е., Аймурзинов М.С. Индустриализация агропромышленного комплекса Казахстана // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 2. – С. 64–70. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.06>
- 6 Попов М.В. Производственный менеджмент. Учебное пособие / М.В. Попов / Волгоградский государственный технический университет. – Волгоград, 2016. – 88 с.
- 7 Прибыткова И.И. Методологические аспекты аграрной структуры сельскохозяйственного производства / И.И. Прибыткова // Статистический анализ социально-экономического развития субъектов РФ. Материалы 5-ой Международной научно-практической конференции. – 2018. – С. 256–260.
- 8 Рахишева А.Б. Современное содержание менеджмента предприятия / А.Б. Рахишева // Вестник университета Туран. – 2018. – № 1(77). – С. 21–26.
- 9 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423. Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы.
- 10 Данные Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/about/structure/departments/leadership/393/1?lang=ru>
- 11 Официальный интернет-ресурс Всемирной торговой организации. URL: <http://www.wto.org>. (дата обращения: 17.12.2018)
- 12 Мизанбекова С.К., Тиреуов К.М., Айтмуханбетова Д.А. Комбикормовая промышленность Республики Казахстан: тенденции модернизации // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 4. – С. 104–111. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.11>
- 13 Акимбекова Г.У., Никитина Г.А. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Проблемы агрорынка. – 2020. – № 4. – С. 13–23. URL: <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01>
- 14 Шайкин Д.Н., Омаров Ж.Ж., Абуталип Д.О. Статистическая оценка формирования инвестиционной среды в агропромышленном комплексе Республики Азахстан // Проблемы агрорынка. – 2020. – № 2. – С. 40–44.
- 15 Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 января 2013 года № 36 «Об утверждении Правил субсидирования в целях повышения продуктивности и качества продукции животноводства», Постановление Правительства Республики Казахстан от 18 февраля 2014 года № 103 «Об утверждении Правил субсидирования в целях повышения продуктивности и качества продукции животноводства», Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 19 ноября 2014 года № 3-1/600 «Об утверждении Правил субсидирования развития племенного животноводства, повышения продуктивности и качества продукции животноводства».
- 16 Байдыбекова С.К., Байтенова Л.М., Кыдырбаева Э.О. Предприятия аграрной сферы Республики Казахстан: эффективность функционирования // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 2. – С. 112–120. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.12>
- 17 Закон РК от 8 июля 2005 года № 66-III «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2019 г.).
- 18 Приказ Заместителя Премьер-Министра РК – Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 27 января 2017 года № 30 «Об утверждении Правил субсидирования развития племенного животноводства, повышения продуктивности и качества продукции животноводства».

19 Smagulova S., Yermukhanbetova A., Akimbekova G., Nurgabylov M., Zhakupova S. Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy*. 2022, no. 12(2), pp. 198–209.

20 Anokhina, M., Abdrakhmanov R., Gridneva Y.E., Dzhililova N.R., Meza-Godoy A. Formation of the competitive potential of the agricultural territories // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2020, no. 7(3), pp. 1921–1936.

21 Ramazanova S., Kuchukova N., Abdulova G., Bulakbay Z., Zhumanova D. Financial incentives to increase efficiency of activity of agro-industrial complex // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2019, no. 7(2), pp. 1525–1541.

REFERENCES

1 Mihaljonok N.O. (2018) Proizvodstvennyj i jekonomicheskij potencial predpriyatija – osnova analiza ego finansovo–hozjajstvennoj dejatel'nosti / N.O. Mihaljonok // *Vestnik SamGUPS*. No. 3(41). P. 34–40. (In Russian).

2 Muslimova S.Ju. (2018) Jefferktivnoe sel'skhozjajstvennoe proizvodstvo – glavnoe zveno v obespechenii prodovol'stvennoj bezopasnosti strany i regiona / S.Ju. Muslimova // *Vektor jekonomiki*. No. 5(23). P. 52. (In Russian).

3 Nurutdinova Je.M. (2018) Faktory povyshenija jefferktivnosti sel'skhozjajstvennogo proizvodstva / Je.M. Nurutdinova // *Vektor jekonomiki*. No. 5(23). P. 99. (In Russian).

4 Nurymbetov T.U. (2018) Osobennosti diversifikacii sel'skhozjajstvennogo proizvodstva / T.U. Nurymbetov // *Klasternye iniciativy v formirovanii progressivnoj struktury nacional'noj jekonomiki. Sbornik nauchnyh trudov 4–j Mezhdunarodnoj nauchno–prakticheskoy konferencii*. P. 209–212. (In Russian).

5 Kashakova G.A., Rustembaev B.E., Ajmurzinov M.S. (2022) Industrializacija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // *Problemy agrorynka*. No. 2. P. 64–70. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.06>. (In Russian).

6 Popov M.V. (2016) Proizvodstvennyj menedzhment. Uchebnoe posobie / M.V. Popov / *Volgogradskij gosudarstvennyj tehničeskij universitet*. Volgograd, 88 p. (In Russian).

7 Pribytkova I.I. (2018) Metodologičeskie aspekty agrarnoj struktury sel'skhozjajstvennogo proizvodstva / I.I. Pribytkova // *Statističeskij analiz social'no-jekonomičeskogo razvitija sub#ektov RF. Materialy 5–oj Mezhdunarodnoj nauchno–prakticheskoy konferencii*. P. 256–260. (In Russian).

8 Rahisheva A.B. (2018) Sovremennoe sodержanie menedzhmenta predpriyatija / A.B. Rahisheva // *Vestnik universiteta Turan*. No. 1(77). P. 21–26. (In Russian).

9 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 ijulja 2018 goda No 423. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017–2021 gody. (In Russian).

10 Dannye Ministerstva sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/about/structure/departments/leadership/393/1?lang=ru>. (In Russian).

11 Oficial'nyj internet-resurs Vsemirnoj torgovoj organizacii. URL: <http://www.wto.org>. (data obrashhenija: 17.12.2018). (In Russian).

12 Mizanbekova S.K., Tireuov K.M., Ajtmuhanbetova D.A. (2022) Kombikormovaja promyshlennost' Respubliki Kazahstan: tendencii modernizacii // *Problemy agrorynka*. No. 4. P. 104–111. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.11>. (In Russian).

13 Akimbekova G.U., Nikitina G.A. (2020) Prioritetnye napravlenija razvitija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana / *Problemy agrorynka*. No. 4. P. 13–23. URL: <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.01>. (In Russian).

14 Shajkin D.N., Omarov Zh.Zh., Abutalip D.O. (2020) Ctatističeskaja ocenka formirovanija investicionnoj sredy v agropromyshlennom komplekse Respubliki Azahstan // *Problemy agrorynka*. No. 2. – P. 40–44. (In Russian).

15 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 25 janvarja 2013 goda No. 36 «Ob utverzhdenii Pravil subsidirovanija v celjah povyshenija produktivnosti i kachestva produkcii zhivotnovodstva», Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 18 fevralja 2014 goda No. 103 «Ob utverzhdenii Pravil subsidirovanija v celjah povyshenija produktivnosti i kachestva produkcii zhivotnovodstva», Prikaz Ministra sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan ot 19 nojabrja 2014 goda No. 3-1/600 «Ob utverzhdenii Pravil subsidirovanija razvitija plemennogo zhivotnovodstva, povyshenija produktivnosti i kachestva produkcii zhivotnovodstva». (In Russian).

16 Bajdybekova S.K., Bajtenova L.M., Kydyrbaeva Je.O. (2022) Predpriyatija agrarnoj sfery Respubliki Kazakhstan: jeffektivnost' funkcionirovaniya // Problemy agrorynka. No. 2. P. 112–120. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.12>. (In Russian).

17 Zakon RK ot 8 ijulja 2005 goda No. 66-III «O gosudarstvennom regulirovanii razvitija agropromyshlennogo kompleksa i sel'skih territorij» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2019 g.). (In Russian).

18 Prikaz Zamestitelja Prem'er-Ministra RK – Ministra sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazakhstan ot 27 janvarja 2017 goda No. 30 «Ob utverzhdenii Pravil subsidirovaniya razvitija plemennogo zhivotnovodstva, povyshenija produktivnosti i kachestva produkcii zhivotnovodstva». (In Russian).

19 Smagulova S., Yermukhanbetova A., Akimbekova G., Nurgabylov M., Zhakupova S. (2022) Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan // International Journal of Energy Economics and Policy, no. 12(2), pp. 198–209. (In English).

20 Anokhina, M., Abdrakhmanov R., Gridneva Y.E., Dzhaililova N.R., Meza-Godoy A. (2020) Formation of the competitive potential of the agricultural territories // Entrepreneurship and Sustainability Issues, no. 7(3), pp. 1921–1936. (In English).

21 Ramazanova S., Kuchukova N., Abdulova G., Bulakbay Z., Zhumanova D. (2019) Financial incentives to increase efficiency of activity of agro-industrial complex // Entrepreneurship and Sustainability Issues, no. 7(2), pp. 1525–1541. (In English).

К. ЮКСЕЛ,^{*1}

докторант.

*e-mail: Kadiryuksel@live.com

ORCID ID: 0000-0002-1896-2246

МУСТАФА НУРСОЙ,²

профессор.

e-mail: mustafanursoy@mu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7257-464X

К.М. ЖУМАКСАНОВА,³

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: kmuratovna2019@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8696-5027

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы

Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Түркістан қ., Қазақстан

²Мугла Сытки Косман университеті,

Мугла қ., Түркия

³Л.Б. Гончаров атындағы ҚазАЖИ,

Алматы қ., Қазақстан

ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕННІҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақалада ел экономикасындағы агроөнеркәсіптік кешеннің экономикалық тиімділігін бағалау моделі қарастырылады. Зерттеу саланың экономикалық тиімділігін бағалау теориясына негізделген. Саланы дамытудың сандық және сапалық көрсеткіштерін бағалау жүйесін, әдістерін қамтиды. Авторлар Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің дамуын талдай отырып, экономикалық-математикалық құралдарды қолдана отырып, тұтастай алғанда саланың елдің экономикалық дамуына әсерін бағалады. Авторлар бөлінген мемлекеттік қаражаттың агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға әсерін бағалады. Зерттеу нәтижелері агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру тұтастай алғанда мемлекет экономикасының дамуына тікелей үздіксіз әсер ете алатындығын көрсетті. Зерттеу нәтижесі Қазақстандағы және шетелдегі барлық салалар бойынша мемлекеттің стратегиялық және бағдарламалық құжаттарын бағалау кезінде пайдаланылуы мүмкін. Бұл зерттеудің негізгі үлесі стратегиялық және бағдарламалық құжаттардың экономикалық тиімділігін бағалау үшін экономикалық-математикалық құралдарды әзірлеу болып табылады.

Тірек сөздер: аграрлық кешен, ауыл шаруашылығы өндірісі, мемлекеттік қолдау, несиелеу, субсидиялау.

K. YUKSEL,*¹

PhD student.

*e-mail: Kadiryuksel@live.com

ORCID ID: 0000-0002-1896-2246

MUSTAFA NURSOY,²

professor.

e-mail: mustafanursoy@mu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7257-464X

K.M. ZHUMAXANOVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: kmuratovna2019@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8696-5027

¹Khoja Ahmed Yasawi International

Kazakh-Turkish University,

Turkestan, Kazakhstan

²Muğla Sitki Koçman University,

Muğla, Turkey

³Kazakh Automobile and Road Institute

named after L.B. Goncharov,

Almaty, Kazakhstan

ASSESSMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX EFFICIENCY IN THE COUNTRY'S ECONOMY

Abstract

The article considers a model for assessing the economic efficiency of the agro-industrial complex in the economy of the country. The study is based on the theory of assessing the economic efficiency of the industry. It includes a system, methods of evaluation of quantitative and qualitative indicators of the industry development. The authors, having analyzed the development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan, assessed the impact of the industry on the economic development of the country as a whole with the use of economic-mathematical tools. The authors assessed the impact of allocated public funds on the development of the agro-industrial complex. The results of the study showed that the implementation of the state program for the development of the agro-industrial complex is able to have a direct continuous impact on the development of the state economy as a whole. The result of the study can be used in the evaluation of strategic and program documents of the state in all sectors in Kazakhstan and abroad. The main contribution of this study is to develop economic and mathematical tools to assess the economic efficiency of strategic and program documents.

Key words: agro-industrial complex, agriculture, state support, lending, subsidizing.

КОД МРНТИ 72.75.39

УДК 339.138

JEL I2, I21, I23

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-212-226>

Е. ОРАЗБЕК,*¹

докторант.

*e-mail: shikahoho@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8837-3909

М.Т. ДАВЛЕТОВА,¹

к.э.н., доцент ВАК, профессор-исследователь.

e-mail: m.davletova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

¹Университет «Тұран»,

г. Алматы, Казахстан

ОЦЕНКА И ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОВПО НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА

Аннотация

Конкурентоспособность ОВПО является одним из важнейших вопросов. Статья преследует цель определить, возможно ли оценить конкурентоспособность ОВПО на основе инструментов цифрового маркетинга. Результаты и инструменты, представленные в исследовании, могут служить основой для оценки других типов организаций, предоставляющих услуги на рынке Казахстана. Авторы использовали инструменты анализа, применяемые в цифровом маркетинге: платформы Google Trends, Wordstat.yandex, Similarweb, LiveDune и Popsters, а также анализ посещаемости сайтов, активности на страницах и другие инструменты. В результате исследования было выявлено, что наиболее популярным университетом в поисковых запросах является КазНУ им. аль-Фараби. Определена очень сильная взаимосвязь между количеством поступивших на грантовое обучение в 2022 г. и количеством рейтингов поисковых запросов в Google, а также обнаружена сильная взаимосвязь между количеством подписчиков в YouTube и показателями регионального рейтинга QS WUP. Практическая значимость данной статьи заключается в применении современных инструментов анализа активности цифровой маркетинговой деятельности и корреляционном анализе с показателями конкурентоспособности, представленными в рейтинговых организациях QS WUP, WEBOMETRICS и IQAA.

Ключевые слова: конкурентоспособность, интернет-маркетинг, цифровой маркетинг, эффективность, рейтинг университетов.

Введение

Глобализация стала одним из основных трендов в экономике за последние годы. Укрупнение рынков и проникновение иностранных компаний увеличили значимость стратегий развития и продвижения для множества средних и малых экономических субъектов. Однако процессы «деглобализации», вызванные изменением устойчивости политических систем мира, привели к ситуации, когда ранее работавшие механизмы повышения конкурентоспособности могут стать менее эффективными [1]. Данный факт является одной из многих причин повышения интереса исследователей к темам конкуренции и конкурентоспособности. Образование и наука как сфера деятельности экономических субъектов также подвержены вышеназванной тенденции деглобализации.

Вместе с этим повышение интереса к конкурентоспособности и актуализации проблем конкуренции ОВПО обусловлено изменением в политике управления сферой образования и науки в Казахстане. В соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 11 июня 2022 года № 917 была проведена реорганизация Министерства образования и науки [2]. Данное изменение ведет к пересмотру подходов оценки деятельности университетов, что можно рассматривать в качестве возможного изменения отношения к вузам в зависимости от новых

или измененных видов показателей. Следует отметить изменение в Постановлении об образовательном гранте от 2020 г. [3].

Необходимо подчеркнуть изменения в потребностях казахстанцев в сфере образования. Ярким примером современных тенденций в потреблении образовательных услуг является стабильный рост количества абитуриентов, поступивших в колледжи. Динамика изменения представлена на рисунке 1.

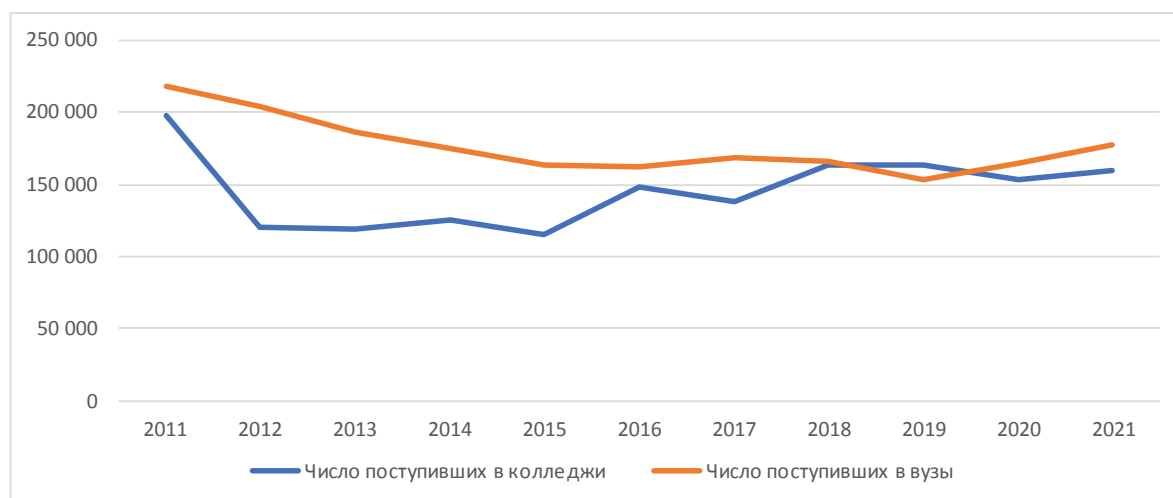

Рисунок 1 – Количество поступивших в колледжи и университеты РК с 2016 по 2021 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [4].

Вместе с этим в последние годы также наблюдается наличие сравнительного преимущества ключевого слова «колледж» в поисковых запросах по сравнению с ключевым словом «университет» в определенных периодах времени. По данным электронной платформы Google Trends, популярность данных запросов оценивается как 37 пунктов, что диктует необходимость обеспечения конкурентоспособности ОВПО.

Материалы и методы

Статья направлена на изучение применения инструментов цифрового маркетинга с целью определения конкурентоспособности организаций высшего и послевузовского образования. Для достижения поставленной цели сначала был проведен анализ термина «конкурентоспособность» университета или ОВПО. Исходя из результатов анализа были подобраны основные показатели конкурентоспособности вуза, которые учитывают ограничения исследования. А также были рассмотрены показатели, отражающие эффективность цифрового маркетинга. Для анализа, проведенного в исследовании, были использованы следующие аналитические инструменты:

- 1) платформа Google Trends; проведение сравнительного анализа поисковых запросов;
- 2) платформа Wordstat.yandex.kz; проведение сравнительного анализа поисковых запросов;
- 3) платформа similarweb.com. Данная платформа была использована для определения количества посещений веб-сайта в течение выбранного времени;
- 4) платформа LiveDune.com; веб-ресурс был использован для анализа активности аккаунта в социальной сети Инстаграм;
- 5) платформа Popsters; веб-ресурс для анализа количества пользователей и иных параметров активности на канале университетов, представленных на платформе YouTube;
- 6) программа SPSS; функционал программы был использован для анализа корреляции между отобранными группами показателей конкурентоспособности и результатов маркетинговой деятельности.

Кроме того, в данной статье использованы материалы рейтинговых агентств WEBOMETRICS, QS WUP и IQAA. В качестве основы для выборки университетов, представ-

ленных в исследовании, был взят региональный рейтинг конкурентоспособности университетов Центральной Азии QS WUP. Отдельно в список был добавлен университет «Тұран» с целью определения конкурентоспособности частного вуза. Количество представленных ОБПО было ограничено до 11, исходя из доступности данных и ограничений в базовых подписках рассмотренных выше платформ.

В исследовании были использованы методы анализа, синтеза и иные общие методы проведения исследований, в том числе методы ранжирования. Вместе с этим построение фраз при сравнительном анализе поисковых запросов основывалось на методологии подбора ключевых слов, представленных в работах Джатоба и других авторов [5]. Для исключения дублирования или иных искажений при определения ключевых слов была использована наиболее часто встречающаяся комбинация ключевых слов.

Основные положения

Позиция ОБПО в различных мировых и локальных рейтингах основывается на показателях академической репутации, доверии работодателей и иных показателях, связанных с брендом университета [6]. Как результат, конкурентоспособность ОБПО должна быть взаимосвязана с эффективностью проведения маркетинговой деятельности. А учитывая современные тенденции в цифровизации экономики, корреляция должна присутствовать между показателями конкурентоспособности университета и результатами цифрового маркетинга. Также предполагается, что коммерческие университеты более активны в социальных сетях по сравнению с национальной ОБПО РК. Первая гипотеза основывается на предположении формирования отношения к университету через цифровые источники, а точнее на определении привлекательности для абитуриентов. Вторая гипотеза базируется на возможной необходимости более внимательного отношения к цифровой маркетинговой деятельности в зависимости от доступных источников финансирования. Частным вузам, обладающим меньшей государственной финансовой поддержкой, следует сосредоточиться на привлечении абитуриентов посредством активной рекламы и PR-акций.

Обзор литературы

В данной исследовательской работе рассматриваются два наиболее важных термина: «конкурентоспособность ОБПО» и «цифровой маркетинг». Оба термина сложны в определении и требуют некоторого анализа для точного понимания их сущности и содержания, а следовательно, правильного применения.

Конкурентоспособность является характеристикой, присущей определенному субъекту и отражающей способность к конкуренции. Если при дефиниции термина «конкуренция» различные авторы сходятся во мнении «борьбы» или «соперничества» [7], то определение понятия «конкурентоспособность» является предметом продолжительных споров между различными авторами [8]. В результате экономическая категория «конкурентоспособность» наиболее часто рассматривается в качестве способности организации выдерживать конкуренцию и совершать конкурентные действия [9]. Однако исследователи не всегда согласны в некоторых аспектах при трактовке термина «конкурентоспособность». Соответственно, в экономической литературе принято рассматривать три основных подхода в определении способности к конкуренции:

- 1) поведенческий подход;
- 2) структурный подход;
- 3) функциональный подход [10].

Данные подходы нередко служат в качестве основы для анализа конкурентоспособности организаций в различных отраслях. Однако в случае термина «конкурентоспособность ОБПО» ситуация является еще более сложной. Первоначально конкуренция университетов рассматривалась в качестве экономических субъектов, то есть в 1980–1990 гг. в основном рассматривали показатели рентабельности и финансовой активности и иные экономические показатели [11]. Позднее подходы изменились, и университеты стали рассматривать в качестве института знаний, а значит, конкурентоспособность выражается в возможностях производства, распростра-

нения и хранения знаний как услуги образовательного рынка [12]. Это привело к возникновению ряда различных показателей конкурентоспособности университета, которые представлены в качестве основных видов деятельности вузов (рисунок 2).

Рисунок 2 – Основные виды деятельности современного университета

Примечание: Составлено авторами на основе источника [13].

Эволюция подходов к изучению и оценке конкурентных преимуществ университетов привела к появлению различных рейтинговых агентств. Представленные выше показатели в основном оцениваются такими рейтинговыми агентствами, как QS, THE, ARWU, IQAA, и многими другими [14]. Однако экономико-финансовые показатели редко рассматриваются в таких организациях. Наиболее часто авторы оценивают стоимость НИОКР и их рентабельность. Таким образом, термин «конкурентоспособность» рассмотрен в рамках данного исследования.

Цифровой маркетинг является продуктом эволюции маркетинговых и цифровых технологий. Соответственно, при определении данного понятия рассматриваются интернет-технологии и их применение для продвижения товаров и услуг [15]. Термин впервые был использован в начале 2000-х гг., однако широкое распространение получил намного позднее [16]. Исследователи называют различные инструменты, применяемые в рамках цифрового продвижения. Наиболее часто упоминаемые инструменты при продвижении ОБПО представлены ниже:

- 1) основной веб-сайт или ресурс ОБПО;
- 2) вспомогательные веб-ресурсы ОБПО;
- 3) аккаунты и каналы в социальных сетях: Instagram, Twitter, Facebook и другие;
- 4) различные видеохостинги: YouTube, Rutube и другие;
- 5) электронные почты: Outlook, gmail.com, mail.ru и другие.

В качестве основных критериев эффективности применения вышеназванных инструментов нередко упоминались такие показатели, как дизайн, количество посещений, популярность в поисковых запросах, активность в социальных сетях и многие другие индикаторы, отображаемые на различных аналитических платформах [17].

Результаты и обсуждение

На основе изучения публикаций, рассматривающих показатели конкурентоспособности ОБПО, в исследовании были определены доступные в открытых источниках показатели, необходимые для оценки как конкурентоспособности организации, так и эффективности маркетинговой деятельности. В качестве показателей конкурентоспособности университета были рассмотрены следующие индикаторы.

♦ Рейтинг QS WUP. Показатели данного рейтинга являются отражением как научной эффективности, так и эффективности основных функций университетов в качестве института высшего образования.

♦ Рейтинг WEBOMETRICS. Результаты данного рейтинга использованы с целью оценки трех основных показателей конкурентоспособности университетов – «известность», «прозрачность» и «превосходство» ОБПО – и являются индикаторами научной эффективности университета.

♦ Рейтинг сайтов ОБПО по версии агентства IQAA. Показатели данного рейтинга помогают раскрыть эффективность использования веб-страницы университета в качестве основного инструмента конкуренции.

♦ Количество поступивших на грант является прямым индикатором заинтересованности потребителя в обучении. Кроме того, данный показатель можно рассматривать как основу экономических показателей конкурентоспособности ОБПО.

Результаты проведенного анализа конкурентоспособности университетов по доступным показателям и ранжирование ОБПО представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Анализ конкурентоспособности ОБПО в различных рейтинговых агентствах

№	Наименование ОБПО	Региональный рейтинг QS WUP	Рейтинг WEBOMETRICS	Рейтинг сайтов ОБПО по версии IQAA	Количество поступивших на грант в 2022 г.	Ранжирование по рейтингу QS WUP	Рейтинг ОБПО по 4 показателям
1	Казахский национальный университет имени аль-Фараби	66,10	1875	98,78	2977,00	1	1
2	Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева	45,30	2009	89,14	3372,00	2	2
3	Университет Сатпаева	37,00	4193	86,78	2247,00	3	3
4	Казахский национальный педагогический университет имени Абая	33,00	4852	72,61	1824,00	4	4
5	Казахский национальный аграрный исследовательский университет	30,10	5513	73,04	679,00	5	5
6	Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова	23,20	5388	73,99	609,00	8	6
7	Южно-Казахстанский университет имени М.О. Ауэзова	28,80	5989	60,36	1881,00	6	7
8	Университет КИМЭП	23,40	7962	81,42	0,00	7	8
9	Казахстанско-Британский технический университет	22,80	5398	67,86	1148,00	11	9
10	Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави	23,10	-	68,76	227,00	10	10
11	Университет «Тұран»	-	15315	69,05	71	38	11
Примечание: Построено авторами на основе источников [18, 19, 20].							

В таблице 1 отсутствуют данные по региональному рейтингу QS WUP университета «Туран», так как на официальном портале не представлены показатели ниже 20 баллов. Вместе с этим у Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави отсутствует показатель места в рейтинге по версии WEBOMETRICS, так как университет пока не вошел в список индексируемых данным рейтингом. Следует отметить, что при ранжировании университетов позиции рейтинга по показателю WEBOMETRICS распределялись в обратном порядке, то есть наибольший рейтинг наименьшему числу, так же как и при общем ранжировании. В остальных случаях наивысший рейтинг присваивался наивысшему показателю. В целом наилучший показатель конкурентоспособности университета отмечается у Казахского национального университета имени аль-Фараби. На втором месте находится Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, замыкает список университет «Туран».

Следующим шагом исследования является анализ посещаемости веб-сайтов ОБПО. В качестве основных показателей были рассмотрены поисковые запросы в Google и Yandex. Для определения популярности поискового запроса в Google были использованы индикатор популярности запроса ключевых слов ОБПО по сравнению с запросом ключевого слова «университет». В случае Yandex было рассмотрено количество уникальных поисковых запросов по ключевым словам. В качестве показателей, использованных в таблице 2, был взят наиболее популярный набор ключевых слов. Однако результаты поисковых запросов не были суммированы во избежание дублирования и влияния на результаты. Вместе с этим с целью определения популярности переходов на основной сайт был использован портал similarweb.com.

Таблица 2 – Показатели результатов посещаемости веб-сайтов ОБПО

№	Наименование ОБПО	Запросы в Google по ключевым словам, (рейтинг)	Запросы в Yandex по ключевым словам, (количество запросов за месяц)	Количество посетителей сайта по версии similarweb.com (количество переходов за месяц)	Ранжирование университетов по показателям посещаемости веб-сайтов
1	Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева	16,00	9131,00	746,607	1
2	Казахский национальный университет имени аль-Фараби	12,00	3510,00	504,264	2
3	Казахский национальный педагогический университет имени Абая	9,00	9652,00	77,548	3
4	Университет Сатпаева	4,00	1610,00	149,456	4
5	Казахстанско-Британский технический университет	2,00	2989,00	91,042	5
6	Университет КИМЭП	1,00	1615,00	102,579	6
7	Казахский национальный аграрный исследовательский университет	2,00	513,00	59,253	7
8	Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова	3,00	1318,00	26,193	7
9	Южно-Казахстанский университет имени М.О. Ауэзова	8,00	175,00	5,000	8
10	Университет «Туран»	1,00	1215	43,734	8
11	Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави	1,00	323,00	46,860	9
Примечание: Построено авторами на основе источников [21, 22, 23].					

Как видно из таблицы 2, наиболее популярным запросом в поисковой системе Google является Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, в то время как наименее популярными можно назвать университет КИМЭП, университет «Туран» и Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави. Больше всего пользователи поисковой системы Yandex искали университеты КазНПУ им. Абая и ЕНУ им. Гумилева – 9131 и 9652 запроса в течение месяца соответственно. Наименее популярным в поисковых запросах в «Яндексе» можно назвать Южно-Казахстанский университет имени М.О. Ауэзова, который искали около 175 человек в течение прошлого месяца. В тройке наиболее популярных сайтов находятся веб-страницы ЕНУ, КазНУ и Сатпаева. Наименее посещаемым оказался веб-ресурс Южно-Казахстанского университета имени М.О. Ауэзова.

Однако посещение веб-сайтов ОБПО нельзя считать абсолютным индикатором эффективности маркетинговой деятельности, так как нередко ОБПО заводят аккаунты в различных социальных сетях. Наиболее популярным в РК можно назвать Instagram. Показатели активности на страницах Instagram следует рассматривать как результат приложенных усилий в продвижение бренда ОБПО в данной социальной сети. Результаты анализа представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Показатели активности в Instagram на страницах ОБПО

№	Наименование ОБПО	Количество подписчиков	Количество лайков на пост	Количество комментариев на пост	Ранжирование по показателям активности
1	Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева	29176,00	409	28	1
2	Казахский национальный университет имени аль-Фараби	24732,00	357	12	2
3	Университет «Туран»	21300	250	17	3
4	Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави	14924,00	507	12	4
5	Университет Сатпаева	28879,00	231	5	5
6	Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова	8338,00	290	15	6
7	Южно-Казахстанский университет имени М.О. Ауэзова	22116,00	192	7	7
8	Казахстанско-Британский технический университет	19858,00	204	4	8
9	Казахский национальный педагогический университет имени Абая	14156,00	171	8	9
10	Университет КИМЭП	18127,00	162	5	10
11	Казахский национальный аграрный исследовательский университет	4925,00	0	0	11
Примечание: Построено авторами на основе источника [24].					

Таблица 3 иллюстрирует превосходство ЕНУ им. Л.Н. Гумилева в активности в социальной сети Instagram. На втором и третьем месте в рейтинге находятся КазНУ и университет «Туран». На последнем месте находится КазНАИУ. Наибольшее количество лайков на пост получил Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, данный показатель равен 507 единицам. Наиболее активные в комментариях студенты и преподаватели КазНУ им. аль-Фараби, так как на каждый пост писали около 28 комментариев.

С целью более детального анализа применения инструментов цифрового маркетинга была рассмотрена активность вузов на каналах веб-ресурса YouTube. Результаты проведенного анализа представлены в таблице 4.

Таблица 4 – Показатели активности на канале в YouTube

№	Наименование ОВПО	Количество подписчиков	Количество просмотров за месяц	Количество комментариев (за месяц)	Количество лайков (за месяц)	Ранжирование по показателям активности
1	Казахский национальный университет имени аль-Фараби	42800	3225	0	45	1
2	Южно-Казахстанский университет имени М.О. Ауэзова	5190	1241	3	41	2
3	Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева	6490	1011	0	17	3
4	Казахский национальный педагогический университет имени Абая	3290	588	0	18	4
5	Университет КИМЭП	2150	446	4	26	4
6	Казахстанско-Британский технический университет	1620	1490	0	20	5
7	Университет «Туран»	2660	772	6	4	6
8	Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова	2070	233	0	7	7
9	Университет Сатпаева	2500	40	0	0	8
10	Казахский национальный аграрный исследовательский университет	746	0	0	0	9
11	Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави	280	0	0	0	10
Примечание: Построено авторами на основе источника [25].						

Активность на каналах в YouTube можно рассматривать также как эффективность цифровых маркетинговых инструментов. Наиболее популярным является официальный канал КазНУ, который насчитывает около 42 800 подписчиков. И в течение месяца видео на канале просматривали около 3225 раз. Наименее популярным можно назвать официальный канал Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави. Данный канал обладает всего 280 подписчиками, а активность почти равна нулю.

Проведенный анализ был использован для ранжирования ОВПО по эффективности применения инструментов цифрового маркетинга, а результаты представлены в таблице 5 (стр. 220).

Как видно из таблицы 5 (стр. 220), безусловными лидерами и наиболее эффективными в работе с цифровыми маркетинговыми технологиями можно назвать два университета: Казахский национальный университет имени аль-Фараби и Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. Второе место занимает КазНПУ им. Абая. Университеты Сатпаева, ЮКУ имени М.О. Ауэзова и «Туран» находятся на третьем месте по эффективности маркетинга. Наименее эффективным можно рассмотреть Казахский национальный аграрный исследовательский университет.

Таблица 5 – Ранжирование ОБПО по эффективности маркетинговой деятельности

№	Наименование ОБПО	Рейтинг по показателям посещаемости веб-сайтов	Рейтинг по показателям активности в Instagram	Рейтинг по показателям активности в YouTube	Общий рейтинг
1	Казахский национальный университет имени аль-Фараби	2	2	1	1
2	Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева	1	1	3	1
3	Казахский национальный педагогический университет имени Абая	3	9	4	2
4	Университет Сатпаева	4	5	9	3
5	Южно-Казахстанский университет имени М.О. Ауэзова	8	7	2	3
6	Университет «Туран»	8	3	7	3
7	Казахстанско-Британский технический университет	5	8	6	4
8	Университет КИМЭП	6	10	4	5
9	Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова	7	6	8	5
10	Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави	9	4	11	6
11	Казахский национальный аграрный исследовательский университет	7	11	10	7
Примечание: Построено авторами на основе источников [23, 24, 25].					

Анализ эффективности цифрового маркетинга, а также ряда показателей конкурентоспособности ОБПО, которые доступны в открытых источниках, послужили основой для проведения корреляционного анализа показателей конкурентоспособности и эффективности цифрового маркетинга. Результаты представлены в таблице 6.

Таблица 6 – Результаты корреляционного анализа

Региональный рейтинг QS WUP	Запросы в Google, по ключевым словам (рейтинг)	Запросы в Yandex по ключевым словам (количество за месяц)	Количество посетителей сайта по версии similarweb.com (переходов за месяц)	Количество подписчиков в Instagram	Количество подписчиков в YouTube
Рейтинг WEBOMETRICS	-0,65		-0,56		
Рейтинг сайтов ОБПО по версии IQAA	0,52		0,77		0,67
Региональный рейтинг QS WUP	0,76		0,77	0,53	0,89
Количество поступивших на грант в 2022 г.	0,91	0,59	0,78	0,64	0,55
Примечание: Построено авторами на основе источников [21, 22, 23, 24, 25].					

Как видно из таблицы 6, результаты корреляционного анализа по всем показателям можно разбить на несколько основных групп:

1. Группа с высоким уровнем корреляции. Из выявленных корреляций наиболее сильной является взаимосвязь между показателем «количество поступивших на грант в 2022 году» и рейтингом запросов в поисковой платформе Google. Данная корреляция имеет коэффициент силы 0,91, что по шкале Чеддока считается очень высокой. Другая сильная взаимосвязь пред-

ставлена группой показателей регионального рейтинга QS WUP и количеством подписчиков в YouTube. Данная взаимосвязь имеет силу 0,89, что также можно считать как очень сильную. Вместе с этим наблюдается ряд сильных взаимосвязей между показателями посещения сайта и рейтингами различных организаций.

2. Группа со средним уровнем корреляции. Это взаимосвязь между позициями вузов в региональном рейтинге QS WUP с запросами в поисковых системах Google и количеством посещений веб-сайтов. В таблице также представлены корреляции с коэффициентами между 0,5 и 0,7 как в положительном, так и в отрицательном значении.

3. Группа с низким уровнем корреляции. В таблице они показаны пустыми ячейками.

Заключение

В ходе проведенного анализа в исследовании были сделаны следующие выводы.

1. Университеты РК занимают хорошие места в мировых и локальных рейтингах, однако они в основном представлены национальными вузами. Данная тенденция является опасной для системы образования РК, так как может привести к ситуации полной неспособности частных вузов конкурировать без поддержки государства.

2. Позиции ОБПО РК в Центральном-Азиатском регионе сильны, однако по сравнению со всей Азией этой картины не наблюдается. Соответственно, не следует рассматривать высокие позиции в рамках регионального рейтинга QS WUP.

3. Наблюдается взаимосвязь между количеством поступивших на грант студентов и позициями вуза в различных рейтингах. Данная тенденция является как результатом деятельности ОБПО, так и основой для дальнейшего улучшения позиций за счет больших денежных поступлений из бюджета страны.

4. Наблюдается некоторая взаимосвязь между позициями в региональном рейтинге QS WUP и в рейтинге WEBOMETRICS. Это может объясняться с точки зрения влияния на научную репутацию ОБПО наличия в свободном доступе большого количества исследований. Доступ к исследованиям обычно ведет к большему числу цитирований и улучшению позиций вуза в различных рейтингах.

5. Удобство основного веб-ресурса ОБПО ведет к улучшению позиций в рейтингах. Данная тенденция может быть связана с уровнем терпения у исследователей при работе с веб-страницами. А также функционально грамотно построенный и информативный веб-сайт является отражением отношения ОБПО к своим пользователям в Сети.

6. Анализ результатов посещаемости сайтов показал сильный разброс применения ключевых слов при поиске ОБПО. Данная тенденция наиболее часто наблюдается по университетам, менявшим свои названия, а также по университетам, имеющим схожие элементы в наименовании. Пользователи наиболее часто ищут сочетание аббревиатуры с фамилией в названии университета, к примеру: «КазНУ аль-Фараби» «Университет Сагпаева», «ЕНУ Гумилева». Данная тенденция связана с легкостью запоминания данных фраз в отличие от развернутых вариантов наименования ОБПО.

7. Наблюдается взаимосвязь между количеством поступивших на грантовое обучение и количеством подписчиков в Instagram, а также их активностью в социальных сетях. Данная тенденция объясняется уровнем популярности Instagram среди молодежи. Высокий уровень активности ведет к повышению доверия к ОБПО, а также уровня узнаваемости. Как результат, университеты, сфокусированные на этих каналах, могут быть более эффективными в период кампаний по набору абитуриентов. Однако следует понимать, что Instagram не является панацеей и не может быть единственным инструментом привлечения внимания абитуриентов и их родителей.

8. YouTube полноценно как инструмент продвижения ОБПО, а также в качестве медийного инструмента используется намного реже остальных каналов продвижения. Данная тенденция объясняется сложностью создания контента, более высокой стоимостью и требовательностью к оборудованию. Наиболее эффективно данный инструмент используется в основном только КазНУ имени аль-Фараби.

9. Высокие места в рейтинге по эффективности применения цифровых инструментов маркетинга занимают национальные ОВПО. Разрыв между показателями КазНУ и ЕНУ обеспечивается за счет более мощного финансирования из бюджета в основном за счет выбора места обучения грантниками.

10. Результаты корреляционного анализа показали наличие сильной взаимосвязи между показателями эффективности применения инструментов цифрового маркетинга и количеством поступивших на грантовое обучение. Наиболее сильная связь прослеживается между рейтингом запросов в поисковой системе Google и количеством посещений веб-сайта ОВПО.

Исходя из вышесказанного, можно констатировать тот факт, что первую гипотезу наличия взаимосвязи между конкурентоспособностью университета и эффективностью использования цифровых инструментов маркетинговой деятельности можно считать условно доказанной, так как группы показателей конкурентоспособности ОВПО имели очень сильные или прочные взаимосвязи с показателями эффективности маркетинговой деятельности. Однако необходимо расширить список исследуемых ОВПО и показателей с целью определения того, является данный феномен локальным явлением или имеет более обширный характер.

Вторая гипотеза, представленная в исследовании, считается недоказанной. В ходе анализа было выявлено, что по многим параметрам эффективности цифровой маркетинговой деятельности, а также конкурентоспособности национальные ОВПО показали отличные результаты и по многим критериям находились в числе первых. Однако рассматривая показатели КазНАИУ, можно сказать, что предпосылки для существования и дальнейшей разработки второй гипотезы достаточны. Для более глубокого анализа и обоснованных выводов требуется расширение ряда анализируемых показателей и рассмотрение информации о затратах на маркетинговую деятельность различными ОВПО.

Резюмируя вышеизложенное, авторы разработали ряд рекомендаций для повышения конкурентоспособности ОВПО РК.

1. Необходима планомерная и эффективная с точки зрения долгосрочной стратегии разработка различных планов усиления и реализации конкурентных преимуществ ОВПО. Существует ряд факторов, которые могут в скором времени частично или даже полностью поменять ситуацию в сфере высшего и послевузовского образования. Данная рекомендация предполагает применение проектного подхода к исследованию конкурентоспособности ОВПО РК.

2. Необходима дальнейшая работа по изучению как сущности конкурентоспособности университетов, так и инструментария, методологии и методики оценки конкурентоспособности ОВПО РК. Различия в подходах и даже в понимании одних и тех же терминов могут привести к слабо скоординированным действиям по формированию конкурентных преимуществ. Данная рекомендация предполагает фокусирование студентов, магистрантов и докторантов ОВПО на ранее неисследованных или слабо изученных вопросах конкурентоспособности. Особенно для частных вузов данный подход может оказаться весьма эффективным, так как позволит конкурировать с национальными университетами.

3. Частные ОВПО должны стремиться максимально продвинуть одно конкретное наименование. Данная рекомендация направлена на улучшение узнаваемости университета среди абитуриентов и студентов. Длинные наименования встречаются намного реже в поисковых запросах. Соответственно, необходим ребрендинг наименований университетов или более эффективное продвижение уже сложившихся сокращений, аббревиатур или упрощений. К примеру, при поиске АУЭС редко фигурирует Гумарбек Даукеев.

4. ОВПО необходимо улучшать позиции в различных рейтингах за счет увеличения количества публикаций в открытом доступе. Данная рекомендация предполагает финансовую и моральную поддержку исследователей, работающих в стенах университетов. Возможно, необходимо создание отдельных штатных единиц на кафедрах, которые в основном занимались бы исследованиями и публикациями результатов, полученных в ходе научных изысканий, с частичным финансированием за счет средств вуза.

5. Необходимо определить приоритетные направления развития ОВПО РК, особенно в вопросах конкуренции и конкурентоспособности университетов. На что должны сделать акцент ОВПО – на улучшение методов продвижения и рекламы своей деятельности или сосредоточиться на других аспектах, к примеру, на развитии человеческого капитала, улучшении

материально-технического обеспечения, научно-педагогической деятельности или на иных направлениях. Данная рекомендация предполагает фокусировку и специализацию университета в определенном направлении, а точнее применение нишевой стратегии развития.

6. Необходима разработка модели оценки деятельности университета, способной выявить наиболее слабые позиции ОВПО РК. Данная рекомендация предполагает разработку и улучшение существующих инструментов оценки конкурентоспособности ОВПО, а точнее применение стандартизированных анкет, систем оценки качества, методов сертификации, что будет способствовать созданию и развитию исследовательских кластеров на территории Казахстана.

7. Целесообразно применение инструментов цифрового маркетинга не только во время работы «приемной комиссии», но и на протяжении всего учебного года и даже в каникулярные периоды. Применение инструментов анализа трафика, посещаемости и активности пользователей позволит сгладить чрезмерные колебания интереса со стороны потенциальных абитуриентов. Благодаря использованным в исследовании платформам можно составить общую картину заинтересованности населения в том или ином ОВПО. Данная рекомендация предполагает фокусирование не только на выпускниках школ, но и на родителях, учениках младших классов и обучающихся в колледжах;

8. Частным университетам следует быть готовыми к кардинальным изменениям в сфере высшего и послевузовского образования. Необходима разработка как планов обеспечения конкурентоспособности, так и сценариев «выживания» в случае форс-мажорных обстоятельств. Данная рекомендация предполагает глубокую проработку различных антикризисных планов, в том числе наиболее пессимистичных вариантов.

9. Частным ОВПО следует продолжать работу по привлечению абитуриентов с помощью цифровых инструментов маркетинга. Частные университеты показывают высокий уровень заинтересованности пользователей в предлагаемом контенте. Данная рекомендация предполагает необходимость дальнейшей активной работы в популяризации, формировании и продвижении имиджа ОВПО среди жителей РК.

10. Частным университетам необходимо провести оценку качества и функциональности основных веб-ресурсов. Данная рекомендация предполагает не только оценку внешней эстетической привлекательности сайта, но и его удобство и информативность, а также возможность быстрого поиска необходимой информации на данном ресурсе. Возможно, следует проводить опросы и интервью с заинтересованными группами с целью выявления недостатков и замечаний по интернет-ресурсам ОВПО, учета пожеланий и предложений по их улучшению.

11. Следует использовать социальные сети не только для информирования студентов и абитуриентов о важных событиях, но и в развлекательных целях. Данный подход позволит гибко и ненавязчиво продвигать идеи и миссию ОВПО среди абитуриентов. Данная рекомендация предполагает расширение контента ОВПО и создание имиджа университета не только как института знаний, но и как института формирования личности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артемьева М.В., Романовская Е.В., Безрукова Н.А., Цапина Т.Н. Деглобализационные процессы на современном этапе // Московский экономический журнал. – 2022. – С. 451–458.
2. Указ Президента Республики Казахстан от 11 июня 2022 года № 917 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления Республики Казахстан».
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 июня 2020 года № 362. «О внесении изменений в постановление Правительства Республики Казахстан от 23 января 2008 года № 58 «Об утверждении Правил присуждения образовательного гранта для оплаты высшего или послевузовского образования с присуждением степени «бакалавр» или «магистр».
4. Бюро национальной статистики РК. URL: www.stat.gov.kz
5. Jatobá M., Santos J., Gutierrez I., Moscon D., Fernandes P.O., Teixeira J.P. Evolution of artificial intelligence research in human resources // Procedia Computer Science. 2019. No. 164. P. 137–142.
6. Dimitrova G., Dimitrova T. Competitiveness of the universities: measurement capabilities // Trakia Journal of Sciences. 2017. Vol. 15. Supplement 1.
7. Лаврентьев С.Ю., Комелина В.А. Генезис и эволюция понятия «Конкурентоспособность» в истории человеческой мысли // Вестник Марийского государственного университета. – 2016. – № 4(24).

- 8 Lee J., Karpova E. Revisiting the competitiveness theory in the new global environment: review and analysis of the competitiveness definition // *International Journal of Competitiveness*. 2018. № 1. P. 189–195.
- 9 Коваленко А.И. Теоретические и методологические аспекты использования концепции «конкурентоспособности» в научных исследованиях // *Современная конкуренция*. – 2013. – № 6(42). – С. 65–70.
- 10 Симакова Е.К. Теории конкуренции в истории экономических учений: Основные подходы // *Вестник государственного и муниципального управления*. – 2016. – №4. – С. 96–102.
- 11 Ashmarina S.I., Khasaev G.R., Plaksina I.A. Methodological Basis of Higher Education Institution Competitiveness // *Review of European Studies*. 2015. Vol. 7(2). P. 49–57.
- 12 Kobets E., Masych M. Higher Educational Institutions: Efficiency, Competitiveness, Rating // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2015. Vol. 6(3). P. 269–273.
- 13 Илякова И.Е., Белаш К.В., Колмыков А.Н. Оценка конкурентоспособности вуза в контексте теории экономической безопасности // *Экономическая безопасность*. – 2021. – Том 4. – № 2. – С. 465–484.
- 14 Salimova T.A., Ivanova I.A., Sysoeva E.A. Global and national university rankings: a multivariate analysis // *Obrazovanie i Nauka*. 2021. No. 23(10). P. 11–43.
- 15 Марк де С.А., Франк В.Д., Кейт В. Сначала стратегия, потом структура // *Цифровой маркетинг Harvard business review Россия*. – 2015. – С. 3–10.
- 16 Данько Т.П., Китова О.В. Вопросы развития цифрового маркетинга // *Проблемы современной экономики*. – 2013. – № 2. – С. 261–265.
- 17 Стефанова Н.А., Лебедев Д.С. Создание интерактивной медиаплатформы для университета // *Карельский научный журнал*. – 2017. – Т. 6. – № 3(20). – С. 47–49.
- 18 Официальный веб-сайт организации Quacquarelli Symonds Limited. QS WORLD UNIVERSITY RANKING. 2023. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/asia-university-rankings/central-asia/2023>
- 19 Официальный веб-сайт организации Cybermetrics Lab. Webometrics Ranking 2022. URL: <https://www.webometrics.info/en/Asia/Kazakstan>
- 20 Официальный веб-сайт Независимого Агентства по обеспечению качества в образовании. Рейтинги веб-сайтов 2022. URL: <https://iqaa-ranking.kz>
- 21 Официальный веб-сайт Google Trends. URL: <https://trends.google.com/trends/?geo=KZ>
- 22 Официальный веб-сайт Wordstat Yandex. URL: <https://wordstat.yandex.com>
- 23 Официальный веб-сайт Similarweb. URL: <https://similarweb.com>
- 24 Официальный веб-сайт LiveDune. URL: <https://pro.livedune.com>
- 25 Официальный веб-сайт Popsters. URL: <https://popsters.com>

REFERENCES

- 1 Artem'eva M.V., Romanovskaja E.V., Bezrukova N.A., Capina T.N. (2022) Deglobalizacione processy na sovremennom jetape // *Moskovskij jekonomicheskij zhurnal*. P. 451–458. (In Russian).
- 2 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 11 ijunja 2022 goda No. 917 «O merah po dal'nejshemu sovershenstvovaniyu sistemy gosudarstvennogo upravlenija Respubliki Kazahstan». (In Russian).
- 3 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 8 ijunja 2020 goda No. 362. «O vnesenii izmenenij v postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 23 janvarja 2008 goda No. 58 «Ob utverzhenii Pravil prisuzhdenija obrazovatel'nogo granta dlja oplaty vysshego ili poslevuzovskogo obrazovaniya s prisuzhdeniem stepeni «bakalavr» ili «magistr». (In Russian).
- 4 Bjuro nacional'noj statistiki RK. URL: www.stat.egov.kz. (In Russian).
- 5 Jatobá M., Santos J., Gutierrez I., Moscon D., Fernandes P.O., Teixeira J.P. (2019) Evolution of artificial intelligence research in human resources // *Procedia Computer Science*. No. 164. P. 137–142. (In English).
- 6 Dimitrova G., Dimitrova T. (2017) Competitiveness of the universities: measurement capabilities // *Trakia Journal of Sciences*. Vol. 15. Supplement 1. (In English).
- 7 Lavrent'ev S.Ju., Komelina V.A. (2016) Genezis i jevoljucija ponjatija «Konkurentosposobnost'» v istorii chelovecheskoj mysli // *Vestnik Marijskogo gosudarstvennogo universiteta*. No. 4(24). (In Russian).
- 8 Lee J., Karpova E. (2018) Revisiting the competitiveness theory in the new global environment: review and analysis of the competitiveness definition // *International Journal of Competitiveness*. No. 1. P. 189–195. (In English).
- 9 Kovalenko A.I. (2013) Teoreticheskie i metodologicheskie aspekty ispol'zovaniya koncepcii «konkurentosposobnosti» v nauchnyh issledovanijah // *Sovremennaja konkurencija*. No. 6(42). P. 65–70. (In Russian).
- 10 Simakova E.K. (2016) Teorii konkurencii v istorii jekonomicheskikh uchenij: Osnovnye podhody // *Vestnik gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija*. No. 4. P. 96–102. (In Russian).

- 11 Ashmarina S.I., Khasaev G.R., Plaksina I.A. (2015) Methodological Basis of Higher Education Institution Competitiveness // Review of European Studies. Vol. 7(2). P. 49–57. (In English).
- 12 Kobets E., Masych M. (2015) Higher Educational Institutions: Efficiency, Competitiveness, Rating // Mediterranean Journal of Social Sciences. Vol. 6(3). P. 269–273. (In English).
- 13 Iljakova I.E., Belash K.V., Kolmykov A.N. (2021) Ocenka konkurentosposobnosti vuza v kontekste teorii jekonomicheskoy bezopasnosti // Jekonomicheskaja bezopasnost'. Tom 4. No. 2. P. 465–484. (In Russian).
- 14 Salimova T.A., Ivanova I.A., Sysoeva E.A. (2021) Global and national university rankings: a multivariate analysis // Obrazovanie i Nauka. No. 23(10). P. 11–43. (In English).
- 15 Mark de S.A., Frank V.D., Kejt V. (2015) Snachala strategija, potom struktura // Cifrovoj marketing Harward business review Rossiya. P. 3–10. (In Russian).
- 16 Dan'ko T.P., Kitova O.V. (2013) Voprosy razvitija cifrovogo marketinga // Problemy sovremennoj jekonomiki. No. 2. P. 261–265. (In Russian).
- 17 Stefanova N.A., Lebedev D.S. (2017) Sozdanie interaktivnoj mediaplatformy dlja universiteta // Karel'skij nauchnyj zhurnal. V. 6. No. 3(20). P. 47–49. (In Russian).
- 18 Oficial'nyj veb-sajt organizacii Quacquarelli Symonds Limited. QS WORLD UNIVERSITY RANKING. 2023. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/asia-university-rankings/central-asia/2023>. (In Russian).
- 19 Oficial'nyj veb-sajt organizacii Cybermetrics Lab. Webometrics Ranking 2022. URL: <https://www.webometrics.info/en/Asia/Kazakstan>. (In Russian).
- 20 Oficial'nyj veb-sajt Nezavisimogo Agentstva po obespecheniju kachestva v obrazovanii. Rejting veb-sajtov 2022. URL: <https://iqaa-ranking.kz>
- 21 Oficial'nyj veb-sajt Google Trends. URL: <https://trends.google.com/trends/?geo=KZ>. (In Russian).
- 22 Oficial'nyj veb-sajt Wordstat Yandex. URL: <https://wordstat.yandex.com>. (In Russian).
- 23 Oficial'nyj veb-sajt Similarweb. URL: <https://similarweb.com>. (In Russian).
- 24 Oficial'nyj veb-sajt LiveDune. URL: <https://pro.livedune.com>. (In Russian).
- 25 Oficial'nyj veb-sajt Popsters. URL: <https://popsters.com>. (In Russian).

Е. ОРАЗБЕК,*¹

докторант.

*e-mail: shikahoho@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8837-3909

М.Т. ДАВЛЕТОВА,¹

э.ғ.к., ЖАК доценті, профессор-зерттеуші.

e-mail: m.davletova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

САНДЫҚ МАРКЕТИНГ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАУ НЕГІЗІНДЕ ЖЖОКБҰ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ЖАҚСARTY

Аңдатпа

ЖЖОКБҰ бәсекеге қабілеттілігі маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Мақала цифрлық маркетинг құралдарының негізінде ЖЖОКБҰ-ның бәсекеге қабілеттілігін бағалау мүмкіндігін анықтауға бағытталған. Зерттеуде ұсынылған нәтижелер мен құралдар Қазақстан нарығында қызмет көрсететін ұйымдардың басқа түрлерін бағалау үшін негіз бола алады. Авторлар цифрлық маркетингте қолданылатын талдау құралдарын пайдаланды: Google Trends, Wordstat.yandex, Similarweb, LiveDune және Popsters платформалары, сондай-ақ сайт трафигін, бет белсенділігін және басқа құралдарды талдау. Зерттеу нәтижесінде іздеу сұраныстары бойынша ең танымал университет әл-Фараби атындағы ҚазҰУ екені анықталды. 2022 ж. гранттық оқуға түскендердің саны мен Google іздеу рейтингтерінің саны арасында өте мықты байланыс анықталды, сонымен қатар YouTube жазылушыларының саны мен QS WUP аймақтық рейтингінің көрсеткіштері арасында берік байланыс айқындалды. Бұл мақаланың құндылығы цифрлық маркетинг қызметінің белсенділігін талдау және QS WUP, WEBOMETRICS және IQAA рейтингтік ұйымдарында ұсынылған бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштерімен корреляциялық талдаудың заманауи құралдарын пайдалану болып табылады.

Тірек сөздер: бәсекеге қабілеттілік, интернет-маркетинг, цифрлық маркетинг, тиімділік, университеттер рейтингі.

Y. ORAZBEK,*¹

PhD student.

*e-mail: shikahoho@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8837-3909

M.T. DAVLETOVA,¹

c.e.s., associate professor of the SAC, professor-researcher

e-mail: m.davletova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

ASSESSMENT AND IMPROVEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF OHPE BASED ON THE USE OF DIGITAL MARKETING TOOLS

Abstract

The competitiveness of OHPE is one of the most important issues. The article aimed to determine whether it is possible to assess the competitiveness of the OHPE based on digital marketing tools. The results and tools presented in the study can serve as a basis for evaluating other types of organizations providing services in the Kazakhstan market. The authors used analysis tools used in digital marketing: Google Trends, Wordstat.yandex, Similarweb, LiveDune and Popsters platforms, as well as analysis of site traffic, page activity and other tools. As a result of the study, it was found that the most popular university in search queries is KazNU. Al-Farabi. A strong relationship has been determined between the number of applicants for grant training in 2022 and the number of search query rankings in Google. As well as a strong relationship between the number of Youtube subscribers and the QS WUP regional ranking indicators. The value of this article is the use of modern tools for analyzing the activity of digital marketing activities and correlation analysis with indicators of competitiveness presented in the rating organizations QS WUP, WEBOMETRICS and IQAA.

Key words: competitiveness, Internet marketing, digital marketing, digital marketing, effectiveness, university rankings.

FTAXP 06.54.31
ӘОЖ 338.583
JEL L81, L88, R19

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-227-239>

А.Б. ЖАНБОЗОВА,*¹

докторант.

*e-mail: aksaulew@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7143-5680

Т.А. АЗАТБЕК,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: tolkyn_d2005@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8985-8905

Д.М. ДАДАБАЕВА,²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: d.dadabayeva@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2439-3470

К. КАШКИНБАЕВА,³

магистр.

e-mail: gimcha.lobz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5075-3295

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан

²«Туран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Қазақ технология және бизнес университеті,

Астана қ., Қазақстан

БӨЛШЕК САУДА СЕГМЕНТІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Андатпа

Дүние жүзіндегі электрондық коммерция көлемінің бұрын-соңды болмаған өсуімен қатар, жаһандық электрондық коммерция компанияларының дамушы елдерге, соның ішінде Қазақстанға енуі мемлекетіміздегі электрондық коммерцияны дамытуды қолдау саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіруді қажет етеді. Бұл аспектіде мұндай саясатты нарықтағы сұраныс пен ұсынысты талдауды, оның даму үрдістерін, тұтынушылардың қалауы мен әдеттерін талдауды және электрондық коммерцияны дамыту тәжірибесіндегі аймақтық айырмашылықтарды анықтауды көрсететін аналитикалық қамтамасыз ету өзекті мәселе болып отыр. Мақаланың мақсаты – электрондық коммерция нарығын оның жеткізушілері, делдалдары мен тұтынушылары кескінінде сандық және сапалық талдау негізінде бөлшек сауда сегментінде электрондық коммерция нарығының даму үрдістерін анықтау болып табылады. Зерттеу әдістемесі жалпылау, жүйелеу, салыстыру, статистикалық және құрылымдық талдау әдістерін пайдалана отырып, электрондық коммерция нарығының даму үрдістерін зерттеуге жүйелі көзқарасты қолдануды көздейді. Зерттеу нәтижелерінің маңыздылығы ҚР 2025 жылға дейінгі мемлекеттік «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында жүзеге асырылып жатқан «Электрондық коммерцияны дамытудың жол картасының» ережелеріне сәйкес елдің экономикалық өсу драйвері деп аталатын Қазақстандағы электрондық коммерция нарығының басым дамуымен байланысты. Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің гранттық қаржыландыру жобасы «Қазақстандағы электрондық коммерция нарығының институционалдық ортасын қалыптастыру, оны бағалау және даму тетігін әзірлеу (ЖТН АР14871419)» аясында дайындалған.

Тірек сөздер: электрондық коммерция, сауда сегменті, жеткізушілері мен делдалдары, орташа чек, аймақтық айырмашылықтар, тұтынушылардың қалауы.

Кіріспе

Қазіргі әлемдік нарықтың даму заңдылықтарына сәйкес, экономикадағы электронды коммерцияның үлесі артып отыр. Бұл көптеген факторларға байланысты, олардың ішінде негізгі рөлді технологиялық даму, жасанды интеллект мүмкіндіктерін құру және тарату саласындағы инновациялық технологиялар, жалпы алғанда, адам өмірінің барлық салаларын цифрландыру алады. Электрондық коммерцияның нақты бизнеске беретін артықшылықтары оның бәсекелестік артықшылықтарын көбейтуге және сату нарықтарын шексіз дерлік кеңейтуге мүмкіндік береді. Дегенмен, әлем елдерінің экономикаларындағы электрондық коммерция нарығының дамуы оның біркелкі еместігін көрсетеді – әртүрлі елдерде оның өсу қарқыны мен нарықтың өзіндік сипаты әртүрлі. Есептер бойынша, 2021 ж. электронды коммерцияның экономикаға қосқан ең жоғары үлесі әлемнің жетекші елдерінде ЖІӨ-нің 7,6%-ын (Ұлыбритания), ал дамушы елдердің экономикасында ЖІӨ-нің 11,7%-ын (Қытай) құрады [1]. Әлем елдеріндегі электрондық коммерцияның даму деңгейі мен сипаты айтарлықтай ерекшеленеді, сәйкесінше ел экономикасында электронды коммерция нарығының болуының әсері де айтарлықтай сараланады.

Қазақстандағы электрондық коммерция нарығы нарықтық қатынастар мен өзін-өзі реттеу аясында ойын ережелерін жылдам белгілей отырып дамыды. Қазақстанда электрондық коммерция нарығын дамыту тәжірибесі нарықтың өзінің институттандырудан бұрын орын алды, ал нарықтың өзі ұзақ уақыт бойы мемлекеттік реттеуші органдардың назарынан тыс қалды. 2019 ж. электрондық коммерция тұжырымдамасы заңнамалық деңгейде айқындалды, кейінірек мемлекет ынталандыру шараларын (отандық компаниялар үшін) және шектеу шаралары (трансшекаралық электрондық коммерцияны тарифтік реттеу) әзірлене басталды [2]. Дегенмен, қазіргі саясат әлі нақты нәтиже берген жоқ: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша, бөлшек сауданың жалпы құрылымындағы онлайн бөлшек сауданың үлесі 2021 ж. небәрі 3,5%-ды құрады. Дегенмен, электрондық коммерция нарығын мемлекеттік реттеуді жетілдіру шектелген бейіндік аналитикалық базамен байланысты. Қазіргі уақытта Қазақстанда мұндай зерттеулер жоқ екенін атап өткен жөн. Бұл мақала осы олқылықтың орнын толтыруға бағытталған.

Негізгі ережелер

Жалпы алғанда, электрондық коммерция жеткізушілердің тұтынушылармен өзара әрекеттесуін күшейтетін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып жүзеге асырылатын мәмілелерді қамтитын кәсіпкерлік қызметтің ерекше нысаны ретінде түсініледі. Өз кезегінде электрондық коммерция нарығының бірнеше негізгі сегменттері бар, олар тауарлар мен қызметтерді тұтынушылардың түріне қарай анықтайды: B2B – шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы электрондық коммерция, B2C – шаруашылық жүргізуші субъекті мен тұтынушылар (жеке тұлғалар) арасындағы; B2G – шаруашылық субъектісі мен мемлекет арасындағы; C2C – тұтынушылар-жеке тұлғалар арасындағы және т.б. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, қарастырылғандардың ішінде ең болашағы басым сегмент – B2C сегменті болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, компаниялар өсіп, дамып келе жатқанда B2C сегментінен B2B сегментіне ауысады және бұл табиғи даму процесі. Сондықтан осы нақты сектордың бизнесін қолдау экономиканың дамуында маңызды рөл атқарады.

Бөлшек сауда сегментіндегі электрондық коммерция нарығына қатысушылардың өзара әрекеттесуінің экономикалық сызбасы келесідей: өнім беруші өз тауарын өзінің немесе басқа тараптың интернет-ресурсы арқылы сатады, төлем операторы ұсынатын делдал төлемді сатып алуды жүзеге асырады, сатып алушыдан қаражатты жеткізуші мен тасымалдаушыға қайта бағыттайды, соңғысы жеткізеді. Осылайша, электрондық коммерцияның бөлшек сауда нарығында кем дегенде 5 қатысушысы болады: жеткізуші (өзінің өнімін немесе қызметін веб-сайты немесе дүкені арқылы сататын ұйым), делдал (басқа тарап субъектісінің өнімін немесе қызметін өзінің интернет-ресурсы арқылы сататын ұйым), төлем операторы (екінші деңгейлі банк немесе электрондық ақша немесе электрондық әмиян операторы), тарату операторы (пошталық және курьерлік қызметтер, фулфилмент орталықтары), сатып алушы (жеке тұлға).

Бұл мақалада бөлшек сауда сегментіндегі қазақстандық электрондық коммерция нарығының жеткізушілері, делдалдары және тұтынушылары кескінінде талдау жүргізілетін болады.

Материалдар мен әдістер

Жұмыста экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде бөлшек сауда сегментінде Қазақстандағы электрондық коммерция нарығының даму үрдістерін зерттеуге жүйелі көзқарас қолданылады. Жабдықтаушылар, тұтынушылар және делдалдар кескінінде нарықты талдау, сондай-ақ электрондық коммерция нарығының даму үрдістерін негіздеу үшін келесі сандық және сапалық әдістердің жиынтығы: жалпылау, жүйелеу, салыстыру, статистикалық және құрылымдық талдау әдістері, сондай-ақ көрнекілеу және демонстрациялау әдістері пайдаланылды. Зерттеудің ақпараттық-аналитикалық негізі шетелдік ғалымдардың референтті журналдардағы жұмыстары, беделді интернет-ресурстарда жарияланған ақпараттары болды.

Әдебиетке шолу

Электрондық коммерцияның мәні мен даму ерекшеліктерін зерттеу XIX ғасырдан, телекоммуникацияларды сату үшін пайдалану кезеңінен басталады. Жарияланған жұмыстардың басым бөлігі электронды коммерция нарығын жүйелендірусіз және жан-жақты талдаусыз оның жеке-леген құрамдас бөліктерін, транзакциялар сипатын бөлу арқылы электрондық коммерцияның жекелеген аспектілері мен әдістерін қарастыруға арналған. Ең танымалы Д. Козьенің жұмысы болып табылады, ол электрондық коммерция саласындағы компанияны құру және дамыту әдістемесі болып табылады, онда электрондық коммерцияда болып жатқан үдерістерді талдау және бағалау табысты компаниялардың мысалында жүзеге асырылады, жеке тарауларында электрондық коммерциядағы және қауіпсіздік мәселелеріндегі жаңа технологиялардың рөлі сипатталады [3].

Экономикалық тұрғыдан электронды коммерция мәселелерін П.С. Харихара [4], Р. Фриберг, М. Гансландт, М. Сандрстом [5], М. Смит және т.б. ғалымдар [6], Р. Кауфман және Е. Уолден зерттеген [7]. Р. Кауфман және Е. Уолден электрондық коммерцияны зерттеуді түсіну үшін жаңа негіз құру әрекетін жасады және экономикалық дамудың жаңа тұжырымдамалық үлгісі контекстінде ағымдағы зерттеулерде қолданылатын қолданыстағы теориялар ауқымын анықтады.

Нақты мысалдарға негізделген Дж. Клейндли [8], Э. Страуз [9], Т. Ванг [10] және т.б. ғалымдардың жұмыстарында электронды коммерцияның дамуына әртүрлі факторлардың әсері зерттелген. ЭЫДҰ бірқатар зерттеулері мен мақалалары дамушы елдерде электрондық коммерцияны дамытуға арналған [11].

Электрондық коммерцияның негізгі қағидалары, жүйелері мен формалары, сондай-ақ ұйымдық-құқықтық негіздері ресейлік ғалымдардың еңбектерінде баяндалған. Мәселен, кәсіпорындар мен ұйымдардың экономикалық қызметінде электрондық коммерцияны қолданудың теориялық, әдістемелік және тәжірибелік мәселелері В.М. Давыдов және А.В. Рудецкая еңбектерінде зерттелген [12]. Дамушы елдердегі электрондық коммерцияның іргелі қағидаларын қазіргі заманғы зерттеуші Л.В. Лапидус қарастырған [13].

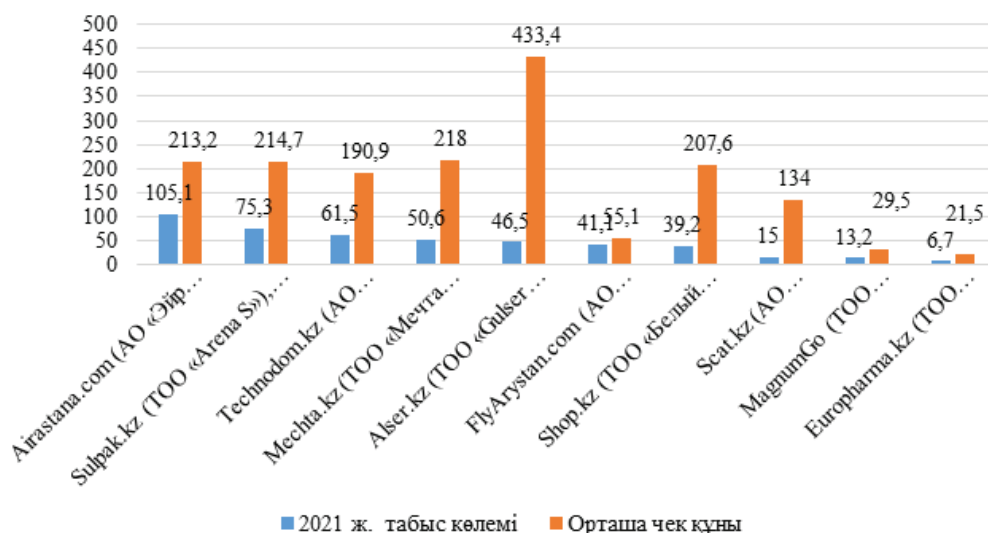
И.А. Крымский мен К.В. Павлов еңбектерінде дамыған елдердегі сауданың дәстүрлі түрден электронды түрге ауысу үдерісі зерттеліп, трансшекаралық электрондық коммерцияны құқықтық реттеу ерекшеліктері сипатталған [14].

Кәсіпкерлік орта мен аймақты, цифрлық экономика институттарының сипаттамаларын зерттеу мәселесі бірқатар ресейлік ғалымдардың еңбектеріне арналған, олардың ішінде электронды коммерцияның институционалдық ортасын зерттеуді М. Калужский жүргізді [15, 16].

Аталған зерттеулердің ешқайсысында жаңа үдерістер ескерілмеуі, сондай-ақ бөлшек сауда сегментінде электронды коммерцияның дамуының заманауи үрдістерін зерттеу бойынша қазақстандық зерттеулердің жоқтығы осындай талдау жүргізуді қажеттілігін негіздейді.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу барысында электрондық коммерция нарығы туралы қолжетімді ресми статистикалық деректердің жоқтығы анықталды. Осыған байланысты интернеттегі қолжетімді деректер негізінде нарықтың ірі ойыншылары арасында талдау жүргізілді. 1-суретте нарық жеткізушілері ретінде қызмет ететін электрондық коммерцияның ең ірі 10 бөлшек субъектілерінің деректері көрсетілген.

Сурет 1 – Электрондық коммерцияның ең ірі 10 бөлшек субъектілері қызметінің негізгі көрсеткіштері

Ескертпе: Forbes.kz деректері негізінде авторлармен құрастырылған.

Суреттен көріп отырғанымыздай, жеке веб-сайттары мен интернет-дүкендері арқылы тауарларды сататын жабдықтаушылар арасында электрондық коммерцияның бөлшек сауда нарығындағы кіріс көлемі бойынша AirAstana көшбасшы болып табылады, оның 2021 жылғы табысы 105,1 млн АҚШ долларын құрады. Рейтингің бас жағында тұрмыстық техника мен компьютер сататын компаниялар: Sulpak, Technodom, Mechta, Alser орналасты. Табыстары бойынша рейтингтегі келесі 6-шы және 8-ші орындарды сәйкесінше Fly Arystan және Scat әуе компаниялары иеленді. Нарықтағы үздік 10 жабдықтаушылардың арасында әртүрлі тауарларды сататын 1 интернет-дүкен, 1 дәріхана және 1 азық-түлік дүкені бар. Орташа чектің ең жоғары құны Alser (433,4 АҚШ доллары), Mechta (218 АҚШ доллары) және Sulpak (214,7 АҚШ доллары) сияқты компанияларға тиесілі екенін атап өткен жөн.

Осылайша, Қазақстанда бөлшек сауда саласындағы электрондық коммерция нарығының ең дамыған сегменттері әуе тасымалы сегменттері, сонымен қатар тұрмыстық техника мен компьютерлер болып табылады деп қорытынды жасауға болады. Бұл сегменттер айтарлықтай қанық, ойыншылар арасында бәсекелестік деңгейі өте жоғары. Айта кету керек, қарастырылған жеткізушілер өз тауарларын тек веб-сайттары арқылы ғана емес, сонымен қатар делдалдармен және агрегаторлармен біріктіреді. Мысалы, Мечта компаниясының тауарларын, сондай-ақ Fly Arystan және Scat билеттерін kaspі.kz платформасы арқылы сатып алуға болады, сонымен қатар тасымал билеттері aviata.kz, tickets.kz және т.б. сайттарда сатылады.

Қазақстанның электрондық коммерция нарығының бөлшек сауда сегментіндегі ең ірі делдалдар қызметінің негізгі көрсеткіштері 2-суретте (231 б.) бейнеленген.

Сурет 2 – Қазақстанның бөлшек сауда сегментіндегі 10 үздік цифрлық электрондық коммерция платформасы

Ескертпе: Forbes.kz деректері негізінде авторлармен құрастырылған.

Базарлар тізімінде сөзсіз көшбасшы Kaspi.kz дүкені болып табылады. Kaspi.kz өз қызметін ірі мамандандырылған дүкендермен серіктес болу арқылы тұрмыстық техника мен электроника сатудан бастады. Бұл дүкендердің жеке интернет-дүкендері болғанымен, Kaspi.kz платформасын пайдалану тұтынушылардың клиенттік базасын арттыруды білдіреді, өйткені платформа Kaspi bank-пен біріктірілген, бұл клиенттерге онлайн сатып алу үшін несие немесе бөліп төлеуге өтініш беруге мүмкіндік береді.

Бірте-бірте басқа электроника дүкендері Kaspi.kz платформасында өз өнімдерін сата бастады, ал сатып алушылар үшін қолайлы жағдайлар жақсара берді: сатып алу үшін бонустар енгізілді, әртүрлі сатушылардан бағаларды салыстыру мүмкіндігі пайда болды. Кейінірек өнім салаларын қамту белсенді түрде кеңейе бастады: 2022 ж. платформаның ассортименті жиһаз, косметика, киім, аяқ киім, құрылыс материалдарын қоса алғанда 2 млн өнімге дейін өсті. 2022 жылдан бастап платформа Астанада азық-түлік өнімдерін онлайн сатуды бастау үшін Magnum желісімен ынтымақтастықты бастады. Қазіргі уақытта 70 мыңнан астам отандық компания өз тауарларын осы платформада өткізеді.

2021 ж. Kaspi.kz нарығының жалпы табысы 1,6 млрд доллардан асты, KASE-тегі 2021 жылға арналған доллардың орташа сараланған бағамын (431,67 теңге) ескере отырып, оның 690,67 млрд теңге екендігін оңай санауға болады, бұл өз кезегінде Қазақстандағы бөлшек сауда сегментіндегі электрондық коммерция нарығының 83%-ын құрайды. Сонымен қатар Kaspi платформасын кәдімгі электрондық коммерция платформасы деп айту қиын, өйткені оның барлық жеткізушілері платформада орналаса алмайды. Платформамен ынтымақтастық туралы мәміле жасасудың негізгі шарты жеткізушінің өз тауарларына банктің шарттары бойынша бөліп төлеу жоспарын ұсынуға келісімі болып табылады, бұл жеткізушіден несие бойынша сыйақы алуды көздейді.

Kaspi.kz нарықта пайда болғанға дейін купондар, ойын-сауық билеттері мен әуе және теміржол көлігі, азық-түлік жеткізу, кітаптар сату саласындағы мамандандырылған платформалар қарқынды дамып жатты. Ол кезде тіпті ірі шетелдік ойыншылардың әуе және теміржол билеттері нарығына кіруі мүмкін емес екендігі туралы сараптамалық пікірлер айтылды, өйткені нарық сол уақыттың өзінде қаныққан болатын. Алайда, 2020 жылдың соңында Kaspi.kz билеттерді іздеу, брондау және сатып алу үшін онлайн платформа Santufei сайтын сатып алғаннан кейін

Kaspi Travel онлайн билеттерді сату қызметі пайда болған кезде, тәжірибе керісінше жағдайдың қалыптасқанын көрсетті. Kaspi Travel компаниясының бәсекелестік артықшылығы оның жеке төлем шлюзі, сондай-ақ несиеге жедел сатып алу жүйелері, сондай-ақ әуе билеттерін жылдам қайтару және айырбастау жүйелерінің болғандығында жатыр. Бұл артықшылықтар компанияға өз қызметін жылдам кеңейтуге және ең жақсы мамандандырылған нарыққа айналуға мүмкіндік берді. Оның лайықты бәсекелесі қазіргі уақытта Aviata.kz компаниясы болып табылады.

Қазақстан Республикасының аумағындағы электрондық коммерцияның ірі платформалары ішінде ресейлік компаниялар өздерінің қатысуын кеңейтуде, олардың ішінде ең үлкені Wildberries болып табылады. Оның ассортименті 300 мың ресейлік және шетелдік брендтердің 28 миллионға жуық тауар түрін қамтиды. 2021 ж. компания Қазақстандағы жергілікті кәсіпорындардан тікелей жеткізілімдерді іске қосты. Wildberries қазақстандық бизнес өкілдерімен бірлесіп тапсырыстар беру және логистикалық нысандарды шығару үшін серіктес пункттер аша бастады. Енді кәсіпкерлер, әсіресе ШОБ өкілдері тауарларын онлайн-платформада сатумен қатар, тапсырыстарды беру және өңдеу комиссиясынан табыс таба алады.

Жүргізілген талдау бөлшек сауда саласындағы электрондық коммерция нарығында тұрмыстық техника мен электроника, киім-кешек, азық-түлік жеткізу, билеттерді брондау сегменттері айтарлықтай дамыған және бәсекелестік деңгейі айтарлықтай жоғары, сәйкесінше басқа ойыншылардың нарыққа шығуының шектелгендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Дегенмен, әлі толтырылмаған сегменттер бар, оларға азық-түлік сегменті кіреді. Қазақстанда arbut.kz сияқты цифрлық платформалар бар, бірақ тауар түрлері бойынша, сондай-ақ жеткізушілер бойынша қамту өте аз. Біздің ойымызша, электронды сатып алулар мен жеткізудің, сондай-ақ оның жұмыс істеуінің толық циклі бар мұндай нарықты дамытуға салынған инвестициялар ақталуы мүмкін. Балаларға арналған керек-жарақтардың сегменттері де тартымды, өйткені нарықта дәстүрлі балалар дүкендерінің жеке интернет-дүкендері ғана бар, ал кейбір жоғары мамандандырылған тауарлар түрлі интернет-дүкендерде сатылады. Электрондық коммерция нарығының үрдістері көптеген компаниялардың, соның ішінде шағын компаниялардың нарыққа бірігуіне байланысты нарық өте тез монополияланатындығымен сипатталады.

Қазақстандық кәсіпқой қоғамдық пікірді зерттеушілер қауымдастығының сарапшылары қазақстандық интернет-сатып алушының бейнесуретін салды. Олардың ойынша, онлайн бөлшек саудадағы ең белсенді сатып алушылар – жоғары білімі бар орта жастағы (25–30 жас) жас адамдар. Әдетте, олар орташа табысы бар, отбасылы адамдар. Бұл ретте ерлер әйелдерге қарағанда аз сатып алады, бірақ олардың сатып алу чегінің орташа құны әйелдердікінен 48%-ға жоғары келеді. Қазақстандықтардың интернет-дүкенді таңдауының басты себебі – тегін жеткізу және қызмет көрсету деңгейі болып табылады. Бұдан кейін бонустар, банк картасына кэшбэктер, тауарларға жеңілдіктер және әртүрлі акциялар түрлері бойынша басымдық беріледі [17].

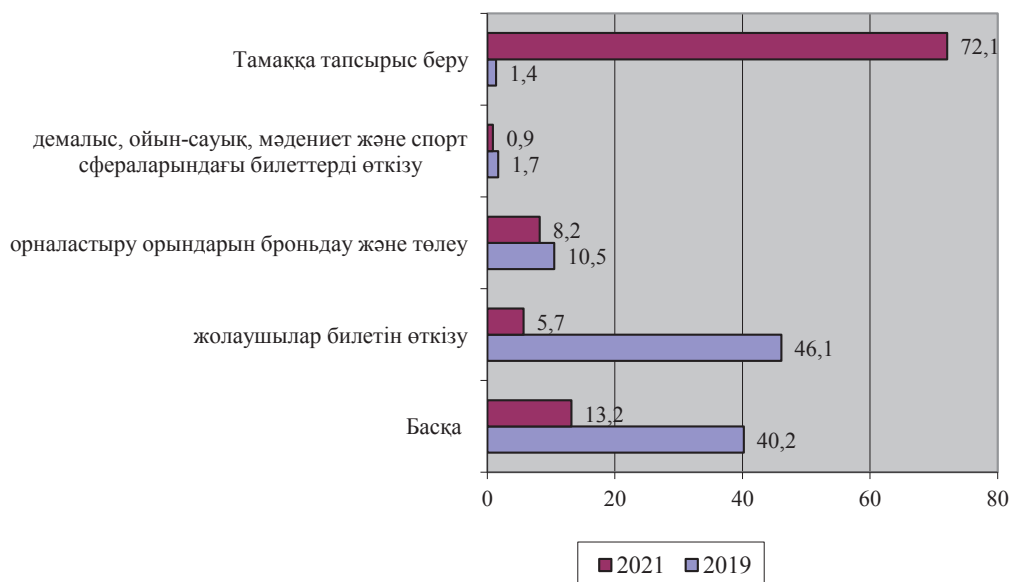
Қазақстандықтардың интернетте нарықта ең жиі сатып алатын тауарларын анықтау үшін қазақстандықтардың 2021 ж. интернет арқылы сатып алған тауарлар құрылымын талдау қажет. Пандемия адамдардың күнделікті өміріне, соның ішінде тұтынушылардың қалауына белгілі бір түзетулер енгізгендіктен, оларды жаппай карантиндік шектеулер әлі болмаған өткен кезеңдегі деректермен салыстырайық (3-сурет, 233 б.).

Пандемияға дейінгі кезеңде интернеттегі сатып алулардың ең көп үлесі косметикалық өнімдерге (27,5%), киім мен аяқ киімге (11,8%) және ұялы телефондарға (11%) тиесілі болды. Бұл санаттардың 2021 жылғы үлесі 2019 жылғы деңгейге жеткен жоқ. Сондай-ақ қарастырылып отырған кезеңде электрлік тұрмыстық техниканы сатып алудың өсуі байқалады, бұл екі факторға байланысты болуы мүмкін: шектеулерге байланысты отбасы мүшелерінің көп жағдайда үйде болуы үйде тамақ дайындауға мәжбүр етеді. Қарастырылып отырған уақытта интернет арқылы ұялы телефондарға, тапсырыс беру әдеті айтарлықтай өскен. 4-суретте (233 б.) қазақстандықтардың интернет арқылы алған қызметтері туралы деректер кескінделген.

Сурет 3 – Қазақстандықтардың 2019 және 2021 жж. онлайн сатып алған тауарларының құрылымы, %

Ескертпе: [18, 19] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған.

Сурет 4 – 2019–2021 жж. Қазақстандағы онлайн сатып алған қызмет түрлерінің үлесі, %

Ескертпе: [18, 19] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған.

Ұсынылған деректер, егер 2019 ж. интернет арқылы қызмет көрсетудің ең танымал түрі көлік билеттерін сату болса, 2021 ж. оның үлесі 5,7%-ға төмендеді деген қорытынды жасауға

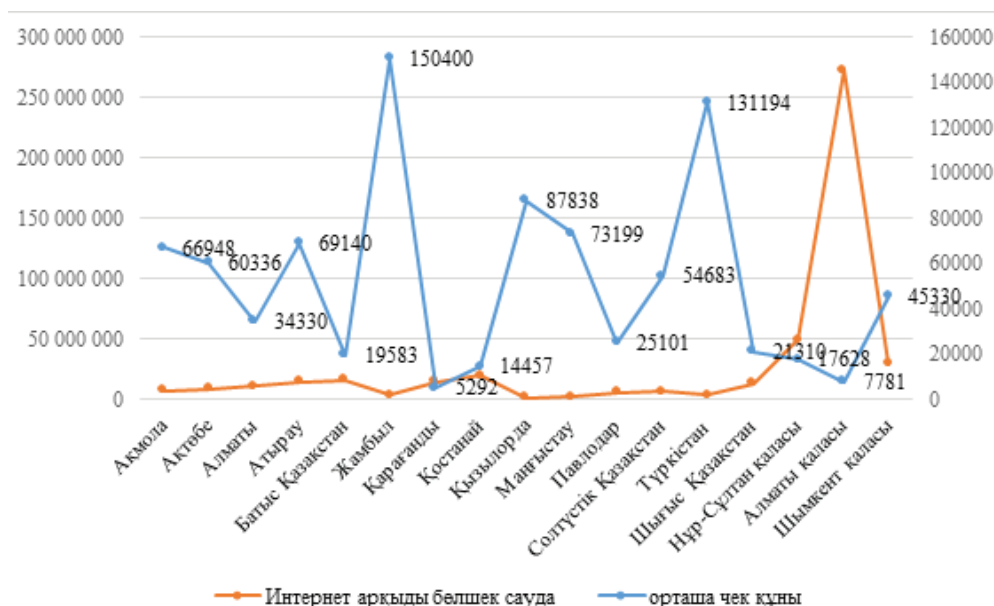
мүмкіндік береді. Қызметтерді брондау және төлеу қызметтерінің үлесі 2021 ж. 8,2%-ға дейін азайған, бұл пандемия алдындағы көрсеткішке жетпейді. Алайда, егер 2019 ж. қазақстандықтар үйге азық-түлікке сирек тапсырыс берсе, 2021 ж. бұл қызметтердің үлесі 72%-ға жетті. 2021 ж. қазақстандықтар мәдени ойын-сауыққа билеттерді онлайн сатып алуды тіпті 2019 жылғы пандемия жылымен салыстырғанда азырақ жасады, бұл өте оғаш болып көрінеді. Мұның себебі адамдардың 2021 ж. алынатын пайызды айтарлықтай арттырған билет агрегаторларына комиссия төлеуді қаламауында болуы мүмкін. Мәселен, 2016 жылдан бері Tiketon.kz нарықтағы билеттерді сатып алу бойынша ең танымал агрегатор болды, өйткені ол билеттерді бір рет басу арқылы онлайн режимінде комиссиясыз сатып алу мүмкіндігін берді. Агрегатор ойын-сауық ұйымдастырушыларынан алынған өсім есебінен табыс тауып отырды. 2020 жылдың соңына қарай Tiketon.kz сайты АҚШ-тан келген инвестор сатып алды. Сол кезде ойын-сауық және кино бизнесі шығынға батты, сондықтан жаңа команда тұтынушылардан қызметтері үшін 5% комиссия алуды шешті. Тап осы мезеттен бастап, қазақстандықтар ойын-сауық билеттерін онлайн сатып алуды азайта бастады. Осылайша, қазақстандықтардың көпшілігі үшін интернетте сауда жасаудың басты мотиві – ыңғайлылық қана емес, сонымен қатар платформаны тегін пайдалану мүмкіндігі екендігі туралы қорытынды жасауға болады. Нарықтағы тұтынушылардың мінез-құлқының бұл ерекшелігі нарықтың басқа ойыншыларына оларды акциялармен, кэшбэктермен, бонустармен және сатып алушыларға арналған тегін қызметтермен тарту арқылы нарыққа шығуға мүмкіндік береді. Осы орайда 2021 жылдың тамызында құрылған қазақстандықтар арасында өте танымал kino.kz билет агрегаторының болашағы басым деп айтуға болады, өйткені тұтынушылар үшін бұл платформаны пайдалану ақысыз жүзеге асырылады. Егер аталмыш платформа ағымдағы саясатын жалғастыратын болса, келешекте ол Tiketon.kz сайты нарықтан шығаруы мүмкін деген жорамал жасауға болады.

Біздің зерттеу аясында бөлшек сауда саласындағы орташа чек құнын есептеу қызығушылық тудырады. Ол үшін 1-кестені құрайық.

Кесте 1 – Қазақстандағы бөлшек сауда сегментіндегі электрондық коммерция нарығындағы орташа чек құны

№	Көрсеткіштер	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2019 жылға қарай өсу қарқыны, %	
					2020 ж.	2021 ж.
1.	Онлайн бөлшек сауда тапсырыстарының саны, бірлік	25 888 103	88 715 137	45 439 713	242,7	75,5
2.	Интернеттегі бөлшек сауда көлемі, мың теңге	206 253 961	476 651 451	481 978 707	131,1	133,7
3.	Интернеттегі бөлшек саудадағы орташа чек құны, теңге (2-тармақ / 1-тармақ)	7967,1	5372,8	10606,9	-32,6	33,1
Ескертпе: Кесте [18, 19, 20] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған.						

Кесте деректеріне сүйенетін болсақ, 2020 ж. тауарларға тапсырыстар санының өсу қарқыны оларды сатып алу көлемінің өсу қарқынынан айтарлықтай асып түскенін байқауға болады. 2021 ж. интернет арқылы бөлшек саудада сатып алулар саны 2020 жылғы 88 715 137 бірліктен 45 439 713 бірлікке дейін қысқарды, бірақ 2019 жылғы осы көрсеткішпен салыстыру 75,5%-ға өскенін көрсетеді. Айта кету керек, бұл зерттелетін нарықтың құлдырауын білдірмейді, өйткені біз қалыпсыз серпінді пандемия кезінде қазақстандықтардың онлайн-сатып алулар санының бұрын-соңды болмаған өсуімен байланыстырамыз. 2021 ж. Қазақстан өңірлерінде Интернет желісінде тауарларды сатып алуға чектердің орташа құнының айырмашылығын талдап көрейік (5-сурет, 235 б.).

Сурет 5 – Интернеттегі бөлшек сауда көлемдеріндегі және орташа чек құндарындағы аймақтық айырмашылықтар (2021 ж.)

Ескертпе: [19] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған.

Суреттегі мәліметтерге сәйкес, Қазақстан аймақтарында қызықты үрдіс байқауға болады. Мәселен, бөлшек сауда нарығындағы онлайн сату көлемі неғұрлым жоғары болса, орташа сатып алу түбіртегінің құны соғұрлым төмен болады. Бұл үрдіс Алматы мен Астана қалаларына қатысты. Бұл аймақтарда сатып алу чектерінің орташа құнының төмен деңгейі олардың тауарларға онлайн тапсырыстарды жиі жасауымен байланысты. Ал жиі тапсырыс жасаудың ең басты мотиві – тауарларды үйге дейін жеткізу шарттарының осы қалалардағы аймақтарға қарағанда жақсырақ болуымен түсіндіруге болады. Алматы және Қарағанды облыстарын қоспағанда, барлық облыстардағы чектердің орташа мәні республикалық көрсеткіштен айтарлықтай жоғары екендігін атап өтуге болады. Мәселен, Жамбыл облысында республика бойынша орташа чек құнының ең жоғары көлемі тіркелген, ол 102 415 теңгені құрайды, ал интернет арқылы бөлшек сауда көлемі өте аз, небәрі 4 млрд теңгеден сәл ғана асады. Бұл аймақтардағы адамдар азырақ, бірақ көбірек көлемде тапсырыс беруге тырысатындығын білдіреді. Оның ең бірінші себебіне пошталық, курьерлік қызметтер инфрақұрылымының үлкен қалалардағы деңгейден төмен дамуы, тауарларды жеткізу мерзімдерінің ұзақтығын жатқызуға болады деп болжанады. Екіншіден, мұнда әлеуметтік-мәдени факторлар маңызды рөл атқарады, яғни Қазақстанның оңтүстік аймақтарында тапсырыстарды туыстардың атынан біріктіру жиі орын алады, сондықтан бір тапсырыс көлемі үлкен болады.

Қорытынды

Зерттеу көрсеткендей, бөлшек сауда саласындағы электрондық коммерция нарығында тұрмыстық техника мен электроника, киім-кешек, азық-түлік жеткізу, билеттерді брондау сегменттері айтарлықтай дамыған, ал бәсекелестік деңгейі айтарлықтай жоғары, сәйкесінше басқа ойыншылардың нарыққа шығуы шектеулі. Электрондық коммерция нарығының үрдістері көптеген компаниялардың, соның ішінде шағын компаниялардың нарыққа бірігуіне байланысты нарық тез арада монополияланатындығын көрсетеді.

Біздің есептеулеріміз бойынша, жалпы Қазақстан бойынша интернетте тауарлар сатып алу чегінің орташа құны 2020 ж. 5837,5 теңгені құраса, 2021 ж. 6377,4 теңгеге жетті. 2021 ж. интернетте тауарларды сатып алу чектерінің орташа құнының айырмашылығын талдау Қазақстан

аймақтарында келесі үрдісті анықтауға мүмкіндік берді – онлайн бөлшек сауда көлемі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым сатып алу чегінің орташа құны төмен. Мысалы, Алматы мен Астана қалаларында тапсырысты жиі береді, бірақ бір сатып алу көлемі республикалық деңгейден әлдеқайда төмен. Сатып алу чектерінің орташа құнының төмендігі жиі тапсырыстар беру үшін мотив болатын жеткізу шарттарының жақсырақ болуымен түсіндіріледі. Жамбыл облысында онлайн бөлшек сауда көлемінің төмен болуына қарамастан, республика бойынша орташа чек құнының ең жоғары мәні тіркелген. Бұл тауарларды жеткізу инфрақұрылымының жеткілікті дамымағандығы салдарынан адамдардың туыстарымен бірігіп, үлкен тапсырыстарды анағұрлым сирек жасауымен түсіндіріледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Как в 2020 году росли рынки e-commerce в разных странах? URL: <https://belretail.by/news/kak-v-godu-rosli-ryinki-e-commerce-v-raznyih-stranah> (accessed: 06.03.2022)
- 2 Жанбозова А.Б., Азатбек Т.А., Жуманазаров К.Б. Вопросы налогообложения электронной коммерции // Учет, статистика и аудит. – 2020. – № 1(76). – С. 222–226.
- 3 Козье Д. Электронная коммерция / Пер. с англ. – М.: Издательско-торговый дом «Русская редакция», 1999. – 288 с.
- 4 Harihara P.S. Challenges and opportunities of E-commerce // International Journal of Marketing, Financial, Services & Management Research. 2012. No. 1. P. 98–108. doi:10.13140/RG.2.1.2392.536
- 5 Friberg R., Ganslandt M., Sandström M. E-commerce and prices – theory and evidence // SSE/ EFI Working Paper Series in Economics and Finance, Stockholm School of Economics, 2000. No 389. URL: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:hhs:hastef:0389> (accessed: 19.11.2019)
- 6 Smith M., Bailey J., Brynjolfsson E. Understanding digital markets: review and assessment // MIT Press, 1999. 34 p.
- 7 Kauffman R.J., Walden E.A. Economics and electronic commerce: Survey and directions for research // International Journal of Electronic Commerce. 2001. No. 5(4). P. 5–116.
- 8 Kleindl B.A. Strategic Electronic Marketing: Managing E-Business / B.A. Kleindl -Mason: Thomson, 2002. 428 p.
- 9 Strauss J., Frost R. E-marketing / J. Strauss, R. Frost. Upper Saddle River: Prentice-Hall, 2001. 519 p.
- 10 Wang T., Kang J.W., Valentine V.F. A holistic analysis of national e-commerce and logistics development. Marit Econ Logist. 2020. No. 22. P. 500–513. doi: 10.1057/s41278-020-00151-w
- 11 Defining and measuring e-commerce: A status report // OECD Working Party on Indicators for the Information, 1999. URL: <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/2092477.pdf> (accessed: 19.09.2020)
- 12 Давыдов В.М., Рудецкая А.В. Электронная коммерция. – Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2015. – 149 с.
- 13 Лапидус Л.В. Цифровая экономика: управление электронным бизнесом и электронной коммерцией: монография. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 381 с.
- 14 Крымский И.А., Павлов К.В. Проблемы и перспективы развития электронной экономики в России. – Мурманск: Изд-во Кольского НЦ РАН, 2007. – 189 с.
- 15 Калужский М.Л. Особенности трансформации маркетинга в электронной коммерции // Омский научный вестник. – 2013. – № 1(115). – С. 55–58.
- 16 Калужский М.Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка. – Москва: Экономика, 2014. – 328 с.
- 17 Ахметов А. Составлен портрет казахстанского интернет-покупателя. URL: <https://www.zakon.kz/6011510-sostavlen-portret-kazakhstanskogo-internet-pokupatelja.html> (accessed: 20.09.2022)
- 18 Об электронной коммерции в Республике Казахстан в 2019 г. Бюллетень / Комитет по статистике МНЭ РК, 2020. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT359349> (accessed: 20.09.2022)
- 19 Об электронной коммерции в Республике Казахстан в 2020 г. Бюллетень / Комитет по статистике МНЭ РК, 2021. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT417804> (accessed: 01.09.2022)
- 20 Электронная коммерция в Республике Казахстан. Брошюра / Комитет по статистике МНЭ РК, 2020. – 6 с. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT374584> (accessed: 09.09.2021)

REFERENCES

- 1 Kak v 2020 godu rosli rynki e-commerce v raznyh stranah? URL: <https://belretail.by/news/kak-v-godu-rosli-ryinki-e-commerce-v-raznyih-stranah> (accessed: 06.03.2022). (In Russian).
- 2 Zhanbozova A.B., Azatbek T.A., Zhumanazarov K.B. (2020) Voprosy nalogooblozhenija jelektronnoj kommercii // Uchet, statistika i audit. No. 1(76). P. 222–226. (In Russian).
- 3 Koz'e D. (1999) Jelektronnaja kommercija / Per. s angl. – M.: Izdatel'sko-torgovyj dom «Russkaja redakcija», 288 p. (In Russian).
- 4 Harihara R.S. (2012) Challenges and opportunities of E-commerce // International Journal of Marketing, Financial, Services & Management Research. No. 1. P. 98–108. doi:10.13140/RG.2.1.2392.536. (In English).
- 5 Friberg R., Ganslandt M., Sandström M. (2000). E-commerce and prices – theory and evidence // SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance, Stockholm School of Economics, No. 389. URL: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:hhs:hastef:0389> (accessed: 19.11.2019). (In English).
- 6 Smith M., Bailey J., Brynjolfsson E. (1999) Understanding digital markets: review and assessment // MIT Press, 34 p. (In English).
- 7 Kauffman R.J., Walden E.A. (2001) Economics and electronic commerce: Survey and directions for research // International Journal of Electronic Commerce. No. 5(4). P. 5–116. (In English).
- 8 Kleindl B.A. (2002) Strategic Electronic Marketing: Managing E-Business / B.A. Kleindl -Mason: Thomson, 428 p. (In English).
- 9 Strauss J., Frost R. (2001) E-marketing / J. Strauss, R. Frost. Upper Saddle River: Prentice-Hall, 519 p. (In English).
- 10 Wang T., Kang J.W., Valentine V.F. (2020) A holistic analysis of national e-commerce and logistics development. Marit Econ Logist. No. 22. P. 500–513. doi: 10.1057/s41278-020-00151-w. (In English).
- 11 Defining and measuring e-commerce: A status report // OECD Working Party on Indicators for the Information, 1999. URL: <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/2092477.pdf> (accessed: 19.09.2020). (In English).
- 12 Davydov V.M., Rudeckaja A.V. (2015). Jelektronnaja kommercija. – Habarovsk: Izd-vo Tihookean. gos. un-ta, 149 p. (In Russian).
- 13 Lapidus L.V. (2018) Cifrovaja jekonomika: upravlenie jelektronnym biznesom i jelektronnoj kommerciej: monografija. M.: INFRA-M, 381 p. (In Russian).
- 14 Krymskij I.A., Pavlov K.V. (2007) Problemy i perspektivy razvitija jelektronnoj jekonomiki v Rossii. – Murmansk: Izd-vo Kol'skogo NC RAN, 189 p. (In Russian).
- 15 Kaluzhskij M.L. (2013) Osobennosti transformacii marketinga v jelektronnoj kommercii // Omskij nauchnyj vestnik. No. 1(115). P. 55–58. (In Russian).
- 16 Kaluzhskij M.L. (2014) Jelektronnaja kommercija: marketingovyje seti i infrastruktura rynka. Moskva: Jekonomika, 328 p. (In Russian).
- 17 Ahmetov A. Sostavlen portret kazahstanskogo internet-pokupatelja. URL: <https://www.zakon.kz/6011510-sostavlen-portret-kazahstanskogo-internet-pokupatelja.html> (accessed: 20.09.2022). (In Russian).
- 18 Ob jelektronnoj kommercii v Respublike Kazahstan v 2019 g. Bjulleten' / Komitet po statistike MNJe RK, 2020. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT359349> (accessed: 20.09.2022). (In Russian).
- 19 Ob jelektronnoj kommercii v Respublike Kazahstan v 2020 g. Bjulleten' / Komitet po statistike MNJe RK, 2021. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT417804> (accessed: 01.09.2022). (In Russian).
- 20 Jelektronnaja kommercija v Respublike Kazahstan. Broshjura / Komitet po statistike MNJe RK, 2020. 6 p. URL: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT374584> (accessed: 09.09.2021). (In Russian).

А.Б. ЖАНБОЗОВА,*¹

докторант.

*e-mail: aksaulew@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7143-5680

Т.А. АЗАТБЕК,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: tolkyn_d2005@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8985-8905

Д.М. ДАДАБАЕВА,²

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: d.dadabayeva@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2439-3470

К. КАШКИНБАЕВА,³

магистр.

e-mail: gimcha.lobz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5075-3295

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан

²Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

³Казахский университет технологии и бизнеса,

г. Астана, Казахстан

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В СЕГМЕНТЕ РОЗНИЧНЫХ ПРОДАЖ

Аннотация

Беспрецедентный рост объемов электронной коммерции во всем мире наряду с экспансией глобальных компаний электронной коммерции в развивающиеся страны, в том числе и в Казахстан, требует совершенствования современной государственной политики в сфере содействия развитию электронной коммерции в стране. В данном аспекте актуальным представляется аналитическое сопровождение такой политики, в которой отразились бы анализ спроса и предложения на рынке с выявлением тенденций его развития, анализ предпочтений и привычек потребителей, выявление региональных различий в практике развития электронной коммерции. Цель статьи – выявление тенденций развития рынка электронной коммерции в сегменте розничных продаж на основе проведения количественного и качественного анализа рынка электронной коммерции в разрезе его поставщиков, посредников и потребителей. Методика исследования предполагает применение системного подхода к исследованию тенденций развития рынка электронной коммерции с использованием методов обобщения, систематизации, сравнения, статистического и структурного анализа. Значимость результатов проводимого исследования заключается в приоритетности развития рынка электронной коммерции в Казахстане, где он назван драйвером экономического роста страны, согласно положениям «Дорожной карты развития электронной коммерции в РК до 2025 года», реализуемой в рамках государственной программы «Цифровой Казахстан». Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан «Формирование институциональной среды рынка электронной коммерции в Казахстане, ее оценка и разработка механизма развития» (ИРН AP14871419).

Ключевые слова: электронная коммерция, сегмент продаж, поставщики и посредники, средний чек, региональные различия, потребительские предпочтения.

A.B. ZHANBOZOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: aksaulew@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7143-5680

T.A. AZATBEK,¹

d.e.s., professor.

e-mail: tolkyn_d2005@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-8985-8905

D.M. DADABAYEVA,²

c.e.s., associate professor

e-mail: d.dadabayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2439-3470

K. KAHHKINBAYEVA,³

master.

e-mail: gimcha.lobz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5075-3295

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University,

Astana, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

³Kazakh University of Technology and Business,

Astana, Kazakhstan

E-COMMERCE MARKET DEVELOPMENT TREND IN THE RETAIL SEGMENT

The unprecedented growth of e-commerce worldwide, along with the expansion of global e-commerce companies to developing countries, including Kazakhstan, requires the improvement of modern state policy in the field of promoting the development of e-commerce in the country. In this aspect, the analytical support of such a policy seems relevant, which would reflect the analysis of supply and demand in the market with the identification of trends in its development, the analysis of consumer preferences and habits, and the identification of regional differences in the practice of e-commerce development. The purpose of the article is to identify trends in the development of the e-commerce market in the retail sales segment based on a quantitative and qualitative analysis of the e-commerce market in the context of its suppliers, intermediaries and consumers. The research methodology involves the application of a systematic approach to the study of trends in the development of the e-commerce market using the methods of generalization, systematization, comparison, statistical and structural analysis. The significance of the results of the study lies in the priority development of the e-commerce market in Kazakhstan, where it is called the driver of the country's economic growth, in accordance with the provisions of the "Roadmap for the development of e-commerce in the Republic of Kazakhstan until 2025" implemented under the state program "Digital Kazakhstan". This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and science of the Republic of Kazakhstan (Grant "Formation of institutional environment of electronic commerce market in Kazakhstan, its evaluation and development mechanism" No. AP14871419).

Key words: e-commerce, sales segment, suppliers and intermediaries, average check, regional differences, consumer preferences.

IRSTI 06.81.25

UDC 330.341.1

JEL Classification O30

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-240-253>

A.E. NURALIM,*¹

PhD student.

*e-mail: akbotane@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6221-0570

G.K. NIYETALINA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: g.niyetalina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2004-0603

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE TECHNOLOGICAL ENTREPRENEURSHIP: EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

Today, in order to develop the innovation and technology sector in Kazakhstan, work is underway to create favorable conditions for the development of technological entrepreneurship. The development of technopreneurship implies the existence of an effective national innovation system transforming new knowledge into new technologies, products, and services. The volume of innovative products is declining; one of the main reasons is the lack of connection between science and production. Innovative entrepreneurship is underdeveloped, hence technological entrepreneurship is underdeveloped. Innovative passivity is 89.5% that is the result of internal and external factors. In the scientific community, most studies focus on external factors, but in this study, the authors recommend paying attention to the importance of in-depth study of internal factors (personal experience and cultural characteristics). The purpose of the scientific article is to identify problems and prospects for the development of technological entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. To conduct the study, the authors used the method of descriptive statistics, based on data from the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. The authors applied basic statistical procedures for data analysis, analysis of basic statistics and logical analysis. The key aspects of the development of technological entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, highlighted by the authors, are the development of innovative ties, the knowledge economy and high-tech production. Thus, the article analyzes the level of development and factors hindering the development of technological entrepreneurship and offers recommendations that contribute to their minimization.

Key words: technological entrepreneurship, innovation system, basic statistics, logical analysis, strategic planning.

Introduction

Knowledge is becoming the most important source of competitive advantages for post-industrial economies. It also represents a commodity and is the embodiment of the production process. Any economy cannot exist without a strong manufacturing sector, and for this, it is necessary to establish a link between science (knowledge) and business. One of the first steps in establishing strong communication in this area is to support the idea at the start-up stage and bring it to the level of a finished product.

Entrepreneurship and innovation are the tools that allow the country to get rapid and high-quality development. Entrepreneurship plays a significant role in the growth of new jobs and the development of new industries. Interest in entrepreneurship has risen following global financial growth as a means of increasing quantity and wealth in the economy. Entrepreneurship is the driving force behind the application of innovation and sophisticated technology [1]. Particularly relevant is the growing interest in technological entrepreneurship, which has a high value added [2]. According to Dorf

R.C. and Byers T.H., technological entrepreneurship is a high level of potential opportunities for the commercialization of high technologies [3].

At the same time, commercialization occurs by pooling resources based on structured decision-making skills [4]. Bailetti T. defines technopreneurship as a process by which entrepreneurs seek opportunities and combine organizational resources, technical systems, and strategies. However, the term “technology entrepreneurship” is still often recognized as only applicable to early technology start-ups or is often used to refer to the very act of creating a technology startup. This understanding is especially relevant for Kazakhstan. Bailetti T. explains that there are three biases when discussing technology entrepreneurship: the first is the focus on startups, the second is the focus on individual entrepreneurs, and the third is an excessive obsession with exploring opportunities [5]. According to that, Bailetti T. analyzed 93 studies of technical startups and identified six representative definitions, which are clearly indicated in Figure 1.

Figure 1 – Representative definitions of technological entrepreneurship by T. Bailetti

Note: Compiled by the authors based on [5].

Based on this analysis, Bailetti T. suggested, that technology entrepreneurship is a series of projects aimed at integrating and effectively using personal and collective assets that are inextricably linked with advances in scientific and technical knowledge in order to create and maintain corporate entrepreneurship. According to this definition, technology entrepreneurship focuses on the use of technology assets for the survival and competitive advantage of a company, the concept that can be applied equally to a start-up or a large company [5]. Technopreneurs are different from inventors; inventors come up with ideas, and technopreneurs bring them to life [6].

Based on the above, we can conclude that the technology entrepreneur (technopreneur) is the entrepreneur who understands technology and uses technology opportunities for business through talent, monetary investment, and real-time decision-making skills for the purpose of entrepreneurship.

Today, as an example of the increasing role of the production processes intellectualization, the increase in the intensity of the use of intangible factors of production and intellectual capital, one can cite the actual results in the USA, the EU and Japan. So, in the US Senate in June 2021 the document “United States Innovation and Competition Act of 2021” was adopted (draft US Development strategy in the field of innovation), which has many initiatives that are estimated to cost 110 billion US dollars [7].

In the European Union, increased attention is paid to the strategy and practice of technological and innovative development at both the country and regional levels. The role of technological entrepreneurship in economic growth is significantly higher in countries and regions with high scientific and inventive potential.

As the most significant concept of innovative and technological development in the European Union we can note the concept of “three O” (open innovation, open science, openness to the world). Within this concept there were developed strategic goals and a set of measures to implement these goals; in Japan, the government is convinced that supporting innovation and technology through the collaboration of universities and industry is of great importance for the development of the economy [8]. Such cooperation stems from the number of joint research projects, the amount of money received within the framework of joint research projects, the number of contracts for R&D, the amount of money received by universities for the implementation of R&D and the number of student start-up projects.

All this suggests that the constraining factors of the intellectualization of the economy as a technological innovation process in these countries have been partially overcome, which gives them the opportunity to become leaders in the scientific and technological field.

The efficiency of technological entrepreneurship in the Kazakhstani modern economy can be assessed by analyzing the dynamics of innovation indicators, which is a defining feature of this type of entrepreneurship. According to official data, innovative activity in Kazakhstan was recorded in 11.5% (3.2 thousand companies) at the end of 2020 and 10.5% at the end of 2021 [9]. As of December 1, 2022, the number of enterprises registered in Kazakhstan is 512,465, which is 6.9% (35,216) more than in 2021 (as of January 1, 2022).

Today, the Republic of Kazakhstan is doing a great work to create an effective ecosystem of technological innovation culture, with paying much attention to technological entrepreneurship. The development of a start-up culture among the youth of the country is of a particular emphasis. Venture financing is actively developing, which is one of the priority areas of the State innovation policy. The Republic of Kazakhstan is a unique business context, combining the uniqueness of the Eurasian region. This feature should not be limited to allegations of institutional gaps, funding difficulties, underdeveloped technology transfer or insufficiently trained entrepreneurs.

The statements listed above are true and have been highlighted by many scientists as a field for improving the innovation and technological environment in the country. However, in this article, the authors suggest that there is a possibility of the influence of types of entrepreneurs by cultural and historical grounds, on the introduction of innovations and the development of technological entrepreneurship. Moreover, researchers Baron R.A., Chandler G.N., Hanks S.H. proved that the technological capabilities, education, and experience of entrepreneurs are directly related to the technical and managerial indicators of a technological project [10, 11].

Thus, as the result of the study, the authors concluded that venture financing is becoming one of the leading areas in the country with the development of an innovation ecosystem and the growth of entrepreneurial competencies of market participants in Kazakhstan. As a result, Kazakhstan, which is actively developing this market today, is quite attractive for foreign investment, but vulnerable in the implementation of techno-entrepreneurial projects based on innovation. In addition to institutional gaps, the authors note the lack of information about the socio-cultural characteristics of entrepreneurs in Kazakhstan, which in turn significantly affect the introduction of innovations and the development of technological entrepreneurship. From these positions, it is necessary to find effective ways to increase the efficiency of the development of technological entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan.

Materials and methods

The methodology of the article lies in the application of content analysis of existing foreign literature related to the theory of technological entrepreneurship and its development. The theoretical and methodological basis of the study are hypotheses and concepts formed within the framework of the theory of innovation and innovative development, neoclassical, neo-institutional and resource theory of firms, the theory of the “bundle of rights” of property, the theory of state regulation of the economy, the theory of technological structures, the theory of innovation and innovative development.

The authors have used general scientific and concrete-subject methods to solve the problems posed in the study. In accordance with the goal of the study, methods of statistical observation, comparative analysis, probabilistic and prognostic methods, methods of graphic representation were used.

The basis of the study were the works of foreign economists, several works of Kazakhstani scientists, data from the The World Intellectual Property Organization, Unesco Institute of Statistics, Internet sources and other articles.

To conduct the study, the authors used the method of descriptive statistics, based on the data of the Bureau of National Statistics Strategic Planning and Reform Agencies Republic of Kazakhstan. The authors have used basic statistical procedures for data analysis, basic statistics analysis, and logical analysis. To determine the rating of Kazakhstan for innovation, the authors have used the results of the Global Innovation Index Report for 2022.

According to the innovation statistics of the of the Bureau of National Statistics Strategic Planning and Reform Agencies Republic of Kazakhstan, at the end of 2021, it was carried out the statistical observation of the innovative activity enterprises.

The basis of the study were the works of domestic economists, several works of Kazakhstani scientists published in Russian, Russian textbooks, data from the World Internet and other articles.

Literature review

The theoretical understanding of the term “entrepreneurship” has evolved with the development of economic relations, in collaboration with the foundation of science, technology and innovation. R. Cantillon in his works laid the beginning of the understanding of the term in the XVII–XVIII centuries. The scientist understood entrepreneurship as a risky activity. With the development of the market in the 19th century, the theory of entrepreneurship was seen as an activity that rationalized the factors of production.

J.B. Clark, A. Marshall, J.B. Say and F. Walker carried out the study of entrepreneurship from this point of view. Karl Marx considered entrepreneurship as an activity employing workers in order to obtain surplus value. In addition, M. Weber and W. Sombart considered as an activity for the realization of the goals of society.

In the XX century, approaches were formed from the essence of entrepreneurship as innovation (J. Schumpeter), as an activity that ensures the optimization of exchange operations (I. Kirzner, L. von Mises, F.A. von Hayek), as an activity to predict the main parameters of production development under conditions of uncertainty (M. Dobb, F. Knight, I. Tyunen).

Adam Smith, the founder of economic theory, argued that the division of labor is the source of wealth, thus describing the phenomenon of technological entrepreneurship. With the growth of the scale of world trade, the growth of potential markets is growing, where an entrepreneur appears, initiating the production of new innovative goods. At the same time, the entrepreneur asks the question of minimizing costs while maintaining quality and meeting demand.

The concept of entrepreneurship originated from theatrical enterprise (private theatrical and other entertainment enterprises (traveling theaters)), as the experience of the first entrepreneurship. Theaters were forced to constantly improvise to meet demand, while constantly being in touch with real demand and looking for solutions to meet that demand. After this, the understanding of the term entrepreneur moves into the construction industry. In the first dictionaries of the middle of the 18th century, the term is associated with construction. In English, entrepreneurship is associated with the East India Company (a joint-stock company created in 1600, and received privileges for trading in India), because trading entrepreneurship prevailed, profiting from the difference in potentials between the price in one place where it was possible to purchase, and the price where it could be sold. In other words, the entrepreneur made money from exclusive knowledge. After the start of the industrial revolution, entrepreneurship arises those profits from the growth of labor productivity (technological entrepreneurship). The cheaper the goods or services are produced, the greater the potential added value and the entrepreneurial profit embedded in it.

The Austrian School of Economics, in particular its representative Joseph Schumpeter, developed the theme of creating new systems of division of labor. Representatives of this school in the late 19th and early 20th centuries put forward the hypothesis that the entrepreneur is the figure that contributes

to the creation of new systems of division of labor. Joseph Schumpeter developed the idea that the function of entrepreneurial activity is the configuration of factors of production, because of which new systems of division of labor are created.

However, large cycles of development imply creative destruction, where economic development formed the basis of the theory of large cycles proposed by N.D. Kondratiev. The main contribution to the development of N.D. Kondratiev's theory was introduced by J. Schumpeter. According to J. Schumpeter's opinion, the economy grows thanks to entrepreneurship [12]. So, according to Schumpeter, the function of the entrepreneurial community is creative destruction. Economic development is revolutionary changeable.

G. Mensch's model of socio-economic development shows that "the cycle begins with a technological impasse because of stagnation in the previously most developed industrial areas. This situation generates the cultural, political, social, economic, and technological conditions necessary for the emergence of a cluster of basic innovations" [13].

Some aspects of technological entrepreneurship are presented in the works of Kwon M., Jung H., Dorf R.C., Byers T.H., Shane S., Bailetti T. A significant role in all processes of technological entrepreneurship development is played by entrepreneurial policy instruments studied by Smallbone D., using which the authorities reduce transaction costs by improving the business environment, removing barriers, developing infrastructure, etc. On the need to understand and realize direct financial support in combination with private capital, Cumming D.J.

In economic science of Kazakhstan, A.E. Assenov, A. Tulepbekov, N.N. Kulbatyrova, R.N. Asanova, F.M. Dnishev, D.S. Musabalina, A.A. Kireeva and others studied in their works entrepreneurial activity in conjunction with innovations.

Despite a significant number of works devoted to certain aspects of entrepreneurial activity and its role in the implementation of the strategy of innovative development of the national economy, it should be recognized that there is no single interpretation of the essence of technological entrepreneurship and the factors of its development, the topic of technological entrepreneurship as a separate phenomenon in the Republic of Kazakhstan has not been sufficiently studied. The need for a comprehensive study of technological entrepreneurship in the relationship determined the purpose, objectives, and structure of the study.

Main provisions

Technological entrepreneurship is a type of entrepreneurship that makes a profit by increasing labor productivity, by increasing the efficiency of using all factors of production. The emergence of this type of entrepreneurship is the embryonic form of industrial revolutions. The technological entrepreneur assembles a complex system of activities from simple elements. Using a vertical system of division of labor, the entrepreneur accumulates all knowledge and, subsequently, a horizontal form of division of labor.

Today, human capital is quite such a significant subject of competition between countries, since the use of high-quality human capital, in the form of talents, in conjunction with education and science, creates capital (commercialization of the results of the activities of technology entrepreneurs). Today, the Republic of Kazakhstan aims to create an innovative ecosystem where technological entrepreneurship could develop and grow on a scale. The development of technological entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan is directly affected by the development of the national innovation system, which today has several gaps in the system of functioning and assistance in the accumulation of innovations.

According to the Global Innovation Index, developed by Cornell University, INSEAD Business School and the World Intellectual Property Organization, and reflecting the potential of innovation and its results, the leaders in innovation in 2022 are Switzerland, the USA, Sweden, the UK, the Netherlands, South Korea, Singapore, Germany, Finland, and Denmark. The Republic of Kazakhstan ranks 83rd among 132 countries and territories of the world (75th place in 2021). Such a decrease in the Global Innovation Index indicates the vulnerability of the country in the implementation of innovative, techno-entrepreneurial projects [14]. The Global Innovation Index includes seven analytical blocks. The strongest country positions of Kazakhstan are observed in such blocks as Institutions and Infrastructure (52 and 58 places). The weakest links in the national ecosystem of

innovation development are the results of creative and scientific activities (118 and 81 places). Things are also bad with the development of the market – only 90th place [14].

Table 1 – Rating of the Republic of Kazakhstan in the Innovation index, 2022

Criteria	2021	2022
Institutions	45	52
Human, capital, and research	66	60
Infrastructure	58	58
Business sophistication	78	68
Knowledge and technology outputs	86	81
Creative outputs	110	118
Note: Compiled based on the source [14].		

Table 1 shows that the criterion “Institution” ranks 52nd in the global index 2022 (45th in 2021). In this section, the political climate, regulatory factors (such as “the role of the law”), and the business climate were assessed. In view of the current political events over the past year, the decrease in this indicator becomes logically clear. Business Environment is ranked 68 (78 in 2021), reflecting such data as the number of knowledge workers, the percentage of women employed, gross domestic expenditure on research and development, gross domestic expenditure on research and development funded directly by businesses, innovative communications, research and development cooperation between universities and industry, the number of patents, the assimilation of knowledge, payments for intellectual property, imports of high-tech goods. Here we can observe an improvement in performance.

Based on the analysis of the above data, it can be concluded that, according to the global ranking in the Republic of Kazakhstan, the most lagging behind and hindering the development of the business environment is a rather low level of innovative ties. “Knowledge and Technology Outcomes” is ranked 81 (86 in 2021), where the weakest link is the knowledge impact factor (productivity growth, new businesses, software spending % of GDP, ISO 9001 quality certifications, high-tech manufacturing). As a result, it becomes clear that, according to the data presented, the top 3 factors hindering the effectiveness of the results of knowledge and technology include insufficient spending on software, certification of teaching staff and high-tech production.

Analyzing the indices of innovative development of foreign countries, we can notice a slowdown in the dynamics of technological progress and the introduction of technologies. Compilers of the 2022 Global Innovation Index note a slowdown in labor productivity growth. As the authors of the Global Index note, a more careful and attentive attitude to innovative ecosystems can open the doors to a new era of innovative development, the impetus for which will be set by innovative waves determined by digital technologies and “deep science” [14].

The Kazakhstani practice of improving the performance of technological entrepreneurship has its own characteristics. For these purposes, the country uses a program-targeted approach, which provides for effective interaction between scientific organizations and business in the innovation sphere, through the implementation of joint technological programs. Such programs are being developed to enhance cooperation between the state, science, and business in order to develop promising areas of technology, ensure a continuous flow of funding for companies conducting research, and improve the system for providing grants and maintaining innovative partnerships. Today the effectiveness of the practical implementation of state programs remains extremely low. At the heart of everything is the development of the national innovation system.

The Republic of Kazakhstan sets itself the goal of technological development through the development and growth of digitalization, science, and innovation. For 2021, the growth in the contribution of science to the development of the country is 25%. This indicator includes the share of commercialized scientific developments in the total amount of applied scientific research financed from the budget. According to the national project “Technological breakthrough through digitalization, science and innovation” for 2021–2025, this indicator should reach a growth of 10% and reach 35% in 2025 [9].

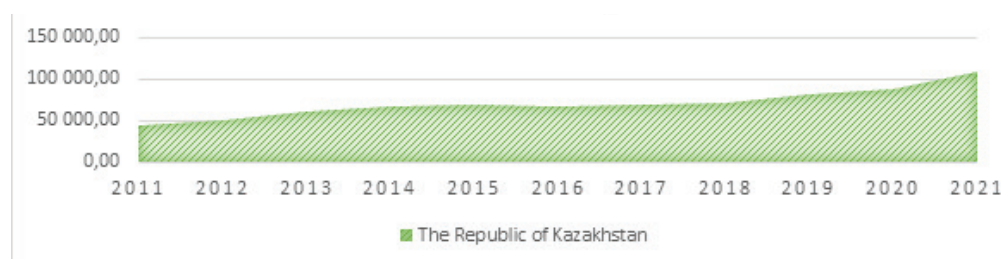

Figure 2 – Internal R&D Expenditures (KZT millions)

Note: Compiled based on the source [9].

As can be seen from Figure 2, over the past 10 years there has been a significant increase in R&D spending. In 2021, the Republic of Kazakhstan spent 109,332.7 million tenge on R&D. Despite the dynamic growth of this indicator, the R&D costs of the Republic of Kazakhstan lag those of developed countries, which indicates the existing barriers to the development of the national innovation system.

As mentioned above, Kazakhstan faces the number of challenges on the path of innovation and technological development, where the National Innovation System is an important component and basis for the functioning of technology entrepreneurs. The solution of the listed problems indicated in Figure 2, requires a revision of all the principles and indicators of the development of the country's system.

Results

Kazakhstan has a developed infrastructure for the cultivation and introduction of innovations, the development of technological entrepreneurship, which will further contribute to improving the competitiveness of the country. The innovation ecosystem consists of many institutions (“Astana Hub” international techno park of IT startups, “Park of Innovative Technologies” autonomous cluster fund, JSC “QazTechVentures”, JSC “National Agency for Innovation Development “Qazinnovations”) that contribute to the development of technological entrepreneurship. The World Bank “Stimulating Productive Innovations” project is being implemented [15]. NURIS innovation cluster of Nazarbayev University, Fintechhub at the AIFC, the International Center for Green Technologies and Investment Projects, the Center of the Fourth Industrial Revolution, opened in 2021, are functioning. It is also worth mentioning the institute of Baiterek Foundation, SEC, FEZ, industrial zones, development centers under akimats.

However, despite the developed infrastructure, its efficiency does not quite reach the best indicators.

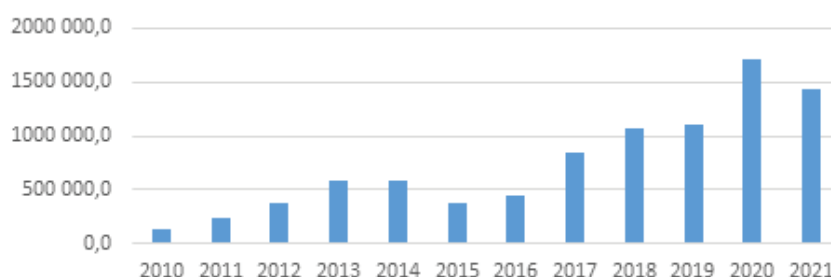

Figure 3 – The volume of innovative products, million tenge

Note: Compiled by the authors based on the source [9].

Figure 3 shows the greatest growth in innovative products for the period from 2010 to 2020. This decade is characterized by an increase in the volume of innovative products by almost 10 times. However, the volume of innovative products in 2021 compared to 2020 decreased by 16.1% and

amounted to 1,438,708.5 million tenge. Innovative products were sold in the amount of 1318106.1 million tenge. Analyzing the current KAZ DATA information we can see that the second half of 2022 is more stable compared to the analyzed period of 2021 [16]. During the reporting period of 2021, 2960 enterprises in the country had innovations. Compared to 2020, the number of enterprises with innovations decreased by 9.3%. According to the official data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan published in May 2022 for the reporting period of 2021, innovation spending prevails in the following regions:

- ♦ Astana – 116 582,8 million tenge;
- ♦ Karaganda – 140 569,2 million tenge;
- ♦ Aktope – 102 282,0 million tenge.

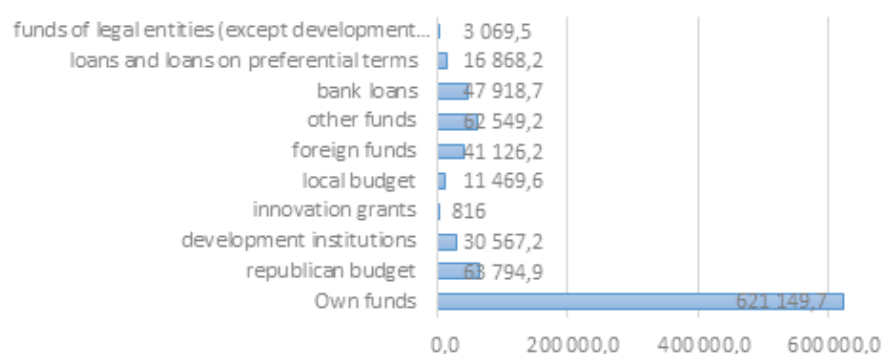

Figure 4 – Innovation spending by funding source in the Republic of Kazakhstan, 2021

Note: Compiled by the authors based on the source [9].

In general, in Kazakhstan, out of the total amount of innovations of 800,089.5 million tenge, the largest costs are borne by enterprises (77.6% of their own funds). Funds in the amount of 63,794.9 million tenge (7.97%) are allocated from the state budget for the development of innovations. The smallest share in the cost structure is made up of innovative grants provided to enterprises – 816.0 million tenge (0.1%).

An important factor for understanding the level of development of the innovation economy is the type of innovation in enterprises.

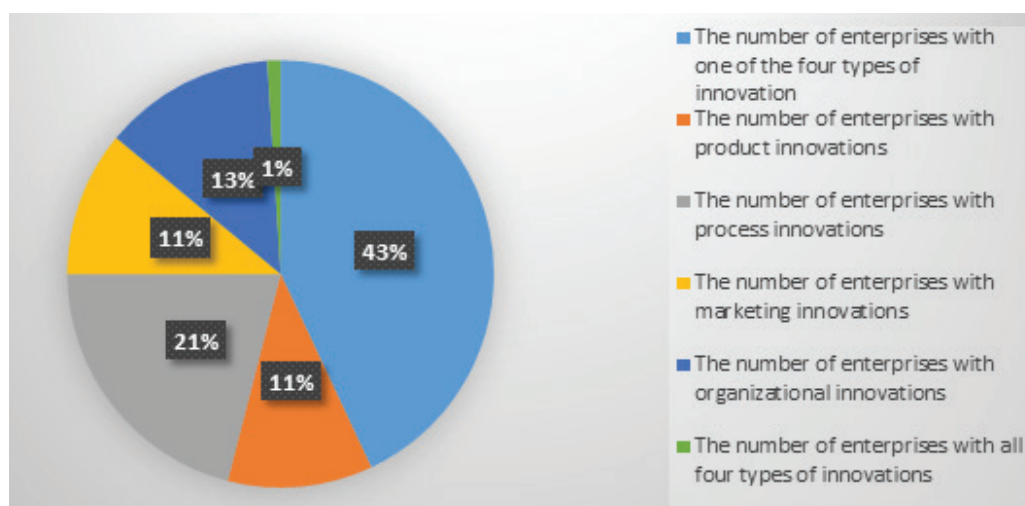

Figure 5 – Number of enterprises by type of innovation (units), 2021

Note: Compiled by the authors based on the source [9].

According to a study by the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for 2021, the largest number of enterprises with all four

types of innovations operate in Almaty (38.5%), Nur-Sultan (23.1%) and Almaty region (13.5% each). The volume of innovative products in 2021 compared to 2020 decreased by 16.2% and amounted to 1,438,708.5 million tenge. Innovative products were sold in the amount of 1,318,106.1 million tenge.

One of the main reasons for the decrease in indicators, which can be called remaining relevant for a long time, is the problem of the lack of connection between science and production. Innovative entrepreneurship is underdeveloped, hence technological entrepreneurship is underdeveloped. It clearly demonstrates the indicator of innovative passivity for 2021, which is 89.5%.

Innovative passivity can be the result of both personal reasons and external ones. In the scientific community, to a greater extent, all studies are focused on the study of external factors affecting innovative passivity. However, as a result of the analysis of the materials listed above, and the work done by the state to improve the NIS, the authors come to the conclusion that the development of innovative activity, minimization of innovative passivity, and further development of the economy can be influenced by the personal experience and cultural characteristics of entrepreneurs. For example, in a 2022 study by Wu J., Si S., Liu Z., the authors note the differences between European and Asian social classes of entrepreneurs. In the post-industrial countries, many entrepreneurs come from the middle class and wealthy families. However, most entrepreneurs in Asian countries come from low-income families. Low-income entrepreneurs face very different challenges than their wealthy counterparts in the West [17].

Nevertheless, it is worth noting that incentives are being created in Kazakhstan to increase the interest of companies in the development of innovative products, services, and the introduction of new technologies. At the legislative level, enterprises are provided with conditions that provide for the prospects and benefits of their long-term investment in R&D and innovation. Work is also underway to increase interest in entrepreneurship among young people.

Discussion

No need to deny that for the real and full development of technological entrepreneurship in Kazakhstan, it is necessary to significantly increase the key indicators of the scientific and technological development of the country.

In Kazakhstan, there are only 690 R&D professionals per million inhabitants. For example, in Russia there are 2.7 thousand such specialists. In the ranking of the Global Innovation Index, the Russia occupies 47th place. It is also possible to trace the difference in R&D spending at the global level.

Table 2 – Research and development expenditure (% of GDP)

№	Country	% of GDP
1	Israel	5,44
2	South Korea	4,81
3	Sweden	3,53
4	Japan	3,26
5	China	2,40
6	Russia	1,10
7	Uzbekistan	0,14
8	Kazakhstan	0,13
Note: Compiled by the authors based on the source [18].		

The National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 notes the expected and planned increase in R&D costs to 1% of GDP. The State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025, approved in 2019, also outlines the goal of achieving 1% of GDP by 2025. Meanwhile, according to the results of 2020, domestic spending on R&D reached only 0.13% of GDP. Undoubtedly, there is a positive growth trend of 8.1% more

than in 2019. However, the share of expenditures in relation to GDP lags and is miserable. According to the planned parameters of the State Program, the indicator for 2020 of 0.13% is appropriate since significant growth can be obtained no earlier than 2023–2024.

A more advanced experience can be traced of the South Korean government, which, efforting to create jobs through technology start-ups, supports various R&D subsidies to stimulate technological innovation. As a result of increased spending on R&D, the share of startups in Korea has increased by an average of 10.9% per year over the past five years [19]. At the same time, it becomes clear why the Republic of Korea is in the Top-10 of The Global Innovation Index in 2022.

An increase in R&D costs, the use of significant incentives for the innovative activity of enterprises and entrepreneurs, priority attention to the training of technical specialists with competent skills, improving working conditions and increasing wages to stop the migration “brain drain” – measures that will raise the technological level of the country. The effects of the efforts made and Kazakhstan’s entry into the ranks of the world’s technologically advanced countries will be achieved only if Kazakhstan’s innovative products, enterprises, knowledge, technologies, labor force and, in general, the national innovation system are competitive.

For a full understanding of the whole picture of NIS (national innovation system) and the development of technological entrepreneurship, it is necessary to have a complete understanding of the objects of NIS, in particular entrepreneurs, about the reasons that encourage or do not encourage them to introduce innovations.

Table 3 – Reasons for not carrying out innovative activities at enterprises (units)

Lack of funds	5839
Lack of funds from external sources of financing	365
Innovation costs too high	1507
Lack of competent staff	453
Lack of information about technologies	306
Lack of information about the markets	446
Difficulty in finding partners for innovation	246
Dominance of existing enterprises in the market	210
Uncertainty of demand for innovative goods or services	1661
Not necessary due to earlier innovations	2459
Not necessary due to lack of demand for innovation	7738
Note: Compiled by the authors based on the source [9].	

Table 3 shows that among the most pressing reasons due to which innovation activity at enterprises was not carried out, we can single out the lack of demand for innovation and the lack of financial resources. As mentioned above, most of the costs of innovation are borne by enterprises. Given the fact that the share of innovatively active enterprises is a small part, it is worth thinking about the need to stimulate innovation in enterprises. The lack of connection between science and production is the result of many reasons. Most of the previous studies of Kazakhstani and foreign scientists make statements that the imperfection of the NIS is the main reason for the lack of communication between science and business, while an important aspect that is the driving force of any economy is lost sight of – entrepreneurs.

Before embarking on any measures, it is necessary to consider not only the external factors mentioned in the article, but also to study the portrait of entrepreneurs of Kazakhstan. Entrepreneurs are the driving force behind the development of the economy, they introduce and commercialize innovations – thereby developing technological entrepreneurship. Entrepreneurs take risks and attract venture capital investments. It is necessary to study in more detail the socio-cultural aspects that drive entrepreneurs in our country. Previous earlier studies have shown that people use economic institutions to create wealth [20]. However, according to Wu J., Si S., Liu Z. study, many entrepreneurs simply seek to feed themselves and their families, and countless businessmen are bosses in local companies known as ant traders [17].

Conclusion

Based on the above analysis, the authors concluded that the national innovation system (NIS) in its development faces several serious problems that hinder its effectiveness:

- ♦ Decrease in the volume of innovative products in 2021 compared to 2020.
- ♦ enterprises bear the greatest costs of the total amount of expenditures on innovation.
- ♦ The smallest share in the cost structure is made up of innovative grants provided to enterprises.
- ♦ The lack of connection between science and production.

Among the factors hindering the development and implementation of innovations, the 3 most significant ones can be distinguished:

- ♦ Low level of innovative ties.
- ♦ Insufficient spending on R&D.
- ♦ High-technological production.

The weakest links in the national ecosystem of innovation development are the results of scientific activity.

The authors suggest paying attention to the South Korean experience, where the government, in an effort to create jobs with the help of technology start-ups, increased R&D spending, as a result of which it received an increase in the share of start-ups.

The above factors have an increased impact on the sustainability of the economy of Kazakhstan (task No. 5 “Building the technological potential of industry” of goal No. 9 “Industrialization, innovation and infrastructure” of the UN international platform for achieving the Sustainable Development Goals (SDGs)).

The Republic of Kazakhstan is making great efforts to create an effective infrastructure for technological entrepreneurship in the country. To solve the problem of increasing national competitiveness in Kazakhstan, a program-target approach is used. It provides effective interaction between scientific organizations and business in the innovation field, through the implementation of joint technological programs. However, today the effectiveness of the practical implementation of state programs remains extremely low.

The authors also face the problem of the lack of a detailed classification of entrepreneurs by socio-cultural aspects in Kazakhstani statistics. The authors suggest the personal experience and cultural characteristics of entrepreneurs can also influence the minimization of innovative passivity and the further development of the economy, which is a topic for further study by researchers.

For development of high-tech production in Kazakhstan, the authors recommend that future research on technological entrepreneurship in Kazakhstan be focused on the study of socio-cultural aspects that affect the motivation of entrepreneurs to engage in innovative and technological activities in our country.

REFERENCES

- 1 Park S.A. Study on Determinants of the Performance of Technology Venture // Master's Thesis, Chung-Ang University, Seoul, Korea, August 2010. URL: http://www.riss.kr/search/detail/DetailView.do?p_mat_type=be54d9b8bc7cdb09&control_no=fbbb42e673ff37a6ffe0bdc3ef48d419&outLink=K (accessed: 30 November 2022)
- 2 Kwon M., Jung H. The effect of entrepreneurs' characteristic, technological capabilities and network on firm performance of technology-based start-ups // *Asia-Pac. J. Business Venture Entrepreneurship*. 2012, no. 7, pp. 7–18.
- 3 Dorf R.C., Byers T.H. *Technology Ventures: From Idea to Enterprise* // McGraw-Hill: New York, NY, USA, 2005.
- 4 Shane S., Venkataraman S. Guest Editors' Introduction to the Special Issue on Technology Entrepreneurship. *Res. Policy* 2004, no. 32, pp. 181–184.
- 5 Bailetti T. Technology Entrepreneurship: Overview, Definition, and Distinctive Aspects // *Technol. Innov. Manag. Rev.* 2012, pp. 5–12.
- 6 Hoque A.S.M.M., Awang Z.B., Siddiqui B.A. Technopreneurial Intention among University Students of Business Courses in Malaysia: A Structural Equation Modeling // *Int. J. Entrep. Small Medium Enterp.* 2017, no. 4, pp. 1–16.

- 7 United States Innovation and Competition Act. 2021. URL: <https://www.congress.gov/117/bills/s1260/BILLS-117s1260es.pdf> P.1260 (accessed: 01 February 2022)
- 8 Ministry of Innovation Affairs of Japan. URL: <https://www.mofa.go.jp> (accessed: 01 October 2021)
- 9 Портал бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан: «Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан». URL: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/5> (дата обращения: 26 ноября 2022)
- 10 Chandler G.N., Hanks S.H. Market Attractiveness, Resource-based Capabilities, Venture Strategies, and Venture Performance. *J. Bus. Ventur.* 1994, no. 9, pp. 331–349.
- 11 Baron, R.A. Counterfactual Thinking and Venture Formation: The Potential Effects of Thinking about What Might Have Been. *J. Bus. Ventur.* 2000, no. 15, pp. 79–91.
- 12 Joseph A. Shumpeter. The theory of economic development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. 1912, pp. 200–255. URL: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674879904> (accessed: 11 October 2021)
- 13 Gerhard Mensch Stalemate in technology: Innovations Overcome the Depression. 1975, pp. 103–201.
- 14 Global Innovation index. 2022. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-section1-en-gii-2022-at-a-glance-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf> (accessed: 28 November 2022)
- 15 Нормативно-правовые акты проекта Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Казахстана (МЦРИАП РК) со Всемирным банком «Стимулирование продуктивных инноваций». URL: <http://fpip.kz/index.php/ru/technology-commercialization/venture-fund> (дата обращения: 01 декабря 2022)
- 16 Результаты исследования рынков в Казахстане в инновационном приложении KazDATA. URL: <https://kazdata.kz> (дата обращения: 01 декабря 2022)
- 17 Wu J., Si S., Liu Z. Entrepreneurship in Asia: Entrepreneurship knowledge when East meets West Asian Business and Management. 2022, no. 21(3), pp. 317–342.
- 18 Актуальные данные The World Bank Group за 2020 год // Research and development expenditure % of GDP. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS> (дата обращения: 14 декабря 2022)
- 19 Ministry of Science, ICT and Future Planning and Evaluation; Korea Institute of S&T Evaluation and Planning. Report of Investigation & Analysis of National R&D Programs in Korea. 2016. URL: <https://scienceon.kisti.re.kr/srch/selectPORSrchReport.do?cn=TRKO201800037421> (accessed: 21 November 2022)
- 20 North D.C. Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press. 1990.

REFERENCES

- 1 Park S.A. (2022) Study on Determinants of the Performance of Technology Venture // Master's Thesis, Chung-Ang University, Seoul, Korea, August 2010. URL: http://www.riss.kr/search/detail/DetailView.do?p_mat_type=be54d9b8bc7cdb09&control_no=fbbb42e673ff37a6ffe0bdc3ef48d419&outLink=K (accessed: 30 November). (In English).
- 2 Kwon M., Jung H. (2012) The effect of entrepreneurs' characteristic, technological capabilities and network on firm performance of technology-based start-ups // *Asia-Pac. J. Business Venture Entrepreneurship*, no. 7, pp. 7–18. (In English).
- 3 Dorf R.C., Byers T.H. (2005) *Technology Ventures: From Idea to Enterprise* // McGraw-Hill: New York, NY, USA. (In English).
- 4 Shane S., Venkataraman S. (2004) Guest Editors' Introduction to the Special Issue on Technology Entrepreneurship. *Res. Policy*, no. 32, pp. 181–184. (In English).
- 5 Bailetti T. (2012) Technology Entrepreneurship: Overview, Definition, and Distinctive Aspects // *Technol. Innov. Manag. Rev.*, pp. 5–12. (In English).
- 6 Hoque A.S.M.M., Awang Z.B., Siddiqui B.A. (2017) Technopreneurial Intention among University Students of Business Courses in Malaysia: A Structural Equation Modeling // *Int. J. Entrep. Small Medium Enterp.*, no. 4, pp. 1–16. (In English).
- 7 United States Innovation and Competition Act. 2021. URL: <https://www.congress.gov/117/bills/s1260/BILLS-117s1260es.pdf> P.1260 (accessed: 01 February 2022). (In English).
- 8 Ministry of Innovation Affairs of Japan. URL: <https://www.mofa.go.jp> (accessed: 01 October 2021). (In English).

9 Portal bjuro nacional'noj statistiki Agenstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan: «Ob innovacionnoj dejatel'nosti predpriyatij v Respublike Kazakhstan». URL: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/5> (data obrashhenija: 26 nojabrja 2022). (In Russian).

10 Chandler G.N., Hanks S.H. (1994) Market Attractiveness, Resource-based Capabilities, Venture Strategies, and Venture Performance. J. Bus. Ventur, no. 9, pp. 331–349. (In English).

11 Baron R.A. (2000) Counterfactual Thinking and Venture Formation: The Potential Effects of Thinking about What Might Have Been. J. Bus. Ventur, no. 15, pp. 79–91. (In English).

12 Joseph A. Shumpeter. (1912) The theory of economic development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle, pp. 200–255. URL: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674879904> (accessed: 11 October 2021). (In English).

13 Gerhard Mensch Stalemate in technology: Innovations Overcome the Depression. 1975, pp. 103–201. (In English).

14 Global Innovation index. 2022. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-section1-en-gii-2022-at-a-glance-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf> (accessed: 28 November 2022). (In English).

15 Normativno-pravovye akty proekta Ministerstva cifrovogo razvitija, innovacij i ajerokosmicheskoy promyshlennosti Kazahstana (MCRIAP RK) so Vsemirnym bankom «Stimulirovanie produktivnyh innovacij». URL: <http://fpip.kz/index.php/ru/technology-commercialization/venture-fund> (data obrashhenija: 01 dekabrja 2022). (In Russian).

16 Rezul'taty issledovanija rynkov v Kazahstane v innovacionnom prilozhenii KazDATA. URL: <https://kazdata.kz> (data obrashhenija: 01 dekabrja 2022). (In Russian).

17 Wu J., Si S., Liu Z. (2022) Entrepreneurship in Asia: Entrepreneurship knowledge when East meets West Asian Business and Management, no. 21(3), pp. 317–342. (In English).

18 Aktual'nye dannye The World Bank Group za 2020 god // Research and development expenditure % of GDP. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS> (data obrashhenija: 14 dekabrja 2022). (In Russian).

19 Ministry of Science, ICT and Future Planning and Evaluation; Korea Institute of S&T Evaluation and Planning. Report of Investigation & Analysis of National R&D Programs in Korea. 2016. URL: <https://scienceon.kisti.re.kr/srch/selectPORSrchReport.do?cn=TRKO201800037421> (accessed: 21 November 2022). (In English).

20 North D.C. (1990) Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press. (In English).

А.Е. НҰРАЛИМ,*¹

докторант.

*e-mail: akbotane@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6221-0570

Г.К. НИЕТАЛИНА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: g.niyetalina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2004-0603

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Бүгінгі таңда Қазақстанда инновациялық әрі технологиялық секторды дамыту мақсатында, технологиялық кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау бойынша көптеген жұмыстар жүргізілуде. Техно-кәсіптікті дамыту жаңа білімді жаңа технологияларға, өнімдер мен қызметтерге айналдыратын тиімді ұлттық инновациялық жүйенің болуын білдіреді. Инновациялық өнім көлемі төмендеп бара жатыр, негізгі себептердің бірі ғылымның өндіріспен байланысының болмауы болып табылады. Инновациялық кәсіпкерлік төмен деңгейінде дамыған, сондықтан технологиялық кәсіпкерліктің дамуы да нашарлайды. Инновациялық пассивтілік 89,5% құрайды, бұл ішкі және сыртқы факторлардың нәтижесі. Ғылыми ортада зерттеулердің көпшілігі сыртқы факторларға назар аударады, бірақ бұл зерттеуде авторлар ішкі факторларды (жеке

тәжірибе мен мәдени ерекшеліктер) терең зерттеудің маңыздылығына назар аударуды ұсынады. Ғылыми мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасында технологиялық кәсіпкерлікті дамыту проблемалары мен перспективаларын анықтау. Зерттеуді жүргізу үшін авторлар Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректеріне негізделген сипаттамалық статистика әдісін пайдаланды. Авторлар деректерді талдаудың, негізгі статистиканы талдаудың және логикалық талдаудың негізгі статистикалық рәсімдерін қолданды. Авторлар атап өткен Қазақстан Республикасындағы технологиялық кәсіпкерлікті дамытудың негізгі аспектілері инновациялық байланыстардың дамуы, білім экономикасы және жоғары технологиялық өндіріс болып табылады. Осылайша, мақалада технологиялық кәсіпкерлікті дамытудың негізгі аспектілеріне тежеуіш ретінде әсер ететін факторларды талдайды және оларды барынша азайтуға ықпал ететін бірқатар ұсынымдарды ұсынады.

Тірек сөздер: технологиялық кәсіпкерлік, инновациялық жүйе, базалық статистика, логикалық талдау, стратегиялық жоспарлау.

А.Е. НҮРАЛИМ,*¹

докторант.

*e-mail: akbotane@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6221-0570

Г.К. НИЕТАЛИНА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: g.niyetalina@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2004-0603

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ОПЫТ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

На сегодняшний день в Казахстане в целях развития инновационно-технологического сектора ведется работа по созданию благоприятных условий для развития технологического предпринимательства. Развитие технопренерства подразумевает наличие эффективной национальной инновационной системы, преобразующей новые знания в новые технологии, продукты и услуги. Объем инновационной продукции снижается, одной из основных причин является отсутствие связи науки с производством. Инновационное предпринимательство слабо развито, следовательно, слабо развито технологическое предпринимательство. Инновационная пассивность составляет 89,5%, что является результатом внутренних и внешних факторов. В научном кругу большинство исследований акцентировано на внешних факторах, однако в данном исследовании авторы рекомендуют обратить внимание на важность углубленного изучения внутренних факторов (личный опыт и культурные особенности). Цель научной статьи – выявление проблем и перспектив развития технологического предпринимательства в РК. Для проведения исследования авторы применяли метод описательной статистики, опираясь на данные бюро агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Авторами применялись базовые статистические процедуры анализа данных, анализа базовой статистики и логического анализа. Ключевыми аспектами развития технологического предпринимательства в РК, выделенными авторами, являются развитость инновационных связей, экономика знаний и высокотехнологичное производство. Таким образом, в статье проанализированы уровень развития и факторы, сдерживающие развитие технологического предпринимательства, предлагаются рекомендации, способствующие их минимизации.

Ключевые слова: технологическое предпринимательство, инновационная система, базовая статистика, логический анализ, стратегическое планирование.

FTAXP 06.52.13
ӨОЖ 338.2
JEL D29

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-254-266>

А.Т. ЖАНАСИЛОВА,*¹

докторант.

*e-mail: azhanasilova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7003-153X

Г.С. МУКИНА,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: gulsara.dyusembekova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2451-4984

М.Б. СУЛТАНОВА,³

Ә.Ғ.К., доцент.

e-mail: mens-70@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9757-8981

А.А. АЙДАРАЛИЕВА,³

Ә.Ғ.К., доцент.

e-mail: aizhamal_a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7291-2426

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Торайғыров университеті,

Павлодар қ., Қазақстан

³Жәңгір хан университеті,

Орал қ., Қазақстан

КӘСІПОРЫНДАРДЫ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БӘСЕКЕЛЕСТІК ПОЗИЦИЯЛАРЫН ТАЛДАУ

Андатпа

Мақалада зерттеудің мақсаты кәсіпорынның даму стратегиясын қалыптастырудың жаңа тәсілдерін қарастыру болып табылады (Павлодар облысындағы жиһаз өндірісі мысалында). Атап айтқанда, зерттеудің мақсаты кеңістіктік модельді (SPACE модельді) және ішкі және сыртқы орта факторларын ескере отырып, сараптамалық бағалау әдісін пайдалануға негізделген кәсіпорынның бәсекелестік ұстанымдарын бағалау болып табылады. Кәсіпорынның даму стратегиясын қалыптастыру тәсілдері стратегияны қалыптастыру әдістерін және оларды қолдану нәтижелерін анықтауды қамтиды. Зерттеуде бастапқы деректерді алу барысында сауалнама негізіндегі сандық және сапалық зерттеу әдістерін қамтитын сараптамалық бағалау әдісі қолданылған. Бастапқы деректер алты балдық шкала бойынша бекітілген сұрақтардан тұратын сауалнама арқылы жиналды, сыртқы орта параметрлері мен ішкі орта жағдайын ескере отырып, кәсіпорын үшін ең оңтайлы – даму стратегиясының түрін анықтауға мүмкіндік беретін SPACE моделі пайдаланылған. Авторлар қарқынды өсудің мынадай стратегияларын ұсынады: 1) нарық шекарасын кеңейту стратегиясы; 2) нарыққа терең ену стратегиясы.

Тірек сөздер: кәсіпорын, сыртқы орта, ішкі орта, стратегия, бәсекелік ұстаным, қарқынды өсу.

Кіріспе

Қазіргі уақытта фирмалардың қызметін дамыған және қолданыстағы стратегиясыз елестету мүмкін емес. Сыртқы ортаның күрт өзгеретін жағдайларында және олармен байланысты белгісіздіктерде фирмаларды сәтті дамытудың заманауи құралы – бұл күштердің мақсатты шоғырлануы және барлық кәсіпорындар үшін, соның ішінде аймақтағы жиһаз өндірісі үшін негізгі болып табылатын дұрыс таңдалған стратегия [1]. Әр компанияның өзіндік ерекшелігі бар, сондықтан әр компания үшін стратегияны әзірлеу процесі жеке, өйткені ол компанияның

нарықтағы жағдайына, даму динамикасына, әлеуетіне, бәсекелестердің мінез-құлқына, оның өнімдері мен қызметтерінің сипаттамаларына байланысты.

Материалдар мен әдістер

Кәсіпорынның даму стратегиясын қалыптастыру тәсілдері стратегияны қалыптастыру әдістерін және оларды қолдану нәтижелерін анықтауды қамтиды. Авторлар кәсіпорынның даму стратегиясын қалыптастыру үшін Space модель әдісін (Space – Strategic Position and Action Evaluation model – позициялар мен әрекеттерді стратегиялық бағалау моделі) (жиһаз өндіру саласында жұмыс істейтін «Иртыш Мебель» ЖШС мысалында) пайдаланды [2]. Бұл әдіс өсудің негізгі факторларын таңдауға, кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортасының параметрлерін ескере отырып, кәсіпорын үшін ең оңтайлы даму стратегиясының түрін анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, бұл модель компанияның бәсекелестік стратегиясын дәлірек анықтауға мүмкіндік береді, өйткені модель сыртқы және ішкі ортаны талдау факторларына негізделген.

Сыртқы және ішкі ортаны талдаудағы факторлардың әр тобы баллдық бағалаумен анықталады, оның негізінде зерттелетін ұйымның стратегиялық жағдайын сипаттайтын кесте құрылады.

Ұйымға төрт стратегиялық позицияның бірі беріледі: 1) агрессивті; 2) бәсекелес; 3) консервативті; 4) қорғаныстық – нәтижелік кестеде ұсынылған нәтижелерге байланысты.

Кәсіпорынның салалық нарықтағы стратегиялық жағдайын жалпы бағалау ұйым қызметінің төрт негізгі көрсеткішімен көрсетіледі:

- ♦ кәсіпорынның қаржылық жағдайы – 0-ден 6 баллға дейін бағаланады (0 – әлсіз қаржылық жағдай; 6 – күшті жағдай);

- ♦ осы нарықтың тартымдылығы – 0-ден 6 баллға дейін бағаланады (0 – сала тартымсыз; 6 – сала тартымды);

- ♦ кәсіпорынның бәсекелестік артықшылығы – 0-ден 6 баллға дейін бағаланады (0 – төмен бәсекелестік артықшылық, 6 – үлкен бәсекелестік артықшылық), содан кейін алынған оң мәннен 6 балл алу арқылы теріс мәнге айналады;

- ♦ Кәсіпорынның сыртқы ортасының тұрақтылығы – 0-ден 6 баллға дейін бағаланады (0 – қоршаған орта тұрақсыз, 6 – қоршаған орта тұрақты), содан кейін алынған оң мәннен 6 балл алу арқылы теріс мәнге айналады.

Жұмыстағы стратегиялық позицияны бағалау үшін сауалнама деректерін жинау әдісін қолдана отырып, сандық және сапалық зерттеу әдістерін қамтитын сараптамалық бағалау әдісі де қолданылады. Бастапқы деректер алты баллдық сұрақнаманың көмегімен жиналды. «Иртыш Мебель» ЖШС кәсіпорында алынған барлық көрсеткіштер экономикалық бейіндегі мамандардың (134 респондент) жеке пікірлері мен пікірлері негізінде тұжырымдалған.

Негізгі ережелер

Білім мен ақпарат ағындарының көбеюі, сыртқы ортадағы өзгерістердің қазіргі қарқыны соншалық, кәсіпорынның даму стратегиясын әзірлеу және іске асыру кәсіпорынның болашақ даму тенденцияларын және оның болашақ мүмкіндіктерін болжаудың жалғыз тәсілі болып табылады [2]. Стратегия – бұл кәсіпорынның ұзақ мерзімді дамуының негізі, ол іс-әрекеттің ең қолайлы тәсілдерін табуға көмектеседі, компанияның мүмкіндіктері (оның ішкі ортасы) және оның сыртқы ортасы туралы дұрыс емес немесе бұрмаланған ақпаратқа байланысты дұрыс емес шешім қабылдау қаупін азайтады.

Қазір уақыт адамдарға компаниялардың негізгі ресурсы ретінде қосылады. Бәсекелестерден озып кету үшін жұмыс істей отырып, ұйым нарықтағы тұрақтылығын арттыру стратегиясын жүзеге асыра алады, сол уақытта аз және аз бос тауашалар қалады [3].

Ретроспективті талдау аясында (тарихи-әдіснамалық және хронологиялық тәсілдер) Стратегиялық менеджмент тұжырымдамасының негізін қалаушы, ресейлік американдық ғалым И. Ансофф кәсіпорынды стратегиялық басқару теориясының эволюциясындағы төрт кезеңді ажыратады.

1 кезең – «бюджеттеу». Ол уақыт кезеңін қамтиды – XIX ғасырдың 80-жылдарынан бастап 1950 жылдардың басына дейін «жаппай өндіріс дәуірі» деп аталады.

Қазіргі уақытта кәсіпорынды басқару экономикалық ғылымдағы жеке ғылыми бағыт ретінде қалыптасады. Осы кезеңдегі компаниялар үшін басты міндет аз шығындармен әлсіз сараланған тауарлар өндірісін барынша арттыру болғандықтан, кәсіпорынды басқарудың негізгі құралы Еңбек және менеджментті ғылыми ұйымдастыру мектебінің өкілдері бюджеттеу және бақылау түрінде көрсетілген жоспарлауды бөліп көрсетті [4, 74 б.].

Екінші кезең «ұзақ мерзімді жоспарлау».

Ұзақ мерзімді жоспарлау, экстраполяция – өткен кезеңдерде белгіленген үрдістерді болашақ кезеңге тарату арқылы өткен кезеңдерді ұйымдастыру көрсеткіштерінің негізінде құрылды. Ұзақ мерзімді жоспарлауды қолдану кәсіпорын стратегиясын әзірлеудің алғашқы үлкен әрекеті болды.

Ұзақ мерзімді жоспарлау мен бюджеттеудің маңызды айырмашылығы – ұзақ мерзімді жоспарлау кезінде күрделі инвестициялардың тиімділігін, инвестициялардың өтелу мерзімдерін, ақшаның уақытша құнын (ақша ағындарын дисконттау әдісі) бағалау әдістері кеңінен қолданыла бастады.

Үшінші кезең «Стратегиялық жоспарлау».

Стратегиялық жоспарлау мен ұзақ мерзімді жоспарлаудың басты айырмашылығы – компания менеджментінің қоршаған орта факторларының әсер ету дәрежесін әртүрлі түсінуі. Егер ұзақ мерзімді жоспарлау жүйесі тұрақты экономикалық өсу жағдайында компанияның ішкі мүмкіндіктерін талдауға және пайдалануға негізделген болса, онда Стратегиялық жоспарлау жүйесі сыртқы шектеулерді ескере отырып, ұйымның ішкі әлеуетін тиімді пайдалану жолдарын іздеумен сипатталады, мысалы:

- ◆ экологиялық, саяси, әлеуметтік және экономикалық тәуекелдер;
- ◆ тұтынушылар;
- ◆ сыртқы бәсекелестік күштер.

Төртінші кезең «Стратегиялық менеджмент».

Стратегиялық менеджмент жүйесі компанияны басқару технологиясы ретінде анықталады, ол сыртқы ортаның тұрақсыздығы жағдайында оның ұзақ мерзімді дамуын анықтайды және стратегиялық маневрді жүзеге асыру қажеттілігіне әкелетін қоршаған орта факторлары мен баға конъюнктурасының өзгеруіне кәсіпорынның уақтылы жауап беруін қамтамасыз етеді, нәтижесінде кәсіпорынның жалпы даму бағытын өзгерту және түзету.

Осылайша, бизнесті жүргізу жағдайларының өзгеруіне байланысты кәсіпорынды басқару моделі эволюциясының негізгі себептері дәстүрлі сату нарықтарындағы қарқынды бәсекелестік және экономикалық процестердің жаһандануына байланысты әртүрлі экологиялық факторлардың болжанбауы болып табылады.

Алайда, кәсіпорынды стратегиялық басқару теориясының эволюциясының дәстүрлі төрт кезеңінен басқа, операцияларды зерттеу және жүйелер теориясы саласындағы танымал американдық ғалым, интерактивті Менеджмент институтының (INTERACT) негізін қалаушы Расселл Линкольн Акофф «интерактивті стратегиялық менеджмент» кәсіпорнын басқарудың бесінші моделін атап өтті.

Кәсіпорынды стратегиялық басқару теориясының эволюция кезеңдері 1-кестеде (257 б.) келтірілген.

Сонымен қатар, кәсіпорынның стратегиясын қалыптастырудың барлық әдістері кәсіпорынның ішкі және сыртқы ортасын талдауға негізделген, өйткені ұйымның мүмкіндіктері мен ұйым орналасқан нарықтық жағдайлар оны қалыптастырудың мүмкін жолдарын анықтайды. Сондай-ақ, адамдар, уақыт және ақпарат қазіргі заманғы шындықта таңдалған стратегияның бірдей маңызды ресурстары екенін ескеру қажет.

Бүгінгі таңда компанияның даму стратегиясын қалыптастыру негізінен бірнеше балама стратегияларды таңдауға негізделген. Әр нұсқа жалпы жағдайларға арналған стандартты шешімдерге негізделген. Кәсіпорын стратегиясын қалыптастыру әдістері туралы ең терең сұрақты Гарвард мектебінің ғалымдары зерттеді: М. Портер (1997), К. Эндрюс (1971), К. Прахалад және Дж. Хамель (1990), ол әлі де осы бағытта көшбасшы болып саналады [6].

Кесте 1 – Кәсіпорынды стратегиялық басқару теориясының эволюция кезеңдері

Сипаттамасы	Кәсіпорынды басқару моделі			
	Бюджеттеу	Кезең ұзақ мерзімді жоспарлау	Стратегиялық жоспарлау	Стратегиялық менеджмент
Кезең	1880–1950 жж.	1950–1960 жж.	1960–1970 жж.	1990 ж.
Мақсаты	Өндірісті барынша арттыру	Пайданы ұлғайту	Сыртқы орта факторларын ескере отырып, пайданы барынша көбейту	
Қол жеткізу жолдары	Өндіріс көлемін ұлғайту	Ішкі ресурстарды пайдалануды оңтайландыру	Тұрақсыз және белгісіз ортамен динамикалық тепе-теңдікті орнату	
Болжам	Өткен қайталаңады	Экстраполяция арқылы анықталған тенденциялар сақталады	Жаңа тенденциялар/ құбылыстар болжамды	Ішінара болжамдылық
Сыртқы ортаның өзгеру жылдамдығы	Компанияның реакциясы баяу	компанияның реакциясымен салыстыруға болады	Компанияның реакциясы тезірек	
Процесс	Циклдік	Циклдік	Циклдік	Нақты уақыт
Басқару негіздері	Тұрақтылық	Болжау	Зерттеу	Топ-менеджменттің шығармашылығы
Еңбек персоналына көзқарас	Еңбек персоналы-кәсіпорын ресурстарының бірі		Еңбек персоналы-кәсіпорынның маңызды ресурсы	
Басқару әдістері	Бюджеттік-қаржылық жоспарлау	Экономикалық өсу болжамы	Даму стратегиясын өзгерту	Сыртқы ортаны және нарықтың дамуын есепке алу
Ескертпе: [5] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.				

Кеннет Эндрюс әзірлеген SWOT-талдау компанияның мүмкіндіктері (opportunities), компанияның қауіптері (threats), күшті жақтары (strengths), әлсіз жақтары (weaknesses) сияқты факторлардың кәсіпорынға әсерін бағалауға негізделген стратегияны әзірлеуді көздейді [6].

Сонымен бірге, Майкл Портер компанияның стратегиясын қалыптастыру процесін нарықтағы компанияның күшті және әлсіз жақтары туралы түсінік беретін бәсекелестіктің бес күшін талдау негізінде өзінің бәсекелестік позициясы тұрғысынан бағалады.

Әдебиетке шолу

«Стратегия» ұғымының эволюциясын қарастыру стратегиялық басқарудың мәнін дәл түсінуге және оның құрылымдық мазмұнын түсінуге мүмкіндік береді [7].

Әдеби дереккөздерді талдау негізінде стратегиялық менеджмент саласындағы шетелдік және отандық басқару теориясында «стратегия» негізгі ұғымын анықтауға әртүрлі көзқарастар бар екендігі анықталды [8]:

- ♦ кәсіпорынның ұзақ мерзімді мақсаттарына жету үшін ұйымдастырушылық және экономикалық шаралар жүйесі;
- ♦ компанияның мақсаттарын, мүмкіндіктерін және қызметкерлердің мүдделерін үйлестіруді қамтамасыз ететін компания қызметінің жалпы бағыты;
- ♦ компания қызметін басқару тәсілдерінің жүйесі;
- ♦ болашақты зерттеу, кәсіпорынды дамытудың ықтимал сценарийлерін талдау;

- ♦ басты мақсатқа қол жеткізу үшін басымдықтарды, проблемалар мен ресурстарды айқындайтын стратегиялық іс-қимыл жоспары;

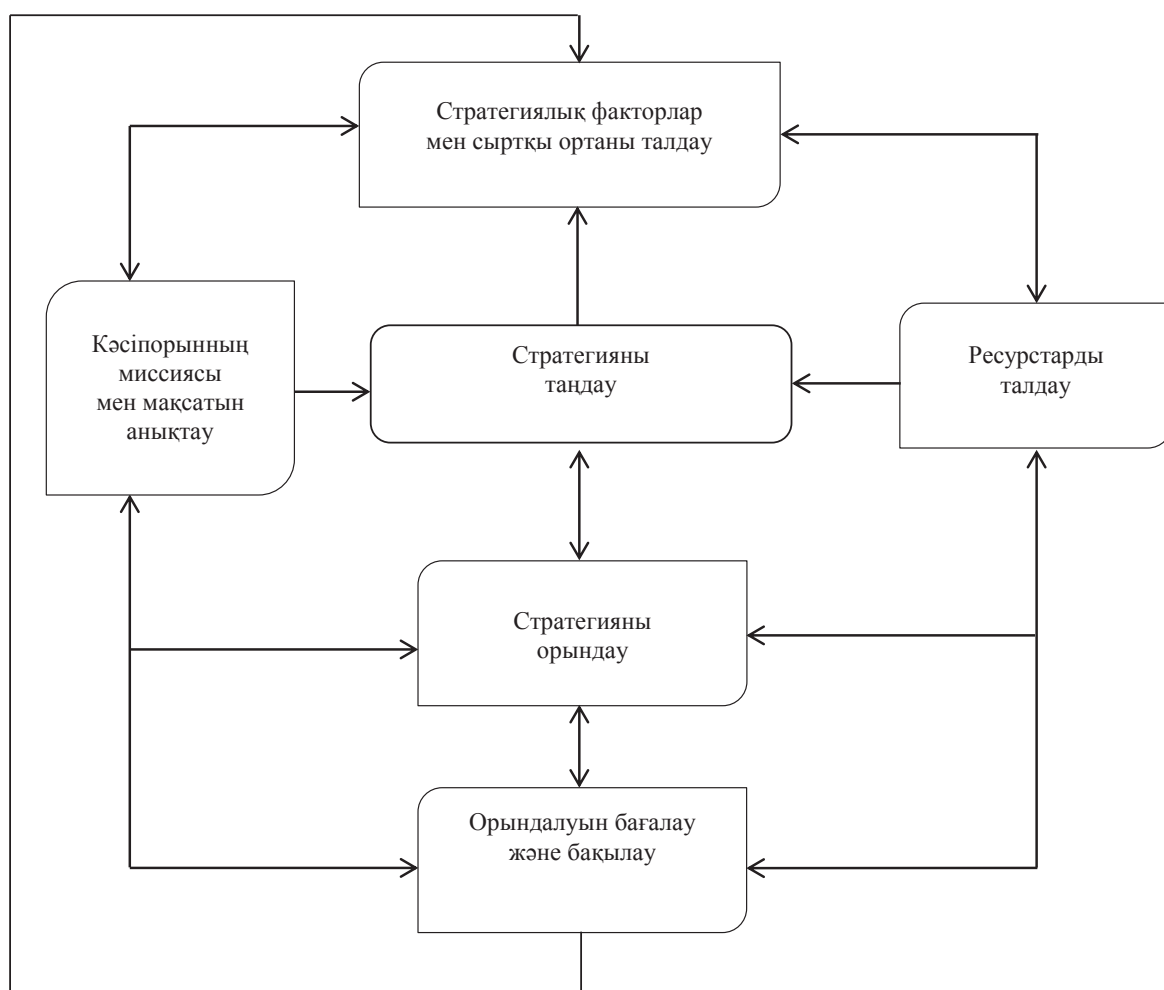
- ♦ мақсат қою және оларға қол жеткізу үшін тиісті шаралар әзірлеу.

Мақалада «сыртқы іскерлік орта» термині жиі қолданылады және оның отандық кәсіпорындар үшін ерекше маңызы атап өтіледі, өйткені қазіргі уақытта ел экономикасы ішкі тұтынуға емес, шикізатқа және экспортқа бағытталған болып қала береді [9].

Бұл ретте, табиғи ресурстар – бұл әлемдегі бәсекелестіктің жаһандық факторы.

Осылайша, стратегиялық басқару стратегиялық шешімдерді қабылдау (жоспарлау) және іске асыру (жедел басқару) процесі болып табылады, оның негізі кәсіпорынның меншікті ресурстық әлеуетін ұйым жұмыс істейтін сыртқы іскерлік ортаның әлеуетті мүмкіндіктерімен және қауіптерімен салыстыру үшін әзірленген даму стратегиясын қалыптастыру болып табылады.

Кәсіпорынды стратегиялық басқару құрылымы 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Кәсіпорынды стратегиялық басқару құрылымы

Ескертпе: Зерттеу нәтижелері бойынша авторлармен жасалған.

Ғалымдардың стратегияны әзірлеу және іске асыру процесіне қатынасы екі түрлі.

Игорь Ансоффың айтуынша, компанияны стратегиялық басқару келесі негізгі міндеттер бойынша шешімдердің дәйекті дамуы болып табылады [10, 274 б.]:

- 1) кәсіпорын қызметіне бағалау (ішкі аудит) жүргізу;
- 2) кәсіпорынның ұзақ мерзімді дамуының стратегиялық мақсаттарын тұжырымдау;
- 3) компанияның портфельдік стратегиясы туралы шешім қабылдау.

Ғалымдар С. Вутон және Т. Хома ұсынды. Кәсіпорынды стратегиялық басқару процесі екі кезеңнен тұрады, олар өз кезегінде алты кезеңнен тұрады [11]. Олар:

1. Стратегиялық талдау:

- ♦ сыртқы ортаны талдау;
- ♦ ішкі ортаны талдау;
- ♦ оларды жиынтық бағалау.

2. Стратегиялық бағытты анықтау:

- ♦ болжау;
- ♦ кәсіпорынның миссиясы мен мақсаттарын қалыптастыру;
- ♦ болжамдар мен мақсаттар арасындағы стратегиялық «сәйкессіздіктерді» анықтау.

Д.И. Шендел және К. Дж. Хаттер кәсіпорынды стратегиялық басқаруды «ұйымның таңдалған мақсаттарды іске асырудан тұратын қоршаған ортамен байланысын анықтау және құру процесі» ретінде, компанияға, оның филиалдары мен бөлімшелеріне қол жетімді ресурстарды неғұрлым оңтайлы бөлу және пайдалану арқылы сыртқы іскерлік ортамен қарым-қатынастың мақсатты жағдайына қол жеткізу әдісі ретінде қарастырады. мүмкіндігінше тиімді және тиімді жүргізу қызметінің бағыттары [12, 25 б.].

Дж. Хиггенс «стратегиялық басқару ұйымның қоршаған ортамен өзара іс-қимылын басқару арқылы кәсіпорын миссиясын жүзеге асыру мақсатында басқару процесін» білдіреді [13, 52 б.].

Шетелдік экономистердің ғылыми зерттеулерін талдау негізінде болжау, кеңістіктік иерархиялық тұжырымдамалық, қажеттіліктер мен мотивтер категорияларымен байланыс сияқты стратегиялық басқарудың белгілері анықталды [13, 73 б.].

Жүйелік тәсіл стратегияны жүйенің құрамдас бөліктері ішінде белгілі бір құрылымы мен байланысы бар жүйе ретінде қарастыруды қамтитыны анықталды.

Жоғарыда белгілі анықтамаларға сүйене отырып, авторлар «кәсіпорын стратегиясын» келесідей анықтаймыз.

Авторлардың пікірінше, «кәсіпорын стратегиясы – бұл бизнес мақсаттарына қол жеткізуге және қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада кәсіпорындардың тиімді жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз етуге бағытталған кәсіпорынның еңбек ұжымының экономикалық және ұйымдастырушылық қатынастарына басқарушылық әсер ету жүйесі».

Нәтижелер мен талқылау

Павлодар облысында жиһаз өнімдерінің нарығы бәсекелестер санының көптігіне байланысты өте шоғырланған болып табылады.

Осы кәсіпорынның даму стратегиясын айқындау мақсатында («Иртыш Мебель» ЖШС мысалында) статистикалық деректер негізінде 2019–2021 жж. жиһаз өндірісінің серпініне талдау жасау қажет, оның нәтижелері 2-кестеде (260 б.) келтірілген [2].

Келтірілген кесте Павлодар облысында 2019–2020 жж. кезеңінде жиһаз өнімдері өндірісінің айтарлықтай төмендеу үрдісі байқалады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. 2019 ж. жиһаз өнімдерін өндіру көлемі:

- ♦ 2017 жылға қарай – 148,9 пайызды;
- ♦ 2020 жылға қарай – 79,1 пайызды құрады.

2021 ж. Павлодар облысында жиһаз өнімдерін өндірудегі жағдай, жиһаз өнімдерін өндіру көлемі 111,4 пайызға жетіп, бұдан басқа жиһаз өнеркәсібінде жұмыс істейтін кәсіпорындар саны 6 бірлікке немесе 2019 жылмен салыстырғанда 28,8 пайызға артып отыр.

Нәтижелер зерттелетін кәсіпорын Павлодар қаласының жиһаз нарығының орташа тартымдылығымен, сондай-ақ тұрақты қаржылық жағдайымен сипатталатынын көрсетеді, ол өз кезегінде оның тұрақсыз сыртқы ортасымен шектеледі. Сонымен қатар, компания, зерттеулерге сәйкес, жиһаз сату нарығында агрессивті бәсекелестік позицияны алады, бұл бәсекелестерге қарсы тұрудың әлеуетті қабілетін тудырады.

Кесте 2 – Павлодар облысында 2019–2021 жж. жиһаз өнімдерін өндіру динамикасын талдау

Көрсеткіш	жыл			2021 қатысты 2019/2020, пайыздар	
	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Жиһаз өнімінің нақты көлем индексі, пайыздар	148,9	79,1	111,4	74,8	140,8
Корпустық жиһаз өндірісі, млн теңге	1008	348	727	72,1	208,9
- интерьер заттарын өндіру, мың дана	37	27	34	91,9	125,9
- офистік жиһаз өндірісі, мың дана	38	25	29	76,3	116,0
- сауда жабдықтарын өндіру, мың дана	37	42	44	118,9	104,8
Жиһаз өнеркәсібінде жұмыс істейтін кәсіпорындар саны, бірлік	61	52	67	109,8	128,8
Ескертпе: [14] авторлар Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасаған.					

Осылайша, «Иртыш Мебель» ЖШС кәсіпорнының бәсекелестік позицияларының қарқынды өсуін күшейту үшін мынадай қарқынды өсу стратегиялары ұсынылады:

- 1) нарық шекарасын кеңейту стратегиясы;
- 2) нарыққа терең ену стратегиясы.

Қарқынды өсу стратегиясымен байланысты оңтайлы стратегияны таңдау «Иртыш Мебель» ЖШС басшылығына кәсіпорынның дамуын ұзақ мерзімді перспективада тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

SPACE моделін пайдалана отырып жүргізілген талдау нәтижелеріне негізделе отырып, біз қарқынды өсу стратегиясын қалыптастыру мен іске асырудың орындылығы туралы қорытынды жасай аламыз, ол мынадай жолдарды көздейді:

- 1) қолданыстағы өнім ассортименті бар нарыққа неғұрлым терең ену;
- 2) қолданыстағы ассортименті бар жаңа нарықтарға ену.

Жалпы, кәсіпорынның тиімділігі ішкі және сыртқы ортаның келесі факторларына байланысты:

- ♦ нарықтың осы сегментінің тартымдылығы;
- ♦ кәсіпорынның қаржылық жағдайы;
- ♦ бәсекелестік артықшылықтардың болуы және кәсіпорынның сыртқы ортасының тұрақтылығы.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде Павлодар облысында бәсекелестік басымдығын, жиһаз нарығының тартымдылығын және осы саладағы сыртқы ортаның тұрақтылығын, атап айтқанда «Иртыш Мебель» ЖШС мысалында бағалау қажет.

1. «Иртыш Мебель» ЖШС бәсекелестік артықшылығын талдау.

2019–2021 жылдар кезеңінде «Иртыш Мебель» ЖШС клиенттік базасы тұрақты түрде кеңейтілді, алайда 2021 ж. сатылымдар өсу қарқынының төмендегені байқалады. «Иртыш Мебель» ЖШС нарық сегментіндегі өзгерістер динамикасы 3-ші кестеде келтірілген.

Кесте 3 – «Иртыш Мебель» ЖШС нарық сегментіндегі өзгерістер динамикасы

Индекс	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	Жоспары
Әлеуетті клиенттер саны	1654	1923	1478	1750
Тартылған клиенттер саны	930	951	872	938
Ұсынылатын жиһаз бөлшектерінің саны	91	106	94	115
Нарыққа ену индексі, %	48,5	50,6	56,6	59,7
Тұтынушылық сенім коэффициенті, %	12,9	12,9	12,5	13,1
Ескертпе: Сараптамалық бағалау әдісінің негізінде авторлармен құрастырылған.				

Алынған мәліметтер негізінде жаңа клиенттерді тартудың оң динамикасына қарамастан, «Иртыш Мебель» ЖШС жиһаз өнімдерін сату нарығына ену деңгейі біртіндеп төмендеп келеді, бұл жоғары бәсекелестікке байланысты және Компанияның нарықтық үлесінің өсу қарқынының төмендеуінен көрінеді деп қорытынды жасауға болады.

Алайда, «Иртыш Мебель» ЖШС-не клиенттердің сенім коэффициентінің артуы оң факт болып табылады.

4-кестеде экономикалық бейіндегі мамандардың жеке пайымдары мен пікірлері негізінде тұжырымдалған «Иртыш Мебель» ЖШС бәсекелестік басымдылығының көрсеткіштері келтірілген.

Кесте 4 – «Иртыш Мебель» ЖШС бәсекелестік басымдылығының көрсеткіштері

Индекс	Сандық бағалау (0–6)	Сапалы бағалау
Тарту динамикасы	2	орташа
Стратегиялық мақсаттарды іске асыру	3	төмен орта
Нарықтық үлесі	5	төмен орта
Тұтынушылардың адалдығы(сенім)	4	жоғары
Өнімнің айрықша ерекшеліктері	4	айтарлықтай
Орта есеппен	3,6	
Вектор	-2,4 -6 = 3,6 – 6 –2,4 (орта есеппен)	
Ескертпе: Сараптамалық бағалау әдісінің негізінде авторлармен жасалған.		

4-кестенің нәтижелері негізінде – 2,4 тең бәсекелестік артықшылықты сандық бағалау үшін орташа балл есептелді. Бәсекелестік артықшылық осі бәсекелестік позиция графигінде теріс болғандықтан, орташа және максималды балл арасындағы айырмашылық ретінде ось бойымен қолданылатын индикаторды есептеу қажет.

2. Сыртқы орта тұрақтылығының көрсеткіштерін талдау.

Павлодар қаласында жиһаз өнімдерін өндірушілер: «Қазақстан» ЖШС, «Империял» ЖШС, бірқатар басқа кәсіпорындар болып табылады.

Бәсекелестік ортаны бағалау үшін нарықтың бір сегментінде жұмыс істейтін және жиһаз өнімдерінің ұқсас ассортимент позицияларын шығаратын кәсіпорындарды бөлген жөн. Айту керек, бұл өндірушілердің жиһазы ламинатталған бөлшектер тақтасынан жасалған жиһаз.

Таза ағаштан жасалған қатты бөлшектерден жасалған жиһаз үлгілері іс жүзінде жоқ. Жоғарыда аталған өндірушілердің бағалары бойынша осы материалдан жасалған «орташа» жиһаз жиынтығының бағасы 125 мың теңгеден аспайды.

«Иртыш Мебель» ЖШС фабрикасы өндіретін жиһаз бәсекеге қабілетті және бағасы бойынша айтарлықтай ерекшеленеді.

5-кестеде бес балдық шкала бойынша Павлодар қаласының жиһаз нарығының бәсекелестік ортасына балдық талдау берілген.

Кесте 5 – Павлодар қаласының жиһаз нарығының бәсекелестік ортасын талдау

Салыстыру параметрі	«Иртыш Мебель» ЖШС	«Imperial» ЖШС	«Эталон» ЖШС
Экологиялық қауіпсіздік	4	3	3
Күші	4	3	3
Бағасы	2	4	4
Эстетикалық қасиеттері	3	4	3
Ілеспе қызметтер	4	2	4
Барлығы	17	16	17
Ескертпе: Сараптамалық бағалау әдісінің негізінде авторлармен жасалған.			

Салыстыру көрсеткендей, «Иртыш Мебель» ЖШС жиһазы орташа бәсекелестік позицияда. «Иртыш Мебель» ЖШС өнімін түпкі тұтынушылардың негізгі сегменті орташа ауқатты отбасылар болып табылады.

6-кестеде (262 б.) сыртқы орта тұрақтылығының көрсеткіштерін бағалау берілген. Бағалау 6 балдық шкала бойынша да жүргізіледі. Кестеге сәйкес қоршаған орта тұрақтылығының орташа көрсеткіші есептеледі, ол 6 тармаққа азаяды, өйткені бәсекелестік позиция графигіндегі тұрақтылық осі теріс.

Кесте 6 – «Иртыш Мебель» ЖШС сыртқы орта тұрақтылығының көрсеткіштері

Индекс	Сандық бағалау (0-6)	Сапалы бағалау
Инфляция деңгейі	4	жоғары
Сұраныс	3	бар
Бәсекелестік қысым	5	орташадан жоғары
Бәсекелес кәсіпорындар бағасының таралуы	4	салмақты
Орта есеппен	4	
Вектор	– 6 = 6 – 4 = -2 (орта есеппен)	
Ескертпе: Сараптамалық бағалау әдісінің негізінде авторлармен жасалған.		

3. Павлодар қаласындағы жиһаз сату нарығының тартымдылық көрсеткіштерін талдау. 7-кестеде Павлодардағы жиһаз сату нарығының тартымдылық көрсеткіштерінің бағасы көрсетілген.

Кесте 7 – Жиһаз сату нарығының тартымдылық көрсеткіштері

Индекс	Сандық бағалау (0-6)	Сапалы бағалау
Өсу қарқыны	5	төмен
Әлеуетті пайдалылық	5	орташа
Бәсекелестердің шоғырлануы	5	жоғары
Орта есеппен:	5	
Ескертпе: Сараптамалық бағалау әдісінің негізінде авторлармен жасалған.		

4. Компанияның қаржылық позициясы.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы – айналым және негізгі капиталды оңтайландыруды, салық және баға саясатын, пайданы бөлуді және т.б. қамтитын ұйым қызметінің барлық аспектілерін қамтиды.

Талдау нәтижелері бойынша «Иртыш Мебель» ЖШС кәсіпорнының қаржылық жағдайын сандық бағалау үшін орташа балл 4,3 есептелді.

3–7 кестелерді талдау негізінде жиһаз сату нарығындағы «Иртыш Мебель» ЖШС бәсекелестік позициясын сипаттайтын график құруға болады (2-сурет, 263 б.). Осылайша, «Иртыш Мебель» ЖШС жиһазы графиктің оң жақ бөлігінде, әрі оң жақ квадранттарда симметриялы орналасқан.

Бұл жағдай Павлодар қаласындағы жиһаз сату нарығының орташа тартымдылығымен, тұрақсыз сыртқы ортамен шектелген «Иртыш Мебель» ЖШС-нің тұрақты қаржылық жағдайымен сипатталады.

Жоғарғы оң жақ квадранттағы Позиция «Иртыш Мебель» ЖШС-нің жиһаз сату нарығындағы агрессивті бәсекелестік позициясын көрсетеді, бұл бәсекелестерге қарсы тұрудың әлеуетті қабілетін білдіреді...

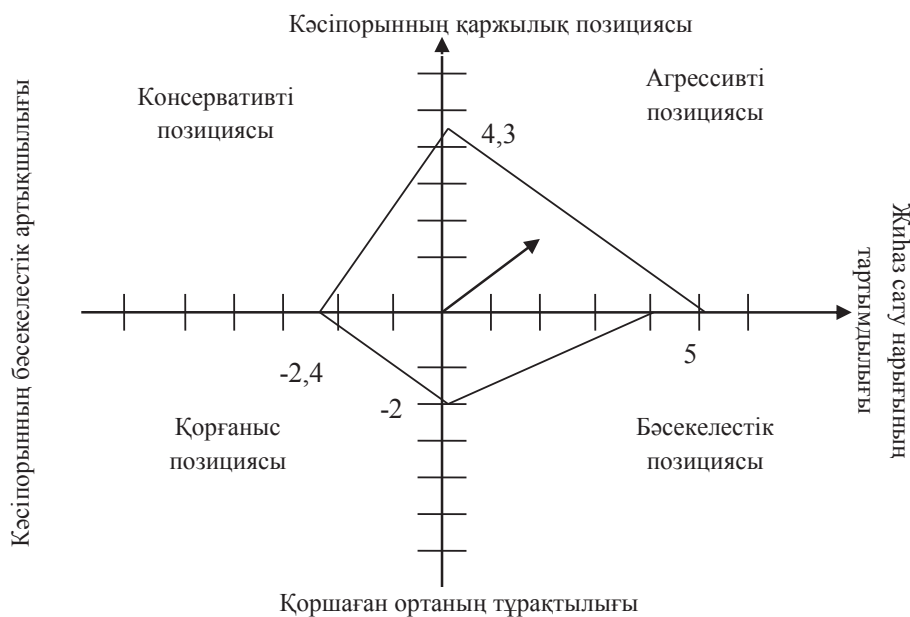
Нәтижелер зерттелетін компания Павлодар қаласының жиһаз нарығының орташа тартымдылығымен, тұрақсыз сыртқы ортамен шектелген тұрақты қаржылық жағдаймен сипатталатынын көрсетеді.

Сонымен қатар, компания, зерттеулерге сәйкес, жиһаз сату нарығында агрессивті бәсекелестік ұстанымға ие, бұл бәсекелестерге қарсы тұру мүмкіндігін тудырады.

Осылайша, «Иртыш Мебель» ЖШС кәсіпорнының бәсекелестік позицияларының қарқынды өсуін күшейту үшін мынадай қарқынды өсу стратегиялары ұсынылады:

- 1) нарық шекарасын кеңейту стратегиясы;
- 2) нарыққа терең ену стратегиясы.

Қарқынды өсу стратегиясымен байланысты оңтайлы стратегияны таңдау «Иртыш Мебель» ЖШС басшылығына кәсіпорынның дамуын ұзақ мерзімді перспективада тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Сурет 2 – «Иртыш Мебель» ЖШС бәсекелестік позициясы

Ескертпе: Авторлармен жасалған.

Нәтижесінде ұйымның тиімділігі ішкі және сыртқы ортаның келесі факторларына байланысты:

- ◆ нарықтың осы сегментінің тартымдылығы;
- ◆ кәсіпорынның қаржылық жағдайы;
- ◆ Кәсіпорынның сыртқы ортасының тұрақтылығы;
- ◆ бәсекелестік артықшылықтардың болуы.

Қорытынды

Әрбір ұйым күрделі көп функциялы жүйе болып табылады. Осыған байланысты кәсіпорынның функционалды стратегиясын кәсіпорынның нақты мақсаттарына жетудің және оны дамытудың нақты жолдарын көрсететін жалпы стратегия деп санауға болады.

Осылайша, келесі бағыттар әзірленуі мүмкін:

- ◆ персоналды басқару;
- ◆ маркетингтік бағыт;
- ◆ өндіріс және бағыт;
- ◆ функционалдық сала;
- ◆ қаржылық бағыт;
- ◆ инновациялық бағыт.

Кәсіпорынды дамытудың барлық ықтимал баламаларын білу кәсіпорынға ұйымның ұзақ мерзімді тиімділігін барынша арттыратын стратегиялық жолды таңдауға көшуге мүмкіндік береді.

Белгілі бір кәсіпорындағы функционалды стратегия бағыттарының жиынтығы кәсіпорынның алдына қойылған нақты мақсаттардың құрамымен анықталады.

Таңдалған бағыт – бұл «Иртыш Мебель» ЖШС кәсіпорнын одан әрі дамыту үшін сапалы ұсынымдар ғана. Нәтижесінде, компанияның стратегиясы экономикалық болжамдар мен компанияның ықтимал даму нұсқаларын есептегеннен кейін стратегиялық жоспарда бекітіледі.

Функционалдық стратегияларды таңдаудың дұрыстығына қатысты факторлар кәсіпорынның даму стратегиясын іске асыруға ықпал ететін келісілген мақсаттар, сондай-ақ кәсіпорынның белгіленген мақсаттарға қол жеткізуде елеулі кедергілері жоқ екенін көрсететін сыртқы және ішкі факторлар болып табылады. Осылайша, факторлардың көпшілігі таңдалған стратегияны және оның даму бағыттарын іске асыруға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Mackay D., Zundel M. Recovering the divide: a review of strategy and tactics in business and management // *International Journal of Management Reviews*, 2018, no. 2, pp. 175–194. URL: <https://doi.org/10.1111/ijmr.12091>
- 2 «Іртыш Мебель» ЖШС экономикалық дамуы туралы есебі, 2021. URL: <https://www.Irtysh Furniture.com> (өтініш берілген күн: 15.03.2022)
- 3 Peres F., Fogliatto F. Variable selection methods in multivariate statistical process control: A systematic literature review: *Computers & Industrial Engineering*, 2017, no. 2, pp. 115–125. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cie.2017.12.006>
- 4 Malhotra N.K. *Essentials of marketing research: A hands-on orientation*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2020, 172 p.
- 5 Grant R.M. *Contemporary Strategy Analysis: Text and Cases Edition*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2019, 576 p. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2019.06.168>
- 6 Porter M. *Competitive strategy: Measuring business excellence*, 2017, no. 2, pp. 57–89. URL: <https://doi.org/10.1108/eb025476>
- 7 Iazzolino G., Laise D. Value creation and sustainability in knowledge-based strategies // *Journal of Intellectual Capital*, 2021, no. 3, pp. 457–470. URL: <https://doi.org/10.1108/JIC-09-2015-0082>
- 8 Hyvärinen I. Roles of top management and organizational project management in the effective company strategy implementation // *Social and Behavioral Sciences*, 2019, no. 26, pp. 108–115. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2019.06.168>
- 9 Soosay C., Nunes B., Bennett D.J., Sohal A., Jabar J., Winroth M. Strategies for sustaining manufacturing competitiveness // *Journal of Manufacturing Technology Management*, 2020, no. 1, pp. 6–37. URL: <https://doi.org/10.1108/JMTM-04-2014-0043>
- 10 Thompson Arthur A., Strickland A.J. *Strategic Management: Concepts and Cases* 13th Edition. McGraw-Hill Companies; 13th Edition, 2021, 1056 p.
- 11 Mao P., Li S., Ye K., Cai H. A field theory based model for identifying the effect of organizational structure on the formation of organizational culture in construction projects // *KSCE Journal of Civil Engineering*, 2017, no.1, pp. 45–53. URL: <https://doi.org/10.1002/kpm.155>
- 12 Pearce J.A., Robinson R.B. *Strategic Management, Formulation, Implementation and Control*. 11th Edition, McGraw-Hill International, New York, 2021, 326 p.
- 13 Leal J., Lucas S., Magalhães P. *Handbook of Research on Information Management for Effective Logistics and Supply Chains*. Hershey, PA, USA: IGI Global, 2018, 214 p.
- 14 Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы. URL: <https://www.stat.gov.kz/> (өтініш берілген күн: 19.09.2022)

REFERENCES

- 1 Mackay D., Zundel M. (2018) Recovering the divide: a review of strategy and tactics in business and management // *International Journal of Management Reviews*, no. 2, pp. 175–194. URL: <https://doi.org/10.1111/ijmr.12091>. (In English).
- 2 «Іртыш Мебель» ЖШС экономикалық дамуы туралы есебі, 2021. URL: <https://www.Irtysh Furniture.com> (өтініш берілген күн: 15.03.2022). (In Kazakh).
- 3 Peres F., Fogliatto F. (2017) Variable selection methods in multivariate statistical process control: A systematic literature review: *Computers & Industrial Engineering*, no. 2, pp. 115–125. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cie.2017.12.006>. (In English).
- 4 Malhotra N.K. (2020) *Essentials of marketing research: A hands-on orientation*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 172 p. (In English).
- 5 Grant R.M. (2019) *Contemporary Strategy Analysis: Text and Cases Edition*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, 576 p. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2019.06.168>. (In English).
- 6 Porter M. (2017) *Competitive strategy: Measuring business excellence*, no. 2, pp. 57–89. URL: <https://doi.org/10.1108/eb025476>. (In English).
- 7 Iazzolino G., Laise D. (2021) Value creation and sustainability in knowledge-based strategies // *Journal of Intellectual Capital*, no. 3, pp. 457–470. URL: <https://doi.org/10.1108/JIC-09-2015-0082>. (In English).
- 8 Hyvärinen I. (2019) Roles of top management and organizational project management in the effective company strategy implementation // *Social and Behavioral Sciences*, no. 26, pp. 108–115. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2019.06.168>. (In English).
- 9 Soosay C., Nunes B., Bennett D.J., Sohal A., Jabar J., Winroth M. (2020) Strategies for sustaining manufacturing competitiveness // *Journal of Manufacturing Technology Management*, no. 1, pp. 6–37. URL: <https://doi.org/10.1108/JMTM-04-2014-0043>. (In English).

- 10 Thompson Arthur A., Strickland A.J. (2021) Strategic Management: Concepts and Cases 13th Edition. McGraw-Hill Companies; 13th Edition, 1056 p. (In English).
- 11 Mao P., Li S., Ye K., Cai H. (2017) A field theory based model for identifying the effect of organizational structure on the formation of organizational culture in construction projects // KSCE Journal of Civil Engineering, no.1, pp. 45–53. URL: <https://doi.org/10.1002/kpm.155>. (In English).
- 12 Pearce J.A., Robinson R.B. (2021) Strategic Management, Formulation, Implementation and Control. 11th Edition, McGraw-Hill International, New York, 326 p. (In English).
- 13 Leal J., Lucas S., Magalhães P. (2018) Handbook of Research on Information Management for Effective Logistics and Supply Chains. Hershey, PA, USA: IGI Global, 214 p. (In English).
- 14 Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlau jäne reformalar jönindegi agenttığınıñ ülttyq statistika bürosy. URL: <https://www.stat.gov.kz/> (ötiniş berilgen kün: 19.09.2022). (In Kazakh).

А.Т. ЖАНАСИЛОВА,*¹

докторант.

*e-mail: azhanasilova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7003-153X

Г.С. МУКИНА,²

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: gulsara.dyusembekova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2451-4984

М.Б. СУЛТАНОВА,³

к.э.н., доцент.

e-mail: mens-70@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9757-8981

А.А. АЙДАРАЛИЕВА,³

к.э.н., доцент.

e-mail: aizhamal_a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7291-2426

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Торайгыров университет,

г. Павлодар, Казахстан

³Жангир хан университет,

г. Уральск, Казахстан

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ И ЕГО КОНКУРЕНТНЫХ ПОЗИЦИЙ

Аннотация

Целью исследования в статье является рассмотрение новых подходов к формированию стратегии развития предприятия (на примере производства мебельной продукции в Павлодарской области). В частности, целью исследования является определение конкурентных позиций предприятия, основывающееся на использовании пространственной модели (модель SPACE) и метода экспертных оценок с учетом факторов внутренней и внешней среды. Подходы к формированию стратегии развития предприятия предполагают определение методов формирования стратегии и результатов их использования. В работе использован метод экспертных оценок, включающий количественные и качественные методы исследования с применением анкетирования в качестве сбора первичных данных. Исходные данные были собраны с помощью анкеты, содержащей фиксированные вопросы с использованием шестибальной шкалы, применена модель SPACE, позволяющая определить тип стратегии развития – наиболее оптимальный для предприятия с учетом параметров внешней среды и состояния внутренней среды. Авторами рекомендуются следующие стратегии интенсивного роста: 1) стратегия расширения границ рынка; 2) стратегия глубокого проникновения на рынок.

Ключевые слова: предприятие, внешняя среда, внутренняя среда, стратегия, конкурентная позиция, интенсивный рост.

A.T. ZHANASSILOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: azhanasilova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7003-153X

G.S. MUKINA,²

PhD, associated professor.

e-mail: gulsara.dyusembekova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2451-4984

M.B. SULTANOVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: mens-70@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9757-8981

A.A. AIDARALIYEVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: aizhamal_a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7291-2426

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Toraighyrov University,

Pavlodar, Kazakhstan

³Zhangir khan University,

Uralsk, Kazakhstan

ANALYSIS OF THE FORMATION OF ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY AND ITS COMPETITIVE POSITIONS

Abstract

The purpose of the study in the article is to consider new approaches to the formation of an enterprise development strategy (using the example of furniture production in the Pavlodar region). In particular, the purpose of the study is to assess the competitive position of the enterprise, based on the use of the method of expert assessments, taking into account the spatial model (Space Model) and factors of the internal and external environment. Approaches to the formation of an enterprise development strategy include determining the methods for formulating a strategy and the results of their application. When obtaining the initial data, the study used the method of expert assessments, including quantitative and qualitative research methods based on a questionnaire. The initial data was collected using a survey composed of pre-approved questions using a six-point scale, the SPACE model was used, which allows determining the most optimal type of development strategy for the enterprise, taking into account the parameters of the external environment and the state of the internal environment. The authors also propose the following strategies for intensive growth: the first is a strategy for expanding the boundaries of the market; the second is a deep market penetration strategy.

Key words: enterprise, external environment, internal environment, strategy, competitive position, intensive growth.

IRSTI 81.88.10

UDK 164.01

JEL R49

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-267-278>

D.I. GOLUBTSOV,*¹

PhD student.

*e-mail: daniil.golubtsov95@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5964-5047

A.K. KOZHAKHMETOVA,²

PhD, senior lecturer.

e-mail: aselekdream@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3077-2023

S.K. AKHMETKALIYEVA,¹

c.t.s., acting associate professor.

e-mail: sandygula@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0001-9017-2225

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²Kazakh-British Technical University,

Almaty, Kazakhstan

DIGITAL TRANSFORMATION OF LOGISTICS CENTRES: BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Abstract

With the rise of the digital economy, a new sort of logistics, known as e-logistics, has emerged as a “must-have” in the worldwide logistics business. That is why this topic becomes so relevant among scholars and the industrial field. The idea of the research is based on the analysis of the literature on transformation of logistics centres. The goal of this study is to quantitative assessment of the current literature on the topic of digital logistics centres by identifying the most relevant areas and a gap in the literature. The research methodology is based on bibliometric analysis using the articles in the Scopus database. Generally, 127 scientific papers from 2019–2023 were analyzed through VOSviewer. Research results show that after the Covid-19 pandemic a large number of technological digital solutions emerged and the pandemic served as a spur to the active use of digital technology by various organizations. The most productive countries were the United Kingdom, the United States, China, Germany and Italy. The study evaluated the following parameters: top publishing countries, most cited authors, widely studied fields, research clusters, etc. The results of the study showed that the most studied areas are digital transformation, Industry 4.0 and supply chain management, while the digital transformation of logistics centers and the application of practical tools have not yet been fully explored. The findings and propositions of the study can contribute to the digital development of local logistics centers and expand the literature in this area.

Key words: logistics, logistics centers, digital transformation, bibliometric analysis, statistics.

Introduction

Today, logistics processes are one of the key sectors in the development of a country's economic performance. Due to global changes in economic trends as well as the current geopolitical state of the world, the focus on changing the structure of logistics chains and routes is more relevant than ever. During the last decades, there have been significant transformations in organizational forms, tools, and technologies for managing logistics of companies and supply chains due to the development of the paradigm of business digitalization [1]. The digitization of internal logistics processes at the warehouse and distribution centre level is an innovative solution, both in terms of optimizing human capital and increasing order fulfilment. Customer expectations regarding the speed of order fulfilment are increasing with the spread of home delivery via e-commerce or omnichannel operations. Stringent demands for speed, such as delivery within an hour, require physical availability of stock close to the

point of demand. This necessitates a wide and dense network of stocks and a sound stock location model [2].

Digital economy conditions lead to the search for new forms and methods of supply chain organization and logistics management [3]. An equally important and promising area for improving logistics activities is undoubtedly the digitalization of certain processes within supply chains. The digitalization of the transport system and the automation of logistics processes provides an opportunity for a country's economy to move towards global trade and industry networks. This is an interesting topic to explore and has been covered in a number of academic fields. A review of the literature has shown that ICT in the logistics industry has a significant impact on economic development [4]. The automation and digitalization of logistics processes of different nature concerns both fulfillment centres and classic logistics warehouses and distribution centres. However, the context of the relationship between logistics performance and ICT and the economy still needs to be explored. An exploratory review of previous works in this field may make a huge contribution to the development of digital logistics concept in terms of science and business area.

This study considers a bibliometric analysis in terms of identifying trends and statistical data on the extent to which the topic of logistics centres digitalization has been studied by other authors. On the basis of the data obtained, it will be possible to judge the comprehensiveness of the topic and the coverage in terms of publications by year, journals, authors, affiliations, countries, sponsoring organizations and keywords. The study defines digital transformation in the context of logistics centres as the object of the research. The subject is the methods of bibliometric analysis performed. The aim of the research article is to identify the trends and the extent to which logistics digitalization has been studied on the basis of the literature of previous researchers. In accordance with the goal, the next objectives were defined:

- ♦ To identify the top trends and the most explored fields on the studied topic in quantitative terms;
- ♦ to carry out a literature review of the authors' previous bibliometric studies on the topic;
- ♦ to identify the approaches for future research in this field.

The practical relevance and results of the bibliometric study will be qualitatively useful in developing new proposals for the study of the digital transformation of logistics centres.

Materials and methods

The method of the study is quantitative data collection. A bibliometric analysis on previously generated literature by other authors in the context of previous studies was applied, namely the statistical research method, the method of counting the number of previous publications. The general scientific methods of this article are analysis and synthesis, the method of deduction.

Research design is shown below in the Table 1.

Table 1 – Research Design

Stage 1 Search Criteria Keywords: Logistics OR Supply Chain Management AND Digital Transformation	Stage 2 Scopus database	Stage 3 Research Refinement Scopus: 127 papers Year: 2019–2023
Stage 4 Export of final data	Stage 5 Analysis and discussion	
Note: Designed by the authors.		

Data source from the Scopus database have been analyzed. Research sample is based on the work of various academics who have considered the current state-of-the-art and modern technologies in the context of the digital transformation of logistics centres.

The tools: statistical tables, graphs and charts have been generated based on the monitoring of previous studies regarding the digitalization of logistics centres from Scopus data. In the process of systematizing the results of the study, the method of comparison was used. VOSviewer software was used to visualise and identify the most used words of the research topic in the works of other authors.

Main provisions

The Kazakhstani logistics and supply market is attractive in terms of financial investment in the industry. A major foreign operator is expected to enter the Kazakhstani market with its own logistics companies, with a modified quality of service and an innovative model of supply chain management, which has not previously been introduced in Kazakhstan. Taking into account all the positive and negative aspects of the arrival of a major operator, one thing can be said with certainty, it is the arrival of improved technology and world-class operating principles, which will further accelerate the development of not only the logistics services and supply market, but also business and the economy as a whole [5].

According to the reference to the authors in the previous paragraph, it is advisable to highlight the fact that there is an increasing trend in the world for the effect of digital technologies on the improvement of the logistics sector, and that innovative technologies are being actively implemented in logistics and infrastructure operations. Data monitoring in Kazakhstan has shown that the digital transformation of the logistics services industry is still in its infancy. Therefore, it is rather problematic to assess the impact of innovative technologies on the improvement of transport and logistics and fulfilment in the country, as outlined on the basis of an analysis of the scientific literature. Transport and warehousing companies are not investing sufficient financial resources in digitalisation. There is a need to develop mutually beneficial mechanisms for the government and the private sector to implement digital technologies in the transport and logistics industry in the country. The introduction of electronic document management in freight and transport processes, transparency in supply chains, automation of loading and unloading operations in warehouses, transport and logistics centres and terminals, and other ways of digitalization are extremely important [6].

The extent to which the digital transformation of the logistics sector has been studied on the basis of previous studies by various authors indexed in the Scopus database is subject to bibliometric analysis. The main trends will be identified and conclusions will be drawn on the completeness of the research on this topic.

Literature review

If we look at the topic of digital transformation of logistics centres through the prism of previous studies by a number of authors based on their bibliometric analysis, it can be noted that such studies have been carried out more in the field of innovative and emerging digital technologies applicable directly to logistics centres. The digital transformation in any case envisages the transition of classical logistics processes to automated and digital ones based on the application of cloud services, the robotization of certain logistics units and processes, etc.

The bibliometric analysis conducted by Kaple was highlighted the trends in E-Logistics between the year 1981 to 2022 (till 26/5/2022) through the sample of 402 studies from the Scopus database was analyzed using the VOS viewer tool to distinguish research activity on E-logistics. The citations, publications, location, and network events are used to trace out the most prominent articles and authors. The highest number of publications is observed in 2021, with a total of 59 documents (14.67%) [7]. But this study didn't consider the topic of digital technologies used in logistic centers.

Further Kostetskyi P. carried out a rather extensive study on the topic of studying the digitalization of logistics processes in the enterprise and their transparency [8]. His bibliometric analysis illustrates that there is a close relationship between process transparency and digitalization.

The bibliometric article by Pan S., Trentesaux D., McFarlane D., Montreuil B., Ballot E., Q. Huang G. proposes a number of research directions to improve experiments and various applications in logistics and retailing, and to achieve interconnection in logistics and supply networks in order to strive for a certain sustainable result [9].

In Agostino Í.R.S's., Broda E's., Frazzon E. M's., Freitag M's. book, on the basis of bibliometric analysis, a digital twin approach was presented for production planning and management, using current data on the state of cyber-physical systems in real time format. The approach was evaluated using a real-world scenario involving a manufacturer supplying mechanical parts to the automotive industry [10].

The study by Argumedo-García M., Salas-Navarro K., Acevedo-Chedid J., Ospina-Mateus H. presents a bibliometric analysis of research on potential technologies in the humanitarian supply chain. The methodology illustrates performance analysis and scientific mapping to explore the application of digital technologies in humanitarian supply chains. This paper makes a substantial contribution to the literature, based on bibliometric data on the most influential authors, trends, journals, countries, research bases and recent collaborations in the field of humanitarian supply chains [11].

Zhidebekkyzy A. and Moldabekova A. stated that bibliometric network analysis was performed to highlight research areas to explore innovative technologies in logistics services. The article highlights the classification of information and communication technologies in logistics service industry, new trends in logistics service in terms of Industry 4.0 and the impact of modern technologies on logistics service quality management [12].

According to a study by Kabakuş A., Ayaz A. digital transformation, which prioritizes human intelligence and includes many technologies such as Internet of Things, cloud computing, blockchain, Big Data and artificial intelligence, brings significant changes in business processes and social life [13].

The results of the Kruljac Ž's. study prove the inconsistency between the definition and the digital economy context itself, as well as the significant impact of the small number of authors and journals in the study area [14].

The study by Çiğdem Ş. was expected to contribute to the relevant literature in terms of understanding how technological change is shaping supply chains [15].

According to a study by author Burak M., the majority of publications in the field of e-logistics were published in 2004, the language of publications was mainly English, the country with the highest number of publications was China [16].

The authors Atzeni G., Vignali G., Tebaldi L., Bottani E. present the results of bibliometric analysis of 64 scientific papers devoted to the topic of collaborative robots in logistics [17].

The author Katoch R. in his study offers numerous insights into significant aspects of IoT in SCM and logistics by applying bibliometric analysis. A brief account of key IoT technologies and their role in a variety of SCM operations is presented [18].

An article by Fang H., Fang F., Hu Q., Wan Y. defines supply chain management based on a review of existing literature and discusses the current state of research in supply chain management as well as promising future work in this area [19].

Muñoz-Villamizar A., Charris E., Quintero-Araujo C., Santos J. analyze supply chain management research in sustainability and digitalisation using a bibliometric approach. For this purpose, the article analyzes 484 articles from the Scopus database according to the following parameters: chronology, discipline, source, research centre, country and citation index [20].

The aim of the study of the authors Bigliardi B., Casella G., Bottani E. – to contribute to the state of the art on Industry 4.0 by analyzing and reviewing the scientific literature, with reference to the field of logistics [21].

The authors Hasler D., Schallmo D. identified the main areas of research in the field of digital logistics platforms and grouped them by analyzing the collaborative citation network [22].

As observed by Kaple, several problems which arise in corporate logistics include delayed and inaccurate information, incomplete services, slow and inefficient operations, and high product damage rates [7]. This emphasizes the need of reliable data exchange among various parties involved in the logistics value chain. He critically examined the importance of using digital tools like information technologies for the optimization of supply chain system in an organization. Under such circumstances, the role of information technologies including the Internet, World Wide Web (WWW), and Electronic Data Interchange (EDI) in providing shared-information platforms for improving logistics performance is significant [23].

Results and discussion

The international bibliographic database Scopus has been identified as a field of study in order to identify the main trends in the degree of research on the digital transformation on the basis of logistics centres. During the work with this database, we found that in the process of searching for relevant information in the field of logistics and digital transformation, the fields of study were completely varied. For example, in the field of Computer Science knowledge, there were 45 suggested materials to study. Having monitored the data in this discipline, we observed that most of the articles offered a

detailed study of digital technologies, but they mostly did not reflect their relevance to the logistics industry and logistics centres. In terms of keyword searches for Digital Technologies, we found that the breadth of the disciplines was also quite large and had very little relevance to the logistics industry. The keywords Digital Transformation were ideal for searching digital processes and technologies for optimizing logistics centres.

The following keywords were applied to the search field during the final systematization of the data and the subsequent analysis based on the Scopus database: Logistics OR Supply Chain Management AND Digital Transformation. The coverage of the historical years of publication is from 2019 to 2023. The knowledge industry has been restricted to Business, Management and Accounting, Decision Sciences, Economics, Econometrics and Finance and Engineering. The total number of publications is 127.

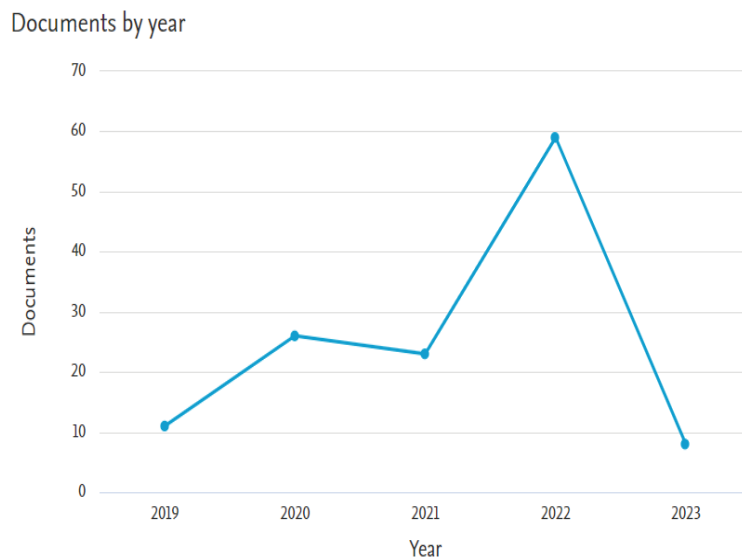

Figure 1 – Statistics of publication of authors' papers by year

Note: Compiled from the source <https://www.scopus.com/>

If we analyze the data from Figure 1, we note the fact that the most active surge of publications on this topic came in 2022 with 60 studies. This can be attributed to the fact that a large number of technological digital solutions emerged after the Covid-19 pandemic. As of 2023, the number of publications is strikingly lower at 10, but it is only right to monitor trend updates for 2023 in 2024 in order to compare the data correctly.

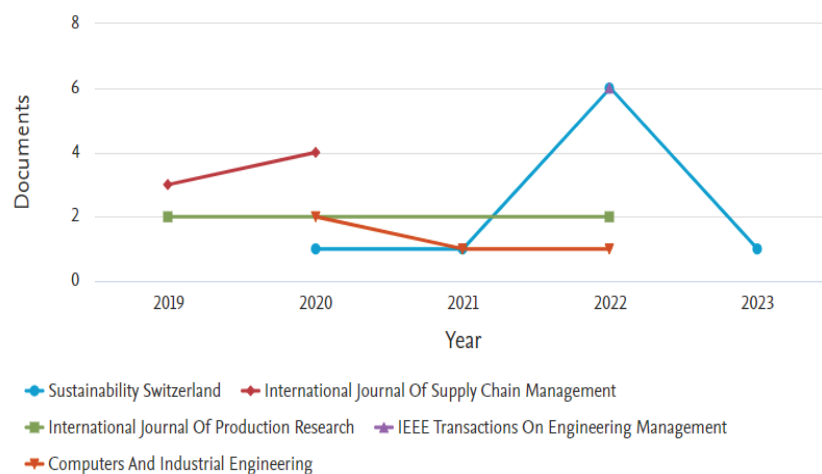

Figure 2 – Authors' paper publication statistics by journal by year

Note: Compiled from the source <https://www.scopus.com/>

According to the statistics in Figure 2, it can be concluded that Sustainability Switzerland was the most popular journal for publications on the topic of digital transformation in the logistics industry. This journal peaked in 2022 with 6 publications. The International Journal Of Supply Chain Management showed a significant decline and has not published since 2020. The sample was based on the top 5 journals.

Figure 3 shows that the most actively published author between 2019 and 2023 is Cherrafi, with 4 publications.

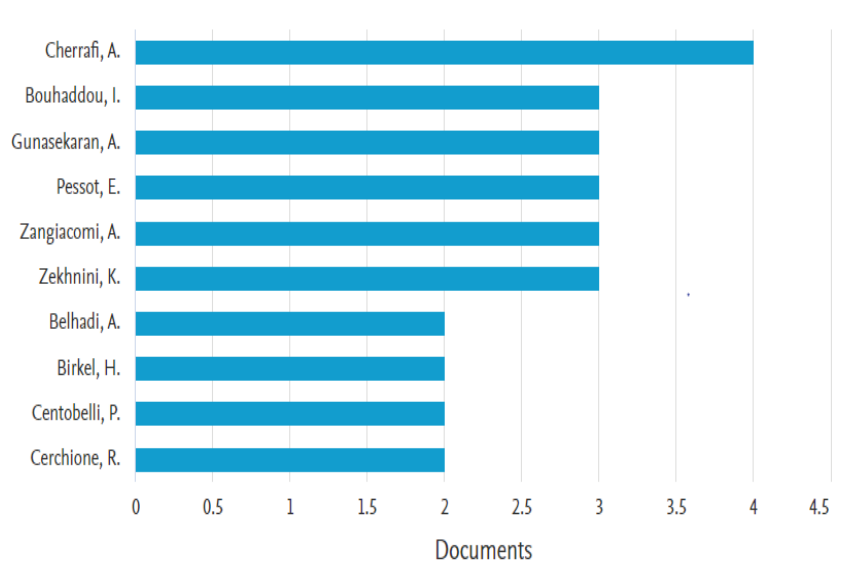

Figure 3 – Document publication statistics by author

Note: Compiled from the source <https://www.scopus.com/>

As Figure 3 shows Bouhaddou, Gunasekaran, Pessot, Zangiacomi, Zekhnini who published an equal number of articles – 3. Researchers Belhadi, Birkel, Centobelli and Cerchione each published 2 papers.

The Figure 4 shows the affiliations of the authors of the publications.

Within each of the research bases presented, 3 articles were published. The coverage is the top 10 affiliations.

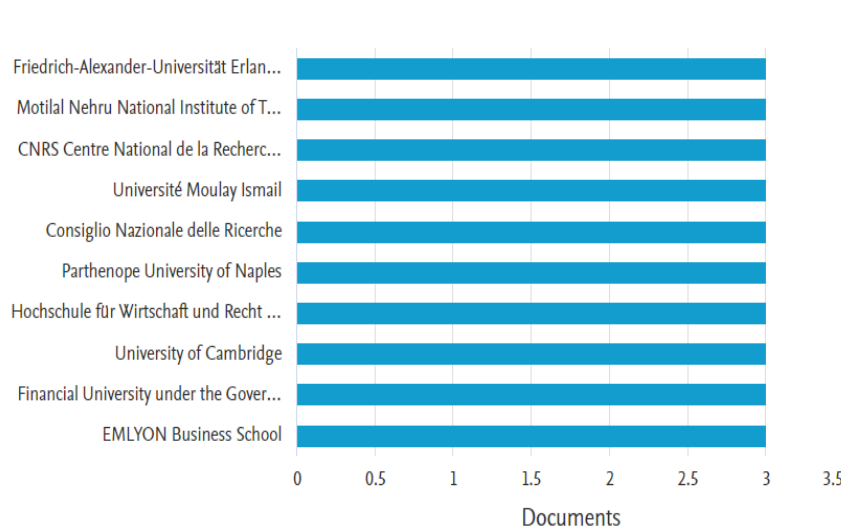

Figure 4 – Authors' document publication statistics by affiliation

Note: Compiled from the source <https://www.scopus.com/>

Further the Figure 5 shows a sample of the top 15 most actively published authors by country on the topic of digital transformation in logistics.

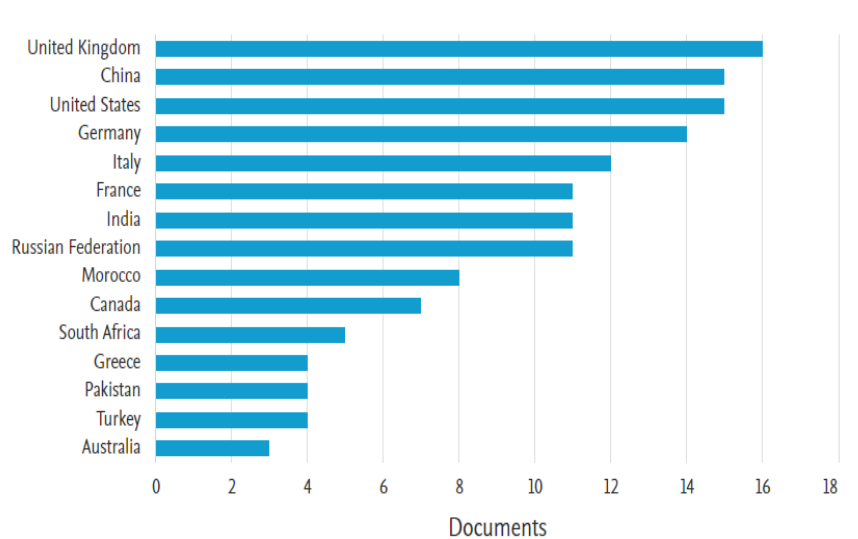

Figure 5 – Publishing statistics of authors' papers by country

Note: Compiled from the source <https://www.scopus.com/>

As depicted in Figure 5, the most actively published country is the UK, with academics from the UK publishing 16 articles between 2019 and 2023. Researchers from Australia have the lowest number of publications compared to the other countries in the statistics presented, with 3 publications in 4 years. In any case, with the near-total removal of Covid-19-related restrictions around the world, the number of studies and inventions in digital technology will only increase as logistical processes move to a new level year after year.

Further the Figure 6 presents the statistics papers by sponsoring organizations.

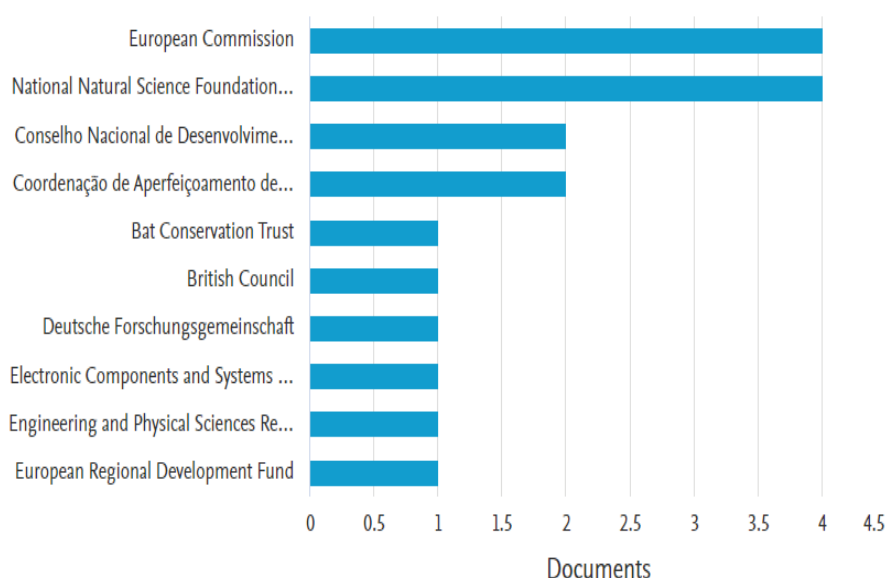

Figure 6 – Publication statistics of authors' papers by sponsoring organization

Note: Compiled from the source <https://www.scopus.com/>

It is reasonable to conclude from Figure 6 that the European Commission and the National Natural Science Foundation are the most interested organizations in sponsoring authors' publications in the

field of digital transformation of logistics processes in the context of logistics centres. All top 10 sponsoring sources are European organizations. The sponsorship by leading organizations of scientists in project activities for the purpose of subsequent research articles is a key indicator of the interest of public institutions in achieving new results and discoveries in any field of scientific activity.

A cluster analysis by using VOSviewer helps to reveal the most explored and relevant directions on this topic.

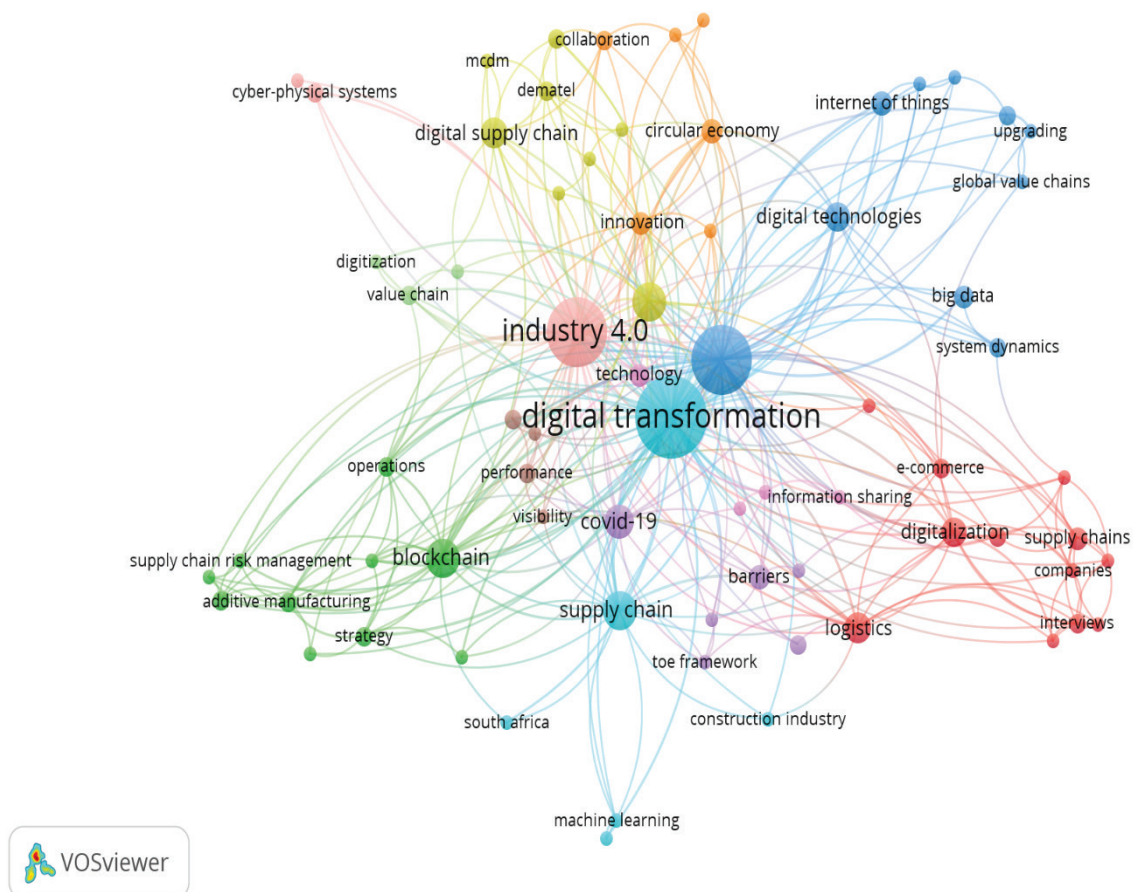

Figure 7 – The most popular words based on analysis from the Scopus database

Note: Compiled by the authors on the basis of VOSviewer.

According to the data generated from Figure 7, it can be noted that the most frequent and overlapping words are digital transformation, industry 4.0 and supply chain management. It is noteworthy that digital technology is directly related to logistics activities. There is a total of 72 words that make up this structure. The study can distinguish 4 key clusters from this visualization:

1. The supply chain management cluster includes such frequently crossed keywords as digital technologies, internet of things, big data;
2. The digital transformation cluster includes the most frequent word supply chain and others;
3. The industry 4.0 cluster most often refers to cyber-physical systems;
4. The covid-19 cluster is certainly related to certain kinds of barriers that emerged in the economy during the lockdown period. But it is precisely during this period of total constraint that innovative ways of logistical innovation have emerged.

All the words on the map overlap in one way or another, but in one way or another, they all boil down to the main focus of this study: the digital transformation of logistics centres.

The next figure represents the most cited authors (Figure 8, p. 275).

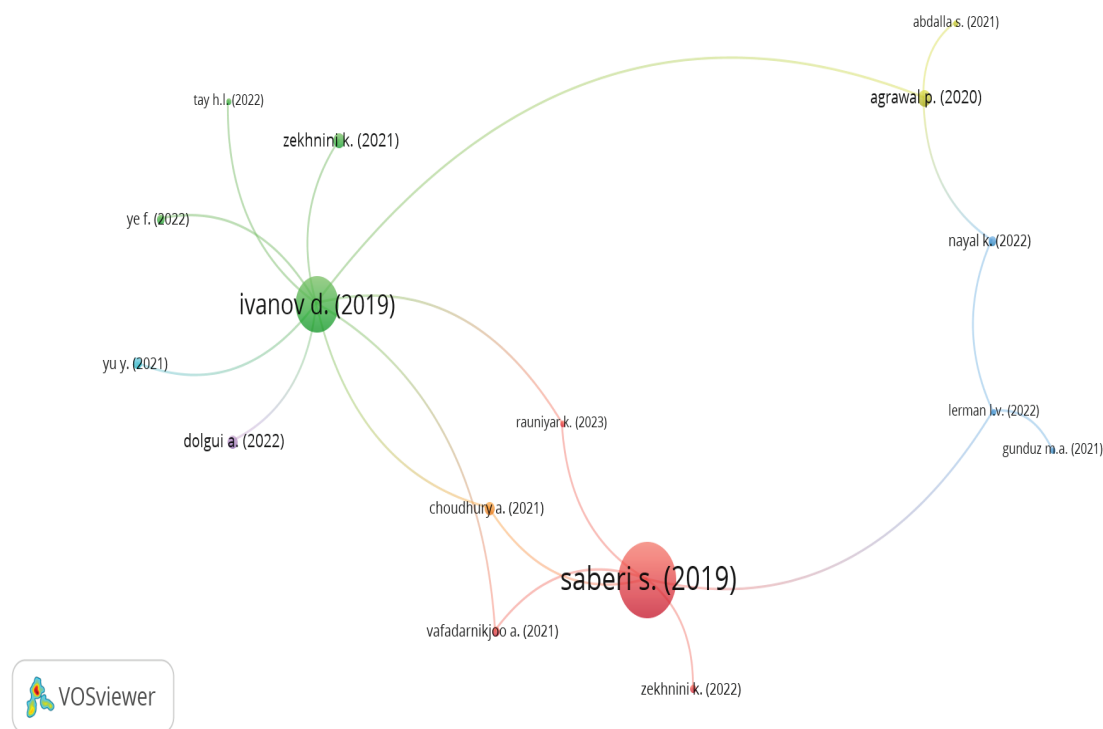

Figure 8 – The most cited authors based on analysis from the Scopus database

Note: Compiled by the authors based on VOSviewer.

As can be seen from Figure 8, the most cited authors, who have investigated the topic of digitization of logistics processes based on logistics centres, are Saberi and Ivanov. The other authors in most cases referred to these authors when writing and publishing their papers.

Based on the data obtained and analyzed, it can be concluded that the trend in the study of the digital transformation of logistics centres has varied depending on years, countries and other indicators.

Considering the bibliometric analysis done in this study and its methods, it can be argued that the degree of research and the diversity of the literature represented in the Scopus database differ from country to country. It may be due to the different maturity levels of the logistics infrastructure and technological development of the region.

Conclusion

Research findings revealed that the topic of digital transformation of logistics centres are well explored in the countries like UK, USA, China, Germany and Italy due to the high potential of global supply chain and increased digital infrastructure. As research results show, there were derived the following four major clusters in literature: supply chain management, digital transformation, industry 4.0, covid-19. The area of applying digital technologies at logistic centres, transfer of digital technologies, and methodological approach for the adaptation of digital models is still uncovered by scholars. Therefore, future research may be dedicated to these topics. Research limitations are connected with the restriction like using just one database. Thus, future research of scholars and scientists may cover additional platforms: Web of Science, Google Scholar, MatfSciMet and others.

REFERENCES

- 1 Agafonova N., Pokrovskaya O.D., Merkulina I.A. DIGITAL TRANSFORMATION OF LOGISTICS AND SCM // *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, 2019, pp. 522–529.
- 2 Kim N., Montreuil B., Klibi W., Zied Babai M. Network inventory deployment for responsive fulfillment // *International Journal of Production Economics*. 2022, vol. 255, pp. 1–19. DOI: 10.1016/j.ijpe.2022.108664
- 3 Evtodieva T.E., Chernova D.V., Ivanova N.V., Protsenko O.D. Business analytics of supply chains in the digital economy. In S. Ashmarina, A. Mesquita, M. Vochozka (Eds.). *Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends and New Opportunities // Advances in Intelligent Systems and Computing*, 2020, vol. 908, pp. 329–336.
- 4 Kredina A., Akhtanova M., Bekturganova M., Tsoy A., Spankulova L. The relationship between logistics and information and communication technologies and their impact on the economy of Kazakhstan // *Problems and Perspectives in Management*. 2022, vol. 20, pp. 344–355. DOI: 10.21511/ppm.20(4).2022.26
- 5 Gabdullina L., Kirdasinova K., Amanbayeva A., Zeinullina A., Tlessova E., Azyllanova S. Transport and logistics innovations in supply chain management: Evidence from Kazakhstan // *Uncertain Supply Chain Management*. 2020, vol. 8, pp. 255–266. DOI: 10.5267/j.uscm.2020.1.002
- 6 Moldabekova A., Philipp R., Akhmetova Z., Asanova T. The Role of Digital Technologies in the Development of Logistics in Kazakhstan in the Formation of Industry 4.0 // *Economics: the strategy and practice*. 2021, vol. 16, pp. 164–177. DOI: 10.51176/1997-9967-2021-2-164-177
- 7 Kaple G. Mapping The Evolution Trends In E-Logistics: A Bibliometric Analysis // *Journal of Positive School Psychology*. 2022, vol. 6, no. 8, pp. 4569–4580.
- 8 Kostetskyi P. Does Digitalization Lead to Better Transparency: Bibliometric Approach // *Business Ethics and Leadership*. 2021, vol. 5, no. 3, pp. 102–107. DOI: 10.21272/bel.5(3).102-107.2021. URL: <https://armgpublishing.sumdu.edu.ua/journals/bel/volume-5-issue-3/article-10/>
- 9 Pan S., Trentesaux D., McFarlane D., Montreuil B., Ballot E., Q. Huang G. Digital interoperability in logistics and supply chain management: state-of-the-art and research avenues towards Physical Internet // *Computers in Industry*. 2021, vol. 128, pp. 1–14. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0166361521000427>
- 10 Agostino Í.R.S., Broda E., Frazzon E. M., Freitag M. Using a Digital Twin for Production Planning and Control in Industry 4.0 // *Scheduling in Industry 4.0 and Cloud Manufacturing* / ed. Sokolov B., Ivanov D., Dolgui A. Cham: Springer International Publishing. 2020, pp. 39–60.
- 11 Argumedo-García M., Salas-Navarro K., Acevedo-Chedid J., Ospina-Mateus H. Bibliometric analysis of the potential of technologies in the humanitarian supply Chain: 4 // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2021, vol. 7, no. 4, pp. 1–22. URL: <https://www.mendeley.com/catalogue/d216d5e7-46de-3d97-87bb-1e76a4232fee/>
- 12 Zhidebekkyzy A., Moldabekova A. Advanced technologies in improving the management of logistics services: bibliometric network analysis // *Polish Journal of Management Studies*. 2020, vol. 21, pp. 211–223. DOI: 10.17512/pjms.2020.21.1.16
- 13 Kabakuş A., Ayaz A. Digital Transformation and Productivity: A Bibliometric Analysis // *Current Studies in Digital Transformation and Productivity*. Publisher: ISRES Publishing. 2022, pp. 40–53.
- 14 Kruljac Ž. Digital economy – a bibliometric addition to understanding an “undefined” domain of the economy // *Ekonomski vjesnik*. 2021, vol. 34, pp. 471–488. DOI: 10.51680/ev.34.2.17
- 15 Çiğdem Ş. From EDI to Blockchain: A Bibliometric Analysis of Digitalization in Supply Chains // *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 2021, vol. 20, pp. 657–677. DOI: 10.21547/jss.861065
- 16 Burak M. E-Logistics: A Bibliometric and Visualization Analysis // *Science & Technology Libraries*. 2022, vol. 41, pp. 385–396. DOI: 10.1080/0194262X.2021.2007440
- 17 Atzeni G., Vignali G., Tebaldi L., Bottani E. A bibliometric analysis on collaborative robots in Logistics 4.0 environments // *Procedia Computer Science*. 2021, vol. 180, pp. 686–695. DOI: 10.1016/j.procs.2021.01.291
- 18 Katoch R. IoT research in supply chain management and logistics: A bibliometric analysis using vosviewer software // *Materials Today: Proceedings*. 2021, vol. 56, pp. 1–26. DOI: 10.1016/j.matpr.2021.08.272
- 19 Fang H., Fang F., Hu Q., Wan Y. Supply Chain Management: A Review and Bibliometric Analysis // *Processes*. 2022, vol. 10, pp. 1–27. DOI: 10.3390/pr10091681
- 20 Muñoz-Villamizar A., Charris E., Quintero-Araujo C., Santos J. Sustainability and digitalization in supply chains: A bibliometric analysis // *Uncertain Supply Chain Management*. 2019, pp. 1–11. DOI: 10.5267/j.uscm.2019.3.002

21 Bigliardi B., Casella G., Bottani E. Industry 4.0 in the logistics field: A bibliometric analysis // IET Collaborative Intelligent Manufacturing. 2021, vol. 3, pp. 1–9. DOI: 10.1049/cim2.12015

22 Hasler D., Schallmo D. Bibliometric Analysis of Digital Platforms: Current State and Future Research // Conference: ISPIM Connects Valencia – Reconnect, Rediscover, Reimagine. 2021, pp. 1–14. ISBN 978-952-335-691-7.

23 Ngai E.W.A. literature review and classification of electronic commerce research // Information and Management. 2002, no. 39(5), pp. 415–429. DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/S0378-7206\(01\)00107-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0378-7206(01)00107-0)

Д.И. ГОЛУБЦОВ,*¹

докторант.

*e-mail: daniil.golubtsov95@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5964-5047

А.К. КОЖАХМЕТОВА,²

PhD, аға оқытушы.

e-mail: aselekdream@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3077-2023

С.К. АХМЕТКАЛИЕВА,¹

т.ғ.к., доцент.

e-mail: sandygula@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0001-9017-2225

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Қазақстан-Британ техникалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЛОГИСТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҚТАРДЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: БИБЛИОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Цифрлық экономиканың өсуімен электрондық логистика деп аталатын логистиканың жаңа түрі дүние-жүзілік логистикалық бизнесте міндетті тетік ретінде пайда болды. Сондықтан бұл тақырып бүкіл әлемдегі ғалымдар мен бизнес ортасының өкілдері арасында өзекті болып отыр. Зерттеу идеясы логистикалық орталықтарды трансформациялау бойынша әдебиеттерді талдауға негізделген. Бұл зерттеудің мақсаты-әдебиеттегі ең өзекті бағыттар мен олқылықтарды анықтау арқылы цифрлық логистикалық орталықтар тақырыбындағы заманауи әдебиеттерді сандық бағалау. Зерттеу әдістемесі Scopus деректер базасындағы мақалаларды пайдалана отырып, библиометриялық талдауға негізделген. Жалпы, VOSviewer бағдарламасы арқылы 2019–2023 жж. аралығындағы 127 ғылыми жұмыс талданды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Covid-19 пандемиясынан кейін көптеген технологиялық цифрлық шешімдер пайда болды және пандемия әртүрлі ұйымдардың цифрлық технологияларды белсенді қолдануына түрткі болды. Ең өнімді елдер Ұлыбритания, АҚШ, Қытай, Германия және Италия болды. Зерттеу барысында келесі өлшемдер бағаланды: үздік баспагер елдер, келтірілген дәйексөз саны ең көп авторлар, кеңінен зерттелген салалар, зерттеу кластерлері және т.б. Зерттеу нәтижелері ең көп зерттелетін салалар цифрлық трансформация, индустрия 4.0 және жеткізу тізбегін басқару болса, логистикалық орталықтардың цифрлық трансформациясы және практикалық құралдарды қолдану әлі де толық зерттелмегенін көрсетті. Зерттеу нәтижелері мен қорытындылары жергілікті логистикалық орталықтардың цифрлық дамуына ықпал етіп, осы саладағы әдебиеттерді кеңейтуге үлесін қоса алады.

Тірек сөздер: логистика, логистикалық орталықтар, цифрлық трансформация, библиометриялық талдау, статистика.

Д.И. ГОЛУБЦОВ,*¹

докторант.

*e-mail: daniil.golubtsov95@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5964-5047

А.К. КОЖАХМЕТОВА,²

PhD, ст. преподаватель.

e-mail: aselekdream@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3077-2023

С.К. АХМЕТКАЛИЕВА,¹

к.т.н., и.о. доцента.

e-mail: sandygula@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0001-9017-2225

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

²Казахстанско-Британский технический университет,
г. Алматы, Казахстан

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ: БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

С ростом цифровой экономики новый вид логистики, известный как электронная логистика, стал обязательным в мировом логистическом бизнесе. Именно поэтому эта тема становится настолько актуальной среди ученых и представителей бизнес-среды во всем мире. Идея данного исследования основана на анализе научной литературы по трансформации логистических центров. Целью данного исследования является количественная оценка современной литературы по теме цифровых логистических центров путем выявления наиболее актуальных направлений и пробелов в литературе. Методология данного исследования основана на библиометрическом анализе с использованием статей из базы данных Scopus. Всего через программу VOSviewer было проанализировано 127 научных работ за 2019–2023 гг. Результаты исследований показывают, что после пандемии Covid-19 появилось большое количество технологических цифровых решений и пандемия послужила толчком для активного применения цифровых технологий различными организациями. Наиболее производительными странами были Великобритания, США, Китай, Германия и Италия. В ходе исследования были оценены следующие параметры: лучшие страны-издатели, наиболее цитируемые авторы, широко изученные области, исследовательские кластеры и т.д. Результаты исследования показали, что наиболее изученными областями являются цифровая трансформация, индустрия 4.0 и управление цепочками поставок, в то время как цифровая трансформация логистических центров и применение практических инструментов до сих пор не изучены в полной мере. Выводы и положения исследования могут способствовать цифровому развитию местных логистических центров и расширению литературы в этой области.

Ключевые слова: логистика, логистические центры, цифровая трансформация, библиометрический анализ, статистика.

MPHTI 06.71.05
УДК 332.822
JEL R21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-279-296>

Д.Т. МУКАЕВ,¹

докторант,

e-mail: dauletten@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7399-9562

У.Ж. ШАЛБОЛОВА,^{*1, 2}

д.э.н., профессор.

*e-mail: urpash_sh@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0833-2507

А.М. САЛЫКОВ,¹

докторант.

e-mail: salykov-azamat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3126-2519

¹Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан

²Astana IT University,

г. Астана, Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И ДОСТУПНОСТИ ЖИЛЬЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Целью статьи является анализ развития жилищного строительства и оценка доступности жилья на современном этапе. В работе представлены результаты исследования состояния объемов жилищного фонда страны, его структурного состава по формам собственности, распределение по регионам Казахстана. Дан анализ ввода нового жилья, сравнение по территориальным структурам страны. Рассмотрены источники инвестирования строительства жилья: частные, государственные и иностранные. Изложены результаты анализа количественных соотношений показателей по источникам инвестирования строительства жилья. Представлен анализ ежегодного ввода в эксплуатацию объемов доступного жилья, построенного по жилищным программам за счет государственных инвестиций. Проведена оценка доступности коммерческого жилья на основании выбранных цен на квартиры по регионам Казахстана по состоянию на январь, июнь и декабрь 2022 г. и оценка доступности жилья с учетом экономических инструментов, имеющих место в жилищных программах Казахстана по состоянию на 2023 г. Статья подготовлена в рамках реализации научного проекта № AP09260210, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования РК.

Ключевые слова: жилищное строительство, жилье, индекс доступности, жилищный фонд, инвестиции.

Введение

Обеспеченность жильем населения страны выступает важной составляющей социально-экономического развития любого государства. В Хартии Европейского союза утверждается «право каждого человека на свое жилье» [1]. Конституцией РК гарантируется «неприкосновенность жилища», обеспечивающая абсолютное право граждан, связанное с их имущественным правом на жилище [2]. Состояние жилищного фонда страны и его объема, его увеличение и обновление через ежегодный рост ввода площадей нового жилья в эксплуатацию – результат производственной деятельности жилищного строительного сектора экономики Казахстана.

Экономические показатели результативности строительства жилья имеют тенденции меняться во времени. Появляется необходимость проведения экономического анализа в каждом последующем периоде времени, проводить сравнение с показателями предыдущего периода временного ряда.

Цель данной статьи – провести экономический анализ развития сектора жилищного строительства в Казахстане за последние 10 лет с обоснованием результативности за 2022 г. и дать оценку доступности жилья. Поскольку работа выполняется в начале 2023 г., анализ показателей жилищного строительства за предыдущий год и оценка доступности жилья по ценам на декабрь 2022 г. и на начало 2023 г. актуальны на момент проведения исследования. Экономические отношения, выявление трендов, динамика показателей в секторе жилищного строительства Казахстана, индексы доступности жилья – предмет настоящего исследования.

Для достижения цели исследования в статье решены определенные задачи. Проведен анализ динамических показателей объемов жилищного фонда Казахстана государственной и частной собственности, исследован структурный состав регионального жилищного фонда, дан структурный анализ ввода жилья в регионах Казахстана в 2022 г. Поскольку жилищное строительство – это материалоемкое производство, создающее новую строительную продукцию с высокой добавленной стоимостью и требующее определенных денежных ресурсов, в работе исследованы динамические тренды инвестиций, направленных на строительство нового жилья в Казахстане, представлен сравнительный анализ инвестирования в строительство жилья по источникам финансирования за 2021 и 2022 гг.

Государственное инвестирование жилищного строительства в Казахстане с 2012 г. направлено на реализацию программ по обеспечению доступным жильем специальных категорий населения. Строительство доступного жилья должно коррелироваться с оценкой индексов доступности жилья. По предлагаемой авторами методике рассчитаны индексы доступности жилья с учетом экономических инструментов реализации основных жилищных направлений программы «Нұрлы жол», действующие в 2023 г.

Материалы и методы

Материалы получены методом выборочного наблюдения из источников, размещенных на сайте Бюро национальной статистики РК. Некоторые цифровые значения по отдельности выбраны из различных статистических таблиц, а также из отчетных материалов сайта Министерства индустрии и инфраструктурного развития РК, сайтов его комитетов и подведомственных организаций. Выбранные показатели группировались, ранжировались, на их основании проведены расчеты экономических соотношений, определены коэффициенты роста или снижения, проведена структуризация показателей.

Количественные методы статистического анализа экономических явлений использованы для решения поставленных задач. Путем применения экономического анализа проведено разделение элементов исследования на составные части. Применение балансового метода позволило выявить взаимосвязи показателей и отразить пропорциональность количественных измерений. Отдельные результаты исследования представлены в табличных или графических формах.

Для оценки доступности жилья предварительно исследованы существующие методы. В мировой практике показатель (индекс) доступности жилья – это численная величина количества годов, в период которых основную долю доходов семья будет копить на покупку квартиры или на погашение ипотечного кредита. Индекс доступности жилья определяется по формуле [3]:

$$K_{дж} = U_{ж} \times S / D_{чел} \times Ч_{ср} \quad (1)$$

где:

$K_{дж}$ – индекс доступности жилья, лет; $U_{ж}$ – средняя цена 1 кв. м жилья; S – площадь квартиры, кв. м; $D_{чел}$ – годовой доход на 1 чел.; $Ч_{ср}$ – средний размер семьи, чел.

Общепринятая классификация доступности жилья дана в таблице 1 (стр. 281).

В международной практике для расчета индекса доступности жилья принимается площадь квартиры 130 кв. м. Существующие российские методы оценки индекса доступности жилья рассматривают среднюю площадь квартиры, равную 54 кв.м, и среднюю численность семьи 3 человека [5].

В РК в доме класса IV «доступное жилье эконом-класса» установлен норматив жилой площади на одного человека 15 кв. м [6]. По данным Бюро национальной статистики РК, средний размер домохозяйств в Казахстане составляет 3,4 человека, что означает: в одной квартире проживает средняя семья из 4 человек [7]. Значит, средняя площадь квартиры в РК – 60 кв. м.

Таблица 1 – Мировая классификация доступности жилья

Показатель доступности жилья	Категория доступности жилья
до 3 лет	жилье считается доступным
от 3 до 4 лет	доступность жилья средняя
от 4 до 5 лет	доступность жилья очень низкая
свыше 5 лет	жилье недоступно
Примечание: Составлено на основе данных источника [4].	

С учетом вышеуказанных положений авторы предлагают определять индекс доступности жилья для населения Казахстана по формуле:

$$K_{ДЖ} = \Pi_{Ж} \times 60 / (D_{ЧЕЛ} \times 12) \times 4 \quad (2)$$

где:

$K_{ДЖ}$ – индекс доступности жилья, лет; $\Pi_{Ж}$ – средняя цена 1 кв. м жилья по жилищном программам в РК; 60 – нормативная площадь квартиры в РК, кв. м; $D_{ЧЕЛ}$ – месячный доход на 1 чел. в РК; 4 – средний размер семьи в РК, чел.; 12 – количество месяцев в календарном году.

Также авторами предлагается методика оценки доступности жилья с учетом инструментов ипотечного кредитования по жилищным программам, действующим в Республике Казахстан (таблица 2).

Таблица 2 – Методика поэтапной оценки доступности жилья с учетом инструментов обеспечения доступным жильем в Казахстане

№ этапа	Формула расчета	Обозначение
1	$KP_{\text{ЛН}} = \Pi_{\text{ЖН}} \times 60 \quad (3)$	$KP_{\text{ЛН}}$ – максимальная сумма льготного кредита (стоимость жилья), принятая каждым N-направлением государственной жилищной программы. $\Pi_{\text{ЖН}}$ – цена за 1 квадратный метр жилья. $B_{\text{ПЕР}}$ – сумма первоначального взноса в банк за получение кредита. $B_{\%N}$ – размер персонального взноса. $KP_{\text{ЛН}}$ – максимальная сумма льготного кредита (стоимость жилья). $B_{\text{КР/ГОД}}$ – сумма ежегодной выплаты за пользование ипотечным кредитом. $T_{\text{КРН}}$ – срок кредитования. $B_{\text{КР/ОСН}}$ – сумма основного кредита за вычетом первоначального взноса и компенсации государственной помощи. $\text{ДОП}_{\text{ПОМ}}$ – дополнительная помощь государства. $\Pi_{\text{КР/МЕС}}$ – сумма ежемесячного платежа за пользование кредитом. 12 – количество месяцев в календарном году. $D_{\text{СР/МЕС}}$ – средняя сумма ежемесячного дохода семьи. $\delta \text{ПМ}_N$ – количество величины прожиточного минимума, установленное в качестве дохода на 1 члена семьи в месяц (на 1 января 2023 г. – 40 567 тенге). 4 чел. – среднее количество членов одной семьи в РК. $D_{\text{СР/ГОД}}$ – средняя сумма годового дохода семьи после выплаты кредита. $\Pi_{\text{КР/МЕС}}$ – средняя сумма ежемесячного платежа за пользование ипотечным кредитом. $D_{\text{СР/ГОД}}$ – средняя сумма годового дохода семьи после выплаты кредита. $K_{\text{ДЖН}}$ – индекс доступности жилья по каждому N-направлению государственной жилищной программы.
2	$B_{\text{ПЕР}} = KP_{\text{ЛН}} \times B_{\%N} / 100 \quad (4)$	
3	$B_{\text{ПЕР}} = KP_{\text{ЛН}} \times B_{\%N} / 100 \quad (5)$	
4	$B_{\text{КР/ГОД}} = (KP_{\text{ЛН}} - B_{\text{ПЕР}}) / T_{\text{КРН}} \quad (6)$	
5	$B_{\text{КР/ОСН}} = KP_{\text{ЛН}} - B_{\text{ПЕР}} - \sum \text{ДОП}_{\text{ПОМ}} \quad (7)$	
6	$\Pi_{\text{КР/МЕС}} = B_{\text{КР/ОСН}} / T_{\text{КРН}} / 12 \quad (8)$	
7	$D_{\text{СР/МЕС}} = \delta \text{ПМ}_N \times 4 \quad (9)$	
8	$D_{\text{СР/ГОД}} = (D_{\text{СР/МЕС}} - \Pi_{\text{КР/МЕС}}) \times 12 \quad (10)$	
9	$K_{\text{ДЖН}} = KP_{\text{ЛН}} / D_{\text{СР/ГОД}} \quad (11)$	
Примечание: Методика оценки доступности жилья по жилищным программам РК разработана авторами.		

Рекомендуемая авторами методика использована в статье при оценке доступности жилья по действующим в РК на 2023 г. жилищным программам для обеспечения доступным жильем отдельных категорий населения.

Обзор литературы

Впервые оценка доступности жилья была отражена в документах ООН в Программе по развитию населенных пунктов «ООН-Хабитат» [3]. Этот метод оценки доступности жилья в мировых исследованиях применяется довольно часто, определяется как расчет соотношения цены жилья и доходов семьи, который обозначен в источниках как метод PIR (Price-Income Ratio). Ризи М.Н. для расчета PIR предлагает выбирать среднюю цену нового жилья и средний доход семьи [8]. Метод PIR – самый простой при проведении расчетов и применяется практически во многих странах. Например, рассматриваемый метод оценки доступности жилья был использован для получения оценочных результатов исследований различными авторами: Лау К.М. и Ли С. [9], Ким К. и Ренад В. [10], Сухайда М.С. и др. [11]. Казахские ученые Жидебеккызы А. и др. [12], Кулумбетова Л. [13], Тлесова Э. [14], Тазабеков К. и др. [15] при оценке доступности жилья применяют метод PIR, но с учетом площади жилья по российским нормативам (54 кв. м) и среднего состава семьи в количестве трех человек (по данным Бюро национальной статистики РК состав средней семьи – 3,4 чел. Надо принимать состав семьи в РК – 4 чел.).

Метод соотношения стоимости жилья и дохода семьи имеет определенные недостатки, поскольку после покупки жилья у семьи должны оставаться денежные средства и на другие расходы. Эти недостатки метода оценки доступности жилья по модели PIR в своих исследованиях раскрыли Ган К. и Хилл Р. [16] и Троянек Р. [17]. Стоун М.Е. рекомендует проводить оценку доступности жилья с учетом остаточного дохода домохозяйства. Но автор не указывает, как определить средний коэффициент соотношения показателей [18].

Учитывать макроэкономические показатели и денежно-кредитную политику той или иной страны, которые будут коррелироваться со средними доходами и расходами населения при оценке доступности жилья, рекомендованы авторами Чен Н.К и Ченг Л. Авторы предлагают использовать динамическую стохастическую модель общего равновесия, которую довольно сложно рассчитать [19]. Данни Б-Ш. и др. утверждают, что соотношение стоимости покупаемого жилья и дохода домохозяйства не будет разноточным показателем для всех семей одинаковым [20]. Пейтер Г. рекомендует при оценке доступности жилья учитывать необходимые потребительские расходы семьи [21]. Авторы Ли А. и Мо К. применили модель расширенной линейной системы расходов для оценки доступности городского жилья путем соотношения площади покупаемой квартиры с различными уровнями доходов [22].

Ши Ж. и Ян Ж. [23] впервые предложили модель построения квадранта – НАQ, которая оценивает доступность жилья по двум параметрам: наличие первоначального взноса и возможность погашать ежемесячный кредит. Но в методах не учтены динамические изменения размеров доходов и расходов домохозяйств. Усовершенствованная модель D-НАQ оценки доступности жилья с учетом динамических изменений рекомендована учеными Ван Д. и Ли А. [24].

Результаты и обсуждение

Жилищный фонд. По состоянию на 2022 г. общая площадь жилищного фонда Казахстана составляет 403,1 млн кв. м, в том числе: государственный – 8,7 млн кв. м (2,16% от всего жилищного фонда страны), частный – 394,2 млн кв. м. На рисунке 1 (стр. 283) дана динамика роста жилищного фонда РК за последние 10 лет.

Общий объем жилищного фонда РК с 2012 г. к 2022 г. увеличился на 25%, т.е. на 100 млн кв. м. Индекс роста объема вновь построенного жилья за рассматриваемый период составил 24,6%. Основная часть жилья является частной собственностью населения или юридических лиц – 97,76%. В государственной собственности находится довольно маленькая доля – 2,24%.

В разрезе регионов Казахстана распределение жилищного фонда зависит от численности населения. На рисунке 2 (стр. 283) представлена региональная структура жилищного фонда Казахстана.

Численность жителей г. Алматы составляет более 2 миллионов, в связи с чем жилищный фонд данного города имеет самую большую долю по стране – 12,8%. Количество квартир г. Алматы составляет 12,7% от общей численности всех квартир по Казахстану (самый большой показатель) [26]. В советский период Алматы, являясь столицей, имел самый большой жилищный фонд, который за годы независимости РК только приумножился.

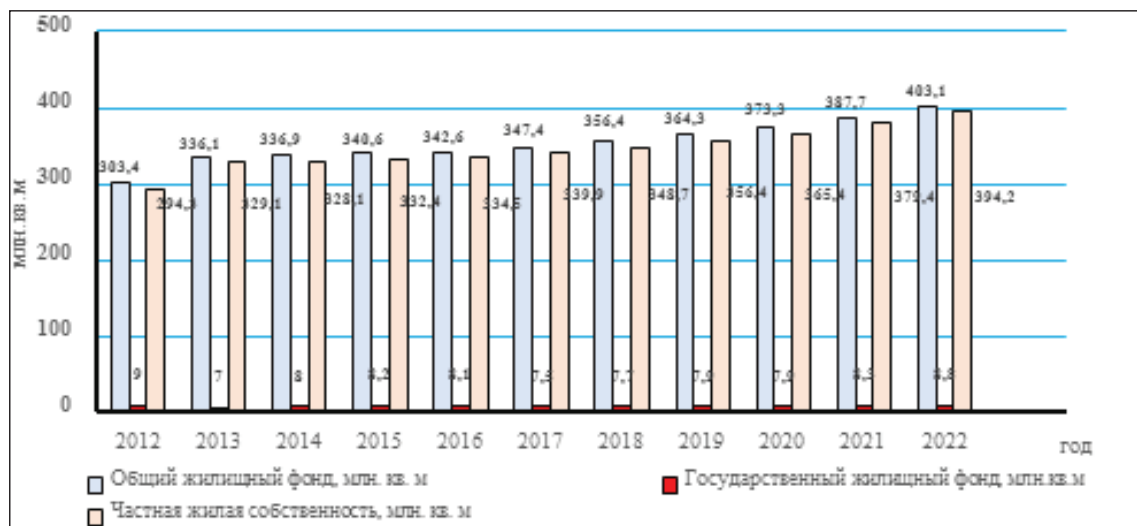

Рисунок 1 – Динамика жилищного фонда Республики Казахстан, млн. кв. м

Примечание: Составлено на основе данных источника [25].

Рисунок 2 – Структура жилищного фонда (по площади) в разрезе регионов Казахстана, %

Примечание: Составлено на основе данных источника [25].

В г. Астане с населением 1,3 млн человек жилищный фонд составляет 7% от всего жилья страны при удельном весе квартирного фонда 5,4%. Город Шымкент с населением порядка 2 млн человек имеет долю жилищного фонда, равную 6,8%. Но квартирный фонд ниже – вес 4,5%, так как в Шымкенте количество индивидуального жилья выше на 83%, чем в Астане.

В Карагандинской области доля жилищного фонда на сегодня составляет 7,8% с удельным весом квартирного фонда 9,1%. Это обусловлено тем, что в свое время г. Караганда был вторым по численности населения в стране. Такая же картина наблюдается и в Восточно-Казахстанской области, где доля жилищного фонда составляет 6,9% при более высоком удельном весе квартирного фонда – 8,75%. Поскольку областные города этих регионов были промышленными центрами, то строилось больше многоквартирных домов.

Алматинская и Туркестанская области являются густонаселенными регионами с более высокой плотностью населения. Доли жилищного фонда составляют, соответственно, 9,35% и 8,6%. Эти регионы имеют низкие доли квартирного фонда (в Алматинской – 73,8%, в Туркестанской – 74,8%), которые в основной массе представлены индивидуальными домостроениями, так как жилищные фонды в основном представлены индивидуальными сельскими домами.

Регионы Казахстана с примерно равным населением в структуре всего жилищного фонда страны имеют удельные веса жилищных фондов от 4% до 4,5%. К ним относятся Акмолинская область (4,6%), Актюбинская область (4,75%), Жамбылская область (4,76%), Костанайская область (4,7%), Кызылординская область (4,3%), Мангистауская область (4,2%) и Павлодарская область (3,8%). Регионы с низкой численностью населения наименее обеспечены жилищным фондом (без учета области Улытау с населением 221 тыс. человек). Так, доля жилищного фонда Атырауской области составляет 3,8%, Западно-Казахстанской области – 3,54% и Северо-Казахстанской области – 3,2%.

Анализ распределения жилищного фонда по регионам РК показывает, что структура жилищного фонда находится в прямой пропорциональности от количества населения в каждом регионе. Основные доли квартирных фондов в разрезе регионов сосредоточены в трех городах республиканского значения и в промышленно развитых центрах. В этих регионах наряду со строительством нового жилья имеются немалые объемы старого (вторичного) жилищного фонда.

Строительство жилья. Темпы роста объемов жилищного фонда взаимосвязаны с ежегодным вводом нового жилья. Для анализа приняты показатели ежегодного ввода жилья в Казахстане за годы независимости и показатели предыдущих 5 лет – с 1987 по 2022 гг. (рисунок 3).

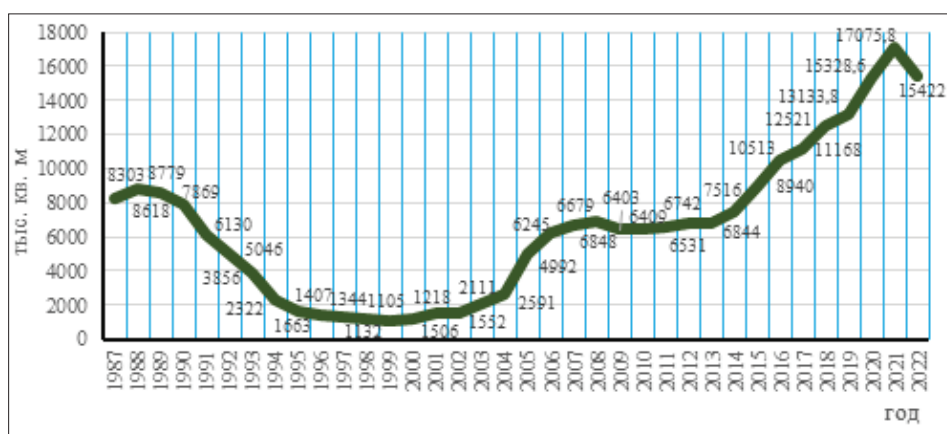

Рисунок 3 – Динамика ввода жилья в Казахстане, тыс. кв. м

Примечание: Составлено на основе данных источника [27].

Для точки отсчета принят 1987 г., так как в последующем 1988 г. в Казахстане построен большой объем нового жилищного фонда советского периода – 8779 млн кв. м жилья. В 1987–1988 гг., с началом перестройки в Советском Союзе, финансирование всех проектов, в том числе и строительства жилья, по всей стране начало резко сокращаться. В 1991 г. по сравнению с 1988 г. индекс ввода нового жилья снизился до 0,57. До 1993 г. сохранившиеся связи и кооперации, запасы строительных материалов позволили строительным организациям продержаться и довести ввод нового жилья в Казахстане до 3856 млн кв. м.

С 1993 г. в Казахстане начался второй этап приватизации. Характеризуется периодом формирования рынка жилья и появлением в жилищном строительстве субъектов новых юридических форм, резким снижением ввода нового жилья в стране: в 1999 г. был самый низкий показатель по вводу жилья в стране – 1105 тыс. кв. м (основной объем – строительство индивидуального жилья). Сформированный к 2000-м годам рынок жилья требовал определенного

объема товарной строительной продукции, в результате чего с 2001 по 2004 гг. шло строительство коммерческого жилья нового типа повышенной комфортности. С 2000 по 2004 гг. ввод нового жилья вырос с 1218 млн кв. м до 2591 млн кв. м (в 2 раза). С 2006 по 2014 гг. ежегодные индексы роста объемов ввода нового жилья в Казахстане находились в пределах 1,01–1,07.

С принятием в 2012 г. в Казахстане программы «Доступное жилье–2020» начался новый этап в жилищном строительстве, сопровождаемый государственным инвестированием для многоквартирных домов эконом-класса. В 2015 г. в Казахстане впервые показатели строительства нового жилья достигли уровня 1988 г. – 8940 млн кв. м. За 27 лет население страны росло, часть старого жилищного фонда страны была физически изношена, новое коммерческое жилье продавалось по очень высокой цене, наблюдался разрыв уровня обеспеченности жильем между различными слоями населения.

Реализация жилищных программ по обеспечению доступным жильем в дальнейшем способствовала росту темпов ввода нового жилья в Казахстане вплоть до 2021 г. Самое большое количество жилья введено в 2021 г. – 17 075,8 тыс. кв. м. (в 2 раза выше уровня 1988 г.). Структура ввода жилья в разрезе регионов Казахстана в 2022 г. дана на рисунке 4.

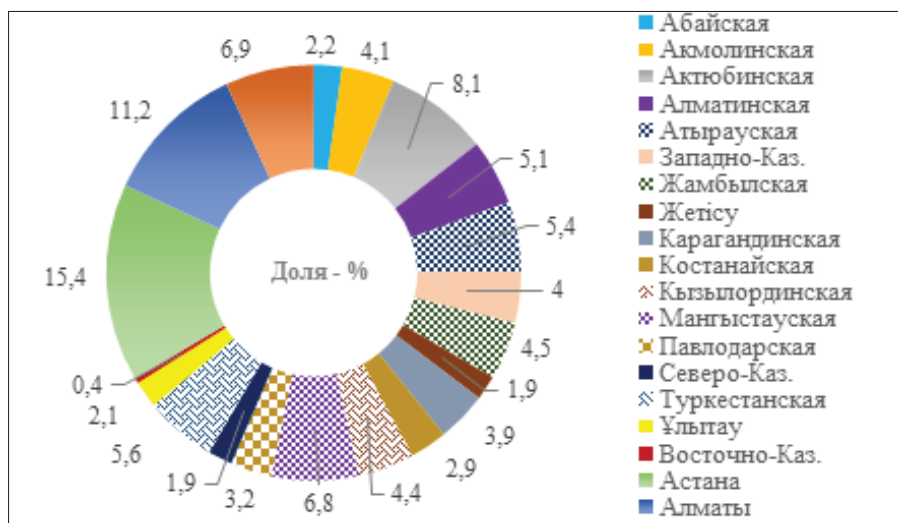

Рисунок 4 – Структура жилья (по площади, тыс. кв. м), введенного в эксплуатацию в 2022 г., в разрезе регионов Казахстана, %

Примечание: Составлено на основе данных источника [27].

Хотя по результатам 2022 г. значительная доля строительства нового жилья наблюдается в Астане (15,4%) и Алматы (11,2%), ввод нового жилья в этих двух городах по сравнению с 2021 г. снизился: в Астане – на 24,7%, в Алматы – на 34,6%. Одна из причин – это сокращение ввода многоквартирных домов, составляющих основной объем строительства нового жилья.

В Атырауской области доля введенного жилья в 2022 г. составляет 5,4%, но по сравнению с 2021 г. строительство жилья снизилось на 7,2 % (с 900,6 тыс. кв. м до 830,76 тыс. кв. м). В Северо-Казахстанской области в 2022 г. при доле строительства нового жилья 1,9% ввод нового жилья ниже на 13,4% относительно 2021 г. В Мангистауской области в 2022 г. при доле строительства 6,8% введено новых домов на 15,6% меньше по сравнению с 2021 г.

В 2022 г. построено нового жилья на уровне 2021 г. в Актюбинской области – 8,1%, в г. Шымкенте – 6,9%, в Туркестанской области – 5,6%, в Алматинской области – 5,1%. Показатели по вводу жилья в 2022 г. по сравнению с 2021 г. в остальных регионах немного выросли (в основном за счет финансирования местных бюджетов). В Павлодарской области индекс роста ввода нового жилья составляет 1,32%.

Инвестиции в жилищное строительство. Объемы общих инвестиций в жилищное строительство РК с 2012 по 2022 гг. имеют постоянный рост (рисунок 5, стр. 286).

Рисунок 5 – Динамика инвестиций в строительство жилья в Казахстане, млрд тенге

Примечание: Составлен авторами на основании выборки материалов из различных статистических таблиц по каждому году исследования, размещенных на сайте Бюро национальной статистики РК.

За период 2021–2022 гг. ежегодные инвестиции в строительство жилья в Казахстане выросли в 6,7 раза (с 407 млрд тенге в 2012 г. до 2733,3 млрд тенге в 2022 г.). При этом ежегодный ввод жилья в 2021 г. вырос в 2,5 раза по сравнению с 2012 г., в 2022 г. – больше в 2,3 по сравнению с 2012 г. При росте общих инвестиций в 6,7 раза рост вводимой площади жилья в 2,3–2,5 раза указывает на увеличение себестоимости строительства жилья за 10 лет.

Привлечение государственных инвестиций привело к росту темпов строительства жилья с 2012–2014 гг. до 2021 г. В таблице 3 представлены показатели ввода жилья по регионам РК по источникам инвестирования за 2021–2022 гг.

Таблица 3 – Структура построенного жилья (в тыс. кв. м) в регионах Казахстана в 2021–2022 гг. по источникам финансирования, %

Регион	Всего, кв. м		Государственная собственность, %		Частная собственность, %		Иностранная собственность, %	
	2021 г.	2022 г.	2021 г.	2022 г.	2021 г.	2022 г.	2021 г.	2022 г.
Республика Казахстан	16 909 981	15 422 054	12,0	8,1	83	90,3	2	1,6
Абайская обл.	х	340 518	х	14,2	х	85,8	х	х
Акмолинская обл.	596 303	631 186	8,4	28	91,6	72	х	х
Актюбинская обл.	1 181 869	1 252 272	7,5	3,3	91,2	96,7	1,3	х
Алматинская обл.	1 019 137	790 024	13	29,2	87	70,8	х	х
Атырауская обл.	900 607	830 759	5,4	5,8	88,1	94,2	6,5	х
Западно-Каз. обл.	590 601	621 487	14	9,9	85,4	88,4	0,6	1,7
Жамбылская обл.	683 279	693 545	24,8	24,5	75,2	75,5	х	х
обл. Жетісу	х	295 316	х	6,5	х	93,5	х	х
Карагандинская обл.	663 278	597 232	16	7,4	84	92,6	х	х
Костанайская обл.	447 614	448 972	24,3	10,6	75,1	88,1	0,6	1,3
Кызылординская обл.	661 178	683 214	14,8	5,3	84,3	94,7	0,9	х
Мангистауская обл.	1 233 682	1 046 920	5,7	0,5	90,7	99,5	3,6	х
Павлодарская обл.	369 602	488 079	31,8	28,6	68,2	66,2	х	5,2

Продолжение таблицы 3

Северо-Каз. обл.	345 259	299 862	31,3	20,5	67,1	75	1,6	4,5
Туркестанская обл.	825 790	864 127	29,2	36,1	70,8	63,9	х	х
обл. Ылытау	х	57 062	х	31,3	х	68,7	х	х
Восточно-Каз. обл.	602 806	318 050	22,5	11	68,2	89	9,3	х
г. Астана	3 144 894	2 369 278	2,5	0,8	95	94,8	2,5	4,4
г. Алматы	2 631 694	1 720 505	9,1	0,8	87,1	96,6	3,8	2,6
г. Шымкент	1 012 388	1 073 646	22,6	15,1	74,75	81,6	1,65	3,3
Примечание: Рассчитано авторами на основании выборки материалов из различных статистических таблиц, размещенных на сайте Бюро национальной статистики РК.								

Доля жилья, введенного в 2022 г. за счет государственного инвестирования в Казахстане, составила 8,1%, тогда как данный показатель в 2021 г. – 12,5%. Но в 2022 г. строительство государственного жилья стало ниже в 1,6 раза относительно уровня 2021 г. (снижение с 2 035 822 кв. м до 1 251 032 кв. м).

В разрезе регионов РК за счет государственных инвестиций в 2022 г. больше всего жилья введено в Туркестанской области (36,1%), что выше показателя ввода жилья за счет государственных инвестиций в 2021 г. на 77% (в 2022 г. введено 311 388 кв. м государственного жилья, в 2021 г. – 175 662 кв. м). В Павлодарской области удельный вес введенного государственного жилья в 2022 г. составил 31,8%, что выше на 12,8% по сравнению с 2021 г. (в 2022 г. введено 139 388 кв. м государственного жилья, в 2021 г. – 117 588 кв. м).

В Жамбылской области удельный вес введенного государственного жилья в 2022 г. составил 24,5%, но по сравнению с 2021 г. построено государственного жилья меньше на 13,6%. Такое же уменьшение ввода государственного жилья наблюдается и по другим регионам. Так, в Алматинской области удельный вес введенного государственного жилья в 2022 г. составил 29,2%, в Акмолинской области – 26%, в Северо-Казахстанской области – 20,5%, в Восточно-Казахстанской области – 11%.

Сильное сокращение доли строительства жилья за счет государственных инвестиций в 2022 г. наблюдается в столице – г. Астане, которая в 2021 г. составляла 2,5%, а в 2022 г. всего лишь 0,8%. Если в 2021 г. за счет государственных инвестиций было построено 77 099 кв. м жилья, то в 2022 г. – 18 262 кв. м жилья (индекс снижения – 4,2). По Алматы индекс снижения ввода жилья за счет государственных инвестиций в 2022 г. по сравнению с 2021 г. очень высокий – 18. Если в 2021 г. было введено за счет государственных инвестиций 239 143 кв.м жилья, то в 2022 г. – 13 294 кв. м жилья. В Шымкенте доля государственных инвестиций в строительство жилья снизилась незначительно по сравнению с Алматы и Астаной. В 2022 г. в г. Шымкенте удельный вес построенного жилья за счет государственных инвестиций составил 15,1%. Снижение государственного жилья в 2022 г. по сравнению с 2021 г. в 1,4 раза. В г. Шымкенте в 2021 г. было введено 228 580 кв.м государственного жилья, в 2022 г. – 162 531 кв. м.

Частные инвестиции составляют основную долю финансирования строительства жилья в Казахстане. Если в 2021 г. по стране в целом доля строительства частного жилья составляла 83%, то в 2022 г. – 90,3%.

В Мангистауской области введенный в 2022 г. весь новый жилищный фонд практически является частным – 99,5%. Удельные веса строительства частного жилья значением свыше 90% в 2022 г. наблюдаются в Актюбинской, Атырауской, Карагандинской, Кызылординской областях, в области Жетысу, в городах Астане и Алматы.

Порядка 1,5–2% жилья в Казахстане является иностранной собственностью. В 2022 г. по стране ввод жилья за счет иностранных инвестиций снизился, строительство было в трех городах республиканского значения. В 2022 г. объем введенного жилья за счет иностранных инвестиций в Астане – 101 713 кв. м, в Алматы – 45 347 кв. м, в Шымкенте – 35 040 кв. м.

На значение ежегодного роста индекса физического объема строительства жилья в Казахстане оказывают определенное влияние выделяемые государственные инвестиции. Если с 2012 до 2021 гг. ежегодный индекс физического объема ввода новой жилой площади имел постоянный рост, то в 2022 г. снижение государственного финансирования строительства жилья в РК отразилось отрицательно – ввод жилья снизился на 9% по сравнению с 2021 г.

Таким образом, можно отметить, что государственная инвестиционная поддержка строительства многоквартирных домов в РК является одним из основных факторов ежегодного роста физических объемов ввода нового жилья.

Доступность жилья в Казахстане. В 2011 г. была принята Программа жилищного строительства на 2011–2014 гг. Программа «Доступное жилье–2020» утратила силу после принятия Программы развития регионов до 2020 г., вместо которой в настоящее время работает программа «Нұрлы жер» на 2020–2025 гг. В рамках действующих жилищных программ в РК до 2023 г. функционировали разные направления по обеспечению доступным жильем: льготное кредитование «Бакытты отбасы», «Шанырақ», «Нұрлы жер» (кредитное жилье акиматов), «Әскери баспана», «Льготная ипотека «7-20-25», «Алматы Жастары», «Елорда Жастары», программа переселения «Енбек», женская ипотека «Умай», программы, «Аренда для социально уязвимых граждан», «Аренда с выкупом («Нұрлы жер»)), программы для работающей молодежи до 35 лет в каждом регионе страны, такие как «Алматы жастары» и «Елорда жастары».

По состоянию на 2023 г. в Республике Казахстан оставлены два направления («Бакытты отбасы», «Льготная ипотека «7-20-25») и введены две новые программы («5-10-20» и «Жилье от государства» (для аренды жилья без права выкупа), а также молодежные программы. Авторы не считают необходимым расписывать механизмы и инструменты обеспечения доступным жильем в РК, так как информация широко представлена в открытых источниках.

За период 2021–2022 гг. на строительство доступного жилья в Казахстане инвестировано из государственного бюджета (в том числе и за счет средств местных акиматов) 565,5 млрд тенге (рисунок 5). Максимальное государственное инвестирование пришлось на 2019 г., когда на строительство жилья было инвестировано 192,8 млрд тенге.

На рисунке 6 представлена динамика ввода жилья за счет государственного инвестирования по жилищным программам Казахстана.

Рисунок 6 – Ввод доступного жилья в Республике Казахстан по жилищным программам, тыс. кв. м

Примечание: Составлено авторами на основании выбранных показателей из различных статистических источников по каждому году исследования, размещенных на сайте Бюро национальной статистики РК.

В 2018 г. начала работать льготная ипотека «7-20-25», и в 2019 г. введена программа «Бакытты отбасы». С 2019 по 2021 гг. наблюдаются высокие темпы строительства доступного жилья. За 2012–2022 гг. построено порядка 15 178 тыс. кв. м жилья, в том числе арендного жилья – 4159 тыс. кв. м.

Насколько доступно жилье для казахстанцев в реальности? По итогам 2022 г. жилье в Казахстане в цене выросло быстрее, чем индексировались заработные платы. По данным Бюро национальной статистики РК, рост медианной заработной платы составил в 2022 г. 13,5% при росте стоимости вторичного жилья на 17,8% [28].

Проведем небольшие расчеты оценки доступности жилья на коммерческих рынках недвижимости и с учетом механизмов льготного кредитования в Республики Казахстан. Для сравнения приняты рыночные средние цены на жилье по состоянию на январь, июнь и декабрь 2022 г. и на начало 2023 г. При расчете показателей доступности жилья авторы учитывали среднюю площадь квартиры 60 кв. м из расчета 4 члена одной семьи.

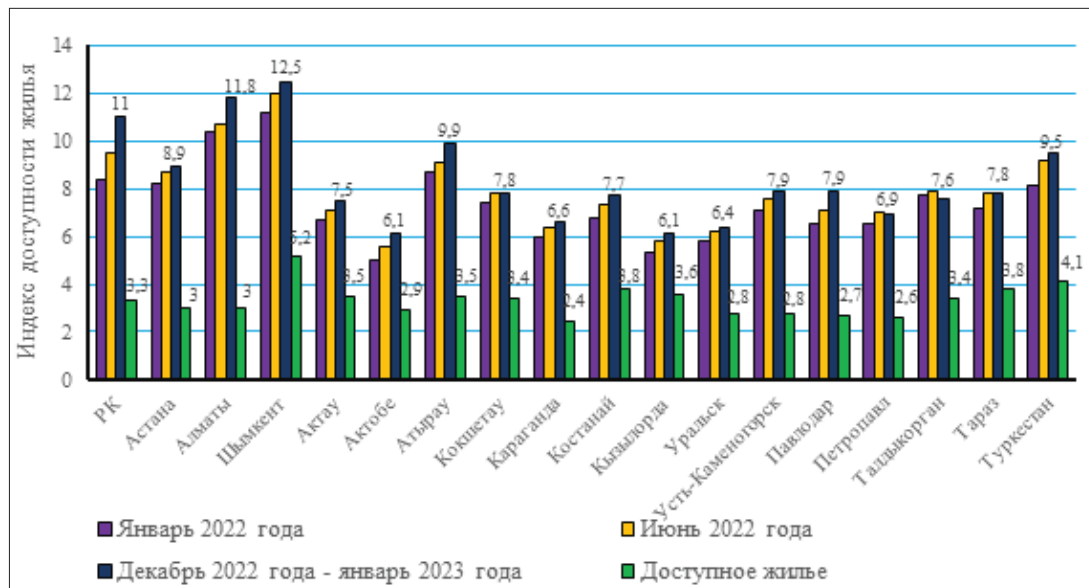

Рисунок 7– Индексы доступности жилья в Казахстане и его регионах: изменение в течение 2022 г., доступность жилья по жилищным программам

Примечание: Составлено по расчетам авторов.

Динамические показатели на рисунке 7 указывают на рост индекса доступности жилья в Казахстане в течение 2022 г., поскольку стоимость жилья постоянно повышалась. С января 2022 г. по декабрь 2022 г. доступность жилья для казахстанцев отодвинулась в целом по стране на 14,7%. Снижение доступности жилья по причине увеличения цены за 1 кв.м в Алматы составило 12%, в Астане – 8%, в Шымкенте – 10,4%, в Атырау – 12,2%, в Кызылорде – 13,4%, в Костаное – 11,7%, в Уральске – 10%, Павлодаре – 17,8%. Доступность жилья повысилась только в г. Талдыкоргане – с 7,7 до 7,6 (снижение индекса доступности означает повышение доступности самого жилья).

Значения индексов доступности, рассчитанные по ценам на жилье, установленным в жилищных программах, более близки для обеспечения платежеспособности населением Казахстана. Индексы доступности жилья находятся в пределах нормативной доступности (ниже величины 3) только в 8 городах Казахстана. По причине низкого дохода на душу населения в Туркестане (индекс – 4,1), Шымкенте (индекс – 5,2), Таразе (индекс – 3,8) доступность жилья даже по государственным программам довольно трудная.

Так как показатели индексов доступности жилья, использованные для составления диаграммы (рисунок 7), рассчитаны по усредненным данным без учета всех инструментов обеспечения доступным жильем, в таблице 3 (стр. 290) представлены результаты оценки доступности жилья в Казахстане по действующим на 2023 г. трем направлениям программы обеспечения доступным жильем «Нұрлы жер». Оценка доступности жилья определена по представленной методике авторов.

При проведении оценки доступности жилья максимально учтены все условия механизмов обеспечения доступным жильем: максимальная сумма выдаваемого кредита, цена за 1 кв. м нового жилья в разных регионах страны, условия по доходности семьи с учетом прожиточного минимума (далее – ПМ) на душу населения на 2023 г. (40 567 тенге), сумма первоначального взноса, процентная ставка по ежемесячной выплате за пользование кредитом, сумма общего кредита, ежемесячный и годовой доход семьи после выплаты кредита.

Таблица 3 – Оценка доступности жилья по направлениям программы «Нұрлы жер» (действующей в 2023 г. в Казахстане)

№	Жилищная программа	Ограничения по сумме кредита (максимальная сумма кредита) или стоимость строительства 1 кв. м. жилья, тенге	Максимальная сумма кредита или стоимость жилья площадью 60 кв. м, тенге	% взноса – % кредита – срок кредитования	Годовой доход семьи после выплаты кредита, тенге	Индекс доступности жилья
1	«Бакытты отбасы» – доход на 1 члена семьи должен быть не более 3,1 ПМ	Астана, Алматы, Актау, Атырау, Шымкент: максимальная сумма кредита – 15 000 000 тенге	Сумма кредита – 15 000 000	10% – 2% – 20 лет	5 383 869,6	2,8
					3 874 777,2	3,9
					2 365 684,8	6,3
		Остальные регионы: максимальная сумма кредита – 10 000 000 тенге	Сумма кредита – 10 000 000	10% – 2% – 20 лет	5 586 369,6	1,8
					4 077 277,2	2,45
					2 568 184,8	3,6
2	Льготная ипотека «7-20-25» – доход на 1 члена семьи должен быть не более 3,7 ПМ	Астана, Алматы, пригородные зоны, Актау, Атырау, Шымкент – 25 000 000 тенге	Сумма кредита – 25 000 000	20% – 7% – 25 лет	6 404 695,2	3,9
					4 603 515,6	5,4
					2 802 345,6	8,9
		Караганда, Туркестан – 20 000 000 тенге	Сумма кредита – 20 000 000	20% – 7% – 25 лет	6 564 691,2	3,0
					4 739 516,4	4,2
					2 962 341,6	6,75
		Остальные регионы: максимальная сумма кредита – 15 000 000 тенге	Сумма кредита – 15 000 000	20% – 7% – 25 лет	6 724 699,2	2,2
					4 923 524,4	3,0
					3 122 349,6	4,8
3	Пилотный проект «Шаңырақ» (5-10-20) – доход на 1 члена семьи должен быть не более 3,7 ПМ	Алматы: стоимость 1 кв. м – 240000 тенге	Стоимость квартиры – 14 400 000	10% – 5% – 20 лет	6556699,2	2,2
					4 755 524,4	3,0
					2 954 349,6	4,9
		Астана и пригородная зона: стоимость 1 кв. м – 220 000 тенге	Стоимость квартиры – 13 200 000	10% – 5% – 20 лет	6 610 699,2	2
					4 809 524,4	2,75
					3 008 313,6	4,4
		Шымкент и пригородная зона Алматы: стоимость 1 кв. м – 200 000 тенге	Стоимость квартиры – 12 000 000	10% – 5% – 20 лет	6 664 699,2	1,8
					4 863 524,4	2,5
					3 062 349,6	3,9
		Актобе, Атырау, Туркестан, Караганда: стоимость 1 кв. м – 180 000 тенге	Стоимость квартиры – 10 000 000	10% – 5% – 20 лет	6 754 699,2	1,5
					4 953 524,4	2
					3 152 349,6	3,2
		Остальные регионы: стоимость 1 кв. м – 160 000 тенге	Стоимость квартиры – 9600 000	10% – 5% – 20 лет	6 772 699,2	1,1
					4 971 524,4	1,9
					3 170 349,6	3,03
Примечание: Результаты рассчитаны авторами.						

Семьи могут иметь разное количество человек, следовательно, доходы будут иметь различные значения. Для сравнения индексов доступности жилья по каждой жилищной программе согласно условиям территориальной расположенности покупаемого жилья с указанием максимальной суммы займа оценка доступности жилья рассчитана по трем вариантам в зависимости от количества членов одной семьи – четыре, три или два человека.

Жилищная программа «Бақытты отбасы» предназначена для многодетных, неполных семей, семей с детьми-инвалидами. Программа имеет самую маленькую величину ставки по выплате кредита – 2%. Доход на каждого члена семьи не должен превышать 3,1 ПМ. Доступность жилья при сумме займа в 15 млн тенге, будет в пределах норматива только при условии максимальной доходности семьи, состоящей из четырех человек – 2,8. Любое другое снижение

доходности приведет к превышению доступности жилья. В случае получения займа не более 10 млн тенге семья из четырех или трех человек будет иметь индекс доступности соответственно 1,8 и 2,45.

Жилищная программа «Льготная ипотека «7-20-25» предназначена для всех граждан, не имеющих жилья на праве собственности. Максимальная сумма выдаваемого кредита распределена по трем региональным группам Казахстана со ставкой кредита 7%. Возможность получения максимальной суммы кредита размером 25 млн тенге довольно трудная при условии непревышения доходов в размере 3,7 ПМ на одного члена семьи. Даже при составе семьи из четырех человек доступность жилья выше нормативного значения – $3,9 > 3$. Все рассчитанные индексы доступности находятся в пределах 3,9–8,9. При снижении суммы получаемого кредита до 20 млн тенге доступность жилья возможна только при условии непревышения дохода в размере 3,7 ПМ одной семьей, состоящей из четырех человек (индекс доступности – 3,0). При получении кредита не выше 15 млн тенге появляется доступность приобретения жилья одной семьей в составе четырех или трех человек (индексы доступности 2,2 и 3,0).

Новое направление Программы «Нұрлы жер» в 2023 г. – пилотный проект «Шаңырақ» (5-10-20) – предназначено для любого гражданина Казахстана, не имеющего собственного жилья. Квартиру можно покупать только на первичном рынке вне зависимости от юридической принадлежности застройщика (в рамках программы «Шаңырақ» или от частных строительных компаний). Условия выдаваемой максимальной суммы кредита установлены в соответствии с территорией расположения жилого объекта и установленной цены за 1 кв. метр. При соблюдении всех условий, возможность покупки собственного жилья повышается для любой семьи, состоящей из четырех или трех человек (индексы доходности – от 1,1 до 3 в зависимости от региона).

Заключение

Состояние жилищного фонда и его необходимый объем для любого государства – залог социального благополучия населения. В 2022 г. весь жилищный фонд РК составлял более 400 млн кв. м. Недостаточная обеспеченность жильем согласно мировым стандартам (на одного человека должно быть 30 кв. м, в Казахстане – чуть выше 21 кв. м), демографический рост населения страны, создание новых семей, внутренняя миграция, урбанизация городов, формирование агломераций, физический износ и снос домов из старого жилищного фонда требуют ежегодного ввода новых жилых домов.

Жилищное строительство в РК за годы независимости находилось на различных стадиях своего развития. Проведенный анализ динамики ежегодного ввода жилья в Казахстане в период с 1887 по 2022 гг. показывает как снижение, так и рост темпов ежегодного ввода нового жилья, пополняющий жилищный фонд страны. Волатильность динамических показателей объемов ежегодного строительства нового жилья в Казахстане можно разделить условно на 4 периода: 1987–1991 гг., 1991–2000 гг., 2001–2010 гг., 2011–2022 гг.

1987–1991 гг. С 1989 г. до 1991 г. ежегодный ввод жилья снижался ввиду застоя в экономике страны, снижения централизованного государственного финансирования строительства многоквартирного жилья.

1991–2000 гг. Разрыв налаженных коопераций советского периода, отсутствие государственного финансирования строительства жилья вплоть с 1991 г. до 2000 г., изменение субъектов строительного рынка, инфляция, постоянное повышение цен на строительные материалы и конструкции, на строительное оборудование, строительные машины и механизмы, переход из плановой экономики на рыночные формы отношений привели к максимальному снижению выпуска строительной продукции в секторе строительства многоквартирных домов. В 1999–2000 гг. в Казахстане было введено нового жилья чуть более 1100 тыс. кв. м, что в 8 раз меньше по сравнению с уровнем 1988 г. Предполагается, что данный показатель включал в себя в основном строительство индивидуального домостроения и ввод коммерческого жилья за счет частных или отдельных иностранных инвестиций.

В 2001–2010 гг. на сформированном рынке недвижимости наряду с жильем из старого жилищного фонда предлагались совершенно новые виды строительной продукции – многоквартир-

тирные дома с различным обеспечением уровней проживания: комфорт-класс, элит-класс, премиум-квартиры. С 2000 г. до 2009 г. увеличение строительства многоквартирного коммерческого жилья и индивидуального домостроения привел к росту индекса ввода ежегодного объема жилья в 6 раз по сравнению с уровнем 1991–2000 гг. С 2009 по 2010 гг. на рынке строительства жилья наблюдается застой. В 2009 г. введено 6404 тыс. кв. м жилья, в 2010 г. – 6409 тыс. кв. м жилья. Отсутствие роста в данный период связано с глобальным кризисом на мировых рынках жилья 2008 г.

2011–2022 гг. – период, который можно характеризовать как современное жилищное строительство в Казахстане. В 2010 г. большая численность казахстанцев, вложивших деньги в доленое строительство, столкнулись с проблемами незавершенного строительства ожидаемого ими жилья с потерей собственных денег и другими жилищными проблемами. К тому же ранее выданные ипотечные кредиты банками второго уровня, привязанные к курсу доллара США из-за инфляции, оказались неподъемными для выплат ежемесячных ипотечных кредитов для большей части населения Казахстана. Доступность жилья для отдельных категорий казахстанцев становилась все затруднительнее. Принятые государственные жилищные программы способствовали ежегодному росту ввода нового жилья. Только в 2015 г. ввод нового жилья в стране достиг уровня 1988 г. Таким образом, для достижения уровня ежегодного строительства жилья советского периода (1988 г.) независимому Казахстану потребовалось 27 лет. Начиная с 2015 г. наблюдается ежегодный рост ввода объемов нового жилья, когда максимальное значение было в 2021 г. – 17 075,8 тыс. кв. м. С 2012 г. до 2022 г. инвестиции в жилищное строительство в Казахстане увеличились почти в 7 раз, при этом общая сумма государственных инвестиций составила свыше 565 млрд тенге, за счет которых за 10 лет построено свыше 15 млн кв. м доступного жилья.

Строительство жилья за счет государственного инвестирования сопровождается механизмами обеспечения доступным жильем и оценкой доступностью самого жилья. Проведенная оценка доступности жилья по предлагаемой методике авторов выявила степени доступности жилья для отдельных категорий населения по сравнению с ценами на конкурентном рынке жилья. Обеспечение жильем по специальным жилищным программам дает возможность уязвимым или малообеспеченным категориям населения увеличить доступность к государственному жилью по сравнению с коммерческим в 3–4 раза.

Авторами настоящей статьи в ранее опубликованных результатах исследований нашли отражение оценки доступности жилья в Казахстане с помощью модели D-НАQ и по предлагаемым авторами методикам, но по состоянию стоимости жилья на 2021 г. – начало 2022 г. и по жилищным программам, действовавшим до 2023 г. Наряду с представленными результатами исследования авторы ведут научные работы, связанные с данной темой: рынок жилья, доступность жилья, жилищное строительство, жилищно-коммунальное и городское хозяйство, эффективность внедрения цифровизации в строительный сектор национальной экономики Казахстана.

Информация о финансировании. Статья подготовлена в рамках реализации научного проекта № AP09260210, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Хартия Европейского союза об Основных правах. URL: <https://eulaw.ru/treaties/charter/> (дата обращения: 20.12.2022).
- 2 Конституция Республики Казахстан. Статья 25. URL: adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 20.12.2022)
- 3 Программа ООН по населенным пунктам (ООН-ХАБИТАТ). URL: <http://www.un.org/ru/ga/habitat/docs.shtml> (дата обращения: 12.01.2023)
- 4 Housing Affordability Rating Categories. URL: <http://www.demographia.com/dhi-ratings.pdf> (дата обращения: 12.01.2023)

- 5 Мустафина Л.Р. Определение доступности жилья для населения: методические аспекты. Экономические проблемы регионов и отраслевых компонентов // Проблемы современной экономики. – 2014. – № 1(49). – С. 185–188.
- 6 «Об утверждении строительных норм Республики Казахстан». Приказ Председателя Комитета по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 12 июня 2018 года № 131. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 4 июля 2018 года № 17157. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017157> (дата обращения: 12.01.2023)
- 7 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Медианный доход населения. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/7> (дата обращения: 10.01.2023)
- 8 Rizi M.H. What moves housing markets: A state-space approach of the price-income ratio // International Economics. 2021, no. 167, pp. 96–107.
- 9 Lau K.M., Li S. Commercial housing affordability in Beijing, 1992–2002 // Habitat International. 2006, no. 30(3), pp. 614–627.
- 10 Kim K., Renaud B. The global house price boom and its unwinding: an analysis and a commentary // Housing Studies. 2009, no. 24(1), pp. 7–24.
- 11 Suhaida M.S., Tawil N.M., Hamzah N., Che-Ani A.I., Basri H., Yuzainee M.Y. Housing affordability: A conceptual overview for house price index // Procedia Engineering. 2011, no. 20, pp. 346–353.
- 12 Zhidebekzy A., Kupeshova S., Yesmurzaeva A. Project management in nanotechnology: A systematic literature review // Montenegrin Journal of Economics. 2019, no. 15(3), pp. 227–244.
- 13 Кулумбетова Л.Б. Индекс доступности жилья в РК. URL: http://www.rusnauka.com/6._NMIV_2007/Economics/20551.doc.htm (дата обращения: 22.12.2022)
- 14 Тлесова Э.Б. Анализ факторов, влияющих на уровень доступности жилья в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 4(96). – С. 50–63.
- 15 Тазабеков К.А., Жамкеева М.К., Конырбеков М.Ж. Анализ и оценка доступности жилья в Республике Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 2(90). – С. 33–42.
- 16 Gan Q., Hill J.R. Measuring Affordability: Looking Beyond The Median // Journal of Housing Economics. 2009, no. 18, pp. 115–125.
- 17 Trojanek R. Housing Price Cycles in Poland – the Case of 18 Provincial Capital Cities in 2000–2020 // International Journal of Strategic Property Management. 2021, no. 25(4), pp. 332–345.
- 18 Stone M.E. What is housing affordability? The case for the residual income approach // House Policy Debate. 2006, no 17(1), pp. 151–184.
- 19 Chen N.K., Cheng L. House price to income ratio and fundamentals: Evidence on long-horizon forecastability // Pacific Economic Review. 2017, no. 1722(3), pp. 293–311.
- 20 Ben-Shahar D., Gabrie S., Golan R. Indicators of housing affordability and inequality. Determining housing affordability // American Enterprise Institute, 2017. URL: www.huduser.gov/portal/pdredge/pdr-edge-featd-article-081417.html (дата обращения: 15.01.2023)
- 21 Defining Housing Affordability. High Housing Cost Burdens, 2017. URL: www.huduser.gov/portal/pdredge/pdr-edge-featd-article-081417.html (дата обращения: 15.01.2023)
- 22 Li A., Mo Q. ELES-Model Based Housing Affordability Comparative Research of Urban Households in Beijing between 2004 and 2013 // Procedia Computer Science. 2015, no. 55, pp. 1079–1086.
- 23 Shi J., Yan J. Research on urban residents' housing payment ability based on the HAQ model // Systems Engineering Theory and Practice. 2015, no. 9(35), pp. 2221–2231.
- 24 Wang D., Li A. Housing Affordability Analysis Based on D-HAQ Model // Procedia Computer Science, 2022, no. 199, pp. 597–604.
- 25 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Динамика статистики жилищного фонда. Статистика жилищного фонда. 2021. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/4032/html> (дата обращения: 17.01.2023)
- 26 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Количество жилых помещений (квартир). Статистика жилищного фонда. 2021. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/4032/> (дата обращения: 18.01.2023)
- 27 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Статистика строительства. О выполнении строительных работ и вводе в эксплуатацию объектов в РК (январь – декабрь 2022 г.). Ввод в эксплуатацию жилых зданий. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/5204/> (дата обращения: 18.01.2023)
- 28 Покупка жилья в Казахстане становится все недоступнее. URL: <https://newsline.kz/ru/article/1096811/> (дата обращения: 14.02.2023)

REFERENCES

- 1 Hartija Evropejskogo sojuza ob Osnovnyh pravah. URL: <https://eulaw.ru/treaties/charter/> (data obrashhenija: 20.12.2022). (In Russian).
- 2 Konstitucija Respubliki Kazahstan. Stat'ja 25. URL: adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashhenija: 20.12.2022). (In Russian).
- 3 Programma OON po naselennym punktam (OON-HABITAT). URL: <http://www.un.org/ru/ga/habitat/docs.shtml> (data obrashhenija: 12.01.2023). (In Russian).
- 4 Housing Affordability Rating Categories. URL: <http://www.demographia.com/dhi-ratings.pdf> (data obrashhenija: 12.01.2023). (In English).
- 5 Mustafina L.R. (2014) Opredelenie dostupnosti zhil'ja dlja naselenija: metodicheskie aspekty. Jekonomicheskie problemy regionov i otraslevykh komponentov // Problemy sovremennoj jekonomiki. No. 1(49). P. 185–188. (In Russian).
- 6 «Ob utverzhdenii stroitel'nyh norm Respubliki Kazahstan». Prikaz Predsedatelja Komiteta po delam stroitel'stva i zhilishhno-kommunal'nogo hozjajstva Ministerstva po investicijam i razvitiyu Respubliki Kazahstan ot 12 ijunya 2018 goda No. 131. Zaregistrovan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 4 ijulja 2018 goda No. 17157. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017157> (data obrashhenija: 12.01.2023). (In Russian).
- 7 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Mediannyj dohod naselenija. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/7> (data obrashhenija: 10.01.2023). (In Russian).
- 8 Rizi M.H. (2021) What moves housing markets: A state-space approach of the price-income ratio // International Economics, no. 167, pp. 96–107. (In English).
- 9 Lau K.M., Li S. (2006) Commercial housing affordability in Beijing, 1992–2002 // Habitat International, no. 30(3), pp. 614–627. (In English).
- 10 Kim K., Renaud B. (2009) The global house price boom and its unwinding: an analysis and a commentary // Housing Studies, no. 24(1), pp. 7–24. (In English).
- 11 Suhaida M.S., Tawil N.M., Hamzah N., Che-Ani A.I., Basri H., Yuzainee M.Y. (2011) Housing affordability: A conceptual overview for house price index // Procedia Engineering, no. 20, pp. 346–353. (In English).
- 12 Zhidebekkyzy A., Kupeshova S., Yesmurzayeva A. (2019) Project management in nanotechnology: A systematic literature review // Montenegrin Journal of Economics, no. 15(3), pp. 227–244. (In English).
- 13 Kulumbetova L.B. Indeks dostupnosti zhil'ja v RK. URL: http://www.rusnauka.com/6_NMIV_2007/Economics/20551.doc.htm (data obrashhenija: 22.12.2022). (In Russian).
- 14 Tlesova Je.B. (2022) Analiz faktorov, vlijajushhih na uroven' dostupnosti zhil'ja v Respublike Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 4(96). P. 50–63. (In Russian).
- 15 Tazabekov K.A., Zhamkeeva M.K., Konyrbekov M.Zh. (2021) Analiz i ocenka dostupnosti zhil'ja v Respublike Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». No. 2(90). P. 33–42. (In Russian).
- 16 Gan Q., Hill J.R. (2009) Measuring Affordability: Looking Beyond The Median // Journal of Housing Economics, no. 18, pp. 115–125. (In English).
- 17 Trojanek R. (2021) Housing Price Cycles in Poland – the Case of 18 Provincial Capital Cities in 2000–2020 // International Journal of Strategic Property Management, no. 25(4), pp. 332–345. (In English).
- 18 Stone M.E. (2006) What is housing affordability? The case for the residual income approach // House Policy Debate, no 17(1), pp. 151–184. (In English).
- 19 Chen N.K., Cheng L. (2017) House price to income ratio and fundamentals: Evidence on long-horizon forecastability // Pacific Economic Review, no. 1722(3), pp. 293–311. (In English).
- 20 Ben-Shahar D., Gabrie S., Golan R. (2017) Indicators of housing affordability and inequality. Determining housing affordability // American Enterprise Institute. URL: www.huduser.gov/portal/pdredge/pdr-edge-featd-article-081417.html (data obrashhenija: 15.01.2023). (In English).
- 21 Defining Housing Affordability. High Housing Cost Burdens, 2017. URL: www.huduser.gov/portal/pdredge/pdr-edge-featd-article-081417.html (data obrashhenija: 15.01.2023). (In English).
- 22 Li A., Mo Q. (2015) ELES-Model Based Housing Affordability Comparative Research of Urban Households in Beijing between 2004 and 2013 // Procedia Computer Science, no. 55, pp. 1079–1086. (In English).
- 23 Shi J., Yan J. (2015) Research on urban residents' housing payment ability based on the HAQ model // Systems Engineering Theory and Practice, no. 9(35), pp. 2221–2231. (In English).

24 Wang D., Li A. (2022) Housing Affordability Analysis Based on D-HAQ Model // Procedia Computer Science, no. 199, pp. 597–604. (In English).

25 Bjurow nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam RK. Dinamika statistiki zhilishhnogo fonda. Statistika zhilishhnogo fonda. 2021. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/4032/html> (data obrashheniya: 17.01.2023). (In Russian).

26 Bjurow nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam RK. Kolichestvo zhilyh pomeshhenij (kvartir). Statistika zhilishhnogo fonda. 2021. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/4032/> (data obrashheniya: 18.01.2023). (In Russian).

27 Bjurow nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam RK. Statistika stroitel'stva. O vypolnenii stroitel'nyh rabot i vvode v jekspluataciju ob#ektov v RK (janvar' – dekabr' 2022 g.). Vvod v jekspluataciju zhilyh zdaniy. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-build/publications/5204/> (data obrashheniya: 18.01.2023). (In Russian).

28 Pokupka zhil'ja v Kazahstane stanovitsja vse nedostupnee. URL: <https://newsline.kz/ru/article/1096811/> (data obrashheniya: 14.02.2023). (In Russian).

Д.Т. МУКАЕВ,¹

докторант.

e-mail: dauletten@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7399-9562

У.Ж. ШАЛБОЛОВА,^{*1, 2}

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: urpash_sh@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0833-2507

А.М. САЛЫКОВ,¹

докторант.

e-mail: salykov-azamat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3126-2519

¹Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан

²Astana IT University,

Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫ МЕН ҚОЛЖЕТІМДІЛІГІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – тұрғын үй құрылысының дамуын экономикалық тұрғыдан талдау және қазіргі кезеңдегі тұрғын үйдің қолжетімділігін бағалау. Жұмыста еліміздің тұрғын үй қорының жай-күйін, оның меншік нысандары бойынша құрылымдық құрамын, Қазақстанның аймақтары бойынша бөлінуін зерттеу нәтижелері берілген. Еліміздің аумақтық құрылымдары бойынша салыстыру жүргізіліп, жаңа тұрғын үйлердің пайдалануға берілуі талданды. Тұрғын үй құрылысының жеке, мемлекеттік және шетелдік сияқты инвестиция көздері қарастырылды. Тұрғын үй құрылысын инвестициялау көздері бойынша көрсеткіштердің сандық арақатынасын талдау нәтижелері баяндалған. Тұрғын үй бағдарламалары бойынша мемлекеттік инвестиция есебінен салынған қолжетімді тұрғын үйлерді жыл сайын пайдалануға беру талдауы берілген. 2022 ж. қаңтар, маусым және желтоқсандағы жағдай бойынша Қазақстан өңірлеріндегі пәтерлердің таңдалған бағасы негізінде коммерциялық тұрғын үй қолжетімділігіне бағалау жүргізілді және Қазақстанның 2023 ж. дейінгі тұрғын үй бағдарламаларында орын алатын экономикалық құралдарды ескере отырып, тұрғын үй қолжетімділігіне бағалау жүргізілді. Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті қаржыландыратын № AP09260210 ғылыми жобасын жүзеге асыру аясында дайындалды.

Тірек сөздер: тұрғын үй құрылысы, тұрғын үй, қолжетімділік индексі, тұрғын үй қоры, инвестициялар.

D.T. MUKAEV,¹

PhD student.

e-mail: dauletten@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7399-9562

U.ZH. SHALBOLOVA,*^{1,2}

d.e.s., professor.

*e-mail: urpash_sh@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-0833-2507

A.M. SALYKOV,¹

PhD student, master.

e-mail: salykov-azamat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3126-2519

¹L.N. Gumilyov Eurasian

National University,

Astana, Kazakhstan

²Astana IT University,

Astana, Kazakhstan

CURRENT STATE OF HOUSING CONSTRUCTION AND ITS AVAILABILITY IN KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of this article is to analyze the development of housing construction and assess the affordability of housing at the present stage. The paper presents the results of a study of the state of the volume of the country's housing stock, its structural composition by form of ownership, distribution by regions of Kazakhstan. The analysis of the commissioning of new housing, a comparison by the territorial structures of the country is given. The sources of investment in housing construction are considered: private, state and foreign. The results of the analysis of quantitative ratios of indicators by sources of investment in housing construction are presented. The analysis of the annual commissioning of affordable housing built under housing programs at the expense of public investment is presented. The assessment was made of the affordability of commercial housing based on the selected prices for apartments by regions of Kazakhstan (as of January, June and December 2022) and an assessment of the affordability of housing, taking into account the economic instruments that take place in the housing programs of Kazakhstan as of 2023. The article was prepared as part of the implementation of the scientific project No. AP09260210, funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Key words: housing construction, housing, affordability index, housing stock, investments.

FTAXP 82.13.11

ӘОЖ 35.083

JEL J88

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-297-310>

С.С. АЮБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: s.ayubayeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0002-3441-7301

Л.И. КУСАИНОВА,¹

э.ғ.к., профессор.

e-mail: l.kussainova@apa.kz

ORCID ID: 0000-0003-4973-8703

А.А. ТЫНЫШБАЕВА,¹

психол.ғ.к., әлеум.ғ.д., профессор.

e-mail: a.tynyshbayeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0002-6209-727X

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы

Мемлекеттік басқару академиясы,

Астана қ., Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК АППАРАТТЫҢ РЕПУТАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮРДІСІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ РӨЛІ

Андатпа

Мемлекеттік қызметшілер мемлекеттік басқарудың негізгі әлеуметтік буыны болып табылады және елдің жоғары басшылығының еркін және халықтың қалың жігінің мүдделері мен қажеттіліктеріне негізделуі тиіс биліктің нормативтік белгіленген талаптарын іске асырады. Сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің қызметі қоғамдық өмірді реттеуден тұрады, осыған байланысты мемлекеттік қызмет атқару мемлекеттік қызметшілердің әрқайсысына бүкіл мемлекеттік аппараттың жоғары репутациясын қамтамасыз ету үшін сақталуы тиіс қатаң талаптар қояды. Бұл мақалада «ұйымдық репутация» құбылысын түсінудің негізгі тәсілдері сипатталған. Сондай-ақ, мақалада мемлекеттік қызметшілердің репутациясына әсер ететін негізгі факторлар қарастырылады. Мақаланың мақсаты мемлекеттік аппараттың ұйымдық репутациясын қалыптастырудағы мемлекеттік қызметшілердің рөлін айқындау болып табылады. Әлеуметтік сауалнама әдісімен Қазақстан Республикасының мемлекеттік аппараты мен мемлекеттік қызметшілерінің ағымдағы репутациясы айқындалды. Жүргізілген социологиялық зерттеу мемлекеттік қызметшілердің репутациясы бүкіл мемлекеттік аппараттың репутациясына тигізетін әсерін анықтады. Мемлекеттік қызметшілердің репутациясын сақтау арқылы мемлекеттік аппараттың оң репутациясын қалыптастыру мемлекеттік аппаратты дамытудың ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені ұйымның оң репутациясы өз қызметін табысты жүргізуге мүмкіндік беретін бірегей қасиеттері мен қабілеттеріне ие екендігінің дәлелі болып табылады.

Тірек сөздер: репутация, имидж, мемлекеттік аппарат, мемлекеттік қызметші, кадр саясаты.

Кіріспе

Халыққа және мемлекетке қызмет ету бірінші кезектегі міндет болып табылатын кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру қажеттілігі алғаш рет 1997 ж. «Қазақстан-2030» стратегиясында айтылды [1]. Бұл идея басты бағытқа айналды және «Қазақстан-2050» стратегиясы [2], Мемлекеттік қызметтің жаңа моделі тұжырымдамасы [3], «100 нақты қадам» Ұлт жоспары [4], Мемлекеттік басқаруды 2030 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы [5] сияқты елдің кейінгі стратегиялық және бағдарламалық құжаттарына енді. Бұл құжаттар Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметін реформалаудағы міндеттер мен шаралар кешенін қалыптастырады. Репутацияны дамыту контекстінде республиканың мемлекеттік қызметінің соңғы жиырма жылдағы дамуын талдау оның өзгеру серпінін және енгізілген инновациялар мен қайта құруларды көрсетеді.

Елде жүргізіліп жатқан кәсіби және тиімді мемлекеттік аппаратты құру саясаты мемлекеттік аппараттың ұйымдық репутациясына және мемлекеттік қызметшілердің имиджін қайта форматтауға орасан зор әсер етеді.

Қазақстанның дамуының қазіргі кезеңінде жүзеге асырылып жатқан қоғамның барлық салаларын жаңғырту мемлекеттік басқару институттарын ұйымдастыру мен олардың жұмыс істеуін түбегейлі жетілдіруді талап етеді. Бұл процестегі ең маңызды орындардың біріне билік институты ретінде мемлекеттік аппарат ие. Қазақстанда болып жатқан оң өзгерістердің болашағы осы саяси институттың жұмысы мен жетілдірілуінің тиімділігімен тығыз байланысты. Мемлекеттік аппараттың тиімді жұмыс істеуінің маңызды бағыты оның репутациясы болып табылады, оған жалпы билік институтының да, оның қызметкерлерінің де репутациясы кіреді.

Мемлекеттік аппарат жүйесіне нақты қызметкерлер қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік органдар мен мекемелер кіретінін есепке ала отыра, мемлекеттік аппараттың репутациясының келесідей схемалық құрылымы ұсынылды (1-сурет). Мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің кәсіби, іскерлік және моральдық қасиеттерінің сипаттамасы ретіндегі репутациясы белгілі бір мемлекеттік органның репутациясының негізгі буыны болып табылады. Өз кезегінде, мемлекеттік органдардың репутациясы мемлекеттік аппараттың жалпы репутациясын қалыптастырады [6].

Сурет 1 – Мемлекеттік аппарат репутациясының құрылымы

Ескертпе: [6] дереккөз негізінде құрастырылған.

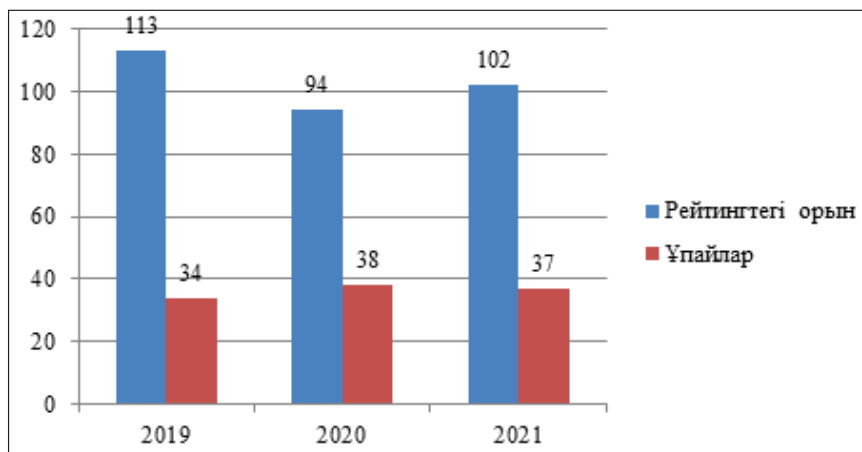
Мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің репутациясын қамтамасыз ету басқарушылардың әлеуметтік тобында жоғары біліктілікке, терең кәсіби және жеке қасиеттерге ие мамандарды іріктеу мен бекітудің жоғары көрсеткіштерін қолдауға арналған. Бүгінгі таңда мемлекеттік аппарат қызметкерлеріне қойылатын талаптар, ең алдымен, қазіргі кезеңде мемлекеттік қызметшінің кәсіби қызметінің негізгі біліктілік көрсеткіштерінің біріне айналуға арналған репутацияның тиісті деңгейін қалыптастыруға негізделуі тиіс.

Кәсіби біліктіліктің сапасын, оның ішінде мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің репутациясын арттыру мемлекеттік билік жүйесін жетілдіру тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар заманауи азаматтық қоғамды құру тұрғысынан да өзекті міндет болып табылады. Бұл азаматтық қоғамның мемлекеттік басқару жүйесімен үйлесімді өзара іс-қимылы қазіргі кезеңде оның тиімді жұмыс істеуінің міндетті элементтерінің біріне айналуына байланысты.

Ел басшылығы біздің еліміздегі мемлекеттік биліктің тиімділігін арттырудың басты тежегіштерінің біріне айналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүзеге асырып жатқан аяусыз күрес жүргізуде, осыған байланысты мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің репутациясы қазіргі кезеңде мемлекеттік басқаруды жетілдірудің маңызды факторына айналууда.

Сыбайлас жемқорлықты зерттеу және оған қарсы күрес мәселелерімен айналысатын Transparency International халықаралық үкіметтік емес ұйымның деректері бойынша 2021 ж. сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша рейтингте Қазақстан 180 елдің ішінде 102-орынға ие болды. Бұл ретте 0-ден 100 балға дейінгі шкала бойынша (мұндағы 0 – сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейі, ал 100 – оның болмауы) Қазақстан тек 37 балл жинады, бұл

2020 жылмен салыстырғанда 1 баллға төмен. 2020 ж. сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша Қазақстан 94-ші орынды иеленді. Бір жыл бұрын (2019 ж.) Қазақстан сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша Transparency International рейтингісіндегі елдердің ішінде 113-орынды алып, мүмкін 100-ден 34 балл алды (2-сурет) [7].

Сурет 2 – Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі 2019–2021 жж.

Ескертпе: [7] дереккөз негізінде құрастырылған.

Дүниежүзілік пандемияға және бүкіл өркениетті әлемдегі демократиялық институттардың тұрақты даму қаупіне қарамастан, Қазақстанның 2020 ж. сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі рейтингінде 19 позицияға серпінді өсуі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясаттың дұрыс таңдалған траекториясын айғақтайды. Оның ішінде: саяси жаңғырту, азаматтық қоғам мен қоғамдық бақылаудың рөлін күшейту, ашықтық пен транспаренттілік, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру жөніндегі кең ауқымды жұмысты қоса алғанда, мемлекеттік аппараттың есептілігі мен халыққа бағдарлануы [8]. Қазақстандық сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәжірибе мен институционалдық құрылымның халықаралық стандарттар мен құжаттарға бағдарлануы Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы әлемдік күрестің қағидаттарын сақтайтынын және жаһандық трендтермен консенсуста екенін көрсетеді [9].

Жоғарыда баяндалғанға қарамастан, 2021 ж. Қазақстанның рейтингтегі орны төмендеді. Бұл сыбайлас жемқорлық пен теңсіздікке қарсы демонстрацияларға ұласқан 2021 жылдың басындағы газ бағасының көтерілуіне қарсы наразылықтарға байланысты болуы мүмкін [10].

Сонымен бірге, жалпы мемлекеттік аппараттың да, оның жұмысшыларының да репутациясы туралы түсінік әлі де нормативтік құқықтық құжаттарда құрастырылмаған, оның осы мәселе бойынша ғылыми зерттеулерде жалпы қабылданған түсіндірмесі анықталмаған. Яғни, бұл тұжырымдама институттандыру кезеңіне дейін өткен жоқ, бұл өз кезегінде мемлекеттік аппарат институтының дамуына және жалпы мемлекеттік биліктің тиімділігіне теріс әсер етеді. Жоғарыда көрсетілгеннің барлығы осы зерттеу тақырыбының өзектілігін жеткілікті әрі дәлелді негіздейді деп санаймыз.

Материалдар мен әдістер

Мемлекеттік органдардың ұйымдық репутациясының теориялық негізі мемлекеттік сектор саласындағы теориялық және эмпирикалық зерттеулерді жүйелі жүргізу нәтижесінде қалыптасты. Сонымен қатар, репутация ұғымын енгізу ғылыми білімді өндіру мақсатында ғана емес, мемлекеттік басқару тәжірибесінде де қолданылады.

Мақаланы жазу барысында авторлар мемлекеттік ұйымдардың ғана емес, жеке сектордың да ұйымдық репутациясын қалыптастырудың жалпы теориясының ортақ қабылданған негізгі зерттеулеріне сүйенді. Зерттеу ұйымдастырушылық репутацияны қалыптастыру саласындағы

ғылыми зерттеушілердің еңбектерін қамтыды. Сондай-ақ, авторлар халықаралық рейтингтік агенттіктердің статистикалық деректерін және ЭЫДҰ деректерін пайдаланды.

Қазақстандағы мемлекеттік органдар мен мемлекеттік қызметшілердің ұйымдық репутациясының ағымдағы жай-күйін бағалау үшін осы зерттеуде халықпен әлеуметтік сауалнама жүргізу әдісі пайдаланылады. Мемлекеттік аппарат пен мемлекеттік қызметшілердің ұйымдық репутациясының деңгейін анықтау мақсатында 2022 жылдың сәуір айында Астана қаласының тұрғындарымен сауалнама жүргізілді. Анонимді сауалнама Google Forms электрондық бағдарламасы арқылы электронды форматта жүргізілді. Сауалнама нәтижелерін пайдалану кезінде респонденттерге анонимділікті сақтау шарты туралы алдын ала хабарланды.

Негізгі ережелер

Мемлекеттік қызметшілердің репутациясы мемлекеттік аппараттың тұрақты оң репутациясын қамтамасыз етудің маңызды факторларының бірі болып табылады. Мемлекеттік басқару контекстінде репутация ұғымы ғылыми еңбектерде жиі кездеседі, бірақ әлі де нормативтік құжаттарда бекітілмеген.

Репутация деңгейі ұйымның тұрақтылығы мен тиімділігінің көрсеткіші болып табылатындықтан, мемлекеттік қызметшілердің репутациясын сақтау арқылы мемлекеттік аппараттың репутациясын қалыптастыру ұйымның әл-ауқатының маңызды алғышарты ретінде қарастыруға болады. Мемлекеттік сектордағы репутацияны қалыптастыру, нығайту және қорғау бойынша жұмыс мемлекеттік қызметке неғұрлым білікті кандидаттарды тарту үшін катализатор ретінде қызмет етеді.

Әдебиетке шолу

Мемлекеттік сектордың репутациясын қалыптастырудың заманауи теориясын зерттеудің негізін қалаушы Дэниел Карпендер атап өткендей, соңғы онжылдықтар ішінде мемлекеттік сектор ұйымдары қолайлы репутацияның маңызын мойындайтыны және репутацияны басқаруды стратегиялық маңыздылыққа ие мәселе ретінде қарастыра бастағанының көптеген дәлелдері табылуда [11]. Оның пікірінше, ұйымның репутациясы оның мүмкіндіктері, тарихы, мақсаттары мен міндеттері туралы пікірлерден тұрады. Бұл ретте бұл бейнелер көптеген стейкхолдерлердің (көрсетілетін қызметті алушының, бұқаралық ақпарат құралдарының, саяси сарапшылардың, азаматтардың және т.б.) санасына енгізілген. [12].

Т. Кристенсен, П. Легрейд, Т. Капелос, М. Парути, Дж. Барнет, Дж. Ченоуэт, К. Файвшоу және Т. Келэй сияқты шетелдік авторлардың пайымдауынша, репутацияны басқару жағымды репутацияны құруға және сақтауға көмектеседі; ол ұйымдарды зияннан қорғау, жоғары нәтижелерге қол жеткізу немесе әкімшілік институттар мен субъектілерге деген сенімділікті арттыруға оң үлесін тигізеді [13, 14]. Алайда, Дж. Этьен репутацияны нашар басқару мемлекеттік мекемені заңды дағдарысына немесе тіпті оның жоғалуы сияқты елеулі жағымсыз салдарға алып келеді деп санайды [15]. Сондықтан М. Майор, С. Гилад және П. Блум мемлекеттік менеджерлер стейкхолдерлердің пікірін талдау арқылы оларға мұқият назар аударып, сарапшылармен кеңесу және стратегиялық коммуникацияны жетілдіру керек деп санайды [16].

Мемлекеттік аппараттың репутациясын қалыптастыру мәселелерін зерттеген ресейлік авторлардың ішінде Г. Атамчук, Е. Коган, Р. Галлямов, З. Мингазова, М. Кашин, Л. Вострякова, С. Батайкина, О. Мирошниченко, Ю. Тарасов, В. Орлова, А. Ростомян, В. Огнева, И. Медведева және басқалардың еңбектерін атап өтуге болады. Бұл авторлар репутацияны негізінен оның құрамдас бөліктерінің бірі – имидж тұрғысынан қарастыратынын атап өткен жөн.

Отандық ғылымда мемлекеттік аппараттың ұйымдастырушылық репутациясына қатысты зерттеулер жүргізілмегенін атап өту керек. Алайда, ҚР мемлекеттік қызметі мен мемлекеттік қызметшілерінің имиджі М. Нұртазин, А. Сәдуақасова, С. Аязбеков сияқты қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады. А. Садуллаева өзінің еңбектерінде «бренд» ұғымын тұтынушылар арасында жоғары репутацияға ие сауда белгісі ретінде анықтайды [17]. Сондай-ақ, Б. Боқаев және т.б. өз еңбектерінде мемлекеттік саяси қызметшілердің репутациясын қалыптастырудағы БАҚ пен әлеуметтік медианың рөлін зерттейді [18].

Осылайша, қарастырылып жатқан мәселенің өзектілігі мен жеткіліксіз зерттелуі ғылыми мақала тақырыбының таңдауын айқындауда.

Зерттеушілердің көпшілігі өз еңбектерінде экономиканың коммерциялық секторының құрылымдарындағы ұйымдық репутация құбылысын зерттеу саласындағы ғылымның жетістіктеріне сүйенеді, осыған байланысты ол көбінесе корпоративтік репутация ретінде белгіленеді және зерттеледі. Бұл ретте оның мәні мен мазмұны мәселелері бүгінде экономистердің, стратегиялық менеджмент, әлеуметтану және коммуникация саласындағы мамандардың ғылыми мүдделерінің тұрғысында жатыр (1-кесте).

Кесте 1 – Ұйымның репутациясын зерттеу тәсілдері

Тәсіл	Мазмұны
Экономикалық	Репутация ұйымның бұрынғы әрекеттеріне сүйене отырып, оның болашақтағы әрекетін болжауға мүмкіндік беретін сипаттамалар жиынтығы болып табылады.
Стратегиялық менеджмент	Репутация – ұйымның стейкхолдерлері жүзеге асыратын басқа ұқсас ұйымдармен көп қырлы салыстырмалы бағалауының нәтижесін көрсететін материалдық емес актив ретінде көрінеді.
Социологиялық	Репутация – ұйымның моральдық, көркемдік, техникалық және т.б. критерийлері бойынша қоғамдық бағалауы.
Коммуникациялық	Репутация белгілі бір ұйымның және оның қызметінің жалпы бағасы болып табылады, ал репутацияны қалыптастыру процесі ұйымдар мен оның сыртқы ортасының субъектілері арасындағы тұрақты коммуникативті өзара әрекеттесу процесінде жүреді.
Ескертпе: [19, 20, 22, 23] дереккөздер негізінде жасалынған.	

Репутацияны қарастырудың экономикалық тәсілі ойын теориясын дамыту аясында елеулі дамуға ие болды. Осы бағыттағы зерттеушілер репутация ұйымның бұрынғы әрекеттеріне сүйене отырып, оның болашақтағы әрекетін болжауға мүмкіндік беретін сипаттамалар жиынтығы болып табылатындығына назар аударады (1-кесте). Бұл сипаттамалар «бақылаушының санасында» тұрақтайды, яғни олар шынайы жағдайға әрқашан да сәйкес келе бермейді, бірақ соған қарамастан экономикалық субъектілерге серіктестерінің болашақ мінез-құлқы туралы болжам жасауға көмектеседі және олар туралы толық ақпарат болмаған жағдайда олармен өзара әрекеттесудің орындылығы туралы шешім қабылдау процесін жеңілдетеді. Осы теория шеңберінде репутация ұйымның контрагенттеріне (клиенттері мен бәсекелестеріне) оларда бар, бірақ айқын емес сипаттамалар туралы, ең алдымен, нарықта жүзеге асырылатын мінез-құлық стратегиясы туралы «сигнал беретін» нақты іс-әрекеттері нәтижесінде пайда болатын құбылыс ретінде әрекет етеді [19].

Стратегиялық менеджмент шеңберінде ғалымдар репутацияны экономикалық түсіндіруден алшақтатып, компаниялар сыртқы ортаға және, ең алдымен, бәсекелестеріне жіберетін «сигналдардың» тізімін «бәсекелестің ниетін, уәжін, мақсатын немесе ішкі жағдайын тікелей немесе жанама түрде көрсететін кез-келген әрекетіне» дейін кеңейтті [20]. Бұл жағдайда репутация компанияның стейкхолдерлері жүзеге асыратын басқа ұқсас ұйымдармен көп қырлы салыстырмалы бағалауының нәтижесін көрсететін материалдық емес актив ретінде түсіндіріледі (1-кесте). Ч. Фомбрун және М. Шенли [21] сигналдардың тұжырымдамасын кеңейтіп, оған әр түрлі ақпараттық ағындарды білдіретін нарықтық, стратегиялық және институционалдық сигналдарды қосты.

Мәдениет социологиясы тұрғысынан репутация саясаткерді, суретшіні, кәсіпкерді немесе кез-келген басқа көрнекті тұлғаны оның моральдық, көркемдік, техникалық және т.б. критерийлері бойынша қоғамдық бағалау болып табылады (1-кесте). Шын мәнінде, репутацияны қалыптастыру процесі стейкхолдерлер құрған «интерактивті арена» [22] орын алатын қоғамдық-саяси процесс ретінде ұсынылады.

Коммуникация теориясы тұрғысынан репутация белгілі бір ұйымның және оның қызметінің жалпы бағасы ретінде әрекет етеді, бұл ретте репутацияны қалыптастыру процесі ұйым-

дар мен оның сыртқы ортасының субъектілері арасындағы тұрақты коммуникативті өзара әрекеттесу процесінде жүреді (1-кесте). Егер алдыңғы тәсілдерде репутация компания туралы ақпаратты өздігінен немесе тиісті делдал ұйымдар (мысалы, БАҚ) арқылы тарату нәтижесінде қалыптасқан болса, қарастырылып жатқан тәсіл шеңберінде репутация үнемі өзара әрекеттесетін субъектілер қауымдастығында болады және олар оны өз коммуникациялары шеңберінде бірлесіп шығарады [23].

Осылайша, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз қазіргі жағдайда «мемлекеттік қызметшінің репутациясы» ұғымын сипаттаудың жаңа тәсілдерін әзірлеу қажеттілігі туралы қорытындыға келеміз. Бұл тәсілдер, бір жағынан, әртүрлі ғылыми бағыттардағы алдыңғы авторлардың теориялық әзірлемелерін синтездеуі керек. Екінші жағынан, репутацияның негізгі тасымалдаушысы қарастырылып отырған құбылыстың тиісті деңгейін тудыратын жоғары жеке, кәсіби және жалпы мәдени қасиеттерді біріктіретін мемлекеттік қызметшінің өзі болуы керек екенін есте ұстаған жөн. Сонымен қатар, репутация мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігінің маңызды біліктілік көрсеткіші ретінде қарастырылуы керек және осы мағынада елдегі мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесін түбегейлі модернизациялауды қамтамасыз ететін қазіргі заманғы кадр саясатының факторы ретінде әрекет етуі керек.

Нәтижелер мен талқылау

Құқықтанушы Ф. Гареева жазғандай: «Мемлекеттік аппарат – бұл, ең алдымен, белгілі бір жолмен ұйымдастырылған адамдар, ол адамдарсыз ештеңе емес, өйткені бұл мемлекеттік машинаны қозғалысқа келтіретін адамдар» [24].

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы» Заңға сәйкес [25] «мемлекеттік қызметші – мемлекеттік органда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттерден не Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қаражатынан ақы төленетін мемлекеттік лауазымды атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматы».

Шынында да, мемлекеттік қызметшілер: біріншіден, мемлекеттік басқарудың негізгі әлеуметтік буыны болып табылады; екіншіден, тікелей іс жүзінде елдің жоғары басшылығының еркін және халықтың кең топтарының мүдделері мен қажеттіліктеріне негізделуі тиіс биліктің нормативтік белгіленген талаптарын жүзеге асырады. Мемлекеттік қызметшілер «адамдардың әлеуметтік тыныс-тіршілігін ретке келтіру мақсатында оған мемлекеттің ұйымдастырушылық және реттеушілік әсерін» жүзеге асыра отырып, бұл әсерді мәселеге субъективті көзқарастың «призмасынан» өткізеді [26]. Тұлғалар мен кәсіпқойлар ретінде қалыптасып, әр түрлі әлеуметтендіруші факторлардың кешенді әсерінен мемлекеттік қызметшілер өз қызметін субъективтілік пен жеке көзқарас сегментін азайтып жүзеге асыруға міндетті.

Мемлекеттік қызметші жоғары моральдық жауапкершілік, кәсіби білім, оны іс жүзінде қолдана білу, ашықтық, адалдық, белсенді өмірлік ұстаным сияқты қасиеттерге, патриотизм сезіміне, оң моральдық келбетке ие болуы тиіс.

Әрбір мемлекеттік қызметші өз еңбегінің маңыздылығын сезініп, мемлекеттік қызметтің оң келбетін сақтауға тырысуы тиіс. Мемлекеттік қызметшілердің репутациясын қалыптастыру идеологиялық, саяси және мәдени тәсілдерді қамтиды. Мемлекеттік қызметшінің оң репутациясын қалыптастыру процесі мемлекетіміздің имидж саясатымен тығыз байланысты. Мемлекеттік қызметшінің оң имиджін қалыптастыру жөніндегі негізгі ережелер Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің Әдеп кодексінде белгіленген: «мемлекеттік қызмет атқару қоғам мен мемлекет тарапынан ерекше сенім білдіру болып табылады және мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдебіне жоғары талаптар қояды» [27].

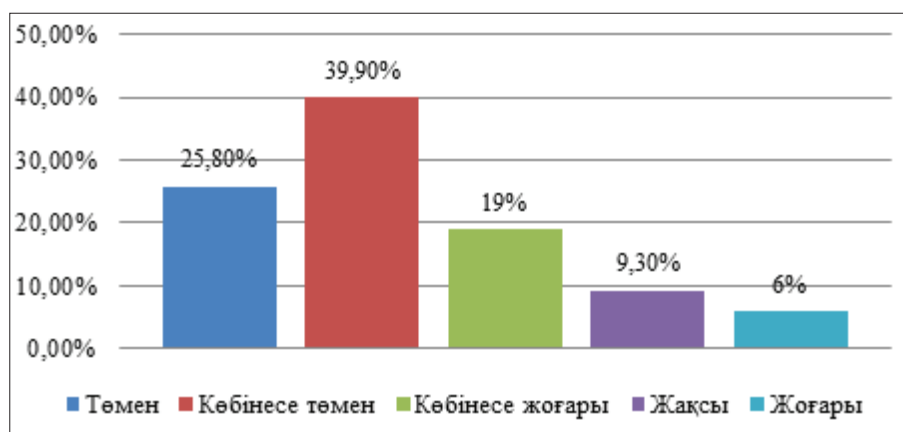
Осыған сүйене отырып, мемлекеттік қызметшілерге қандай жоғары жауапкершілік жүктелгенін бағалауға болады. Мемлекеттік қызметті атқару жоғары абырой, осыған байланысты мемлекеттік қызметші құзыреттілігімен қатар жоғары моральдық қадір-қасиетке ие болуы тиіс. Жалпы, Венгрия тәжірибесінде мемлекеттік қызметші мемлекеттік қызметтің имиджін сақтауға міндетті [28]. Мемлекеттік қызметші билік пен өз өкілеттіктерін дұрыс пайдалануы

және адал болуы тиіс. Мемлекеттік қызметте ол өзі үшін емес, мемлекеттік әл-ауқат үшін жұмыс істеуі керек, қалтасын мемлекеттік қаражатпен шатастырмауы керек. Мемлекеттік қызметші өмір салтын заң талаптарына толық сәйкес жүргізуі керек. Кез келген лауазымда кез келген жағдайда мемлекеттік қызметші халықтың, өз елінің азаматтарының сенімін жоғалтпай жұмыс істеуге тиіс.

Қазақстандық мемлекеттік қызметші адалдықтың, қарапайымдылықтың үлгісі болуға, қоғамда өзін ұстай білуге, ұжымды басқара біліп қана қоймай, бағыныштылардан орындауды талап ете білумен қатар, орындай білуі тиіс. Мемлекет мүдделерінің бұзылуы немесе сыбайлас жемқорлық көріністері анықталған жағдайда, мұндай фактілердің жолын кесу және қажетті шараларды қабылдау қажет.

Мемлекеттік аппараттың репутациясын зерттеуге жан-жақты көзқарас жүргізілген социологиялық зерттеулердің талдауын көрсетеді. Мәселен, мемлекеттік аппарат пен мемлекеттік қызметшілердің репутациясының деңгейін анықтауға бағытталған социологиялық зерттеу жүргізу шеңберінде авторлар мынадай нәтижелерге қол жеткізді.

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігінің пікірінше, мемлекеттік аппараттың репутациясы төмен деңгейде. Сауалнамаға қатысқандардың 39,9%-ы оны көбінесе төмен деп санайды, ал тағы 25,8%-ы репутация деңгейі төмен деп жауап берді. Респонденттердің 19%-ы мемлекеттік аппараттың репутациясы көбінесе жоғары деңгейде деп санайды және сауалнамаға қатысқандардың тек 15,3%-ы мемлекеттік сектордың репутациясы жақсы және жоғары деп есептейді (3-сурет).

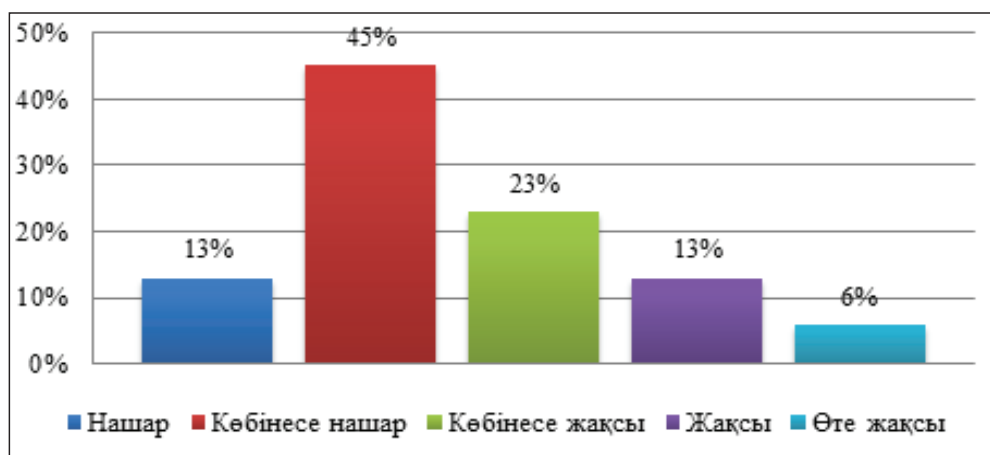

Сурет 3 – Мемлекеттік аппараттың репутациясын бағалау

Ескертпе: Авторлар жүргізілген социологиялық зерттеу негізінде құрастырған.

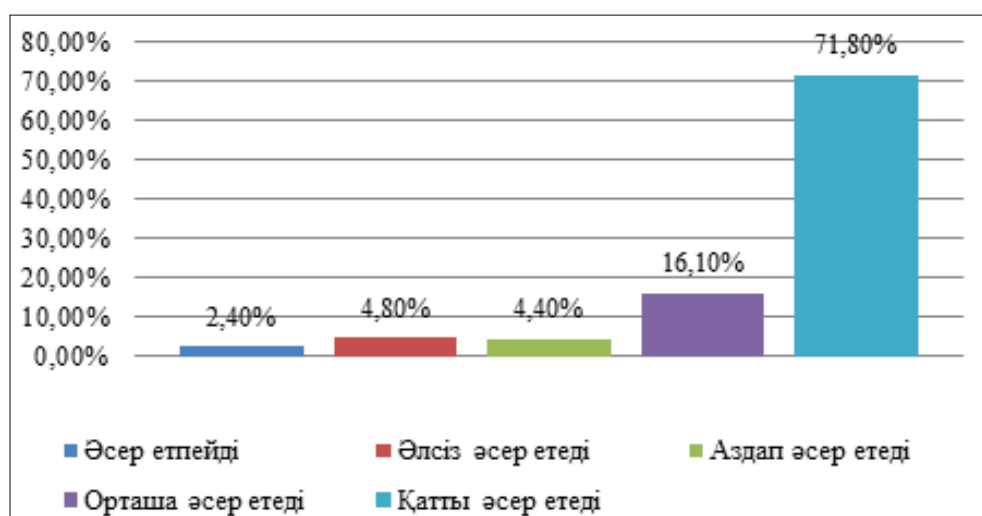
Мемлекеттік қызметшілердің қазіргі репутациясын бағалай отырып, респонденттер жауаптарын келесідей бөлді: 45% – көпшілік мемлекеттік лауазымдардағы қызметкерлердің репутациясы жақсыдан гөрі нашар деп санайды, тағы 23% мемлекеттік қызметшілердің репутациясы жаманнан гөрі жақсы деп санайды. Сауалнамаға қатысқандардың аз бөлігі (әр нұсқаға 13%-дан) мемлекеттік қызметшілердің репутациясы жақсы немесе нашар деп жауап берді. Респонденттердің тек 6%-ы мемлекеттік қызметшілердің репутациясы өте жақсы деп жауап берді (4-сурет, 304 б.). Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, олардың репутациясының деңгейін арттыру бойынша жұмыс жүргізу қажеттілігі бар деген қорытынды жасауға болады.

Осыған байланысты, зерттеу барысында респонденттерге мемлекеттік қызметшілердің репутациясы мемлекеттік органдардың репутациясына қаншалықты әсер ететінін бағалау ұсынылды. Респонденттердің басым көпшілігі (сауалнамаға қатысқандардың 71,8%) «қатты әсер ететінін», 16% «орташа әсер ететінін» және шамамен 4% елеусіз немесе әлсіз әсер ететінін және тек 2% әсер етпейтінін атап өтті (5-сурет, 304 б.). Сауалнама деректерінің нәтижелері негізінде мемлекеттік қызметшілердің жоғары репутациясы, олардың мінез-құлқы, жұмысқа деген көзқарасы, жауапкершілігі мемлекеттік органдардың репутациясын айтарлықтай арттырады деп айтуға болады.

Сурет 4 – Мемлекеттік қызметшілердің репутациясын бағалау

Ескертпе: Авторлар жүргізілген социологиялық зерттеу негізінде құрастырған.

Сурет 5 – Мемлекеттік қызметшілердің репутациясының мемлекеттік аппараттың репутациясына әсері

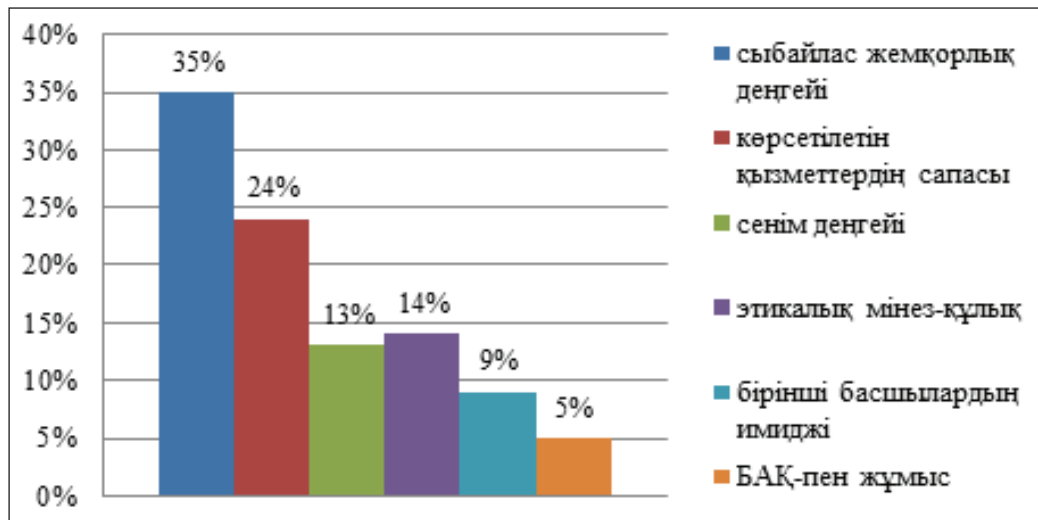
Ескертпе: Авторлар жүргізілген социологиялық зерттеу негізінде құрастырған.

Әлеуметтік сауалнама жүргізу шеңберінде респонденттерге: «келтірілген факторлардың қайсысы мемлекеттік қызметшілердің репутациясына барынша әсер етеді» деген сұраққа жауап беру ұсынылды. Респонденттердің 35%-ы сыбайлас жемқорлық деңгейі мемлекеттік қызметшілердің репутациясына барынша әсер ететінін, 24%-ы олар көрсететін қызметтердің сапасын, 13%-ы халықтың сенім деңгейін, 14%-ы мемлекеттік қызметшілердің әдепті сақтауын және респонденттердің тек 9%-ы бірінші басшылардың имиджін, респонденттердің 5%-ы мемлекеттік органдардың БАҚ-пен жұмысын атап өтті (6-сурет, 305 б.).

Осылайша, сыбайлас жемқорлық деңгейі мемлекеттік қызметшілердің репутациясына барынша әсер етеді, себебі ол қоғамдағы моральдық-саяси ахуалға теріс әсерін тигізіп, жүргізіліп жатқан саяси, экономикалық және әлеуметтік реформаларға қатысты халықтың теріс көзқарасын, мемлекеттік қызметшілерге деген халықтың көңілін қалдырып және тиісінше құрметтің жоғалуын туындатады. Бұл ретте ұсынылған басқа да факторлар мемлекеттік қызметшілердің репутациясын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Ең алдымен, мемлекеттік аппаратқа сауатты сала мамандары, белгілі бір саланың қалай жұмыс істейтіні туралы нақты түсінігі бар, олар жұмыс істейтін салада жақсы білімі мен тәжірибесі бар адамдар қажет. Егер адам, айталық, ауыл шаруашылығы мәселелерін

қадағалайтын мемлекеттік органда жұмыс істегісі келсе, онда ол, әрине, бұл саланы өте жақсы білуі керек. Саланың қалай жұмыс істейтінін білмей, заңдар, регламент, ережелер, даму стратегияларын жазу өте қауіпті.

Сурет 6 – Мемлекеттік қызметшілердің репутациясына әсер ететін факторлар

Ескертпе: Авторлар жүргізілген социологиялық зерттеу негізінде құрастырған.

Екіншісі – парасаттылық, адалдық, жауапкершілік, патриотизм, сыбайлас жемқорлыққа мүлдем төзбеушілік сияқты құндылықтар. Бұл құндылықтарды отбасында, өскен, оқыған және жұмыс істеген ортада сіңірген және оларды әріптестері арасында одан әрі дамытатын адамдар қажет.

Үшіншісі – жеке құзыреттер. Яғни, ұжым ішінде және одан тыс қарым-қатынас жасау, дұрыс көлденең және тік коммуникациялар құру, халықтың әртүрлі топтарымен және бизнеспен байланысу мүмкіндігі. Өзін-өзі дамыту дағдысының болуы маңызды – атап айтқанда оқу, жетіспейтін құзыреттерді дамыту. Өз ісінің кәсіби маманы бола тұра, мүдделі тараптармен сөйлесе алмаудың жарамсыздығы жақсы коммуникатор болып, салалық мәселелерді түсінбеумен тең.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, мемлекеттік қызметшінің репутациясы деп стейкхолдерлердің мемлекеттік қызметшінің кәсіби және жеке қасиеттері және мемлекет туралы түсінігін қарастыруға болады. Бұл қасиеттер туа біткен және (немесе) бұрын қалыптасқан болуы мүмкін, сондай-ақ мемлекеттік қызметті өткеру процесінде, мысалы, нормативтік бекітілген және ғылыми негізделген әдістемелерге негізделген осы қасиеттерді бағалау нәтижесінде қалыптасуы мүмкін. Осылайша, қазіргі ғылымда «мемлекеттік қызметшінің репутациясы» ұғымын анықтаудың бірнеше негізгі бағыттары қалыптасты. Бұл тұжырымдама таза ғылыми құбылыс болып қана қоймай, бұдан әрі нормативтік-құқықтық құжаттарда бекітуді, оны анықтаудың жаңа және жалпы қабылданған тәсілдерді әзірлеуді қажет етеді.

Әлеуметтік сауалнама нәтижелері, ғылыми жарияланымдарға және саяси тәжірибеге жүргізілген талдау көрсеткендей, мемлекеттік аппараттың тұрақты оң репутациясын қамтамасыз етудің маңызды факторларының бірі – мемлекеттік қызметшілердің репутациясы болып табылады. Заманауи мемлекеттік аппараттың әлеуметтік мазмұн жүйесіндегі салыстырмалы түрдегі жаңа тұжырымдама нормативтік құжаттарда әлі бекітілген жоқ, бірақ ғылыми басылымдарда өте қарқынды талқылануда.

Социологиялық зерттеу нәтижелері көрсеткендей, мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлық деңгейі олардың репутациясына барынша әсер етеді, бұл нәтижесінде халықтың елде

жүргізіліп жатқан реформаларға теріс көзқарасына және тиісінше мемлекеттік қызметшілерге деген сенімін жоғалтуға әкеледі.

Зерттеушілер қалыптастырған әр түрлі түсіндірулердің болуына қарамастан, репутация ұзақ уақыт бойы құрылады және ерекше сипатқа ие деген жалпы түсінік қалыптасты. Мұндай қорытындыға репутация мәнін теориялық түсіндіруге сүйене отырып, келуге болады. Қорыта келе, репутация – бұл ұйымның өз қызметін жүзеге асыру саласындағы қасиеттері, артықшылықтары мен кемшіліктері туралы қоғамдық пікір.

Мемлекеттік қызметшілердің репутациясын сақтау арқылы мемлекеттік аппараттың репутациясын көтеру ұйымның әл-ауқатының маңызды алғышарты болып табылады, себебі оң репутация ұйымның өз қызметін ойдағыдай жүргізуге мүмкіндік беретін ерекше қасиеттері мен қабілеттеріне ие екендігінің дәлелі болып табылады.

Мемлекеттік сектордағы репутацияны басқарудың мақсаты мемлекеттік қызметке неғұрлым білікті кандидаттарды тарту болып табылады. Сонымен қатар, жақсы репутация ұйымның қызмет алушылары арасында оң көзқарас қалыптастырады және олардың ұйымға деген сенімін арттырады [29]. Жақсы репутацияға ие болу және оны уақыт өте басқара білу ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді [30].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ел Президентінің Қазақстан халқына 1997 жылғы Жолдауы «Қазақстан-2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы». URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030_ (өтініш берілген күн: 14.12.2022)

2 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Жолдауы «Қазақстан-2050 Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050> (өтініш берілген күн: 14.12.2022)

3 Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі № 119 Жарлығы «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы туралы». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000119> (өтініш берілген күн: 14.12.2022)

4 Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы «100 нақты қадам». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100> (өтініш берілген күн: 14.12.2022)

5 Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы «Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (өтініш берілген күн: 14.12.2022)

6 Мингазова З. Деловая репутация государственного аппарата как института власти: политологический анализ: автореферат. – Казань: Башкирский государственный аграрный университет. – 2012. – С. 24. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197389625.pdf> (дата обращения: 14.12.2022)

7 Transparency international. Corruption perceptions index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/kaz> (date of access: 12.12.2022)

8 Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі. Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексіне Қазақстан алғаш рет 38 балл жинап, 19 орынға көтерілді. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/153783?lang=kk> (өтініш берілген күн: 14.12.2022)

9 Сатыбалдин А., Халитова М. Анализ основных антикоррупционных институтов и выявление их сильных и слабых сторон // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 4. – С. 153–160.

10 Власть. Казахстан ухудшил свои позиции в Индексе восприятия коррупции Transparency International. URL: <https://vlast.kz/novosti/48379-kazakhstan-uhudsil-svoi-pozicii-v-indekse-vospriatia-korrupcii-transparency-international.html> (дата обращения: 10.12.2022)

11 Carpenter D., Krause G. Reputation and Public Administration // Public Administration Review. 2012, no. 72, pp. 26–32. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02506.x> (date of access: 12.12.2022)

12 Demortain D. Reputation and Power: Organizational Image and Pharmaceutical Regulation at the FDA. By Daniel Carpenter, Governance. 2012, no. 25, pp. 347–349. URL: https://www.researchgate.net/publication/261108020_Reputation_and_Power_Organizational_Image_and_Pharmaceutical_Regulation_at_the_FDA_-_By_Daniel_Carpenter (date of access: 07.12.2022)

13 Capelos T., Provost C., Parouti M., Barnett J., Chenoweth J., Fife-Schaw C., Kelay T. Ingredients of Institutional Reputations and Citizen Engagement with Regulators, Regulation and Governance. 2016, no. 10(4), pp. 350–367. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/rego.12097> (date of access: 01.12.2022)

- 14 Christensen T., Lægrend P. The Coronavirus Crisis – Crisis Communication, Meaning-Making, and Reputation Management, *International Public Management Journal*. 2020, no. 23(5), pp. 713–729. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10967494.2020.1812455> (date of access: 05.12.2022)
- 15 Etienne J. The Politics of Detection in Business Regulation // *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2015, no. 25(1), pp. 257–284. URL: <https://academic.oup.com/jpart/article/25/1/257/888658> (date of access: 05.12.2022)
- 16 Maor M., Gilad S., Bloom P. Organizational Reputation, Regulatory Talk, and Strategic Silence // *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2013, no. 23(3), pp. 581–608. URL: <https://academic.oup.com/jpart/article/23/3/581/948824> (date of access: 05.12.2022)
- 17 Садуллаева А. Определение понятий бренда и бренда города // *Вестник университета «Туран»*. – 2020. – № 4. – С. 214–218.
- 18 Bokayev B., Nauryzbek M., Baktiyarova G., Balmanova A. The Voice of Social and Mass Media in Transforming Political Appointees' Reputations: Cases from Kazakhstan, *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*. 2022, no. 27(2), pp. 1–20. URL: https://innovation.cc/scholarly-style/2022_27_2_1_bokayev_social-media-kazakhstan.pdf (accessed: 05.12.2022)
- 19 Дулясова М., Ханнанова Т. Социальная защита работника: жизнь, здоровье, деловая репутация. Учебное пособие. – Москва: Экономика, 2008. – С. 399.
- 20 Porter M. *Competitive Strategy*. New York: Free Press. 1980, p. 75.
- 21 Fombrun C., Shanley M. What's in a name? Reputation building and corporate strategy // *The Academy of Management Journal*. 1990, no. 33(2), pp. 233–258. URL: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/256324> (accessed: 08.12.2022)
- 22 Fine G. Difficult reputations: Collective memory of the evil, inept, and controversial // Chicago: The University of Chicago Press. 2001, p. 264.
- 23 Шарков Ф. Основы теории коммуникации. Учебное пособие. – Москва: Социальные отношения, 2003. – С. 246.
- 24 Гареева Ф. Государственный аппарат российского государства: возникновение, становление, перспективы развития (историко-правовое исследование) / Автореферат диссертации кандидата юридических наук. – Казань: Казанский ГУ, 2003. – С. 28.
- 25 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V Заңы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416> (өтініш берілген күн: 08.12.2022)
- 26 Атаманчук Г. Теория государственного управления: курс лекций. – Москва: Омега-Л, 2006. – С. 301.
- 27 Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығы «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000153> (өтініш берілген күн: 08.12.2022)
- 28 Promoting Performance and Professionalism in the Public Service // OECD. Sigma Papers № 21. 1997. URL: www.oecd-ilibrary.org/promoting-performance-and-professionalism-in-the-public-service_5kml615rm5mv.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpaper%2F5kml615rm5mv-en&mimeType=pdf (date of access: 08.12.2022)
- 29 Brønn C., Brønn P. Reputation and Organizational Efficiency: A Data Envelopment Analysis Study, *Corporate Reputation Review*. 2005, no. 8, pp. 45–58. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/palgrave.crr.1540238> (accessed: 02.12.2022)
- 30 Fombrun C., van Riel C. Fame and fortune: how successful companies build winning reputations. New Jersey: FT Prentice Hall. 2004, p. 265.

REFERENCES

- 1 El Prezidentiniñ Qazaqstan halqyna 1997 jylǵy Joldaıy «Qazaqstan-2030 Barlyq Qazaqstandyqtardyñ osıp-örkendeui, qaıpsızdıǵı jáne äl-auqatynyñ artuy». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030> (ötiniş berilgen kün: 14.12.2022). (In Kazakh).
- 2 Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidenti – Elbasy N.Ä. Nazarbaevtyñ Qazaqstan halqyna 2012 jylǵy 14 jeltoqsandaǵy Joldaıy «Qazaqstan-2050 Strategiasy qalyptasqan memlekettiñ jaña saıası baǵyty». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050> (ötiniş berilgen kün: 14.12.2022). (In Kazakh).
- 3 Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ 2011 jylǵy 21 şildedegi No. 119 Jarlyǵy «Qazaqstan Respublikasy memlekettik kyzmeti jaña modeliniñ tıjyrymdamasy turaly». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000119> (ötiniş berilgen kün: 14.12.2022). (In Kazakh).

- 4 Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniń 2015 jylǵy 20 mamyrdaǵy baǵdarlamasy «100 naqty qadam». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100> (ótinis berilgen kún: 14.12.2022). (In Kazakh).
- 5 Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniń 2021 jylǵy 26 aqpandaǵy No. 522 Jarlyǵy «Qazaqstan Respublikasynda memlekettik basqarudy damytudyń 2030 jylǵa deingı tıjyrymdamasyn bekitu turaly». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (ótinis berilgen kún: 14.12.2022). (In Kazakh).
- 6 Mingazova Z. (2012) Delovaja reputacija gosudarstvennogo apparata kak instituta vlasti: politologicheskij analiz: avtoreferat. – Kazan': Bashkirskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet. P. 24. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197389625.pdf> (data obrashhenija: 14.12.2022). (In Russian).
- 7 Transparency international. Corruption perceptions index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/kaz> (date of access: 12.12.2022). (In English).
- 8 Qazaqstan Respublikasy Sybailas jemqorlyqqa qarsy is-qimyl agenttigi. Sybailas jemqorlyqqa qabyldau indeksinde Qazaqstan alǵas ret 38 bal jinap, 19 orynǵa kóterildi. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/153783?lang=kk> (ótinis berilgen kún: 14.12.2022). (In Kazakh).
- 9 Catybaldin A., Halitova M. (2021) Analiz osnovnyh antikorrupcionnyh institutov i vyjavlenie ih sil'nyh i slabyh storon // Vestnik universiteta «Turan». No. 4. P. 153–160. (In Russian).
- 10 Vlast'. Kazakhstan uhudshil svoi pozicii v Indekse vospriyatija korruptcii Transparency International. URL: <https://vlast.kz/novosti/48379-kazakhstan-uhudshil-svoi-pozicii-v-indekse-vospriatia-korruptcii-transparency-international.html> (data obrashhenija: 10.12.2022). (In Russian).
- 11 Carpenter D., Krause G. (2012) Reputation and Public Administration // Public Administration Review, no. 72, pp. 26–32. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02506.x> (date of access: 12.12.2022). (In English).
- 12 Demortain D. (2012) Reputation and Power: Organizational Image and Pharmaceutical Regulation at the FDA. By Daniel Carpenter, Governance, no. 25, pp. 347–349. URL: https://www.researchgate.net/publication/261108020_Reputation_and_Power_Organizational_Image_and_Pharmaceutical_Regulation_at_the_FDA_-_By_Daniel_Carpenter (date of access: 07.12.2022). (In English).
- 13 Capelos T., Provost C., Parouti M., Barnett J., Chenoweth J., Fife-Schaw C., Kelay T. (2016) Ingredients of Institutional Reputations and Citizen Engagement with Regulators, Regulation and Governance, no. 10(4), pp. 350–367. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/rego.12097> (date of access: 01.12.2022). (In English).
- 14 Christensen T., Lægreid P. (2020) The Coronavirus Crisis – Crisis Communication, Meaning-Making, and Reputation Management, International Public Management Journal, no. 23(5), pp. 713–729. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10967494.2020.1812455> (date of access: 05.12.2022). (In English).
- 15 Etienne J. (2015) The Politics of Detection in Business Regulation // Journal of Public Administration Research and Theory, no. 25(1), pp. 257–284. URL: <https://academic.oup.com/jpart/article/25/1/257/888658> (date of access: 05.12.2022). (In English).
- 16 Maor M., Gilad S., Bloom P. (2013) Organizational Reputation, Regulatory Talk, and Strategic Silence // Journal of Public Administration Research and Theory, no. 23(3), pp. 581–608. URL: <https://academic.oup.com/jpart/article/23/3/581/948824> (date of access: 05.12.2022). (In English).
- 17 Sadullaeva A. (2020) Opredelenie ponjatij brenda i brenda goroda // Vestnik universiteta «Turan». No. 4. – P. 214–218. (In Russian).
- 18 Bokayev B., Nauryzbek M., Baktiyarova G., Balmanova A. (2022) The Voice of Social and Mass Media in Transforming Political Appointees' Reputations: Cases from Kazakhstan, The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal, no. 27(2), pp. 1–20. URL: https://innovation.cc/scholarly-style/2022_27_2_1_bokayev_social-media-kazakhstan.pdf (accessed: 05.12.2022). (In English).
- 19 Duljasova M., Hannanova T. (2008) Social'naja zashhita rabotnika: zhizn', zdorov'e, delovaja reputacija. Uchebnoe posobie. – Moskva: Jekonomika. P. 399. (In Russian).
- 20 Porter M. (1980) Competitive Strategy. New York: Free Press, p. 75. (In English).
- 21 Fombrun C., Shanley M. (1990) What's in a name? Reputation building and corporate strategy // The Academy of Management Journal, no. 33(2), pp. 233–258. URL: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/256324> (accessed: 08.12.2022). (In English).
- 22 Fine G. (2001) Difficult reputations: Collective memory of the evil, inept, and controversial // Chicago: The University of Chicago Press, p. 264. (In English).
- 23 Sharkov F. (2003) Osnovy teorii kommunikacii. Uchebnoe posobie. Moskva: Social'nye otnoshenija. P. 246. (In Russian).
- 24 Gareeva F. (2003) Gosudarstvennyj apparat rossijskogo gosudarstva: vzniknovenie, stanovlenie, perspektivy razvitija (istoriko-pravovoe issledovanie) / Avtoreferat dissertacii kandidata juridicheskikh nauk. Kazan': Kazanskij GU. P. 28. (In Russian).
- 25 Qazaqstan Respublikasynyń 2015 jylǵy 23 qarasadaǵy No. 416-V Zańy «Qazaqstan Respublikasynyń memlekettik qyzmeti turaly». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416> (ótinis berilgen kún: 08.12.2022). (In Kazakh).

- 26 Atamanchuk G. (2006) Teorija gosudarstvennogo upravlenija: kurs lekcij. Moskva: Omega-L. P. 301. (In Russian).
- 27 Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniń 2015 jylǵy 29 jeltoqsandaǵy No. 153 Jarlyǵy «Qazaqstan Respublikasy memlekettik qyzmetshilerinıń ádeptilik normalaryn jáne minez-qılıq qaǵıdalaryn odan ári jetildiru jónindeǵı şaralar turaly». URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000153> (ötiniş berilgen kün: 08.12.2022). (In Kazakh).
- 28 Promoting Performance and Professionalism in the Public Service // OECD. Sigma Papers No. 21. 1997. URL: www.oecd-ilibrary.org/promoting-performance-and-professionalism-in-the-public-service_5kml615rm5mv.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpaper%2F5kml615rm5mv-en&mimeType=pdf (date of access: 08.12.2022). (In English).
- 29 Brønn C., Brønn P. (2005) Reputation and Organizational Efficiency: A Data Envelopment Analysis Study, Corporate Reputation Review, no. 8, pp. 45–58. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/palgrave.crr.1540238> (accessed: 02.12.2022). (In English).
- 30 Fombrun C., van Riel C. (2004) Fame and fortune: how successful companies build winning reputations. New Jersey: FT Prentice Hall, p. 265. (In English).

С.С. АЮБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: s.ayubayeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0002-3441-7301

Л.И. КУСАИНОВА,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: l.kussainova@apa.kz

ORCID ID: 0000-0003-4973-8703

А.А. ТЫНЫШБАЕВА,¹

к.пс.н., д.соц. н., профессор.

e-mail: a.tynyshbayeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0002-6209-727X

¹Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,
г. Астана, Казахстан

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ РЕПУТАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА

Аннотация

Государственные служащие являются основным социальным звеном государственного управления, исполняя нормативные требования ведомства, которые должны основываться на волеизъявлении высшего руководства страны, интересах и потребностях населения. Деятельность государственных служащих также входит в регулирование общественной жизни, в этой связи выполнение государственных обязанностей предъявляет к каждому государственному служащему строгие требования, которые необходимо выполнять для обеспечения хорошей репутации всего государственного управления. В данной статье описываются базовые подходы к пониманию феномена «организационная репутация». Также в статье рассматриваются основные факторы, влияющие на репутацию государственных служащих. Целью статьи является определение роли государственных служащих в формировании организационной репутации государственного аппарата. Методом социологического опроса определена текущая репутация государственного аппарата и государственных служащих Республики Казахстан. Проведенное социологическое исследование выявило влияние репутации государственных служащих на репутацию всего государственного аппарата. Формирование положительной репутации государственного аппарата через поддержание репутации государственных служащих является неотъемлемой частью развития государственного аппарата, поскольку положительная репутация является свидетельством того, что организация обладает уникальными качествами и способностями, позволяющими ей успешно вести свою деятельность.

Ключевые слова: репутация, имидж, государственный аппарат, государственный служащий, кадровая политика.

S.S. AYUBAYEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: s.ayubayeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0002-3441-7301

L.I. KUSSAINOVA,¹

c.e.s., professor.

e-mail: l.kussainova@apa.kz

ORCID ID: 0000-0003-4973-8703

A.A. TYNYSHBAYEVA,¹

c.ps.s, d.s.s, professor.

e-mail: a.tynyshbayeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0002-6209-727X

¹Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

ROLE OF CIVIL SERVANTS IN THE PROCESS OF FORMING THE IMAGE OF THE STATE APPARATUS

Abstract

Civil servants are the main social link of public administration, fulfilling the regulatory requirements of the department, which should be based on the will of the country's top leadership, the interests and needs of the population. The activities of civil servants are also included in the regulation of public life, in this regard, the performance of public duties imposes strict requirements on each civil servant, which must be fulfilled to ensure the good reputation of the entire public administration. This article describes the basic approaches to understanding the phenomenon of "organizational reputation". The article also discusses the main factors affecting the reputation of civil servants. The purpose of the article is to determine the role of civil servants in the formation of the organizational reputation of the state apparatus. The current reputation of the state apparatus and civil servants of the Republic of Kazakhstan was determined by the method of a sociological survey. The conducted sociological research revealed the influence of the reputation of civil servants on the reputation of the entire state apparatus. The formation of a positive reputation of the state apparatus through the maintenance of the reputation of civil servants is an integral part of the development of the state apparatus, since a positive reputation is evidence that an organization has unique qualities and abilities that allow it to successfully conduct its activities.

Key words: reputation, image, state apparatus, civil servant, personnel policy.

FTAXP 06.01.05
ӘОЖ 330
JEL M51, M59

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-311-324>

А.А. АБДАНБЕКОВ,¹

докторант.

e-mail: a.abdanbekov@apa.kz

ORCID ID: 0000-0001-6801-583X

Б.Б. БУРАЛКИЕВА,^{*1}

докторант.

*e-mail: b.buralkiyeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0003-1076-7806

А.А. КАСЫМЖАНОВА,²

п.с.ғ.к., профессор.

e-mail: a.kassymzhanova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5802-5129

¹Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,

Астана қ., Қазақстан

²«Туран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК АППАРАТТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮРДІСІНІҢ АШЫҚТЫҒЫ МЕН САПАСЫН АРТТЫРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру ел басшылығы қойған негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Өткен жылдардағы тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік қызметке іріктеуді реформалау осы үрдістің ашықтығын тиісті қамтамасыз етпей объективті және сапалы рекрутингті қамтамасыз ете алмайды. Тиісті құзыреттері бар және уәждемесі жоғары үміткерлерді іздеп, қабылдау, сондай-ақ жұмыс істеп жүрген қызметшілердің уәждемесін жоғарылату мәселесі бүгінгі күні ерекше өзектілікке ие. Жұмыстың басты мақсаты – қолданыстағы жүйені зерттеу негізінде, мемлекеттік қызметке персоналды іріктеу үрдісінің ашықтығы мен сапасын арттыру бойынша ұсыныстарды әзірлеу болып табылады. Авторлардың болжамы бойынша бақылаушылар институтының рөлін арттыру және іріктеу барысында коуч-технологияларын қолдану кадрларды іріктеудің сапасы мен ашықтығын арттыруға көмектеседі. Мақалада авторлар мемлекеттік аппаратты қалыптастырудың проблемалық мәселелерін қарастырады, оның ашықтығына ерекше назар аударады. Зерттеу барысында авторлар мемлекеттік қызмет саласындағы саясатты қалыптастыратын сарапшылармен де, оны жүзеге асырумен айналысатын мемлекеттік қызметшілермен де сұхбат жүргізді. Сонымен қатар, нормативтік құқықтық актілерге талдау өткізілді. Жүргізілген жұмыстың қорытындысы бойынша мемлекеттік қызметке іріктеудің транспаренттілігін жақсарту бойынша ұсынымдар әзірленді, сондай-ақ қазіргі заманғы технологияларды қолдану арқылы уәждемесі жоғары қызметкерлерді анықтау және іріктеу тетігі қаралды.

Тірек сөздер: мемлекеттік аппарат, рекрутинг, персоналды іріктеу, коучинг, заманауи технологиялар, бақылаушылар.

Кіріспе

Қазақстанның мемлекеттік қызметін дамытудың қазіргі кезеңінде мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың Жолдауында қойылған міндеттер, жалпы басқаруда, сондай-ақ кадрларды іріктеуде жаңа тәсілдерді талап етеді [1].

Сондай-ақ мемлекеттік басқару жүйесінің тиісті жаңа тұжырымдамасында көрсетілген «адамға бағдарланған» жаңа модель де мемлекеттік қызмет персоналына, әсіресе оның уәждемесіне жаңа талаптарды қояды [2].

Жұмыстың басты мақсаты – қолданыстағы жүйені зерттеу негізінде, мемлекеттік қызметке персоналды іріктеу үрдісінің ашықтығы мен сапасын арттыру бойынша ұсыныстарды әзірлеу.

Жұмыстың мақсатының шеңберінде келесі міндеттер қойылды:

1) қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді, ағымдағы жағдай мен статистикалық деректерді зерттей отырып, конкурстық үрдістердің транспаренттілігін зерттеу;

2) уәждемесі жоғары қызметкерлерді іріктеудің коучинг сияқты заманауи әдістерін зерделеу;

3) конкурстық үрдістердің ашықтығы бойынша пікірлерді зерттеу мақсатында сараптамалық интервью түріндегі сауал өткізу.

Жұмыстың гипотезасы: авторлар мемлекеттік қызметке іріктеу процесінде коучинг технологияларын заманауи технологияларды қолдану, сондай-ақ тәуелсіз бақылаушылардың рөлін арттыру кадрларды іріктеу сапасын арттыруға ықпал етеді деп болжайды.

Бұдан бұрын шетелдік және қазақстандық ғылыми қауымдастық мемлекеттік қызметке іріктеу мәселелерін тәуелсіз конкурстық комиссияларды қолдану, кандидаттардың мемлекеттік қызметке этикалық және патриоттық жағынан дайындығын, сондай-ақ іріктеу үрдісін цифрлардыру мәселелерін қарастыратын [3].

Персоналды іріктеу ашықтығының мәселесін көтерген авторлар мемлекеттік қызметке жеке назар аудармай, жалпы еңбек нарығының және HR қызметтерінің мәселелерін ғана қарастырған еді [4].

Осыған байланысты мемлекеттік қызметке іріктеудің ашықтығы мен сапасы жекелеген зерттеуді қажет етеді.

Сонымен бірге, мемлекеттік аппаратты қалыптастыру бойынша жүргізіліп жатқан жұмыс бүгінгі күні заманауи технологияларды және жаға тетіктерді қолдануды талап етуде.

Материалдар мен әдістер

Осы зерттеудің әдістемелік негізін сапалық зерттеу әдістері (сараптамалық сұхбат), кабинеттік зерттеу (қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді және ашық қайнар көздерден алынған статистикалық деректерді (ресми веб-сайттар және adilet.zan.kz НҚА базасы)) талдау құрды.

Терең сараптамалық сұхбатта 9 респондент қатысты, оның ішінде:

1 топ: Мемлекеттік қызмет саласындағы саясатты әзірлеуге қатысатын 3 мемлекеттік қызметші: ҚР Президенті Әкімшілігінің 1 қызметкері және ҚР Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің 2 қызметкері;

2 топ: азаматтық қоғам институттарының 3 өкілі;

3 топ: персоналды басқару мәселелерімен айналысатын 3 жұмыскер, атап айтқанда ҚР Парламенті Сенатының Аппаратының, ҚР Сауда және интеграция министрлігінің, Маңғыстау облысы әкімдігінің қызметкерлері.

Сұхбат дизайнына сәйкес, сұрақтар респонденттердің кәсіби бағыттарына қатысты топтастырылды.

Сұрақтарға берілген жауаптарды талдау әр-түрлі сараптамалық пікірлерді салыстыруға мүмкіндік берді.

Деректерді жинау. Осы зерттеу шеңберінде өткізілген 9 сұхбаттың 3 – офлайн, 6 – онлайн форматта өтті. Әр сарапшымен сұхбат 1 рет өткізілді, бұл ретте сұхбаттан кейін қосымша ақпарат сұралмады.

Этика мәселелері сұхбат жүргізу кезінде маңызды аспект болып табылады. Осы зерттеуде этикалық мәселелер мүдделі тараптарға (қатысушы – респонденттер) және зерттеушілерге (сұхбат берушілер) байланысты номиналды түрде екі санатқа бөлінді.

Респонденттердің құқықтары шектеусіз және ерікті қатысу арқылы қамтамасыз етілді. Сонымен қатар, респонденттермен келісілген шарт бойынша, жеке кездесу немесе онлайн форматта жүргізілген сұхбаттарға қарамастан, респонденттердің жеке деректері, оның ішінде лауазымы және тікелей мемлекеттік орган құрылымдық бөлімшесінің (тек мемлекеттік органдардың атаулары ғана берілген) немесе үкіметтік емес ұйымдардың атаулары ешқайда тіркелмеген және құпия болып табылады. Зерттеушілер тарапынан сұхбатқа қатысушылардың

құқықтары осылайша қамтамасыз етілді. Бұл ретте жоғарыда аталған респонденттер туралы ақпарат сұхбат транскрипциясының деректерінде де көрсетілмеген.

Қосалқы ақпарат көздерін талдау мен жүргізілген сараптамалық сұхбаттардың нәтижелері мемлекеттік қызметке персонал іріктеу үрдісінің ашықтығы мен сапасын арттыру бойынша ұсыныстарды әзірлеу үшін негіз болды.

Негізгі ережелер

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің 2020–2024 жж. арналған стратегиялық жоспарына (Агенттіктің Стратегиялық жоспары, 2020) сәйкес конкурстық рәсімдердің ашықтық деңгейі әңгімелесуге байқаушылардың қатысуымен айқындалған [5].

Бұл ретте стратегиялық жоспармен қарастырылған нысаналы индикаторларға қол жеткізу бойынша ақпарат көзі Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің ведомстволық деректері болып табылады. Қазіргі уақытта бұл деректер мемлекеттік қызмет кадрларының жай-күйін мониторингті және тағы басқа ведомстволық есептер шеңберінде қалыптастырылады, бұл ретте олардың қорытынды жинағын/есебін Агенттік орталық аппаратының қызметкерлері қалыптастырады.

Осыдан келе, стратегиялық жоспармен қарастырылған «Байқаушылар қатысуымен өткізілген конкурстардың (ішкі және жалпы) үлесі» индикаторы бойынша сандық көрсеткіштерді сапалық көрсеткіштерге ауыстыру қажеттілігі туындап отыр.

Сонымен қатар, конкурсты өткізу қағидаларының 28-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының кез келген кәмелетке толған азаматы (оның ішінде мемлекеттік қызметші) байқаушы бола алады [6].

Алайда, бүгінгі күні қолданыстағы заңнаманың талаптарымен бақылаушылардың құқықтары мен әрекет еркіндігі едәуір шектелген болып табылады.

Атап айтқанда, байқаушыларға конкурсқа қатысатын кейбір нақты бір қатысушылар туралы пікірлерін қоғамға білдіру және техникалық жазба құралдарын қолдану мүмкіндіктерінің болмауы сияқты бірқатар заңнамалық шектеулер бар, ал конкурстың басқа қатысушылары (комиссия, сарапшылар, кандидаттар) аудио және бейне тіркеуді жүргізуге құқылы. Осылайша, байқаушылардың өткізілген конкурс туралы өз пікірін медиа кеңістікте жариялау және әлеуметтік желілерде/БАҚ-та немесе тікелей эфирде онлайн трансляция жүргізу секілді мүмкіндіктері де шектелген [6].

Мұндай шектеулер байқаушылар институтының тиімділігін төмендетіп, оның мүмкін әлеуетінің толыққанды ашылуына кедергі болып табылады.

Осыған байланысты, байқаушыларға қатысты кейбір заңнама нормалары қайта қарауды талап етеді.

Әдебиетке шолу

Шетелдік тәжірибеде коучинг үміткерлердің білімі мен тәжірибесін анықтайтын және олардың ішкі әлеуетін арттыратын технология ретінде АҚШ, Ұлыбритания сияқты бірқатар батыс елдерінде сәтті қолданылуда [7].

Сонымен қатар, коучинг адамның мінезінің ерекшеліктерін анықтау үшін де қолданылады, бұл іріктеу кезеңінде үміткердің лауазымға сәйкес келетіндігін немесе келмейтінін түсінуге мүмкіндік береді. Ол сондай-ақ болашақ қызметкерлердегі жаңа ынталандыруларды ашуға, жіктеуге және біріктіруге көмектеседі [8].

Осы технологияны қолдануды қолдау үшін В.С. Чернышова [9] және М.А. Воробьев, А. Скурихина [10] іріктеу процесінде коучингті қолдану үміткерлерді іріктеудегі қателіктерді азайтады және уәдесі жоғары кадрларды тарту мүмкіндігін арттырады деп санайды. Мұның бәрі қызметкерлердің бейімделу кезеңін қысқартуға және мемлекеттік органның нәтижелеріне қол жеткізуге көмектеседі.

Коучингтің іріктеу мен қабылдаудағы негізгі мақсаты қызметкердің толыққанды топ мүшесі бола алатынын, мемлекеттік мекеме оның күткеніне сәйкес келетінін түсінуге көмектесу және қажетті құзыреттердің бар-жоғын анықтау болып табылады [10], сондай-ақ үміткердің

құндылықтары мемлекеттік органның құндылықтарымен қаншалықты сәйкес келетінін анықтауға және қызметкер жеке жауапкершілікті өз мойнына алуға қаншалықты дайын болатынын түсінуге мүмкіндік береді [11].

Бұл ұстанымды басқа ресейлік және қазақстандық ғалымдар мен сарапшылар да ұстанады: И. Боброва, Б. Зимин [12]; А.Сейткапаров [13] және т.б. ұйым қызметкерлерін өз бетінше шешім қабылдауға және өз жұмысының нәтижесіне жауапты болуға қабілетті бірегей шығармашылық тұлғалар ретінде қарастыруды ұсынады.

Сонымен қатар, тәуелсіз бақылаушылардың рөлін арттыру жоғары білікті және жауапты қызметкерлерді іріктеудің тағы бір тиімді құралы болып табылады. Мәселен, У.Ш. Хусаинов [14], Г.С. Қармыс және А.Ж. Бастаубаева [3] сияқты бірқатар қазақстандық ғалымдар өздерінің зерттеу жұмыстарында іріктеу процесінде конкурстық комиссиялардың құрамында тәуелсіз сарапшыларды қолдануды; кандидаттардың мемлекеттік органдарда қызмет етуге моральдық-этикалық жарамдылығына қаншалықты сәйкес келетіндігін бағалауды ұсынады. Сонымен қатар, осы үрдісті цифрландыруды жетілдіру конкурстық іріктеудің ашықтығын арттырудың тағы бір құралы бола алады.

Р.Б. Нурбекова мен Г.Т. Илеуова рекрутингтік технологиялардың мемлекеттік сектордағы түпкі мақсаттарға қол жеткізуге әсерін зерттеді. Мемлекеттік басқаруды осы аспектідегі менеджмент ретінде қарастырудың өзектілігін атап өтіп, кадрларды іріктеу мен жалдауға тікелей байланысты адам ресурстарын басқарудың әртүрлі тәжірибелерін қарастырды [15].

Біздің ойымызша, қазақстандық ғалымдар зерттеген мәселелер қазіргі кезеңде бұрынғыдан да өзекті болып табылады және мемлекеттік басқаруды дамыту тұжырымдамасында көрсетілген міндеттерге жауап береді, мұнда қызметкер қоғамның мүдделерін өз мүдделерінен жоғары қоюы керек [2].

Сонымен бірге, біздің ойымызша, бұл мақсатқа мемлекеттік қызметшінің өзі жұмысына, өміріне қанағаттанса және қызметін жоғары кәсіби деңгейде орындауға және қоғамның дамуына үлес қосуға ішкі уәждеден ғана қол жеткізуге болады. Яғни, меншікті құндылықтар ол жұмыс істейтін ұйымның құндылықтарымен сәйкес келуі керек.

Сондықтан кадрларды іріктеуде тәуелсіз комиссиялар мен жаңа технологияларды қолдану симбиозы жоғары білікті, уәжді, жауапты және нәтижеге бағытталған кадрларды іріктеудің тиімді құралы болады. Мұның бәрі, өз кезегінде, халықтың мемлекеттік басқару институттарына деген сенімін арттыруға ықпал ететін болады.

Халықтың мемлекеттік аппаратқа сенімін арттырудың маңызды тетігі ретінде іріктеу үрдісінің ашықтығын атап өтуге болады.

К. Старонова мен М. Рыбарж жүргізген зерттеу көрсеткендей, мемлекеттік аппаратты қалыптастыру кезінде саяси факторлар (сайлау қорытындылары, министрліктердегі өзгерістер) объективтілігіне қатысты түрлі тәуекелдерді тудыруы мүмкін. Бұл ретте іріктеу үрдісінің ережелері жетілдірілмеген елдерде мұндай тәуекелдердің еселенетіні аталып өтуде [16].

Словенияның тәжірибесін зерттеген М. Чеховин мен М. Хачек өтпелі экономика елдерінде мемлекеттік қызмет жүйесіне, соның ішінде мемлекеттік аппаратты қалыптастыру үрдісіне саяси факторлардың жоғары әсерін атап өтуде [17].

А. Байменов пен С. Либерт көрсеткендей, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында посткеңестік елдердегі меритократиялық емес жүйе қалыптасуының басты себептерінің бірі ретінде жалпы аймақтық мәселе – адам ресурстарын басқару және қоғамдық ұйымдарды басқару саласындағы білімнің жетіспеушілігі болып табылады. Бұл ретте транспарентті емес және субъективті жалдау мен іріктеу жүйелері үкіметке деген сенімсіздікке алып келді [18].

Алайда И. Бертрам, Р. Боуман мен Л. Туммерстердің зерттеуіне сәйкес, теріс стереотиптер мемлекеттік сектор қызметкерлерін демотивациялау немесе мемлекеттік секторға жұмысқа орналасқысы келетін талантты жұмысшылардың уәждемесін төмендету арқылы мемлекеттік секторға зиян келтіруі мүмкін [19].

Осыған ұқсас коммунисттік мұра қалдырған мәселені шешу жолында Орталық және Шығыс Еуропа елдерінде ауқымды реформалар қабылданғанымен, кейбір ғалымдардың пайымдауынша, олар жеткілікті қарқында жүргізілмеді [20].

Қырғыз Республикасындағы реформалардың тәжірибесін зерделей отырып, Либерт мемлекеттік қызметте тиімді басқаруға қол жеткізу үшін мемлекеттік қызметшілерді олардың білімі, дағдылары мен құзыреттілігі негізінде жалдау және ілгерілету қажет деген қорытындыға келді [21].

Польшаның тәжірибесін зерттеген К. Гадовска көрсеткендей, мемлекеттік лауазымдарға ашық іріктеудің болмауы жекелеген мемлекеттік органдарда қате бюрократиялық шешімдер мен заңнамалық актілер сапасының төмендеуіне алып келуі мүмкін [22].

Бұл ретте Ф. Нието-Моралес пен Х.В. Риостың [23] және К. А. Купердің [24] Мексика мен Австралияда мемлекеттік қызметке қатысты жүргізген зерттеулері көрсеткендей, сапалы ұйымдастырылған іріктеу қызметкерлердің тиімділігін арттырумен бірге сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің төмендеуіне оң әсерін тигізеді.

Я. Мейер-Сахлинг, К.С. Миккелсен және К.М. Шустер ұйымдастырған Латын Америкасы, Африка және Шығыс Еуропадағы 7300 мемлекеттік қызметкердің қатысуымен жүргізілген бірлескен тәжірибе деректері көрсеткендей, дискрециялық тағайындаулар негізінде емес, мемлекеттік сектордағы лауазымдарға конкурстар арқылы еңбегіне негізделген кадрларды іріктеу мемлекеттік қызметтегі уәждемелеу деңгейінің жоғарылауымен тікелей байланысты [25].

Сонымен бірге, мемлекеттік қызметке уәждемесі жоғары қызметшілерді ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік органның құндылықтарын қабылдайтын үміткерлерді қабылдаған маңызды. Себебі мемлекеттік қызметкерлерді ынталандыру олардың ұйымымен үйлесімділігін арттырған кезде жұмысқа қанағаттануына әсер етеді [26].

Ә. Ниязбаева мен Н. Кушеров мемлекеттік қызметке іріктеу кезінде ұрпақтар теориясын ескеру қажеттігін атап өтуде. Бұл ретте, осы теорияны қолдану жаңа кадрларды тағайындаумен қоса, мемлекеттік қызметтегі персоналды басқаруға қатысты басқа да үрдістерге тарату ұсынылуда [27].

Р. Есбергеннің пайымдауынша іріктеу үрдісін бұдан әрі жетілдіру мемлекеттік басқару жүйесін бюрократиядан арылтудың ажырамас бөлігі болып табылады [28].

Персоналды іріктеу тәжірибесі көрсеткендей үміткерлерге құрылымдық сұхбат беру кезінде коучинг құралдарын пайдалану тиімді болып табылады. Олар үміткердің лауазымға қабылданған жағдайда оның тиімділігін сенімді түрде болжауға көмектеседі. Алайда, жүзеге асыру тұрғысынан мұндай құрылымдық сұхбаттар оңай емес болып табылады, өйткені олар тек кәсіби ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және когнитивті процестерге де әсер етеді.

Сонымен қатар, сұхбаттасу кезінде коучинг үрдісінің өзі, лауазымға орналасуға үміткерге, оған өзінің әлеуетін ашуға және көрсетуге, күшті жақтарына назар аударуға көмектеседі.

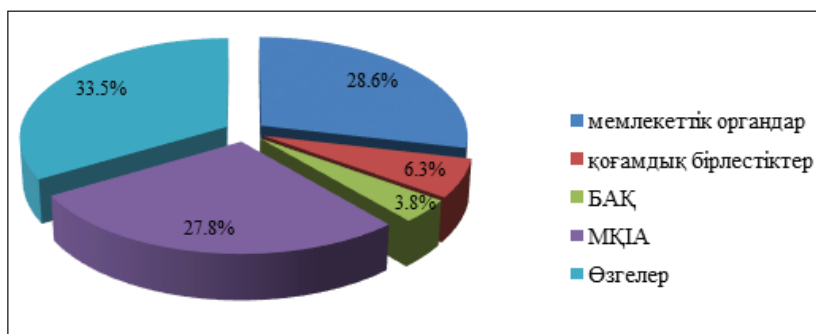
Сонымен қатар, үміткер өзінің дағдыларын немесе білімін асыра сілтемейді, тек күшті жақтарына назар аударып, өзін жақсы жағынан көрсете алады. Авторлар да бұл ұстанымды қолдайды.

Алайда, құрылымдық сұхбат жүргізумен қатар, коучинг белгілі бір білім мен дағдыларды қажет ететіндіктен, мұндай сұхбаттарды өткізу үшін арнайы дайындық қажет. Бүгінгі таңда мұндай білім беру алаңы Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы болып табылады, ол қазірдің өзінде жоғары және орта буын басшыларына арналған коучинг курстарын енгізуде. Авторлар персоналды басқару қызметтерінің жұмыскерлеріне арналған коучинг курсын әзірлеуді ұсынады.

Нәтижелер мен талқылау

2021 ж. өткізілген конкурстардың қорытындылары көрсеткендей, байқаушылардың конкурс комиссияларының отырыстарына қатысу үлесі 94%-ды құрады. Байқаушылардың қатысу деңгейі жоғары болғанмен, құрамына қатысты мәселелер туындайды [29] (1-сурет, 316 б.).

Атап айтқанда, конкурсқа қатысқан 21653 байқаушының тек 10,1%-ы ғана қоғамдық бірлестіктердің өкілдері немесе БАҚ қызметкері болған, бұл ретте 28,6%-ы мемлекеттік органдар, 27,8%-ы уәкілетті орган, 33,4%-ы өзгелер (Парламент, мәслихаттар депутаттары, саяси партиялар, бизнес өкілдері және басқалар) болды [29] (1-кесте, 316 б.).

Сурет 1 – Байқаушылар құрамы туралы ақпарат

Ескертпе: [29] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды.

Осылайша, жекелеген басшы лауазымдарға орналасуға арналған конкурстық рәсімдерде мемлекеттік органдар өз қызметінің сипатына қарай мемлекеттік органдарды көпшілік алдында сынауға бейім емес әріптестерінің «қызметтеріне» жиі жүгінеді.

Бұл ретте, конкурстық рәсімдер ашықтығының сапалық көрсеткіштеріне мән берілмей, сандық көрсеткіштерге қол жеткізу мақсатында «сыпайылықпен алмасу» деп аталатын тәуекел туындайды.

Кесте 1 – 2021 ж. конкурстарға байқаушылардың қатысуы туралы сандық ақпарат

	Ішкі конкурстар	Жалпы конкурстар	Барлығы
Саны	7350	14303	21653
Қоғамдық бірлестіктер	400	971	1371
БАҚ	254	579	833
Парламент депутаттары	3	3	6
Мәслихат депутаттары	220	527	747
Саяси партиялар	232	487	719
Коммерциялық ұйымдар	72	166	238
Мемлекеттік органдар	2064	4127	6191
Уәкілетті орган	2180	3847	6027
Өзгелер	1925	2596	5521

Ескертпе: [29] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды.

Мемлекеттік қызметке іріктеу үрдісінің, соның ішінде әңгімелесу кезеңіне қатысты шешілуін талап ететін мәселелер бар.

Атап айтқанда, үміткер конкурсқа қатысуға өтініш берген кезде, өзі туралы дербес деректерді жинауға және оңдеуге келісімін міндетті түрде жазбаша растағанымен, өз қалауы бойынша мемлекеттік органның интернет-ресурсында өздерінің қатысуымен әңгімелесудің бейнежазбасын таратудан және орналастырудан бас тарта алады [6].

Осыған байланысты, рұқсат берген кандидаттардың бейнежазбалары жарияланады. Мұндай «жартылай шешім» конкурс өткізген мемлекеттік органның және бейнежазбасын жариялаудан бас тартқан кандидаттың «ашықтық беделіне» нұқсан келтіреді.

Мысалы, бейнежазбасын жариялауға келісім бермеген кандидатты жеңімпаз деп жариялаған жағдайда, қоғам өткізілген конкурстың ашықтығы мен объективтілігіне қатысты теріс пікір білдіруі мүмкін. Бұл мәселе эпидемиологиялық жағдай кезінде еңгізілген өзгерістерден кейін ерекше өзекті болып отыр, себебі қазіргі уақытта мемлекеттік қызметке іріктеу барысында сұхбаттарды қашықтықтан өткізу тәжірибесі пандемиядан кейін кең тарала бастады.

Жоғарыда аталған нормативті бекітілген мәселелерге қоса, тәуелсіз бақылаушылардың конкурстарға қатысуындағы шектеулер де іріктеудің транспарентті болуына кедергі жасауда. Бекітілген ережелерге сәйкес, бақылаушылардың бүгінгі күнге конкурс рәсімдеріне әсерін тигізбей-ақ, жазу құралдарын қолдану мүмкіндігі бар. Алайда байқаушылардың онлайн қатысу мен әлеуметтік желілерде немесе БАҚ-та тікелей трансляция жүргізу форматы байқаушылар санының өзгеруімен ғана ерекшеленеді.

Кандидатқа оның қатысуымен әңгімелесудің бір бөлігін жариялауға/трансляциялауға өз бетінше таңдау ұсынысы, азаматтардың жеке бас деректерін және олардың өз бейнесін пайдалану құқығын қорғау позициясы шеңберінде білдіреді. Мәселен, Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 145-бабының 1-тармағына сәйкес «Қандай да бір адамның суреттік бейнесін» пайдалануға ешкімнің құқығы жоқ, бұл ретте сол баптың 2-тармағына сәйкес «Егер заң құжаттарында белгіленсе, ондай келісім талап етілмейді» [30].

Айта кету керек, мемлекеттік қызметке қабылдана отырып, Қазақстан азаматтары өздеріне бірқатар шектеулер мен міндеттемелерді қабылдайды.

Мысалы, кірістерді міндетті декларациялау (кірістер мен активтер бойынша жеке деректерді ашу), Ұлттық қауіпсіздік органдарының арнайы тексеру жүргізуі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер (сыйлықтарды қабылдауға тыйым салу, оның ішінде жұбайына, ата-аналарына, балаларына да қолданылады). Бұл ретте жоғарыда көрсетілген барлық шараларды қоғам да, (кандидаттарды қоса алғанда) мемлекеттік қызметшілер де мемлекеттік қызметті атқару үшін қажетті міндетті норма ретінде қабылдайды және оған қатысты ешқандай қарсылық білдірмейді.

Сонымен қатар, конкурстық рәсімнің ашықтығын арттыру мақсатында, байқаушыларға әңгімелесу барысын жазу немесе таратудың техникалық құралдарын пайдалану құқығын беру мүмкіндіктері жеке деректер мен суреттік бейнесін қорғау құқығына байланысты теріс пікірлер туғызып отыр.

Бұл шара Конституцияның 33-бабының 4-тармағында қарастырылған Қазақстан азаматтарының мемлекеттік қызметке тең қол жеткізу құқығының бұзылуына әкелуі мүмкін [31]. Алайда, біз бұл шараны Конституцияға қайшы келмейді деп есептейміз, себебі «Мемлекеттік қызметші лауазымына кандидатқа қойылатын талаптар лауазымдық міндеттердің сипатына ғана байланысты болады және заңмен белгіленеді» [31].

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаевтың «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын [1] ескере отырып, әрбір мемлекеттік қызметші азаматтық қоғаммен диалогқа барынша ашық болуы тиіс.

Байқаушылардың сайлау барысына және оның қорытындыларын шығаруға кедергі жасамай, фотожазба, дыбысжазба және бейнежазба жасауға болатын мүмкіндігін ескере отырып [32], байқаушылардың мемлекеттік лауазымдарға орналасуға арналған конкурстардағы рөлі мүлдем шектеулі.

Осылайша, қолданыстағы шектеулер байқаушылардың конкурстық рәсімдер барысына ықпалын әлсіретеді, бұл уәждеменің төмендеуіне алып келеді және қоғамның (азаматтардың/азаматтық қоғам институттарының) HR процесіне қатысуын барынша азайтады. Нәтижесінде, конкурстық рәсімдер ашықтығының ағымдағы жай-күйі халықтың мемлекеттік аппаратқа деген сенімін төмендетеді.

Байқаушылардың рөлін күшейту арқылы құзыретті және бастапқыда ынталандырылған кадрларды тартуға, персоналды басқару процестерінің ашықтығын және, тиісінше, азаматтардың жалпы мемлекеттік аппаратқа сенім деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Осылайша, азаматтық қоғамның қабылдаған шешімдеріне жауапкершілігі артады. Үшінші тәуелсіз тараптың қатысуы «шарттық конкурстарды» өткізу тәуекелін және командалық орын ауыстыру фактілерінің санын азайтады.

Әлсіз жақтардың арасында уақыт өте келе (азаматтық қоғам институтының өкілі 5–10 конкурс бойы байқаушы ретінде қатысқан кезде) үшінші тарап үлестес болуы мүмкін екенін атап өтуге болады. Сондай-ақ байқаушылар тарапынан арандату және теріс жарияланымдар жасау қаупі артады, мысалы, өз рейтингін және әлеуметтік желілердегі танымалдылығын

арттырғысы келетіндер немесе өз кандидатын алға жылжытқысы келетіндер. Бұл қызметкерлер мен конкурсқа қатысушыларға қысымның артуына әкеледі. Тартымдылығы төмен салалар мен өңірлерде (ауылдық округтер, ерекше салалар) конкурстарға қатысуға ниет білдірушілердің санының азаюына әкелуі мүмкін.

Жоғарыда аталған тәуекелдерді барынша азайту үшін бірқатар шектеулерді алып тастаумен қатар, баайқаушылардың жауапкершілігі мәселесін бақылауда ұстау, сондай-ақ әдеп ережелерін әзірлеу және оларға тиісті оқыту жүргізу ұсынылады.

Өткізілген терең сараптамалық сұхбаттың нәтижелері.

Жүргізілген сараптамалық сұхбаттардың нәтижесінде барлық респонденттердің азаматтық қоғамды мемлекеттік аппаратты құру процесіне тарту қажеттілігі туралы біржақты пікірі айқын көрінді. Алайда, мемлекеттік қызметшілер қолданыстағы нормативтік және ұйымдастырушылық механизмдердің бар болуына қарамастан, азаматтық қоғам институттарының өкілдері конкурстық рәсімдерде байқаушы ретінде қатысуға қызығушылық танытпайтындығын айқындады. Бұл ретте, конкурстық комиссияның құрамына азаматтық қоғам институттарының өкілдерін міндетті түрде қосу туралы пікір респонденттердің көпшілігінен қолдау таппады, атап айтқанда:

Персоналды басқару қызметтерінің өкілдері кворумның болмай қалу мүмкіндігіне байланысты конкурстың өз мерзімінен кешіктіріп өткізу қаупі бар деп есептейді;

Үкіметтік емес ұйымдар тобының 1/3-і және персоналды басқару қызметі тобының 1/3-і конкурс кезінде рәсімдік бұзушылықтың орын алуына байланысты (үкіметтік емес ұйымдар әсерінен), үкіметтік емес ұйымдар әкімшілік жауапкершілікке тарту мүмкіндігін туғызады деп есептесе, респонденттердің 50% үкіметтік емес ұйымдарды конкурстық комиссия құрамына енгізуге болады деп есептейді. Бұл ретте, респонденттердің 20%-ы бұл шара мемлекет тарапынан төленуі тиіс деп есептейді.

Сонымен қатар, респонденттердің 60%-ы, байқаушылар институты өзіне бағытталған негізгі функцияны орындамай отыр деп есептейді. Мысалы, мемлекеттік орган өкілі, оны келесідей дәлелдейді:

«Осы қазір баға беру өте қиын, өйткені ол байқаушының тартылуына, қызығушылығына және өзге де себептерге байланысты. Егер шынына келетін болсақ, бақылаушылардың әсері онша маңызды емес, бастапқыда осы институтты енгізгендегі үмітімізді ақтаған жоқ. Бақылаушылар тарапынан қызығушылықтың жоқтығы байқалады, тіпті кейде, комиссия мүшелеріне психологиялық қысым көрсетеді».

Атқарушы органдардың пікірінше, үкіметтік емес ұйымдар онсызда конкурстарда бақылаушы және сарапшы ретінде жеткілікті қатысатындығын білдірді.

«Азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл» түсінігін нормативті бекіту қажеттілігіне қатысты, респонденттердің 70%-ы келісімін берді, алайда 30%-ы (үкіметтік емес ұйымдар) бұл шара нормативті бекітусіз, өздігімен жүруі қажет дей отырып, қажеттілігін көрмейтігін хабарлады.

Конкурстық рәсімдердің ашықтығы, нормативті түрде жазылғанымен, сарапшылар конкурс рәсімдерін өткізу барысында, ашықтық пен объективтілікті жоққа шығарады. Мысалы, сарапшылардың «конкурстар бүгінгі күні формальды түрде жүргізіледі, лауазымды белгілі бір адамға бағыттап ашады. Барлық тәртібі заңнамада жазылғанымен, конкурстық комиссия жұмыстары оны айналып өтеді», «...ол абсолютті ашық деп айту, өтірік» пікірі, мемлекеттік органдардағы конкурс рәсімдері туралы теріс пікір білдірудің бірден бір септігі.

Мәселені шешу жолдары ретінде сарапшылар келесіні ұсынады:

1. Конкурстық комиссия құрамына үкіметтік емес ұйымдар өкілдерін қосу (мемлекеттік бюджет есебінен төлеу арқылы) – респонденттердің 20%, себебі қазіргі жағдайда, үкіметтік емес ұйымдар конкурстық рәсімдерге әсер ете алмайды.

Атқарушы орган өкілінің пікірінше, «...функцияларды кеңейту, бақылаушылар институтының – «конкурстың рәсіміне әсер етпеу» негізгі принципін бұзуы мүмкін. Бұл кандидатты кәсіби емес бағалауға әкеледі».

2. Бақылаушыларға техникалық жазу құралдарын пайдалану мүмкіндігін беру арқылы, бақылаушылардың функцияларын кеңейту.

Бұл ретте, респонденттердің 15% онлайн трансляцияны қолдады, ал атқарушы органның өкілі кандидаттың жарияланымға және кандидат суретін таратудан бас тарту мүмкіндігіне қайшы келетіндігін ескертті.

3. Конкурстық сауалнаманы жасақтау функциясын аутсорсингке беруді респонденттердің 20% қолдады.

«Менің ойымша, үкіметтік емес ұйымдар конкурстық комиссияның құрамына кірсе де, конкурстық рәсімдерді өткізу барысына 100% ашықтық пен объективтілік бермейді, себебі, кандидатқа қызығушылық танытқан мемлекеттік қызметші, кандидатқа сұрақтарды алдын ала бере отырып, дайындалу мүмкіндігін ұсынады. Нәтижесінде, өзге кандидаттарға қарағанда, дайындығы мол болып көрініп, үкіметтік емес ұйымдар өкілі өзі сол кандидат үшін дауыс беруі мүмкін. Бұл мәселені шешудің бір жолы – конкурстық рәсімдерді аутсорсингке беру».

Аталған идеяны, өзге мемлекеттік қызметшілер де қолдады.

«Мысалы, HR компаниясы 60 кандидаттан 5 мықты кандидатты таңдап беруі мүмкін, ал қорытынды сұхбаттасу мемлекеттік органның қатысуымен өткізіледі....».

Жүргізілген сараптамалық сұхбат нәтижелерінің үкіметтік емес ұйымдарды шешімдер қабылдау процесіне тарту барысы талдай отырып, бүгінгі күні азаматтық қоғамның мемлекеттік аппаратты құру процесіне толық көлемде тартылуға дайын емес екенін көрсетеді деп ойлаймыз.

Біздің ойымызша, басты себептер бұл – бақылаушыларға қатысты шектеулердің көп болуы, ынталандырудың болмауына байланысты үкіметтік емес ұйымдар қызығушылығының төмендігі және комиссия шешіміне әсер ете алмауы. Бұның бәрі қоғамның конкурстық іріктеуге төмен сенім деңгейін көрсетеді.

Осы проблемалық мәселелерді қаламақы төлемей, конкурстық комиссиялардың құрамына енгізу арқылы конкурстық рәсімдердегі қоғамның рөлін арттыруға болады. Себебі материалдық көтермелеу арқылы үкіметтік емес ұйымдар тарапынан объективтіліктің төмендеуіне алып келеді және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін арттырады, сондай-ақ бюджет қаражатын мақсатсыз пайдаланғаны үшін халықтың тарапынан теріс пікір қалыптастыру мүмкіндігі туындайды.

Сонымен қатар, бақылаушылар үшін қолданыстағы шектеулерді азайту оптимальді нұсқа болады деп есептейміз. Конкурстық рәсімдердің ашықтығы мен объективтілігін арттыру мақсатында баламалы нұсқа ретінде персоналды іріктеу жөніндегі функцияларды аутсорсингке беру ұсынылады.

Сарапшылармен жүргізілген терең сұхбаттың нәтижелері мемлекеттік органдар жұмысының, оның ішінде конкурстық рәсімдердің ашықтығын арттыру жөніндегі ұсынымдардың да негізіне айналды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеудің нәтижелері (нормативтік құқықтық актілерді талдау, статистикалық деректер, халықаралық тәжірибенің талдануы) және персоналды басқару қызметтері, үкіметтік емес ұйымдар және қарастырылған мәселелер бойынша саясат құруға қатысқан мемлекеттік қызметшілермен жартылай құрылымдалған сұхбат жүргізу нәтижелері мынадай ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді:

1. Техникалық жазба құралдарын қолдану мүмкіндігін беру, байқаушыларға арналған Жадынамадан («Б» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымына орналасуға арналған конкурсты өткізу қағидасы) «жұртшылық алдында конкурсқа қатысушы нақты үміткерлер, олардың қадір-қасиеті туралы өз пікірін білдіруге» деген шектеуді алып тастау қажет;

2. Әңгімелесулер барысын міндетті түрде трансляциялау/жариялау мүмкіндігін бере отырып, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Төрағасының 2017 жылғы 21 ақпандағы № 40 бұйрығымен бекітілген «Б» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымына орналасуға конкурс өткізу қағидаларына мынадай өзгерістер енгізу ұсынылады:

1) Қағиданың 2-қосымшасындағы кандидаттың өтініші нысанындағы:

«Мемлекеттік органның интернет-ресурсында менің әңгімелесуімнің бейнежазбасын трансляциялауға және орналастыруға келісім беремін иә/жоқ» деген сөздерді алып тастап, келесі редакциядағы жолға ауыстыру ұсынылады:

«Мемлекеттік органның интернет-ресурсында менің әңгімелесуімнің бейнежазбасын трансляциялауға және орналастыруға келісім беремін».

2) Қағидалардың 54-тармағындағы «кандидаттың келісімі болған жағдайда онымен әңгімелесуді интернет-ресурстарда және әлеуметтік желілерде онлайн-трансляциялауға жол беріледі» сөздерін алып тастап, «интернет-ресурстарда және әлеуметтік желілерде әңгімелесудің міндетті онлайн-трансляциясы немесе интернет-ресурста әңгімелесудің толық бейне жарияланымы жүргізіледі» деген сөзбен ауыстыру ұсынылады.

3. Байқаушыларға медиа саласында конкурс туралы өз пікірін білдіруге мүмкіндік беру, атап айтқанда Қағиданың 29-тармағынан «кандидаттардың жеке басы деректеріне қатысты мәліметтерді жариялауға, кандидаттар қатысатын конкурс рәсімдерінде олардың техникалық жазба құралдарын қолдануға» деген сөздер алынып, «Байқаушылар әңгімелесу процесінде кандидаттарға сұрақтар қоймайды. Байқаушыларға конкурс комиссиясының жұмысына кедергі келтіретін іс-әрекеттер жасауға жол берілмейді», деп өзгерту ұсынылады.

4. Кадрларды іріктеу кезінде коуч-технологияларын қолдану. Бұл ретте қаржылай шығындарды қысқарту мақсатында қажетті дағдыларға персоналды басқару қызметінің жұмыскерлерін үйрету ұсынылады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бұл шаралар:

- ♦ Конкурстық рәсімдерге бақылаушылардың әсерін күшейту арқылы, мемлекеттік қызметке құзыретті, ынталы кадрларды қабылдауға;
- ♦ Мемлекеттік аппараттың ашықтығын арттыруға және одан туындайтын, азаматтардың мемлекеттік құрылымға сенім деңгейінің артуына әкеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (өтініш берілген күн: 06.11.2022)

2 «Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (өтініш берілген күн: 06.11.2022)

3 Кармыс Г.С., Бастаубаева А.Ж. Процедура объявления конкурсов о приеме на госслужбу Казахстана в условиях цифровизации // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2018. – № 1. – С. 140–163.

4 Рышкіна Я.Ю., Кулумбетова Д.Б. Проблемы отбора и найма персонала в Республике Казахстан // Вестник Омского регионального института. – 2014. – № 1. – С. 109–111.

5 Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің 2020–2024 жылдарға арналған стратегиялық жоспары. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/63309?lang=kk> (өтініш берілген күн: 06.11.2022)

6 Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Төрағасының «Мемлекеттік әкімшілік лауазымға орналасудың кейбір мәселелері туралы» 2017 жылғы 21 ақпандағы №40 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700014939> (өтініш берілген күн: 06.11.2022)

7 Уитмор Д. Коучинг высокой эффективности. – 2008.

8 Du Toit A. Making sense through coaching // Journal of Management development. – 2007.

9 Чернышова В.С., Лымарева О.А. Роль коучинга в системе найма персонала // Символ науки. – 2017. – Т. 1. – № 3. – С. 149–151.

10 Воробьева М.А., Скурихина А. Технология коучинга при отборе и наборе персонала // Когнитивные исследования в образовании. – 2019. – С. 321–326.

11 Connors R., Smith T., Hickman C. Getting results through individual and organization accountability: The Oz principle. – 2004.

12 Боброва И. и др. Проблемы коучинга // Новые рынки. – 2010. – № 4. – С. 10.

- 13 Сейткапаров А.Ж. Коучинг как инновационный инструмент формирования мотивации персонала современных компании // Молодой ученый. – 2014. – № 7. – С. 409–412.
- 14 Хусаинов У. Ш. Некоторые вопросы отбора кадров на государственную службу // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2016. – № 3. – С. 139–147.
- 15 Нурбекова Р.Б., Илеуова Г.Т. Рекрутмент в государственном секторе Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 2. – С. 246–253.
- 16 Staronova K., Rybář M. Personal or party roots of civil service patronage? Ministerial change effects on the appointments of top civil servants // Administration & Society. – 2021. – T. 53. – № 5. – С. 651–679.
- 17 Čehovin M., Haček M. Critical analysis of civil service politicization in Slovenia // World Political Science. – 2015. – T. 11. – № 1. – С. 133–155.
- 18 Baimenov A., Liebert S. Governance in the post-Soviet era: Challenges and opportunities // Public Administration Review. – 2019. – T. 79. – № 2. – С. 281–285.
- 19 Bertram I., Bouwman R., Tummers L. Socioeconomic Status and Public Sector Worker Stereotypes: Results from a Representative Survey // Public Administration Review. – 2022. – T. 82. – № 2. – С. 237–255.
- 20 Staronova K. Civil-service reforms and communist legacy: The case of Slovakia // NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. – 2017. – T. 10. – № 1. – С. 177–199.
- 21 Liebert S. Challenges of reforming the civil service in the post-Soviet era: The case of Kyrgyzstan // Review of Public Personnel Administration. – 2014. – T. 34. – № 4. – С. 403–420.
- 22 Gadowska K. Constitutional values and civil servant recruitment: The principles for filling revenue service positions in Poland // Communist and Post-Communist Studies. – 2018. – T. 51. – № 3. – С. 257–271.
- 23 Nieto-Morales F., Ríos V. Human resource management as a tool to control corruption: Evidence from Mexican municipal governments // Public Administration. – 2021.
- 24 Cooper C.A. Encouraging bureaucrats to report corruption: human resource management and whistleblowing // Asia Pacific Journal of Public Administration. – 2022. – T. 44. – № 2. – С. 106–130.
- 25 Meyer-Sahling J., Mikkelsen K.S., Schuster C. Merit recruitment, tenure protections and public service motivation: Evidence from a conjoint experiment with 7,300 public servants in Latin America, Africa and Eastern Europe // Public Administration. – 2021. – T. 99. – № 4. – С. 740–757.
- 26 Bright L. Does public service motivation really make a difference on the job satisfaction and turnover intentions of public employees? // The American review of public administration. – 2008. – T. 38. – № 2. – С. 149–166.
- 27 Ниязбаева Ә., Кушеров Н. Әлемдік тәжірибеде ұрпақтар теориясының мемлекеттік қызмет және бизнес саласындағы қолданысы // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. – 2021. – № 4. – 4–15 б.
- 28 Есберген Р. Мемлекеттік басқару жүйесін бюрократиядан арылту тетіктері. // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. – 2022. – № 3 – 163–170 б.
- 29 Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі кадрлары жай-күйінің мониторингі. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/283193?lang=kk> (өтініш берілген күн: 06.11.2022)
- 30 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (өтініш берілген күн: 06.11.2022)
- 31 Қазақстан Республикасының Конституциясы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берілген күн: 06.11.2022)
- 32 «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі N 2464 Конституциялық заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_ (өтініш берілген күн: 06.11.2022)

REFERENCES

- 1 Memleket bassysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ Qazaqstan halqyna Joldaуy. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-qasym-zhomart-toqaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdaуy-181416> (ötiniş berilgen күn: 06.11.2022). (In Kazakh).
- 2 «Qazaqstan Respublikasynda memlekettik basqarudy damytudyñ 2030 jylğa deingi tūjyrymdamasyn bekıtu turaly» Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ 2021 jylğy 26 aqpandağy No. 522 Jarlyğy. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522> (ötiniş berilgen күn: 06.11.2022). (In Kazakh).
- 3 Karmys G.S., Bastaubaeva A.Zh. (2018) Procedura ob#javlenija konkursov o prieme na gossluzhbu Kazahstana v uslovijah cifrovizacii // Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija. No. 1. P. 140–163. (In Russian).

- 4 Ryshkina Ja.Ju., Kulumbetova D.B. (2014) Problemy otbora i najma personala v Respublike Kazahstan // Vestnik Omskogo regional'nogo instituta. No. 1. P. 109–111. (In Russian).
- 5 Qazaqstan Respublikasynyñ Memlekettik qyzmet isteri agenttiginiñ 2020–2024 jyldarǵa arnalǵan strategialyq jospary. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/63309?lang=kk> (ötiniş berilgen kün: 06.11.2022). (In Kazakh).
- 6 Qazaqstan Respublikasy Memlekettik qyzmet isteri jáne sybailas jemqorlyqqa qarsy is-qimyl agenttigi Tóraǵasynyñ «Memlekettik ákimshilik lauazymǵa ornalasudyñ keibir máseleleri turaly» 2017 jylǵy 21 aqpandaǵy No. 40 búiryǵy. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700014939> (ötiniş berilgen kün: 06.11.2022). (In Kazakh).
- 7 Uitmor D. (2008) Kouching vysokoj jeffektivnosti. (In Russian).
- 8 Du Toit A. (2007) Making sense through coaching // Journal of Management development. (In English).
- 9 Chernyshova V.S., Lymareva O.A. (2017) Rol' kouchinga v sisteme najma personala // Simvol nauki. V. 1. No. 3. P. 149–151. (In Russian).
- 10 Vorob'jova M.A., Skurikhina A. (2019) Tehnologija kouchinga pri otbore i nabore personala // Kognitivnye issledovaniya v obrazovanii. P. 321–326. (In Russian).
- 11 Connors R., Smith T., Hickman C. (2004) Getting results through individual and organization accountability: The Oz principle. (In English).
- 12 Bobrova I. i dr. (2010) Problemy kouchinga // Novye rynki. No. 4. P. 10. (In Russian).
- 13 Sejtkaarov A.Zh. (2014) Kouching kak innovacionnyj instrument formirovaniya motivacii personala sovremennyh kompanii // Molodoj uchenyj. No. 7. P. 409–412. (In Russian).
- 14 Husainov U. Sh. (2016) Nekotorye voprosy otbora kadrov na gosudarstvennuju sluzhbu // Pravo. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki. No. 3. P. 139–147. (In Russian).
- 15 Nurbekova R.B., Ileuova G.T. (2022) Rekrutment v gosudarstvennom sektore Kazahstana // Vestnik universiteta «Turan». No. 2. P. 246–253. (In Russian).
- 16 Staronova K., Rybář M. (2021) Personal or party roots of civil service patronage? Ministerial change effects on the appointments of top civil servants // Administration & Society. V. 53. No. 5. P. 651–679. (In English).
- 17 Čehovin M., Haček M. (2015) Critical analysis of civil service politicization in Slovenia // World Political Science. V. 11. No. 1. P. 133–155. (In English).
- 18 Baimenov A., Liebert S. (2019) Governance in the post-Soviet era: Challenges and opportunities // Public Administration Review. V. 79. No. 2. P. 281–285. (In English).
- 19 Bertram I., Bouwman R., Tummers L. (2022) Socioeconomic Status and Public Sector Worker Stereotypes: Results from a Representative Survey // Public Administration Review. V. 82. No. 2. P. 237–255. (In English).
- 20 Staronova K. (2017) Civil-service reforms and communist legacy: The case of Slovakia // NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. V. 10. No. 1. P. 177–199. (In English).
- 21 Liebert S. (2014) Challenges of reforming the civil service in the post-Soviet era: The case of Kyrgyzstan // Review of Public Personnel Administration. V. 34. No. 4. P. 403–420. (In English).
- 22 Gadowska K. (2018) Constitutional values and civil servant recruitment: The principles for filling revenue service positions in Poland // Communist and Post-Communist Studies. V. 51. No. 3. P. 257–271. (In English).
- 23 Nieto-Morales F., Ríos V. (2021) Human resource management as a tool to control corruption: Evidence from Mexican municipal governments // Public Administration. (In English).
- 24 Cooper C.A. (2022) Encouraging bureaucrats to report corruption: human resource management and whistleblowing // Asia Pacific Journal of Public Administration. V. 44. No. 2. P. 106–130. (In English).
- 25 Meyer-Sahling J., Mikkelsen K.S., Schuster C. (2021) Merit recruitment, tenure protections and public service motivation: Evidence from a conjoint experiment with 7,300 public servants in Latin America, Africa and Eastern Europe // Public Administration. V. 99. No. 4. P. 740–757. (In English).
- 26 Bright L. (2008) Does public service motivation really make a difference on the job satisfaction and turnover intentions of public employees? // The American review of public administration. V. 38. No. 2. P. 149–166. (In English).
- 27 Nijazbaeva Ə., Kusherov N. (2021) Əlemdik təzhiribede ырpaқтар теорijasының мемлекеттік қызмет және бизнес саласындағы қолданысы // Memlekettik басқару және мемлекеттік қызмет. No. 4, 4–15 b. (In Kazakh).
- 28 Esbergen R. (2022) Memlekettik басқару зhyjesin bjurokratijadan aryltu tetikteri. // Memlekettik басқару және мемлекеттік қызмет. No. 3, 163–170 b. (In Kazakh).

29 Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі кадрлары zhaj-kүйінің monitoringi. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/283193?lang=kk> (өтініш берілген күн: 06.11.2022). (In Kazakh).

30 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы No. 268-III. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (өтініш берілген күн: 06.11.2022). (In Kazakh).

31 Қазақстан Республикасының Конституциясы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берілген күн: 06.11.2022). (In Kazakh).

32 «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі No. 2464 Конституциялық заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_ (өтініш берілген күн: 06.11.2022). (In Kazakh).

А.А. АБДАНБЕКОВ,¹

докторант.

e-mail: a.abdanbekov@apa.kz

ORCID ID: 0000-0001-6801-583X

Б.Б. БУРАЛКИЕВА,^{*1}

докторант.

*e-mail: b.buralkiyeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0003-1076-7806

А.А. КАСЫМЖАНОВА,²

к.п.с.н., профессор.

e-mail: a.kassymzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5802-5129

¹Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,

г. Астана, Казахстан

²Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОЗРАЧНОСТИ И КАЧЕСТВА ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АППАРАТА

Аннотация

Формирование профессионального государственного аппарата является одной из основных задач, поставленных руководством страны. Как показал опыт предыдущих лет, реформирование отбора на государственную службу без должного обеспечения транспарентности данного процесса не может обеспечить объективного и качественного рекрутинга. Вопрос поиска и приема кандидатов с соответствующими компетенциями и высокой мотивацией, а также повышения мотивации действующих служащих сегодня приобретает особую актуальность. Основной целью работы является разработка предложений по повышению прозрачности и качества процесса отбора персонала на государственную службу на основе изучения существующей системы. По прогнозам авторов, повышение роли института наблюдателей и использование коуч-технологий в процессе отбора поможет повысить качество и прозрачность подбора кадров. Авторы в статье рассматривают проблемные вопросы формирования государственного аппарата, акцентируя особое внимание на его прозрачности. В ходе исследования авторы провели интервью как с экспертами, формирующими политику в сфере государственной службы, так и с государственными служащими, занимающимися ее реализацией. Вместе с тем проведен анализ нормативных правовых актов. По итогам проведенной работы выработаны рекомендации по улучшению транспарентности отбора на государственную службу, а также рассмотрен механизм выявления и подбора мотивированных работников путем применения современных технологий.

Ключевые слова: государственный аппарат, рекрутинг, отбор персонала, коучинг, современные технологии, наблюдатели.

A.A. ABDANBEKOV,¹

PhD student.

a.abdanbekov@apa.kz

ORCID ID: 0000-0001-6801-583X

B.B. BURALKIYEVA,^{*1}

PhD student.

*e-mail: b.buralkiyeva@apa.kz

ORCID ID: 0000-0003-1076-7806

A.A. KASSYMZHANOVA,²

c.ps.s., professor.

e-mail: a.kassymzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5802-5129

¹Academy of Public Administration under the President

of the Republic of Kazakhstan,

Astana, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

MODERN METHODS OF INCREASING TRANSPARENCY AND QUALITY OF THE STATE APPARATUS FORMATION PROCESS

Abstract

The formation of a professional state apparatus is one of the main tasks set by our authorities. According to the previous experience, reforming the selection process at civil service without proper transparency cannot ensure objective and quality recruitment. The issue of finding and hiring candidates with appropriate competencies and high motivation, as well as increasing the motivation of current employees is of particular relevance today. The main purpose of the work is to develop proposals to improve the transparency and quality of the personnel selection process in the civil service on the basis of a study of the existing system. According to the authors' predictions, increasing the role of the institute of observers and the use of coaching technologies in the selection process will help to improve the quality and transparency of personnel selection. The authors examine problematic issues in the formation of the state apparatus, focusing on its transparency. In the course of the study, the authors interviewed both the experts who form public service policies and the public servants involved in their implementation. At the same time, an analysis of normative legal acts was conducted. Based on the results of the work, recommendations for improving the transparency of the selection to the civil service were developed, and a mechanism for identifying and selecting motivated employees through the use of modern technologies was considered.

Key words: state apparatus, recruiting, personnel selection, coaching, modern technologies, observers.

МРНТИ 06.01.29
УДК 338.984
JEL M31

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-325-335>

Э.Л. ХЕГАЙ,*¹

докторант.

*e-mail: ekhegay.sc@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-5286-149X

С.Р. ЕСИМЖАНОВА,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: saira_sr@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9200-2780

¹Университет международного бизнеса,
г. Алматы, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАПУСКА ФУНКЦИОНАЛА В МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЯХ НА ОСНОВЕ БОЛЬШИХ ДАННЫХ

Аннотация

Вопросы повышения успешности запуска функционала в мобильных приложениях стоят достаточно остро, особенно в период постпандемии, как следствие имплементации, развития и улучшения технологий в среде. Данный период времени показал, насколько изменился рынок и поведение потребителей с точки зрения использования мобильных приложений. В данной статье рассматриваются определения и вопросы вовлеченности пользователей приложений. Подробно описан процесс вовлеченности. С точки зрения теории изучена и разобрана концепция бережливого производства, которая впервые была описана Эриком Рисом, а в дальнейшем применена на практике в компании InnoForge, выступающей разработчиком мобильного приложения Avtobys. В качестве метода исследования был выбран метод опроса. Собрана пользовательская база для проведения интервью. Проведено несколько полуструктурированных интервью с пользователями для составления и тестирования анкеты. Полученная обратная связь от тестовой группы позволила изменить формулировку некоторых вопросов. С помощью официальных ресурсов компании было опубликовано приглашение к участию в исследовании. Полученные результаты исследования были интерпретированы, после чего внедрены в производство нового функционала на базе полученных результатов. Разработка нового функционала заняла три недели рабочего времени. По истечении одного месяца был проведен сравнительный анализ уровня вовлеченности, количество событий вовлеченности на одного пользователя и проведен анализ эффективности концепции. Были получены результаты об эффективности применения методологии бережливого производства с помощью баз данных и систем бизнес-аналитики. В качестве финального результата получен не только экономический эффект, но и увеличение вовлеченности, событий и ключевых показателей приложения от применения данной концепции в производстве. Данная работа поможет бизнесу запускать более успешные функционалы в мобильных приложениях с низкими рисками затрат на производство.

Ключевые слова: запуск функционала, бережливое производство, мобильное приложение, эффективность производства, опрос.

Введение

Период пандемии, безусловно, повлиял на жизнь людей во всем мире. Однако в Казахстане жизнь проживающих в стране людей изменилась гораздо сильнее, чем в других странах. За время пандемии существенная часть населения была подключена к Интернету с показателем 98%. Пандемия внесла достаточно обширные коррективы в рынок, в сферу развития цифровизации и в пользовательские привычки. Если до пандемии основным драйвером роста являлось планомерное и поэтапное развитие платежной инфраструктуры банков и финтехорганизаций, то последующим импульсом для развития безналичной формы расчетов стали ограничительные меры и меры социального дистанцирования. Согласно данным Ассоциации финансистов Казахстана (АФК), в 2020 г. вырос объем безналичных платежей в 2,6 раза – до 34,6 трлн тенге [1]. Доля безналичных операций увеличилась с 45,5% до 67,4%. По данным АФК, наи-

большей популярностью безналичные транзакции пользуются в Алматы, Нур-Султане и Шымкенте, что объясняется большим количеством продавцов, принимающих мобильные платежи. Данный фактор обусловлен глубоким развитием сегмента мобильных приложений. Теперь, в эпоху постпандемии, компании сталкиваются с вопросами развития успешных мобильных приложений ввиду как возросшего числа их пользователей, так и последствий цифровизации. Один из очевидных примеров – Kaspi. Для компаний вопрос успешного ведения бизнеса при помощи роста пользовательской базы в приложениях и последующего удержания клиентов является основным. Актуальными также становятся и вопросы ведения бизнеса, производства и понимание поведенческих факторов пользователей. В данной исследовательской работе мы рассмотрим концепцию бережливого производства и его экономический эффект. Мы также попытаемся подтвердить или опровергнуть выдвинутую нами гипотезу: проведение опросов как один из основных этапов концепции бережливого производства поможет запустить успешный функционал приложения и, как следствие, увеличить вовлеченность.

Материалы и методы

Методами исследования в данной статье являются опрос и сравнительный постанализ эффектов применения концепта. Мы начали наше исследование с проведения полуструктурированных интервью с несколькими пользователями системы Avtobys, чтобы они поучаствовали в построении опроса с точки зрения получения ответов на важные вопросы бизнеса. Эти участники были выбраны из личных сетей авторов, чтобы представить различные точки зрения и опыт работы с приложением. Данные, собранные в ходе этих интервью, были использованы для разработки опроса с целью дальнейшего распространения среди более широкой группы аудитории пользователей. Прежде чем распространять сам опрос, мы протестировали его с несколькими пользователями в формате онлайн, чтобы получить отзывы о его понятности. На основе этих тестов были внесены небольшие изменения в выбор слов, употребляемых в опросе. Инициация самого исследования происходила с помощью официальных ресурсов компании, на которых были подписаны клиенты компании, а также пользователи мобильного приложения Avtobys. Онлайн-опрос был отправлен в виде поста с приглашением помочь компании сделать продукт лучше и поучаствовать в опросе. Участие в исследовании было добровольным. Всего за время сбора ответов, а именно за семь дней, было собрано 452 ответа от респондентов из разных городов. Участники исследования заполнили онлайн-анкету с пятнадцатью вопросами о деталях того, как они относятся к новому предложенному функционалу приложения и какой, по их мнению, наиболее удобен с точки зрения пользования. Функционал приложения – это набор возможностей пользователя в приложении. В опросе приняли участие пользователи мобильного приложения, в том числе 38,5% респондентов из г. Семей, 36,1% респондентов из г. Актобе, 17% респондентов из г. Атырау и 8,4% из г. Павлодара. Наибольшая доля респондентов приходится на возраст от 35 до 44 лет (29,6%), а выборочная совокупность составила 452 человека, 61,1% из которых – женщины, а 38,9% – мужчины. Большая часть опрошенных являются трудоустроенными – 59,3%; имеют средне-специальное образование – 37,4%; 29,9% имеют степень бакалавра.

Основные положения

Процесс бережливого производства начинается с обнаружения клиентов. В фундаментальном смысле процесс начинается с опроса потенциальных клиентов для выявления возможных проблем. Этот процесс тестирования включает в себя множество различных форм интервью и опросов с потенциальными клиентами. Исходя из результатов, полученных в ходе этих исследований, сами же предприниматели уже выдвигают гипотезы и проводят эксперименты. Данную часть процесса можно разбить на разработку прототипов, демонстрацию этих прототипов клиентам и проведение экспериментов. Эти подпроцессы представляют собой отдельные этапы, которые могут зависеть друг от друга, но также могут протекать независимо. Например, предприниматели могут разрабатывать прототипы в своем собственном стремлении улучшить продукт, но фактически не демонстрируя данный прототип потенциальным клиентам. В каче-

стве альтернативы предприниматели могут проводить эксперименты, которые не обязательно предполагают использование прототипа. Эти эксперименты могут включать в себя наблюдение за клиентами в их повседневной жизни, чтобы лучше понимать мотивы клиентов, их поведение и проблемы. Учитывая, что мы имеем готовый продукт, нам не нужно искать целевую аудиторию пользователей продукта. Мы рассмотрим, как концепция бережливого производства поможет компании запускать отдельные функционалы приложения для роста базы клиентов и их вовлеченности в уже существующем приложении и уменьшить риски затрат на производство неуспешной разработки. С целью доказательства выдвинутой гипотезы мы совершим практическое имплементирование концепции в производство на базе одного из этапов бережливого производства, а именно опроса.

Обзор литературы

На протяжении нескольких последних лет в мире наблюдается тенденция к использованию мобильных приложений. Данный факт подтверждается статистическими данными, а именно количеством скачиваний мобильных приложений, которое возросло с 140,7 млрд в 2016 г. до 230 млрд в 2021 г. [2]. Несмотря на то что использование мобильных приложений широко распространено, только 32% пользователей используют одно приложение более 10 раз. Аналогичным образом 25% мобильных приложений используются только один раз после загрузки [3]. На основе этих цифр можно сделать заключение: взаимодействие пользователей с мобильными приложениями слабо. Привлечение клиентов имеет основополагающее значение для роста компании, поскольку его успех необходим прежде, чем компания сможет сосредоточиться на развитии и продлении отношений с пользователями [4]. Один из способов добиться роста за счет привлечения клиентов – использовать маркетинговые данные для повышения эффективности стратегий по привлечению, например, путем выявления потенциальных клиентов, которые с большей вероятностью обратятся к компании. Хотя внутренние данные о текущих клиентах могут быть обширными, такие данные могут содержать ограниченную информацию о потенциальных. Хотя данные о профилях клиентов доступны, все же возникают вопросы относительно их точности [5]. Тем не менее помимо стратегий привлечения пользователей необходимо также сосредоточить внимание компании на удержании уже полученных клиентов. Иначе последствия для компании могут быть не самыми лучшими. Поэтому одной из наиболее важных задач, с которыми сталкиваются организации, разрабатывающие эти приложения, является поддержание вовлеченности пользователей и исследование их поведения [6]. Бизнес, работающий с приложениями в целом, требует эффективного и качественного представления портфолио пользователей для выработки более усовершенствованных стратегий по вовлечению и удержанию своих пользователей. Более десяти лет назад получение доступа к данным о разных точках взаимодействия с клиентами могло быть затруднено, даже если такие данные находились в одной и той же организации. Но за последние несколько лет разработки в области искусственного интеллекта (ИИ) решили эту проблему. Одним из таких примеров является федеративное обучение. В отличие от стандартной практики машинного обучения, при которой обучающие данные хранятся на одном компьютере или в центре обработки данных, федеративное обучение позволяет нескольким сторонам использовать данные с нескольких децентрализованных серверов данных для совместного построения модели машинного обучения, сохраняя при этом обучение своих соответствующих серверов [7]. В ходе нескольких итераций обучения общие модели получают доступ к значительно широкому диапазону данных, чем любая отдельная организация или отдел. Такой подход был полезен в ситуациях, когда правила, например в контексте здравоохранения, запрещают бизнес-подразделениям фирмы обмениваться данными. Дополнительные проблемы возникают при переходе от ситуаций, когда данные находятся внутри компании, к ситуациям, когда сторонним организациям принадлежит часть информации о клиентах. Фирмы могут формировать стратегические партнерства или участвовать в программах для обеспечения доступа к данным. Есть две известные ситуации, когда такие партнерские отношения оказались плодотворными. Первая ситуация связана с отслеживанием клиентов на так называемых сквозных платформах анализа (Google, Facebook и Amazon). Такие платформы, как Facebook и Google, теперь позволяют компаниям импортировать свои «собственные»

данные, например списки адресов электронной почты или телефонных номеров. Это может помочь компаниям идентифицировать потребителей, с которыми они ранее контактировали. Точно так же платформы электронной коммерции, такие как Amazon Publisher Services от Amazon, позволяют фирме понять, как ее клиенты взаимодействуют с продуктами Amazon. Вторая ситуация относится к отслеживанию известных и потенциальных клиентов в открытых источниках Интернета. Теперь в связи с недавними изменениями сторонние поставщики данных позволяют компаниям отслеживать взаимодействие потребителей с рекламными платформами, такими как Amazon, Apple, Facebook, Google, Verizon, Walmart и другими. Например, брокеры данных, такие как Experian, Acxiom и LiveRamp, позволяют фирмам сопоставлять информацию, такую как адреса электронной почты или файлы cookie, с другими наборами данных: информацией о расходах и демографических данных. Эти примеры указывают на растущий набор вариантов, доступных маркетологам и рекламодателям всех размеров, для доступа и интеграции данных о клиентах из разных источников для успешного проведения маркетинговых кампаний за счет увеличения точек соприкосновения бренда с пользователями [8]. Однако на текущий момент даже современные системы аналитики могут представлять хоть и обширную, но достаточно поверхностную информацию о пользователях, такую как: пол, местоположение, заинтересованные теги, интересы покупок, техническая и технологическая оснащенность [9]. Среди них также имеется базовая информация о поведении пользователей при использовании мобильных приложений, включая удержание, установки и удаления, которая обрисовывает картину долгосрочных и краткосрочных интересов пользователей.

Ввиду распространенности Интернета и технологий многие аспекты человеческой жизнедеятельности по большей части связываются с использованием мобильных приложений. Люди заказывают еду, покупают билеты, совершают покупки и смотрят графики движения общественного транспорта, получают государственные услуги – практически все. Точная идентификация действий пользователя и прогнозируемая модель его поведения может помочь, например, с созданием персонализированных предложений или предотвращением оттока пользователей. В процессе совершения покупок потребителем окружающая среда является одним из главных факторов, влияющих на намерение совершить покупку [10]. Таким образом, рынок придает большое значение дизайну деятельности приложения, чтобы впоследствии иметь более высокие шансы на совершение целевых конверсий [11]. Многие факторы препятствуют вовлечению пользователей, например в приложениях для покупок. Один из них заключается в том, что покупатель не может физически осмотреть объект перед покупкой. Таким образом, приложения для покупок предназначены для того, чтобы обеспечивать максимально правдивое описание товара или услуги, добавляя, например, возможность публиковать фотографии и отзывы от других покупателей. Это исследование подчеркивает важность взаимодействия пользователей с приложением и то, как благодаря этому хороший дизайн и функционал обеспечивают богатый пользовательский опыт. Хорошее приложение отражает основной смысл его существования. Дизайн приложения или его интерфейс должен позволять потребителям быстро видеть информацию, которая им больше всего нужна, и избегать визуального утомления в процессе пользования. Чтобы понять, насколько вовлеченность пользователей важна для функционирования приложений, необходимо понять, что же такое «вовлеченность». Вовлеченность – это максимизация взаимодействия пользователей с контентом продукта за счет индивидуализации предложений [12]. Вовлечение пользователей – нетривиальная концепция в мобильном сегменте. Вовлечение можно описать как прокси для количественной оценки результата или, в более общем смысле, интерпретации действий пользователя. Некоторые из авторов одних из самых ранних исследований утверждают, что основа «вовлечения пользователей» состоит из действий пользователей и ментальных моделей, проявляющихся в виде внимания, любопытства и мотивации [13]. Как показано на рисунке 1 (стр. 329), вовлечение пользователей можно рассматривать как процесс, состоящий из четырех основных этапов, а именно: пользователи (i) начинают взаимодействовать с мобильным приложением, (ii) остаются вовлеченными, (iii) прекращают взаимодействие и, наконец, (iv) потенциально вновь им занимаются. Вовлеченность является не только продуктом опыта, но и циклическим процессом, который зависит от взаимодействия с технологией.

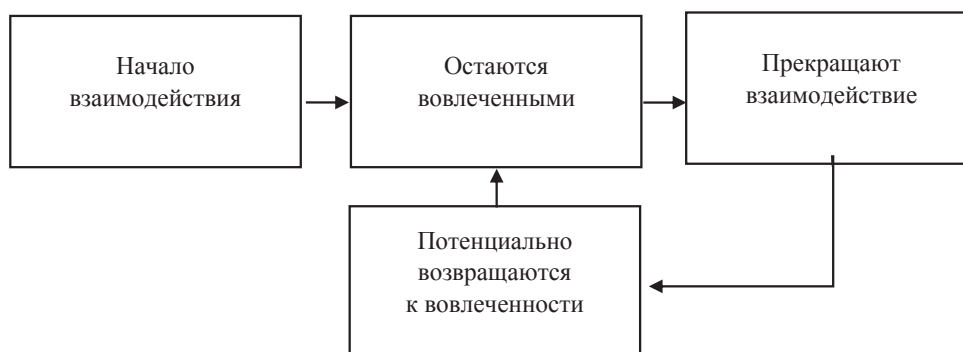

Рисунок1 – Циклический процесс вовлеченности

Примечание: Составлено на основе источника [14].

Вовлеченность пользователей имеет важное значение для успеха мобильного приложения. Когда компании пытаются увеличить вовлеченность в приложении, это говорит о том, что они планируют увеличить и рост числа пользовательской базы. Рост пользовательских баз, в свою очередь, один из путей к монетизации и масштабированию самого бизнеса. Работа над вовлеченностью в приложении довольно сложная. Нужно уметь гармонизировать на стыке хорошего дизайна и вовлекающего контента. Нельзя допустить ошибок при реализации, ведь имеется риск потерять уже и текущую, наработанную базу клиентов. Многие фирмы отслеживают взаимодействия с клиентами, разрабатывают онлайн-контент в соответствии с опытом клиентов и демонстрируют различную производительность во время мероприятий, позволяя модифицировать контент, созданный маркетологами, в соответствии с результатами мероприятий [15].

Для компании важно за наиболее короткие сроки и при минимальных вложениях добиться максимально возможного успеха. Концепция «бережливого производства». Впервые подход бережливого производства был описан Эриком Рисом в 2011 г. в его популярной книге с таким же названием [16]. Бережливое производство стало популярным в 1990-х годах после публикации «Машина, изменившая мир», в который был описан как полный организационный подход к управлению бизнесом – от работы с клиентами до проектирования продукта, управления компанией, координации цепочки поставок и управления предприятием [17]. Сама суть концепта в том, чтобы устранить все возможные потери в процессе производства за счет быстрых проверок гипотез. Его книга были написана за счет личного пережитого опыта по созданию компании, а также нескольких консультаций. Дальнейшее же развитие методов бережливого стартапа дали Бланк и Дорф [18]. Бланк в свое время описал три принципа бережливого производства: создание гипотез, исследование клиентов и гибкая разработка. Создание гипотез отсылается не только к случаям, когда бизнес только планирует свой старт и не имеет проверенных гипотез, но и к уже существующим бизнесам, планирующим расширение. Исследование клиентов представляет собой подход к опросу и взаимодействию с клиентами с целью подтверждения или опровержения вышеупомянутых гипотез. Гибкая разработка, в свою очередь, концептуализирует, что минимально жизнеспособные продукты (MVP) разворачиваются быстро для проверки гипотез, которые считаются проверенными. Эта концепция обширно практикуется не только предпринимателями, но также преподается в инкубаторах и акселераторах. И хоть на эту тему имеется достаточно малое количество академических исследований, сами же предприниматели заявляют о высокой эффективности этой практики [19].

Результаты и обсуждение

В качестве первого шага в текущем исследовании была создана база пользователей для проведения полуструктурированных интервью с целью тестирования первичного опроса, а также уточнения структуры опроса. Во втором шаге была скорректирована структура опроса и изменен состав слов, используемых в опросе для улучшения понимания вопросов пользова-

телями. В качестве третьего шага был опубликован пост на официальных ресурсах компании о приглашении пользователей к участию в опросе. Далее начался этап сбора данных, который продлился неделю. Описание характеристик исследования приведено ниже (таблица 1).

Таблица 1 – Описательная характеристика исследования

Показатели	Характеристика
Генеральная совокупность	Люди, которые пользуются услугами общественного транспорта
Единица выборки	Пассажир, пользователь услуг Avtobys
Основа выборки	Список пассажиров, подписанных на официальные ресурсы компании в социальных сетях
Объем выборки	Применение формул калькулятора с погрешностью в 5%, составляет как минимум 384 респондента. В нашем случае объем выборки составил 452 респондента
Метод выборки	Неслучайная выборка
Тип методы выборки	Систематический отбор
Примечание: Составлено на основе данных исследования.	

На основе данных, полученных в источниках о населении Казахстана на 2022 г., получаем информацию о генеральной совокупности [20]. Объем выборки был определен с помощью статистических формул, которые были использованы в калькуляторах для расчета выборки с погрешностью в 5%.

Население городов на 2022 г., из которых респонденты принимали участие в исследовании:

Павлодар – 333 875

Семей – 324 986

Атырау – 290 700

Актобе – 518 000

Согласно вторичным данным, полученным из статистических данных о населении в Республике Казахстан, мы имеем генеральную совокупность в размере 1 467 561 человек. Однако не все из них являются пользователями общественного транспорта, и нам стоит учитывать этот факт. Иных сведений о пользователях, у которых нет личных средств передвижения, не имеется. Доверительная вероятность исследования составляет 95% (таблица 2).

Таблица 2 – Планирование выборочной совокупности

Показатели	Значение
Генеральная совокупность	1 467 561 человек
Выборка	452 респондента
Доверительная вероятность	95%
Доля признака	98%
Ошибка выборки	1,29
Примечание: Рассчитано на основе данных исследования.	

Вопросы для исследования в формате опроса были составлены с учетом использования шкалы Лайкерта, поливариантных, дихотомических и открытых вопросов для получения максимально точных результатов об отношении пользователей мобильного приложения Avtobys к предлагаемому нововведению в виде обновления главного экрана и изменения навигации по приложению. В рамках исследования пользователям было предложено три вопроса с иллюстрациями прототипа обновленного меню приложения. Пользователям необходимо было выбрать наиболее удобный вариант навигации и отображения элементов. В ходе исследования также были учтены вопросы касательно социально-демографической составляющей. Всего в исследовании было разработано 15 вопросов для анкеты (таблица 3, стр. 331).

В этой работе мы стремились понять, способна ли методология бережливого производства снизить риск выпуска неуспешного функционала приложения за счет проведения опроса. Собранные нами количественные и качественные данные свидетельствуют о том, что проведение

опросов в действительности снижает шанс выпустить неуспешный продукт. Это вытекающее следствие того, что пользователи заранее имеют возможность увидеть и протестировать несколько вариантов, а затем выбрать наиболее подходящий на их усмотрение. Опрос гарантирует, что предприниматели разрабатывают бизнес, который обслуживает клиентов, а не создает то, что никому не нужно [18]. Наши результаты показывают, что благодаря наличию открытого вопроса о причине выбора того или иного варианта добавило дополнительную, качественную часть для анализа. В целом в ходе изучения и интерпретации результатов работы мы убедились в том, что опрос и продемонстрированный прототип с процессом работы функционала действительно помогают выпустить более успешный и вовлекаемый функционал. Наиболее предпочитаемый вариант предложенного функционала в ходе исследования набрал 53,5% голосов. Впоследствии функционал приложения с навигацией и обновленным меню был разработан самой компанией на протяжении трех недель. После чего для доказательства гипотезы был совершен замер ключевых метрик, определяющих уровень вовлеченности. «Вовлеченность» в данной работе определяется количеством совершенных действий в приложении. Данный параметр был изучен с помощью сравнения периодов до реализации нового функционала и по истечении одного месяца (рисунок 1, стр. 332).

Таблица 3 – Структура анкеты

Вопрос	Тип
Пользуетесь ли Вы общественным транспортом?	Дихотомический
Как часто Вы пользуетесь общественным транспортом?	Поливариантный
Каким видом транспорта Вы пользуетесь чаще всего?	Поливариантный
Какой способ оплаты проезда в общественном транспорте Вы предпочитаете?	Поливариантный
Пользуетесь ли Вы мобильным приложением Avtobys?	Дихотомический
Считаете ли Вы, что пользоваться приложением Avtobys легко? Шкала Лайкерта	
Выберите, на Ваш взгляд, наиболее привлекательный и удобный вариант отображения элементов на главном экране.	Дихотомический
Обратите внимание на нижнюю панель навигации. Пожалуйста, выберите наиболее удобный и привлекательный вариант.	Дихотомический
Выберите наиболее удобный способ навигации.	Дихотомический
Пожалуйста, приведите аргументы выбранного варианта.	Открытый вопрос
Ваш пол?	Дихотомический
Ваш город?	Поливариантный
Укажите свой возраст.	Поливариантный
Ваша профессия?	Поливариантный
Образование?	Поливариантный
Примечание: Составлено на основе данных исследования.	

Итак, обсуждая метрику «вовлеченность», мы говорим о параметре, который прописан в системе бизнес-аналитики как `user_engagement`. Данный показатель как раз и отражает, насколько сильно выросло взаимодействие пользователей самого приложения. По сути, вовлеченность – это есть количество действий пользователей в приложении: нажатия по кнопкам, переходы со страницы на страницу, переход к иным функционалам приложения. В качестве результата мы получили данные о том, что после выпуска протестированного пользователями функционала показатель вовлеченности увеличился на 30,8% и составляет 41 млн событий. События – общее количество зафиксированных случаев взаимодействия с приложением за указанный промежуток времени. Прибавилось также количество новых пользователей – 4,1%, а также увеличилось количество событий на одного пользователя до 25,8%. Это говорит о том, что среднее количество взаимодействия на одного пользователя выросло в связи с реализацией нового функционала приложения вследствие разработки. То есть в связи с выпуском нового функционала приложения количество действий на одного пользователя выросло, о чем говорит

увеличенный параметр «события на одного пользователя». Соответственно, пользователи были более вовлеченными в контент выпущенного функционала мобильного приложения и с точки зрения взаимодействия провели там достаточно большое количество времени.

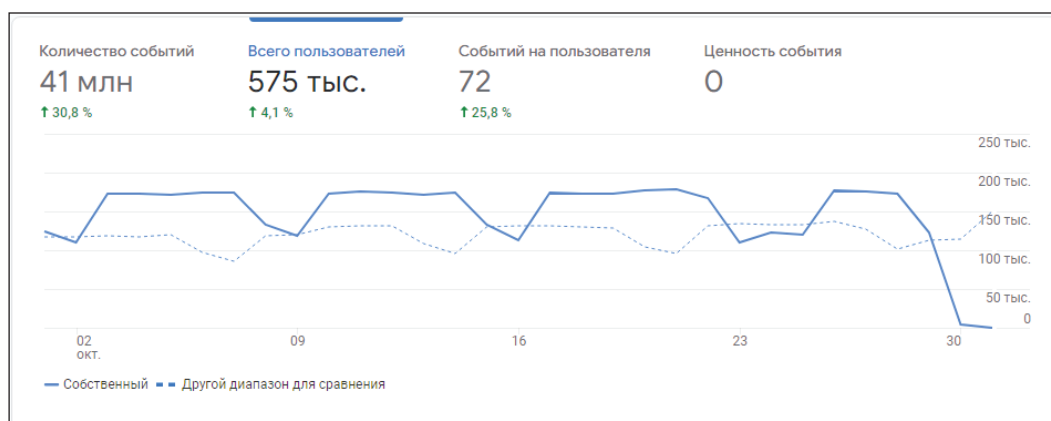

Рисунок 2 – Измерение вовлеченности (количество событий) в разрезе двух месяцев

Примечание: Составлено на основе данных исследования.

С точки зрения ведения бизнеса данный факт можно рассматривать как успешный эксперимент. Экспериментальная составляющая данной работы получила доказательный эффект, в ходе которого были получены измеримые результаты. В процессе этой работы бизнес увеличил не только важнейшие метрики эффективности бизнеса, но и ключевые финансовые показатели, что, по сути, является подтверждением выдвинутой гипотезы.

Заключение

Создание успешно функционирующего приложения представляет собой важнейшую составляющую деятельности предприятия. Для предпринимателя важно взрастить как можно большую аудиторию пользователей в своем приложении: как для будущей монетизации пользовательской базы, так и для более эффективного взаимодействия с уже текущей базой. Увеличение одного из ключевых показателей под названием «вовлеченность» говорит о том, что компании успешно работают с уже текущими маркетинговыми активностями. Дальнейшее же развитие вовлеченности позволит компаниям создавать максимально возможные персонализированные предложения ввиду более глубокой изученности интересов и нужд своих потребителей. В данном случае данная работа показала то, что текущая производственная активность в компании Innoforce успешно справляется с вызовами в сфере анализа данных. Благодаря этому в профиле компании имеется большое количество собранных и интерпретированных данных, которые помогают менеджерам компании принимать верные решения, основанные на данных. Важными пунктами данной работы являются не только экономический эффект, но также увеличение вовлеченности пользователей, а также удержание пользователей. Экономический эффект может быть краткосрочным и долгосрочным. Инвестиции в увеличение вовлеченности больше про долгосрочный эффект, который поможет в будущем увеличить доходы компании в несколько раз. В начале нашего исследования мы выдвинули гипотезу о том, что компании могут увеличивать успех запуска нового функционала в приложениях с использованием методологии бережливого производства. Концепция бережливого производства позволила осуществить проведение эксперимента в рамках одного рабочего месяца: в короткие и сжатые сроки, без потери качества доставляемого функционала в мобильном приложении. В результате работы мы смогли доказать эту гипотезу путем использования опросного метода исследования. Полученные результаты в ходе опроса были интерпретированы компанией, а функционал был внедрен как часть производства спустя три недели. По истечении одного месяца был проведен сравнительный анализ периодов до внедрения нового функционала и после. Система аналитики показала эффективность и, как следствие, увеличение ключевых метрик самого приложения (рисунок 2).

Мы получили доказательные результаты в одной из самых главных частей исследования. Мы продолжим наши исследования в дальнейшем, уже используя текущие наработки данной статьи в следующих работах.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Объем безналичных платежей в Казахстане вырос в 2,6 раза в 2020 году // Курсив – деловые новости Казахстана. URL: <https://kursiv.kz/news/finansy/2021-02/obem-beznalichnykh-platezhey-v-kazakhstane-vyros-v-26-raza-v-2020-godu> (дата обращения: 26.09.2022)
- 2 Number of mobile app downloads worldwide from 2016 to 2021 // Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/271644/worldwide-free-and-paid-mobile-app-store-downloads/> (дата обращения: 27.09.2022)
- 3 25% of Users Abandon Apps After One Use // Localytics. URL: <https://uplandsoftware.com/localytics/resources/blog/25-of-users-abandon-apps-after-one-use/> (дата обращения: 27.09.2022)
- 4 Du R.Y., Netzer O., Schweidel D.A., Mitra D. Capturing Marketing Information to Fuel Growth // *Journal of Marketing*. 2021. No. 85(1). P. 163–183. URL: <https://doi.org/10.1177/0022242920969198>
- 5 Neumann N., Tucker C.E., Whitfield T. Frontiers: How Effective Is Third-Party Consumer Profiling? Evidence from Field Studies // *Marketing Science*. 2019. No. 38(6). P. 918–926.
- 6 Cechetti N.P., Bellei E.A., Biduski D., Rodriguez J.P.M., Roman M.K., De Marchi A.C.B. Developing and implementing a gamification method to improve user engagement: A case study with an m-Health application for hypertension monitoring // *Telematics and Informatics*. 2019. No. 41. P. 126–138.
- 7 Konečný J., McMahan H.B., Ramage D., Richtárik P. Federated Optimization: Distributed Machine Learning for On-Device Intelligence. 2016. URL: <https://arxiv.org/abs/1610.02527>.
- 8 Yudan Liu, Kaikai Ge, Xu Zhang, Leyu Lin. Real-time Attention Based Look-alike Model for Recommender System. SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery & Data Mining. 2019. P. 2765–2773.
- 9 Cui T.H., Ghose A., Halaburda H., Iyengar R., Pauwels K., Sriram S., Tucker C., Venkataraman S. Informational Challenges in Omnichannel Marketing: Remedies and Future Research // *Journal of Marketing*. 2021. No. 85(1), P. 103–120. URL: <https://doi.org/10.1177/0022242920968810>
- 10 Hernandez B., Jimenez J., Martin M.J. Really moderate online shopping behaviour? P. 22.
- 11 Liu Z., Lu Z. Research on Influence of Shopping APP's Characteristic on Consumer's Impulse Buying. *Mod. Econ*. 2017. No. 12. P. 1484–1498.
- 12 Kumar V., Rajan B., Venkatesan R., Lecinski J. Understanding the Role of Artificial Intelligence in Personalized Engagement Marketing // *California Management Review*. 2019. No. 61(4). P. 135–155.
- 13 O'Brien H.L., Toms E.G. What is user engagement? A conceptual framework for defining user engagement with technology. *J. Am. Soc. Inf. Sci.* 2008. P. 938–955. doi:10.1002/asi.20801.
- 14 Meire M., Hewett K., Ballings M., Kumar V., Van den Poel D. The Role of Marketer-Generated Content in Customer Engagement Marketing // *Journal of Marketing*. 2019. No. 83(6). P. 21–42. URL: <https://doi.org/10.1177/0022242919873903>
- 15 O'Brien H.L., Bassett R. Exploring engagement in the qualitative research process // *American Society for Information Science and Technology Annual Meeting*. Vancouver: BC, 2009.
- 16 Ries E. *The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses*. New York: Crown Business. 2011.
- 17 Womack J.P., Jones D.T., Roos D. *The Machine that Changed the World* // Harper Perennial, New York. 1990.
- 18 Blank S., Dorf B. *The startup owner's manual. The Step-by-step Guide for Building a Great Company*. 2012.
- 19 Ladd T. The limits of the lean startup method // *Harvard Business Review*. 2016. No. 3. P. 2–3.
- 20 Население стран мира // Aznations. URL: <https://ru.aznations.com/population/kz> (дата обращения: 29.09.2022)

REFERENCES

- 1 Ob#em beznalichnykh platezhey v Kazakhstane vyros v 2,6 raza v 2020 godu // Kursiv – delovye novosti Kazakhstana. URL: <https://kursiv.kz/news/finansy/2021-02/obem-beznalichnykh-platezhey-v-kazakhstane-vyros-v-26-raza-v-2020-godu> (data obrashheniya: 26.09.2022). (In Russian).
- 2 Number of mobile app downloads worldwide from 2016 to 2021 // Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/271644/worldwide-free-and-paid-mobile-app-store-downloads/> (data obrashheniya: 27.09.2022). (In English).
- 3 25% of Users Abandon Apps After One Use // Localytics. URL: <https://uplandsoftware.com/localytics/resources/blog/25-of-users-abandon-apps-after-one-use/> (data obrashheniya: 27.09.2022). (In English).
- 4 Du R.Y., Netzer O., Schweidel D.A., Mitra D. (2021) Capturing Marketing Information to Fuel Growth // *Journal of Marketing*. No. 85(1). P. 163–183. URL: <https://doi.org/10.1177/0022242920969198>. (In English).

- 5 Neumann N., Tucker C.E., Whitfield T. (2019) Frontiers: How Effective Is Third-Party Consumer Profiling? Evidence from Field Studies // Marketing Science. No. 38(6). P. 918–926. (In English).
- 6 Cechetti N.P., Bellei E.A., Biduski D., Rodriguez J.P.M., Roman M.K., De Marchi A.C.B. (2019) Developing and implementing a gamification method to improve user engagement: A case study with an m-Health application for hypertension monitoring // Telematics and Informatics. No. 41. P. 126–138. (In English).
- 7 Konecný J., McMahan H.B., Ramage D., Richtárik P. (2016) Federated Optimization: Distributed Machine Learning for On-Device Intelligence. URL: <https://arxiv.org/abs/1610.02527>. (In English).
- 8 Yudan Liu, Kaikai Ge, Xu Zhang, Leyu Lin. (2019) Real-time Attention Based Look-alike Model for Recommender System. SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery & Data Mining. No. ACM. P. 2765–2773. (In English).
- 9 Cui T.H., Ghose A., Halaburda H., Iyengar R., Pauwels K., Sriram S., Tucker C., Venkataraman S. (2021) Informational Challenges in Omnichannel Marketing: Remedies and Future Research // Journal of Marketing. No. 85(1), P. 103–120. URL: <https://doi.org/10.1177/0022242920968810>. (In English).
- 10 Hernandez B., Jimenez J., Martin M.J. Really moderate online shopping behaviour? P. 22. (In English).
- 11 Liu Z., Lu Z. (2017) Research on Influence of Shopping APP's Characteristic on Consumer's Impulse Buying. Mod. Econ. No. 12. P. 1484–1498. (In English).
- 12 Kumar V., Rajan B., Venkatesan R., Lecinski J. (2019) Understanding the Role of Artificial Intelligence in Personalized Engagement Marketing // California Management Review. No. 61(4). P. 135–155. (In English).
- 13 O'Brien H.L., Toms E.G. (2008) What is user engagement? A conceptual framework for defining user engagement with technology. J. Am. Soc. Inf. Sci. P. 938–955. doi:10.1002/asi.20801. (In English).
- 14 Meire M., Hewett K., Ballings M., Kumar V., Van den Poel D. (2019) The Role of Marketer-Generated Content in Customer Engagement Marketing // Journal of Marketing. No. 83(6). P. 21–42. URL: <https://doi.org/10.1177/0022242919873903>. (In English).
- 15 O'Brien H.L., Bassett R. (2009) Exploring engagement in the qualitative research process // American Society for Information Science and Technology Annual Meeting. Vancouver: BC. (In English).
- 16 Ries E. (2011) The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses. New York: Crown Business. (In English).
- 17 Womack J.P., Jones D.T., Roos D. (1990) The Machine that Changed the World // Harper Perennial, New York. (In English).
- 18 Blank S., Dorf B. (2012) The startup owner's manual. The Step-by-step Guide for Building a Great Company. (In English).
- 19 Ladd T. (2016) The limits of the lean startup method // Harvard Business Review. No. 3. P. 2–3. (In English).
- 20 Naselenie stran mira // Aznations. URL: <https://ru.aznations.com/population/kz> (data obrashheniya: 29.09.2022). (In Russian).

Э.Л. ХЕГАЙ,*¹

докторант.

*e-mail: ekhegay.sc@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-5286-149X

С.Р. ЕСИМЖАНОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: saira_sr@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9200-2780

¹Халықаралық бизнес университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ДЕРЕКТЕРДІ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, МОБИЛЬДІ ҚОСЫМШАЛАРДА ФУНКЦИОНАЛДЫЛЫҚТЫ ІСКЕ ҚОСУ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Мобильді қосымшалардағы функционалдылықты іске қосудың табыстылығын арттыру мәселелері, әсіресе, пандемиядан кейінгі кезеңде, қоршаған ортаға технологияларды енгізу, дамыту және жетілдіру нәтижесінде өте өткір болып табылады. Бұл уақыт кезеңі жалпы мобильді қосымшаларды пайдалану тұрғысынан нарық пен тұтынушылық мінез-құлықтың қаншалықты өзгергенін көрсетті. Бұл мақалада қолданбалы

пайдаланушыларды тартудың анықтамалары мен мәселелері талқыланады. Қатысу процесі толықтай сипатталған. Теориялық тұрғыдан алғанда, алғаш рет Эрик Рис сипаттаған үнемді өндіріс концепциясы зерттеліп, талданып, кейін Avtobys мобильді қосымшасының әзірлеушісі болып табылатын Innoforce компаниясында тәжірибеге енгізілді. Зерттеу әдісі ретінде сауалнама әдісі таңдалды. Сұхбат жүргізу үшін пайдаланушылар базасы жиналды. Сауалнаманы құрастыру және тестілеу үшін пайдаланушылармен бірнеше құрылымдалған сұхбаттар өткізілді. Тестілеу тобынан алынған кері байланыс кейбір сұрақтардың құрылымын өзгертуге мүмкіндік берді. Компанияның ресми ресурстарының көмегімен зерттеуге шақыру жасалынды. Зерттеудің нәтижелері түсіндіріліп, содан кейін алынған нәтижелер негізінде жаңа функционал өндіріске енгізілді. Жаңа функционалды жасау үш апта жұмыс уақытын алды. Бір айдан кейін қатысу деңгейіне, бір пайдаланушыға шаққандағы оқиғалардың санына салыстырмалы талдау жүргізілді және тұжырымдаманың тиімділігіне талдау жасалды. Деректер базасы мен бизнес-аналитика жүйелерінің көмегімен ұстамды өндіріс әдіснамасын қолданудың тиімділігі туралы нәтижелер алынды. Қорытынды нәтиже ретінде экономикалық нәтиже ғана емес, сонымен қатар өндірісте осы тұжырымдаманы қолданудан қатысудың, оқиғалардың және қолданудың негізгі көрсеткіштерінің артуы алынды. Бұл жұмыс бизнесте өндіріс шығындарының төмен тәуекелдермен мобильді қосымшаларда табысты функционалды іске қосуға көмектеседі.

Тірек сөздер: функционалдылықты іске қосу, үнемді өндіріс, мобильді қосымша, өндіріс тиімділігі, сауалнама.

E.L. KHEGAY,*¹

PhD student.

*e-mail: ekhegay.sc@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-5286-149X>

S.R. ESSIMZHANOVA,¹

d.e.s., professor.

e-mail: saira_sr@mail.ru,

<http://orcid.org/0000-0001-9200-2780>

¹University of International Business,
Almaty, Kazakhstan

RESEARCH OF THE EFFECTIVENESS OF LAUNCHING FUNCTIONALITY IN MOBILE APPLICATIONS BASED ON BIG DATA

Abstract

The issues of increasing the success of launching a new feature in mobile applications are quite acute, especially during the post-pandemic period, as a result of the implementation, development and improvement of technologies. This period of time has shown how much the market and consumer behavior has changed in terms of using mobile applications. This article discusses the definitions and issues of application and user engagement. The process of consumer engagement is described in detail. From the theoretical perspective, the concept of lean production, first described by Eric Rice, was studied and analyzed, and later was applied in practice at Innoforce, which is the developer of the mobile application called “Avtobys”. The survey method was chosen as the research method. A user base has been assembled for conducting interviews. Several semi-structured interviews with users were conducted to compile and test the questionnaire. The feedback received from the test group allowed us to change the wording of some questions. With the help of the company’s official resources, a call for the study was published. The development of the new feature took 3 weeks of working time. After one month a comparative analysis of the level of engagement, the number of engagement events per user and an analysis of the effectiveness of the concept was carried out. The results were obtained about the effectiveness of the lean manufacturing methodology using databases and business intelligence systems. As a final result, not only economic effect, but also an increase in engagement, events and key application metrics from the application of this concept in production was obtained. This work will help businesses to launch more successful functionalities in mobile applications with low production cost risks.

Key words: functionality launch, lean production, mobile application, production efficiency, survey.

FTAXP 06.75.11
ӨОЖ 332.122.62
JEL Q1, Q18.

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-336-348>

П.Д. БЕЙСЕКОВА,*¹

докторант.

*e-mail: beisekova_76@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2578-7797

М.М. САУРАНОВА,²

э.ғ.к., сениор-лектор.

e-mail: meruert.sauranova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1804-842X

А. ИЛЬЯС,²

э.ғ.к., сениор-лектор.

e-mail: asselya.81@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1368-1429

Л.М. ЕСАХМЕТОВА,²

лектор.

e-mail: elm.78@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3364-3021

¹Esil University,

Астана қ., Қазақстан

²Алматы технологиялық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

АСТЫҚ ӨНІМДЕРІ КІШІ КЕШЕНІНІҢ САЛАЛЫҚ СЕГМЕНТТЕРІНІҢ ЖҰМЫСЫН БАҒАЛАУ

Андатпа

Ұлттық азық-түлік проблемасын шешу негізінен АӨК-нің жүйе құраушы сегментінің астық өнімінің кіші кешенінің қарқынды дамуына байланысты. Агроөнеркәсіптік кешеннің аталған секторының басымдығы астықтың стратегиялық маңыздылығымен байланысты, оған әр түрлі агроазық-түлік құрылымдарының және оның негізінде халықтың азық-түлік өнімдерінің үнемі қажеттілігіне байланысты. Осыған байланысты нысаналы бағдарларға қол жеткізудің қазіргі заманғы қағидаттарын ескере отырып, астық өнімдері кіші кешенін дамытудың перспективалық бағыттарын негіздеудің объективті қажеттілігі бар. Ағымдағы кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың күрделілігін ескере отырып, ұлттық экономиканың неғұрлым сұранысқа ие секторларындағы астық өнімдері кіші кешені ауыл шаруашылық кластеріне кіреді. Осыған байланысты ұлттық саясаттың басым бағыты аграрлық сектордың әртүрлі салаларында құлдырауды болдырмау ғана емес, сонымен қатар ел ішіндегі қажеттіліктерді толық қамтамасыз ету үшін де, экспортты ұлғайту үшін де өнім шығару көлемін ұлғайтуды қамтамасыз ету болып табылады. Мұндай тәсіл АӨК барлық субъектілерінің күш-жігерін біріктіруді, қызметті үйлестіруді және жоғары түпкі нәтижеге қол жеткізуге нысаналы бағыттылықты талап етеді. Мақалада Қазақстан экономикасының салаларында өндірісті дамыту өндірістік – шаруашылық қызметті жүзеге асырудың жаңа, неғұрлым тиімді нысандарын іздеу мен пайдалануды талап ететіні атап өтілді. Бұл мәселені шешудің негізгі әдістерінің бірі «шикізат ресурстарын өңдеу – дайын өнім шығару» технологиялық тізбегінде ұдайы өндіру циклінің барлық буындарын бірыңғай кешенде біріктіруге мүмкіндік беретін тауар өндірушілерді интеграциялау болып табылады.

Тірек сөздер: астық өнімдері, әдістер, нысандар, қатысушылар, ауылшаруашылық тауар өндірушілер, қайта өңдеуші кәсіпорындар, реттеу.

Кіріспе

Салалық шаруашылық жүргізуші субъектілерді ұйымдастыру мен басқарудың заманауи жүйесі соңғысын кешенді зерттеу (талдау және бағалау) нәтижелеріне негізделген. Бұл құрал астық, құрама жем және наубайхана өндірісінің мысалында жүзеге асырылған кез-келген

әдіс пен әдістеменің, механизмнің және тәсілдің маңызды элементі болып табылады. Қазіргі уақытта АӨК-нің бөлінген салалық секторларында ұйымдастырушылық-басқарушылық, әлеуметтік-экономикалық, техника-технологиялық, экологиялық және нормативтік-құқықтық негізі бар мәселелердің едәуір саны байқалады. Оларды шешу тәсілдерін, сондай-ақ осы өндірістердің тұрақты, теңгерімді өсуі мен даму тетіктерін әзірлеу үшін олардың қазіргі жай-күйін, ұйымдастыру және басқару ерекшеліктерін сапалы талдау және бағалау талап етіледі.

АӨК-нің жетекші саласы астық өнімдері кешені болып табылады. Астық шаруашылығы – агроөнеркәсіптік кешеннің негізі. Шаруашылық жүргізудің жаңа жағдайларында барлық жерде дерлік дәнді дақылдардың егіс алаңдарының үздіксіз қысқаруымен, өндіріс көлемінің азаюымен, оның сапасының нашарлауымен қоса жүретін астық саласын жүргізудің неғұрлым экстенсивті әдістері сияқты ерекшеліктер тән; астық сынасындағы және астық өндірісіндегі құрылымдық өзгерістер, дәнді дақылдардың азық-түлік және жемшөп тобы арасындағы бірінші дақылдың өсу жағына арақатынасының өзгеруіне байланысты; әрбір астық тобының ішіндегі құрылымдық өзгерістер: азық-түлікте – бидай дәндерінің егістіктері мен өндірісіндегі үлесінің артуы, кара бидай мен жарманың қысқаруы; жемшөпте дәнді-бұршақты дақылдар мен жүгерінің үлес салмағының төмендеуі және сұлы мен арпаның ұлғаюы [1].

Соңғы жылдары ішкі және сыртқы сипаттағы көптеген факторлардың әсерінен егіс алқаптары көлемінің және дәнді дақылдардың шығымдылығы деңгейінің тұрақты ауытқуының әсерінен астық өндірісінің көлемі мен түр құрылымы қалыптасты. Сонымен бірге, реформаға дейінгі кезеңнен айырмашылығы, экономикалық факторлар астық шаруашылығының дамуына айтарлықтай әсер етті. Агроөнеркәсіптік кешеннің ерекшелігі – сақтау және өңдеу кәсіпорындары үшін шикізат аймақтары ел аумағында ретсіз орналасуы болып табылады [2].

Материалдар мен әдістер

Мақаланың теориялық және әдіснамалық негізін астық өнімі кешені және ауылшаруашылық кластері бойынша ғылыми зерттеу еңбектері құрайды.

Зерттеу нысаны ретінде елдің астық өнімдерінің ішкі кешенінің салалық сегменттері мен жекелеген шаруашылық субъектілері болды. Зерттеу пәні ретінде отандық астық, астық өңдеу кәсіпорындарының даму динамикасы мен үрдістері болды. Астық нарығындағы экономикалық құбылыстардағы өзгерістерді талдау барысында салыстыру мен логикалық әдістерін қолдана отырып, нәтижесі мақалада айқындалып отыр. Астық өнімі кластерінің астық өнімі кіші кешенінен негізгі айырмашылықтары кластердің үйлестіру орталығы басқаратын нақты ұйымдық құрылымы, қатысушылар арасындағы ерекше құқықтық қатынастары мен қатысушылардың өзара қарым-қатынасы өндірістік-экономикалық қатынастарды оңтайландыру мақсатында мүлдем ашық болады. Кластер ішіндегі экономикалық қатынастардың маңызды бөлігі аралық өнімдерді, ресурстар мен қызметтерді айырбастауға және сыртқы нарықта түпкілікті өнімді сатудан түсетін табысты бөлуге байланысты туындайтын бөлу қатынастарының тетігі болып табылады.

Негізгі ережелер

АӨК тауар өнімінің құрамындағы астықтың ерекше рөлі оның негізгі азық-түлік өнімі ретіндегі стратегиялық маңыздылығымен және мал шаруашылығының жекелеген салалары үшін жемшөптің шешуші құрамдас бөлігімен айқындалады. Екінші жағынан, Қазақстан өзіне тән табиғи және басқа да ерекшеліктеріне байланысты ірі астық өндірушіге айналды. Экономиканың трансформациясы жағдайында астық өндірісін сақтау және оның даму әлеуетін ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету көбінесе астық өнімі кластерінің жұмыс істеу жағдайымен анықталады. Елімізде астық өндіру деңгейі әрқашан елдің экономикалық тәуелсіздігі мен әл-ауқатының басты сипаттамаларының бірі болды. Бір жағынан, бұл аса құнды өнім стратегиялық сипатқа ие, ол астық өндірісіне Елеулі мемлекеттік қызығушылықты айқындайды, екінші жағынан – бұл АӨК астық өнімі кластерін дамытудың негізі.

Әдебиетке шолу

Астық өнімдері нарығының дамуын зерттеудің теориялық, әдіснамалық және қолданбалы аспектілері, құрылымын жетілдіру, оның жұмыс істеуінің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін әр түрлі тұрғыдан құру отандық және шетелдік ғалымдардың көптеген еңбектерінде баяндалған. АӨК астық өнімдерінің кіші кешенін қалыптастыруға және даму мәселелері бойынша ресейлік ғалымдардың ішінен А.И. Алтухов, В.Р. Боев, Д.Ф. Вермель, В.А. Добрынин, Л.Т. Печеная және басқа авторлардың жұмыстарын атап кетуге болады. Қазақстанда бұл мәселелермен С.Б. Ахметжанова, В.В. Григорук, Г.А. Калиев, С.К. Мизамбекова, А.Б. Молдашев, А.А. Сатыбалдин, Г.К. Джолдасбаева, Ю.А. Хан және басқалар айналысуда.

Осы және басқа ғалымдардың ғылыми жұмыстары әлеуметтік-экономикалық құбылыстар мен процестердің қазіргі даму тенденцияларын зерттеудің негізгі негізі болып табылады. Қойылған мәселелердің өзектілігінің жоғары дәрежесі, сондай-ақ оларды пысықтаудың жеткіліксіз дәрежесі ғылыми жұмыстың құрылымын, оның тұжырымдамалық логикасын, ғылыми әдістер мен тәсілдер тізбесін, сондай-ақ өзара байланысты мақсаттар мен міндеттер кешенін алдын ала анықтады. Алайда, қазіргі уақытта астық өндірісін дамытудың көптеген өзекті мәселелері, субъектілерді кластерлеудің шарттары мен мүмкіндіктері, астық саласы кәсіпорындары мен сабақтас салалардың өзара іс-қимылының қазіргі заманғы ерекшеліктері, өңірлік деңгейде астық шаруашылығын жетілдіру бағыттары бойынша жаңа зерттеулердің қажеттілігі жанарып отыр.

Нәтижелер мен талқылау

Елдің АӨК саласының астық өндірісі халық шаруашылығының көптеген өндірістерінің (мал шаруашылығы, элеватор, ұн тарту, спирт өнеркәсібі) аса маңызды шикізат базисі болып табылады. АӨК-нің экономикалық өсуі мен инновациялық даму көрсеткіші дәнді дақылдар нарығының даму тенденцияларына өте тәуелді. Бұл салалық сегмент (астық өндірісі) орнықты даму векторын белгілеп, сондай-ақ экономиканың барлық аралас салалары жұмысының тиімділік деңгейін, өмір сапасының жалпы көрсеткіші мен еліміздің азық-түлік тәуелсіздігін айқындайды. АӨК астық өнімінің кіші кешенінің құрылымында бес құрамдас элементті құрайды: материалдық-техникалық ресурстар мен астық өндіру, астықты қайта өңдеу (азық-түлік және техникалық қажеттіліктерге, құрама жем өндіру), сақтау және тасымалдау, астықты және оны қайта өңдеу өнімдерін өткізу (көтерме және бөлшек сату). Осының ішінен астық өндіру, пайдалану мен қайта өңдеу көрсеткіштерін қарастырайық.

Кесте 1 – 2011–2021 жж. Қазақстан Республикасында астық ресурстары және пайдалану, мың тонна

	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
I. Ресурстар											
Жыл басындағы қорлар	9334,1	20693,2	13663,8	13717,5	13154,9	13800,0	14819,0	16174,0	14462,2	11773,4	13117,8
Өндіріс	26960,5	12864,8	18231,1	17162,2	18673,7	20634,4	20585,1	20273,7	17428,6	20065,3	16375,9
Импорт	104,1	102,4	57,4	84,6	146,7	59,9	81,8	176,8	452,6	810,0	631,3
Ресурстардың жиынтығы	36398,7	33660,4	31952,3	30964,3	31975,3	34494,3	35485,9	36624,5	32343,4	32648,7	32496,1
II. Қолдану											
Өндірістік тұтыну, оның ішінде:	5655,1	5695,7	5784,9	5789,2	6456,8	6549,2	6515,5	6078,0	6036,8	5936,4	5986,6
- мал мен құс азығына	3124,5	3147,1	3266,8	3370,9	3975,2	4083,5	4351,3	3971,8	3896,9	3727,0	3812,0
- егіс мақсаттары үшін	2530,6	2548,6	2518,1	2418,3	2481,6	2465,7	2164,3	2106,2	2139,9	2209,4	2174,6

1-кесте жалғасы

Азық-түлік мақсаттарына қайта өңдеу	4913,0	5031,2	5005,3	5025,6	4953,8	5209,3	5117,6	4944,9	4319,1	4447,3	4383,2
Басқа өнеркәсіптік пайдалану	693,7	781,9	1039,0	1141,3	1197,7	1201,8	956,6	1757,5	1925,2	2182,3	2053,8
Шығындар	630,1	387,1	659,8	498,5	831,4	896,9	922,6	659,2	582,2	489,7	536,0
Экспорт	3500,8	7787,3	5426,0	5028,9	4402,3	5476,5	5447,7	8402,9	7358,6	6556,6	6957,6
Халықтың ықтимал жеке тұтынуы	312,8	313,4	319,8	325,9	333,3	341,7	351,8	319,8	348,1	358,2	353,2
Жан басына шаққандағы ықтимал тұтыну, кг / жыл	18,8	18,7	18,8	18,8	19,0	19,2	19,5	18,5	18,8	19,1	19,0
Жыл соңындағы қорлар	20693,2	13663,8	13717,5	13154,9	13800,0	14819,0	16174,0	14462,2	11773,4	12678,1	12225,9
Ескертпе: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі, ұлттық статистика бюросы деректері негізінде құрастырылған.											

1-кесте бойынша, 2011–2021 жж. Қазақстан Республикасында астық ресурстары және пайдалану көрсетілген. Жыл басындағы қорлар жыл сайын артып отырғанын көруге болады. Өндіріс көлемі 10 жыл ішінде ауысып отыр, ал импорт 2011–2015 жж. төмендегенін, 2016–2017 жж. қайта өрлеу жағдайында екенін көрсетіп отыр. Бұл салалық сегмент (астық өндірісі) орнықты даму векторы мен ел экономикасының барлық аралас салалары жұмысының тиімділік деңгейін айқындай отырып, азаматтарды әлеуметтік маңызы бар азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейін, өмір сапасының жалпы көрсеткішін, сондай-ақ еліміздің азық-түлік тәуелсіздігін көрсетеді. Біздің елімізде 2011–2021 жж. ресурстар мен астықты пайдалану 1-кестеде келтірілген. 2-кесте 2011–2021 жж. Қазақстанда астық өндірісі мен оны қайта өңдеу өнімінің көрсеткіштерін көрсетеді.

Кесте 2 – Қазақстанда астық және оны қайта өңдеу өнімдерін өндіру 2011–2021 жж., мың тонна

Көрсеткіштер	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Астық өндірісі	26960,5	12864,8	18231,1	17162,2	18673,7	20634,4	20585,1	20273,7	17428,6	20065,3	16375,9
Қайта өңдеу өнімдерін өндіру	4171,9	4163,1	4073,9	4093,7	3955,9	4205,5	4129,2	4032,1	3533,9	3642,0	3588,0
Ескертпе: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі, ұлттық статистика бюросы деректері негізінде құрастырылған.											

2-кестенің мәліметтері бойынша астық өндірісінің айтарлықтай ауытқығаны айқындалды. Мәселен, 2011 ж. оның көлемі 26960,5 мың тоннаны құраса, 2012 ж. олар 2,1 есеге (12864,8 мың тонна) қысқарды. 2013 ж. тағы да 5366,3 мың тоннаға немесе 1,42 есе өсім байқалды. 2014 ж. – төмендеу, 2015 ж. – келесі екі жылға созылған өсу, содан кейін қайтадан төмендеу және т.б. егер 2021 ж. астық өндірісін салыстыратын болсақ, оның көлемі 16375,9 мың тоннаны құрады, бұл 2011 жылмен салыстырғанда 10584,6-ға аз немесе 1,65 есе. 2021 ж. көрсеткіш 2012 жылдан кейін төменнен екінші орында тұр. 2011–2021 жж. Қазақстандағы астық өндірісінің ең төмен көлемі бойынша астықты қайта өңдеу өнімін өндіру көрсеткіші талданатын кезеңде де ауытқиды, бірақ онша маңызды емес. Оның ең төменгі көлемі 2019 ж. – 3533,9 мың тонна, ал ең жоғары көлемі 2016 ж. – 4205,5, бұл 671,6 мың тоннаға немесе 1,19 есе аз.

3-кестеде (340 б.) Қазақстанда астықты қайта өңдеу көлемін (азық-түлік және техникалық қажеттіліктер үшін, жем өндіру үшін) бағалау үшін неғұрлым маңызды көрсеткіштердің іріктемесі көрсетілді.

Кесте 3 – 2011–2021 жж. Қазақстанда астықты қайта өңдеу (тамақ және техникалық қажеттіліктер үшін, жем өндіру), мың тонна

Показатели	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Астықты өндірістік тұтыну, оның ішінде:	5655,1	5695,7	5784,9	5789,2	6456,8	6549,2	6515,5	6078,0	6036,8	5936,4	5986,6
- мал мен құс азығына	3124,5	3147,1	3266,8	3370,9	3975,2	4083,5	4351,3	3971,8	3896,9	3727,0	3812,0
- егіс мақсаттары үшін	2530,6	2548,6	2518,1	2418,3	2481,6	2465,7	2164,3	2106,2	2139,9	2209,4	2174,6
Астықты азық-түлік мақсаттарына қайта өңдеу	4913,0	5031,2	5005,3	5025,6	4953,8	5209,3	5117,6	4944,9	4319,1	4447,3	4383,2
Астық өңдеу өнімдерін өндірістік тұтыну	376,5	375,9	377,3	389,3	403,5	419,7	375,5	363,1	383,1	403,4	393,3
Ескертпе: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі, ұлттық статистика бюросы деректері негізінде құрастырылған.											

3-кестенің деректері бойынша төрт көрсеткіштің өсу қарқынын көруге болады. Сонымен қатар, астықты басқа өнеркәсіптік пайдалануда максималды өсім – 2021 ж. 2,96 есе, 2011 жылмен салыстырғанда, астықты қайта өңдеу өнімдерін өндірістік тұтыну көрсеткіші – 16,8 мың тоннаға немесе 1,04 есе екенін байқап отырмыз. Астықты өндірістік тұтытуда егістік мақсаттарға – 356 мың тоннаға немесе 1,16 есеге, сондай-ақ астықты азық-түлік мақсаттарына қайта өңдеу көрсеткішінде – 529,8 мың тоннаға немесе 1,12 есеге төмендеу байқалады.

Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес, 2021 ж. елдегі дәнді және бұршақты дақылдардың жалпы жиналуы 16,6 млн тоннаға бағаланады, бұл 2012 жылдан бастап ең төменгі көрсеткіш болып табылады және өткен маусымның деңгейінен 18%-ға төмен. Бұл ретте қазақстандық бидайдың жалпы жиналуы өткен жылы 11,8 млн тоннаға бағаланады (2020 жылғы көрсеткішке – 17%). Өндірістің қысқаруының негізгі себебі – өте күрделі агроклиматтық жағдайларда қалыптасқан дәнді дақылдардың орташа өнімділігінің төмендігі. Дәнді және бұршақты дақылдар үшін орташа өнімділік 2021 ж. 10,4 ц/га деңгейінде бағаланады, бұл өткен маусымның көрсеткішінен 19%-ға төмен. Оның ішінде бидай өнімділігі 21%-ға төмендеп, 9,3 ц/га құрады. 2021 жылғы егінді қалыптастыру үшін Қазақстандағы дәнді дақылдардың барлық егіс алқаптарының 73%-дан астамы жинақталған Ақмола (2020 жылғы көрсеткішке – 25%), Қостанай (– 30%) және Солтүстік Қазақстан (– 20%) облыстарында астық өнімділігінің төмендеуі аса маңызды болды. Бұл ретте өнімділіктің ең көп төмендеуі Ақтөбе облысына тән (– 48%), ал ең тұрақты көрсеткіш Алматы облысында болды, онда ағымдағы маусымда дәнді дақылдардың орташа өнімділігі өткен жылғы деңгейге қатысты өзгерген жоқ. Сондай-ақ, Шығыс Қазақстан және Павлодар облыстарында өткен маусыммен салыстырғанда өнімділіктің артуы (+27% және +37%) тіркелгенін атап өткен жөн, бұл ел бойынша орташа көрсеткіштің жалпы төмендеуін біршама өтейді.

Астық нарығының жұмыс істеуі, көптеген басқа ауылшаруашылық өнімдерінің нарығы сияқты, келесі себептерге байланысты бірқатар ерекшеліктермен сипатталады:

- ♦ оның объектісі бірінші өмірлік қажеттілік өнімі болып табылады, оған сұраныс баға бойынша икемсіз және оны өндіру экономикалық орындылығына қарай ғана анықталмайды;
- ♦ өсімдіктерді өсірудің биологиялық процестерімен байланысты бола отырып, өнімді жылдар бойынша ұсыну көлемі негізінен табиғи-климаттық жағдайларға байланысты;
- ♦ өндіріс құралдарының кейбір түрлері (тұқымдар, жем) шаруашылықтың өзінде көбейеді және тауарлық нысанды қабылдамайды;

♦ егін жинау аяқталғаннан кейін өнім, әдетте, әртүрлі меншік иелерінде орналасқан арнайы өңдеу, сақтау, сауда жүйелерін және оларға сәйкес инфрақұрылымдық объектілерді қажет етеді.

Бұл факторлар өндіріс пен іске асыру процестерін мемлекеттік реттеу, сондай-ақ дақылдарды сақтандыру жүйесі мен сауда мәмілелерін енгізу қажеттілігін талап етеді.

Астық өнімі кластерінің қалыптасуы мен жұмыс істеу принциптерін анықтау кезінде әдіснамалық тәсіл қолданылады, оған сәйкес бұл кластер нарықтық байланыстардың көп буынды жүйесі ретінде қарастырылады, ол арқылы өндіріс құрылымының қоғамдық қажеттіліктердің көлемі мен құрылымына стихиялық бейімделуі, өндіріс факторларының әртүрлі салалар арасында бөлінуі және т.б. Екінші жағынан, кластерді біртұтас мақсатпен – аймақтағы көбею процесінің қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етумен байланысты әр түрлі нарықтардың жиынтығы ретінде ұсынуға болады.

2021 ж. бидайдың үлесі жалпы дәнді дақылдардың 72,9% құрады, ал арпа мен жүгерінің үлесі сәйкесінше 14,6% және 6,9% құрады. Сонымен қатар, бұршақ дақылдарының жалпы өнімінің 58,5%-ы бұршаққа, 35,1%-ы жасымыққа тиесілі болды. Майлы дақылдардың өнімділігіндегі арақатынас: 45,1% – күнбағыс тұқымы, 30,6% – зығыр тұқымы және 9,4% – соя.

Дәнді (күрішті қоспағанда), бұршақ және майлы дақылдардың жалпы өнімділігі 2021 ж. 9,8 ц/га құрады, бұл 2020 жылғы көрсеткіштен 19%-ға төмен және 2019 жылғы көрсеткіштен 10%-ға төмен. Бидайдың өнімділігі 9,3 ц/га, арпа – 11 ц/га, зығыр тұқымы – 5,7 ц/га құрады (4-кесте).

Кесте 4 – ҚР-дағы дәнді (күрішті қоспағанда), бұршақ және майлы дақылдардың өнімділігі

Дәнді дақылдар	2021 ж., ц/га	Жыл ішінде өзгеруі %	2 жыл ішінде өзгеруі, %	2020 ж., ц/га	3 жыл ішінде өзгеруі, %	2019 ж., ц/га
Жалпы өнімділік	9,8	-19,0	-10,1	12,1	11,0	10,9
Күздік және жаздық бидай	9,3	-21,2	-7,9	11,8	16,8	10,1
Қатты бидай	9,4	-24,8	-28,8	12,5	-5,3	13,2
Бидай жұмсақ	9,3	-21,2	-7,0	11,8	18,0	10,0
Қара бидай	9,1	-27,2	-17,0	12,5	13,9	11,0
Арпа	11,0	-17,9	-14,7	13,4	3,9	12,9
Сұлы	9,0	-14,3	-14,4	10,5	-од	10,5
Бұршақ	9,5	-14,4	-22,7	11,1	-9,6	12,3
Жасымық	7,7	-7,2	4Д	8,3	12,2	7,4
Ноқат	6,6	4,8	35,8	6,3	29,6	4,9
Соя бұршақтары	21,1	1,4	3,8	20,8	2,4	20,3
Зығыр тұқымдары	5,7	-27,8	-29,5	7,9	-2,3	8,1
Рапс	12,3	0,0	37,5	12,3	37,5	8,9
Күнбағыс тұқымдары	12,1	-1,6	7,5	12,3	9,3	11,3
Ескертпе: Авторлармен әзірленді.						

Аймақтар бойынша бөлу кезінде ауыл шаруашылығы кәсіпорындары бойынша дәнді және бұршақ дақылдарының өнімділігі, ц/га: 1–15, 0; 2–11, 8; 3–10, 3; 4–10, 3 құрады.

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес 2021 ж. егіс алқаптарының құрылымын әртараптандыру жөніндегі меморандумдардың индикативтік көрсеткіштеріне республика бойынша ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы егіс алқабы бойынша (меморандумдар көрсеткіштерінен 831,9 мың га артық) дәнді және дәнді бұршақты дақылдар (2,0 млн га артық), майлы дақылдар (егіс алқаптарының құрылымын әртараптандыру бойынша 143,0 мың га), көкөніс (8,6 мың га артық) және бақша (10,6 мың га артық) дақылдары.

Түпкілікті өнім бағасын өсу қорытындысымен есептеу – технологиялық тізбектің бірінші буыны өнімінің бағасынан (астық өндірісі) соңғы буын өнімінің бағасына дейін (макарон, нан-тоқаш өнімдері), егер тауар өндірушілер олардың шығындарын өтейтін және барынша пайда әкелетін бағаларды белгілей алатын болса, рұқсат етіледі. Алайда, шын мәнінде, бәсекелестіктің жоғары деңгейінде сұраныс пен ұсынысқа байланысты түпкілікті өнімнің бағасы басқа сценарий бойынша қалыптасуы мүмкін және кластердің соңғы өнімінің есептелген бағаларына сәйкес келмеуі мүмкін [3].

Іс жүзінде астық өнімдері кешенінде нарықтық бағаларды пайдалану кезінде кейбір кәсіпорындар пайдалы, басқалары тиімсіз болады, бұл үрдіс кластерлеу кезінде де сақталуы мүмкін.

Шынында да, қайта өңдеу кәсіпорындары астық дақылдарының төмен өнімділігінен туындаған ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қосымша шығындарын өз мойнына ала алмайды [4].

Нормативтік шығындар негізінде кластерішілік бағаларды анықтау кезіндегі белгіленген кемшіліктер жойылады; нақты шығындардың төмендеуі және тиімділіктің жоғарылауы ынталандырылады. Кластердің барлық қатысушыларының мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз ету үшін келесі ережені қолдану: тиімділігі жоғары кәсіпорындардан рентабельділігі төмен кәсіпорындарға кірістерді енгізу үшін баға механизмін аз дәрежеде пайдалану; рентабельділігі төмен кәсіпорындарға жаңа технологияларды енгізу және мемлекеттік реттеу шараларын пайдалану есебінен орташа кластерлік деңгейге дейін тарту тетіктерін пайдалану өте маңызды [5].

Әрбір өңірлік астық кластерінің өзегін ірі астық компаниялары мен холдингтер құрайды, олар астықты қабылдау, кептіру, сақтау және жөнелту жөніндегі ірі астық қабылдау кәсіпорындарында шоғырландырылады. Мысалы, халықаралық деңгейдегі қазіргі заманғы техникамен қайта жабдықталған жоғары өнімді ұн тарту кәсіпорындары іске қосылған. Бұл компаниялардың құрамында негізінен астық өндіретін ірі, орта және шағын ауыл шаруашылығы кәсіпорындары бар. Бұл компанияларда өзіндік технологиялық стратегиясы мен өндіріс құрылымы, нарықтық тактика мен көзқарас пен қатаң баға саясатын жүргізеді. Өңірлік кластер қатысушыларының оңтайлы экономикалық қарым-қатынасын қалыптастыру, жеке және корпоративтік мақсаттарды үйлестіру, ассортимент, ресурс, баға және басқа пропорцияларды реттеу мәселелері неғұрлым күрделі және аз зерттелген болып табылады.

Қазақстанда 2021 ж. ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы егіс алаңы 23 млн га құрады, бұл 2020 жылға қарағанда 0,4 млн га артық. Дәнді және дәнді-бұршақты дақылдар 15,9 млн га (оның ішінде бидай – 12,9 млн га) алды, Қазақстанда 10,3 ц/га орташа өнімділікпен 16,4 млн тонна астық бастырылды, бұл ретте жұмсақ бидай дәнінің сапасы 1–3 класс ретінде сипатталады, бұл 90,5%-ды құрайды. Жұмсақ бидай дәнінде глютеннің орташа мөлшері өте жоғары – 34,4% (ISO 21415-2). 2021 ж. Қазақстан 400,0 мың тоннадан астам бидай өнімін алды, бұл ретте қатты бидайдың сапасы орта есеппен мынадай көрсеткіштермен сипатталады: протеиннің құрамы (құрғақ салмаққа) – 15,9%; шыны тәрізді (ICC 129) – 82,0%; шикі глютеннің құрамы (ISO 21415-2) – 29,7%.

Нарықтық қатынастардың жұмыс істеуі жағдайында астық өнімдері кластерінің байланыстарын дамытудың маңызды бағыты нарықтағы барлық шаруашылық жүргізуші субъектілерге барынша қолайлы режимді қамтамасыз ету және олардың арасындағы бәсекелестік үшін экономикалық орта құру, тікелей байланыстар мен шарттық қатынастар негізінде субъектілердің өңіраралық интеграцияға біртіндеп көшуі болуы тиіс.

Ең алдымен, бұл астық нарығының шаруашылық жүргізуші субъектілерінің өздерінің өндірістік-коммерциялық қызметінің нәтижелері үшін экономикалық жауапкершілігімен ұштастыра отырып, құқықтық және экономикалық дербестігі мен тәуелсіздігі. Тек осы жағдайда ғана өзінің экономикалық қызметін экономикалық пайда мен өзінің бастамасы мен кәсіпкерлігі негізінде жүзеге асыра отырып, олардың мінез-құлқында нарықтық басқару механизмінің және оның негізгі элементтерінің: бағаның, сұраныстың, ұсыныстың, бәсекелестіктің тиімділігін қамтамасыз ететін мотивтер болады.

Кластер қатысушыларының өзара қарым-қатынасын реттеу, олардың мүдделерінің ортақтығын қамтамасыз ету, жеке және корпоративтік мақсаттарды келісу, ішкі ассортименттік, ресурстық, бағалық және басқа да пропорцияларды реттеу үшін тиісті реттеуші тетіктерді:

айырбастау – бөлу қатынастарының нормативтерін; өнім бағаларын пайдалану ұсынылады, кластер ішінде тұтынылатын және өткізілетін түпкілікті өнім; технологиялық тізбектің жекелеген сатыларының рентабельділік нормативтері; олар құрылған жағдайда орталықтандырылған қорларды қалыптастыру тәртібі; өнім сапасын арттыруды материалдық ынталандыру (аралық, түпкілікті); өзара есеп айырысу шарттары мен тәртібі [6].

Өңірлік кластер қатысушыларының онтайлы экономикалық қарым-қатынасын қалыптастыру, жеке және корпоративтік мақсаттарды үйлестіру, ассортимент, ресурс, баға және басқа пропорцияларды реттеу мәселелері неғұрлым күрделі және аз зерттелген болып табылады.

Кластер ішіндегі экономикалық қатынастардың маңызды бөлігі аралық өнімді, ресурстарды және қызметтерді айырбастауға және сыртқы нарықта түпкілікті өнімді сатудан түсетін кірісті бөлуге байланысты туындайтын бөлу қатынастарының тетігі болып табылады. Тарату механизмінің әрекеті кластердің барлық қатысушыларының мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етуі керек: тек «өзіне» ғана емес, сонымен қатар басқа қатысушыларға да жұмыс жасау.

Өңірлік кластерлердің ерекшелігі олардағы кәсіпорындар қызметінің ауқымды саласы болып табылады. Көбінесе қызмет көрсететін кәсіпорындардың саны мамандандырылған кәсіпорындардан басым болады, бұл жаңа фирмаларға оған оңай кіруге және ішкі кластерлік бәсекелестікке өз мүмкіндіктерін сынап көруге мүмкіндік береді. Кластер ішіндегі кәсіпорындардың өзара қарым-қатынасының жай-күйін тек осы ұйымдардың өзара іс-қимылы немесе бірігуі ретінде сипаттауға болмайды. Бұл процесс өте икемді және кластердің мақсаттарына бейімделеді. Сонымен қатар, мұндай компанияаралық қатынастар кәсіпорындардың бірлескен қызметінен синергетикалық әсер әкеледі, бұл осы кәсіпорындардың жұмысының әсерінің жиынтығынан бөлек. Кластер ішіндегі кәсіпорындардың барлық байланыстары қатынастардың барлық аспектілері үшін тұрақты және ашық, бұл олардың жұмыс істеу қаупін едәуір төмендетеді. Өңірлерде құрылатын кластерлер өңірде, оның ішінде басым ұлттық жобаларды іске асыру шеңберінде ауқымды инновациялық жобаларды іске асыруға ықпал етеді.

Өңірдің астық өнімдері кластерінің қызметі аумақтық оқшаулауға және кластерге кіретін әртүрлі салалардың кәсіпорындары арасында, оның ішінде түпкілікті өнім өндіру үшін тығыз байланыстардың болуына негізделеді. Өңірдің астық өнімдері кластеріне қатысушылардың құрамына: ауыл шаруашылығы кәсіпорындары; ауыл шаруашылығы машиналарын жасау кәсіпорындары; тамақ индустриясының қайта өңдеу кәсіпорындары; агроөнеркәсіптік интеграцияланған кешендер (корпорациялар); консалтингтік ұйымдар; ғылыми институттар; білім беру мекемелері; билік органдары; қаржы институттары кіреді [7].

Кластердің өзегінде айналасында инфрақұрылым ұйымдары шоғырланатын астық өндіру, сақтау және қайта өңдеу жөніндегі кәсіпорындар болуы мүмкін. Өңірлік кластерді қалыптастыру 3 кезеңде жүзеге асырылды: алдын ала кезең, оның барысында кластерлеу әлеуеті айқындалады және кластерлік жобаларды іске асыру бағдарламасы әзірленеді; негізгі кезең – өңірдегі кластерлеу процестерін жандандыру, кластерлік схемаларға қатысушылардың құрамын айқындау; аяқтаушы кезең экономикалық дамуды сипаттайтын қазандықтар негізінде кластердің жұмыс істеуін бағалауды көздейді. Өңірде астық өнімдері кластерін дамытудың тұжырымдамасы мен бағдарламасын әзірлеуді елдің әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясымен байланыстыру қажет. Кластердің жұмыс істеу тетігінің жұмыс істеуі, түпкілікті өнім өндірісіне қатысушылардың бүкіл тізбегі бойынша тарату қатынастарын құру мәселелері күрделі болып табылады.

Агроөнеркәсіптік интеграция нәтижесінде агроөнеркәсіптік формациялар қалыптасады, олар технологиялық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағынан бір-бірімен байланысты ауылшаруашылығы мен өнеркәсіптік кәсіпорындар мен ұйымдардың жиынтығы, олар ауыл шаруашылығы шикізатынан өнім шығарады, сақтайды, өңдейді және тұтынушыға жеткізеді. Агроөнеркәсіптік формациялар әр түрлі формалармен ерекшеленеді.

Астық өнімдері кластерінің бөлу тетігі былайша құрылуға тиіс: түпкілікті өнімді өткізуден түскен кірістер технологиялық циклдің бүкіл тізбегі бойынша бөлінеді, өзара байланысты бағалар мен тарифтер арқылы, сондай-ақ кластерге қатысушылар құратын орталықтандырылған қорлар арқылы бөлінеді.

Бұл жағдайда кластерді сатушылар мен сатып алушылар тізбегі ретінде қарастыруға болады. Кластердің әрбір қатысушысы бір мезгілде басқа қатысушылардың өнімін сатып алушы және өз өнімін белгілі бір ішкі бағалар бойынша сатушы болып табылады. Түпкілікті өнім бағасын өсу қорытындысымен есептеу – технологиялық тізбектің бірінші буыны өнімінің бағасынан (астық өндірісі) соңғы буын өнімінің бағасына дейін (макарон, нан-тоқаш өнімдері), егер тауар өндірушілер өздерінің шығындарын өтейтін және барынша пайда әкелетін бағаларды белгілей алатын болса, рұқсат етіледі.

Астық өнімдері кластерінің жұмыс істеуі 4 кезеңде жүзеге асырылады: кластерге қатысушылар арасындағы ішкі байланыстарды қалыптастыру және дамыту; бидай астығын өсірудің индустриялық технологиясын енгізу және өндірісті дамыту; астықты терең өңдеу және өндіруді жетілдіру; астықтан жасалған отандық өнім брэндін қалыптастыру және дамыту.

Астық өнімдері кластері қатысушыларының ұсынылатын модельдері мен өзара іс-қимыл тетігі шикізат өндіруден бастап дайын өнімге дейінгі бірыңғай технологиялық циклмен байланысты кәсіпорындарды біріктіруге, ауыл шаруашылығы, қайта өңдеу және қызмет көрсету кәсіпорындарының, инженерлік кадрлардың, ғалымдардың, мемлекеттің және т.б. тығыз ынтымақтастығын ынталандыруға; әрбір қатысушының экономикалық мүдделерін қорғауға, сайып келгенде, шығарылатын өнім өндірісін ұлғайтуға және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Ұйымның кластерлік әдісі негізінде республиканың негізгі астық егетін өңірлерінің астық өндірушілерін ықпалдастыру тиімділігі өңірлердің дамуына елеулі серпін береді. Астық өнімдері кластерін қалыптастыру жағдайында күтілетін нәтижелер: астық, ұн, макарон және нан өнімдерінің басқа да түрлерінің өндірісін ұлғайту; астықтан жасалған өнімнің ассортиментін кеңейту; астықтан дайын өнім (ұн, макарон, құрғақ таңғы ас және басқалары) көлемінің экспортын ұлғайту; өндірістік қуаттардың жүктемесін арттыру, қайта өңдеуге жұмсалатын шығындарды азайту; әрбір өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және олардың рентабельділігі; қарқынды және өнеркәсіптік технологиялар бойынша ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін шаруашылықтар үлесінің өсуі.

Қорытынды

Осылайша, жүргізілген зерттеулер функционалдық-технологиялық тізбектің (астық-құрама жем-нан) өндірістік құрамдас бөлігі мен нарықтық конъюнктурасының даму динамикасы мен үрдістері бірқатар сындарлы тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді. Қазіргі уақытта отандық астық шаруашылығы жеделдетілген қарқынмен дамуда, бұл АӨК-нің барлық аралас салалық секторларының тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады. Отандық астық өндірісіне тән өзекті мәселелердің ішінде біз мыналарды атап өтеміз: астық сапасының төмен деңгейі; егіс құрылымының теңгерімсіздігі; өндірістің экологиялылығын арттыру қажеттілігі; астық сақтау үшін көліктік-логистикалық инфрақұрылым мен өндірістік қуаттарды жетілдіру. Біздің елімізде мал шаруашылығы саласы өте табысты дамып келеді, бұл жемшөпті өсіруге қосымша ынталандыру жасайды. Осы жағдайларда мамандандырылған басқару құрылымдары бұл мәселеге мұқият назар аударуы керек. Егер наубайхана өндірісін қарастыратын болсақ, онда бұл салалық сегмент жаңғырту және ғылыми-техникалық даму тұрғысынан елеулі проблемаларға тап болып отырғанын атап өткен жөн. Бұның негізгі себебі наубайхананың инвестициялық тартымдылығының төмен деңгейі (рентабельділіктің орташа көрсеткіші 2–3% құрайды). Сондай-ақ, нарықта сыртқы факторларға қатты тәуелді шағын компаниялар басым: несие құны, импорттық жабдықтың бағасы, ұлттық валюта бағамы, бәсекелестіктің жетілмегендігі.

Әлеуметтік маңыздылығымен қатар, халық үшін құнды, таптырмас және күнделікті азық-түлік өнімі ретінде астық, сондай-ақ мал шаруашылығы өнімдерін өндіру негіздері, қаржы аспектісі де маңызды. Астық тауар өндірушілердің ең сенімді табыс көздерінің бірі болып табылады, оларға ұдайы өндіріс процесінде салыстырмалы тәуелсіздік береді. Елдің азық-түлікпен қамтамасыз етілуіндегі астықтың стратегиялық маңызы сондай-ақ ел бюджетіне валюталық түсімдердің елеулі көзіне айналуы мүмкін астықтың елеулі экспорттық қорларымен

айқындалады. Қорытындылай келе, астық өнімдері кіші кешенінің салалық сегменттерінің жұмыс істеуін бағалау бойынша келесілерге тоқталуға болады:

1. Астық өнімдері кіші кешенінің нақты ұйымдық құрылымы бар және кластер ішіндегі экономикалық қатынастардың маңызды бөлігі аралық өнімнің, ресурстар мен көрсетілетін қызметтердің алмасуына, сыртқы нарықта түпкілікті өнімді өткізуден түсетін табысты бөлуге байланысты туындайтын бөлу қатынастары тетігі болып табылады.

2. Кластерлердің жұмыс істеуін барлық қатысушылардың бірдей тиімділігін қамтамасыз ету үшін, ең алдымен, баға белгілеудің барабар экономикалық тетігін әзірлеумен байланыстыру қажет.

3. Астық өнімдері кластері қатысушыларының өзара іс-қимылының моделі мен тетігі шикізат өндіруден бастап дайын өнімге дейінгі бірыңғай технологиялық циклмен байланысты кәсіпорындарды біріктіруге, ауыл шаруашылығы, қайта өңдеу және қызмет көрсету кәсіпорындарының, инженерлік кадрлардың және т.б. тиімді байланыстарын ынталандыруға, әрбір қатысушының экономикалық мүдделерін қорғауға, сайып келгенде, шығарылатын өнім өндірісін ұлғайтуға және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

4. Ұйымның кластерлік әдісі негізінде республиканың негізгі астық егетін өңірлерінің астық өндірушілерін ықпалдастыру тиімділігі өңірлердің дамуына елеулі серпін береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2019–2020 годы «Агробизнес–2020» от 18 февраля 2019 года, № 151.

2 Алтухов А.И. Парадигма продовольственной безопасности России: монография / А.И. Алтухов. – М.: Фонд «Кадровый резерв». – 2019. – 682 с.

3 Мизанбекова С.К., Калыкова Б.Б., Турашбеков Н.А. Система сбыта зерна как условие стабильности продовольственного рынка // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 4(4). – С. 128–135. URL: <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.14>

4 Tireuov K., Mizanbekova S., Kalykova B., Nurmanbekova G. Towards food security and sustainable development through enhancing efficiency of grain industry // Entrepreneurship and Sustainability Issues. – 2018. – № 6(1). – С. 446–455. URL: [http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1\(27\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1(27))

5 Нургалиева А.А., Сартова Р.Б., Сарсенбаева А.А., Шафеева Л.А. Анализ современного состояния экономики агропромышленного комплекса // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 2(94). – С. 125–135. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-125-135>

6 Джолдасбаева Г.К., Есахметова Л.М. Экспорт продукции зерноперерабатывающих предприятий // Проблемы агрорынка. – 2020. – № 2. – С. 126–133.

7 Айтжанова Г.О., Садыкова А.К., Касымова Б.Т. Финансовые стимулы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан // Вестник КазУЭФимТ. – 2022. – № 1(46). – С. 277–282. DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).36

8 Дабылтаева Н.Е., Нуртаева А. Состояние и перспективы развития сельскохозяйственной кооперации Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 1(93). – С. 36–41. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41>

9 Смагулова Ш.А., Кожаметова Д.Ш., Жакупова С.Т. Зерновой рынок Казахстана: анализ конъюнктуры, конкурентные преимущества // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 3. – С. 98–106. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.11>

10 Рустембаев Б.Е., Шуленбаева Ф.А., Тлеубаев А.Б. Технический парк зернового подкомплекса Казахстана: состояние и перспективы // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 2. – С. 13–25. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.01>

11 Бейсекова П.Д., Болаткызы С., Абуталипова Ж.А. Особенности зернопродуктового кластера: рыночная переориентация // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 1(1). – С. 120–127. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.14>

12 Тлеубердиева С.С., Молдашева А.Б., Алпысбаева А.К., Олейник Л.В. Экономические механизмы роста сельскохозяйственной продукции // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 2. – С. 114–120. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-114-120>

13 Асанова Г.А., Сагинбаева М.Б., Темирова А.Б., Нургалиева Ж.Е. Разработка модели повышения деловой активности личных подсобных хозяйств в республике Казахстан // Вестник КазУЭФМТ. – 2021. – № 3. – С. 74–82. DOI 10.52260/2304-7216.2021.3(44).9.

14 Уркумбаева А.Р., Бейсекова П.Д. Развитие инновационных процессов в пищевой промышленности Казахстана // Вестник университета «Тұран». – 2020. – № 1. – С. 24–247.

15 Dzholdasbaeva G., Beisekova P. Cluster metod and interaction mechanisms in the organization of grain production // Доклады НАН РК. – 2021. – № 1. – С. 119–124. URL: <https://journals.nauka-nanrk.kz/reports-science/article/view/309>

REFERENCES

1 Programma po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa v Respublike Kazahstan na 2019–2020 gody «Agrobiznes–2020» ot 18 fevralja 2019 goda. No. 151. (In Russian).

2 Altuhov A.I. (2019) Paradigma prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossii: monografija / A.I. Altuhov. M.: Fond «Kadrovyy rezerv». 682 p. (In Russian).

3 Mizanbekova S.K., Kalykova B.B., Turashbekov N.A. (2021) Sistema sbyta zerna kak uslovie stabil'nosti prodovol'stvennogo rynka // Problemy agrorynka. No. 4(4). P. 128–135. URL: <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.14>. (In Russian).

4 Tireuov K., Mizanbekova S., Kalykova B., Nurmanbekova G. (2018) Towards food security and sustainable development through enhancing efficiency of grain industry // Entrepreneurship and Sustainability Issues. No. 6(1). P. 446–455. URL: [http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1\(27\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.1(27)). (In English).

5 Nurgalieva A.A., Sartova R.B., Sarsenbaeva A.A., Shafeeva L.A. (2022) Analiz sovremennogo sostojanija jekonomiki agropromyshlennogo kompleksa // Vestnik universiteta «Turan». No. 2(94). P. 125–135. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-125-135>. (In Russian).

6 Dzholdasbaeva G.K., Esahmetova L.M. (2020) Jeksport produkcii zernopererabatyvajushhih predpriyatij // Problemy agrorynka. No. 2. P. 126–133. (In Russian).

7 Ajtzhanova G.O., Sadykova A.K., Kasymova B.T. (2022) Finansovye stimuly razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan // Vestnik KazUJeFiMT. No. 1(46). P. 277–282. DOI 10.522602304-7216.2022.1(46).36. (In Russian).

8 Dabylytaeva N.E., Nurtaeva A. (2022) Sostojanie i perspektivy razvitija sel'skohozjajstvennoj kooperacii Kazahstana // Vestnik universiteta «Turan». No. 1(93). P. 36–41. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41>. (In Russian).

9 Smagulova Sh.A., Kozhahmetova D.Sh., Zhakupova S.T. (2022) Zernovoj rynek Kazahstana: analiz kon#junkturny, konkurentnye preimushhestva // Problemy agrorynka. No. 3. P. 98–106. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.11>. (In Russian).

10 Rustembaev B.E., Shulenbaeva F.A., Tleubaev A.B. (2022) Tehnicheskij park zernovogo podkompleksa Kazahstana: sostojanie i perspektivy // Problemy agrorynka. No. 2. P. 13–25. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.01>. (In Russian).

11 Beisekova P.D., Bolatkyzy S., Abutalipova Zh.A. (2022) Osobennosti zernoproduktovogo klastera: rynochnaja pereorientacija // Problemy agrorynka. No. 1(1). P. 120–127. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-1.2708-9991.14>. (In Russian).

12 Tleuberdieva S.S., Moldasheva A.B., Alpysbaeva A.K., Olejnik L.V. (2021) Jekonomicheskie mehanizmy rosta sel'skohozjajstvennoj produkcii // Vestnik universiteta «Turan». No. 2. P. 114–120. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-114-120>. (In Russian).

13 Asanova G.A., Saginbaeva M.B., Temirova A.B., Nurgalieva Zh.E. (2021) Razrabotka modeli povyshenija delovoj aktivnosti lichnyh podsobnyh hozjajstv v respublike Kazahstan // Vestnik KazUJeFiMT. No. 3. P. 74–82. DOI 10.52260/2304-7216.2021.3(44).9. (In Russian).

14 Urkumbaeva A.R., Beisekova P.D. (2020) Razvitie innovacionnyh processov v pishhevoj promyshlennosti Kazahstana // Vestnik universiteta «Turan». No. 1. P. 24–247. (In Russian).

15 Dzholdasbaeva G., Beisekova P. (2021) Cluster metod and interaction mechanisms in the organization of grain production // Doklady NAN RK. No. 1. P. 119–124. URL: <https://journals.nauka-nanrk.kz/reports-science/article/view/309>. (In English).

П.Д. БЕЙСЕКОВА,*¹

докторант.

*e-mail: beisekova_76@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2578-7797

М.М. САУРАНОВА,²

к.э.н., сениор-лектор.

e-mail: meruert.sauranova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1804-842X

А. ИЛЬЯС,²

к.э.н., сениор-лектор.

e-mail: asselya.81@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1368-1429

Л.М. ЕСАХМЕТОВА,²

лектор.

e-mail: elm.78@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3364-3021

¹Esil University,

г. Астана, Казахстан

²Алматинский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан

ОЦЕНКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОТРАСЛЕВЫХ СЕГМЕНТОВ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПОДКОМПЛЕКСА

Аннотация

Решение национальной продовольственной проблемы во многом зависит от интенсивного развития подкомплекса зерновой продукции системообразующего сегмента АПК. Приоритетность данного сектора агропромышленного комплекса обусловлена стратегической важностью зерна, обусловленной постоянной потребностью в нем различных агропродовольственных структур и на его основе продуктов питания населения. В этой связи существует объективная необходимость обоснования перспективных направлений развития подкомплекса зерновой продукции с учетом современных принципов достижения целевых ориентиров. Учитывая сложность социально-экономических условий текущего периода, подкомплекс зерновой продукции в наиболее востребованных секторах национальной экономики входит в сельскохозяйственный кластер. В этой связи приоритетным направлением национальной политики является не только предотвращение спада в различных отраслях аграрного сектора, но и обеспечение увеличения объемов выпуска продукции как для полного обеспечения потребностей внутри страны, так и для увеличения экспорта. Такой подход требует объединения усилий всех субъектов АПК, координации деятельности и целенаправленной ориентации на достижение высокого конечного результата. В статье отмечено, что развитие производства в отраслях экономики Казахстана требует поиска и использования новых, более эффективных форм осуществления производственно-хозяйственной деятельности. Одним из основных методов решения данной проблемы является интеграция товаропроизводителей, позволяющая объединить все звенья цикла воспроизводства в едином комплексе в технологической цепочке «переработка сырьевых ресурсов – выпуск готовой продукции».

Ключевые слова: зерновые продукты, методы, объекты, участники, сельские товаропроизводители, перерабатывающие предприятия, регулирование.

P.D. BEISEKOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: beisekova_76@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2578-7797

M.M. SAURANOVA,²

PhD, senior lecturer.

e-mail: meruert.sauranova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1804-842X

A. ILYAS,²

PhD, senior lecturer.

e-mail: asselya.81@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1368-1429

L.M. YESAKHMETOVA,²

lecturer.

e-mail: elm.78@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3364-3021

¹Esil University,

Astana, Kazakhstan

²Almaty Technological University,

Almaty, Kazakhstan

ASSESSMENT OF THE INDUSTRY SEGMENTS FUNCTIONING OF THE GRAIN PRODUCTS SUB-COMPLEX

Abstract

The solution of the national food problem largely depends on the intensive development of the subcomplex of grain products of the backbone segment of the agro-industrial complex. The priority of this sector of the agro-industrial complex is due to the strategic importance of grain, due to the constant need for it of various agro-food structures and on its basis of food products of the population. In this regard, there is an objective need to substantiate promising directions for the development of the grain products subcomplex, taking into account modern principles of achieving targets. Given the complexity of the socio-economic conditions of the current period, the subcomplex of grain products in the most popular sectors of the national economy is included in the agricultural cluster. In this regard, the priority direction of the national policy is not only to prevent a recession in various sectors of the agricultural sector, but also to ensure an increase in output both to fully meet domestic needs and to increase exports. Such an approach requires the combined efforts of all subjects of the agro-industrial complex, coordination of activities and a purposeful focus on achieving a high final result. The article notes that the development of production in the sectors of the economy of Kazakhstan requires the search and use of new, more effective forms of production and economic activity. One of the main methods of solving this problem is the integration of commodity producers, which allows combining all the links of the reproduction cycle in a single complex in the technological chain “processing of raw materials – production of finished products”.

Key words: grain products, methods, objects, participants, rural commodity producers, processing enterprises, regulation.

ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

IRSTI 06.77.59
UDC 331.524
JEL J21, J23

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-349-361>

A.S. DMITRIENKO,*¹

PhD student.

*e-mail: aleksandr.dmitrienko@nu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2643-6668

A.S. KUZHABEKOVA,¹

PhD, associate professor.

e-mail: aliya.kuzhabekova@nu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9719-0220

¹Nazarbayev University,
Astana, Kazakhstan

**EMPLOYMENT OF STEM GRADUATES
IN KAZAKHSTAN: CURRENT SITUATION**

Abstract

The paper analyses the current situation in sphere of STEM graduates' employment in Kazakhstan who obtained higher and postgraduate education with the STEM profile (science, technology, engineering and mathematics) in 2021. The aim of this study is to model the trajectories of STEM graduates directly after their graduation and assess the proportions of labor flows in the context of the national labor market of Kazakhstan. For the research, official statistics from the Bureau of National Statistics on the labor market and universities performance are used. The results of the analysis show that the majority of STEM graduates in Kazakhstan directly after graduation is employed with no connection to the STEM profile of activity. At the same time, for the vast majority of those who get a job related to the STEM profile after graduation, the job is not directly related to the profile of the received education. It has been found that annual enrollment in the STEM segment of the labor market can potentially affect only less than half of the graduates of STEM programs at both undergraduate, graduate, and PhD levels. Statistical data in conjunction with the results of previous qualitative studies made it possible to assess the prerequisites of graduates who focus on the effective use of acquired skills in the labor market. There are disparities associated with the number of STEM graduates, their desire to start a career in STEM fields and the employers' practice of hiring. Further trajectories of empirical research in STEM training and further employment are suggested, taking into account the limitations of the data sets.

Key words: STEM graduates, graduate employment, employment, higher education, graduate trajectories.

Introduction

The modern global economy sets special conditions for competition in global markets. In particular, one of the driving forces of this competition is the availability of productive and highly-skilled specialists capable to develop industries related to Science, Technology, Engineering and Mathematics (STEM) fields [1, 2, 3]. STEM graduates are considered major drivers of technological innovation, having a significant impact on long-term economic growth [3]. Many countries all over the world over the past decades have paid special attention to the issues connected with the training of STEM specialists and their subsequent employment [4]. The success of STEM graduates in terms of consistent integration into production processes in the labor market largely determines the competitive

potential of the national economy, and also sets incentives for the development of its sectors. This is largely due to the great number of positive externalities associated with higher education and the further implementation of acquired skills in the industries [3, 5]. At the same time, these externalities affect, among other things, the potential for long-term development of the economy by stimulating innovation in its various sectors [6]. In the context of this study, it is important to understand, what are the destinations of Kazakhstani STEM graduates after their graduation and how trajectories of their employment compare with employment patterns for STEM degrees holders.

The relevance of the research is characterized by the unique role of the STEM segment in the modern highly competitive economy and the need for an empirical assessment of the STEM graduates' choices on the labor market in Kazakhstan. Object of the research – STEM graduate labor market in Kazakhstan. Subject of the research – trajectories and features of STEM graduates' employment directly after graduation in Kazakhstan. Aim of the research is to model the trajectories and assess the scale of the STEM graduates' flows entering the local labor market directly after graduation from universities in Kazakhstan.

There are three key-issues that are stated in the study:

(1) how many STEM graduates enter the labor market in Kazakhstan in comparison with the total graduation from all education programs at the bachelor's, master's and PhD levels;

(2) what is the proportion of STEM graduates in the total number of annual recruitment at the local labor market in Kazakhstan;

(3) what career trajectories tend to be chosen STEM graduates directly after the graduation.

The research includes the following set of objectives:

1) to model the trajectories of entry into the labor market of STEM graduates directly after graduation;

2) to evaluate the proportions of employment taking into account the received STEM-specialty;

3) to analyze the prerequisites for the emergence of revealed STEM graduates' employment trajectories;

4) to identify key features of STEM graduates' strategies in the labor market of Kazakhstan.

The results of this study can be used by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan and universities to analyze the local labor market and to provide the development of public policies in terms of admission for STEM higher education programs. So, this can be identified as the main subject characterizing the practical significance of the study.

The article consists of four parts. The first part describes the materials and methods of the research. The second part provides a general description with the main provisions of the exploring issues. The third part contains literature review with description of the key research trends and results in this sphere. The last part provides the results of the study and the possible challenges and directions for further discussion.

Materials and methods

The study uses two main research methods. The first one is analysis of statistical data from official agencies and open sources (Bureau of National statistics, Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan). The second one is analysis of secondary sources of literature (research articles, analytical bulletins, reports, etc.).

The article deals with two research questions. In connection with every research question, a set of data is defined that allows to formulate a detailed answer based on the results of the analysis (Table 1, p. 351).

To answer the mentioned research questions, two datasets of official statistics have been analyzed – (1) Statistics of labor and employment and (2) Statistics of education. Using the results of the datasets analysis, a detailed scheme has been created that clearly demonstrates the proportions of STEM labor market in Kazakhstan and STEM graduates in 2021 (Figure 2, p. 355).

The figure has two parts. Top part is calculated using data from the first dataset – Statistics of labor and employment – and focuses on labor market proportions. Data on the presence and movement of labor force by type of economic activity have been used to build the top part of the figure. In particular, the scales of the total labor market of Kazakhstan and its STEM segment have been compared. To determine an economic activity in terms of its connection with the STEM segment, the authors'

classification has been used. It focuses on the main types of economic activity that corresponded to the profile of STEM activities and takes into account the content of the labor activity. The set of STEM labor activities includes 13 types of economic activity in accordance with the methodology of Bureau of National statistics, including, for instance, engineering and industry, building and construction, IT, research and development, etc.

Table 1 – Interrelationship of research questions and data sources

Research questions	Datasets used in the analysis
What trajectories do STEM graduates choose directly after graduation in Kazakhstan?	1. Bureau of National statistics – Statistics of education (Distribution of students by specialties); 2. Bureau of National statistics – Statistics of labor and employment (Bulletin “On the presence and movement of labor force by type of economic activity”); 3. [7].
What are the quantitative characteristics of STEM graduates’ flows?	1. Bureau of National statistics – Statistics of education (Distribution of students by specialties); 2. Bureau of National statistics – Statistics of labor and employment (Bulletin “On the presence and movement of labor force by type of economic activity”).
Note: Compiled by the authors.	

Bottom part is calculated using data from the second dataset – Statistics of education data – and focuses on performance indicators of the universities in the segment of undergraduate and postgraduate education levels. Data on the distribution of students by specialties, their admission and graduation have been used to build the bottom part of the figure. To determine the education profile in terms of its connection with the STEM segment, a similar classification has been used: it includes main areas of study corresponding to the STEM profile. The set of STEM education programs contains 8 and 6 enlarged areas of study at the undergraduate (bachelor) and postgraduate (master, PhD) levels, respectively, including, for example, 6B05 Natural sciences, mathematics and statistics, 6B06 Information and communication technologies, 6B07 Engineering, manufacturing and construction industries, etc.

The results of the calculations allowed us to define the proportions of the figure. According to these proportions, the labor market is able to update itself through the recruitment of graduates directly after their graduation. The upper part of the figure has four interconnected levels:

- 1) KZ STEM Labor Market;
- 2) Annual Recruitment;
- 3) Annual Recruitment of Higher education institutions (HEIs) Graduates;
- 4) Recruitment in accordance with HE program.

The “KZ STEM Labor Market” level demonstrates the overall scale of the STEM segment in the whole Labor Market of Kazakhstan. The “Annual Recruitment” level shows how many employees with all education levels were hired in 2021, compared to the KZ STEM Labor Market. The “Annual Recruitment of HEIs Graduates” level shows how many employees with higher education among those who graduated in 2021 were accepted in 2021 in comparison with the total annual recruitment. The “Recruitment in accordance with HE program” level shows how many of the employed workers with higher education among those who graduated in 2021 were hired in the STEM segment for jobs that are directly related to the education received at the university.

The lower part of the figure has two interconnected levels:

- 1) Annual STEM Graduation;
- 2) Flows of graduates in accordance with the level of education.

The “Annual STEM Graduation” level demonstrates the number of graduates who have obtained education in areas of study directly related to the STEM segment. The graduates of this block potentially represent a source of labor for the KZ STEM Labor Market, while the interaction takes place only at the third and fourth levels of the upper part of the figure (as visually indicated by the dotted line in the middle of the figure). The “Alumni Streams by Level of Education” level represents the flows of

graduates who not only form the “Annual STEM Graduation” level, but also go on to study at higher levels of education (for instance, Master or PhD).

As a result, there is an interaction between two main blocks: KZ STEM Labor Market and Annual STEM Graduation. Let’s look closer at the trajectories of STEM graduates directly after their graduation and highlight the quantitative characteristics of STEM graduates’ flows.

Main provisions

The key purpose of the study is to model the trajectories of STEM graduates directly after their graduation using official statistics from the Bureau of National Statistics on the labor market and universities performance, as well as relevant secondary sources. Assessing the proportions of labor flows in the context of the national labor market of Kazakhstan allows to determine the needs and further possible steps in public higher education policy.

The analysis of KZ STEM labor market’s current condition demonstrates that there is an imbalance between demand and supply: less than half of STEM graduates are potentially covered by the actual annual recruitment. Moreover, less than a half of STEM graduates directly after graduation are tend to get jobs in accordance with their obtained education. The annual recruitment in the STEM segment of the local labor market actually is only able to cover less than 50% of the STEM graduates from all education levels, including bachelor’s, master’s, and PhD levels. Thereby, key trajectories of STEM graduates directly after graduation are non-STEM oriented.

However, other studies with focus on international markets demonstrate that KZ labor market is close enough to some Western developed countries with one distinctive feature: there is a greater shift towards the non-STEM segment in terms of the final interests of graduates. The imbalance between STEM labor market’s demand and STEM graduates’ supply can be strongly connected with the higher education policy, contradictions between the expectations of graduates and employers, as well as available alternatives.

The deficiency of the empirical basis due to the lack of empirical data is complicated by technical and conceptual difficulties associated with defining an appropriate level of STEM graduates, assessing the skills acquired by students during the education process and expectations from employers at the moment of hiring, as well as estimation the intercorrelation between supply and demand. Identifying, analyzing and understanding the proportions and characteristics of supply and demand in the context of STEM graduates is extremely complicated issue. The complexity of this phenomenon has been the cornerstone of research by the great number of scholars for decades. To identify the reasons for the emergence of imbalances between supply and demand in the STEM segment at the country level, it is necessary to collect relevant data and to do a number of longitudinal studies of the higher education sector and the labor market.

Literature review

The employment of STEM graduates has been an object for the research in recent years, mainly in the context of the US labor market [6, 8, 9, 10, 11]. However, studies of the STEM graduates’ integration in the labor market also covered other countries such as the UK [2, 12, 13, 14, 15], Canada [16, 17], as well as some Asian countries [18, 19], including Kazakhstan [20, 21].

Furthermore, a significant part of research is devoted to issues related to the gender characteristics of STEM education and choice of a further labor trajectory in the STEM segment [9, 11, 16, 20, 21]. It was found that in some countries there is no shortage of graduates as a phenomenon: the main problem is connected with the profile of graduates’ work that could be far away from their obtained specialty or the lack of opportunities to get highly qualified positions as well as the absence of academic degree [2].

Along with the studies of career trajectories, gender characteristics and personal features, researchers devoted their papers to such an important issue such as shortage or inconsistency of graduates’ skills with the requirements and needs of the labor market and particularly employers [4, 7].

Also, there are two significant facts identified by researchers as a result of studying issues related to STEM graduates:

1) STEM graduates create positive externalities in their segment of the labor market, increasing the competitiveness of the industry and the growth of wages for all working segments [3];

2) attracting STEM workers leads to economic growth and improvement in terms of social well-being in general, and particularly to wage growth due to the increase in productivity, especially among employees with higher education [5].

These facts additionally emphasize the necessity and relevance of the stated research issues. At the same time, the vast majority of studies use qualitative methods of analysis [7, 20, 21], while there are very few works based on quantitative methods of analysis using official statistical data or special data sets [2, 12, 13]. At the same time, in most studies, the lack and limited capacity of the data connected with the initial issue were underlined as the primal limitation of research. Thus, the choice of a quantitative method in the current study is characterized by both the availability of official statistics and the lack of research papers with an analysis of the situation in STEM Labor Market at the level of a particular country.

Results and discussion

In today's highly competitive world, there is a pressing need to prepare highly qualified specialists with knowledge-intensive specialties at a significant level and assess their prospects for future employment. The knowledge economy plays an especially important role in society, and the national system of higher education is intrinsically linked to the structure of the national economy. In recent decades, universities have become increasingly crucial as drivers of external and internal markets, adapting to labor market demands and dynamic changes while also considering the requirements of employers in both public and private sectors. Furthermore, the employment rate of graduates is a crucial indicator used to evaluate university performance [7]. Therefore, it is essential to analyze graduate employment in connection with the higher education structure.

To comprehend the situation regarding STEM graduate employment, it is essential to consider the role of STEM education programs in Kazakhstan's higher education system. This can be evaluated by determining the proportion of STEM graduates in total university graduates across all levels of education, including bachelor's, master's, and PhDs (Figure 1).

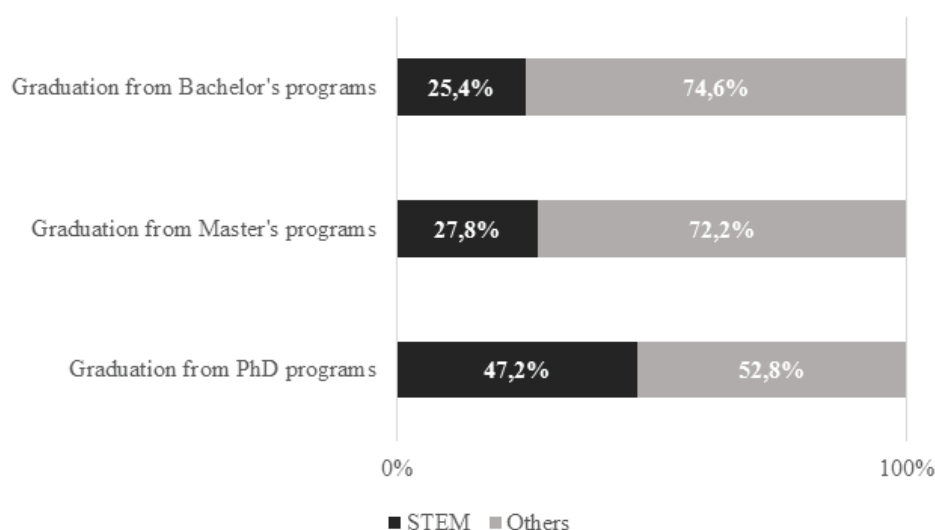

Figure 1 – STEM graduates in the total graduation from all education programs at the bachelor's, master's and PhD levels in Kazakhstan – 2021

Note: Compiled by the authors using data of Bureau of National statistics of Kazakhstan.

It is noteworthy that in 2021, at the bachelor's and master's education levels STEM graduates accounted for just over a quarter of the total graduation of students nationwide – 38,059 among 149,753 at bachelor's level and 5,405 among 19,457 at master's level. However, at PhD level, the situation was different: STEM graduates formed for almost half of the total graduation – 1,182 among 2,503. This fact can be explained by several interpretations:

1) public policy declares the need for highly qualified specialists in STEM areas and purposefully promotes persons with master degrees to enroll in PhD programs allocating more state-funded places for STEM-oriented education programs;

2) historical background in terms of the structure of higher education system, as well as the legacy of previous periods of development, determine the focus on education programs with STEM orientation (engineering, natural sciences, etc.).

Taking a closer look at the higher education system in Kazakhstan, it's apparent that the government prioritizes STEM fields of study and their relevance to the economy. Accordingly, public resources are allocated to educate specialists to meet industry needs. However, an important question arises: How many STEM graduates are actually recruited for jobs in their field of study immediately after graduation? Additionally, what are the trajectories of STEM graduates across each level of higher education?

In 2021, the number of employees participated in KZ STEM Labor Market was about 1 million people, which corresponded to 27% percent of the total KZ Labor Market (Figure 2). During the year, about 337 thousand new employees were hired, or a third of the average number of employees participated in KZ STEM Labor Market. Of the 337 thousand employees hired in accordance with the STEM profile, only 17.4 thousand people or 5% were university graduates who graduated in 2021. Of the 17.4 thousand people, only 15% were hired for positions corresponded to their received education.

In the same year, the universities of Kazakhstan graduated about 40.5 thousand people in the education areas corresponding to the STEM segment. The annual number of STEM graduates included persons, who finished undergraduate or postgraduate education programs and decided not to obtain a higher degree. The approximate share of graduates who directly after a bachelor's degree entered a master's program was 8% in 2021. Unfortunately, it is not possible to calculate the share of graduates who entered PhD programs directly after their master's program due to the limitations of the official statistics.

Comparing the number of Annual STEM Graduation and Annual Recruitment of HEIs Graduates (graduates of 2021), it becomes noticeable that the annual recruitment of staff in STEM segment could potentially cover about 43% of STEM graduates of all levels of education programs. At the same time, the remaining 57% could either go for a work that was not related to STEM economic activities, or decided not to enter the labor market at all, taking advantage of a wide range of alternatives, such as, for example, studying abroad, starting own business, shadow employment, unemployment, etc. It should be noted that these 43% of graduates, who could potentially be recruited in accordance with STEM economic activities, in fact may bypass STEM labor market. However, data on graduates who finished the education programs without relation to the STEM segment, and employed in positions related to STEM activities are absent in official statistical datasets.

Thus, during the initial consideration of the data characterizing the KZ STEM Labor Market and Annual STEM Graduation, it becomes clear that the main trajectories of STEM graduates directly after their graduation in Kazakhstan are weakly associated with an immediate entry into the STEM labor market. On the contrary, these trajectories are largely characterized by other opportunities, such as alternative employment or continuing education to improve skills. Quantitative characteristics of STEM graduates' flows show a clear shift towards the KZ non-STEM Labor Market.

The research reveals several key findings regarding the interrelation between the annual demand and supply of KZ STEM labor market in 2021:

1) The output structure of students from KZ universities has significantly shifted towards non-STEM education programs, although there is a higher tendency to prepare highly educated STEM specialists at the higher level of education, particularly in PhD programs;

2) Less than half of STEM graduates can potentially be employed through the actual Annual Recruitment of HEIs Graduates in KZ STEM labor market, indicating an imbalance between demand and supply even at the stage of entering the labor market right after graduation;

3) The absolute minority of STEM graduates directly after graduation gets jobs that correspond to the profile of the obtained education;

4) The key trajectories of STEM graduates directly after graduation are non-STEM oriented.

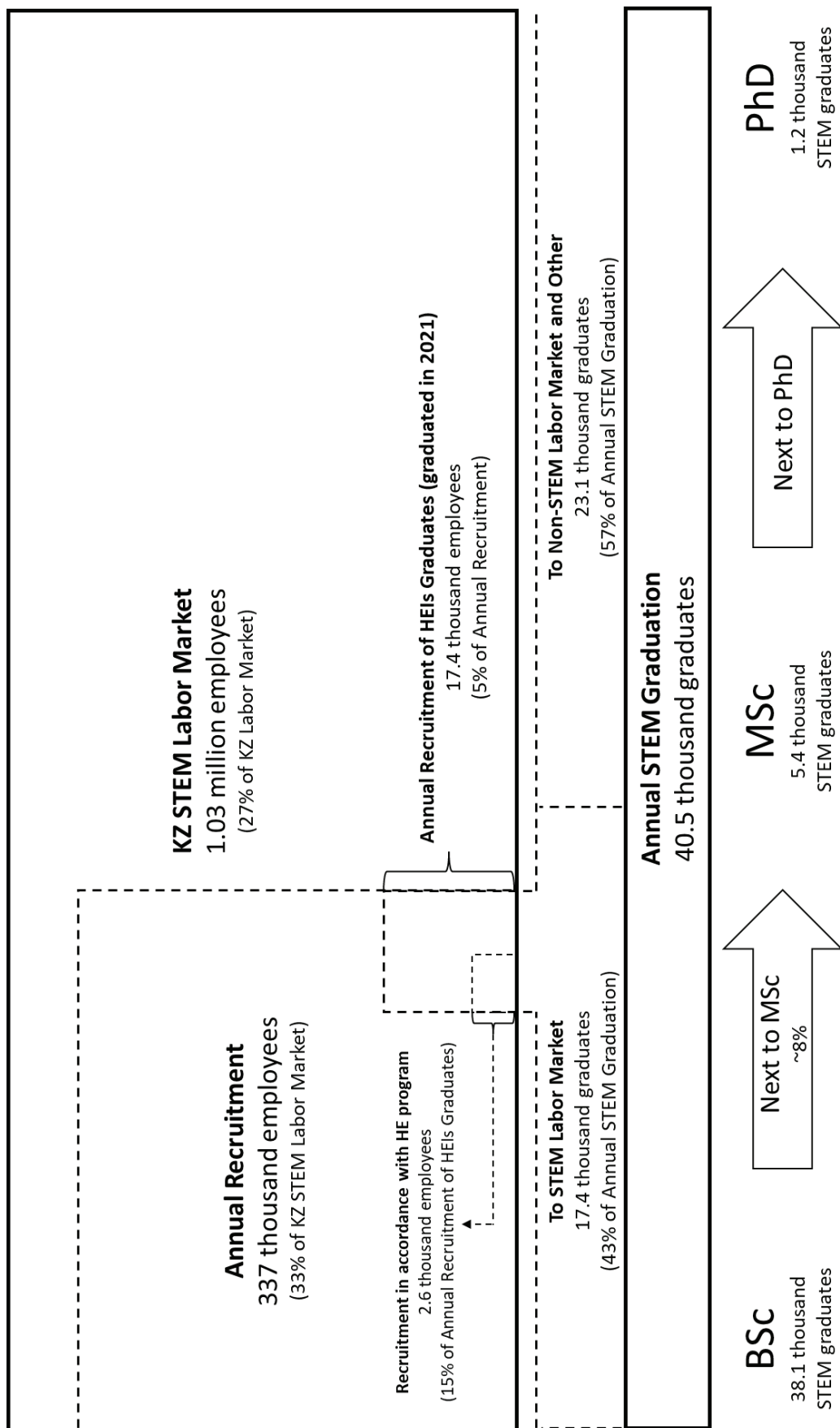

Figure 2 – Proportions of annual STEM labor market's demand and STEM graduates' supply in Kazakhstan – 2021

Note: Compiled by the authors using data of Bureau of National statistics of Kazakhstan.

The key-findings generally correlate quite well with the results of previous studies conducted, for example, in the UK and the USA [2, 3, 13]. However, it should be noted that the case of the labor market in Kazakhstan shows a more noticeable shift towards the non-STEM segment in the context of the final interests of graduates. Despite the fact that the methodology of the current study, based on official statistics, does not fully allow to trace the trajectories of STEM graduates, due to existing limitations, the results of the study by Francesco et al. (2020) can shed some light on the underlying premises of the observed phenomenon [7].

Graduates of universities in Kazakhstan in their last years of study generally have a rather weak assessment of the prospects for working in accordance with their specialty: obtaining a diploma comes to the fore, as well as further improving professional skills both in the context of vocational and postgraduate types of education [7]. KZ STEM labor market data show that the real recruitment of graduates to work in the STEM segment by organizations covers significantly fewer graduates with the relevant education.

Results of the university graduates' surveys in Kazakhstan underline the likely trajectories of further employment or professional development, which can be predominantly focused around:

- (1) gaining work experience outside the STEM segment;
- (2) continuing education at another university or abroad;
- (3) starting own business.

Why is gaining work experience outside the STEM segment almost a top priority for graduates? The answer may also be found in the results of sociological surveys conducted among enterprises that hire graduates directly from universities in Kazakhstan. Among the main shortcomings mentioned in 2020, a significant lack of practical experience and the highly theoretical nature of knowledge were highlighted, which, in the context of complex STEM specialties, play a critical role. With rare exceptions, graduates are unable to demonstrate to employers the necessary competencies to secure desirable highly-qualified positions.

As a result, there is an imbalance between the demand and supply of the STEM labor market in Kazakhstan, which could be attributed to several reasons. Firstly, the education system plays a significant role. The quality of STEM education in Kazakhstani universities may not meet the industry demands, given the high rate of its development. Consequently, universities may not be able to prepare graduates with appropriate skills, knowledge, and expertise that are required by STEM organizations, leading to a gap between what is taught in the classroom and what is needed in the workplace. Furthermore, due to the rapid growth of industries such as engineering, IT and biotech, the demand for STEM workers may be increasing faster than the education system can produce qualified graduates. This tends to create a talent shortage, particularly in specialized fields.

Secondly, there is an influence of brain drain processes. A noticeable number of highly skilled STEM graduates tend to leave the country to pursue opportunities and gain additional skills abroad. This can lead to a shortage of highly skilled workers in the domestic market, which can contribute to a demand-supply imbalance. One of the most noticeable reasons for brain drain in Kazakhstan is the lack of a wide range of opportunities for highly skilled and educated workers in comparison to developed countries. Furthermore, the labor market may not be able to absorb all of the graduates due to fundamental reasons, which can result in underemployment or unemployment. Additionally, wages for skilled workers may not be competitive with those offered in other countries that are leaders in STEM industries, making it more attractive for graduates to seek better opportunities elsewhere.

Thirdly, there are current demographic trends to consider. The population of Kazakhstan is relatively young, and there is a large cohort of young people entering the workforce. However, there may not be enough job openings to meet the demand, particularly in connection with a certain set of skills. This can lead to a situation where many STEM graduates are underemployed or choose to work in non-STEM fields to obtain desirable working conditions. Furthermore, demographic trends may contribute to gender factors that create an imbalance in STEM fields in Kazakhstan, with fewer women than men pursuing careers in these fields. This can limit the supply of skilled workers in the industry and also contribute to a lack of diversity in the workplace. Addressing this issue may require targeted efforts to encourage more women to pursue STEM fields, such as mentorship programs, scholarships, and other initiatives.

Fourthly, the lack of incentives. There may not be enough incentives for students to pursue STEM fields in Kazakhstan. For instance, students may be discouraged by the difficulty of the coursework,

or they may not identify enough job opportunities in the field. Particularly, the perception of STEM fields in Kazakhstan could differ from the positive one, with some students and parents identifying these fields as difficult, uninteresting, or not potentially profitable or promising. This can discourage students as from pursuing STEM fields, as from continuing the career in the STEM trajectory and set additional limit for the supply of qualified graduates. Efforts to change the perception of STEM fields and to highlight the importance of these fields for the development of the country can change the situation. For example, improving incentives such as scholarships, internships, and job prospects, particularly in close cooperation with leading employers, is able to encourage more students to pursue STEM fields and get demanded skills at the appropriate level.

Overall, there is a set of factors that become contributing to the imbalance between STEM labor market demand and STEM graduates' supply in Kazakhstan. Addressing this issue will require a collaborative effort between the government, the education system, the industry, and other stakeholders to improve the quality of STEM education, create more job opportunities, and address other barriers to entry for students and workers in these fields. Primarily there need an additional attention to the peculiarities of the higher education process, discrepancies in the expectations of graduates and employers, as well as the availability of alternatives, such as working outside the STEM segment or abroad, changing profile of education or improvement of professional qualities in positions that require a lower level of qualifications from applicants. However, in the context of this study, it is not possible to assess in detail how many of STEM graduates choose one or another path directly after graduation, as well as during further career. So, wide use of qualitative methods for researching issues related to the strategies of STEM graduates in the labor market of Kazakhstan can provide a detailed answer to the issues mentioned in this research.

It should be noted that in order to build a higher education system that meets the requirements and demands of both the labor market and the national economy, active interaction between educational institutions, the government, and employers represented by the industrial private sector is obligatory. This can be achieved through the creation of integrated research and educational centers with the involvement of business and production representatives to build up a relevant education process. In order to get a timely response from the higher education system in terms of the labor market's demands, a detailed understanding of the situation is necessary. However, there are not many fundamental studies of this research issue in the context of Kazakhstan. Due to the lack of data, many points that help us understand the whole picture regarding the employment of STEM graduates still remain unclear.

For further analysis, it is crucial to initiate the longitudinal project for data-collection, including interviews with students and subsequently – STEM graduates over several years. The availability of such data would make it possible to precisely identify the number of graduates working in accordance with their education program directly after graduation. Additionally, the key opportunity to establish and analyze their career trajectories would be available. Moreover, it will be useful to study and then adjust the mechanisms of public policy to attract and retain STEM graduates in the relevant sectors of the national economy.

Thus, the key relevant vectors for further research can be proposed in accordance with the following list:

1. identifying the trajectories and assessing the scale of STEM graduates entering the local labor market directly after graduation from universities in Kazakhstan, using a more detailed dataset;
2. studying the STEM students' profile, including factors that influence the choice of education program, problems that students face during the education process, and career expectations;
3. investigating institutional shortcomings in terms of preparing specialists in accordance with the STEM profile. Special attention should be paid to the skills that students actually acquire and have the potential to acquire after graduation, as well as the development of the material and technical base necessary for proper training;
4. analyzing the structure and needs of the labor market in Kazakhstan, taking into account a wide spectrum of sectors;
5. studying the integration practices of universities, research institutes, and private sector organizations in the sphere of training specialists with the STEM profile.

At present, a variety of reforms are underway in Kazakhstan, alongside numerous programs and projects that aim to develop significant areas of economic and social activity. Some initiatives have already achieved notable results, while others require additional time to reach their objectives.

Researchers and experts are paying additional attention to possible risks associated with the local perception of labor, a lack of employees in certain industries, opportunistic behavior of actors during interactions, a low level of responsibility and professionalism, and the complicated innovation process and stimulation of entrepreneurship.

However, comparing the situation between vocational and higher education levels is tricky. Official statistics show that the unemployment rate among graduates with secondary vocational education is lower in Kazakhstan than among graduates with higher education. This can be explained by analyzing the initial expectations of these two groups of graduates. Those holding higher education diplomas often demand better conditions, such as higher wages, social insurance, career prospects, and better working environments. Consequently, it may be less complicated and cheaper for employers to hire candidates with some working experience rather than recent graduates who have not yet had practical confirmation of their education and skills. In this case, graduates of colleges may have better chances of finding a job. It should be noted that the public policy of the Republic of Kazakhstan has focused on creating an optimal structure in terms of the number of education programs and their spectrum at the levels of higher and secondary vocational education. Despite the imbalance between STEM and other non-STEM programs, the positive tendency in this field is confirmed by the case of PhD education level.

By conducting the studies mentioned, researchers and other interested parties, including employees, public authorities, universities, and representatives from the commercial sector, can obtain the necessary answers to several controversial questions that still exist. This research can fill the gaps in knowledge about the structure and function of the STEM education system, which trains specialists for the labor market. With a holistic view of how the STEM segment of the higher education system is organized, researchers can understand the skills students gain during courses and the extent to which these skills meet the real demands and needs of the labor market and employers' expectations. It is also important to understand the profile of people who choose to pursue STEM careers and their personal characteristics. By gaining a detailed understanding of these issues, it would be easier for the government and universities to implement an optimal policy for regulating and stimulating development in the STEM segment.

Conclusion

The current situation in terms of the interrelation between the STEM labor market's demand and STEM graduates' supply in Kazakhstan has been analyzed. Using official statistics, the trajectories of STEM graduates directly after their graduation have been designated. Proportions of STEM labor flows in the context of the national labor market of Kazakhstan have been assessed by comparing two official datasets. There are several key results of the research revealing the interrelation between annual KZ STEM labor market demand and KZ STEM graduates' supply in 2021. It has been found that the structure of student output from KZ universities is significantly shifted towards non-STEM education programs. However, in the case of PhD programs, there are twice as many graduates in total output compared with bachelor's and master's levels. Also, less than half of STEM graduates are potentially covered by the actual Annual Recruitment of HEIs Graduates in KZ STEM labor market, so there is an imbalance between demand and supply even at the stage of entering the labor market right after graduation. At the same time, the absolute minority of STEM graduates directly after graduation gets jobs that correspond to the profile of the obtained education. It has been revealed that the annual recruitment into the STEM segment of the labor market can potentially cover only less than half of the STEM graduates from all education levels (bachelor, master, and PhD). Moreover, the key trajectories of STEM graduates directly after graduation are non-STEM oriented. Previous research analysis shows that current findings in the context of the KZ labor market are quite close to the situation in some Western developed countries. However, the case of Kazakhstan demonstrates a more noticeable shift towards the non-STEM segment in the context of the final interests of graduates. It is noted that the revealed imbalance between STEM labor market demand and STEM graduates' supply can be caused by the features of the higher education process, discrepancies in the expectations of graduates and employers, as well as the availability of alternatives. To find the right answers in terms of public higher education policy development, it is important to conduct further studies with a focus on qualitative methods of analysis to understand the strategies of STEM graduates in the labor market of Kazakhstan more precisely.

REFERENCES

- 1 Breznitz S.M., Zhang Q. Determinants of graduates' entrepreneurial activity // *Small Business Economics*. 2020, no. 55, pp. 1039–1056.
- 2 Smith E., White P. Where do all the STEM graduates go? Higher education, the labour market and career trajectories in the UK // *Journal of Science Education and Technology*. 2019, no. 28, pp. 26–40.
- 3 Winters J.V. STEM graduates, human capital externalities, and wages in the US // *Regional Science and Urban Economics*. 2014, no. 48, pp. 190–198.
- 4 Wakeham W. Wakeham review of STEM degree provision and graduate employability // *Innovation and Skills: Department for Business*, 2016.
- 5 Peri G., Shih K., Sparber C. STEM workers, H-1B visas, and productivity in US cities // *Journal of Labor Economics*. 2015, no. 33, pp. 225–255.
- 6 Wright R., Ellis M., Townley M. The matching of STEM degree holders with STEM occupations in large metropolitan labor markets in the United States: *Economic Geography*. 2017, no. 93, pp. 185–201.
- 7 Francesco A.L., Minazheva G.S., Sadyrova M. S., Shakhmatova N.V. Employment of graduates of Kazakhstan universities: analysis of problems // *Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities*. 2020, no. 6, pp. 36–44.
- 8 Lysenko T., Wang Q. College location and labor market outcomes for STEM graduates in the US // *GeoJournal*. 2022, pp. 1–23.
- 9 Peng R. J., Glass J., Sassler S. Creating Our Gendered Selves—College Experiences, Work and Family Plans, Gender Ideologies, and Desired Work Amenities Among STEM Graduates // *Social Currents*. 2022, no. 9, pp. 459–485.
- 10 Jelks S.M., Crain A.M. Sticking with STEM: Understanding STEM career persistence among STEM bachelor's degree holders // *The Journal of Higher Education*. 2020, no. 91, pp. 805–831.
- 11 Sterling A.D., Thompson M.E., Wang S., Kusimo A., Gilmartin S., Sheppard S. The confidence gap predicts the gender pay gap among STEM graduates // *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2020, no. 117, pp. 30303–30308.
- 12 White P., Smith E. From subject choice to career path: Female STEM graduates in the UK labour market // *Oxford Review of Education*. 2022, pp. 1–17.
- 13 Smith E., White P. Moving along the STEM pipeline? The long-term employment patterns of science, technology, engineering and maths graduates in the United Kingdom: *Research Papers in Education*. 2020, pp. 1–22.
- 14 Grinis I. The STEM requirements of “Non-STEM” jobs: Evidence from UK online vacancy postings: *Economics of Education Review*. 2019, no. 70, pp. 144–158.
- 15 d'Aguiar S., Harrison N. Returning from earning: UK graduates returning to postgraduate study, with particular respect to STEM subjects, gender and ethnicity // *Journal of Education and Work*. 2016, no. 29, pp. 584–613.
- 16 Frank K. A Gender Analysis of the Occupational Pathways of STEM Graduates in Canada // *Analytical Studies Branch Research Paper Series*. Statistics Canada, Canada, 2019.
- 17 Picot G., Hou F. Immigrant STEM workers in the Canadian economy: skill utilization and earnings // *Canadian Public Policy*. 2018, no. 44, pp. 113–124.
- 18 Dobbs R., Madgavkar A. The world at work: Matching skills and jobs in Asia // *Prospects*. 2014, no. 44, pp. 197–210.
- 19 Yao C.W., Tulião M.D. Soft skill development for employability: A case study of stem graduate students at a Vietnamese transnational university: *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*. 2019, no. 9, pp. 250–263.
- 20 Almukhambetova A., Kuzhabekova A. Factors affecting the decision of female students to enrol in undergraduate science, technology, engineering and mathematics majors in Kazakhstan // *International Journal of Science Education*. 2020, no. 42, pp. 934–954.
- 21 Almukhambetova A., Kuzhabekova A. Negotiating conflicting discourses. Female students' experiences in STEM majors in an international university in Central Asia // *International Journal of Science Education*. 2021, no. 43, pp. 570–593.

А.С. ДМИТРИЕНКО,*¹

докторант.

*e-mail: aleksandr.dmitrienko@nu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2643-6668

А.С. КУЖАБЕКОВА,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: aliya.kuzhabekova@nu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9719-0220

¹Назарбаев университеті,

Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДА STEM ТҮЛЕКТЕРІН ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙ

Аңдатпа

Жұмыста 2021 жылғы жағдай бойынша STEM сегментінің (ғылым, технология, инженерия және математика) бейіндері бойынша жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламаларын игерген Қазақстан жоғары оқу орындарының түлектерін жұмысқа орналастыру саласында байқалған ағымдағы жағдайға талдау жасалады. Бұл зерттеудің мақсаты – STEM бағдарламалары түлектерінің жоғары оқу орнын аяқтағаннан кейінгі траекториясын модельдеу және Қазақстанның ұлттық еңбек нарығы тұрғысында кадрлар ағынының ауқымын бағалау. Осы мақаланың мақсаттары үшін Ұлттық статистика бюросының еңбек нарығы және жоғары оқу орны қызметінің нәтижелері жөніндегі ресми статистикалық деректері, сондай-ақ түлектердің мансабын бастар алдындағы интеграциясының жекелеген аспектілерін сипаттайтын қосымша әдебиет көздері пайдаланылады. Талдау нәтижелері Қазақстандағы STEM түлектерінің басым көпшілігі жоғары оқу орнын аяқтағаннан кейін STEM бейініне қатысы жоқ жерлерде жұмысқа орналасқанын көрсетті. Сонымен қатар, оқуды бітіргеннен кейін STEM бейініне байланысты жұмысқа орналасатындардың басым көпшілігінің жұмысы алған білімінің бейініне тікелей байланысты болмаған. Еңбек нарығында бакалавриат дейіндегі, сол сияқты магистратура және PhD деңгейлеріндегі STEM бағдарламасы түлектерінің жартысынан азы ғана жыл сайынғы STEM сегментіне жұмысқа алынатыны анықталды. Статистикалық деректерді алдыңғы сапалы зерттеулердің нәтижелерімен бірге пайдалану еңбек нарығында алған дағдыларын тиімді пайдалануға бағытталған түлектердің алғышарттарын бағалауға мүмкіндік берді. STEM түлектерінің санына, олардың STEM салаларында мансапты бастауға деген ұмтылысына және жұмыс берушілердің жалдау тәжірибесіне байланысты айырмашылықтар байқалады. Деректер жиынтығындағы шектеулерді ескере отырып, STEM-мамандарды даярлау және оларды одан әрі жұмысқа орналастыру саласындағы эмпирикалық зерттеулердің траекториялары ұсынылады.

Тірек сөздер: STEM түлектері, түлектерді жұмысқа орналастыру, жұмыспен қамту, жоғары білім, түлектердің траекториялары.

А.С. ДМИТРИЕНКО,*¹

докторант.

*e-mail: aleksandr.dmitrienko@nu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2643-6668

А.С. КУЖАБЕКОВА,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: aliya.kuzhabekova@nu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-9719-0220

¹Назарбаев Университет,

г. Астана, Казахстан

ТРУДОУСТРОЙСТВО ВЫПУСКНИКОВ STEM В КАЗАХСТАНЕ: ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ

Аннотация

В работе анализируется текущая ситуация, наблюдаемая в сфере трудоустройства выпускников вузов Казахстана, освоивших образовательные программы высшего и послевузовского образования по профилям STEM-сегмента (наука, технологии, инженерия и математика) по состоянию на 2021 год. Цель данного исследования – смоделировать траектории выпускников STEM-программ непосредственно после окончания

вуза и оценить масштабы кадровых потоков в контексте национального рынка труда Казахстана. Для целей статьи используются официальные статистические данные Бюро национальной статистики по рынку труда и результатам деятельности вузов, а также вторичные источники литературы, характеризующие отдельные аспекты интеграции выпускников в начале карьеры. Результаты анализа продемонстрировали, что большинство STEM-выпускников в Казахстане по окончании вуза трудоустраиваются на места, не связанные со STEM-профилем. При этом у подавляющего большинства тех, кто после вуза устраивается на позиции, связанные со STEM-профилем, работа напрямую не связана с профилем полученного образования. Установлено, что ежегодный набор в STEM-сегмент рынка труда потенциально может затрагивать лишь менее половины выпускников STEM-программ как уровня бакалавриата, так и уровней магистратуры и PhD. Использование статистических данных в связке с результатами предыдущих качественных исследований позволило оценить предпосылки выпускников, фокусирующихся на эффективном использовании полученных навыков на рынке труда. Отмечается наличие диспропорций, связанных с численностью выпускников STEM, их стремлением начинать карьеру в сферах STEM и практикой найма работодателей. Предлагаются дальнейшие траектории эмпирических исследований в сфере подготовки STEM-специалистов и их дальнейшего трудоустройства с учетом имеющихся ограничений в наборах данных.

Ключевые слова: выпускники STEM, трудоустройство выпускников, занятость, высшее образование, траектории выпускников.

МРНТИ 06.81.12
УДК 65.01
JEL I23, O22, G39

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-362-375>

А.Ф. ЦЕХОВОЙ,*¹

д.т.н., профессор.

*e-mail: a.tsekhovoy@satbayev.university,

ORCID ID: 0000-0001-9605-2523

Н.А. НЕКРАСОВА,²

академик.

e-mail: info@spmkr.kz

ORCID ID: 0000-0003-1256-0825

А.Д. ОСПАНОВА,¹

докторант.

e-mail: ospanova.ad@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4468-928X

¹Satbayev University,

г. Алматы, Казахстан

²Международная академия информатизации,

г. Алматы, Казахстан

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТА В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Тренд возрастающего интереса к проектному менеджменту как к инструменту повышения конкурентоспособности организации в полной мере относится к вузам, которые в силу образовательной функции должны обеспечивать опережающее внедрение проектного менеджмента для управления собственной деятельностью и в процессе подготовки специалистов соответствующей квалификации. Государственная политика в области продвижения проектного менеджмента определяет новые вызовы для эффективного управления и для образовательной сферы. Масштабная модернизация государственного управления РК на основе проектного менеджмента, в свою очередь, ставит задачи модернизации систем менеджмента вузов. Кроме того, изменившиеся условия геополитической ситуации диктуют необходимость применения современных технологий управления. Цель исследования – изучить особенности развития проектного менеджмента в вузах Казахстана. В качестве методов исследования применяются общенаучные методы – анализ, синтез, обобщение. Результаты исследования вносят вклад в изучение аспектов внедрения проектного менеджмента и разработку технологии внедрения проектного менеджмента в вузы. Для всестороннего изучения предмета исследования важна систематизация элементов, влияющих на функционирование вузов Казахстана, в двух плоскостях: внутренней и внешней. Для решения данной задачи сформулированы внешние и внутренние факторы развития проектного менеджмента в вузах Казахстана, представлено обобщение опыта по взаимодействию с вузами Союза проектных менеджеров Республики Казахстан, выделен опыт Казахского национального аграрного исследовательского университета. Определены задачи для вузов, основные направления взаимодействия вузов с профессиональным проектным сообществом. Выявление внешних и внутренних факторов, влияющих на деятельность вузов Казахстана, позволит скорректировать задачи университетского развития.

Ключевые слова: проектное управление, казахстанские вузы, факторы развития, менеджмент вузов, стратегия вуза, проектные практики.

Введение

Потребность активизации внедрения проектного менеджмента в управление развитием вузов Казахстана обусловлена масштабным внедрением проектного менеджмента в государственный сектор, необходимостью повышения конкурентоспособности вузов РК, вызовами, с которыми сталкиваются университеты, уровнем турбулентности внешней среды, необходимостью реализации задач, стоящих перед высшей школой. В Послании Президента РК Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное обще-

ство» от 2 сентября 2022 г. два из пяти направлений (№ 3 «Стратегические инвестиции в будущее страны» и № 4 «Перезагрузка государственного управления») касаются развития высшей школы как важного звена в повышении потенциала нации.

Правительство Казахстана приступило к модернизации государственного управления на основе проектного менеджмента. Процесс модернизации системы государственного управления в Казахстане через проектное управление объективно обоснован всей логикой развития проектного менеджмента, применение проектного менеджмента доказало свою действенность в различных сферах за рубежом. Следует отметить поддержку руководством страны курса развития проектного управления в государственном секторе. Так, в феврале 2022 г. Президент РК Касым-Жомарт Токаев подчеркнул необходимость продолжения внедрения принципов проектного управления в госаппарате (седьмое направление выступления на совещании по вопросам противодействия коррупции от 1 февраля 2022 г.). Во всех министерствах и ведомствах организованы проектные офисы, а системным продвижением принципов проектного управления с 2021 г. занимается Национальный проектный офис. В этой связи перед вузами стоит задача обеспечения опережающей подготовки специалистов по проектному управлению. В условиях изменившейся геополитической ситуации особенно возрастает роль вузов как главных поставщиков кадров, в том числе по проектному управлению.

Вузы, повышая качество человеческого капитала как самого важного ресурса страны, оказывают значительное воздействие на региональное развитие. Поэтому управление развитием таких корпоративных структур, как вузы, в особенности ведущие вузы страны, должно быть осуществлено с применением признанных инструментов мировой практики. Проектный менеджмент как эффективный инструмент управления развитием доказал свою эффективность во многих сферах деятельности. Однако проектный менеджмент в управлении развитием вузов развивающихся стран не применяется достаточно широко.

Материалы и методы

В качестве методов исследования применяются общенаучные методы – анализ и синтез, исторический и нормативный анализ, системный подход. Изучены литературные источники по тематике исследования – научные статьи и аналитические отчеты авторитетных международных организаций, таких как Институт управления проектами (США), Делойт, McKinsey, Всемирный экономический форум. Произведено обобщение опыта по взаимодействию с вузами Союза проектных менеджеров Казахстана (СПМ РК).

Основные положения

Следует отметить накапливаемый опыт внедрения проектного менеджмента в казахстанских вузах. Необходимо выделить опыт Казахского национального аграрного университета (КазНАУ), применившего проектное управление как инструмент трансформации из категории «традиционно национальный вуз» в «национальный исследовательский». В целях трансформации вуза в 2011 г. были определены точки роста его конкурентоспособности по основным направлениям деятельности, а также «семь шагов» трансформации: 1) формирование проектной команды во главе с ректором вуза; 2) обновление миссии, системы ценностей и видения вуза с участием ППС и обучающихся; 3) установление пяти приоритетов развития вуза; 4) определение пилотных кафедр для трансформации в кафедры инновационного типа; 5) разработка стратегической карты трансформации вуза; 6) формулирование требований к информационной системе; 7) утверждение требований к системе управления проектом «Трансформация КазНАУ в КазНАИУ». Разработанный стратегический план и дорожная карта развития вуза связали миссию, видение и поставленные государством задачи с портфелем проектов вуза, а на департамент стратегического развития возложили функции проектного офиса. Благодаря реализации стратегического портфеля проектов в 2016 г. МОН РК определило вуз как инновационно ориентированный, а 23 октября 2020 г. вузу присвоен статус национального исследовательского университета. В Казахстане обладателями статуса национального исследовательского вуза являются Казахский национальный исследовательский технический университет им. К.И. Сатпаева (Satbayev University), КазНАИУ.

Кроме того, с 2008 г. первыми в Казахстане начали подготовку магистров и докторантов в Satbayev University по образовательной программе «Управление проектами». На сегодняшний день подготовка кадров по образовательной программе «Проектный менеджмент» на уровне магистратуры ведется в Satbayev University, Университете Нархоз, Университете «Туран-Астана», Каспийском университете технологии и инжиниринга им. Ш. Есенова, Международном университете информационных технологий, Карагандинском университете имени Букетова и на уровне докторантуры в Satbayev University, КазНУ им. аль-Фараби.

Казахстанские вузы также участвуют в конкурсах по проектному управлению и рейтингах образовательных программ. В рейтинге образовательных программ магистратуры 2021 г. НАОКО¹ места распределились следующим образом: 1-е место – КазНУ им. аль-Фараби, 2-е место – Satbayev University, 3-е место – Карагандинский университет имени Букетова, 4-е место – Международный университет информационных технологий. Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова в 2021 г. одержал победу в номинации «Лучший проект года» в национальном конкурсе «QazPMA 2021». В 2017 г. «Назарбаев Университет» заявил о себе на международном уровне, завоевав золото и серебро в конкурсе IPMA в номинациях «Лучший проект года» и «Лучший социальный проект», в том числе проект «Назарбаев Университет – лидерство и реформирование системы образования в Казахстане».

Обзор литературы

Проблематика внедрения проектного менеджмента в систему управления и развития вузов на территории постсоветского пространства стала привлекать внимание многих авторов начиная с 2000 г. Анализируя содержание публикаций таких авторов, как Полевой С.А., Чалова А.В., Конев И.В., Надуткина И.Э., Гончарук Я.А., Луговой Р.А., Лысенко Е.А., Цеховой А.Ф., Козлова А.А., Синяева О.Ю., Кизеев В.М., Гаркуша Н.С., Сандлер Д.Г., Островкин Д.Л., Казин Ф.А. и др., можно отметить, что круг рассматриваемых в них вопросов достаточно разноплановый. Одни авторы (Серкина Я.И., Луговой Р.А., Лысенко Е.А., Базаров Т.Ю., Полевой С.А., Чалова А.В.) рассматривают проблематику применения методологии управления проектами в вузе; вторые сосредотачиваются на создании проектно-ориентированной модели вуза, внедрении проектной системы управления в вузе, в т.ч. говорят о необходимости реорганизации функциональной структуры в матричную (Гурьянова Э.А.); другие раскрывают вопросы проектного обучения.

С.А. Полевой, А.В. Чалова обращают внимание на то, что с 2016 г. в российском сообществе активно ведется обсуждение того, насколько проектное управление свойственно вузовскому управлению, каковы должны быть его параметры. Исследователи рассматривают вопрос алгоритмизации преодоления сопротивления по переводу корпоративной культуры вуза на проектные рельсы как требующий активного привлечения научного сообщества [1].

Д.Г. Сандлер, Д.Л. Островкин отмечают, что внедрение проектного подхода в деятельность университетов может стать ключевым инструментом эффективной трансформации вуза с достижением тактических и стратегических целей. Российские исследователи среди внешних факторов формирования инструментов проектного управления в вузе отмечают внедрение проектного менеджмента в государственном управлении, национальные проекты, деятельность научных фондов, изменение в молодежной политике, а также подчеркивают, что планомерное внедрение проектного подхода в рамках реализации программ развития способствует формированию проектной культуры [2].

Результаты и обсуждение

Анализируя литературные источники, авторы выделили внешние (рисунок 1, стр. 365) и внутренние факторы развития проектного менеджмента в вузах Казахстана (рисунок 2, стр. 369). Опишем подробнее каждый фактор.

1. Тренды развития инструментария проектного менеджмента и методологии его внедрения

Неопределенность на фоне глобальных вызовов, таких как рост опасений по поводу сбоев в цепочках поставок, мутация и появление новых вирусов, создает потребность в проектных

¹ <https://iqaa-ranking.kz/item/14092>

менеджерах, способных работать в новых условиях. Происходит трансформация проектного управления под влиянием цифровизации экономики – сотрудники и работодатели предпочитают сохранять удаленный или гибридный формат работы [3].

В настоящее время методология управления проектами эволюционирует в направлении гибридизации методов и инструментов в зависимости от жизненных циклов проекта. Замечено, что в чистом виде проекты с предиктивным жизненным циклом встречаются очень редко. Чаще всего в зависимости от компетенции участников за основу берется предиктивный жизненный цикл, а далее осуществляется переход на инструменты интерактивного и agile-циклов. Или, наоборот, за основу берется agile-подход и потом периодически используется инструментарий для проектов с предиктивным жизненным циклом.

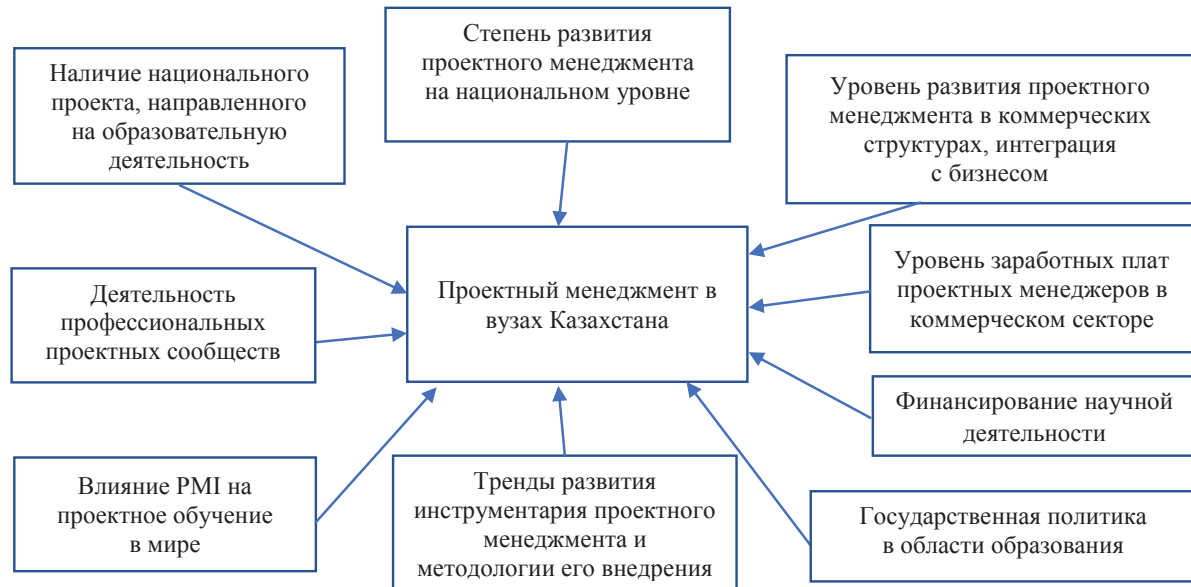

Рисунок 1 – Внешние факторы развития проектного менеджмента в вузах Казахстана

Примечание: Составлено авторами.

К сложившимся трендам проектного менеджмента следует отнести развитие системы международных стандартов проектного управления, регулирующих этот вид деятельности. К действующим стандартам в этой области относятся ISO/AWI 21500 2021 «Управление проектами и программами, портфельный менеджмент – Контекст и концепции», ISO/DIS 21502 2020 «Управление проектами, программами и портфелями – Руководство по управлению проектами», PMBOK® Guide Института управления проектами (США), ICB – IPMA Competence Baseline Международной ассоциации управления проектами (IPMA), PRINCE2 Офиса государственной торговли (OGC) Соединенного Королевства. Кроме того, существуют национальные стандарты проектного управления – The APM Body of Knowledge Ассоциации по управлению проектами Соединенного Королевства, ГОСТ Р 54869-2011 «Проектный менеджмент. Требования к управлению проектом» (Российская Федерация), PROMAT (Южная Корея), P2M (Япония) и пр.

В Казахстане с 2014 по 2022 гг. в качестве национальных гармонизированы все стандарты ISO, разработанные ISO/TC 258 до 2020 г. (таблица 1, стр. 366).

Седьмая редакция PMBOK®Guide свидетельствует о переходе от стандарта, ориентированного на процессы, к стандарту, основанному на обобщенных принципах. Проект представлен как система взаимозависимых и взаимодействующих доменов деятельности, компонентов системы поставки ценности, согласованных со стратегией организации [4].

Согласно отчету «Глобальные тенденции в управлении проектами 2022», составленному на основе опроса 630 профессионалов проектного управления, 9% респондентов отмечают, что офис управления проектами является жизненно необходимым органом, при этом 54% ре-

спондентов отметили наличие централизованного офиса управления проектами [5]. Deloitte отмечает, что в условиях влияния цифровизации традиционные проектные офисы, называемые «железными треугольниками», уже не справляются с удовлетворением потребностей организаций и что как трансформационный орган следует рассматривать agile проектный офис, способствующий ориентации на клиента и соответствию показателям успеха, видению бизнес-стратегии [6].

Таблица 1 – Перечень национальных стандартов РК по проектному управлению с 2014 по 2022 гг.

Наименование стандартов	Утвержден приказом	Дата ввода в действие
СТ РК ISO 21500-2014 Руководство по управлению проектами	№ 230-од., 11.11.2014	01.01.2016
СТ РК ISO 21504-2016 Проектный менеджмент. Проект, программа и управление портфелем. Руководство по управлению портфелем	№ 292-од., 18.11.2016	0.101.2018
СТ РК ISO 21505-2018 Управление проектами, программами и портфелями. Руководство по управлению программами	№ 313-од., 01.11.2018	01.01.2020
СТ РК ISO 21503-2018 Руководство по управлению программами	№ 313-од., 01.11.2018	01.01.2020
СТ РК ISO 21508-2019 Управление освоением объемом при управлении проектом и программой	№ 370-од., 07.10.2019	07.01.2020
СТ РК ISO 21511-2019 Структура разбивки работ для управления проектами и программами	№ 370-од., 07.10.2019	07.01.2020
Примечание: Составлено авторами.		

2. Уровень развития проектного менеджмента в коммерческих структурах, интеграция с бизнесом

Результаты применения проектного менеджмента в коммерческом секторе демонстрируют несомненные выгоды внедрения проектного управления. Результаты исследования McKinsey демонстрируют, что компании уделяют все больше внимания таким навыкам, как «управление проектами», «критическое мышление и принятие решений» (когнитивные навыки), а также «лидерство и управление другими» (социально-эмоциональный навык) [7].

Продуктивное взаимодействие с коммерческими структурами происходит в формате совместных проектов, побуждает к применению единой понятийно-терминологической базы.

3. Степень развития проектного менеджмента на национальном уровне

В Казахстане аспекты проектного управления впервые обсуждались на Первом съезде инженеров Казахстана (май 1993 г.). После создания в 2003 г. неправительственных организаций – Казахстанской ассоциации управления проектами (КАУП) и Союза проектных менеджеров Республики Казахстан (СПМ РК) – продвижение проектного управления получило свое одобрение в бизнес-среде. По предложению СПМ РК в 2010 г. сенаторы Парламента РК впервые обратились с депутатским запросом в адрес Правительства РК о необходимости повсеместного внедрения проектного управления в стране. Этим был дан старт созданию Национальной системы проектного управления совместно с казахстанским проектным сообществом.

СПМ РК при поддержке партии «Нур Отан» разработал Концепцию развития проектного менеджмента в Республике Казахстан на 2010–2020 гг. В ноябре 2015 г. по инициативе Академии государственного управления и Казахстанского центра государственно-частного партнерства проведен Первый международный конгресс проектных менеджеров РК (г. Астана) с целью формирования концептуальных подходов к вопросам развития и внедрения принципов проектного менеджмента в деятельность государственного, квазигосударственного и бизнес-сектора Казахстана.

Новый импульс внедрение проектного управления в Казахстане на государственном уровне получило в 2021 г. Президентом РК поставлена задача «перехода управления от линейно-функциональной к матричной структуре государственных органов». Для реализации проектного подхода в системе государственного управления сформирована нормативно-правовая база: приняты Правила осуществления проектного управления (Постановление Правительства РК от 31.05.2021 г. № 358) и Типовой регламент проектного управления государственных органов (Приказ МНЭ РК, 08.06. 2021 г. № 57), Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 г.: построение «человекоцентричной» модели «Люди прежде всего» от 26 февраля 2021 г. Создана инфраструктура в составе Национального проектного офиса (НПО) по мониторингу реализации национальных проектов (Распоряжение Премьер-Министра Республики Казахстан от 23 февраля 2021 г. № 37-р.), проектных офисов органов государственного управления, квазигосударственных структур, национальных компаний, коммуникационных центров проектных офисов государственных органов. Большинство из них представлены в Информационной системе проектного управления НПО (44 офиса, более 12 тысяч проектов).

4. Наличие национального проекта, направленного на образовательную деятельность

Десять национальных проектов утверждены в Казахстане в 2021 г. Согласно Национальному проекту «Качественное образование «Образованная нация», утвержденному в октябре 2021 г. Президентом Республики Казахстан, перед вузами Казахстана поставлена задача повышения конкурентоспособности. В рамках решения задачи повышения конкурентоспособности вузов Казахстана необходимо увеличить количество вузов Казахстана, вошедших в топ-200 международного рейтинга QS-WUR: от одного в 2021 г. до трех в 2025 г.; запланировано создание центров академического превосходства на базе 20 вузов до конца 2025 г. Определенные в национальном проекте целевые показатели (доля вузов, реализующих международные образовательные программы, академический обмен с зарубежными партнерами, количество привлеченных зарубежных экспертов к преподавательской деятельности, количество филиалов ведущих зарубежных вузов) свидетельствуют о векторе развития высшего образования в Казахстане, направленном на интернационализацию.

Стоит заметить, что в национальном проекте уровень профессионально-технического и высшего образования определяется результатами международных рейтингов: позицией страны по индикатору «Качество профессионально-технического образования» (Quality of vocational training) в рейтинге Глобального индекса конкурентоспособности (далее – ГИК) Всемирного экономического форума и количеством вузов в топ-200 рейтинга QS-WUR [8, 9].

5. Деятельность профессиональных проектных сообществ

Переход модернизации систем менеджмента вузов на проектные рельсы возможен только при продуктивном взаимодействии вузов с профессиональным проектным сообществом.

К настоящему времени к областям применения проектного управления в вузовской деятельности можно отнести следующие основные направления взаимодействия профессионального проектного сообщества с вузами: оптимизацию процессов вузовской деятельности; разработку и корректировку стратегии развития вуза; создание и внедрение проектного офиса для управления реализацией программы развития вуза; открытие образовательных программ магистратуры, докторантуры в области управления проектами; научные стажировки магистрантов и докторантов; повышение квалификации, сертификации ППС и отраслевых специалистов; научный консалтинг.

6. Финансирование научной деятельности

Процедура подачи и рассмотрения проектных заявок, а также применение автоматизированной информационной системы АО «Национальный центр государственной научно-технической экспертизы» создают механизмы унификации мониторинга научно-исследовательских проектов в Казахстане.

Очевидно, что финансирование научно-исследовательской деятельности за счет государственного бюджета в форме грантового финансирования, программно-целевого финансирования, финансирования Фондом науки Республики Казахстан способствует увеличению объемов и количества научных проектов, активности проектных групп. В то же время в сравнении с другими странами в Казахстане финансирование расходов на исследования и разработки недос-

таточно велико. Так, среднее значение составило 0,124% от ВВП в период с 2017 по 2021 гг. В то время как в развитых странах свыше 3%. К примеру, среднее значение за период 2016–2020 гг. в Израиле составило 4,91%; Южной Кореи – 4,45%; Швеции – 3,37%; США – 3,07%; Германии – 3,08%; в странах, близких Казахстану: в Российской Федерации – 1,07%; Турции – 1,01%; Беларуси – 0,56%; Армении – 0,207%; Азербайджане – 0,2%; Узбекистане – 0,14% [10].

В Послании Президента Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2022 г. обозначено, что необходимо следовать опыту зарубежных вузов – развивать эндаумент-фонды при вузах для расширения финансирования науки и инноваций.

7. Уровень заработных плат проектных менеджеров в коммерческом секторе

На фоне прогнозируемого роста потребности в специалистах с проектными компетенциями [11] уровень заработных плат проектных менеджеров в коммерческом секторе является сдерживающим фактором развития проектного менеджмента, проектного обучения в вузах Казахстана. Разница в уровнях заработных плат преподавательского состава в вузах и проектных менеджеров из коммерческого сектора создает дефицит квалифицированных кадров с опытом применения и сертификацией в области проектного менеджмента в вузах.

На основании данных исследования заработных плат специалистов по проектному управлению, базирующегося на опросе 30 000 респондентов в 40 странах с марта по июнь 2021 г., медианные значения годовых заработных плат в мире варьируются от 13 803 (Пакистан) до 140 983 (Швейцария) долл. США. Этот же показатель в Российской Федерации составляет 39 629, Китае – 30 623, Турции – 24 664 долл. США. К тому же исследование выявило рост доходов, несмотря на влияние пандемии в мире, у 50% респондентов (Турция – 73% респондентов, США – 63% респондентов, Южная Корея – 62% респондентов, Российская Федерация – 57% респондентов) [12].

8. Влияние Института управления проектами (PMI, США) на проектное обучение в мире

Аккредитацией образовательных программ в области проектного управления на уровнях бакалавриата, магистратуры и докторантуры занимается независимый орган «Глобальный центр аккредитации образовательных программ по управлению проектами» (Global Accreditation Center) PMI. В настоящее время аккредитовано 175 программ, в том числе: бакалавриат – 30, магистратура – 141, PhD-докторантура – 4. Количественный состав вузов, осуществляющих обучение по данным программам, в разрезе регионов: Северная Америка – 90; Азиатско-Тихоокеанский регион – 31; Китай – 18, Европа – 15; Латинская Америка – 10 [13]. Следует отметить, что вузы из стран СНГ в списке отсутствуют, поэтому в качестве подзадач трансформации вузов Казахстана необходимо включить получение аккредитации образовательных программ в области управления проектами.

9. Государственная политика в области образования

В Казахстане подготовка магистрантов и докторантов по управлению проектами проходит в рамках группы образовательных программ менеджмента (таблица 2).

Так, среди выделенных для поступления на 2022–2023 учебный год более 13 тысяч грантов в магистратуру и более 1800 в докторантуру количество выделяемых грантов по образовательной программе «Управление проектами» в общем объеме незначительно.

Таблица 2 – Количество государственных грантов в Казахстане в 2022–2023 учебном году

Группа образовательных программ	Направление подготовки	Уровень подготовки	Количество грантов
Менеджмент	Бизнес и управление	Магистратура	200
Менеджмент и управление	Бизнес и управление	Докторантура	12
Примечание: Составлено авторами на основе источников [14, 15].			

Приступим к рассмотрению внутренних факторов развития проектного менеджмента в вузах Казахстана. По нашему мнению, к внутренним факторам развития проектного менеджмента Казахстана можно отнести следующие (рисунок 2, стр. 369).

Рисунок 2 – Внутренние факторы развития проектного менеджмента в вузах Казахстана

Примечание: Составлено авторами.

1) Поддержка первого руководителя и лидеров общественного мнения.

Внедрение изменений в управление вузом зависит от степени вовлеченности в организационные изменения заинтересованных сторон, в первую очередь первого руководителя и подавляющего большинства сотрудников вуза. В свою очередь, экспертное сообщество наших ближайших соседей отмечает, что ведущие вузы РФ (вузы – участники Проекта 5-100) пришли к пониманию разницы между улучшающим и трансформацией, достигли понимания того, что для достижений нужны глубокие изменения [16]. Важно сформировать понимание выгод от внедрения проектной культуры. А. Полевой, А.В. Чалова акцентируют свое внимание на коррекции корпоративной культуры как обязательном компоненте успешного внедрения проектного менеджмента [1].

2) Эволюция системы управления вузом.

В то время как корпоративные университеты представителей крупного бизнеса, открытые платформы массовых онлайн-курсов создают конкуренцию вузам, среди современных востребованных ИТ-специалистов много самоучек без высшего образования. Процессы глобализации, цифровизации, пандемия повлияли на формы организации учебного процесса. В этой связи вузам необходимо перестраиваться и предлагать услуги с учетом предложений корпоративных университетов и открытых платформ массовых онлайн-курсов. Следует отметить позитивный опыт взаимодействия Корпоративного университета BI Group и Satbayev University: в рамках партнерства организована совместная дуальная образовательная программа по гражданскому строительству.

3) Наличие корпоративной методологии управления проектами.

Взаимодействие с вузами с момента открытия специальности по управлению проектами в Satbayev University в 2008 г. по настоящее время дает нам основание утверждать, что ни в одном из вузов не сложилась полноценная корпоративная методология управления проектами, что является сдерживающим фактором развития проектного менеджмента в вузовской деятельности Казахстана. Разработка корпоративной методологии управления проектами (КМУП) с последующим внедрением, адаптацией и развитием элементов архитектуры корпоративной системы управления проектами (КСУП) в вузовскую деятельность является важным аспектом при формировании КСУП в вузах.

Для успешного внедрения проектного управления в вузах целесообразным является создание своего рода центра компетенций проектного управления, организационной единицы для технологической поддержки проектной деятельности – Проектного офиса. При этом, следует

отметить, существует практика в работе вузов, где проектная деятельность реализуется посредством функционирования полуавтономных проектных групп, действующих согласно миссии, стратегическому плану и уставу университета, но с высокой степенью самостоятельности при решении задач [17]. В международной практике полномочия и функционал проектных офисов различаются в зависимости от типа проектного офиса – поддерживающий, контролирующий, руководящий.

Слабоизученным остается вопрос типологии проектов развития вузовской деятельности. В частности, практически представляет большой интерес изучение зависимости типологии проектов развития от жизненного цикла проекта. Это может стать темой большего блока магистерских и докторских исследований, проводимых в тех вузах, где ведется подготовка проектных менеджеров.

4) Политика управления человеческими ресурсами с проектными компетенциями.

В свою очередь, ясное разделение проектных ролей, четкое понимание функционала, различий между руководителем проекта, заказчиком и спонсором проекта, а также типология специалистов с проектными компетенциями для вуза способствуют успешной реализации проектов, повышают уровень зрелости проектного управления. Д.Г. Сандлер, Д.Л. Островкин отмечают, что ввод института руководителей проектов позволяет внедрить матричную структуру [2]. В свою очередь, жесткая иерархия создает бюрократию, подавляет мотивацию и творческий процесс в проектных командах.

В рамках разработки механизмов привлечения и удержания проектных менеджеров в вузах требуется разработка типологии проектных менеджеров в зависимости от уровня компетенций и уровня оплаты труда, ориентированной на рынок труда. Так, в исследовании PMI уровня заработных плат проектных менеджеров в мире использовались следующие характеристики: продолжительность работы в проектной менеджменте; наличие PMP сертификата; должность (директор по управлению проектами/офиса управления проектами, портфолио менеджер, программный менеджер, проектный менеджер III, проектный менеджер II, проектный менеджер I, специалист по управлению проектами, консультант по управлению проектами); среднее количество членов команды проекта; средний бюджет проекта [12].

Для развития типологии специалистов с проектными компетенциями вузовской сферы следует разработать Атлас компетенций проектных менеджеров, взяв за основу профессиональный стандарт РК «Управление проектами» (26.12.2019). В данном вопросе важно эффективное взаимодействие HR-специалистов с проектным сообществом.

5) Проектное обучение сотрудников и обучающихся.

Необходимо уделить должное внимание проектному обучению вуза для развития и поддержания проектных компетенций, особенно в условиях конвергенции и гибридизации методологии управления проектами. Проектное обучение следует акцентировать на организационном инструментарии проектного управления, продуктивных практических занятиях с возможностью в последующем самостоятельно ориентироваться и эффективно принимать решения при реализации проектов, формировании соответствующих hard и soft навыков, необходимых для реализации проектной деятельности вуза.

При организации проектного обучения сотрудников вуза требуется учитывать разнообразие видов деятельности вуза, разнообразие типологии проектов в вузе. Так, в условиях цифровизации, развития онлайн-образования в вузах существуют команды, реализующие IT-проекты, требующие компетенций, отличающихся от научно-исследовательских и образовательных проектов вуза. В этой связи важно обеспечить комплементарность проектных команд, рекомендуемую И. Адизесом, поддерживая разнообразие «ролей» членов команд как значимого фактора успеха проектов.

Помимо выделения факторов развития проектного менеджмента в вузах, важно фиксировать опыт внедрения проектного менеджмента в вузах. Так, опыт взаимодействия СПМ РК с вузами в рамках внедрения проектного управления позволил выделить пять «извлеченных уроков».

♦ Руководители вузовских структур с трудом «находят» место проектному управлению в системе управления развитием вуза.

Это связано с тем, что в типовых структурах вузов есть департаменты/отделы, в функции которых входит разработка и контроль реализации Программы развития вуза. В силу отсутствия системных навыков и компетенций в области проектного менеджмента вузовские «чиновники» считают, что реализация Программы развития вуза должна осуществляться в рамках их текущей деятельности и регулироваться операционными планами.

- ♦ Работники службы менеджмента качества видят в проектом офисе вуза конкурента, дублирующего их функции.

- ♦ Гармонизацию взаимопонимания и взаимодействия руководителей структурных подразделений вуза в рамках трансформируемых бизнес-процессов можно обеспечить, используя модифицированную Матрицу ролей и ответственности.

Матрица ролей и ответственности может включать следующие роли: О – отвечает за исполнение; К – контролирует исполнение; И – информирует, предоставляет информацию; Пи – получает информацию; С – согласовывает документы; У – утверждает; Р – регистрирует; М – мониторит; З – заявляет; Э – осуществляет экспертизу.

- ♦ Для продуктивного внедрения создаваемого в вузе Проектного офиса необходимо переносить большую часть работы вовлекаемых специалистов в отдельное помещение, моделируя работу Проектного офиса.

- ♦ Положительный результат в части развития проектных компетенций сотрудников вуза дает командный коучинг с отдельными целевыми группами, в первую очередь с командой управления развитием вуза, в рамках которого внедряется проектное мышление, в частности его разновидность – Agile-мышление.

Практика показывает, что внедрение проектного управления в корпоративную среду – это очень глубокое изменение. В свою очередь, всякое изменение структуры связано с судьбами людей, требует усилий и времени для того, чтобы: а) убедить людей в необходимости этих изменений; б) сформировать у них желание заниматься этими изменениями; в) выработать у них способность осуществлять изменения [18]. Для обеспечения масштабного внедрения проектного менеджмента в вузах требуются люди с определенными компетенциями, способные вовлекать в процесс, фасилитировать процесс, расширять круг интересующихся людей. Следует признать, что существует необходимость в стандартизированной технологии внедрения проектного менеджмента в вузах Казахстана, разработки запуска методологии запуска Проектных офисов в вузах.

Заключение

Для придания импульса дальнейшему развитию процесса внедрения проектного управления в Казахстане требуется опережающее внедрение проектного менеджмента в вузах Казахстана, поскольку развитие проектного управления в больших масштабах требует большого количества специалистов с новыми компетенциями, которые не обеспечиваются традиционными программами обучения. Более того, сами вузы должны опережающими темпами внедрять проектное управление как инструмент развития во все сферы своей деятельности, в том числе и в процессы управления развитием самих вузов, т.к. повышение конкурентоспособности вузов способствует росту конкурентоспособности страны. В управленческой деятельности вузам следует более активно перенимать практики из коммерческого сектора.

Анализируя изложенное, можно сформулировать следующие задачи, стоящие перед вузами Казахстана, в первую очередь национальными:

- а) подготовка отраслевых специалистов, обладающих компетенциями и знаниями проектного менеджмента в условиях увеличивающегося объема проектных работ во всех сферах экономики;

- б) удержание и воспитание квалифицированных ППС с опытом применения проектного менеджмента и профессиональной сертификацией;

- в) активизация опережающего внедрения проектного менеджмента в организацию деятельности вуза и в управление его развитием;

- г) повышение качества образовательных программ в области проектного управления до международного уровня – аккредитация образовательных программ в области проектного управления в Project management institute (PMI, США).

Важно при внедрении проектного менеджмента применять инструменты проектного менеджмента, спроектировать и реализовать проект по внедрению проектного менеджмента как один из проектов развития вуза. Такие инструменты проектного управления, как план управления заинтересованными сторонами, план управления выгодами проекта, а также применение картирования потока создания ценности проектного управления при проектировании КСУП, могут значительно повысить успешность реализации проекта. Сам проект внедрения проектного менеджмента в вузовскую деятельность следует начинать с таких областей знаний управления проектами, как управление заинтересованными сторонами, управление коммуникациями.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Полевой С.А., Чалова А.В. Проблемные вопросы проектной деятельности в организациях высшего образования // Интернет-журнал «Проблемы современного образования». – 2019. – № 4. – С. 136–143. URL: <http://www.pmedu.ru/images/2019-4/09.pdf>
- 2 Сандлер Д.Г., Островкин Д.Л. Реализация программ развития вузов на основе проектного управления // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и Право. – 2020. – № 12-2. – С. 38–45.
- 3 Jobs Report 2022: Opportunity Amid Recovery // Project Management Institute, Inc. 2022. URL: https://www.pmi.org/-/media/pmi/documents/public/pdf/learning/career-central/pmi_2022-jobs-report_final.pdf?v=69690034-f4ce-402d-b682-ba1fb0fa3d75&sc_lang=temp=en
- 4 A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide). Seventh Edition // Project Management Institute, Inc. PMI Seventh Edition. July 2021. P. 274
- 5 Global Trends in Project Management // Project Manager, 2022. URL: https://f.hubspotusercontent20.net/hubfs/6111124/2022_Global_Trends_in_Project_Management.pdf
- 6 Transforming tradition: the Project Management Office // Deloitte. A Middle East Point of View. Spring 2020. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/>
- 7 McKinsey Global Surveys, 2021: A year in review // McKinsey & Company. December 2021. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/mckinsey%20global%20surveys/mckinsey-global-surveys-2021-a-year-in-review.pdf>
- 8 Национальный проект «Качественное образование «Образованная нация». URL: <https://primeminister.kz/ru/nationalprojectsnationalnyy-proekt-kachestvennoe-obrazovanie-obrazovannaya-naciya-1592158>
- 9 The Global Competitiveness Report 2019 // World Economic Forum, 2019. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019>
- 10 Research and development expenditure (% of GDP) // UNESCO Institute for Statistics (uis.unesco.org). June 2022. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>
- 11 Project Management Job Growth and Talent Gap 2017–2027 // PMI, 2017. URL: www.pmi.org/learning/careers/job-growth
- 12 Earning Power: Project Management Salary Survey – Twelfth Edition // Project Management Institute, Inc. 2021. URL: https://www.pmi.org/-/media/pmi/documents/secure/learning/publications/pmi_salary_survey_12th_edition_members_final.pdf?v=5185445f-790d-489a-b21e-49ef7b4f137e
- 13 List of Accredited Programs of Global Accreditation Center PMI // Global Accreditation Center PMI. URL: <https://www.pmi.org/global-accreditation-center/directory#sort=%40gaccourseuniversitytitle%20ascending>.
- 14 Список образовательных грантов по государственному заказу на подготовку магистров на 2022–2023 учебный год. URL: http://testcenter.kz/ru/press-tsentr/novosti/?ELEMENT_ID=5117
- 15 Список образовательных грантов по государственному заказу на подготовку докторантов на 2022–2023 учебный год. URL: http://testcenter.kz/ru/press-tsentr/novosti/?ELEMENT_ID=5119
- 16 Маршрутная карта трансформации университета: экспертный доклад / Центр трансформации образования Сколково. Сентябрь 2021 г. – 103 с. URL: <https://www.skolkovo.ru/news/ekspertry-skolkovo-sostavili-marshrutnuyu-kartu-transformacii-universiteta/>
- 17 Серкина Я.И. Проблемы проектно-ориентированного управления в современном вузе // Вестник экономики, права и социологии. – 2013. – № 2. – С. 235–237.
- 18 Майк Кон. Scrum: Гибкая разработка ПО. – 2011. – 575 с. ISBN:978-5-8459-1924-3

REFERENCES

- 1 Polevoj S.A., Chalova A.V. (2019) Problemnye voprosy proektnoj dejatel'nosti v organizacijah vysshego obrazovanija // Internet-zhurnal «Problemy sovremennogo obrazovanija». No. 4. P. 136–143. URL: <http://www.pmedu.ru/images/2019-4/09.pdf>. (In Russian).
- 2 Sandler D.G., Ostrovkin D.L. (2020) Realizacija programm razvitija vuzov na osnove proektnogo upravlenija // Sovremennaja nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki. Serija: Jekonomika i Pravo. No. 12–2. P. 38–45. (In Russian).
- 3 Jobs Report 2022: Opportunity Amid Recovery // Project Management Institute, Inc. 2022. URL: https://www.pmi.org/-/media/pmi/documents/public/pdf/learning/career-central/pmi_2022-jobs-report_final-pdf.pdf?v=69690034-f4ce-402d-b682-ba1fb0fa3d75&sc_lang=temp=en. (In English).
- 4 A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide). Seventh Edition // Project Management Institute, Inc. PMI Seventh Edition. July 2021. P. 274. (In English).
- 5 Global Trends in Project Management // Project Manager, 2022. URL: https://f.hubspotusercontent20.net/hubfs/6111124/2022_Global_Trends_in_Project_Management.pdf. (In English).
- 6 Transforming tradition: the Project Management Office // Deloitte. A Middle East Point of View. Spring 2020. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/>. (In English).
- 7 McKinsey Global Surveys, 2021: A year in review // McKinsey & Company. December 2021. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/mckinsey%20global%20surveys/mckinsey-global-surveys-2021-a-year-in-review.pdf>. (In English).
- 8 Nacional'nyj proekt «Kachestvennoe obrazovanie «Obrazovannaja nacija». URL: <https://primeminister.kz/ru/nationalprojectsnationalnyy-proekt-kachestvennoe-obrazovanie-obrazovannaya-naciya-1592158>. (In Russian).
- 9 The Global Competitiveness Report 2019 // World Economic Forum, 2019. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019>. (In English).
- 10 Research and development expenditure (% of GDP) // UNESCO Institute for Statistics (uis.unesco.org). June 2022. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>. (In English).
- 11 Project Management Job Growth and Talent Gap 2017–2027 // PMI, 2017. URL: www.pmi.org/learning/careers/job-growth. (In English).
- 12 Earning Power: Project Management Salary Survey – Twelfth Edition // Project Management Institute, Inc. 2021. URL: https://www.pmi.org/-/media/pmi/documents/secure/learning/publications/pmi_salary_survey_12th_edition_members_final.pdf?v=5185445f-790d-489a-b21e-49ef7b4f137e. (In English).
- 13 List of Accredited Programs of Global Accreditation Center PMI // Global Accreditation Center PMI. URL: <https://www.pmi.org/global-accreditation-center/directory#sort=%40gacourseuniversitytitle%20ascending>. (In English).
- 14 Spisok obrazovatel'nyh grantov po gosudarstvennomu zakazu na podgotovku magistrav na 2022–2023 uchebnyj god. URL: http://testcenter.kz/ru/press-tsentr/novosti/?ELEMENT_ID=5117. (In Russian).
- 15 Spisok obrazovatel'nyh grantov po gosudarstvennomu zakazu na podgotovku doktorantov na 2022–2023 uchebnyj god. URL: http://testcenter.kz/ru/press-tsentr/novosti/?ELEMENT_ID=5119. (In Russian).
- 16 Marshrutnaja karta transformacii universiteta: jekspertnyj doklad / Centr transformacii obrazovanija Skolkovo. Sentjabr' 2021 g. – 103 p. URL: <https://www.skolkovo.ru/news/eksperty-skolkovo-sostavili-marshrutnuyu-kartu-transformacii-universiteta/>. (In Russian).
- 17 Serkina Ja.I. (2013) Problemy proektno-orientirovannogo upravlenija v sovremennom vuze // Vestnik jekonomiki, prava i sociologii. No. 2. P. 235–237. (In Russian).
- 18 Majk Kon. (2011) Scrum: Gibkaja razrabotka PO. 575 p. ISBN:978-5-8459-1924-3. (In Russian).

А.Ф. ЦЕХОВОЙ,*¹

т.ғ.д., профессор.

*e-mail: a.tsekhovoy@satbayev.university

ORCID ID: 0000-0001-9605-2523

Н.А. НЕКРАСОВА,²

академик.

e-mail: info@spmrk.kz

ORCID ID: 0000-0003-1256-0825

А.Д. ОСПАНОВА,¹

докторант.

e-mail: ospanova.ad@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4468-928X

¹Satbayev University,

Алматы қ., Қазақстан

²Халықаралық ақпараттандыру академиясы,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТТЕРІНДЕГІ ЖОБАЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ

Андатпа

Ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру құралы ретінде жобалық менеджментке деген қызығушылықтың арту тенденциясы білім беру функциясына байланысты өз қызметін басқару үшін және тиісті біліктілігі бар мамандарды даярлау процесінде жобалық менеджменттің озық енгізілуін қамтамасыз етуі тиіс жоғары оқу орындарына толық қатысты. Жобалық менеджментті жоғарылату саласындағы мемлекеттік саясат тиімді басқару мен білім беру саласы үшін жаңа байланысты айқындайды. Жобалық менеджмент негізінде ҚР мемлекеттік басқаруды ауқымды жаңғырту өз кезегінде ЖОО-лардың менеджмент жүйелері мен жаңғырту міндеттерін қояды. Сонымен қатар, геосаяси жағдайдың өзгерген шарттары заманауи басқару технологияларын қолдану қажеттілігін талап етеді. Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның жоғары оқу орындарында жобалық менеджменттің даму ерекшеліктерін зерделеу. Зерттеу әдістері ретінде жалпы ғылыми әдістер қолданылады – талдау, синтез, жалпылау. Зерттеудің нәтижелері жобалық менеджментті енгізу аспектілерін зерттеуге және жоғары оқу орындарына жобалық менеджментті енгізу технологиясын жасауға ықпал етеді. Зерттеу құралын жан-жақты зерделеу үшін Қазақстанның жоғары оқу орындарының жұмысына әсер ететін элементтерді екі жақтап жүйелеу маңызды: ішкі және сыртқы. Осы міндетті шешу үшін Қазақстанның жоғары оқу орындарында жобалық менеджментті дамытудың сыртқы және ішкі факторлары тұжырымдалды, Қазақстан Республикасының жобалық менеджерлер одағының жоғары оқу орындарымен өзара іс-қимыл бойынша тәжірибесін жинақтау ұсынылды, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің тәжірибесі бөлінді. ЖОО-лар үшін міндеттер, ЖОО-лардың кәсіби жобалық қоғамдастықпен өзара іс-қимылының негізгі бағыттары айқындалды. Қазақстанның жоғары оқу орындарының қызметіне әсер ететін сыртқы және ішкі факторларды анықтау университеттің даму міндеттерін түзетуге мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: жобалық менеджмент, қазақстандық ЖОО, даму факторлары, жоғары оқу орындарының менеджменті, ЖОО стратегиясы, жоба тәжірибесі.

A.F. TSEKHOVOY,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail: a.tsekhovoy@satbayev.university

ORCID ID: 0000-0001-9605-2523

N.A. NEKRASOVA,²

academician.

e-mail: info@spmrk.kz

ORCID ID: 0000-0003-1256-0825

A.D. OSPANOVA,¹

PhD student,

e-mail: ospanova.ad@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4468-928X

¹Satbayev University,

Almaty, Kazakhstan

²International Informatization Academy,

Almaty, Kazakhstan

DEVELOPMENT FACTORS OF PROJECT MANAGEMENT IN KAZAKHSTANI UNIVERSITIES

Abstract

The trend of growing interest in project management as a tool to improve the competitiveness of organisations refers in full extent to Higher Education Institutions (HEIs), which due to their educational function should ensure the advanced implementation of project management in the management processes of their own activities. The state policy in the field of project management promotion defines new challenges for effective management and for the education sector. The large-scale modernization of public administration of the Republic of Kazakhstan based on project management, in turn, poses the task of modernizing the management systems of HEIs. In addition, the changed conditions of the geopolitical situation dictate the necessity of applying modern management technologies. The purpose of the research is to study the peculiarities of project management development in HEIs in Kazakhstan. General scientific methods – analysis, synthesis, generalization are used as research methods. The results of the study contribute to the study of aspects of project management implementation and the development of technology of project management implementation in HEIs. For a comprehensive study of the subject of research, it is important to systematize the elements affecting the functioning of HEIs in Kazakhstan, in two planes: internal and external. In order to solve this issue, the external and internal factors of project management development in HEIs of Kazakhstan are formulated, the generalization of experience on interaction with HEIs of Union of Project Managers of the Republic of Kazakhstan is presented, the experience of Kazakh National Agrarian Research University is highlighted. The tasks for HEIs, the main directions of interaction between the universities and the professional project community are determined. The identification of external and internal factors affecting the activities of HEIs in Kazakhstan will allow adjusting the objectives of the university development.

Key words: project management, Kazakhstani HEIs, development factors, management in HEIs, university strategy, project practices.

ОҚЫРМАНДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілді, «Экономика» саласы.

(«Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынатын ғылыми баспалар Тізбесін бекіту туралы» 2021 жылғы 28 қаңтардағы № 52 бұйрығына толықтырулар енгізу туралы» ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің **25.06.2021 ж.** № 526 бұйрығы)

«Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы оқырмандар ашық қол жеткізе алатын Ғылыми электронды кітапханаға (Мәскеу, Ресей Федерациясы) енгізілді және ғылыми журналдардың материалдарын ақпараттық, ғылыми және білім беру мақсаттарында іздеу, көру және пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін Ресейлік ғылыми дәйексөз алу индексі (РИНЦ) аналитикалық базасына енді (Келісімшарт № 361-06 / 2016 ж. 16.06.2016 ж.).

eLIBRARY.RU платформасында жарияланған жарияланымдардың толық мәтініне қол жеткізу үшін Ғылыми электронды кітапханаға пайдаланушының тіркелуі қажетті шарт болып табылады.

Ғылыми электронды кітапхана eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 526 от **25.06.2021 г.**
«О внесении дополнений в приказ № 52 от 28 января 2021 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является необходимым условием для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal “Bulletin of Turan University” is in the list of scientific publications recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity, the branch “Economy”

(by the order of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan №. 526 from **25.06.2021** “On Amendments to Order No. 52 from January 28, 2021” On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity”)

The scientific journal “Bulletin of Turan University”, hosted in the Scientific electronic library (Moscow, Russian Federation), is free to readers and included in the analytical database “Russian science citation index” (RSCI) with the aim of providing search, view and use materials of scientific journal in for information, research and education (contract №.361-06/2016 from 16.06.2016)

User registration in the Scientific electronic library is **a necessary condition** to gain access to the full text publications hosted on the eLibrary platform.RU

Scientific Electronic Library eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>

«ТУРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://vestnik.turan-edu.kz/>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **16 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **ҒТАМИ, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (7–8 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстінгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 15-30 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация** - <http://www.translit.ru>) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (200–250 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, негізгі ережелер, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Туран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Туран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://vestnik.turan-edu.kz/>**

Редакциялық алқа

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **16** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (7–8 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 15–30 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (200–250 слов, 14 кегль) на трех языках, в котором указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, основные положения, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакционная коллегия

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL “BULLETIN OF TURAN UNIVERSITY”

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed 16 pages.

IRSTI, **UDC** and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the*sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **keywords** (7-8 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 15-30 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (200-250 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, keywords, introduction, main provisions, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e-mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: **<https://vestnik.turan-edu.kz/>**

Editorial board

ҚҰРМЕТТІ ЖАЗЫЛУШЫЛАР!

Біздің индекс: **75665**
Жазылу құны 3 айға – **460 теңге**

Негізін қалаушы: «Тұран» университеті
Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А.
Тел: 260-40-18, 260-70-00
E-mail: maya60@list.ru;
m.zhuikova@turand-edu.kz;
vestnik@turand-edu.kz
Сайт: <https://vestnik.turand-edu.kz/>

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**
Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Тұран»
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.
Тел.: 260-40-18, 260-70-00
E-mail: maya60@list.ru;
m.zhuikova@turand-edu.kz;
vestnik@turand-edu.kz
Сайт: <https://vestnik.turand-edu.kz/>

DEAR READERS!

Our index: **75665**
Subscription cost for 3 months – **460 tg**

Founder: Turan University
16 A Satpaev ave., Almaty
Tel: 206-40-18, 260-70-00
E-mail: maya60@list.ru;
m.zhuikova@turand-edu.kz;
vestnik@turand-edu.kz
Website : <https://vestnik.turand-edu.kz/>

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

№ 1 (97) 2023 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Научный журнал

№ 1 (97) 2023 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.

Корректор: Скуратова И.М.

Подписано в печать 17.03.2023 г.

Бумага офсетная № 1,62 х 84/16. Плотность 80 г/м².

Усл.печ.л. 48,0 Уч.изд.л. 49,9 Тираж 500 экз.

Заказ № 424

Адрес редакции:

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».

Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

Отпечатано в ТОО «Технология изображений».

г. Алматы, ул. Нурмакова, 30, офис 2

Тел.: 258-48-02, 250-96-69.

ДЛЯ ЗАМЕТОК
